

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ЛІНГВІСТИЧНІ СТУДІЇ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Збірник засновано в 1994 році

Випуск 24

Донецьк ДонНУ 2012

УДК 801.808.804.807
ББК Ш 12 = 41
Л 59

Редакційна рада: Анатолій Загнітко, доктор філологічних наук, професор (науковий редактор) (Україна); Іван Вихованець, доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент НАН України (Україна); Катерина Городенська, доктор філологічних наук, професор (Україна); Ніна Клименко, доктор філологічних наук, професор (Україна); Євгенія Карпіловська, доктор філологічних наук, професор (Україна); Світлана Соколова, доктор філологічних наук, старший науковий співробітник (Україна); Юрій Прадід, доктор філологічних наук, професор (Україна); Майя Всеволодова, доктор філологічних наук, професор (Росія); Марія Конюшкевич, доктор філологічних наук, професор (Білорусь); Василь Рагавцов, доктор філологічних наук, професор (Білорусь); Михайло Сарновський, доктор філологічних наук (Польща); Лариса Пісарек, доктор філологічних наук, професор (Польща); Чеслав Ляхур, доктор філологічних наук, професор (Польща); Алеш Брандлер, доктор філологічних наук, професор (Чехія); Станіслав Жажка, доктор філологічних наук, професор (Чехія); Людмила Попович, доктор філологічних наук, професор (Сербія).

Редакційна колегія: Євген Отін, доктор філологічних наук, професор (Україна); Володимир Каліущенко, доктор філологічних наук, професор (Україна); Ольга Бессонова, доктор філологічних наук, професор (Україна); Шаміль Басиров, доктор філологічних наук, професор (Україна); Михайло Сенів, доктор філологічних наук, професор (Україна); Лариса Ягупова, доктор філологічних наук, професор (Україна); Віра Познанська, кандидат філологічних наук, доцент (Україна); Михайло Вінтонів, кандидат філологічних наук, доцент (Україна); Володимир Мозгунов, кандидат філологічних наук, доцент (Україна); Ірина Домрачева, кандидат філологічних наук, доцент (Україна); Оксана Борисенко, кандидат філологічних наук, доцент (Україна); Ганна Ситар, кандидат філологічних наук, доцент (Україна); Оксана Путіліна, кандидат філологічних наук, доцент (відповідальний секретар) (Україна); Ілля Данилюк, кандидат філологічних наук, доцент (секретар) (Україна); Ірина Занозовська, старший лаборант (технічний секретар) (Україна).

Рецензенти: Олексенко Володимир, доктор філологічних наук, професор (Інститут філології та журналістики Херсонського державного університету); Сологуб Надія, доктор філологічних наук, професор (Інститут української мови НАН України).

Видання затверджене ВАК України як фахове («Перелік № 1 наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук» // Бюлетень ВАК України. – 1999. – № 4); («Перелік наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук» // Бюлетень ВАК України. – 2009. – № 12; затверджено постановою президії ВАК України від 18.11.2009 р. № 1-05/5).

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації серії КВ № 8925 від 01.07.2004 року.

Затверджено до друку вченою радою Донецького національного університету (№ 11 від 30.12.2011 р.).

Засновник: Донецький національний університет, кафедра української мови (від 28.12.2007 р. – кафедра української мови та прикладної лінгвістики).

При використанні матеріалів серії покликання на «Лінгвістичні студії» є обов'язковим.

Електронна версія збірника доступна на Донецькому лінгвістичному порталі за адресою www.mova.dn.ua

Лінгвістичні студії : зб. наук. праць / Донецький нац. ун-т; наук. ред. А. П. Загнітко. – Л 59 Донецьк : ДонНУ, 2012. – Вип. 24. – 287 с.

ISSN 1815-3070
ISBN 966-7277-88-7

Розглянуто актуальні проблеми теорії мови, охарактеризовано словотвірні категорії і процеси в українській мові, з'ясовано напрями еволюції морфологічних і синтаксичних категорій, визначено актуальні проблеми зіставно-типологічного вивчення мов, а також лінгвістики тексту, дискурсології й дискурс-аналізу, встановлено особливості функціональної семантики фразеологічних і лексичних одиниць, висвітлено напрями прикладної лінгвістики, окреслено особливості розвитку соціолінгвістики, ономастики й діалектології української мови.

Для науковців, викладачів, аспірантів і студентів-філологів.

© Донецький національний університет, 2012
© Автори статей, 2012

ЗМІСТ

ВСТУП		6
РОЗДІЛ I	Теорія мови	8
Загнітко Анатолій	Функційно-лексикографічна граматики службовості	8
Путіліна Оксана	Універсальна та відмінкова граматики: корелятивно-ієрархічні відношення	15
РОЗДІЛ II	Словотвір: напрями, аспекти дослідження	20
Мислива-Бунько Іванна	“Єврослова” в сучасній україномовній газетно-журнальній публіцистиці	20
РОЗДІЛ III	Актуальні проблеми морфології	24
Воробйова Оксана	Системні відношення дієслів із постпозитивними компонентами on і off	24
Головань Ельвіра	До питання лексичної сполучуваності іменників-квантитативів	29
РОЗДІЛ IV	Теоретичні питання синтаксису	36
Васильєва Галина	Функціонально-семантичні різновиди превентивних конструкцій у сучасній українській мові	36
Лешкова Наталія	Психолінгвістичні методики у трактуванні природи актуального членування	43
Мартянова Надія	Інтонація в комунікативному аспекті речення	47
Межов Олександр	Субстанціально-предикатні мінімальні синтаксичні одиниці у структурі простого ускладненого речення	49
Ожоган Василь, Кадочнікова Олена	Категорія авторизації у складних реченнях з пояснювальними відношеннями: семантичні та формальні особливості	53
РОЗДІЛ V	Актуальні проблеми зіставно-типологічного вивчення мов	56
Балицок Ярослава	Прийняття рішення в умовах численного вибору в синхронному перекладі	56
Кобзев Микола	Про типові вияви послідовного зв'язку як засобу когезії в англійській та українській мовах	59
Кришталь Світлана	Метафоричний словотвір як відображення структурно-типологічних особливостей мови (на матеріалі англійської мови)	64
Ожоган Андрій	Дієслівні предикати зі значенням псування в німецькій та українській мовах	69
РОЗДІЛ VI	Функційна семантика лексичних і фразеологічних одиниць	74
Коцюба Зоряна	Лінгвістичні аспекти дослідження прислів'їв і приказок	74
Краснобаєва-Чорна Жанна	Генетична класифікація фразеологічних одиниць: матеріали до словника фразеологічних термінів сучасної української мови	79
Кромбет Ольга	Види адаптації лексичних запозичень у романському мовознавстві	87
РОЗДІЛ VII	Проблеми лінгвістики тексту, дискурсології, дискурс-аналізу	92
Бондар Наталія	Ментальні атрибути концепту “ЖІНКА” у текстовому просторі Г. Тютюнника	92
Гаврилашук Олеся	Вибір самозвертання у художньо інтерпретованому внутрішньому мовленні жінок (лексико-семантичні особливості)	96
Гнатюк Любомира	Роль пресупозиції у декодуванні імпліцитного дискурсу (на ілюстративному матеріалі української, англо-американської, польської мов)	100
Ємельяненко Ганна	Метамовна рефлексія як засіб актуалізації ірреально-модальних форм	105
Калько Валентина	Концепти МОЛОДІСТЬ і СТАРІСТЬ в українській мові (на матеріалі паремій)	110
Кітасва Тетяна	Мовленнєвий жанр «інтерв'ю»: кваліфікаційні ознаки та інтерпретативний аспект	114

Коваль Тетяна	Експресивність та засоби її творення в сучасному дискурсі преси	119
Левченко Катерина	Ключові поняття мовленнєвого портрета автора Інтернет-щоденника	123
РОЗДІЛ VIII	Проблеми соціолінгвістики	128
Жовнір Марина	Синкретична природа світського дискурсу (характеристика з позиції соціолінгвістики)	128
РОЗДІЛ IX	Проблеми ономастики	132
Голодюк Ярослав	Освоєння оніма GOOGLE українськомовною інтернетною комунікацією: графічний та семантико-прагматичний аспекти	132
Загнітко Анатолій, Кудрейко Ірина	Національно-культурні пласти урбанонімно-ландшафтного простору: найменування вулиць	138
РОЗДІЛ X	Прикладна лінгвістика: напрями й аспекти дослідження	143
Бардукова Ганна	Поняття “норма” у її співвідношенні з поняттями “система мови” та “мовна практика”	143
РОЗДІЛ XI	Українські діалекти сьогодні: стан і перспективи дослідження	150
Абрамян Юлія	Динамічні тенденції в лексиці на позначення технічних та кормових культур в українських східнословобожанських говірках	150
Вербовий Микола	Із спостережень над говіркою села Лозоватка Криворізького району Дніпропетровської області	156
Волошинова Марина	Динаміка назв кухонного начиння в українських східнословобожанських говірках	163
Глуховцева Катерина	Когнітивно-дискурсивна природа діалектизму	168
Гопштер Євгенія	Адстратні явища у говірках етнічних українців Поволжя	172
Дворянкін Віктор	Номінація людини за ставленням до інших осіб в українських східнословобожанських говірках Південної Донеччини	175
Загнітко Надія	Лексичні особливості північного мікроареалу східнословобожанських говірок	181
Кушмет Марія	Фонетичні особливості сільськогосподарської лексики Донецьких говірок	186
Леснова Валентина	Словотвірні засоби вираження оцінних значень в українському діалектному мовленні	189
Ніколаєнко Ірина	Мовна практика Петра Біливоди в олітературюванні мовлення, властивого носіям діалектно-розмовної культури	193
Познанська Віра	Андроніми у східнословобожанських говірках Донеччини	197
Тищенко Лариса	Стан і перспективи дослідження південнословобожанських говірок	200
РОЗДІЛ XII	Рецензії та анотації	206
Загнітко Анатолій, Бардукова Ганна	Східнослов'янський прийменник: Єдина гіпотеза ↔ національна концепція. Рецензія на кн. : Канюшкевіч, М.І. Беларускія прыназоўнікі і іх аналагі. Граматыка рэальнага ўжывання. Матэрыялы да слоўніка : [У 3 ч.] / М.І. Канюшкевіч. – Ч. 1 : Дыяпазон А–Л. – Гродна : ГрДУ, 2008. – 492 с. ; Канюшкевіч, М.І. Беларускія прыназоўнікі і іх аналагі. Граматыка рэальнага ўжывання. Матэрыялы да слоўніка : [У 3 ч.] / М.І. Канюшкевіч. – Ч. 2 : Дыяпазон М–П. – Гродна : ГрДУ, 2010. – 619 с. ; Канюшкевіч, М.І. Беларускія прыназоўнікі і іх аналагі. Граматыка рэальнага ўжывання. Матэрыялы да слоўніка : [У 3 ч.] / М.І. Канюшкевіч. – Ч. 3 : Дыяпазон Р–Я. – Гродна : ГрДУ, 2010. – 535 с.	206
РОЗДІЛ XIII	Хроніки	214
Бардукова Ганна	Хто полю годить – тому жито родить (“Українські діалекти сьогодні: стан і перспективи дослідження”, 1.04.2011)	214
Філіпповська Олена	Семінар «Лінгвіст-програміст»: підсумки і перспективи («Лінгвіст-програміст» (корпорація «Університет – Школа – Університет»), 1.03.2011)	217

ABSTRACTS	219
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	276
CONTENTS	278
СОДЕРЖАНИЕ	281
ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ	284

ВСТУП

Пропонований двадцять четвертий випуск серії „Лінгвістичних студій” окреслює і репрезентує постійне зацікавлення науковців низкою мовознавчих проблем й у своєму змісті охоплює перебіг вивчення й аналізу, розгляду різноманітних аспектів і вимірів тих чи інших мовних ярусів: морфологічного, лексичного, словотвірного, семасіологічного, синтаксичного, стилістичного з простеженням особливостей їхньої взаємодії і взаємовпливу, взаємовідношення і взаємовияву, взаємопроникнення і взаємодіяльності з визначенням та послідовним виявом спектрів взаємозумовленості; вияскравлює різноманітні спектри науково-теоретичного і теоретико-прикладного осмислення проблем державного статусу української мови, теорії мови, її історії; охоплює розгляд еволюції, динаміки і статичності, статусу, структури, семантики і функцій мовних одиниць. Активно продовжується студіювання проблем прикладної лінгвістики (цей розділ розпочато в шістнадцятому випуску), оскільки сьогодні цей напрям у своєму розмаїтті не постає рівнорядним, охоплюючи проблеми прикладної фонетики, морфології, синтаксису, лексикології, лексикографії, термінознавства. Не менш вагомими в цьому розрізі постають питання корпусної лінгвістики і прикладного спрямування перекладознавства, прикладного опрацювання проблем комунікативного впливу і штучного інтелекту, особливо значущими виступають питання нейролінгвістичного програмування, судової (кримінальної) лінгвістики, прикладні аспекти патопсихолінгвістики, сугестивної лінгвістики – усього того, що пов’язано з людиною. Показовим є те, що в широкому сенсі проблеми прикладної лінгвістики охоплюють і методика викладання іноземної та рідної мов і багато іншого. Ці проблеми активно опрацьовуються на кафедрі української мови та прикладної лінгвістики Донецького національного університету завдяки активній співпраці з відділом структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАН України (завідувач відділу професор Є.А. Карпіловська), відповідними кафедрами Національного університету „Львівська політехніка”, Московського державного університету імені М.В. Ломоносова (Росія) та Воронежського державного університету (Росія; професор О.О. Кретов). Від першого випуску „Лінгвістичних студій” і до сьогоднішнього (див.: [Лінгвістичні студії: Вип. 1 / Укл.: А.П. Загнітко (наук. ред.) та ін.– Донецьк: ДонДУ, 1994.– 210 с.; Лінгвістичні студії: Вип. 2 / Укл.: А.П. Загнітко (наук. ред.) та ін.– Донецьк: ДонДУ, 1996. – 351 с.; Лінгвістичні студії: Вип. 3 / Укл.: А.П. Загнітко (наук. ред.) та ін.– Донецьк: ДонДУ, 1997. – 214 с.; Лінгвістичні студії: Вип. 4 / Укл.: А.П. Загнітко (наук. ред.) та ін. – Донецьк: ДонДУ, 1998. – 271 с.; Лінгвістичні студії: Вип. 5 / Укл.: А.П. Загнітко (наук. ред.) та ін. – Донецьк: ДонДУ, 1999. – 318 с.; Лінгвістичні студії: Вип. 6 / Укл.: А.П. Загнітко (наук. ред.) та ін. – Донецьк: ДонДУ, 2000. – 352 с.; Лінгвістичні студії: Вип. 7 / Укл.: А.П. Загнітко (наук. ред.) та ін. – Донецьк: ДонДУ, 2001. – 301 с.; Лінгвістичні студії: Вип. 8 / Укл.: А.П. Загнітко (наук. ред.) та ін. – Донецьк: ДонДУ, 2001. – 319 с.; Лінгвістичні студії: Вип. 9 / Укл.: А.П. Загнітко (наук. ред.) та ін. – Донецьк: ДонДУ, 2002. – 237 с.; Лінгвістичні студії: Вип. 10 / Укл.: А.П. Загнітко (наук. ред.) та ін. – Донецьк: ДонДУ, 2002. – 223 с.; Лінгвістичні студії: Вип. 11 / Укл.: А.П. Загнітко (наук. ред.) та ін. – Донецьк: ДонДУ, 2003. – Ч. I. – 330 с.; Ч. II. – 306 с.; Лінгвістичні студії: Вип. 12 / Укл.: А.П. Загнітко (наук. ред.) та ін. – Донецьк: ДонДУ, 2004. – 432 с.; Лінгвістичні студії: Вип. 13 / Укл.: А.П. Загнітко (наук. ред.) та ін. – Донецьк: ДонДУ, 2005. – 408 с.; Лінгвістичні студії: Вип. 14 / Укл.: А.П. Загнітко (наук. ред.) та ін. – Донецьк: ДонДУ, 2006. – 291 с.; Лінгвістичні студії: Вип. 15 / Укл.: А.П. Загнітко (наук. ред.) та ін. – Донецьк: ДонДУ, 2007. – 556 с.; Лінгвістичні студії: Вип. 16 / Укл.: А.П. Загнітко (наук. ред.) та ін. – Донецьк: ДонДУ, 2008. – 439 с.; Лінгвістичні студії: Вип. 17 / Укл.: А.П. Загнітко (наук. ред.) та ін. – Донецьк: ДонДУ, 2008. – 347 с.; Лінгвістичні студії: Вип. 18 / Укл.: А.П. Загнітко (наук. ред.) та ін. – Донецьк: ДонДУ, 2009. – 310 с.; Лінгвістичні студії: Вип. 19 / Укл.: А.П. Загнітко (наук. ред.) та ін. – Донецьк: ДонДУ, 2009. – 363 с.; Лінгвістичні студії: Вип. 20 / Укл.: А.П. Загнітко (наук. ред.) та ін. – Донецьк: ДонДУ, 2010. – 333 с.; Лінгвістичні студії: Вип. 21 / Укл.: А.П. Загнітко (наук. ред.) та ін. – Донецьк: ДонДУ, 2010. – 361 с.; Лінгвістичні студії: Вип. 22 / Укл.: А.П. Загнітко (наук. ред.) та ін. – Донецьк: ДонДУ, 2011. – 339 с.; Лінгвістичні студії: Вип. 23 / Укл.: А.П. Загнітко (наук. ред.) та ін. – Донецьк: ДонДУ, 2011. – 325 с.) започатковано і збережено основні концептуальні розділи, у межах яких й розміщено пропоновані студії і дослідження¹. Щоправда, лінгвістична думка є динамічною, постійно розвивається, поглиблюється, внаслідок чого постають відчутними нові напрями, формуються нові школи, що й зумовили висвітлення в „Лінгвістичних студіях” актуальних сьогодні проблем дискурсу, комунікативної, когнітивної лінгвістики та ін. У силу певних об’єктивних причин, на жаль, не знайшов розвитку, започаткований у чотирнадцятому випуску розділ „Лінгвістична спадщина кафедри української мови та прикладної лінгвістики Донецького національного університету”, у якому передбачено публікацію наукових праць викладачів, що в різний час працювали на кафедрі української мови та прикладної лінгвістики, і досліджень, які сьогодні з тих чи інших причин є мало доступними, але вони виступають такими, що активно використовуються у вишівській практиці, їхнє вивчення дозволяє по-іншому простежити окремі знакові проблеми, та й для наукового розвитку кафедри української мови та прикладної лінгвістики їхнє значення непересічне. Його продовження вкрай необхідне і буде зреалізоване в майбутніх випусках.

Випуск розпочато розділом „Теорія мови”, в якому розглянуто функційно-лексикографічну граматику службовості, охарактеризовано корелятивно-ієрархічні відношення в універсальній та відмінковій граматиці.

¹Усі матеріали випуску авторизовані (редколегія).

Досить ґрунтовно прокоментовано аспекти вивчення словотвірної продуктивності, визначено роль „єврослів” у сучасній українськомовній газетно-журнальній публіцистиці.

У випуску вміщено проблемні матеріали з актуальних питань теоретичної (теоретично-описової, теоретично-порівняльної, теоретико-зіставної, теоретично-ідеографічної та ін.) і функційної морфології, значна частина з-поміж яких приділена проблемам: 1) системних відношень дієслів із постпозитивними компонентами; 2) лексичної сполучуваності іменників-квантитативів.

Аналіз теоретичних питань синтаксису охоплює розгляд: а) функційно-семантичних різновидів превентивних конструкцій у сучасній українській мові; б) психолінгвістичних методик щодо трактування природи активного членування; в) інтонації в комунікативному аспекті речення; г) субстанціально-предикатних мінімальних одиниць у структурі простого ускладненого речення; д) категорії авторизації у складних реченнях з пояснювальними відношеннями (семантичні та формальні особливості).

Досить ґрунтовним постає розгляд проблем зіставно-типологічного вивчення мов, з-поміж яких особливу увагу привертають студії з: а) аналізу нетотожного вирішення питання в умовах численного вибору в синхронному перекладі; б) вивчення типових виявів послідовного зв'язку як засобу когезії в англійській та українській мовах; в) дослідження метафоричних словоутворень як відображення структурно-типологічних особливостей мови (на матеріалі англійської мови); г) вияву дієслівних предикатів зі значенням псування в українській та німецькій мовах.

Аналіз функційної семантики лексичних і фразеологічних одиниць охоплює: 1) встановлення лінгвістичних аспектів дослідження прислів'їв і приказок; 2) розгляд генетичної класифікації фразеологічних одиниць у лексикографічному аспекті (матеріали до словника фразеологічних термінів сучасної української мови); 3) вияв видів адаптації лексичних запозичень у романському мовознавстві.

З-поміж актуальних проблем лінгвістики тексту, дискурсології, дискурс-аналізу варто наголосити на: а) аналізі ментальних атрибутів концепту „ЖІНКА” в текстовому просторі Г. Тютюнника; б) виборі самозвертання у художньо інтерпретованому внутрішньому мовленні жінок (лексико-семантичні особливості); в) визначенні ролі пресупозиції в декодуванні імпліцитного дискурсу (на матеріалі української, англо-американської, польської мов); г) розгляді метамовної рефлексії як засобу актуалізації ірреально-модальних форм; д) аналізі концептів молодість і старість в українській мові (на матеріалі паремій); е) вивченні мовленнєвого жанру «інтерв'ю», його кваліфікаційних ознак та антерпретативного аспекту; є) дослідженні експресивності та засобів її творення в сучасному дискурсі преси; ж) розгляді ключових понять мовленнєвого портрета автора інтернет-щоденника.

У розрізі проблем соціальної лінгвістики проаналізовано синкретичну природу світського дискурсу.

Актуальними питаннями ономастики постали освоєння оніма GOOGLE українськомовною інтернетною комунікацією у графічному та семантико-прагматичному аспектах і визначення національно-культурних пластів урбанонімно-ландшафтного простору, зокрема найменування вулиць.

Належна увага приділена питанням прикладної лінгвістики, зокрема розкриттю співвідношенню понять „норма”, „система мови”, „мовна практика”.

Особливим постає розділ, в якому розглянуто найактуальніші проблеми дослідження українських діалектів з послідовним виявом: 1) динамічних тенденцій у лексиці на позначення технічних та кормових культур в українських східнословобожанських говірках; 2) особливостей говірки села Лозоватка Криворізького району Дніпропетровської області; 3) динаміки назв кухонного начиння в українських східнословобожанських говірках; 4) когнітивно-дискурсивної природи діалектизму; 5) адстратних явищ у говірках етнічних українців Поволжя; 6) лексичних особливостей північного мікроареалу східностепових говірок; 7) фонетичної специфіки сільськогосподарської лексики Донецьких говірок; 8) словотвірних засобів вираження оцінних значень в українському діалектному мовленні та ін.

Не обійдено увагою і нові лінгвістичні праці, які розглядаються в розділі „Рецензії та анотації”, висловлена оцінка їхньої актуальності та значущості для розвитку сучасного мовознавства.

Варто зауважити, що у двадцять четвертому випуску з'явився новий розділ „Хроніки”, в якому висвітлено значущі події: „Українські діалекти сьогодні: стан і перспективи дослідження” – діалектологічний семінар, „Лінгвіст-програміст” (корпорація „Університет – Школа – Університет”) – семінар.

Автори випуску „Лінгвістичні студії” сподіваються, що уміщені в ньому статті спонукатимуть до міркувань та дискусій. Відгуки і пропозиції слід надсилати на адресу: Редакція серії „Лінгвістичні студії”, кафедра української мови та прикладної лінгвістики, вул. Університетська, 24, Донецький національний університет, корп. І, 83001, м. Донецьк, Україна.

Анатолій Загнітко, науковий редактор

УДК 811.161.21.81'36
ББК Ш12=411.4*2

ФУНКЦІЙНО-ЛЕКСИКОГРАФІЧНА ГРАМАТИКА СЛУЖБОВОСТІ

Схарактеризовано особливості категорійних класів слів службовості; встановлено основні кваліфікаційні ознаки і параметри лексикографічної граматики службовості з розмежуванням широкого та вузького її розуміння; визначено різновиди одиниць лексикографічної граматики службовості та подано визначальні риси парадигмального простору службових слів; запропоновано словникову статтю з опертям на широке розуміння лексикографічної граматики службовості.

Ключові слова: лексикографічна граматика, категорійний клас слів, морфосинтагматична парадигма, морфологічна парадигма, контекстна парадигма, словникова стаття.

1. Основні поняття. Сучасне розуміння граматики в широкому вимірі її проблем і підходів – від усталеної, що останнім часом все більше витлумачується як класична (хрестоматійна), до референційної (референційно-прагматичної), ідеографічної, «природної» – ґрунтується на основних постулатах номінативно-екзистенційної науковолінгвістичної парадигми з її триджерельністю: а) теорією комунікативних актів, б) теорією номінації, в) теорією референції. Кожний з цих складників зумовив, з одного боку, розширення власне-граматичних досліджень (прагматичні типи речень, референційні аспекти речення тощо), з іншого, на них виформувалися окремі лінгвістичні дослідження, що охоплюють висвітлення не тільки мовних явищ з простеженням закономірностей їхньої сполучуваності, виявом семантико-парадигматичних зв'язків, встановленням ієрархічних особливостей тощо, але й визначення напрямів детермінації їхнього функціонування екстралінгвальними чинниками, “навантаження” національно-культурною пам'яттю, специфіки використання в різних дискурсивних практиках і под. Усе це мотивує необхідність аналізу відповідного мовного явища, певної мовної одиниці через призму дискурсивних практик (у процесному вияві та текстуальному вираженні), асоціативними й образними навантаженнями тощо, що й умотивовує актуальність розгляду службовості в її функційному вимірі зі встановленням закономірностей лексикографічного тлумачення усього обсягу традиційно витлумачуваних класичною граматиною службових елементів.

Метою аналізу виступає визначення одиниць і категорій лексикографічної граматики службовості з послідовною характеристикою обсягів і ємності функційно-семантичної парадигми службових одиниць. Заявлена мета зумовлює необхідність розв'язання таких завдань: 1) дефінувати поняття *службовості*; 2) визначити класифікаційні різновиди службовості; 3) виявити категорійний апарат граматики службовості; 4) встановити основні ознаки лексикографічної граматики службовості; 5) схарактеризувати закономірності лексикографічного тлумачення службових елементів. Комплекс поставлених завдань, що підпорядковані визначеній меті, мотивують новизну дослідження, особливістю якої виступає те, що вперше пропонується вичерпну характеристику лексикографічної граматики службовості і встановлено оптимальну модель словникового тлумачення службових елементів у характерологічному, функційному, синтагматичному, парадигматичному, еволюційному та інших аспектах. Теоретичне значення полягає у виявленні обсягів лексикографічної граматики службовості та з'ясуванні основних компонентів словникової статті службового елемента.

Практичне спрямування дослідження мотивоване можливістю використання його результатів у практиці викладання частин мови, розкритті основних понять лексикографії та укладанні загальних системно орієнтованих словників.

2. Диференційні ознаки і кваліфікаційні виміри службовості. Сучасні лінгвістичні словники витлумачують службовість / службовий (синсемантичний) як таку / такий, що спеціалізована на суто синтаксичній функції. Остання полягає у зв'язуванні, виділенні, співвіднесенні тощо, виступаючи основною для службових елементів [Ахманова 2007: 433]. Службові слова (інколи їх називають граматичними словами, граматично частковими словами, залежними словами, неповнозначними частинами мови / неповнозначними словами, несамостійними словами, порожніми словами, синкатегорематичними словами, синсемантичними словами, з'єднувальними / сполучувальними словами, формальними словами, частковими словами, частинками речення, частками мови) розглядають як слова, що неспроможні виступати самостійно у функції членів речення, їхнім основним призначенням виступає вираження різнотипних семантико-синтаксичних відношень між повнозначними словами [Ахманова 2007: 433]. Загал підходів, різна термінологія засвідчують актуальність і важливість цих слів у мовній системі. Кожне з термінологічних позначень відбиває особливості осмислення однієї з ознак таких слів як визначальної, пор.: протиставлення *самостійності* ↔ *несамостійності* має за

основу внутрішньореченнєвий статус, аналогічно їй опозиція *самостійності* ↔ *службовості* ґрунтується на ємності синтаксичної внутрішньореченнєвої позиції та входженні такого елемента як неосновного складника синтаксичної позиції, тобто елемента члена речення, а *повнозначності* ↔ *неповнозначності* – лексичну потужність певного слова, де службові елементи витлумачувано як неповнозначні (не позначають предметів і не виражають характеристик тощо) і под. Критерії частиномовного розмежування, до яких здебільшого зараховують класифікаційно-синтаксичний (самостійність (заповнення внутрішньореченнєвої синтаксичної позиції) / несамостійність (не може вичерпно заповнювати синтаксичну позицію, позицію члена речення) і кваліфікаційний (вираження відповідних смислових відношень: атрибутивних, об'єктних, суб'єктних, обставинних тощо), смисловий (вияв певної семантики: предметної – іменники і т. ін.), словотвірний (наявність власних моделей творення похідних) витримали тривалу перевірку часом. Окремі ж з них започатковані ще в античних підходах до частиномовної кваліфікації. Хрестоматійно відомою є теза: *частини мови – це відстояні (формалізовані) члени речення*. З опертям на сучасні частиномовні кваліфікаційні ознаки і класифікаційні основи, за усього розмаїття підходів і тлумачень, визначальними диференційними ознаками службовості слід вважати: 1) входження в реченнєвосинтаксичну позицію як окремого елемента спільно з іншим (формально-граматичний / власне-синтаксичний рівень); 2) власне-структурувальне навантаження в реалізації тих чи тих форм синтаксичних зв'язків – підрядного прислівного, підрядного детермінантного, сурядного) (формально-граматичний / власне-синтаксичний рівень); 3) вираження внутрішньореченнєвих семантико-синтаксичних відношень у поєднанні з повнозначними словами (семантико-синтаксичний рівень); 4) вирізнення теми і/або реми в актуальному членуванні речення (функція синкатегорематичності / синкатегорематичності – комунікативний рівень); 5) вияв фокуса / топіка // відомого / невідомого у функційній перспективі речення (комунікативний рівень). Враховуючи сукупність цих ознак та їхній регулярний / нерегулярний вияв, загальнокатегорійну службовість внутрішньо можна диференціювати на функційно-дейктичну (прийменник / післяслівник), функційно-синкатегорематичну / функційно-дискурсивну (частка), функційно-предикатнопредикатну (сполучник). Адекватне висвітлення та вичерпна характеристика усіх ознак (диференційних, кваліфікаційних, класифікаційних та інших) та вимірів / рівнів (формально-граматичного, семантико-синтаксичного, комунікативного і под.), встановлення напрямів поповнення множинності службовості, визначення ємності парадигмального простору службовості тощо складає основу граматики службовості (типологічної, структурної, функційної та інших).

3. Основи лексикографічної граматики службовості. Поняття лексикографічної граматики у своїй основі ґрунтується на загальнограматичних постулатах службовості, кваліфікаційних ознаках службовості та її типологічності, диференціюванні категорійно-класних службових слів, адекватному тлумаченні статусу словоформи в граматичному ладі та її співвідношенні з відповідним середовищем, у межах якого простежуване співвідношення первинного і вторинного функційного навантаження словоформи. Важливим постає визначення ємності функційного виміру того чи того службового слова та набуття ним все нових і нових смислових відтінків, що особливо є значущим і важливим для з'ясування формування синкретичної семантики. У цьому розрізі діагностування ядра, рівнів периферії та її наближення / віддалення від ядра виступає одним із найсуттєвіших завдань створення цілісної лексикографічної граматики службовості. У традиційній формально-описовій граматиці лексикографія службовості здебільшого мала ознаки абсолютного підпорядкування граматиці повнозначних категорійних класів слів і через їхню призму вона розглядалася. У функційно-описовій та функційно-комунікативній граматиці службовість набуває іншого статусу, а її характеристика і створення цілісної лексикографічної граматики є одним з найактуальніших завдань. У рамках функційно-комунікативної граматики охоплено формальний, семантичний, комунікативний і денотативний рівні мовної системи, а також їхні мовленнєві реалізації, до яких належать: 1) структура функційно-семантичного поля; 2) сукупність структурувальних елементів мови, що виформовують функційно-семантичне поле; 3) використання структурувальних елементів у мовленні з виявом їхньої специфіки в різних дискурсивних практиках. З-поміж структурувальних елементів службові слова постають особливими, тому що своїм використанням і навантаженням вони заглиблені в національно-мовні традиції, національно-мовну пам'ять і відбивають у своєму функціонуванні різноманітні новітні тенденції, у тому числі і конкурентно навантажені використання. Не менш навантаженим постає аналіз напрямів та встановлення тенденцій набуття певною словоформою статусу еквівалента службового елемента (пор.: [Загнітко 2007; Каношкевич 2008: 7-18]), водночас певна словоформа розширює парадигмальний простір, обсяг якого повинен знайти адекватне висвітлення в лексикографічній граматиці службовості, встановленні її семантичних і парадигматичних відношень, що зумовлює наповнення її вторинними й охоплює два основних тлумачення – широке і вузьке.

4. Лексикографічна граматика службовості: категорійний вимір. Останнє ґрунтується на встановленні основних компонентів лексикографічного тлумачення службових елементів та розкритті особливостей їхнього функціонування, висвітленні їхніх структурних типів, характеристикі семантико-парадигматичних зв'язків тощо. Така лексикографічна граматика постає наче дзеркальне відбиття узагальненого внутрішньомовного і зовнішньомовного навантаження службових елементів, їхнього парадигмального простору та ін., пор., наприклад [Зализняк 1977], де в інверсійному словорозташуванні подано сто тисяч слів з побудовою відповідних системно визначуваних парадигм з виявом усіх реальних словоформ; у цьому разі для службових елементів основною постає частиномовна позначка, а за наявності омонімічних

частиномовних виявів через відповідний розділовий знак (:) подано обидві частини мови на зразок *ажчаст.*; *союз* [Зализняк 1977: 274], (*когдан*; *союз* [Там само: 149], для сполучників, часток та низки інших слів подано також віднесення їх до відповідного функційно-сміслового розряду за умови інтонаційного виділення / нівелювання та тим чи тим синтагматичним вираженням, де послідовно реалізована певна семантика (*да(без удар.) союз*; *да(без удар.) част.* (*усилительная*): да где же они?; да ведь я там не был; это что-нибудь да значит и т.п.); *дачаст* (*утвердительная, вопросительная и др.*): да, я там был; ты там был, да?; да, я забыл сказать...; да здравствует; да настанет мир и т.п. [Там само: 149]; *когдан*; *союз* [Там само: 149]). Подібне опрацювання спрямоване на підтвердження особливого функційного статусу елемента, традиційно визначуваного як службовий. Кожний зі службових елементів набуває особливих вимірів у силу їхньої функційної специфіки та внутрішньореченневого навантаження, реалізації інтенції повнозначних слів тощо. Так, наприклад, частка набуває особливих вимірів лексикографічного тлумачення навіть у граматичному словнику, тому що здебільшого зорієнтована на відповідне ситуативно-прагматичне оточення і реалізації настанов мовця, хоча в більшості випадків тільки наголошено категорійно-класну омонімію: *хотя союз*; *част.* [Там само: 877] та ін. Ядерний компонент лексикографічної граматики службовості здебільшого виявний у тлумачних словниках: до, *прим.*, з *род. в.* Сполучення з *до* виражають: просторові відношення; часові відношення; кількісні відношення; об'єктні відношення тощо (СУМ, II, 315-316), див. також [Загнітко 2007: 67]. Так, за спостереженнями дослідників [Мейзерська 2010: 12], у тлумачних словниках обов'язковими постають шість (орфографічний, категорійний, граматичний, смисловий (вказівка на характер синтаксеми), семантичний, ілюстративний) і десять факультативних (фонетичний, параметр самостійності / факультативності, параметр однозначності / багатозначності, ареальний, фразеологічний, стилістичний, синонімічний, антонімічний, омонімічний, параметр лексичної сполучуваності) [Там само: 12]. Водночас наголошено на необхідності послідовного розмежування у вторинних прийменникових одиницях омонімічності, подаючи їх в окремих словникових статтях [Там само: 13-14]. Такий підхід витворює ядро лексикографічної граматики. Підтвердженням такого тлумачення легко віднайти в [Городенська 2007], де досліджувано граматичну природу, функційні параметри, особливості використання та інше сполучників. Цей словник своїм тлумаченням зорієнтований на розгляд основних виявів типової / нетипової службовості на прикладі сполучників. Водночас наголошувано на синкретизмі окремих сполучників, наявності в їхньому функційному вияві ядра і периферії тощо [Там само: 7]. Так, у сполучників на зразок *а, але, та, проте, однак, однак* К. Городенська вирізняє, крім ядерної площини – сурядної семантики, також периферійну сферу – реалізацію ними протиставно-допустових відношень: *А тільки замовчиш / Або куди летиш – / Зане серденько, неначе на чужині* (Л. Глібов) – підрядний детермінантний зв'язок між головною і підрядною частинами [Там само: 11]. За наявності кількох семантико-синтаксичних функцій вершинною постає його регулярно типова функція: *зате*₁– 1. Сполучник сурядності, протиставний, виразник протиставних семантико-синтаксичних відношень з відтінком компенсації, відшкодування: *Довго діти доглядали саджанці, зате вони тепер милують своєю красою* (А. Яна); 2. Сполучник сурядності-підрядності, протиставно-допустовий, виразник протиставно-допустових семантико-синтаксичних відношень: *У липні надворі пусто, зате на полі густо* (Укр. прислів'я); 3. Сполучник сурядності, приєднувальний, виразник приєднувальних семантико-синтаксичних відношень: *Це лиш слова, / Затемони безсмертні* (Л. Костенко) [Там само: 67-68]; дві принципово різні синтаксичні функції і відмінні семантико-синтаксичні відношення подано окремими статтями: *зате*₂– 1. Сполучник підрядності, наслідковий, виразник наслідкових семантико-синтаксичних відношень, синонім до наслідкового сполучника *так що*: *Латин од няньки наживався, / Затемж за няньку і вступався* (І. Котляревський) [Там само: 69]. У такому граматичному словнику службових слів окремим рядком простежено походження витлумачуваного елемента (первинний / вторинний), його будову (складний / складений), з'ясовано спосіб уживання (одиничний / повторюваний / парний) з простеженням закономірностей розподілу парного сполучника, схарактеризовано також синонімію: *ледве... як* – сполучник підрядності, часовий, виразник часових семантико-синтаксичних відношень, указує на швидке настання дії або стану в головній частині після завершення дії або стану в підрядній частині, синонім до часового сполучника *тільки... як*, поєднує підрядну часову частину з головною частиною складнопідрядного речення підрядним детермінантним зв'язком: *Ледве Тарасові минуло 9 років, як умерла мати* (Панас Мирний) ... Вторинний, складений. Парний, розподіляється між підрядною часовою частиною (*ледве*) і головною (*як*) [Там само: 103]. Для порівняння, словник, структурований за широким тлумаченням лексикографічної граматики службовості загалом, а прийменника зокрема, містить двадцять п'ять позицій, з-поміж яких вісімнадцять постають регулярними [Всеволодова 2005: 3-43]. Таким чином встановлюється функційно-семантичне поле прийменника.

5. Лексикографічна граматики службовості: парадигмальний і синтагматичний рівні. Широке розуміння лексикографічної граматики службовості вичерпно охоплює закономірності тлумачення службових елементів та увесь спектр їхньої парадигматики: синтагматичної, морфологічної, семантичної, функційної, дериваційної, контекстуальної (контекстної / текстової). Така граматики враховує типологічні особливості службових категорійних класів слів з урахуванням позиційно-лінійної, структурної, змістової, характерологічної та інших особливостей відповідних елементів. З-поміж структурувальних елементів службовим словам належить особливий статус, опис яких є важливим виступає не стільки у формально-описовому аспекті, скільки у змістовому з виявом їхньої синонімії і варіативності, антонімії й омонімії та ін.,

особливо в актуальному і прикладному аспектах. Службові слова належать до тих категорійних класів слів, які вимагають визначення особливостей функціонування та встановлення вичерпного переліку правил такого функціонування, що заторкує практично увесь лад мови. Наголошення на тих чи тих моментах вживання службових слів дозволяє кваліфікувати ступінь вияву аналітичності певної мови, пор. кваліфікацію прийменників як аналітичних синтаксичних морфем (І. Вихованець) і под. Водночас категорійні класи службових слів та їх аналіз вимагають звернення до таких питань, як моделювання семантичної уяви висловлення, закономірностей його функційної перспективи, а також діагностування природи аргументних і сирконстантних статусів, розподіл аспектуальної інформації з-поміж елементів тексту тощо на кшталт *У разі проведення в Україні дострокових парламентських виборів, партія Єдиний Центр готова піти на них у союзі з партією Наша Україна* (Ю. Писаренко) (*у союзі з* – посилення аспектуальної соціативності). У цьому розрізі аргументованим виступає диференціювання службовості, що за позиційно-лінійним виявом членована на позиційно закріплену / позиційно вільну. До першої належать: 1) післяслівники одно- / двоелементного вияву – завжди перебувають у постпозиції за прямого порядку слів (*наступити на, відійти від, підійти до / переїхати з ... до, від повозити від ... до, опустити з ... наї* под.), в інших мовах їхнє значення може передаватися суто словотвірними елементами, пор., наприклад, у німецькій мові *bringen* ‘принести’ → *herauf + bringen = heraufbringen* ‘vondortuntenhierherobenbringen’ ‘принести знизу наверх, де перебуває мовець’); 2) прийменники – лінійно розміщені в контактній / дистантній іменниковій препозиції (*на подвір'ї, над прірвою, для задоволення потреб / серб. у дворишту, изнад реке, да задовоље потребе*); 3) сполучники – перебувають в інтерпозиції (за М. Гроховським, вони є двомісними синтагматичними елементами зі сталим упорядкуванням): *стомлений, але задоволений; прийшов, щоб побачити*; на відміну від часток як одномісних синтагматичних елементів зі змінним розташуванням [Grochowski 2005: 89-90]. До позиційно вільних належать частки, що можуть стосуватися окремого члена речення (*Полонені повернулися аж надвечір, а могли й не повернутися* (А. Яна) – стосується присудка) і речення загалом, надаючи йому відповідного відтінку (*І коли нарешті настануть краці часи?* (В. Земляк)). Частки протиставлені сполучникам, прийменникам як такі, що можуть поставати особливими висловленнями, що повинно знайти вичерпне висвітлення в лексикографічній граматиці службовості (пор. з-поміж загальної кількості українських часток (базу складає «Словник української мови» (в 11-ти т.), де зафіксовано 115 словникових статей, у яких реєстрове слово визначене як частка), було виявлено, що функцію часток-висловлень виконують 35 з них, або 32,9 %).

Позиційно-лінійний вияв допоміжності дозволяє встановити ємність і наповнюваність їхньої синтагматичної парадигми і схарактеризувати особливості їхньої сполучуваності. Усе це уможливило визначення парадигмального інвентаря кожної з частин мови.

6. Лексикографічна граMATика службовості: функційний вимір. Частиномовна кваліфікація прийменників (власне-прийменники і післяслівники), часток (власне-часток і часток-висловлень) і сполучників (власне-сполучників і сполучникових виразів) ґрунтується на відповідних диференційних ознаках. Визначальними рисами прийменника як морфосинтаксичної категорії є: 1) синтаксемотвірна функція (утворює синтаксему, постаючи її формантом (*на узліссі, з причини зацікавлення*)); 2) позиційно-синтаксична маркувально-синтаксемна функція; 3) впроваджувальна функція (введення синтаксеми у висловлення) (за М. Конюшкевич). Кваліфікаційними ознаками сполучника постають: 1) двомісність; 2) вираження форм синтаксичного зв'язку; 3) вияв смислових відношень між компонентами; 4) надпредикатний статус (*прийшов, бо чекали*). Частці властиві такі ознаки: 1) дискурсивно-системотвірна функція; 2) ситуативно-дискурсивна виявність. У силу цього прийменнику, сполучнику, частці властиві власні парадигмальні простори. Так, у сфері прийменника, сполучника, частки утворюються: а) морфологічна (*від рук / від руки кого; з наказу / за наказом кого – прийменник; за той час поки / за той час що / за той час коли – сполучник; ну / ну як / ну і / ну коли – частка*); б) морфосинтаксична – особливості сполучуваності (у сфері прийменника – первинних прийменників з відмінковими формами, вторинних – з первинними й відмінковими словоформами (*на руках кого / на руках з ким / на руках у кого / під руками кого / у руках кого / у руки кого/кому / у руки до кого / під рукою кого / у руку кому / для рук кого* тощо), з-поміж сполучників – виявляти регулярність/нерегулярність поєднання в системі координативних / субординативних відношень (*стомлений, але задоволений; думати, що / як / мов / немов / коли / хоч* і под.), а для часток – регулярна спроможність поєднуватися зі словоформою (*хай / нехай скажу, не скажу, ні слова*) або з висловленням загалом (*лиш / лише, лишень* (*Люблю пісні мого краю, та не спляють на тім лишень* (М. Рильський))); в) семантична ↔ функційно-семантична (встановлення усіх функційно-семантичних ємностей прийменника, сполучника, частки (див.: [Mlunice čeština 1986: 197-238]); г) дериваційна – охоплює у сфері прийменника / сполучника / частки усі можливі похідні (напр., усі прийменникові похідні, утворювані не тільки іменниковими словоформами, але й спільнокореновими прислівниками тощо (за М. Конюшкевич): *навкис від чого / навкис повз що / навкис через що / навкис чого / навкис від чого* та ін.). До цих парадигм прилягає текстова / контекстуальна (контекстна), що містить усі ізофункційні словоформи, протиставлені одна одній граматично і водночас об'єднані денотативно (за Ф. Панковим). Така парадигма охоплює вихідне слово – ядро – та його контекстуальні (контекстні) кореляти. Ядро формує ізосемічне слово у складі ізосемічної ізоморфної конструкції, приядерну сферу витворюють контекстуальні кореляти – ізосемічні слова у складі ізосемічних ізоморфних конструкцій. Найближчу периферію складають ізосемічні слова у складі неізосемічних конструкцій, абсолютну периферію – неізосемічні

слова. Лексикографічна граматики службовості зорієнтована на висвітлення статусу таких елементів у змістовому просторі мови, що охоплює об'єктивні (диктальні (Ш. Баллі), диктумні (С. Кацнельсон)) і суб'єктивні (модальні (Ш. Баллі), модусні) смисли (сюди ж належать структури цього простору: функційно-семантичні категорії, функційно-семантичні поля, системи значень, типові ситуації), водночас вона враховує сукупність засобів вираження тих чи тих смислів (це дозволяє встановлювати закономірності еквівалентності, встановлювати рівні останньої). Не менш важливим виступає розгляд типології засобів службовості в різних аспектах та характеристика в межах словникової статті їхнього функціонування у мовленні, враховуючи ті чи ті дискурсивні практики. Одним із постулатів лексикографічної граматики постає також простеження мовних механізмів, що визначають адекватні потреби комунікантів функціонування у мовленні мовних засобів, пор.: *йти до річки і йти на річку; розташуватися в хаті / розташуватися за хатою / розташуватися під хатою* та ін.

Функційно-комунікативний підхід у лексикографічній граматиці службовості гарантує вичерпне висвітлення участі службових елементів в актуальному членуванні і диференціювання за їх допомогою різновидів фокусів теми (параметризація атонічної теми) і реми (власне-реми, дистальної реми, модальної реми, атонічної реми) тощо.

7. Структура словникової статті службового елемента. Використання усіх напрацьованих диференційних ознак категорійно-класних слів службовості, їхнього статусу в сучасній граматичній системі, внутрішніх активних взаємозв'язків і взаємодії та застосування функційно-описових і функційно-комунікативних різновидів їхнього аналізу дозволяє змоделювати лексикографічне тлумачення кожного з категорійних типів службових елементів з послідовним виявом особливостей їхніх типологічно-кваліфікаційних, функційно-класифікаційних виявів, розглядом ємно вичерпних обсягів функційно-семантичних парадигм. Орієнтовно стаття може структуруватися, на прикладі частки, так:

Аж – частка; **I. Характерологія:** проста; за походженням – злиття сполучника *a* і частки *же* з випадінням кінцевого ненаголошеного;

II. Функційні вияви: аmodalьна; дискурсивна; емоційна; текстоструктурувальна лінійна; за семантикою – підсил., може виступати: а) як вияв підсилення дії: *Дівчина аж горить від сорому* (О. Гончар); ознаки: *Листя в променях аж світле* (М. Коцюбинський); б) як вияв кількісної значущості: *Відтоді минуло аж три роки* (М. Івченко); в) як вияв несподіваності / раптовості дії: *Хлопець обернувся – аж перед ним дівчина* (С. Васильченко); г) як вияв граничного простору: *Як чекав на неї в шкільному дворі, щоб разом іти додому, а потім проводжав, несучи плащ-намет, аж за вербочки, де місток дерев'яний через яр, – далі вона ніколи не дозволяла проводити себе...* (А. Дімаров); виділ.: *Якось опівночі я не витримав, підкрався до віконця, аж він стоїть посеред келії з чорною книгою...* (А. Дімаров); 4) як вияв подиву: *Аж підстрибнув від здивування Дмитро* (В. Підмогильний);

III. Комунікативний вияв: а) актуалізаційна: *Покладе на стола сірникову коробку і чеше, чеше нариса, аж друкарка не встигає за ним, та все до ладу, гарно – заслухаєшся* (А. Дімаров); б) рематична: *Дівчина аж похилилася вся* (О. Слісаренко);

IV. Синтагматика: 1) *аж + не* (частка + частка) – емоційна з виявом відтінку подиву: *Дівчина ажне стямилася* (А. Яна); 2) *аж + поки / доки* (частка + прислівник) – у підрядних частинах на позначення досягнення граничної межі дії / стану / процесу: *Ладимир біг слідом (так він біг за підводою, до якої припусти батька, а поліцей шмагав його пугою), аж поки Степан не сховався в огороженому двометровим парканом дворі* (А. Дімаров); 3) *аж + геть* (частка + частка) – далеко: *Бійці швидко віддалялися, аж геть їх видно* (О. Гончар); зовсім, цілком: *Хлопці аж геть потомилися* (В. Сухомлинський); 4) *аж + надто* (частка + частка) – надзвичайно, суттєво, важливо: *Нам аж надто кортіло все побачити й почути* (М. Стельмах); 5) *аж + ніяк + не* (частка + прислівник + частка) – ніякою мірою, в жодному разі: *Все написано аж ніяк не в нашому стилі* (Україна молода. – 2001. – 17 вересня); 6) *аж + до / за / під / на / у(в)...* (частка + прийменник) – вияв граничної просторової / часової / кількісної межі: *На ній інколи скидалася риба і розкручувала кола аж до самої кладки, що одним кінцем трималася на з'їждженому колесі, а другим – на березі* (М. Стельмах); *Засць стрибнув аж під самісіньку хату* (О. Іваненко); *Хотілося піднятися вище і вище, аж під оті он хмари, де кружляло кілька спортсменів, але мені поки що не можна, в мого махольота крила не червоного, а білого кольору, а це означає, що мені заборонено одриватися од землі вище, ніж на сто метрів* (А. Дімаров); 7) *аж он / аж ось* (частка + частка) – підсилювально-вказівна з наголошенням близькості / віддаленості: *Аж он там видніється наше село* (О. Слісаренко) або раптовості, несподіваності дії: *Аж ось вікно відчинилось і звіти вистрибнув великий кіт* (І. Карпа); те саме значення – *аж гульк / аж глядь / аж от* (частка + частка): *Аж гульк – з води повиринали русалки і до берега* (А. Яна); *Аж глядь! – палати зайнялися* (Т. Шевченко); *Аж от Катря кинулась у двері* (Марко Вовчок); в ускладненій моделі: *аж ось де / аж от де* (частка + частка + прислівник) – конкретизація / актуалізація місця: *Аж ось де зустрічали весни ми з тобою* (А. Яна); або конкретизація / актуалізація часу *аж ось коли / аж от коли* (частка + частка + частка + прислівник): *Аж ось коли прийшло до нас це щастя* (О. Слісаренко); 8) *аж + ген* (частка + прислівник) – підсилювально-вказівна з виявом семантики віддалення: *Зустрілися ми з тобою аж ген у тій долині* (М. Івченко); 9) *аж-аж-аж* – посилення дії, бажання: *А спати нам аж-аж-аж* (М. Івченко).

V. Семантико-парадигматичні ознаки: **Омонім** – аж, сполучник підрядності (наслідковий: *Віють*

вітри, віють буйні, / Аж дерева гнуться (І. Котляревський); часовий: *Носив вовк козу, аж і вовка понесли* (М. Номис)), сурядності (протиставний): *Я думала, що спить батько, / Аж він умирає* (Т. Шевченко); **Синонім** – 0; **Антонім** – 0; **Варіант** – *ажень*, діал., підсил.

VI. Квантитативні характеристики: художньо-белетристичний – 221; публіцистичний – 45; офіційно-діловий стиль – 10 (частота вказана на 10000 знакових одиниць тексту).

VII. Динаміко-еволюційні параметри: **Словарь Б. Грінченка:** *аж* – сполучник (1 – підрядний наслідковий; 8 – підрядний часовий; 9 – сурядний протиставний); як частка – (2-10), з-поміж яких: (2) – значна кількість: *Аж три пари на radoщах кумів назбирали* (Т. Шевченко); (3) місце / час з прийменниками *до / за / на* та ін.: *Аж до моря запорожці степ широкий крили* (Т. Шевченко); (4) *аж + поки* – до тих пір поки; (5) *аж-агось, аж ось, аж ось де, аж осьдечки, аж от, аж от де* – ось, ось де, як ось; (6) – *аж ось коли / аж от коли* – ось коли; (7) – *аж он / аж ондечки* – ось там; *аж гульк!* – як раптом; (10) – *аж-аж-аж!* – показує посилену дію, бажання; **Омонім** – *аж* (сполуч.); **Варіант** – *ажень* (сполучник) (Словарь Б. Грінченка 1959: 4-5);

Тимченко: *аж* – прислівник (3), де (1) – міра часу, місця, ступеня величини, сили: *Отъ весны... аж до зими*; (2) – ось, раптом: *такъ дуже злякався, Ажъ бачця Анголик зрогами до мене прибрався*; (3) – тільки, лише: *Ажъ 13 сентября зъ ляхами потреба была; аж* – сполучник (6), де (1) – поки не; (2) – як, як вже; (3) – як раптом; (4) – несподіваність: *Хотъламъ понести его (перехристь) у комнату, ажъдвери комнатные мотузкомъ завязаны*; (5) – якщо: *И мы то отложили ему до нашего щастного, ажъ дасть Богъ, пригъханья къ великому князъству Литовскому*; (6) – так що навіть, що навіть: *Ждали часъ немалый врядникъ паней Петровои, ажъ по него посылали, абы на копу пришлоъ* (Тимченко 2002: 27-28);

СУМ: *аж* – частка, підсил. (1-4), де (1) – підсилення ознаки / дії; *аж-аж-аж* – вираження великого бажання, найвищої міри чого-небудь; *аж геть* – дуже далеко; *аж надто* – дуже, вкрай, надзвичайно; *аж ніяк не* – ніскільки не, трохи не; (2) – перед словами кількості на посилення її повноти, цілісності, значності; (3) – перед словами місця / часу з прийменниками *до / за / на* та ін. на позначення досягнення межі; *аж он* – там далеко; *аж ось (от) де* – так ось, де; *аж ось (от) коли* – так ось коли; (4) – позначення несподіваності дії; *аж гульк (глядь); аж ось (от); Омонім* – *аж* (сполуч.); **Варіант** – *ажень* (частка) (Словник української мови 1970: 22-23);

ВТСУМ – частка, підсил. (1-4); (1) – позначення підсилення ознаки або дії (1). **Омонім** – *аж* (сполуч.) (1-4), де (1) – підрядний наслідковий; (2) – сурядний протиставний; (3) – підрядний часовий; *аж-аж-аж* – вираження великого бажання; *аж геть* – дуже далеко; *аж надто* – вкрай, дуже, надзвичайно; *аж ніяк не* – ніскільки не, нітрохи не; (2) – перед словами на позначення кількості для наголошення її значності; (3) – перед словами на позначення місця / часу дії, здебільшого з прийменниками *до, за, на* та ін. з наголошенням далекої / крайньої межі; з тим самим значенням – у підрядних часу зі словами *поки, доки; аж он* – он там; *аж ось (от) де* – так ось де; *аж ось (от) коли* – так ось коли; (4) – на вираження несподіваності дії; *аж гульк (глядь)* – коли раптом; *аж ось (от)* – коли раптом; *аж раптом* – зовсім несподівано; **Варіант** – *ажень* (частка) (Великий тлумачний словник сучасної української мови 2007: 15).

8. Узагальнення і перспективи. Створення цілісної лексикографічної граматики службовості можливе за концептуального напрацювання усіх класифікаційних критеріїв – структурних, семантичних, функційно-описових, функційно-комунікативних, семантико-парадигматичних тощо, простеження ємності парадигмального простору (морфологічного, морфосинтагматичного, семантичного (функційно-семантичного), контекстного (текстового)), та аспектів – динаміко-еволюційного і характерологічного, що може бути доповненим квантитативними ознаками службових слів та встановленням особливостей аргументного / сирконстантного закріплення службового компонента в семантико-синтаксичній ієрархії речення. Лексикографічна граMATика службовості своєю основою має послідовне дотримання у висвітленні обов'язкових ознак службового слова та врахування в його кваліфікації факультативних ознак. Перспективним постає не тільки створення відповідних лексикографічних праць кожного категорійного класу службових елементів, але й простеження загальнокатегорійних властивостей службовості в окремій національній мові та порівняння цих властивостей у системнорізних мовах, що уможливить напрацювання адекватних трансляційних методик і простеження спільних та відмінних функційних, парадигмальних і синтагматичних характеристик службовості в досліджуваних мовах.

Література

Ахманова 2007: Ахманова, О.С. Словарь лингвистических терминов [Текст]. – Изд. 4-е, стереотип. / Ольга Сергеевна Ахманова. – М. : КомКнига, 2007. – 576 с.

Бацевич 2008: Бацевич, Ф. Семантика і прагматика очікуваних і неочікуваних змін : функції та комунікативні смисли частки *і (ї)* у сучасному українському мовленні [Текст] // Українська мова і література в школі. – 2008. – Ч. 1. – С. 41-44.

Великий тлумачний словник сучасної української мови 2007: Великий тлумачний словник сучасної української мови (ВТСУМ) [Текст] / Уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. – Київ-Ірпінь : ВТФ «Перун», 2007. – 1736 с.

Всеволодова 2005: Всеволодова, М.В. Материалы к словарю «Предлоги и средства предложного типа в русском языке. Функциональная грамматика реального употребления» [Текст] / Майя Владимировна Всеволодова, Екатерина Николаевна Виноградова, Евгений Васильевич Клобуков, Ольга Владимировна

Кукушкина, Анатолий Анатольевич Поликарпов, Валерия Львовна Чекалина. – Вып. 1 / Под. ред. М. В. Всеволодовой. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 2005. – 686 с. (в печати).

Городенська 2007: Городенська, К.Г. Граматичний словник української мови : сполучник [Текст] / Катерина Григорівна Городенська. – Київ–Херсон : Інститут української мови НАН України; Херсонський державний університет, 2007. – 340 с.

Канюшкевіч 2010: Канюшкевіч, М.І. Беларускія прыназоўнікі і іх аналагі. Граматыка рэальнага ўжывання. Матэрыялы да слоўніка : [У 3 ч.] [Текст] / Марыя Іосіфаўна Канюшкевіч. – Ч. 1 : Дыяпазон А–Л. – Гродна : ГрДУ, 2008. – 492 с. ; Ч. 2 : Дыяпазон М–П. – Гродна : ГрДУ, 2010. – 619 с. ; Ч. 3 : Дыяпазон Р–Я. – Гродна : ГрДУ, 2010. – 535 с.

Загнітко 2007: Загнітко, А.П. Словник українських прийменників. Сучасна українська мова [Текст] / Анатолій Панасович Загнітко, Ілля Григорович Данилюк, Ганна Василівна Ситар, Інна Анатоліївна Щукіна. – Донецьк : ТОВ ВКФ «БАО», 2007. – 416 с.

Загнітко 2009: Загнітко, А. Функционально-семантическая типология частиц: внутрипредложенческий и контрактивный аспекты [Текст] // Příspěvky k aktuálním otázkám jazykovědné rusistiky. – Brno : Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, 2009. – Т. 3. – S. 146-154.

Зализняк 1977: Зализняк, А.А. Грамматический словарь русского языка. Словоизменение [Текст] / Андрей Анатольевич. – М. : Русский язык, 1977. – 880 с.

Зубець 2008: Зубець, Н.О. Українська лексикографія другої половини ХХ – початку ХХІ століття : навчальний посібник [Текст] / Наталя Олександрівна Зубець. – Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2008. – 124 с.

Киклевич 2008: Киклевич, А. Притяжение языка. Т. 2 : Функциональная лингвистика [Текст] / А. Киклевич. – Olsztyn : Instytut Dzienkarstwa i Komunikacji Spolecznej Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, 2008. – 392 s.

Левакіна 2011: Левакіна, Т.В. Семантична диференціація та функціонування прийменників соціативності в українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук [Текст] / Тетяна Василівна Левакіна. – Запоріжжя, 2011. – 17 с.

Мейзерська 2011: Мейзерська, І.В. Прийменник в українській тлумачній лексикографії II половини ХХ століття : автореф. дис. ... канд. філол. наук [Текст] / Ірина Вікторівна Мейзерська. – К., 2011. – 19 с.

Панков 2008: Панков, Ф.И. Опыт функционально-коммуникативного анализа русского наречия : на материале категории адвербиальной темпоральности : монография [Текст] / Федор Иванович Панков. – М. : МАКС Пресс, 2008. – 448 с.

Словарь української мови 1996: Словарь української мови [Текст] / Упор. з додатком власного матеріалу Б. Грінченко. – Т. 1. – К. : Наукова думка, 1996. – 496 с.

Словник української мови 1970: Словник української мови (СУМ) [Текст] / Ред. П. Й. Горещкий, А. А. Бурячок та ін. – К. : Наукова думка, 1970. – Т. 1. – 799 с.

Тимченко 2002: Тимченко, С. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV – XVIII століть [Текст] / Євген Тимченко / Підг. В. В. Німчук, Г. І. Лиса. – Київ-Нью-Йорк : НАН України; УВАН у США, 2002. – 512 с.

Шчэрбін 1996: Шчэрбін, В.К. Тэарэтычныя праблемы беларускай лексікаграфіі : манаграфія [Текст] / Вячаслаў Канстанцінавіч Шчэрбін. – Мн. : Беларускі кнігазбор, 1996 – 142 с.

Grochowski 2005: Grochowski, M. Wpływ zmiany pozycji linearnej partykuły na strukturę semantyczną wypowiedzenia [Text] // Wyraz i zdanie w językach słowiańskich (5) : Opis, konfrontacja, przekład / Red. M. Sarnowskiego, W. Wysoczańskiego. – Wrocław : Uniwersytet Wrocławski, 2005. – S. 89-94.

Grochowski 2009: Grochowski, M. Koncepcja słownika partykuł polskich [Text] // Wyraz i zdanie w językach słowiańskich (7) : Opis, konfrontacja, przekład / Red. M. Sarnowskiego, W. Wysoczańskiego. – Wrocław : Uniwersytet Wrocławski, 2009. – S. 65-72.

Mluvnice češtiny 1986: Mluvnice češtiny : Tvarosloví [2] [Text] / Věd. red. J. Petr. – Praha : Academia, 1986. – 536 s.

Gramatyka 1984: Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia [Text] / Red. Zuzanna Topolińska. – Warszawa : Wydawnictwo naukowe PWN, 1984. – 678 s.

Охарактеризованы особенности категориальных слов служебности; определены главные квалификационные признаки и параметры лексикографической грамматики служебности с разграничением ее широкого и узкого понимания; установлены разновидности единиц лексикографической грамматики служебности и рассмотрены определяющие признаки парадигматического пространства служебных слов; предложена структура словарной статьи, основывающейся на широком понимании лексикографической грамматики служебности.

Ключевые слова: лексикографическая грамматика, категориальный класс слов, морфосинтагматическая парадигма, морфологическая парадигма, контекстная парадигма, словарная статья.

The features of categorical classes of auxiliary words have been characterized, the basic qualification characteristics and parameters of lexicographical grammar of auxiliary distinguishing between broad and narrow sense have been established. The types of units of lexicographic grammar of auxiliary have been characterized and defining features of paradigmatic space of auxiliary words have been submitted. The structure of the entry, based on a broad understanding of lexicographic grammar of auxiliary has been offered.

Keywords: lexicographic grammar, categorical class of words, morpho-syntagmatical paradigm, morphological paradigm, contextual paradigm, entry.

Надійшла до редакції 19 жовтня 2011 року.

Оксана Путіліна

ББК Ш12=411.4*22

УДК 81'372=111=161.2

УНІВЕРСАЛЬНА І ВІДМІНКОВА ГРАМАТИКИ: КОРЕЛЯТИВНО-ІЄРАРХІЧНІ ВІДНОШЕННЯ

Стаття продовжує цикл публікацій, присвячених проблемам відмінкової граматики в загальнолінгвістичній парадигмі, встановленню витоків відмінкової граматики, а також простеженню причин, передумов і специфіки її розвитку і формування як самостійного лінгвістичного напрямку та корелятивності / ієрархічності з універсальною граматиною.

Ключові слова: відмінкова граматика, універсалізм, структуралізм, універсалія, універсальна граматика.

Проблема кореляції компонентів глибинної структури речення із відповідним набором формально-поверхневих відмінків, а також виявлення тенденцій реалізації елементів глибинної організації на поверхневому рівні речення в сучасних українській та англійській мовах, що є, власне, об'єктом дослідження відмінкової граматики як окремого, специфічного напрямку дослідження в сучасній лінгвістиці, останнім часом набуває особливої актуальності. Але попри видиму сучасність відмінкова граматика має тривалу історію і причини свого постання у співвідношенні з іншими лінгвістичними напрямками [Путіліна 2011a], без з'ясування природи якого важко уявити здійснення повноцінного дослідження в цій царині, так само як і мати впевненість у тому, що враховані всі нюанси такого роду досліджень. Тому **метою** статті є визначення співвідношення відмінкової граматики з іншими типами граматик у межах загальнолінгвістичної парадигми, зокрема з універсальною граматиною. Для реалізації цієї мети необхідним є розв'язання таких завдань: 1) встановити витoki відмінкової граматики; 2) простежити причин, передумови і специфіку її розвитку і формування як самостійного лінгвістичного напрямку; 3) визначити корелятивність / ієрархічність відмінкової та універсальної граматик.

Концепція відмінкової граматики Ч. Філлмора традиційно розглядається в контексті когнітивної лінгвістики, генеративної або навіть функційної [Вихованець 1992], що зумовлено: а) схожістю предмета дослідження; б) загальнометодологічними принципами; в) подібністю проблематики тощо, що сприяло віднесенню до когнітивної, генеративної або, відповідно, функційної лінгвістичної парадигми [Загнітко 2006; Селіванова 2006; Степанов 2005]. Напр., спроби лінгвістів охарактеризувати синкретичну, навіть поліпарадигмальну природу цієї граматики виступають неповними, оскільки не враховано залишається ще одна специфічна ознака граматики Ч. Філлмора – універсальність, тобто прагнення засобами певної граматики описати структуру усіх мов світу.

Універсальний характер відмінкової граматики виявляється у спробі вияву синтаксичних категорій, якими у світлі відмінкової граматики постають глибинні відмінки, спільні для усіх мов світу, за допомогою яких можна було б описати семантичну структуру будь-якого речення в будь-якій мові [Fillmore 1968]. Це дозволяє говорити про її належність до лінгвістики універсалій, або універсалізму (за визначенням В.О. Звєгінцева [Звєгінцев 1960а: 378]).

Головна особливість універсалізму полягає в тому, що він прагне виявити лінгвістичні універсалії індуктивно і водночас мислити категоріями, спільними для всіх мов [Babby 1982: 372; Croft 1990: 22; Greenberg 1963: 98; Hawkins 1983: 31; Stassen 1985: 328], причому лінгвістичні універсалії є для цього напрямку не окремою проблемою, а загальним робочим принципом [Штерн 1998], основою, на якій ґрунтується дослідження різноманітних проблем – як нових, так і тих, що були сформульовані лінгвістами попередніх епох.

Універсалізм виник не раптово – причини його постання носять філософський, власне-лінгвістичний, економічний характер. Зокрема, розвиток європейського мореплавства й торгівлі, починаючи з XV-XVI століття, сприяв контактам з різномовними країнами, що стимулювало укладання багатомовних словників. Тоді ж з'явилась ідея про множинність мов і про можливість їхнього зіставного вивчення (дотепер мовознавці досліджували тільки свою мову). Іншими словами, закладалися основи зіставного вивчення мов, виявлення в

них спільного й відмінного, що у свою чергу привело до появи ідеї універсальної граматики. У XVII столітті почалися пошуки універсальних властивостей мови. У цей час з'являється й ідея створення "всесвітньої мови" (див. теорії Ф. Бекона, Р. Декарта, Г.-В. Лейбніца [Бэкон 1977; Декарт 1950; Лейбниц 1982]), що вимагало виявлення властивостей реальних мов і стимулювало розвиток універсалізму.

У лінгвістиці (з XVII ст. і до сьогодні) спостерігається перехід від традиційного вивчення різноманітних мов і мовних сімей через систематичні типологічні узагальнення й інтегрування до деталізованих досліджень універсального типу. На цьому наголошує Р. Якобсон, підкреслюючи, що сфера цих досліджень тривалий час "залишалася "нічиєю землею", і лише в кількох філософських працях містилися спроби закласти підґрунтя універсальної граматики" [Якобсон 2004: 394]. Йдеться передусім про спроби, що мали місце в середньовічних трактатах зі спекулятивної граматики, трохи згодом цієї теми торкався Я.А. Коменський у своїй "Глоттології" і частково ця проблема піднімалася в раціоналістських нарисах XVII-XVIII століть, потім нею зацікавилися Е. Гуссерль і А. Марті у своїх феноменологічних розмірковуваннях, і, нарешті, ці питання було висвітлено в сучасних дослідженнях із символічної логіки [Jakobson 1963]. Перші спроби укладання універсальних граматик мали за основу, передусім, гіпотезу Р. Декарта, сутність якої зводилася до того, що граматика повинна бути логічною, а оскільки людство користується тими самими формальними операціями логіки, то й граматика повинна бути загальною, точніше універсальною (пор. із раціональною мовою, або мовою універсального обчислення, або мовою науки Г.-В. Лейбніца, що може розглядатися як "алфавіт людських думок", до якого можна звести безліч понять [Кобозева 2004: 21]). Відомі кілька спроб укладання таких універсальних і раціональних граматик лінгвістів тієї епохи, зокрема 1650 року була опублікована "Граматика загальної мови..." ("Grammatica linguae universae...") Ф. Лаббе (1607-1667), в основу якої було покладено латину, 1657 року в Лондоні була опублікована книга "Логопандектеціон, або Пропозиція про загальну мову" ("Logoropandecteision or an Introduction to the Universal Language") шотландця Т. Уркхарта (1611-1660), в якій описано й удосконалено граматику – частини мови та їхні морфологічні категорії, форми.

Класичним взірцем граматики, побудованої на таких засадах, є Граматика Пор-Рояля ("Всезагальна раціональна граматика") (1660) А. Арно і К. Лансло – "найхарактерніший для лінгвістичних пошуків XVII століття зразок загальної, або універсальної, раціональної, або філософської, граматики", створеної на матеріалі грецької, латинської, давньоєврейської, французької, італійської, іспанської, англійської та німецької мов. Автори її стверджували, що мислення, логіка у всіх людей єдині, тож єдиною повинна бути і граматика, тому що вона має логічну основу. Така граматика не може бути граматикою окремої мови, вона постає загальною, універсальною і раціональною, логічною. Звідси й суттєвий недолік цієї теорії – неухвага до конкретних мов, ігнорування відмінностей у будові реально наявних мов, їхньої історії, чим і пояснюється загальне прагнення увібрати в себе всі своєрідності конкретних живих мов у задалегідь визначену формальну схему.

Загалом ця праця – не зівставна, не порівняльна, а логіко-типологічна граматика, завдання якої зводилося до виявлення спільних мовних принципів і співвідношення між категоріями мови й мислення. Поява самої ідеї встановлення спільних властивостей людських мов була важливим кроком до формування нового напрямку розвитку лінгвістичної думки. Сформульована А. Арно і К. Лансло гіпотеза побудови на логічній основі універсальної граматики, поряд зі спробами інших граматистів Середньовіччя й наступних епох, суттєво вплинули на розвиток лінгвістики навіть наприкінці XX ст., доказом чого можна вважати і відмінкову граматику. З XVIII і до початку XIX ст. "Всезагальна раціональна граматика" була дуже популярною, але з виникненням порівняльно-історичного методу вона зазнала нищівної критики, а нове зацікавлення нею з'явилося у 60-і роки XX ст., після того, як Н. Хомський назвав її авторів своїми попередниками у питанні про спільні для всіх мов "структури думки". Загалом універсальні граматики XVII-XVIII століть заклали наукові основи аналізу семантики будь-якої мови з позиції висловлюваної думки. Сучасна породжувальна граматика побудована на основі англійської мови. Її представники цікавляться також фактами інших мов, приділяючи значну увагу дослідженню так званих "екзотичних" явищ, що не мають відповідників в англійській (наприклад, на матеріалі інших мов германської групи, перш за все німецької та голландської, було побудовано теорію скремблінга (Scrambling), що дозволяє описати й пояснити відносно вільний порядок слів у цих мовах, а також у мовах, яким він властивий, або теорія відмінка для слов'янських мов [Исакадзе, Кобозева 2002: 142; Hawkins 1990: 244]).

Сучасна лінгвістика універсалій виникла на дещо іншій методологічній основі. Її найвизначнішими представниками є Є. Курилович, А. Мартіне, Р. Якобсон, хоча вони і різні у виборі методів дослідження (А. Мартіне вважає себе структуралістом, Р. Якобсон – і структуралістом, і традиціоналістом, а Є. Курилович – прихильником традиційної лінгвістики), незважаючи на те, що в їхніх працях наявна спільна риса – пошуки лінгвістичних універсалій. Це зумовлене їхніми переконаннями в тому, що 1) лінгвістичні універсалії зможуть репрезентувати структуру людської мови за допомогою типологічного вивчення мов; 2) наявні універсальні закони, які керують розвитком мов незалежно від їхніх індивідуальних рис.

Перелік етапів становлення лінгвістики універсалій не обмежується початковим, що характеризувався виникненням ідеї такої граматики, і сучасним, на якому вже є всі підстави для її розгляду як самостійного напрямку лінгвістичних досліджень. Епізодично універсалізм виявляв себе в теоріях Ж. Вандрієса, М. Граммона,

А. Мейє, які аналізували загальні й часткові закони або тенденції розвитку мов. Ознаки універсализму можна знайти і в глоттогонічних схемах М.Я. Марра, в якого він вже починає відігравати роль методологічної основи.

Черговим поверненням до ідей Граматики Пор-Рояля є універсальна концепція мови, розроблена копенгагенськими структуралістами, зокрема Л. Єльмслевим, який прагне до побудови універсальної лінгвістичної теорії. При цьому універсальність досягається за рахунок повної дематеріалізації мови і позбавлення її будь-яких елементів розвитку. Глосематика кваліфікує мову як абстрактну систему “чистих відношень”, що має тільки синхронічну площину, й ігнорує специфіку структури кожної окремої мови, конкретні форми їхнього існування [Звегинцев 1960: 39]. Тому, за Л. Єльмслевим, дослідник повинен вивчати не взаємозв'язки реальних мовних елементів, а лише ієрархічну структуру наявних у мові відношень, що сукупно й становлять мову [Hjelmslev 1953: 101]. Звідси “лінгвістика відношень” є первинною щодо реальних мов з їхньою звуковою оболонкою і значеннями, яким властива вторинність. Реальні мови можуть цікавити мовознавця настільки, наскільки вони відображають універсальну структуру абстрактних категорій, що стоять за ними [Єльмслев 1965: 109]. У цьому трактуванні йдеться навіть не про синхронічне вивчення мови (її систему на певному етапі), а про таке дослідження, що не передбачає часових і просторових обмежень, – панхронію. Усе це зумовлює те, що, прагнучи до виведення панхронічних категорій і абстрагуючись від реальних і конкретних систем мов, глосематика фактично піднімається над мовою й виходить за межі тих проблем, що традиційно вважалися складниками науки про мову (пор. погляди В.М. Алпатова, А. Мартіне). На цьому акцентує увагу також Х. Ульдалль, стверджуючи, що глосематика – це певний світогляд, філософська система, наближена до позицій логічного позитивізму [Ульдалль 1960]. Про надмовний характер цієї теорії свідчить і той факт, що досі не вдавалося застосувати її до вивчення будь-якої реальної мови: вона може бути корисною тільки для створення формальних універсальних мов (мов-посередників) для машинного перекладу і для створення типологічної класифікації мов [Путіліна 2011].

Показовою в цьому розумінні є лінгвістична термінологія Л. Єльмслева, що не має нічого спільного з традиційною лінгвістичною термінологією, пор. відсутність термінів *родовий відмінок*, *давальний відмінок* і т.д., керування тощо, специфічних термінів для фонетики, морфології, синтаксису. Натомість введені загальні, універсальні терміни, що ґрунтуються на відношеннях між мовними елементами, внаслідок чого їх можна застосовувати і до фонем, і до морфем, і до слів, і до речень [Hjelmslev 1953].

Глосематики прагнули побудувати всеосяжну лінгвістичну теорію. Цієї всеосяжності вони досягають у два способи: 1) розглядають явища мови в аспекті абсолютної статичності; 2) повністю дематеріалізують об'єкт лінгвістики (їх не цікавить існування конкретних форм мови).

Аналогічна ситуація спостерігалася і в американському структуралізмі, оскільки дескриптивісти також розробляли концепцію універсальної граматики. Найефективніше дескриптивні методи застосовувалися до тих елементів структури мови, значущий бік яких позбавлений зв'язку з поняттями, – до фонетичної системи мови. Вихід за ці межі – намагання застосувати ці методи до морфології та синтаксису, а також спроба встановити єдині схеми вивчення для різних сфер мови (фонетики, морфології, синтаксису), а за їхньої допомоги – універсальні категорії для всіх мов, очікуваних результатів не дали, основною причиною чого було неврахування смислового боку мови [Mervis, Rosch 1981: 94; Pollock 1989: 387].

Зрозуміло, що дослідження абстрактних сутностей (універсальних категорій), відношення між ними менш доступне, ніж аналіз конкретних сутностей, “яким властива реальність іншого типу, ніж та, з якою пов'язаний порядок, встановлений мисленням у своїх глибинах для власних репрезентацій” [Гийом 2004: 105], тому і до сьогодні дехто з лінгвістів не визнає універсального підходу до вивчення мов, “безпідставно побоюючись за лінгвістику і вважаючи, що вона повторює помилки старої всезагальної граматики, ... яких вона позбулася з ... часу відкриття санскриту...” [Гийом 2004: 58] – з моменту виникнення порівняльно-історичного методу в мовознавстві.

Якщо порівнювати традиційну й універсальну лінгвістику, то слід констатувати, що традиційна граMATика прагне не виходити за межі однієї досліджуваної мови (виняток становить лише порівняльно-історичне і зіставне мовознавство, що залучає до дослідження більше, ніж одну мову) і не ставить завданням визначити спільну граматичну основу усіх відомих мов світу, що є метою універсальної лінгвістики. Так, В. фон Гумбольдт, визнаючи наявність обмеженої кількості логічних категорій (які визначають граматичні мовні категорії), спільних для усіх людей, незалежно від того, носіями якої мови вони є [Гумбольдт 1964: 92], водночас стверджував, що внутрішня форма є своєрідною для кожної мови (система граматичних категорій тощо) і виявляється, втілюється в зовнішній формі [Там само: 98]. За врахування безпосереднього зв'язку мовленнєвих і мисленнєвих структур і впливу останніх на формування глибинних універсальних категорій теорія внутрішньої форми мови В. фон Гумбольдта може сприйматися як твердження про унікальність глибинного рівня мови, що виключає можливість пошуку спільних з іншими мовами глибинних категорій. Не визнавали універсального підходу до мови і молодограмматики, які такі питання мовознавства, як мовні універсалії, класифікація мов за структурними і функційними особливостями незалежно від їхньої генетичної природи (типологічна класифікація), вважали ненауковими. Б. Дельбрюк, Г. Остгоф, Г. Пауль та ін. наполягають на тому, що усі мовні зміни відбуваються у звичайній мовленнєвій діяльності індивіда: будь-яка мовна творчість завжди індивідуальна, жодних мов, крім індивідуальних, не існує, а те, що звичайно називають загальнонародною мовою (згідно з теорією В. фон Гумбольдта), є просто абстракцією, що не має відповідника в

реальній дійсності, і на світі стільки ж окремих мов, скільки індивідів [Дельбрюк 1964: 227; Пауль 1964: 202]. Звідси заклик молодогограматиків вивчати “людину, яка говорить”, тому питання про спільні категорії для усіх мов світу ними не піднімалося.

Слід погодитися із Г. Гійомом, який вважає, що традиційна лінгвістика ставила перед собою завдання дослідити тільки конкретні факти й обмежитися самими фактами, уникаючи роздумів і надто широких узагальнень, що є питомою ознакою універсалізму [Там само: 59]. У традиційному вигляді факти загальної (універсальної) граматики (ширше – лінгвістики) зникають у міру того, як розширюються й поглиблюються спостереження, оскільки одночасно охопити конкретний мовний матеріал навіть для перевірки однієї лінгвістичної гіпотези неможливо [Там само: 25], проте це зовсім не означає, що самі факти не існують: таке “зникнення” тільки вказує на те, що ці факти загальної універсальної граматики слід шукати там, де вони справді є, – чим і нехтують представники традиційної лінгвістики [Там само: 29]. Наявні й інші факти, “не менш дієві й не менш реальні, і навіть більш дієві й реальні, що “уникають” прямого спостереження, бо їм бракувало безпосередньої видимості” [Там само: 59]. Саме ці приховані факти довго не помічалися (або заперечувалися) традиційною лінгвістикою (пор. із глибинними відмінками Ч. Філлмора, внутрішній аргумент (internal argument) у Тета-теорії Н. Хомського і под. [Chomsky 1981; Fillmore 1968]).

Отже, відмінкова грамика належить не тільки до когнітивної лінгвістики, але й має безпосереднє відношення до універсальної лінгвістики, що формувалася на основі філософських концепцій Ф. Бекона, Р. Декарта, Г.-В. Лейбніца, середньовічних трактатів зі спекулятивної граматики, “Глоттології” Я.А. Коменського, раціоналістських нарисів XVII-XVIII століть, досліджень Е. Гуссерля і А. Марті, починаючи з “Граматики загальної мови...” Ф. Лаббе і до сьогодні. Універсалістський характер граматики Ч. Філлмора мотивований прагненням встановити систему категорій, властивих усім мовам світу.

Отримані результати репрезентують особливості становлення відмінкової граматики як окремого лінгвістичного напрямку і можуть бути використані для подальшого повноцінного комплексного аналізу взаємодії глибинних і поверхневих структур, досліджуваних у його межах, передусім у зіставному аспекті.

Література

- Бэкон 1977: Бэкон, Ф. Сочинения : В 2-х [Текст] / Ф. Бэкон. – Т. 1. – М. : Мысль, 1977. – 567 с.
- Вихованець 1992: Вихованець, І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови [Текст] / І. Р. Вихованець. – К. : Наукова думка, 1992. – 224 с.
- Гийом 2004: Гийом, Г. Принципы теоретической лингвистики. Сборник неизданных текстов, подготовленный под руководством и с предисловием Рока Валена : Пер. с фр. / Общ. ред., послесл. и коммент. Л. М. Скрелиной. Изд. 2-е, испр.[Текст] / Г. Гийом. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 224 с.
- Гумбольдт 1964: Гумбольдт, В. фон. О различии строения человеческих языков и его влияния на на духовное развитие человеческого [Текст] / В. фон Гумбольдт // Звегинцев, В.А. История языкознания XIX – XX веков в очерках и извлечениях. – Ч. I. – М. : Просвещение, 1964. – С. 85-104.
- Декарт 1950: Декарт, Р. Избранные произведения : Пер. с фр. и латин. [Текст] / Р. Декарт. – М. : Госполитиздат, 1950. – 710 с.
- Дельбрюк 1964: Дельбрюк, Б. Введение в изучение индоевропейских языков [Текст] / Б. Дельбрюк // Звегинцев, В.А. История языкознания XIX – XX веков в очерках и извлечениях. – Ч. I. – М. : Просвещение, 1964. – С. 218-228.
- Ельмслев 1965: Ельмслев, Л. Метод структурного анализа в лингвистике [Текст] / Л. Ельмслев // Звегинцев, В.А. История языкознания XIX – XX веков в очерках и извлечениях. – Ч. II. – М. : Просвещение, 1965. – С. 103-110.
- Загнітко 2006: Загнітко, А.П. Сучасні лінгвістичні теорії : Монографія [Текст] / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2006. – 338 с.
- Звегинцев 1960a: Звегинцев, В.А. Структуральная лингвистика и теория экономии А. Мартине [Текст] / В. А. Звегинцев // Мартине, А. Принцип экономии в фонетических изменениях. (Проблемы диахронической фонологии). – М. : Изд. иностр. лит., 1960. – С. 3-22.
- Исакадзе, Кобозева 2002: Исакадзе, Н.В., Кобозева, И.М. Генеративная грамматика и русистика: проблемы падежа и вида [Текст] / Н. В. Исакадзе, И. М. Кобозева // Современная американская лингвистика : Фундаментальные направления / Под ред. А. А. Кибрика, И. М. Кобозевой и И. А. Секериной. – М. : Едиториал УРСС, 2002. – С. 142-167.
- Кобозева 2004: Кобозева, И.М. Лингвистическая семантика [Текст] / И. М. Кобозева. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 352 с. (Новый лингвистический учебник.)
- Лейбниц 1982: Лейбниц, Г. Сочинения : В 4-х т. [Текст] / Г. Лейбниц. – Т. 1. – М. : Мысль, 1982. – 636 с.
- Пауль 1964: Пауль, Г. Принципы истории языка [Текст] / Г. Пауль // Звегинцев, В.А. История языкознания XIX – XX веков в очерках и извлечениях. – Ч. I. – М. : Просвещение, 1964. – С. 199-217.
- Путіліна 2011: Путіліна, О.Л. Визначальні компоненти формування структури речення у відмінковій граматиці (на матеріалі сучасних української та англійської мов) [Текст] / О. Л. Путіліна // Наукові праці : науково-методичний журнал. – Миколаїв : Вид-во Чорноморського державного університету ім. Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія», 2011. – Вип. 136. Т. 148. Філологія. Мовознавство. – С. 46-50.

Путіліна 2011а: Путіліна, О.Л. Джерела постановня відмінкової граматики (від поч XX ст. і до сьогодні) [Текст] / О. Л. Путіліна // Лінгвістичні студії : Зб. наук. праць. – Донецьк : ДонНУ, 2011. – Випуск 22. – С. 36-42.

Селіванова 2006: Селіванова, О.О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія [Текст] / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.

Степанов 2005: Степанов, Ю.С. Методы и принципы современной лингвистики [Текст] / Ю. С. Степанов. – М. : Едиториал УРСС, 2005. – 312 с.

Ульдалль 1960: Ульдалль, Х. Основы глоссематики [Текст] / Х. Ульдалль // Новое в лингвистике. – Вып. 1. – М. : Изд. иностр. лит., 1960. – С. 79-104.

Штерн 1998: Штерн, І.Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики : Енциклопедичний словник [Текст] / І. Б. Штерн. – К. : АрпЕк, 1998. – 336 с.

Якобсон 2004: Якобсон, Р. К общему учению о падеже [Текст] / Р. Якобсон // Лингвистика XX века : система и структура языка : Хрестоматия. Ч. II / Сост. Е. А. Красина. – М. : Изд-во РУДН, 2004. – С. 97-111.

Babby 1982: Babby, L.H. Case. Prequalifiers and Discontinuous Agreement in Russia [Text] / L. H. Babby // Natural Language and Linguistic Theory. – V. 5. – № 1. – Pp. 91-139.

Chomsky 1981: Chomsky, N. Lectures on Government and Binding [Text] / N. Chomsky. – Dordrecht : Foris, 1981. – 179 pp.

Croft 1990: Croft, W. Typology and Universals [Text] / W. Croft. – Cambridge : Cambridge University Press, 1990. – 352 pp.

Fillmore 1968: Fillmore, Ch. The case for case [Text] / Ch. Fillmore // Universals in Linguistic Theory / Ed. by E. Bach and R. T. Harms. – New York : Holt et al. – Reinhart, 1968. – Pp. 1-88.

Greenberg 1963: Greenberg, J. Some Universals of Grammar with Particular Reference to the Order of Meaningful Elements [Text] / J. Greenberg // Greenberg, J. (ed.). Universals of Human Language. – Cambridge (Mass.) : MIT Press, 1963. – Pp. 73-11.

Hawkins 1983: Hawkins, J. World Order Universals [Text] / J. Hawkins. – New York : Academic Press, 1983. – 239 pp.

Hawkins 1990: Hawkins, J. A Parsing Theory of Word Order Universals [Text] / J. Hawkins // Linguistic Inquiry. – Vol. 21. – 1990. – Pp. 223-261.

Hjelmslev 1953: Hjelmslev, L. Prolegomena to a theory of language [Text] / L. Hjelmslev // Memoir 7 of the International journal of American linguistics. – Suppl. to vol. 19. – № 1. – Baltimore, 1953. – Pp. 29-47.

Jakobson 1963: Jakobson, R. Implications of Language Universals for Linguistics [Text] / R. Jakobson // Universals of Language. – Cambridge (Mass.) : London, 1963. – Pp. 32-61.

Mervis, Rosch 1981: Mervis, C., Rosch, E. Categorization of Natural Objects [Text] / C. Mervis, E. Rosch // Annual Review of Psychology. – Vol. 32. – 1981. – Pp. 89-115.

Pollock 1989: Pollock, J.-Y. Verb Movement Universal Grammar and the Structure of IP [Text] / J.-Y. Pollock // Linguistic Inquiry, 20. – 1989. – Pp. 365-424.

Stassen 1985: Stassen, L. Comparison and universal grammar [Text] / K. Stassen. – O.; N.Y. : Acad. Press, 1985. – 504 pp.

Статья продолжает цикл публикаций, посвященных проблемам падежной грамматики в ее презентации в общелингвистической парадигме, в частности установлению источников возникновения падежной грамматики, а также прослеживанию причин, предпосылок и специфики ее развития и формирования как самостоятельного лингвистического направления и коррелятивности / иерархичности с универсальной грамматикой.

Ключевые слова: падежная грамматика, универсализм, структурализм, универсалия, универсальная грамматика.

The article continues the cycle of publications devoted to problems of the case grammar in the opinion of a general linguistic paradigm, in particular the main aim is to establish sources of the case grammar and to trace reasons, preconditions, and specific characters of its development and organizing as an independent linguistic tendency and correlativity / hierarchy with the universal grammar.

Keywords: case grammar, universalism, structuralism, universalia, universal grammar.

Надійшла до редакції 21 жовтня 2011 року.

РОЗДІЛ II. СЛОВОТВІР: НАПРЯМИ, АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Іванна Мислива-Бунько

ББК 81.411.1-7

УДК 811.161.2'38

“ЄВРОСЛОВА” В СУЧАСНІЙ УКРАЇНОМОВНІЙ ГАЗЕТНО-ЖУРНАЛЬНІЙ ПУБЛІЦИСТИЦІ

У статті проаналізовано складні слова з препозитивним компонентом *євро-*. Виокремлено семантичні групи аббревіатур з *євро-*: суспільно-політична, економічна, спортивна, побутова лексика, поняття культурного життя. Простежено стилістичне навантаження слів із *євро-* в мові сучасних газет і журналів (книжність, емоційність, оцінність, характеристика, іронічність, дотепність), а також зацентовано увагу на обґрунтованому вживанні цих лексем у сучасному медійному дискурсі.

Ключові слова: складне слово, аббревіатура, мова газети, емоційність, оцінність, експресивність.

Здобуття Україною незалежності, утвердження демократичного ладу та свободи слова у державі, стрімке поживлення та розширення міжнародних зв'язків країни із Західним світом неабияк відобразилося в мові. Українська мовна система відреагувала активним запозиченням, проте не лише на лексичному рівні (найдинамічнішому й найвідкритішому), а й на словотвірному. Зокрема почалося залучення іншомовних слів та основ для деривації складних лексем. Нині в ЗМІ, як і українській мові загалом, простежується тенденція до інтенсивного використання складника *євро-* для творення аббревіатур.

На цю проблему оглядово звертали увагу дослідники загальноукраїнської та мас-медійної мов – Н. Клименко, Є Карпіловська, І. Кочан, О. Стишов, О. Мітчук, М. Навальна, Г. Шаповалова, С. Климович, О. Гриценко, Ю. Педенко, Я. Прихода. Незважаючи на чисельні розвідки, присвячені цьому питанню, подібні деривати залишаються ще не достатньо простудійованими. З огляду на викладене вище наше дослідження набуває особливого значення та актуальності.

Мета статті – виокремити лексико-семантичні групи похідних із компонентом *євро-* та виявити основні стилістичні функції цих слів у мові газетно-журнальної публіцистики ХХІ ст.

Актуалізація складних лексем із *євро-* в українській мові пов'язана передусім із екстралінгвальними чинниками: “геополітичними змінами на карті Європи, європейським вибором України, новим діалогом між Україною та Європою” [Прихода 2005: 1]. Слово-основа *євро* ввійшло в обіг українців передусім зі значенням “єдина грошова одиниця країн Європи, які входять до Європейського Союзу” [Новий словник 2008: 245]. Пізніше скорочена відприкметникова основа *євро-* (← *європейський*), “що вносить значення: стос. до держав Західної Європи” [Великий тлумачний словник 2009: 360], почала інтенсивно використовуватися в деривації. І як зазначає Н. Клименко, завдяки політичним і соціально-економічним процесам, що відбувалися в Європі наприкінці ХХ сторіччя, ця основа стала інтернаціональною [Клименко 2004: 23-24].

Преса як оперативний фіксатор нових світових та державних подій, суспільних змін тощо активно творить, нагромаджує та використовує частковоскорочені слова з *євро-*. Дехто з науковців процес інтенсифікації цього складника у словотворенні окреслює як “пристрасть до євроназивання” [Гриценко]. На нашу ж думку, завдяки високій частотності досліджуваних дериватів у сучасній газетній публіцистиці, як і українській мові загалом, та європеїзації суспільства, держави *євро-* виступає ключовим словом-основаю в мовній картині України, оскільки “позначає поняття важливих для суспільства сфер життя і характеризує лексику певних історичних етапів, періодів” [Тараненко 2000: 237].

Зафіксовані слова з *євро-* у сучасному медіа-дискурсі поділяємо на кілька лексико-семантичних груп. Найчисельнішу – формує суспільно-політична лексика: *Євросоюз, Європарламент, Єврокомісія, Євроконституція, євродепутат, єврокандидат, європолітика, єврокомісар, євробюлетень, євроделегат, європрикордонник, євровіза, єврозакон, євростандарт, євроглибинка, єврошпарина, єврогвалт, євроустремління, євроімперія, євроатлантична заява, Єврозона, “єврокухня”, євроінтеграція, єврокраїни, євротертя, євро-євразійський світ, євровичовник, Єврогрупа, євробюрократ, Євросуд, євродекларація, євроінституція, Єврорегіон, Євробарометр, Євроатом, євростратегії, європідхід, євроспільнота, євросусіди, євродіалог, єврозразок, європростір, євроринок, євроафера, європротокол, євромрія, європерспектива, євроскептики, Євроунія, єврогромадянство, європапери, єврохартія, євросвіт*. Наприклад: “У Брюсселі майже всю Європу поділили на умовні території, так звані **єврорегіони**” (“Експрес”, 19. 03. 2008 р.); “Нещодавно служба дослідження громадської думки Європейської комісії **“Євробарометр”** опублікувала результати проведеного в 27 країнах-членах Європейського Союзу опитування, спрямованого на з'ясування ставлення громадян до науки і технологій” (“Дзеркало тижня”, 25. 12. 2010 р.); “Не стукання у двері ЄС, а становлення Європи в Україні забезпечить реалізацію **євростратегії**” (“Експрес”, 20. 08. 2009 р.).

Чимало слів маємо з економічної галузі: *єврооблігації, євроекономіка, євровалюта, євродолар, євроціна, євробанкір, євробанк, єврокредит, євроринок* та інші.

За допомогою основи *євро-* творяться й активно вживаються нові поняття та реалії спорту, як-от: *єврокубки*, *єврофорум*, *євроарена*, *євростадіон*, *Євро-2012*, *євротурнір*, *євроформа*, *євроліга*, *євроспорт*, *єврочемпіонат*. У значній частині цих слів компонент *євро-* вказує на чемпіонат Європи з футболу 2012 року. Порівняймо: “Нині ринкова ціна однієї сотні землі біля *євростадіону* коштує ... 5 тисяч доларів, або ж 40 тисяч гривень” (“Експрес”, 11. 11. 2010 р.), де *євростадіон* – це стадіон, що будується спеціально для ігор Євро-2012; “У випадку, якщо Кубок виграє чемпіон або віце-чемпіон України, до *єврокубків* зможе потрапити п’ята наша команда” (“Україна молода”, 27. 09. 2008 р.).

В українській пресі ХХІ століття зрідка фіксуємо деривати з *євро-* (або ж англійський варіант *euro-*), що позначають поняття та явища культурного життя: *євро-поп*, *євромода*, *єврокультура*, *євромузика*, *євротури*, *EuroparlTV*, *EuroNews*, напр.: “Крім того, вважаю, що нам вдалось поєднати національний колорит із сучасними тенденціями *євромоди*” (“Урядовий кур’єр”, 16. 01. 2009 р.); “17 вересня розпочав мовлення онлайн-телеканал Європейського парламенту *EuroparlTV*” (“День”, 19. 09. 2008 р.).

Кількісно велику групу складають похідні з основою *євро-*, котра набула переносного значення – ‘знак якості’, ‘вища якість’, ‘краще’, ‘покращене’, ‘новіше’, та називають абстрактні поняття та конкретні предмети з побутової сфери: *євроремонт*, *єврованна*, *євроквартира*, *євровікна*, *євродвері*, *євробалкони*, *єврокухня*, *євродизайн*, *євроізолятор*, *єврокамера*, *єврооселя*, *європомешкання*, *євросадиба*, *єврооздоблення*, *євроконтейнери*, *євросупермаркет*, *євровигляд*. Порівняймо: “Але, ймовірно, підвищену кубатуру, *єврооздоблення*, імпорту сантехніку, склопакети на вікнах і навіть автономне водопостачання <...> навряд чи можна вважати показниками особливої комфортності житлового будинку” (“День”, 02. 02. 2005 р.); “Днями у місто привезли понад три сотні новеньких металевих оцинкованих *євроконтейнерів* для роздільного збору сміття” (“День”, 28. 10. 2010 р.); “Після оглядин школи переконалися, як багато не лише коштів, а й творчої видумки, сумління докладено, аби це приміщення набрало сучасного *євровигляду*” (“Волинь-нова”, 02. 09. 2009 р.). О. Гриценко щодо цих утворень висловлює думку про те, що подібна “євро-наліпка” до предметів і явищ, притаманних нашому, українському сучасному життю, свідчить не стільки про філологічне явище, скільки про дію символіки споживчих товарів, про “символізм європейський товарів” [Гриценко] і навіть про соціальний престиж українців.

Оскільки у багатьох словах основа *євро-* реалізує своє пряме значення, то зазвичай вони вносять газетним і журнальним текстам книжності, чіткості, “сухості”, науковості й офіційності. Порівняймо: “*Євроконституція*, про яку всі говорять і яку мало читають” (“Віче”, 2005, № 11); “*Єврочиновники* також зосередять свою увагу на заощадженні енергії...” (“Урядовий кур’єр”, 27. 01. 2009 р.); “*Євросоюз* готовий обговорити конкретний план дій щодо безвізового режиму з Україною” (“Сільські вісті”, 26. 05. 2010 р.); “Представник *Єврокомісії* заявив про відсутність ризику браку газу для кінцевих споживачів і що промисловість також продовжує отримувати російський газ” (“Волинь-нова”, 06. 01. 2009 р.); “Якби тепер стало питання про розширення *Євроунії*, то Україна – разом з Ірландією та Хорватією – належала б до тих кандидатів, які дістали б підтримку більшості європейців” (“Експрес”, 05. 08. 2010 р.); “Незважаючи на це, ВТО вже відзначає деякі позитивні ознаки у *євроекономіці*” (“Урядовий кур’єр”, 25. 03. 2009 р.).

Серед суспільно-політичної лексики чималу групу становлять емоційно-оцінні (частіше негативні, ніж позитивні) похідні, котрі виникли завдяки поєднанню різностильових основ: *євробюрократи*, *євроскептики*, *європерспективи*, *євромрії*, *євронадії*, *євроімперія*, *євроустремління*, *євроциніки*, *єврогвалт*, *єврошпарина*, *євроентузіаста*, *євроглибинка*, *євроочікування*, *європесимізм*, *єврократія*, *євробалаканина*, *єврожебрак*, *єврофобія*. Їхнє активне функціонування в сучасній пресі пов’язано з тим, що медійний підстиль характеризується не тільки докладністю, інформативністю, чіткістю та логічністю викладу, але й емоційністю, експресивністю, соціальною оцінністю [Мова і час 1977: 30; Солганик 1981: 8, 13]. З певним глузуванням та дотепністю, іронічністю та засудженням вжито складні одиниці на зразок: *євроглибинка*, *єврошпарина*, *єврогвалт*, *євроімперія*, *єврофобія*, *євроциніки* й ін. Напр.: “В Україні є простір для *євромрії* та надії. Однак його треба виборювати, а не сіяти цинізму і зневіри” (“Експрес”, 05. 08. 2010 р.); “*Євроімперія* не в змозі запропонувати Україні навіть альтернативних варіантів співробітництва” (“Голос України”, 30. 06. 2006 р.); “А тим часом, виявляється, їхня “*євроглибинка*” для нас теж досі залишається своєрідною “террою інкогніто” (“Україна молода”, 25. 09. 2008 р.); “*Єврогвалт* від народних обранців (заголовок). Народні депутати поїхали в Європу і зчинили там бійку” (“Високий замок”, 22. 05. 2007 р.); “*Єврошпарина* для України (заголовок). Комісія закордонних справ Європейського парламенту <...> проголосувала за надання Україні перспективи членства в Європейському Союзі” (“Україна молода”, 07. 06. 2007 р.).

До кола соціально й емоційно забарвлених лексем потрапляють деривати, у котрих компонент *євро-* пов’язаний не з територією, а з чемпіонатом Європи з футболу 2012 року: “Центр *євротертя*” – стаття про підготовку Києва до Євро-2012, реконструкцію стадіону і те, що всьому цьому заважає ТРЦ “Троїцький” (“Дзеркало тижня”, 05. 04. 2008 р.); “*Євроформу*” шитимуть поляки. Зате цемент для “*євростадіону*” – український...” (“Високий замок”, 17. 09. 2009 р.), де *євроформа* – офіційний одяг на Євро-2012, а *євростадіон* – стадіон, де проведуть фінальні ігри чемпіонату з футболу.

До емоційно знижених належать деякі новотвори з *євро-*, значення яких передусім залежить від другого компонента. Їхньою характерною ознакою є те, що через називання дій і процесів відбувається негативна

(частіше критична, іронічна) оцінка державної влади в Україні та суспільних відносин у світі загалом. Порівняймо: *“Велика євроафера”* (“Експрес”, 11. 11. 2010 р.) – підзаголовок статті про вилучення львівськими чиновниками у громадян земельних паїв для будівництва начебто тільки стадіону для Євро-2012 та дороги, проте справжні наміри місцевої влади журналіст наводить далі у репортажі-розслідуванні, таким чином розкриваючи весь зміст пропонованого заголовка: *“На гектарах землі, що пропахла потом та кров’ю, землі, що не дочекалася, аби на ній, рідній, засіяли пшеницю, – на цій землі заплановано будувати готель, торговельний пасаж, центр виставкового продажу, офісний комплекс, адміністративно-побутовий комплекс... майже усе – заклади комерційного характеру. Нічого спільного з цільовим призначенням, яке дозволяє примусово вилучити землю “для суспільних потреб”, тут немає. Себто людей просто дурять”* (“Експрес”, 11. 11. 2010 р.); *“Спадкоємці “єврокухні”* (“Експрес”, 09. 10. 2009 р.) – стаття про нових господарів Євро-2012 – Польщу та Україну – та всі клопоти з підготовки до чемпіонату чи *“Уповноважений представник товариства органів місцевого самоврядування “Єврорегіон Карпатський Польща” Давід Ляск, що безпосередньо розробляв чимало проектів та добре знається на усій “єврокухні”, чимало розповідав про специфіку фінансування та бюджет програми до 2013 року”* (“Експрес”, 19. 03. 2008 р.).

Стає зрозуміло, що основне призначення цих інновацій – “відтворити певний образ, ситуацію, поняття, явище, а водночас пожвавити виклад і вплинути на читача” [СТИШОВ 2005: 156].

Виразально-зображальний ефект у сучасній пресі створюють слова, у яких складник *євро-* позбувся високого звучання та набув нового, переносного значення – ‘вищий рівень якості’. Це так звані “побутовізми”. Вони надають медійному мовленню дотепності, абсурдності, іронічності, оцінності (негативної, зрідка позитивної): *“У Рівному встановлять єроконтейнери для сміття”* (“День”, 28. 10. 2010 р.); *“Кажуть, дехто, маючи у гуртожитку дві кімнати, облаштовується не гірше, ніж у квартирі. Той же “євроремонт”, ізольованість від сусідів, навіть окремих вхід...”* (“Волинь-нова”, 13. 01. 2005 р.); *“Нещодавно київська міліція презентувала журналістам євроізолятор із єврокамерами та єврованною”* (“Експрес”, 16. 12. 2010 р.); *“Від “совкових” казарм до єврокамер”* (“Україна молода”, 18. 11. 2005 р.); *“Але євроремонт та євродизайн лиші маскують та приховують нашу радянську ментальність”* (“Експрес”, 11. 04. 2008 р.); *“Єврооселя для “вісників щастя”. Це сімейство з п’яти осіб після зимівлі “в’їхало” вже в європомешкання”* (“Україна молода”, 01. 04. 2008 р.); *“При світлі фар оглянули продукт з хваленого євросупермаркету [супермаркет “Тамтам” у Луцьку. – І. М.-Б.]. Реакцію передавати не будемо – кожен рятував шлунок як міг. Адже всередині тушок причаїлися запечені личинки”* (“Волинь-нова”, 05. 11. 2009 р.); *“На вечорниці до євросадиви”* (“Урядовий кур’єр”, 17. 03. 2009 р.) – заголовок статті про зелений туризм та відпочинкові садиви в Україні з найкращими умовами: чисте повітря, прогулянки лісом, риболовля, верхова їзда й усі побутові зручності.

Іноді часткові аббревіатури з основою *євро-* можуть використовуватися для ігрових моментів із метою зацікавлення читача (*«ЄВРОПОБАЧЕННЯ»* (“Україна молода”, 14. 01. 2005 р.) – заголовок статті про візит виконавчого директора “Євробачення” Сванте Стокселіуса до Києва), а також зіставлення-протиставлення (*“В майбутньому побачимо, чи якість пального, згідно з євроціною, відповідатиме євростандартам”* (“Волинь-нова”, 01. 07. 2007 р.).

Кількісне зростання складних слів із *євро-* у мові ЗМІ та значеннева переорієнтація їх складника, омонімічність лексем призводить до деякої незрозумілості чи неправильності трактування змісту. Порівняймо: *“Регіонали лякають терористами та Росією, “нашоукраїнці” обіцяють євроінтеграцію та інвестиції”* (“Експрес”, 24. 01. 2008 р.) або *“Студентська євроінтеграція”* (“Студентський меридіан”, 2007, № 4 (18) – стаття про стажування студентів за кордоном; *“Крім того, італійський Приватбанк приймає кошти на депозитні програми, апробовані в Латвії, Португалії й інших країнах Єврозони”* (“Високий замок”, 19. 08. 2010 р.) чи *“Волинь” мітить в Єврозону?* (заголовок). *Наразі лучани, маючи 25 очок, посідають сьоме місце у турнірній таблиці і наближається до “зони” Ліги Європи”* (“Вісник+К”, 25. 11. 2010 р.); *“Однак євровичовники попередили про неможливість одночасного вступу України до Митного союзу і до зони вільної торгівлі з ЄС”* (“Відомості. ua”, 21. 04. 2011 р.) чи *“За нашою інформацією, УЄФА пильно стежить за ситуацією в Україні. І нібито розглядає можливість екстреного підключення до організації Євро-2012 Німеччини. <...> За відомостями, отриманими з деяких джерел, неофіційну позицію футбольних євровичовників доведено до відома всіх зацікавлених сторін в Україні”* (“Дзеркало тижня”, 28. 01. 2011 р.). Вважаємо, що необхідно обґрунтовано, критично та вмотивовано підходити до творення нових похідних із *євро-* та їх використання у мові сучасної української газетно-журнальної публіцистики.

Отож, мова ЗМІ на початку ХХІ століття засвідчує нову епоху в Україні – “єврожиття” та “європоняття”, адже спостерігається підвищений словотвірний потенціал основи-вершини *євро-*, що розвинула кількісно велику групу похідних та лексико-семантичне поле. У текстах сучасної української преси фіксуємо аббревіатури з *євро-* на позначення понять, явищ, дій із суспільно-політичної, економічної, спортивної, культурної і навіть побутової сфер життя. Значній частині суспільно-політичних складних “єврослів” властивий книжний характер, хоч серед цієї групи лексика трапляються й емоційно-оцінні деривати (*євроентузіаста, єврошпарина, євромрії, євроскептики, євровалт*). Загалом же у мові мас-медіа спостерігається помітне зростання експресивної маркованих абротоформ. Це спричинено соціальною переоцінкою та позбавленням високого звучання основи *євро-* і відповідно – виникненням переносного значення ‘вища якість’, ‘краща якість’ (*єврооселя, євросадива,*

євроремонт, єврокамера, євроізолятор, єврованна). Такі складні слова вживаються майстрами пера зі стилістичною метою та для досягнення виражально-зображального ефекту – іронічності, абсурдності, засудження, дотепності, глузування, характеристики явища чи процесу (дії) й у результаті створення загального образу (негативного, рідше позитивного).

З огляду на актуалізацію чужомовних лексем та основ перспективним видається дослідження структури і стилістичних функцій складних дериватів із запозиченими елементами у мовленні друкованих ЗМІ.

Література

Великий тлумачний словник 2009: Великий тлумачний словник сучасної української мови [Текст] / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с. – ISBN 966-569-013-2.

Гриценко: Гриценко, О. Доба євроремонту [електронний ресурс] / О. Гриценко. – Режим доступу : http://www.culturalstudies.in.ua/st_1.php. – Заголовок з екрана.

Клименко 2004: Клименко, Н. Новотворення чи мавпування [Текст] / Н. Клименко // Урок української . – 2004. – № 10. – С. 23-25.

Мова і час 1977: Мова і час. Розвиток функціональних стилів сучасної української літературної мови [Текст] / С. Я. Єрмоленко, Г. Л. Колесник, К. В. Ленець, А. Ф. Маратова, М. М. Пилинський, Л. О. Пустовіт, В. М. Русанівський; за ред. В. М. Русанівського. – К. : Наук. думка, 1977. – 238 с.

Новий словник 2008: Новий словник іншомовних слів [Текст] / Л. І. Шевченко, О. І. Ніка, О. І. Хом'як, А. А. Дем'янюк; за ред. Л. І. Шевченко. – К. : АРІЙ, 2008. – 672 с. – ISBN 978-966-498-027-9.

Прихода 2005: Прихода, Я.В. Концепт Європа в українській публіцистиці: конітивно-лінгвістичні аспекти [Текст] : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.08 / Я. В. Прихода; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Л., 2005. – 16 с.

Солганик 1981: Солганик, Г.Я. Лексика газеты [Текст] / Г. Я. Солганик. – М. : Высшая школа, 1981. – 112 с.

Стишов 2005: Стишов, О.А. Українська лексика кінця ХХ століття : (На матеріалі мови засобів масової інформації) [Текст] / Олександр Анатолійович Стишов. – [2-ге вид., переобл.]. – К. : Пугач, 2005. – 388 с. – Бібліогр. : с. 289-331. – ISBN 966-8359-04-6.

Тараненко 2000: Тараненко, О.О. Ключові слова [Текст] / О.О. Тараненко // Українська мова. Енциклопедія / [редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови) та ін]. – К. : “Українська енциклопедія” ім. М.П. Бажана, 2000. – С. 237-238. – ISBN 966-7492-07-9.

В статье проанализированы сложные слова с препозитивным компонентом евро-. Выделены семантические группы аббревиатур с евро-: общественно-политическая, экономическая, спортивная, бытовая лексика, понятия культурной жизни. Прослежено стилистическую нагрузку слов с евро- в языке современных газет и журналов (книжность, эмоциональность, оценочность, характеристика, ироничность, остроумие), а также акцентировано внимание на обоснованном применении этих лексем в современном медийном дискурсе.

Ключевые слова: сложное слово, аббревиатура, язык газеты, эмоциональность, оценочность, экспрессивность.

The article analyzes the complex words with prepositive component euro- which are grouped into semantic groups of Euro-abbreviations: socio-political, economic, sport, home words, the notion of cultural life. A stylistic load words with the euro- are traced in the modern newspapers and magazines (emotion, evaluation, characterization, ironic, wit) and drowned attention to the reasonable use of these tokens in the current media discourse.

Keywords: complex word, acronym, newspaper language, emotionality, evaluation, expressiveness.

Надійшла до редакції 28 жовтня 2011 року.

РОЗДІЛ III. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МОРФОЛОГІЇ

Оксана Воробйова

ББК Ш12=432.1*315*20

УДК 811.111'373.611

СИСТЕМНІ ВІДНОШЕННЯ ДІЄСЛІВ ІЗ ПОСТПОЗИТИВНИМИ
КОМПОНЕНТАМИ ON I OFF

Визначено та проілюстровано типи системних відношень між дієсловами із постпозитивними компонентами *on* (ДПК-*on*) і *off* (ДПК-*off*) і типи системних відношень між вихідними монолексемними дієсловами та утвореними від них ДПК-*on* і ДПК-*off*.

Ключові слова: фразове дієслово, постпозитивний компонент, деривація, ідіоматичність, еквівалентність, синонімічність, антонімічність.

1. Вступні зауваження. Характерною ознакою дієслівної таксономії сучасної англійської мови є функціонування лексичних одиниць типу *to turn on* 'вмикати', *to turn off* 'вимикати'. Складні за формою, вони утворюються від монолексемних дієслів за допомогою особливих післядієслівних компонентів, що мають прислівникову або прийменникову природу. В силу послаблення своєї прислівникової або прийменникової функції ці постпозитивні компоненти утворюють з дієсловами більш-менш стійкі семантичні та синтаксичні сполуки.

Дослідженням дієслів із постпозитивними компонентами (ДПК) займався багато вчених, які намагалися всебічно висвітлити питання, пов'язані з природою даних комплексів [Анічков 1961; Керлін 1959; Кузнец 1959; Bolinger 1975; de la Cruze 1972; Fraser 1976], їхньою семантикою [Берлізон 1958; Гурський 1975; Жлуктенко 1954; Івашкин 1972; Кліюнайте 1987; Hiltunen 1983], функціонуванням [Духон 1983; Карягіна 1971; Kennedy 1920].

Але незважаючи на існуючі дослідження, проблематика дієслівних сполучень, що розглядаються, не є вичерпаною, а саме – не є детально вивченими семантика сполучень в цілому та зокрема семантика дієслів з постпозитивними компонентами *on* і *off*, типові семантичні паралелі, що існують між цими одиницями і виражаються в наявності між ними відношень синонімії та антонімії. Усе це, при активному семантичному розвитку сполучень та їх широкому використанні у мовленні, зумовлює **актуальність** і важливість даної роботи як у теоретичному, так і в практичному плані.

Об'єктом дослідження є дієслова з постпозитивним компонентом *on* (ДПК-*on*) і дієслова з постпозитивним компонентом *off* (ДПК-*off*), тобто одиниці типу *to clock on* 'починати роботу (особл. в призначений час)', *to clock off* 'закінчувати роботу (особл. в призначений час)'.

Метою цієї роботи є вивчення системних відношень між а) вихідними монолексемними дієсловами й утвореними від них ДПК-*on* і ДПК-*off* і б) антонімічні й синонімічні відношення між фразовими дієсловами із вище зазначеними постпозитивними компонентами. Мета роботи передбачає вирішення наступних **завдань**:

1) визначити й проаналізувати системні відношення між монолексемними дієсловами й утвореними від них ДПК-*on* і ДПК-*off*;

2) визначити семантичні типи ДПК-*on* і ДПК-*off*, у складі яких спостерігаються синонімічні й антонімічні відносини (за наявністю семантичних класифікацій ДПК-*on* і ДПК-*off*);

3) проаналізувати й порівняти засоби реалізації синонімії та антонімії у складі ДПК-*on* і ДПК-*off*.

У роботі приймається погляд, за яким ДПК-*on* і ДПК-*off* є словотвірними одиницями, де постпозитивний компонент *on* (ПК-*on*) або *off* (ПК-*off*) – це дериваційний формант, який, приєднуючись до вихідної дієслівної основи, модифікує або докорінно змінює її значення.

За одиницю дослідження приймаються або однозначні ДПК-*on* і ДПК-*off*, або кожний лексико-семантичний варіант (ЛСВ) багатозначних ДПК-*on* і ДПК-*off*. З огляду на те, що в роботі аналізуються синонімічні та антонімічні відношення між ДПК-*on* і ДПК-*off*, ці дієслова розглядаються в парах, у випадку антонімії – в опозиції одне до одного (ДПК-*on* – ДПК-*off*), пор.: *to flick on* 'швидко вмикати щось (напр., прилад, електрику)' – *to flick off* 'швидко вимикати щось (напр., прилад, електрику)'. У зв'язку з тим, що ДПК-*on* і ДПК-*off* є, перш за все, похідними одиницями як з погляду структури, так і з погляду семантики, вони, якщо необхідно, розглядаються в парі зі своїми вихідними дієсловами (далі ВД), пор.: *to draw on* 'натягувати щось (напр., черевки, рукавички)' ← *to draw* 'тягнути' та *to draw off* 'стягувати щось (напр., черевки, рукавички)' ← *to draw* 'тягнути'.

Матеріалом дослідження послужив корпус одиниць для синхронного аналізу, який був отриманий шляхом суцільної вибірки зі словників сучасної англійської мови. У результаті вибірки було виділено 1112 лексико-семантичних варіантів ДПК (404 ДПК-*on* і 708 ДПК-*off*). Були складені семантичні класифікації цих ДПК-*on* і ДПК-*off* (дієслова, що розглядаються, були поділені на типи, підтипи, групи та підгрупи). Але з

огляду на те, що синонімічні та антонімічні відношення є характерними лише для обмеженої кількості ДПК-*on* і ДПК-*off*, саме ці одиниці й були проаналізовані в цій роботі.

2. Системні відношення між фразовими ДПК-*on* і ДПК-*off* та їхніми вихідними дієсловами. З огляду на характер та особливості смислових кореляцій між значеннями ДПК-*on* / *off* та їхніми ВД, були встановлені наступні три типи системних відношень між ними: 1) *відношення деривації*, коли між ВД і ДПК-*on/off* існує смисловий зв'язок, а значення ДПК-*on/off* є експліцитно або імпліцитно мотивованим значенням його ВД; 2) *відношення ідіоматичності*, яке має місце, коли між значенням ВД і ДПК-*on/off* є відсутній смисловий зв'язок, а значення ДПК-*on/off* не мотивується значенням ВД та 3) *відношення еквівалентності*, яке спостерігається за умов відсутності словотвірної деривації, а саме – коли значення ВД і ДПК-*on/off* повністю збігаються.

2.1. Відношення деривації між ВД і ДПК-*on/off*. Аналіз дериваційних процесів у складі ДПК-*on* і ДПК-*off* дозволив встановити, що семантичні кореляції між значеннями ВД і ДПК-*on/off* реалізуються через наявність або відсутність між ними смислового зв'язку. Наявність між значеннями ВД і ДПК-*on/off* смислового зв'язку зумовлює, у свою чергу, мотивоване вживання ДПК-*on/off* і виявляється за рахунок *експліцитної* та *імпліцитної* мотивації, засобами реалізації яких, у свою чергу, є:

а) можливість повного відтворення значення ВД в семантиці ДПК-*on/off*, що є засобом реалізації експліцитної мотивації, пор.: *to plod on* 'продовжувати виконувати важку роботу; корпіти' ← *to plod* 'виконувати важку роботу; корпіти' і *to trudge off* 'стомлено повільно піти, залишити якесь місце' ← *to trudge* 'ледве йти, стомлено плентатися' (ускладнення семантики ВД в процесі утворення вище зазначених ДПК-*on* і ДПК-*off* відбувається за рахунок фазової семи ПК-*on* 'продовження дії' у випадку з ДПК-*on* і просторової семи ПК-*off* 'геть, від (якогось місця)' у випадку з ДПК-*off*; при цьому ПК-*on/off* зберігають свої прислівникові значення, а словотвірні моделі "ВД цілеспрямованої діяльності людини + ПК зі значенням 'продовження дії' → ДПК-*on* зі значенням 'продовження дії, що позначається ВД'" та "ВД переміщення + ПК зі значенням 'віддалення у просторі' → ДПК-*off* зі значенням 'віддалення від місця у спосіб, що позначається ВД'" є достатньо продуктивними);

б) наявність у значеннях ВД і ДПК-*on/off* загальної семи чи сем, що є засобом реалізації імпліцитної мотивації, пор.: *to hurry on* 'продовжувати швидко рухатися у певному напрямку' ← *to hurry* 'поспішати; квапитися' (загальною для цієї пари вихідного та похідного дієслів є сема на позначення способу дії, зокрема сема 'швидко', пор. також: *to hurry* 'поспішати; квапитися' тобто 'швидко робити щось' і *to buy off* 'відкупатися (від когось)' ← *to buy* 'купувати' (загальною для цих двох дієслів є сема посесивності 'мати', яка експлікується, якщо перефразувати значення ВД *to buy* 'купувати', тобто 'починати мати щось (напр., товар)' і значення ДПК-*off* 'відкупатися (від когось)', тобто "каузувати когось мати щось (зазвичай гроші)");

в) можливість переосмислення значень ВД і ДПК-*on/off*, пор.: *to drag on* 'тягнутися, повільно продовжуватися (про захід, розмову)' ← *to drag* 'тягнутися, волочитися' та *to cut off* 'підрізати (про водіїв)' ← *to cut* 'різати' (у цих двох випадках спостерігається метафоризація конкретних значень вихідних дієслів *to drag* 'тягнутися, волочитися' і *to cut* 'різати', які стають абстрактними в процесі деривації).

2.2. Відношення ідіоматичності між ВД і ДПК-*on/off*. Значення ДПК-*on/off* не завжди можуть бути мотивованими значеннями своїх ВД, що, у свою чергу, свідчить про відсутність між ними смислового зв'язку, пор.: *to bash on (with)* 'продовжувати робити щось' ← *to bash* 'бити, сильно ударяти', *to brush off* 'ігнорувати, не звертати увагу на щось' ← *to brush* 'чистити щіткою' (вищезазначені ДПК-*on* і ДПК-*off* можна віднести до ідіоматичних одиниць, зокрема власне фразових дієслів, в яких значення цілого не пов'язане зі значенням компонентів і для яких властивою є абсолютна лексико-семантична неподільність і повна немотивованість значення цілого значеннями його компонентів; такі одиниці характеризуються найбільшою єдністю компонентів, найбільшим уподібненням до слова).

2.3. Відношення еквівалентності між ВД і ДПК-*on/off*. Відношення еквівалентності виявляються за рахунок збігу значень ВД і ДПК-*on/off*, що, відповідно, свідчить про відсутність між ними семантичної деривації, пор.: *to cheer on* 'підбадьорювати' ← *to cheer* 'підбадьорювати', *to flake off* 'сходити, злущуватися (про шкіру, краску і т. п.)' ← *to flake* 'сходити, злущуватися (про шкіру, краску і т. п.)'. При цьому ПК-*on/off* зазнає повної десемантизації і перетворюється на показник кількісної характеристики дії (емфатичну частку, що інтенсифікує значення вихідного дієслова).

3. Відношення синонімії та антонімії між ДПК-*on* і ДПК-*off*. Слід відзначити, що типові семантичні паралелі, що існують між ДПК-*on* і ДПК-*off* виражаються в наявності між ними відношень синонімії та антонімії, які зумовлені дією таких чинників, як вихідна семантична опозиційність постпозитивних компонентів *on* та *off*, що зумовлює антонімію у складі ДПК-*on* і ДПК-*off* і можливість десемантизації постпозитивних компонентів при утворенні ДПК, що уможлиблює синонімію в системі ДПК-*on* і ДПК-*off*.

3.1. Відношення синонімії між ДПК-*on* і ДПК-*off*. Відношення синонімії у складі ДПК-*on* і ДПК-*off* спостерігаються в межах п'яти типів цих дієслівних комплексів, а саме: посесивних, фазових, фізичних, абстрактних і емотивних ДПК-*on* і ДПК-*off*. Наявність синонімічних відношень між ДПК-*on* і ДПК-*off* є зумовлена можливістю десемантизації другого компонента, який, сполучаючись із вихідним дієсловом, повністю змінює його значення й утворює з вихідним дієсловом (ВД) стійку сполуку з переносним значенням. При цьому вихідними для ДПК-*on* і ДПК-*off* є зазвичай різні дієслова, пор.: *to pick on* 'дражнити, надокучати'

← *to pick* ‘довбати, продовбувати; протикати; просвердлювати’ та *to tick off* ‘виводити з себе, дратувати, сердити’ ← *to tick* ‘цокати’. Але можливі випадки, коли дериваційною базою для ДПК-*on* і ДПК-*off* слугують одні й ті самі ВД, пор.: *to sell on* ‘перепродавати’ ← *to sell* ‘продавати’ і *to sell off* ‘продавати частину чогось (бізнесу, компанії)’ ← *to sell* ‘продавати’. Це свідчить про десемантизацію ВД і постпозитивного компонента в процесі утворення ДПК або про так зване немотивоване використання постпозитивного компонента, коли він, лексикалізуючись, модифікує значення ВД, яке при цьому залишається незмінним.

3.1.1. Синонімія у складі посесивних ДПК-*on* і ДПК-*off*. У складі посесивних ДПК-*on* і ДПК-*off* відношення синонімії спостерігаються в межах каузативних посесивних дієслів, тобто дієслів на позначення каузації володіння, загальне значення яких можна визначити як “каузувати когось мати щось”. У кількісному відношенні каузативні посесивні ДПК-*off* складають 3 одиниці, а ДПК-*on* – 2 одиниці, пор.:

to sell off ‘продавати частину чогось (бізнесу, компанії)’ ← *to sell* ‘продавати’,

to go off ‘збувати, продавати’ ← *to go* ‘йти, їхати’,

to work off ‘розпродавати щось’ ← *to work* ‘працювати’,

to sell on ‘перепродавати’ ← *to sell* ‘продавати’,

to wait on ‘продавати’ ← *to wait* ‘чекати’.

3.1.2. Синонімія у складі фазових ДПК-*on* і ДПК-*off*. Часткова синонімія у складі фазових ДПК-*on* і ДПК-*off* є характерною для дієслів на позначення початку дії. Серед них виділяються чотири одиниці, а саме два ДПК-*on*, пор.: *to come on* ‘починатися (про програму, хворобу), наступати (про пору року)’ ← *to come* ‘приходити, приїжджати’, *to draw on* ‘наступати (про вечір)’ ← *to draw* ‘тягти, волочити’ і два ДПК-*off*, пор.: *to kick off* ‘починатися (про захід)’ ← *to kick* ‘бити’, *to push off* ‘починатися (про захід)’ ← *to push* ‘штовхати’.

3.1.3. Синонімія у складі фізичних ДПК-*on* і ДПК-*off*. Серед фізичних ДПК-*on* і ДПК-*off*, тобто дієслів на позначення фізичної дії, виділяються ДПК-*on* і ДПК-*off* на позначення руху, зокрема віддалення від якогось місця, які, у свою чергу, об’єднуються загальним тлумаченням “залишати будь-яке місце для того, щоб відправитись кудись ще”. У кількісному відношенні нараховується 2 таких ДПК-*on*, як *to get on* ‘від’їжджати, відправлятися’ ← *to get* ‘діставатися, добиратися’, *to move on* ‘відпралитися, від’їжджати’ ← *to move* ‘рухатися; пересуватися’. Вони є синонімічними щодо ДПК-*off* з аналогічним тлумаченням типу *to get off* ‘відходити, від’їжджати’, *to move off* ‘відправлятися, від’їжджати’. Інтегральними ознаками цих ДПК-*on* і ДПК-*off* є загальне тлумачення та функціонування в ролі ВД одних і тих самих дієслів *to get* ‘діставатися, добиратися кудись’, *to move* ‘рухатися, пересуватися’.

3.1.4. Синонімія у складі абстрактних ДПК-*on* і ДПК-*off*. Під абстрактними ДПК-*on* і ДПК-*off* у цій роботі слід розуміти дієслова на позначення абстрактної дії, зокрема дієслова на позначення якості, а також дієслова, що позначають використання та вдале виконання дії. Відношення синонімії спостерігаються у складі абстрактних ДПК-*on* і ДПК-*off* серед дієслів на позначення використання й об’єднуються загальним тлумаченням “використовувати щось або частину чогось”. ДПК-*on* і ДПК-*off* (4 одиниці – 2 ДПК-*on* і 2 ДПК-*off*), семантика яких загалом характеризується високим ступенем ідіоматизації, а постпозитивні компоненти є значною мірою десемантизованими, мають близькі значення й об’єднуються відношеннями часткової синонімії, пор.: *to trade on* ‘використовувати у власних інтересах’ і *to trade off* ‘використовувати щось по черзі’, що утворюються від одного ВД *to trade* ‘торгувати’, а також *to hang on* ‘жити на чужі кошти’ та *to sponge off* ‘жити за рахунок когось’, що походять від різних ВД *to hang* ‘висіти, звисати’ і *to sponge* ‘заволодіти чимось, узурпувати щось’.

3.1.5. Синонімія у складі емотивних ДПК-*on* і ДПК-*off*. Емотивні ДПК-*on* і ДПК-*off*, тобто дієслова із постпозитивними компонентами *on* і *off* на позначення почуттів та емоцій, являють собою останній тип цих дієслів, у межах якого виявляються відношення синонімії. Ці відношення є характерними для емотивних ДПК-*on* і ДПК-*off* (4 одиниці, серед яких 2 ДПК-*on* і 2 ДПК-*off*), що позначають каузацію відчуття (або емоційний вплив) й об’єднуються більш конкретним тлумаченням “каузувати когось відчувати щось неприємне (зазвичай нудьгу, роздратування тощо)”, пор.:

to pick on ‘дражнити, надокучати комусь’ ← *to pick* ‘довбати, продовбувати; протикати; просвердлювати’,

to put on ‘дратувати когось’ ← *to put* ‘класти’,

to fuck off ‘набридати комусь, діставати когось’ ← *to fuck* ‘займатися сексом (груб.)’,

to tick off ‘виводити з себе, дратувати, сердити когось’ ← *to tick* ‘цокати’.

3.2. Відношення антонімії між ДПК-*on* і ДПК-*off*. Загальними просторовими значеннями постпозитивних компонентів *on* і *off* (ПК-*on* і ПК-*off*) є значення ‘на поверхню’ (ПК-*on*) і ‘з поверхні’ (ПК-*off*). Саме протилежність цих значень зумовлює наявність між ДПК-*on* і ДПК-*off* антонімічних відношень. Слід підкреслити також, що саме в значеннях ПК-*on* і ПК-*off* концентрується головна семантична потенція, оскільки в переважній більшості випадків дериваційною базою виступають одні й ті самі вихідні дієслова, пор.: *to sign* ‘подавати знак’ → *to sign on* 1) ‘подавати знак початку теле- або радіопередачі’; 2) *to sign off* ‘подавати знак закінчення теле- або радіопередачі’.

Відношення антонімії між ДПК-*on* і ДПК-*off* спостерігаються в межах трьох типів дієслів: локативних ДПК-*on* і ДПК-*off*, фазових ДПК-*on* і ДПК-*off*, фізичних ДПК-*on* і ДПК-*off*, і виражаються через дві наступні семантичні опозиції: ‘початок дії – закінчення дії’ (вихідна опозиція) та похідної від неї опозиції ‘каузація

початку дії/стану – каузація припинення дії/стану’. У цьому контексті семантична похідність виявляється, по-перше, в ускладненні фазових значень початок/кінець дії додатковою каузативною семою (пор.: ‘початок дії – каузація початку дії’), по-друге, в конкретизації фазового значення ‘закінчення дії’ (‘закінчення дії’ → ‘припинення дії’, де під “припиненням дії” розуміється несподіване та неочікуване її “закінчення”), та, по-третє, в розширенні загальної семантичної спрямованості (пор.: ‘дія → дія/стан’). Загальна кількість ДПК-*on* та ДПК-*off* складає 39 одиниць, серед яких 20 ДПК-*on* і 19 ДПК-*off*. Опис особливостей антонімії в межах семантичних типів ДПК-*on* і ДПК-*off* здійснюється, починаючи з найбільш продуктивного і закінчуючи, відповідно, найменш продуктивним семантичним типом дієслів.

3.2.1. Антонімія у складі локативних ДПК-*on* і ДПК-*off*. Локативні дієслова, тобто дієслова, для яких архісемою є сема місцезнаходження, в межах антонімічних ДПК-*on* і ДПК-*off* ускладнюються додатковими каузативною, інхоативною (сема ‘починати’) та термінативною (сема ‘припиняти’) характеристиками. Загальна кількість локативних ДПК-*on* і ДПК-*off* становить 17 одиниць (9 ДПК-*on* і 8 ДПК-*off*). Каузативна сема є характерною як для ДПК-*on*, так і для ДПК-*off*, при цьому інхоативна сема спостерігається лише в складі ДПК-*on*, а термінативна – лише в межах ДПК-*off*. Антонімічність значень виявляється, таким чином, у семантичній опозиції “каузація початку знаходження – каузація припинення знаходження”, де в значенні “знаходження” імплікується локативний стан. Ця опозиція виражається протилежними значеннями “надягати” – “знімати”, пор.: *to draw on* ‘натягувати (черевики, рукавички тощо)’ – *to draw off* ‘зтягувати (черевики, рукавички тощо)’. Слід зазначити, що антонімічні відношення у складі ДПК-*on* і ДПК-*off*, зокрема в межах локативних ДПК-*on* і ДПК-*off*, спостерігаються як на рівні семантичних типів, пор.: *to put on* ‘надягати (одяг)’ – *to throw off* ‘скидати (одяг)’, так і на рівні лексичних одиниць, пор.: *to throw on* ‘накидати (одяг)’ – *to throw off* ‘скидати (одяг)’. Таким чином, на рівні семантичних типів антонімія виявляється через ДПК-*on* і ДПК-*off*, які відповідають опозиції, але утворюються при цьому від різних дієслівних основ. Якщо ДПК-*on* і ДПК-*off* є антонімічними на рівні окремих лексичних одиниць, характерною ознакою є те, що в ролі їхньої дериваційної бази вживаються однакові дієслова типу *to throw* ‘кидати’. Антонімічність у складі цих дієслів зумовлена головним чином протилежністю прийменникових значень ПК-*on* ‘на поверхню’ і ПК-*off* ‘з поверхні’.

3.2.2. Антонімія у складі фізичних ДПК-*on* і ДПК-*off*. Фізичні дієслова визначаються як дієслова на позначення фізичної дії (14 одиниць, з-поміж яких 7 ДПК-*on* і 7 ДПК-*off*). У межах антонімічних фізичних ДПК-*on* і ДПК-*off* визначаються дієслова, що мають більш конкретне значення фізичної дії, а саме – функціонування, яке, у свою чергу, ускладнюється додатковими каузативною, інхоативною та термінативною характеристиками. Ускладнення додатковими семами здійснюється також, як і в попередньому типі (див. 3.2.1.), пор.: *to switch on* ‘вмикати щось (напр., прилад, світло)’ тобто ‘каузувати щось (напр., прилад) починати функціонувати’ і *to switch off* ‘вимикати щось (напр., прилад, світло)’ тобто ‘каузувати щось (напр., прилад) припиняти функціонувати’. Таким чином, наявність антонімічних відносин в межах ДПК-*on* і ДПК-*off* на позначення функціонування виражається семантичною опозицією “каузація початку функціонування – каузація припинення функціонування”, більш конкретним проявом якої є протилежні значення “вмикати” – “вимикати”. Слід зазначити, що серед таких антонімічних ДПК-*on* і ДПК-*off* виділяються три пари дієслів, у складі яких дериваційна база виражається однаковими дієсловами, що можуть позначати спосіб дії, пор.: *to turn on* ‘вмикати щось (напр., електричний прилад, світло)’ – *to turn off* ‘вимикати щось (напр., електричний прилад, світло)’, де вихідне дієслово *to turn* ‘повертати’ в тлумаченні ДПК-*on*/ДПК-*off* вказує на спосіб ‘ввімкнення’/‘вимкнення’ (*to turn on/off* = *to cause smth. (e.g. electricity device or light) to begin/to stop functioning by turning a switch* ‘каузувати щось (напр., електричний прилад або світло) починати/переставати функціонувати, повертаючи перемикач’). Як і в попередньому типі, антонімічні відносини у складі фізичних ДПК-*on* і ДПК-*off* спостерігаються як на рівні семантичних типів, так на рівні окремих лексичних одиниць, пор.: *to switch on* ‘вмикати щось (напр., прилад, світло)’ – *to flip off* ‘швидко вимикати щось (напр., прилад, світло)’ і *to switch on* ‘вмикати щось (напр., прилад, світло)’ – *to switch off* ‘вимикати щось (напр., прилад, світло)’.

3.2.3. Антонімія у складі фазових ДПК-*on* і ДПК-*off*. До складу антонімічних фазових ДПК-*on* і ДПК-*off* (8 одиниць – 4 ДПК-*on* та 4 ДПК-*off*) входять дієслова типу *to clock on* ‘починати роботу (особл. в призначений час)’ – *to clock off* ‘закінчувати роботу (особл. в призначений час)’, тобто дієслова, що позначають дві основні фази дії: її початок і кінець. Ці ДПК-*on* і ДПК-*off* визначаються як фазові дієслова за наявністю в їхній семантиці фазових архісем ‘починати’ й ‘закінчувати’. Антонімічні відношення виражаються семантичною опозицією ‘початок дії – закінчення дії’. Фазові ДПК-*on* і ДПК-*off*, як і ДПК-*on* та ДПК-*off* попередніх типів, характеризуються наявністю антонімічних відношень на рівні семантичних типів і на рівні окремих лексем.

4. Висновки.

Дослідження системних відношень між ДПК-*on* і ДПК-*off*, а також між цими фразовими дієсловами та їхніми вихідними дієсловами дозволяє зробити такі висновки.

4.1. Було встановлено, що між значеннями ДПК-*on/off* та їхніми ВД існують 3 типи системних відношень: а) *відношення деривації*, коли між ВД і ДПК-*on/off* наявний смисловий зв’язок, а значення ДПК-*on/off* є експліцитно або імпліцитно мотивованим значенням ВД; б) *відношення ідіоматичності*, яке має місце, коли між значенням ВД і ДПК-*on/off* відсутній смисловий зв’язок, а значення ДПК-*on/off* не мотивується

значенням ВД і в) відношення еквівалентності, яке спостерігається за умов відсутності словотвірної деривації, зокрема коли значення ВД і ДПК-*on/off* повністю збігаються.

4.2. Дериваційні процеси у складі ДПК-*on* і ДПК-*off* відбуваються у двох напрямках: 1) за рахунок словотвірної деривації (ДПК-*on/off* утворюються від ВД за допомогою ПК-*on/off*); 2) за рахунок семантичної деривації (значення ДПК-*on/off* утворюються від вже існуючих значень ДПК-*on/ДПК-off* у напрямку їхньої метафоризації, звуження, розширення або ускладнення додатковими семами). При цьому словотвірна деривація у складі ДПК-*on* і ДПК-*off* є більш поширеною. Диференційними дериваційними ознаками є, по-перше, те, що продуктивними для ДПК-*on* і ДПК-*off* є різні словотвірні моделі, і, по-друге, більш продуктивна в кількісному та якісному відношенні семантична деривація у складі ДПК-*off*.

4.3. Синонімічні й антонімічні відношення, які спостерігаються між ДПК-*on* і ДПК-*off*, зумовлені дією таких чинників, як вихідна семантична опозиційність постпозитивних компонентів *on* та *off*, що зумовлює антонімію у складі ДПК-*on* і ДПК-*off* і можливість десемантизації постпозитивних компонентів при утворенні ДПК, що уможливорює синонімію в системі ДПК-*on* і ДПК-*off*.

4.4. Синонімія у складі ДПК-*on* і ДПК-*off* є обмеженою, у кількісному відношенні вона є характерною для 17 одиниць, з-поміж яких 9 ДПК-*off* і 8 ДПК-*on* і виявляється в межах п'яти типів ДПК-*on* і ДПК-*off*, а саме: посесивних, фазових, фізичних, абстрактних та емотивних дієслів, серед яких найбільш продуктивними є посесивні дієслова (3.1. – 3.1.5). При цьому синонімічні відношення в межах цих дієслів спостерігаються лише на рівні типових значень, а не окремих лексичних одиниць, що, у свою чергу, зумовлене невмотивованим використанням вихідного дієслова й постпозитивного компонента, що призводить до ідіоматичного вживання всього дієслівного комплексу, а також функціонування в ролі дериваційної бази різних дієслів.

4.5. Антонімія у складі ДПК-*on* і ДПК-*off* є обмеженою, незважаючи на протилежність просторових значень ПК-*on* і ПК-*off* ‘на поверхню’ – ‘з поверхні’, і спостерігається в межах трьох типів дієслів: локативних, акціональних і фазових ДПК-*on* – ДПК-*off* (див. 3.2. – 3.2.3). Це пояснюється, по-перше, різною природою постпозитивних компонентів (ПК-*off* характеризуються переважно прислівниковою природою, а ПК-*on* – прийменниковою), по-друге, високим ступенем їхньої десемантизації (за рахунок того, що ПК-*on* і ПК-*off*, приєднуючись до вихідних дієслів під час утворення ДПК-*on* та ДПК-*off*, втрачають свої просторові значення й утворюють з ними стійкі сполуки з переносним значенням).

4.6. Антонімічні відносини в межах семантичних типів ДПК-*on* і ДПК-*off* виражаються через дві наступні семантичні опозиції: ‘початок дії – закінчення дії’ та похідної від неї опозиції ‘каузація початку дії/стану – каузація припинення дії/стану’. Ці опозиції конкретизуються у складі кожного семантичного типу і виявляються наступним чином: ‘каузація початку знаходження – каузація припинення знаходження’ для локативних ДПК-*on* і ДПК-*off* (загальні антонімічні значення ‘надягати’ – ‘знімати’), ‘каузація початку функціонування – каузація припинення функціонування’ для фізичних ДПК-*on* і ДПК-*off* (загальні антонімічні значення ‘вмикати’ – ‘вимикати’) і ‘початок дії – закінчення дії’ для фазових ДПК-*on* і ДПК-*off* (загальні антонімічні значення ‘починати робити щось’ – ‘закінчувати робити щось’) (див. 3.2.1 – 3.2.3).

4.7. Антонімія у складі ДПК-*on* і ДПК-*off* є більш продуктивною в кількісному відношенні. Це пояснюється тим, що протилежність значень ПК-*on* і ПК-*off* зумовлює мотивоване вживання ДПК-*on* і ДПК-*off* (коли значення сполучення виводиться із значень вихідного дієслова та постпозитивного компонента), яке, у свою чергу, сприяє утворенню ДПК-*on* і ДПК-*off* за певними словотвірними моделями.

4.8. Синонімія у складі ДПК-*on* і ДПК-*off* є більш характерною у якісному плані: вона спостерігається в межах п'яти типів ДПК-*on* і ДПК-*off* проти трьох типів дієслів, що є антонімічними. Це зумовлене тим, що постпозитивні компоненти *on* та *off*, десемантизуючись, утворюють з дієсловами сполуки з переносним значенням, що створює більше можливостей для функціонування ДПК-*on* і ДПК-*off* в межах однакових або близьких за значенням семантичних типів і підтипів.

У майбутньому планується продовжити порівняльне дослідження семантики ДПК-*on* і ДПК-*off* та їхніх еквівалентів в інших мовах, зокрема дієслів з префіксами, що відокремлюються, в німецькій мові та префіксальних дієслів в українській.

Література

Аничков 1961: Аничков, И.Е. Адвербиальные послелогии в современном английском языке [Текст] / И. Е. Аничков // Вопросы германской и романской филологии: Уч. зап. Пятигорского гос. пед. ин-та. – Пятигорск, 1961. – Т. 24. – С. 221-253.

Берлизон 1958: Берлизон, С.Б. Сочетания типа *to go in, to cry out, to speed up, to give up* в современном английском языке [Текст] / С. Б. Берлизон // Иностр. языки в школе. – М., 1958. – № 6. – С. 9-24.

Духон 1983: Духон, Б.М. Моделирование константно-вариативных отношений в семантике комплексов типа *take up*: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 [Текст] / Б. М. Духон. – МГПИИЯ им. М. Горького – М., 1983. – 26 с.

Жлуктенко 1954: Жлуктенко, Ю.А. О так называемых «сложных глаголах» типа *stand up* в современном английском языке [Текст] / Ю. А. Жлуктенко // Вопросы языкознания. – М., 1954. – № 5. – С. 105-113.

Ивашкин 1972: Ивашкин, М.П. Синтаксическое и словообразовательное функционирование глагольно-наречных сочетаний типа *get up* и *stand down*: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 [Текст] / М. П. Ивашкин. –

ГПШІІЯ им. А. И. Добролюбова. – Горький, 1972. – 200 с.

Карягина 1971: Карягина, Н.Ф. Некоторые особенности образования и употребления глагольных сочетаний типа *come in*, *walk about* в современном английском языке [Текст] / Н. Ф. Карягина // Труды воен. ин-та иностр. яз. – 1971. – № 7. – С. 63-68.

Клиюнайте 1987: Клиюнайте, И.А. К вопросу о семантических функциях поствербов в английском языке [Текст] / Kalbotyга языкознание. Вопросы синтаксиса и семантики романо-германских языков.– Вильнюс : «Mokslas», 1987. – С. 78-85.

Керлин 1959: Керлин, А.А., Кузнец, М.Д. Составные глаголы в современном английском языке [Текст] / А. А. Керлин, М. Д. Кузнец. – Л. : Учпедгиз, 1959. – 129 с.

Bolinger 1971: Bolinger, D. Phrasal Verbs in English [Text] / D. Bolinger. – Cambridge : Harvard University Press, 1971. – 188 pp.

Fraser 1976: Fraser, B. The Verb-Particle Combination in English [Text] / B. Fraser. – New York, etc. : Academic Press, 1976. – 125 pp.

Hiltunen 1983: Hiltunen, R. The Decline of the Prefixes and the Beginnings of the English Phrasal Verb : the Evidence from some Old and Early Middle English Texts [Text] / R. Hiltunen. – Turku : Turun Yliopisto, 1983. – 251 pp.

Kennedy 1920: Kennedy, G.A. The Modern English Verb-Adverb Combinations [Text] / G. A. Kennedy // Language and Literature. – Stanford, California : Stanford University Publications, 1920. – Vol.1. – No.1. – 151 pp.

Определены и проиллюстрированы типы системных отношений между глаголами с постпозитивными компонентами on (ГПК-on) и off (ГПК-off) и типы системных отношений между исходными монолексемными глаголами и образованными от них ГПК-on и ГПК-off.

Ключевые слова: фразовый глагол, постпозитивный компонент, деривация, идиоматичность, эквивалентность, синонимичность, антонимичность.

The types of systemic relations between the verbs with postpositive components ON and OFF as well as the types of systemic relations between the initial monolexic verbs and phrasal verbs with postpositive components on and off derived from them are analyzed and illustrated.

Keywords: phrasal verb, postpositive component, derivation, idiomaticity, equivalence, synonymic and antonymic relations.

Надійшла до редакції 20 жовтня 2011 року.

Ельвіра Головань

ББК Ш12=411.4*31

УДК 81'366.53

ДО ПИТАННЯ ЛЕКСИЧНОЇ СПОЛУЧУВАНОСТІ ІМЕННИКІВ-КВАНТИТАТИВІВ

Аналізуються слова на позначення сукупності кого-, чого-небудь в аспекті їх сполучуваності з іменниками – назвами людей, матеріальних об'єктів та абстрактних понять. Описано випадки метафоризації іменників у генітивних конструкціях ($N_1 + N_2$) зі значенням великої кількості на матеріалі української, російської та англійської мов. Увага акцентується на відмінностях між семантикою слів, фіксованою в словниках і реалізованою в мовленні.

Ключові слова: іменник, множина, сполучуваність, персоніфікація, опредмечення.

Типологію кількісних висловів, їх класи у формальній логіці та формальній семантиці, аналіз у світлі досліджень, де кількість розглядається як понятійна категорія, ґрунтовно висвітлено в праці О.К. Кіклевича [2009]. Опису квантитативів (слів та словосполучень на позначення кількісних характеристик) у конструкціях $N_1 + N_2$ присвячено розвідки В.М. Вовк [1986], О.В. Рахіліної і Лі Су-Хен [2009] та ін. Так, О.В. Рахіліна, аналізуючи кількісні квантифікатори – предметні імена, які у вихідному своєму значенні називають конкретні предмети, а у складі іменної генітивної конструкції, сполучаючись з іншим предметним іменем, граматиалізуються, набувають значення неозначено-великої кількості, визначає розширення сполучуваності як маркер переходу до класу квантифікаторів. Останнє супроводжується набуттям словом власне кількісної семантики з оцінним компонентом: *букет квітів – букет проблем*. Називає дослідниця й критерій “просунутості” граматиалізації – це сполучуваність з іменниками – назвами істот. Враховуючи вагомість зазначеного критерію, розглянемо питання розширення сполучуваності слів зі значенням великої кількості, орієнтуючись на можливість позначення ними сукупності істот і неістот, специфіку різновидів та комбінацій таких позначень.

© Головань Е.О., 2012

Причини того, що деякі слова називають множину будь-яких об'єктів (істот і неістот, наприклад, і всіх разом), а інші такої спроможності не виявляють, у мовознавчих розвідках чітко не визначено. Наприклад, говорячи, що рос. *горсть* описує не будь-які предмети і навіть не будь-які істоти, а переважно людей: *горсть защитников, храбрецов*, але не **горсть кошек, шаффов* [Апресян 1967: 63], це пояснюють особливістю значення слова: рос. *горсть* = 'дуже невелика кількість людей' [Там само]. Враховуючи діахронічний аспект питання, зазначимо, що у своєму розвитку слово (через неперервність семантичного розвитку) зберігається зазвичай якраз у якомусь із переносних значень [Луценко 2009: 287], і що лексична сполучуваність – це відтворення предикації, яка лежить в основі походження слів [Луценко 2003: 67].

Мета статті – проілюструвати варіанти лексичної сполучуваності слів на позначення множинних об'єктів (*бісер, букет, ворох, гроно, згря, караван, каша, коктейль, колекція отара, табір, табун*) з іменниками – назвами осіб, матеріальних об'єктів й абстрактних понять в українській, російській та англійській мовах; встановити, які типи сукупностей можуть позначати ці іменники-квантифікатори, і виявити розбіжності між означеною словниковою нормою та випадками вживання в мовленні, неформальному зокрема. Окреслено також деякі відмінності перекладу цих слів. Приклади конструкцій $N_1 + N_2$ зі значенням множинності відібрано з текстів художньої літератури, публіцистики, електронної мережі (матеріали форумів, журналів, щоденників, реклам отримано шляхом обмеженого пошуку в системі Google). Отже, продемонструємо можливості реалізації значення множинності в конструкціях $N_1 + N_2$, де N_1 іменник-квантитатив, N_2 – іменник у родовому відмінку на позначення абстрактних понять, матеріальних об'єктів, людей.

✓ *бісер*: відзначено таке образне вживання слова: *Поважні гості <...> роздивлялися вкриті бісером чисел сторінки* [СУМ 1: 189]. Приклади вибірки демонструють, що це слово сполучається з абстрактними іменниками, наприклад: *Я пив холодний чай, ти гралась бісером думок* (С. Мартинюк); рос. *Умничать – это метать бисер мыслей под ноги тем, кто не понимает цену этих мыслей* (Л. Попова). Одним зі значень його англійського відповідника *beads* є 'вервечка', в українській воно також може позначати множину будь-яких об'єктів і людей 'ряд, валка кого-небудь, низка чого-небудь' [СУМ 1: 327].

✓ *букет* 'пучок квітів'; 'сукупність ароматичних і смакових властивостей'; 'кущик молодих рослин'. Наведемо приклади позначення словом множини:

а) абстрактних понять: рос. *букет выраженный; букет выписок; Мы принесём букет новостей, праздничную суету* (<http://ianima.livejournal.com/2804.html>); укр. *До квітня на побачення Несу букет надій* (В. Крищенко); *Адже у першому турі був цілий букет порушень* (<http://postup.brama.com/usual.php?what=38815>);

б) матеріальних об'єктів: рос. *лицо: Шикарный букет лиц. Блестящие фотографии* (http://www.fotoalbom.su/show_report.php?id=254); В українській мові відповідник *букет облич* з означенням людських репрезентовано єдиним прикладом вибірки: *<...> і коли вона нарешті підшукає собі справжню роботу, їй це довго ввижатимуться букети людських облич, сміятимуться, сумуватимуть і проситимуть очі* (В. Симоненко), аналогічне значення в: *море облич: <...> перед очима Стоярова було море облич, піднятих до нього вгору* (Ю. Смолич) [СУМ 4: 802].

У російській мові наявні випадки позначення множини конкретних й абстрактних об'єктів разом: *Все это мне неинтересно, но, может быть, оно поможет вспомнить тот букет лиц, запахов, предметов, лежащих в кармане моих школьных брюк, паутинок в воздухе, пыли на солнечном асфальте, – и тогда я вспомню э т о* (Г. Котлов). Відповідником переносних значень укр., рос. *букет (хвороб, недоліків)* в англійській мові постають *bunch: (a whole) bunch of diseases* 'букет хвороб', *range* 'ряд, лінія, ланцюг'. Можливо, причина того, що слово *bouquet* не вживається для позначення сукупності абстрактних понять або речей – "французьке" оформлення лексеми.

✓ *ворох* 'велика кількість чого-небудь': рос. *ворохбумаг; ворох суконь; ворох жита на току* [СУМ 1: 742]. У російській мові виявлено чимало прикладів сполучення слова з абстрактними іменниками: *целый ворох дел; ворох старых ожиданий и планов; желаю счастья целый ворох*; наявні такі приклади сполучуваності і в українській: *із ворохом спогадів, ділених нами – наспільно* (Лариса І.), на відміну від випадків позначення множини істот (людей і тварин), хоча в російській досить часто: *ворох читателей, ворох друзей, ворох детворы, ворох людей и коней, ворох зверей; Иногда осень с листьями бросает меня в ворох людей. Таких же разных, мокрых, рваных кое-где* (Зарница). Слово вживається також на позначення множини істот і неістот одночасно: *В детстве книга была похожа на раздвижную ширму. Из-под серой, неприглядной обертки лезет на тебя ворох зверей и растений. Закрыл — и все исчезло* (А. Синявский). В українській мові аналогів не виявлено. В англійській мові відповідниками до *ворох* є *pile* 'купа, пачка, в'язка, безліч', *heap* 'купа, маса, велика кількість, великою мірою'. *Pile* реалізує значення множини:

а) абстрактних понять: *I have got piles of work to do* 'Маю купу справ'; *He walked out leaving a pile of debts behind him* 'Він пішов, залишивши по собі купу боргів' [OD: 994];

б) матеріальних об'єктів: *a pile of books / clothes / bricks* 'купа книжок / одягу / цегли';

в) людей: *piles of people* [приклад – Вовк 1986: 87].

Нами не виявлено прикладів позначення словом *heap* множини осіб, але, на відміну від *pile*, воно вживається зі значенням інтенсивності (*I like you heaps better!* 'Ти мені подобаєшся значно більше!'). Зараховуючи *pile* до групи іменників на позначення сукупної множини, В.М. Вовк [1986: 115] підкреслює ідею об'єднання предметів, речей (отже, неістот), характерну для імен групи. Таким чином, у російській та

англійській мові лексема *ворох* та її відповідник *pile* можуть позначати множини будь-яких матеріальних об'єктів і абстрактних понять, що визначено словниковими дефініціями, а також сукупність людей, тварин – маємо приклади опредмечення при метафоризованому найменуванні. В українській мові позначення множини людей лексемою *ворох* не було зафіксовано.

✓ *гроно* ‘скупчення плодів або квітів на одній гілці; китиця’: образно: *І хоче гроно птиць ясне догнати тінь аероплана* (М. Рильський) [СУМ 2: 176]. Слово реалізує значення сукупності:

а) абстрактних понять: *гроно журналістських імен* (назва реферату); *гроно ідей загубилось в пільмі* (Дракон из зажигалки);

б) матеріальних об'єктів: <...> *провів ніч на горіщі, над помешканням дами свого серця, нависвши на її вікна величезне гроно повітряних кульок* (В. Лисенко); *А тоді, <...> владно гукає в гроно мерехтливих очей і блідих облич, що поприміпали, мов паперові, до грат* (І. Багрянний);

в) людей: *гроно героїв; гроно нездоланих співців; Таке розмаїтне гроно було нашої родини. До нього слід було б додати ще й таку постать, як мамин родич Амвросій Метлинський* (О. Пчілка).

Російський відповідник *гроздь* вживається на позначення сукупності предметів (якихось часток, елементів): *Кабинеты Вашего офиса обвоят гроздь гирлянд и разноцветных фонариков* (<http://www.fn-agency.ru/service/1>); *гроздь эндокриноцитов* (гіпофіза), англійські – *raceme* ‘гроно, китиця’, *cluster* ‘гроно, група людей, тварин’, *bunch* ‘пучок, велика кількість чого-, кого-небудь’ – значення сукупності неістот реалізують у: *a little cluster of houses* ‘невелика група будинків’, *a bunch of keys* ‘в'язка ключів’; *a bunch of bananas / grapes* ‘в'язка бананів, гроно винограду’; сукупності людей у: *a cluster of spectators* ‘купка глядачів’, *bunch of fellows* ‘букв. гроно хлопців’ [останній приклад – Вовк 1986: 88], *He is the best of the bunch* ‘Він найкращий серед них’. На позначення сукупності абстрактних понять вживається лише *bunch*: *bunch of diseases* ‘букет хвороб’. Як бачимо, укр. *гроно*, англ. *cluster*, *bunch* виявляють більш широку лексичну сполучуваність, тоді як уживання рос. *гроздь* на позначення множини людей нами не виявлено.

✓ *зграя* ‘група птахів, тварин, риб і т. ін., які тримаються разом; багато чого-небудь (про предмети, думки, звуки і т. ін.); юрба людей, банда’. Наведемо приклади реалізації сукупності:

а) абстрактних понять: *Моя душа – це дерево гіллясте, Куди з небес, мов голуби, летить Надвечір тихий зграйка мрій срібляста, Щоб випурхнути світанком у блакить* (Т. Готье. Переклад з франц. М. Терещенка); рос. *У меня от одного названия уже закопошилась целая стайка идей!.. Думаю, смысл есть* (*pachiton*);

б) матеріальних об'єктів: *Зграйка легеньких сніжинок полохливо метнулася у світлі фар* (Є. Филимонов); рос. *Усталому и голодному Андрею ветер, без толку переносивший с места на место стайки снежинок, показался колким и пронизывающим* (А. Алексин); *стаи ромашек* (Земфира).

В англійській мові простежуємо більш конкретизоване позначення множини тварин: *зграя птахів* – *flock*, *вовків* – *pack*, *риб* – *shoal*, і менше обмеження сполучуваності іменників. Так, ці слова вживаються на позначення сукупності:

а) абстрактних понять *flock of points* (мат.) ‘сім'я точок’; *apackoflies* ‘суцільна брехня’;

б) матеріальних об'єктів *flock* ‘клок’; *pack of cigarettes* ‘пачка цигарок’; *shoals of angry letters* ‘стоси гнівних листів’;

в) людей *the flower of the flock* ‘окраса сім'ї’; *Cub / Brownie pack* ‘бойскаутти молодшої дружини’; *shoal of attendants* ‘цілий табун обслуги’.

Відповідниками до укр. *зграя / зграйка*, є й англ. *bevy* (іменує сукупність тварин, птахів, жінок та абстрактних понять): *bevy of roes* ‘зграя сарн’, *bevy of swans* ‘зграя лебедів’, *bevy of ladies* ‘зграйка паней’, *bevy of customer benefits* ‘низка споживацьких переваг’; *covey* (іменує сукупності людей, птахів, матеріальних об'єктів): *coveys of actors* ‘зграйки акторів’, *covey of quail* ‘зграйка перепелів’, *a whole covey of trumps* ‘повний набір козирів’.

✓ *караван* ‘валка в'ючних тварин; юрба людей, які шукають роботи; частина табуну з одного жеребця й кількох кобил; кілька річкових суден, що пливають разом’. Персоніфіковані найменування множини:

а) абстрактних понять: рос. *Цельый караван новостей*, об'єднання сполучуваності: *Ці легендарні парфуми можна порівняти з караваном пряностей, дорогого дерева, коштовних хутр* (<http://Lambre.net.ua/ua/perfume.php>);

б) матеріальних об'єктів: *сочився крізь них караван води* (І. Андрусак); *І, як вперше, край неба планет караван Супроводжує наші вигнання* (В. Привітний); *Батько додає окропу, лаврового листячка, перцю і дивиться, як <...> піднімаються на поверхню караванчики бульбашок* (В. Єшкілев).

В англійській мові *caravan* ‘караван, череда’: *a caravan of cars and trucks* ‘караван легкових авто та вантажівок’, караван суден – також *convoy*. Матеріал вибірки не надає прикладів позначення сукупності абстрактних понять цим словом.

✓ *каша* як ‘плутанина, безладна суміш чого-небудь’: рос. *каша в голове у кого-нибудь; каша в изложении*. Слово реалізує значення сукупності людей: рос. <...> *рядом с банькой была огромная каша людей, торговалих всякой всячиной* (Н. Ходаковский); *Однако, положи руку на сердце – если описать, что творилось в электричке – просто каша людей!* (ILDAR); а також суміші кого-, чого-небудь: *Другими словами, больше деваться было некуда: с трех сторон вода, с четвертой мятущаяся каша людей, повозок, лошадей, орудий, броневиков, автомобилей* (В. Шульгин). Прямого відповідника в англійській мові не виявлено, значення

хаотичної суміші речей має *jumble: the essay was a meaningless jumble of ideas* [OD: 732] ‘нарис був беззмістовною кашею ідей’, *a jumble of books and paper* ‘навал книжок і паперів’ та *a mess of smth* ‘безліч’: *There’s a mess of fish down there* ‘нижче маса риби’ [OD: 836], причому *mess* вживається зі значенням ‘група людей, які харчуються за спільним столом’.

✓ *коктейль* ‘те, що поєднує в собі що-небудь різне, різнорідне’. Відзначено такі випадки позначення множини абстрактних понять: *Релігійний умонастрій і течії, які пізніше ідентифікували як релігії “нового століття” надзвичайно складний коктейль ідей, світоглядів, організацій, що стрімко змінювався й змінюється дотепер* (М. Стуканов); *Книга цікава – коктейль думок, фактів та ідей* (masterfix).

✓ *колекція* ‘сукупність предметів, рослин, тварин, що становить внутрішню цілісність’: рос. *ботаническая коллекция заповедника; коллекция картин; коллекция монет*. Уживається також на позначення множини абстрактних понять: рос. “*Коллекция идей” – красочный детский журнал для умелых ребят* (<http://sandik.ucoz.ua/news/2009-01-09-583>); *В шар поместился парк, и Дом кино, и полная коллекция желаний* (Н. Невыразимова); *Коллекция ошибок, ляпов и нелепостей* (<http://redaktorscha.livejournal.com/>), *коллекция заблуждений*; укр. *Я завжди була колекцією ересей* (К. Калитко); *На вас чекає колекція пристрастей, що їх збирала дівчина “з порядної галицької сім’ї”* (Н. Снядалко). Наведемо приклади сполучуваності цього слова з іменниками – назвами осіб: рос. *Правда, большим козырем картины стала звездная коллекция спортсменов* (И. Коптева), найчастіше – зі словом *игроки*: *Для волгоградской гандболистки уже собирается своеобразная коллекция игроков, опекающих ее* (Д. Сироткин); *Но команда — это не коллекция игроков, а сообщество с одной группой крови* (Ю. Цыбанев); укр. “*Коллекція чоловіків”: гендерні аспекти української та російської “чикліт”-прози* (С. Філоненко). Загалом зазначимо, що в українській і російській мовах для слова *колекція* значення сукупності людей не є характерним (окрім *колекції гравців*). Конструкції типу *колекція вчених, колекція учасників* сприймаються насамперед як означальні, а не як словосполучення з кількісним значенням, і кількісну семантику супроводжує додаткове атрибутивне визначення, наприклад, у вищенаведеному – рос. *звездная, своеобразная*. В англійській мові навпаки, відповідно до словникових тлумачень *collection* має значення сукупності як речей, так і людей: *a coin collection* ‘колекція монет’ і *There is a strange collection of runners in the London Marathon* [LED: 246] ‘На Лондонському марафоні дивне зібрання (букв. колекція) бігунів’. Зважаючи на те, що формальний збіг слів (що розглядається як узгодження), створюючи ефект їх лінійної єдності, спрямовує думку мовця в бік єдності субстанцій [Луценко 2003: 88], можемо припустити, що у випадку сполучення слова *колекція* з іменником – назвою людини, така єдність смислів не передбачається (ймовірно, через іншомовність лексеми), тобто для носіїв української, російської мов *колекція* ≠ ‘люди’.

✓ *отара* ‘великий гурт овець, кіз; (перен. зневажл.) безладний гурт людей, натовп, юрба’. Відзначимо такі персоніфіковані позначення сукупності:

а) абстрактних понять: рос. *В голову лезет отара мыслей* (Claudia-Hess);

б) матеріальних об’єктів: рос. *Светофор цёлкнул зелёным, отара машин, мыча, побрела за горизонт* (А. Antonovski).

Специфіка сполучуваності англ. відповідника *flock* (*flock of sheep*) відзначена вище.

✓ *табір* ‘кілька чи більше родин циган, які кочують разом, а також їхній стан, обоз; група людей, які мають однакові погляди, переконання’. Проілюструємо поодинокі випадки персоніфікованого вживання: *далекий табір скель – його лабіринт* (М. Яцків).

✓ *табун* ‘табун, стая, стадо’. До словникових визначень можна додати приклади найменування множини:

а) абстрактних понять: укр. *Наперед цілий табун думок про безпеки* (О. Назарук); *Моїх мрій табун суперечок в стійлах натхненних очей* (Г. Шкурпій); рос. *Наши табун идей, мыслей, замечаний, комментариев и просто мысли вслух...* (Е. Сухорукова);

б) матеріальних об’єктів (персоніфікація): укр. *Їхав п’яний мажор, і тут йому під колеса табун машин кидається* (Vogonoff); рос. *По московским мостовым Я иду походкой ровной, Обходя табун машин* (dikiy).

Наявні й такі нетипові поєднання, як *табун вовків*: укр. *Кажеш – табун вовків? Вживає лиш хижак? А ти сам себе ще не вкусив?* (CurlySun); рос. (далі правопис оригіналу): *Хантер например может таскать с собой объемный зверинец, помоему 5 петов, идеш и за тобой табун волков медведей горил, встретил кого нить* (<http://sovserv.ru/vbb/archive/index>). Англійський відповідник *herd* позначає сукупність тварин (переважно диких): *a herd of elephants* ‘стадо слонів’, людей (зневажливо): *the common herd* ‘чернь’, як і *horde* ‘орда’ ‘велике скупчення людей, тварин, комах’: *he was surrounded by a horde of tormenting relatives* ‘Його оточила орда дратівливих родичів’. Зі значенням сукупності матеріальних об’єктів, зокрема цінностей (речовинних і абстрактних), вживається *horde – hoard* ‘склад, запас’: *little hoard of gold* ‘невеличкий запас золота’, *a hoard of secret information about his work* ‘схованка секретної інформації про його роботу’. При цьому наголошується відмінність цих слів, саме в аспекті сполучуваності з іменниками – назвами матеріальних об’єктів та іменниками – назвами істот.

Таким чином, неформальне й художнє мовлення ілюструє широку сполучуваність іменників-квантитативів. Аналіз матеріалу дозволяє простежити певні закономірності. 1. Позначати сукупність абстрактних понять можуть усі проаналізовані іменники. Явище персоніфікованого позначення множини, що виявляється в художньому мовленні (а метафоризовані найменування зберігають зв’язки з первинним

смысл), очевидно, зумовлене тим, що первинно назви 'тьми' використовували для найменування як людських спільнот, так і інших сукупностей [Луценко 2009: 305]. 2. Щодо пояснень спроможності сполучатися з іменниками – назвами істот, то доцільно враховувати особливості розвитку питомих слів і факт запозичення. Іншомовні іменники – назви сукупностей матеріальних об'єктів (*бісер, коктейль, колекція*) тенденції називати сукупність людей не виявляють. Встановлення причин спроможності іменників – стрижневих компонентів генитивних конструкцій метафоризовано позначати сукупність істот чи неістот або одночасно множину істот і неістот, беручи до уваги історію розвитку аналізованих слів, є перспективою подальших досліджень.

Література

- Апресян 1974: Апресян, Ю.Д. Лексическая семантика : Синонимические средства языка [Текст] / Ю. Д. Апресян. – М. : Наука, 1974. – 367 с. – Библиогр. : с. 346-364.
- Вовк 1986: Вовк, В.Н. Языковая метафора в художественной речи : Природа вторичной номинации [Текст] / В. Н. Вовк. – К. : Наук.думка, 1986. – 141 с. – Библиогр. : с. 137-141.
- Киклевич 2009: Киклевич, А.К. Притяжение языка [в 3 т.] : Т. 3. – Грамматические категории. Синтаксис [Текст] / А. К. Киклевич. – Olstyn, 2009. – 460 с. – Библиогр. в конце гл. ; Предм. указ. : с. 455-460. – ISBN 978-83-61605-08-0.
- Луценко 2003: Луценко, Н.А. Введение в лингвистику слова [Текст] / Н. А. Луценко. – Горловка : Изд-во ГДПШМ, 2003. – 144 с. – Библиогр. : с. 133-140. – ISBN 966-8469-07-0.
- Луценко 2009: Луценко, Н.А. Истории наших слов : диахронно-лексикологические этюды [Текст] / Н. А. Луценко. – Донецк : Изд-во «Вебер» [Донецкое отделение], 2009. – 370 с. – Библиогр. : с. 329-342. – ISBN 978-966-335-314-2.
- Рахилина 2009: Рахилина, Е.В. Семантика лексической множественности в русском языке [Текст] / Е. В. Рахилина, Ли Су-Хён. – Вопросы языкознания. – 2009. – № 4. – С. 13-40. – Библиогр. : с. 39-40.
- Словник української мови 1971: Словник української мови : В 11 тт. [Текст] / Редкол.: І. К. Білодід (голова) та інші; АНУРСР; Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні. – К. : Наук. думка, 1971–1980. : Т. 1. – 1971. – 799 с. ; Т. 2. – 1971. – 550 с.; Т. 4. – 1972. – 840 с.
- Longman 2006: Longman Exams Dictionary [Text]. – Longman Corpus Network, 2006. – 1834 pp. – ISBN 978-1-4058-1860-5 (paper edition).
- Oxford 2004: Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English [Text] / Hornby A. S. – Oxford : Oxford University Press, 2004. – 1602 pp. – ISBN 0-19-4315550-9.

Джерела ілюстративного матеріалу

- Андрусак, І. Інакше [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://maysterni.com/user.php?id> – Загол. з екрану.
- Алексин, А. Мимозы [Электронный ресурс] // Режим доступа : <http://tululu.ru/read10612/2/> – Загл. с экрана.
- Багрянний, І. Тигролови [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://www.litru.ru/br/?b=89156> – Загол. з екрану.
- Гончар, О. Твоя зоря [Електронний ресурс] // Режим доступу : http://literature-ukraine.blogspot.com/2007/07/1_7764.html. – Загол. з екрану.
- Готьє, Т. Голуби [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://www.ukrlit.vn.ua/zaruba/biography/gotye.html>. – Загол. з екрану.
- Дмитренко, Ю. Білокрила дорога : Поезії [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://kroky.com.ua/poetry/blokrila-doroga>. – Загол. з екрану.
- Дракон из зажигалки. Абетка [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://www.stihi.ru/2010/11/20/5027>. – Загол. з екрану.
- Єшкілев, В. Пафос. Роман [Текст] / В. Єшкілев. – Л. : Кальварія. – 2002. – 208 с. – ISBN 966-663-061-3.
- Загребельний, П.А. Роксолана [Електронний ресурс] // Режим доступу : http://www.e-reading.org.ua/bookreader.php/1000280/Zagrebel%27niii_-_Roksolana.html – Загол. з екрану.
- Зарница. Гербарий осени [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://zarnica.diary.ru/?tag=12105>
- Земфира. Текст песни «Ромашки» [Электронный ресурс] // Режим доступа : <http://www.nomorelyrics.net/ru/song/8632.html> – Загл. с экрана.
- Калитко, К.М. Истерия : Повесть, оповідання [Текст] / К. Калитко. – К. : Факт, 2007. – 181 с. – ISBN 978-966-3359-157-5. – ISBN 966-8408-87.
- Коптева, И. Восточные байки на русский лад [Электронный ресурс] // Режим доступа : <http://www.uaroslavle.ru/events/e11000697/> – Загл. с экрана.
- Котлов, Г. Вспомнить это [Электронный ресурс] // Режим доступа : http://zhurnal.lib.ru/k/kotlow_j/8001.shtml – Загл. с экрана.
- Крищенко, В. До квітня на побачення [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://slovoprosivity.org> – Загол. з екрану.

- Лариса, І. Думка пошепки [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://www.poetryclub.com.ua/getpoem.php?id=211281> – Загол. з екрану.
- Лисенко, В. Життєпис на межі тисячоліть [Електронний ресурс] // Режим доступу : http://1000years.ua/zone.net/my_news.html – Загол. з екрану.
- Мартинюк, С. Листи в майбутнє [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://sergo-87.livejournal.com/110857.html> – Загол. з екрану.
- Назарук, О. Роксоляна [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://www.litru.ru/br/?b=100752&p=41> – Загол. з екрану.
- Невыразимова, Н. Твой стеклянный шар [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://www.nika-stihi.ru/nebo.php> – Загл. с экрана.
- Попова, Л. Ответы на mail.ru [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://otvet.mail.ru/question/30040606/>
- Привітний, В. Сяйні виплески [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://maysterni.com/publication.php?id=24155> – Загол. з екрану.
- Пчілка, О. Спогади про Михайла Драгоманова [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://ukrstor.com/ukrstor/pcilka-dragomanov.html> – Загол. з екрану.
- Сироткин, Д. Динамо-Аква – Лада (Тольятти). Женщины. Чемпионат России [Електронний ресурс] // Режим доступу : http://www.shc-kaustik.ru/aqua/aqua_011.htm – Загл. с экрана.
- Симоненко, В. Вино з троянд [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://www.ukrlit.vn.ua/lib/simonenko/wine.html> – Загол. з екрану.
- Синявский, А.Д. Голос из хора [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://tululu.ru/read65435/4/> – Загл. с экрана.
- Сняданко, Н.В. Колекція пристрастей, або пригоди молодої українки [Текст] / Н. В. Сняданко – Харків : Фоліо, 2004. – 287 с. – (Графіті). – ISBN966-03-2683-1.
- Стуканов, М. Релігії “нового віку” як феномен та епіфеномен [Електронний ресурс] // Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Pgn/fil/2009_23/StukanovMykola.pdf – Загол. з екрану.
- Сухорукова, Е. Практическое освоение социального сервиса Dabbleboard [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://wiki.saripkro.ru/index.php> – Загл. с экрана.
- Филимонов, С. Мурашиний лев [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://www.litru.ru/br/?b=116615>
- Філоненко, С.О. “Колекція чоловіків”: гендерні аспекти української та російської “чикліт”-прози (на матеріалі романів Н. Сняданко “Колекція пристрастей” та М. Царьової “Московський беСтіарій”) [Електронний ресурс] // Режим доступу : http://hklib.npu.edu.ua/cgi-bin/irbis64r_72ru/cgiirbis_64.exe – Загол. з екрану.
- Ходаковский, Н.И. Живая вода и магия аквариума [Електронний ресурс] // Режим доступу : http://magical.narod.ru/artem/public_html/voda.html – Загл. с экрана.
- Цыбанев, Ю. Магнитка – “Рейнджерс”, Омск – “Пингвинз” [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://www.sovsport.ru/gazeta/article-item/104981> – Загл. с экрана.
- Шульгин, В.В. Исход [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://dr-asp.chat.ru/ishod.htm> – Загл. с экрана.
- Шкурпій, Г. Вогкість вуст [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://www.for.lviv.ua/showthread.php?t=3754&page=80> – Загол. з екрану.
- Яцків, М. Архітвір [Електронний ресурс] // Режим доступу : http://librar.org.ua/sections_load.php – Загол. з екрану.
- Antonovski, A. Ярость или Притча о нужде [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://annaanton.livejournal.com/30550.html> – Загл. с экрана.
- Claudia-Hess. Форум [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://wap.mtstory.forum24.ru> – Загл. с экрана.
- CurlySun. Вовк [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://libra.kiev.ua/print.php> – Загол. з екрану.
- dikiy. Перекресток [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://www.poetryclub.com.ua/getpoem.php?id=151070> – Загл. с экрана.
- ILDARАвиационный МАКС [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://www.bmwclub.ru/vb/archive/index.php/t-149108.html> – Загл. с экрана.
- masterfix. Комментарии [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://h.ua/story/5/> – Загл. с экрана.
- rachiton. Форум. Обсуждаем работы в Галерее [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://rus-scrap.ru/forum/obsuzhdaem-raboty-v-galeree/re-razdelyi/view-23.html> – Загл. с экрана.
- Voronoff. Коментарі [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/news/2009/07/9/4081907/> – Загол. з екрану.

Анализируются слова, обозначающие множества кого-, чего-либо, относительно их сочетаемости с именами существительными – названиями людей, материальных объектов и абстрактных понятий. Описываются случаи метафоризации количественных генитивных конструкциях (N₁ + N₂) со значением

множественности на материале украинского, русского и английского языков. Подчеркивается различие между семантикой слов, представленной в словарях и в речи.

Ключевые слова: имя существительное, множество, сочетаемость, персонификация, опредмечивание.

The paper is devoted to the analysis of animate and inanimate nouns with the meaning of plurality in the Ukrainian, Russian and English languages. The analysis reveals some specific features of collocations of these nouns with person, mass names and abstract nouns in the genitive coherent word-combinations ($N_1 + N_2$). The explanation of non-typical noun combinations in different languages is provided. The distinctions between the formal meaning based on dictionary entry and informal meaning based on everyday communication and modern fiction are drawn.

Keywords: noun, plurality, combinative power, personification, objectivation.

Надійшла до редакції 25 жовтня 2011 року.

РОЗДІЛ IV. ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ СИНТАКСИСУ

Галина Васильєва

ББК ББК Ш12=411.4*31
УДК 81'367.7**ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНІ РІЗНОВИДИ
ПРЕВЕНТИВНИХ КОНСТРУКЦІЙ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ**

З'ясовано кількісний і якісний склад превентивних конструкцій як певного варіанту волевиявних висловлень сучасній українській мові; уточнено їхні диференційні ознаки. Комунікативно-прагматичні різновиди превентива як мовленнєвого акту визначено на основі аналізу таких чинників: фактор контролю з боку адресата, фактор зацікавленості в реалізації застереження, фактор спрямованості застереження, психологічний фактор, соціальний фактор.

Ключові слова: превентив, застереження, мовленнєвий акт, адресант, адресат.

Різні аспекти типології імперативних конструкцій неодноразово обговорювались у сучасній науковій літературі (В.С. Храковський, А.П. Володін [Храковский, Володин 1986], І.О. Шаронов [Шаронов 1991], Л.А. Бірюлін [Бирюлин 1992], Ц. Саранцацрал [Саранцацрал 1993], Є.А. Філатова [Филатова 1997], Нгуен Туєт Мінх [Нгуен 2000], Г.Г. Дрінко [Дрінко 2005] та ін.). При цьому семантичні (а точніше – комунікативно-прагматичні) різновиди превентива як певного варіанту волевиявних висловлень практично не були об'єктом розгляду. Виняток у цьому плані становить дисертаційне дослідження Ю.С. Кленіної [Кленина 2003], у якому подається семантична типологія превентивних конструкцій. Загалом зазначимо, що погляди науковців щодо кількості семантичних типів імперативних висловлень та їхніх якісних характеристик суттєво відрізняються. Відсутність усталеної концепції в цьому питанні ускладнює визначення різновидів превентивних конструкцій. Отже, цими міркуваннями зумовлюється **актуальність пропонованого дослідження**. Спробуємо висловити свій погляд на проблему й уточнити якісний склад різновидів застережувальних висловлень, аналізуючи український мовний матеріал. Виконуючи це **завдання**, ми спираємося на запропоновані Ю.С. Кленіною принципи аналізу превентивних конструкцій [Кленина 2003]. Створюючи семантичну типологію превентива, яка базується на уявленнях про його синкретичну природу (досить часто у превентивних висловленнях значення застереження поєднується з іншим видом волевияву), авторка керується комунікативно-прагматичним принципом. Сутність останнього полягає в тому, що комунікативні наміри мовця й умови комунікативної ситуації визначають семантичний тип превентивного висловлення. При цьому враховувались такі диференційні ознаки: 1) фактор контролю; 2) фактор зацікавленості; 3) фактор спрямованості застереження; 4) фактор відносин між комунікантами (докладна характеристика факторів подана в [Кленина 2003: 72-78]).

Ми вирішили за доцільне розмежувати психологічний та соціальний аспекти у межах фактору відносин між комунікантами, оскільки це дає можливість більш повно і точно охарактеризувати різновиди превентивних висловлень. (Ю.С. Кленіна також говорить про психологічний фактор і фактор статусу комунікантів [Кленина 2003: 72-73], але, на наш погляд, запропонована дослідницею характеристика цих чинників і їхньої ролі у формуванні окремих семантичних типів превентивних висловлень вимагає уточнення й подальшого осмислення). Зупинимося докладніше на визначенні сутності цих факторів. „Субординація” (або місце комунікантів у соціальній ієрархії один щодо одного) докладно описувалась у лінгвістичній, соціо- й прагмалінгвістичній літературі. Чим вище за соціальною ієрархією щодо слухача перебуває автор спонукання, тим більш категоричним воно може бути, оскільки можливість відмови зменшується через екстралінгвістичні чинники [Шаронов 1991: 132]. Але поняття субординації є мінливим і залежить від змісту того, що вимагається, структури прав та обов'язків комунікантів щодо бажаної дії. У зв'язку з цим дуже важливою є думка, висловлена в [Храковский, Володин 1986: 137]: „У кожному конкретному мовленнєвому акті мовець – незалежно від того, старший він чи молодший, начальник чи підлеглий – залежно від ситуації може ставити себе або вище, або не вище слухача”. „Соціальна дистанція” враховує, з одного боку, рівень влади або авторитету одного комуніканта над іншим, а з іншого боку, обмеженість сфери повноважень, у якій певна влада має силу” [Шаронов 1991: 133].

Отже, ми характеризуємо превентивні висловлення за п'ятьма визначальними диференційними ознаками.

У результаті дослідження Ю.С. Кленіна виявила існування 11 синкретичних типів застережувальних конструкцій у російській мові: превентив + попередження, превентив + побоювання, превентив + нагадування, превентив + напучування, превентив + наставляння, превентив + порада, превентив + прохання, превентив + наказ, превентив + вимога, превентив + заборона, превентив + погроза.

У процесі нашого дослідження було визначено кількісний склад семантичних типів превентивних конструкцій в українській мові й уточнено їхні диференційні ознаки. Отже, серед превентивних конструкцій виділяємо:

1. Власне застереження (власне превентив).

Це ядерний тип превентивних висловлень. Семантика застереження виявляється найбільш повно. Мовець попереджає адресата про небезпеку, говорить про можливість неприємних наслідків як результату дії адресата або третьої особи й намагається переконати співрозмовника в необхідності запобігти цим діям [Кленина 2003: 79]. Це семантичний інваріант. Прагматична презумпція, що характеризує цей різновид, – „є небезпека виникнення неприємної ситуації” [Филатова 1997: 108]. Приклади:

О д а р к а. Ой Мар'яно, Мар'яно! Не по тій дорозі скачеш ти; гляди, щоб часом не спіткнулась! (І. Карпенко-Карий. Розумний і дурень);

[Старий Тур:] – Не гайтеся, отроки! Переріжте жили – випустіть зайву кров, щоб не зіпсувала м'яса! Та дивіться – не понівечить шкури! (В. Малик. Князь Кий);

Чорногородий повів очима на нари і, прикриваючи рукою рота, неголосно прошепотів:

– З новим приятелем обережніше, хто б ти не був. Вплутає в щось, а ти ж, мабуть, ні за понюх тютюну сюди потрапив (Ю. Мушкетик. Міст через ніч);

Мащину занесло, але Ольга обертом керма вирівняла її і знову витиснула газ.

– Дорога погана, – нагадав Віктор. – Обережно. <...> (О. Волков. Переможець отримає все);

„Глядіть, між собою не побийтеся”, – сказала я тоді (О. Волков. Переможець отримає все).

Класифікаційні ознаки:

1. Фактор контролю (далі – ФК). Дія, позначена превентивом, не підконтрольна волі адресата або характеризується недостатнім контролем із його боку.

2. Фактор зацікавленості (далі – ФЗ). Можливі неприємні наслідки названої дії небажані у більшості превентивних конструкцій цього типу для адресата, і лише в деяких випадках – для третьої особи або осіб, які не беруть участі в комунікації.

3. Фактор спрямованості (далі – ФС). Власне застереження спрямоване на те, щоб уникнути: а) небажаної дії адресата; б) виникнення неприємної ситуації в результаті дії третьої особи; в) небезпеки, що насувається, або неприємної ситуації, яка може скластися внаслідок об'єктивних обставин [Кленина 2003: 80].

4. Психологічний фактор (далі – ПФ). Стосунки між комунікантами доброзичливі, щирі. Ю.С. Кленіна говорить про те, що мовець вважає себе вищим від адресата у зв'язку з більшим досвідом, поінформованістю [Там само]. На наш погляд, це твердження вимагає уточнення, адже в ситуації застереження мовець швидше за все керується настановою „Я маю можливість (через більший досвід у певному питанні, більшу поінформованість тощо) і бажаю оберегти співрозмовника від небезпечних дій, що тягнуть за собою негативні наслідки, і в мене є підстави сподіватися, що адресат дослухається до моїх слів”.

5. Соціальний фактор (далі – СФ). Фактор соціального статусу не є визначальним. Більшу роль відіграє саме психологічний фактор, що визначає психологічні умови реалізації мовленнєвого акта (далі – МА) застереження.

Зв'язок власне застереження із попередженням як типом МА осмислюється науковцями по-різному. Так, Ю.С. Кленіна виділяє як окремий семантичний тип варіант „превентив + попередження” [Кленина 2003]. Ми ж більше схилиємося до думки Є.А. Філатової про те, що застереження є різновидом попередження [Филатова 1997: 122]. На наш погляд, будь-якому превентивному МА відповідає прескрипція, яка, власне, і є суттю попередження: „будь уважним”, „контролюй свої дії”. Наприклад: *Не впади!* (=будь уважним: є небезпека, що ти впадеш); *Дивись, не заблукай!* (= будь уважним: є небезпека, що ти заблукаєш). Л.А. Бірюлін, посилаючись на думку О.В. Ісаченка, підкреслює, що застереження має місце, „коли мовець хоче завадити здійсненню дії, яка загрожує (в майбутньому), хоче *попередити* співрозмовника [Бірюлін 1992: 124]”. Аргументи, які висуває Ю.С. Кленіна на користь виділення різновиду „превентив + попередження” видаються не досить переконливими. Авторка пише: „Лексичне значення дієслова „попереджати” – „зарані доводити до чийогось відома, повідомляти про щось” [БАС: Т.11: 190] – визначає семантичні й структурні особливості розглядуваного типу ПК [превентивних конструкцій – Г.В.]. Мовець повідомляє адресатові про існування несприятливих для нього обставин. Але це повідомлення не обов'язково входить до складу ПК, може міститися в її найближчому синтаксичному оточенні. Попередження виявляється експліцитно, коли адресант обіцяє неприємні наслідки, якщо адресат здійснить або не здійснить яку-небудь необережну або негарну, з погляду моралі, дію” [Кленина 2003: 82]. Прокоментуємо цю цитату. По-перше, сема „зарані доводити до чийогось відома, повідомляти про щось” наявна як складова в семантичній структурі будь-якого різновиду застереження, адже мовець зарані повідомляє про можливу небезпеку в разі здійснення/нездійснення адресатом певної дії. По-друге, інколи інформація про неприємні наслідки дії адресата може бути відомою з контексту, обумовлюватись спільним для мовця й адресата життєвим фоном, і тоді в мовця не виникає потреби ще раз на ній наголошувати (експліцитно чи імпліцитно, але в семантичній моделі превентива ця інформація наявна завжди). Але говорити, що в цьому випадку не виявляється попередження про можливі неприємні наслідки, на наш погляд, немає підстав. Ми не бачимо суттєвої причини вважати, що у прикладі [Кленина 2003: 81] *Здесь глубоко, берегитесь!* – с испугом *вскрикнула Маша* (И.С. Тургенев) реалізується власне застереження, а у прикладі [Кленина 2003: 83] *Катя (глянув в кулисы, торопливо). Берегитесь... Немец идёт* (И.С. Тургенев) – застереження з відтінком попередження, як кваліфікує ці приклади Ю.С. Кленіна. Крім того, виділені авторкою класифікаційні ознаки власне застереження й застереження з відтінком попередження, на наш погляд, не

містять суттєвих відмінностей [Кленіна 2003: 80-82]. Отже, ми вважаємо, що немає підстав виділяти застереження з відтінком попередження як окремий семантичний різновид превентива. Хоча проаналізований фактичний матеріал свідчить, що інтерпретуючий предикат *попередити* може визначати основну ілюктивну мету висловлення з формою заперечного імператива док. виду. Наприклад: *Ось вона [Федора] підбігла до печі, стала похапцем вигортати з-під неї солому.*

– *Лізьте сюди!*

Прикрила їх [дітей] знову соломою, попередила:

– *Сидіть же й не пусніть!* (А. Дімаров. Діти).

Зауважимо, що семантичний тип аналізованої конструкції, на наш погляд, доречніше визначити як „попередження з відтінком застереження” (або „попередження + застереження”), а не „застереження з відтінком попередження”.

Ю.С. Кленіна виділяє в типології превентива також такий тип, як *превентив із відтінком побоювання*. На наш погляд, це не зовсім коректно, оскільки сам акт застереження спричинений відчуттям побоювання з боку адресанта щодо можливої небажаної події (див. також [Бирюлін 1992: 126]). В усіх випадках уживання превентива, коли стосунки між співрозмовниками є доброзичливими, виявляється побоювання з боку мовця та його щире бажання допомогти адресатові своїм волевиявним висловленням уникнути негативної події та її наслідків. Ю.С. Кленіна говорить про те, що у випадку превентива з відтінком побоювання „мовець передбачає неприємність, небезпеку й відчуває неспокій, тривогу за адресата або людину, яка не присутня при розмові” [Кленіна 2003: 84]. Таким чином, не вважаємо за доцільне виділяти різновид „превентив + побоювання”.

2. Превентив + нагадування.

Ю.С. Кленіна вважає, що обов’язковим структурним елементом превентивних конструкцій із семантикою нагадування є дієслово „забути” [Кленіна 2003: 84]. „Превентивні висловлення розглядуваного типу, – як вважає дослідниця, – становлять звернення мовця до адресата, яке спонукає зберегти що-небудь у пам’яті” [Там само]. Ми виходимо з тієї позиції, що лексичне значення дієслова „нагадати” передбачає „примувати згадати про кого-, що-небудь” [Великий 2001: 554]. Тому маємо дещо інше уявлення про цю групу превентивних конструкцій. Це превентивні висловлення, що являють собою звернення мовця до адресата, яке спонукає останнього згадати якусь інформацію, акцентує на ній увагу. Як показує досліджуваний матеріал, випадки такого живання не є частотними. Наприклад:

[Редактор інструктує молодшого колегу щодо особливостей виконання завдання].

– *Ти ж дивишся, – вкотре нагадує мені Ясинський, підозріло позираючи на мою безтурботну посмішку, – максимум серйозності, ніяких експериментів. Кожен матеріал нехай читають усі без винятку члени рейдової бригади. Без їх підписів не прийму жодного рядка, зрозумів?..* (К. Михеїв. Між люди)

Класифікаційні ознаки:

1. ФК: дія, названа у превентивній конструкції, підконтрольна волі адресата.
2. ФЗ: наслідки небажаної дії стосуються: а) адресата; б) мовця; в) мовця й адресата.
3. ФС: превентивна конструкція, вжита мовцем, спрямована на те, щоб загострити увагу слухача на важливій для нього інформації, змусити ще раз її згадати.
4. ФП: стосунки доброзичливі, дружні або нейтральні.
5. ФС: не відіграє істотної ролі.

3. Превентив + напучування.

Цей різновид превентивних висловлень досить точно й повно описує Ю.С. Кленіна: „Превентивне висловлення набуває відтінку напучування, коли вживається в ситуації розставання комунікантів на якийсь час і відіграє роль побажання мовця адресатові, що вирушає в дорогу. Семантика напучування накладається на семантику застереження й у випадку, коли адресатові належить у найближчому майбутньому виконати яку-небудь важливу справу” [Кленіна 2003: 89]. Наприклад:

– *Та хоче мати спекти на дорогу нового хліба.*

– *Дивіться ж, ніде не забувайте нашого хліба* (М. Стельмах. Дума про тебе);

Князь заспокоївся, а о. Дем’ян говорив далі:

– *... Ще одна пересторога: щадь, ваша милосте, того Косинського, коли би він у твої руки попався. Не треба козаків доводити до крайності. Прийде час, коли вони будуть самотніми захисниками православної церкви (...)* (А. Чайковський. Сагайдачний).

Класифікаційні ознаки (подаємо їх перелік, використавши запропоновану Ю.С. Кленіною характеристику [Кленіна 2003: 89-90] й уточнивши зміст соціального фактора):

1. ФК: дія підконтрольна волі адресата.
2. ФЗ: у виконанні/невиконанні дії зацікавлені: а) адресат; б) мовець й адресат одночасно; в) мовець; г) мовець, адресат і особи, що не беруть участі в комунікативному акті.
3. ФС: превентив із відтінком напучування спрямований на: а) запобігання дії адресата; б) невиконання адресатом дії.
4. ФП: стосунки між мовцем й адресатом доброзичливі.
5. ФС: комуніканти займають однакові позиції у плані субординації або мовець за соціальним статусом є вищим (вищий соціальний статус у цьому випадку може пов’язуватись із поняттям життєвої мудрості. Людина

з більшим життєвим досвідом може повчати молодшу, давати їй поради. Тому роль мовця в цьому випадку може виконувати, зокрема, батько, мати, а роль дресата – дитина).

4. Превентив + наставляння.

Це досить поширений тип превентивних висловлень. Наприклад:

– Сідай на готове, та дивись, не відпусти гайку, – повчав Сагайдак Маркевича, передаючи йому взвод (О. Гончар. Прапороносці);

– *А як з костюмом? Скоро вже пошиють?*

– *От-от-от уже пошиють.*

– Ти ж дивись, щоб не дуже великі плечі підкладав, а то важкий піджак буде (Остап Вишня. Ружжо);

... *Страх не любить Якимівна, коли корова з брудним вим'ям або з дійками потрісканими! Пальці поодбивала б таким хазайкам!*

Навчає і Явдошку:

– Ти ж дивися, Явдошко, – будеш дойти, то щоразу теплою водою підмивай. І чисть її частіше

(А. Дімаров. Якимівна).

Класифікаційні ознаки:

1. ФК: дія підконтрольна волі адресата.

2. ФЗ: у правильному виконанні дії зацікавлені: а) адресат; б) мовець; в) мовець й адресат; г) мовець й інші особи, які не беруть участі у спілкуванні.

3. ФС: превентив із відтінком наставляння спрямований на запобігання невиконанню або неправильному виконанню дії.

4. ПФ: стосунки між комунікантами дружні або нейтральні. Мовець відчуває свою перевагу над адресатом щодо поінформованості з певної справи, у розумінні якоїсь ситуації тощо, тому він вважає за можливе інструктувати співрозмовника.

5. СФ: соціальні ролі мовця й адресата вирішального значення не мають. Головним виступає фактор обізнаності адресата у певній справі.

5. Превентив + порада.

Одним зі значень дієслова „радити” є „давати кому-небудь... вказівку, як діяти за яких-небудь обставин, допомагати добрим словом у скруті” [Великий 2001: 1011].

Наприклад:

[*Тесть говорить зятеві про свою дочку:*]

„*Слухай, синашу, сюди... Ото береш чорта з рогами, то я тобі його не накидав – сам собі вибрав... То вже як надумався, то з обротьки, гляди, не спускай і волі їй не давай... Це я тобі, як рідному синові...*”

(А. Дімаров. Відьма);

... [*Лука Жидята*] *прискочив до собору, коли ще Сивок працював над Орантою, подерся на помости до нього, тупотів позад майстра, бігав по хиблих дошках... <...>*

– Не гущай так – дошки проломляться, – спокійно порадив йому Сивок, не відриваючись од роботи. <...>

(П. Загребельний. Диво).

Класифікаційні ознаки:

1. ФК: ситуація, що складається, є непростю для адресата, пов'язана з певними труднощами, але адресат може спрямувати зусилля в потрібному напрямку, щоб запобігти певним ускладненням.

2. ФЗ: зацікавленою особою, як правило, є адресат.

3. ФС: застереження-порада спрямована на те, щоб адресат міг запобігти певній небезпеці або неприємній ситуації в результаті більш доцільних дій і вчинків.

4. ПФ: стосунки дружні, щирі, відверті. Адресант намагається ненаполегливо вплинути на співрозмовника.

5. СФ: соціальні ролі комунікантів вирішального значення не мають.

6. Превентив + прохання.

Цей тип превентивного висловлення пов'язаний із бажанням мовця, щоб адресат виявив обережність, увагу, пильність і т.п. у ситуації, наслідки якої важливі для мовця.

Наприклад:

І в а н. – <...> Слухай, ти Марусі, гляди, не ляни; я тебе знаю, у тебе язик слизький, а жєнщини, знаєш... <...> Будь друг, не говори ні з ким того, чого й сам не знаєш певно. <...> (І. Карпенко-Карий. Житєйське море);

Тєпер знову [Уляна] цілилась, довго і старанно. Злилась з рушницею, як із живою істотою, подумки розмовляла з нею. „Не підведи ж!” – „Не підведу!” – „Поціль же!” – „Поцілю!” (А. Дімаров. Українська вендетта”).

Класифікаційні ознаки:

1. ФК: дія або ситуація, про яку йдеться, підконтрольні волі адресата.

2. ФЗ: адресант є зацікавленим у тому, щоб адресат виконав його прохання, адже від цього залежить успіх адресанта у якійсь справі, уникнення певних неприємностей тощо.

3. ФС: застереження-прохання спрямоване на те, щоб запобігти неправильним діям адресата (або спонукати його до тих дій, у яких зацікавлений мовець).

4. ПФ: стосунки між комунікантами дружні, довірливі. Мовець розраховує на те, що адресат до нього добре ставиться й тому виконає прохання. Можливий варіант, коли стосунки нейтральні, але мовець розуміє, що в адресата немає підстав погано до нього ставитись.

5. СФ: оскільки адресант у ситуації висловлення ним застереження-прохання певною мірою залежить від поведінки адресата, то соціальні умови мають забезпечити такий варіант спілкування (адресат вище мовця за рівнем субординації або вони перебувають на одному рівні).

7. Вимога + превентив.

Вимога – це МА, за допомогою якого мовець має намір домогтися від адресата обов'язкового здійснення того, що є правом мовця й обов'язком адресата [Филатова 1997: 113].

Важливу роль для реалізації МА вимоги відіграє фактор нормативу. Цей фактор враховує те, чи спирається мовець у своїй мовленнєвій дії на норми (моральні, етичні, юридичні, політичні й ін.) [Филатова 1997: 101].

Приклади висловлень із семантикою „вимога + застереження”:

(1) [Митники дуже прискіпливо оглядають машину].

– Василію, гляди, добре закручуй. Якщо після вас машина не поїде – стоятиму тут до нового приїезда. Викотити не дам, – це озвався той, хто приїхав сюди на злощасній „сімці” (О. Волков. Переможець отримає все);

(2) Цибуля сказав, що можна додому йти, хоч воно й краще б отут уже до ранку побути. <...> Підвелось кілька. Діти й не плачуть, може, та їсти, либонь, аж шкіра болить. <...>

– Тільки глядіть, братця, – посварився коваль пальцем, – все одно спати – не спіть. Отак як є – не роздягайтесь і що в руках оце в кожного – не випускайте з рук. Та прислухайтесь. Серця нехай не чутиме кожен, як б'ється, а щоб, як у дзвін ударимо, почули всі! (А. Головка. Мати).

Класифікаційні ознаки:

1.ФК: виконання дії є підконтрольним волі адресата.

2.ФЗ: у задоволенні адресатом вимоги зацікавлений мовець; адресат зацікавлений у тому, щоб уникнути неприємного наслідку у вигляді покарання. Мовець також може діяти в інтересах адресата. Є.А. Филатова підкреслює, що необхідність у виконанні дії може бути спричинена зовнішніми щодо інтересів обох учасників МА мотивами [Филатова 1997: 115].

3. ФС: превентивні висловлення, що передають вимогу, спрямовані на те, щоб: а) запобігти невиконанню дії адресатом, тобто його непослуху; б) запобігти неприємній для адресата ситуації в результаті можливих дій мовця.

4. ПФ: важливу роль відіграє „фактор нормативу”. Мовець має право змусити іншу людину виконати якусь дію. Це не обов'язково пов'язано з більш високим соціальним статусом мовця й більш низьким – адресата. Так, у (1) прикладі мовець керується юридичним правом вимагати від митників повернути машину після догляду неушкодженою. У (2) мовець, Юхим Гармаш, виступає людиною, що очолює повстання селян, і тому має право вимагати виконання своїх розпоряджень.

5. СФ: мовець наділений певними правами, а адресат перебуває у стані зобов'язаного здійснити те, що вимагається. Тільки в деяких випадках це зумовлюється особливостями субординації.

8. Наказ + превентив.

Наказ – це МА, за допомогою якого мовець у зв'язку зі своїм більш високим статусом нав'язує свою волю підлеглий людині [Филатова 1997: 114].

Приклади висловлень із семантикою „наказ + застереження”:

(1) [Гордій:] – <...> Глядіть же мені: щоб не взівали нікого! А отих голуб'ят хапайте найпершими. А тепер принишкніть, щоб і духу вашого не чути було! Поліцаї завмерли (А. Дімаров. Українська вендетта);

(2) Старший сержант, вусатий, похмурий, підвів Сабантуй до пари гнідих...

<...>

– Гляди ж мені, щоб були, як в аптеці! Сам під кулі лягай, а щоб вони були цілі! Зрозумів? (А. Дімаров. Сабантуй);

(3) Вересневий ранок батьківською рукою поклав на русяву голову новенький, з солдатського сукна картузик і покликав до школи.

– Ти ж дивись та гляди мені... – це наказувала мати щось із порога, коли він перестрибнув перелаз ... (М. Стельмах. Дума про тебе).

Класифікаційні ознаки:

1.ФК: виконання дії є підконтрольним волі адресата.

2. ФЗ: мовець може діяти: а) у власних інтересах; б) в інтересах адресата; в) необхідність у виконанні дії може бути спричинена зовнішніми щодо інтересів обох учасників МА мотивами.

3. ФС: превентивні висловлення із семантикою наказу спрямовані на те, щоб: а) запобігти невиконанню дії адресатом, тобто його непослуху; б) запобігти неприємній для адресата ситуації в результаті можливих дій мовця.

4. ПФ: важливу роль відіграє підпорядкування адресата мовцеві. Останній має право вимагати щось від адресата. Це зумовлюється особливостями субординації комунікантів. Мовець у зв'язку зі своїм більш високим статусом може нав'язувати свою волю підлеглому.

5. СФ: соціальні ролі комунікантів визначають те, що адресат підпорядковується мовцеві, тобто мовець на соціальній сходинці стоїть вище, ніж адресат. Зокрема, соціальні ролі мовця й адресата можуть бути відповідно такими: „начальник” – „підлеглий”, „батьки” – „дитина” (останнє бачимо у (3)). Субординація може визначатись військовою ієрархією ((1), (2)). Важливу роль при цьому відіграє фактор нормативу.

Отже, вважаємо за доцільне виділити різновиди „вимога + застереження” й „наказ + застереження”, оскільки вони суттєво різняться за важливими характеристиками.

9. Погроза + превентив.

Як зазначено у [Великий 2001: 819], погроза – це „обіцянка заподіяти яке-небудь зло, неприємність”. Наприклад:

(1) – *Ну, гаразд, хлопці, – хмурніє пан. – Ідіть додому, тільки глядіть мені, – насварився пальцем.*

Близнята вклоняються панові й тій руці, що колише застереження, й одразу вискакують з панських хоромів (М. Стельмах. Хліб і сіль);

(2) *Артемон поблід, біль і шалена впертість скривили його обличчя.*

– *Дивись, щоб на німецьких гаках угору догори ногами не поїхала. Там і не такі кров'ю ридали і кликали рідну маму, та не докликались. Я можу тобі це тільки одне сказати: коли не мені [дістанешся], то смерті!* (М. Стельмах. Дума про тебе);

(3) *[Дмитро – Ганнусі] ... – Гляди не перемудруй, раптом сказав недобре, сливе з погрозою, і погляд його знов був прицінний, але цим разом уже інакше – не розбавлений, а гострий, холодний із просинцем, як заволочена віддихом сталь...* (О. Забужко. Казка про калинову сопілку);

(4) *Дьоготь підшовхнув Гармаша в спину, і коли той збіг униз, пригрозив йому карабіном.*

– *Дивись, коли що – не промахнуся* (А. Кокотюха. Шукачі скарбів).

Ю.С. Кленіна досить повно й точно охарактеризувала семантичні особливості цього типу превентивних висловлень:

1) джерелом небезпеки або неприємності для адресата є мовець;

2) мовець обіцяє розправитися з адресатом, якщо той не змінить своєї поведінки;

3) у більшості випадків адресат не збирається виконувати свою погрозу, його мета – пристрашити адресата [Кленіна 2003: 99].

Щодо першої характеристики, то маємо уточнити, що інколи джерелом небезпеки виступає не мовець, а 3-тя особа, яка не бере участі у МА, або ж певні несприятливі обставини, які є потенційно можливими. Наведемо приклад із роману М. Стельмаха „Хліб і сіль”.

[Панський управитель Салоган намагається умовити людей не виїжджати із села у пошуках кращої долі].

– *Глядіть, люди! – погрожує Салоган. – Їдете в штанях набираних, а щоб не позбулись і вибійчаних! Одумайтесь, хто має тям!*

Салоган залякує людей можливими труднощами на чужині й у зв'язку із цим погіршенням майнового стану.

Класифікаційні ознаки:

1. ФК: адресат здатний контролювати ситуацію.

2. ФЗ: Ю.С. Кленіна зазначає, що „змінити свою поведінку відповідно до вимог мовця (того, хто погрожує) – в інтересах адресата, оскільки це допоможе уникнути здійснення мовцем погрози” [Кленіна 2003: 100]. Варто додати, що мовець, зі свого боку, також зацікавлений у тому, щоб адресат: а) змінив свою поведінку (так, застереження з (1) ґрунтується на тому, що пан не хоче, щоб близнята крали його ліс, застереження з (2) – на тому, що Артемон бажає, щоб Ярина стала його дружиною, і тому за допомогою шантажу намагається прихилити її до цієї думки); б) не вчинив тих дій, які насамперед не вигідні мовцеві ((3) – Дмитра сердить непоступливість Ганнусі, (4) – Дьоготь не зацікавлений у втечі Гармаша).

3. ФС: превентивне висловлення із семантикою погрози спрямоване на те, щоб запобігти непослуху з боку адресата (який обов'язково повинен вчинити так, як вимагає адресант).

4. ПФ: адресант виявляє незадоволення, роздратування з приводу поведінки адресата.

5. СФ: соціальні ролі й рівень субординації мовців вирішального значення не мають.

Звичайно як окремий МА виділяють заборону (див., зокрема, [Андреева 1971: 57; Филатова 1997: 112]).

Ю.С. Кленіна вважає різновидом превентива „застереження, що супроводжує заборону” [Кленіна 2003: 98-99]. Але для нас прийнятніші міркування І.О. Шаронова, який розглядає заборону як підвид МА наказу: „Заборона – це наказ не здійснювати дію” [Шаронов 1991: 154-155]. Учений робить цей висновок на основі того, що йому не вдалося виявити прикладів спонукальних висловлень із інтерпретуючим предикатом *заборонити* [Шаронов 1991: 154]. На нашу думку, такий підхід є правильним. Додамо лише, що заборона може бути підвидом МА вимоги.

Виходячи з висловлених міркувань, не вважаємо за доцільне виділяти такий тип превентивного МА, як *застереження, що супроводжує заборону*, адже його семантика перебуває у межах різновидів „вимога + застереження”, „наказ + застереження”. Наприклад:

[Марійка] *вхопила обох [зайчиків] на руки, одбігла в ліс, під березою погребла сніг, наскубала торішньої сухої трави, зробила їм кубельце, посадила, погладила ніжно, поклала півскибки хліба.*

– *Глядіть мені, сидіть отут і нікуди не шибайтесь* (В. Кава. „Будь обережна, Марійко!”);

Другого дня Катря витопила раненько й зібралася до церкви.

– *Ви ж тут глядіть мені, – наказувала Артемові та Орисі, що самі зоставалися вдома <...>. – Не гарцюйте!* (А. Головка. Мати).

Варто зазначити, що загалом у конструкції „не” + *імператив недок. виду* виявляється прохібітивне значення імператива (заборона). Дослідники підкреслюють, що у випадку вживання прохібітивних форм зі словами *гляди/ть, дивись/ться* превентивна семантика поєднується із семантикою заборони у межах одного висловлення. Підкреслимо, що йдеться про значення граматичної форми імператива недоконаного виду. Це значення реалізується, наприклад, при вживанні конструкції „не” + *імператив недок. виду* із семантичним варіантом „нагадування, прохання + застереження”:

[Гармаш:] – *Виходь сам і говори! Ми в тебе точно стріляти не будемо! Хоча дуже хочеться!*

<...>

[Рогожин:] – *Чесно? Тільки б побачив тебе – вбив би на місці. Хоч ти парламентар, хоч Папа Римський. Я пішов, старлею! Дивись, не стріляй!* (А. Кокотюха. Шукачі скарбів).

Ще приклад: конструкція „не” + *імператив недок. виду* із семантичним варіантом „застереження + напучування”:

[Корнієнко – Оксену:] – <...> *Ну... бувай здоровий, щасливо тобі залишатися. Бережись і даром голови не підставляй.* <...> (Григорій Тютюнник. Вир).

В останніх двох прикладах семантика заборони є виявом лише прохібітивного значення імперативної форми і загалом не посилюється типом спонукальної ситуації, тому й не впливає на визначення семантичного різновиду конструкції „не” + *імператив недок. виду*. Якщо ж досліджуванаконструкція вживається у спонукальній ситуації вимоги або наказу, то сама ця ситуація посилює семантику заборони, яка виявляється в цьому випадку досить виразно. Але таке висловлення, будучи прив’язаним до самої спонукальної ситуації вимоги або наказу, перебуває у межах семантичного поля „вимога + застереження” („наказ + застереження”).

Таким чином, ми розглянули комунікативно-прагматичні різновиди превентива як МА. Аналіз фактичного матеріалу дає підстави виділити такі семантичні типи превентивних конструкцій в українській мові: власне застереження (власне превентив), превентив + нагадування, превентив + напучування, превентив + наставляння, превентив + порада, прохання + превентив, вимога + превентив, наказ + превентив, погроза + превентив. За своєю суттю усі ці різновиди є синкретичними. Навіть у семантиці ядерного типу конструкцій – у власне застереженні – виступають прояви побоювання й попередження. Ми не виділяємо такий тип превентивного МА, як *застереження, що супроводжує заборону*, оскільки вважаємо, що його семантика перебуває у межах різновидів *вимога + застереження, наказ + застереження*. Кожен із типів МА застереження характеризується певними диференційними ознаками.

Подальші дослідження можуть бути зосереджені на вивченні превентивних висловлень в аспектах психолінгвістики й етнолінгвістики.

Література

Андреева 1971: Андреева, И.С. Повелительное наклонение и контекст при выражении побуждения в современном русском языке [Текст] : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / И. С. Андреева. – М., 1971. – 254 с.

Бирюлин 1992: Бирюлин, Л.А. Теоретические аспекты семантико-прагматического описания императивных высказываний в русском языке [Текст] : дис. ... док. филол. наук : 10.02.01 / Бирюлин Леонид Авраамович. – СПб., 1992. – 297 с.

Великий 2001: Великий тлумачний словник сучасної української мови [Текст] / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ „Перун”, 2001. – 1440 с.

Дрінко 2005: Дрінко, Г.Г. Спонукальні конструкції в англійській та українській мовах [Текст] : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.17 / Дрінко Ганна Геннадіївна. – Горлівка, 2005. – 182 с.

Кленина 2003: Кленина, Ю.С. Превентив: семантика и способы выражения [Текст] : дис.... канд. филол. наук : 10.02.01 / Кленина Юлия Сергеевна. – Рязань, 2003. – 207 с.

Нгуен 2000: Нгуен, Туэт Минь. Аспекты функциональной морфологии: Функционально-семантическая категория побудительности в русском и вьетнамском языках [Текст] : автореф. дис. ... док. филол. наук : 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / Нгуен Туэт Минь. – М., 2000. – 56 с.

Саранцацрал 1993: Саранцацрал, Ц. Речевые акты побуждения, их типы и способы выражения в русском языке [Текст] : дис. ... док. филол. наук : 10.02.01/ Саранцацрал Цэрэнчимэдийн. – М., 1993. – 246 с.

Филатова 1997: Филатова, Е.А. Побудительные высказывания как речевые акты в современном русском языке [Текст] : дис. канд. филол. наук : 10.02.01 / Е. А. Филатова. – М., 1997. – 253 с.

Храковский, Володин 1986: Храковский, В.С. Семантика и типология императива. Русский императив [Текст] / В. С. Храковский, А. П. Володин. – Л. : Наука, Ленингр. отд-ие, 1986. – 272 с.

Шаронов 1991: Шаронов, И.А. Категория наклонения в коммуникативно-прагматическом аспекте [Текст] : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Шаронов Игорь Алексеевич. – М., 1991. – 185 с.

Выяснен количественный и качественный состав превентивных конструкций как определённого варианта волеизъявительных высказываний в современном украинском языке; уточнены их дифференциальные признаки. Коммуникативно-прагматические разновидности превентива как речевого акта определены на основе таких критериев: фактор контроля со стороны адресата, фактор заинтересованности в реализации предостережения, фактор направленности предостережения, психологический фактор, социальный фактор.

Ключевые слова: превентив, предостережение, речевой акт, адресант, адресат.

The quantitative and qualitative structure of preventive constructions as defined as a variant of expression's statements in the modern Ukrainian language are clarified, their distinctive features are specified. Communicative and pragmatic types of preventive as speech act on the basis of such criterions: the factor of control of addressee, the factor of interest in realization of warning, the factor of direction of warning, psychological factor, and social factor are determined.

Keywords: preventive, warning, speech act, sender, addressee.

Надійшла до редакції 24 жовтня 2011 року.

Наталія Лешкова

ББК Ш12=411.4

УДК 81'367.5

ПСИХОЛІНГВІСТИЧНІ МЕТОДИКИ У ТРАКТУВАННІ ПРИРОДИ АКТУАЛЬНОГО ЧЛЕНУВАННЯ

У статті доводиться правомірність залучення психолінгвістичної парадигми як загальноприйнятого в конкретному науковому середовищі зразка постановки, формулювання та вирішення дослідницьких завдань щодо теоретико-концептуального осмислення явища актуального членування.

Ключові слова: актуальне членування, психолінгвістика, мова, мовлення.

Доцільність залучення психолінгвістичної парадигми як загальноприйнятого зразка постановки, формулювання й вирішення дослідних завдань щодо актуального членування яскраво висвітлюють усвідомлення і констатація того факту, що в головному мозку людини є реальні механізми, які відповідають за здійснення актуального членування. На думку Л.В. Сахарного, такі механізми зосереджені у правій півкулі головного мозку [Сахарний 1989: 62]. Завдяки цьому в дитини у віці трьох років або трохи пізніше формується достатньо гнучке варіювання актуальних елементів ситуації. Формується те, що Л.В. Сахарний називає «протоактуальним членуванням з опорою на рему» [Сахарний 1989: 62]. Засвоєні факти такої граматики, яка називається «грубою», тема-рематичною, що вимагає посиленої уваги, яка заснована на феномені єдності «образу» мовлення, дозволяють дитині вже у півтора року без труднощів здійснювати те, називається дивом розподілу словникового комплексу на дві автономні частини: *Таня ляля*.

Зазначимо, що важливість дослідження дитячого мовлення не викликає сумнівів, як доводять О.С. Кубрякова, О.О. Леонтьєв, Дж. Слобін. Результати досліджень дитячого мовлення є важливими для вирішення багатьох лінгвістичних проблем. «... Ані формування мовних здібностей та знань мови, ані проблема виникнення мовлення та його розуміння, які пов'язані з цими проблемами питання опрацювання й виникнення мовленнєвих здібностей, не можуть бути висвітлені без аналізу дитячого мовлення», – зазначає О.С. Кубрякова [Кубрякова 1996: 107]. Актуальне членування не є винятком, саме це зумовлює важливість й **актуальність** цього дослідження. **Метою** дослідження є доведення правомірності залучення психолінгвістичної парадигми як загальноприйнятого в конкретному науковому середовищі зразка вирішення дослідницьких завдань щодо теоретико-концептуального осмислення явища актуального членування.

Симптоматично, що погляд Л.В. Сахарного з приводу реальності протоактуального членування змінювався в бік імперативності висловленого судження, що також є фактичним показником правомірності зробленого ним висновку. З роками думка вченого змінювалась від того, що інтонаційна виразність, пов'язана з актуальним членуванням, керується правою півкулею; пізніше дослідник вже чітко наголошує на формуванні в дитини протоактуального членування; ще пізніше він вже експлікує факт наявності цього феномену, а також того, що за навчання в людини відповідає права півкуля. Бо це, на його думку, «має не тільки чітке теоретичне, але й прикладне значення, а саме в навчанні рідній та іноземній мовам, у реабілітаційний період з різними вадами мовлення, при редагуванні текстів» [Сахарний 1989: 19].

Отже, дитина у віці півтора року, оперуючи двослівними реченнями, що зафіксовано всіма дослідниками дитячого мовлення [Гомезо 1986: 104], вже на цій стадії – стадії двослівних речень, «використовує мову, як зазначає один з найавторитетніших дослідників дитячого мовлення – американський психолінгвіст Д. Слобін у його найбільш універсальному й суто людському вияві» [Слобін 1976: 93]. Виділяючи у повідомленні його предмет (тему) і констатувальну частину цього повідомлення (рему): *Таня – ляля*, більше того, з обов'язковим інтонуванням свого висловлення: компоненти у вимовлянні пов'язані між собою. І це поєднання має інтонацію закінчення. Тому, нам видається очевидним той факт, що актуальне членування пов'язане з дією психолінгвістичних компонентів.

Ця теза знаходить підтвердження у словах дослідника Д. Слобіна: «Дитина витрачає багато часу, номінуючи об'єкти та їхні дії. Конструкції «підмет – присудок» (що є універсальними для людської мови) зустрічаються в мовленні з самого початку її розвитку» [Слобін 1976: 86]. Таким чином, пов'язувати мовленнєво-мисленнєвий процес «номінування об'єктів та дій» з підметом та присудком, по-перше, неправомірно, бо процес здійснюється через актуальне членування, а не через підмет та присудок, а по-друге, суперечить його твердженню про те, що в цьому віці активна граматики ще не сформована.

У межах граматично орієнтованого розуміння актуального членування поширеним було положення про те, що в кодифікованій літературній мові актуальне членування завжди здійснюється в автоматичному режимі, оскільки фразовий наголос, що падає на рему, автоматизовано знаходиться в кінці висловлення.

Аргументом, який засвідчує чинник визнання актуального членування як одного з базових механізмів, що забезпечують мовленнєву діяльність, не можна не розглядати той факт, що в шкільному курсі викладання української мови побіжно розглядається тема «Актуальне членування». Більше того, ідея про вільний порядок слів в українській мові не збігається з концепцією актуального членування. Очевидним постає факт, що для носія мови не викликає труднощів побудова правильної комунікативної структури висловлення, а саме – з ремою в постпозиції в стилістично нейтральних умовах спілкування або з ремою в препозиції за необхідності надати своєму висловленню емоційного значення. Отже, мовленнєвий акт використовується як психологічний феномен, що засвідчує природу автоматизму здійснення актуального членування.

Непрямим доказом того, що в дитячому віці людина для мовного вираження прихованих мовленнєвих намірів або смислу висловлення оперує не граматичними поняттями підмета / присудка, а користується для реалізації своїх мовних інтенцій категоріями іншої природи, може слугувати також і висновок, зроблений О.О. Шахматовим: «прямої відповідності між нашими психологічними уявленнями і частинами мови встановити не можна» [Шахматов 1952: 36].

У свою чергу Л.В. Щерба зазначив, що ми знаходимося під гіпнозом морфологічних форм, а мова має такі виразні засоби, якими вона перемагає морфологічні форми [Щерба 1958: 101]. Ця думка лінгвіста була висловлена щодо обговорення проблеми другорядних членів речення, їхньої синкретичної природи, але ізоморфізм інтерпретаційних підходів очевидний. Поєднання мовних фактів різної змістовної природи в єдине граматичне поєднання, що неприпустиме за філософського осмислення питання, оскільки граматичні категорії природних мов є постійним випадком семантичних, не враховуючи опір мовної діяльності. Це відслідковується в тому, що жоден граматичний член не вступає в однозначні кореляції з елементами комунікативної структури висловлення, або в іншому випадку – факту наявності такої кореляції – це не відповідає актам комунікації.

Заперечуючи існування кореляцій між синтаксичними членами речення та їхніми комунікативними функціями, не можна оминати питання про доцільність будь-яких кореляцій у межах актуального членування. Вони можливі й реальні за взаємозв'язку актуального членування, а саме – компонентів комунікативної структури з власне-семантичним матеріалом висловлення, що пояснюється у світлі їхньої змістовної природи. Ю.Д. Апресян називає цей процес лексикалізацією комунікативних властивостей, вкладаючи в це поняття закріплення за певними лексемами конкретних комунікативних функцій або постійне наближення до такого комунікативного складу. Особливі можливості у надбанні постійного комунікативного статусу мають у мові прислівники та частки, що здатні в більшості випадків виконувати функцію рематизаторів. Рематизатори, як зазначає І.М. Богуславський, – це «слова, у яких рема складає їхню сферу дій» [Богуславський 1998: 12]. Наприклад, *Зрешистю, не так вже і погано склалося* (Ю. Яновський); *А я таки мережать буду тихенько білії листи* (Т. Шевченко).

Разом з рематизаторами виділяються і тематизатори – слова, «валентність яких заповнюється темою речення» [Богуславський 1998: 13]: *Адже ви самі знаєте, що незабаром зробилось* (Т. Шевченко); *Старий грізно хмуриється і теж любить сина* (О. Довженко). Але при цьому, з одного боку, зазначається, що слів з такою функцією значно менше, з іншого, інтерес до того, що О.В. Падучева пропонує називати тематичним виділенням, до останнього часу був менш помітним.

Зазначений напрям аналізу комунікативної структури інтенсивно розробляється у межах Московської лінгвістичної школи. У роботах О.В. Падучевої, І.М. Богуславського, О.В. Рахліної, Т.Е. Янко досліджуються особливості окремих лексем у передачі комунікативно релевантної інформації. Особлива актуальність таких досліджень значною мірою ініційована принципом інтегральності лексикографічного опису. Безумовно, така робота є дуже корисною для ортодоксального опису комунікативної структури, особливо в тій його частині, де йдеться про мовні засоби вираження актуального членування. Воно заповнить лакуни, до яких належить питання про так звані додаткові засоби вираження актуального членування.

Ще одним явищем, що свідчить про психолінгвістичну природу актуального членування є чинник людини – яка мислить і говорить. Л.В. Сахарний називає цей фактор «наріжним каменем» психолінгвістики. У дослідженні мається на оці не людина взагалі, а реальна людина, яка володіє віковими та соціальними особливостями, властивостями пам'яті, і ширше – психології, залежно від яких організовується її мовленнєва діяльність. У неї є уявлення про ситуацію, в якій відбувається комунікація, про місце і стан реципієнта в цій ситуації, а також про власне становище в такій ситуації спілкування [Сахарний 1989: 7].

Відомо, що мовленнєва діяльність зумовлена мовленнєвою інтенцією, тією метою, яку ставить людина, маючи намір здійснити цей вид діяльності. Мовленнєва інтенція – це те, що називають психологічним субстратом значення мовленнєвоактивного висловлення – наміром зробити дещо за допомоги такого інструменту, як мова – мовлення – висловлення. Мовленнєва інтенція – це конкретний психологічний стан, який у прагматиці називають інтенційним станом. Він спрямований на те, щоб донести до адресата авторське розуміння змісту певної комунікативної ситуації.

Вважається, що актуальне членування також визначається мовленнєвою інтенцією. Але для її термінологічного визначення в комунікативному синтаксисі використовують іншу дефініцію – комунікативне завдання. Використовуючи одну і ту саму синтаксичну структуру для вираження своєї думки, той, хто говорить, може видозмінювати своє повідомлення, враховуючи те, який аспект висловлення він вважає актуальним і комунікативно релевантним. Змінюючи свої мовленнєві інтенції, мовець сигналізує про це адресатові зміною актуального членування. Відбувається це залежно від того, як людина зрозуміла ситуацію, комунікативно номінований фрагмент дійсності, як вона її подумки членує, оскільки структуру ситуації, її членування ми уявляємо лише так, як вона відображена у нашій мовній свідомості. Від того, як конкретно членує ситуацію людина, спочатку ментально, потім вербально, залежить актуальне членування висловлення.

Виключною прерогативою того, хто говорить, є побудова висловлення за експресивним варіантом, тобто з ремою в препозиції, через те, що вираження експресивності є однією з форм виявлення людського чинника в мові. Оскільки організація висловлення за стилістично нейтральним варіантом здійснюється в автоматичному режимі, порушувати цей автоматизм може тільки спеціальна мовленнєва інтенція мовця. До його мовленнєвих стратегій додається намір висвітлити в акті мовлення свою емоційно-оцінну позицію, те, як сам мовець сприймає комунікативну дійсність і як він до неї ставиться, – прагматичний компонент. Прагматичну інформацію несуть такі елементи, у яких суб'єктно-експресивні компоненти домінують над денотативними. До таких елементів відносимо просодію, інтонацію, порядок слів.

Вибір тієї чи іншої можливості мовленнєво-мисленнєвого членування, що репрезентується у повідомленні фрагмента дійсності, залежить від конкретної комунікативно-прагматичної ситуації, в якій може бути мовець, коли здійснює повідомлення. У такому разі з'являється ще одна сфера, однаково важлива як для психолінгвістичного аналізу, так і для адекватної інтерпретації актуального членування – це може розглядатися як ще одне підтвердження психолінгвістичної природи актуального членування. Це чинник ситуації, що вважається обов'язковою ознакою психолінгвістичного напрямку дослідження, що інтерпретує мовленнєву діяльність, виходячи не просто з конкретної ситуації спілкування, але з ситуації конкретного типу. Те, що було висловлено комунікантами до моменту мовленнєвого акту, відіграє роль як у формуванні комунікативного наміру мовця, так і в сприйманні його слухачем. Наслідком зазначеного розуміння ролі ситуації, у межах якої здійснюється мовленнєва діяльність, було положення, відповідно до якого у творенні адекватної моделі психолінгвістичної здібності мовця необхідно брати до уваги не тільки контекст мовлення, але й нелінгвістичний, соціальний контекст. Існує думка, що тільки доколишній контекст визначає те чи інше, але завжди однозначне, комунікативне розгортання висловлення. Залежно від тексту, в оточенні якого знаходиться висловлення, можуть актуалізуватися з погляду комунікативної релевантності ті чи ті комунікативні блоки, бо висловлення знаходиться в перманентній взаємодії з одиницями того ж порядку в більших, ніж речення, відрізках мовлення.

Деякі вчені вважають, що недоліком всіх досліджень актуального членування, що відштовхувалися від формально-граматичної структури комунікативної одиниці, було ігнорування чинника контексту, унаслідок чого аналізувались окремі, ізольовані від контексту речення-висловлювання. Водночас завжди формально декларувалась необхідність його врахування. Насправді, пропонуючи той чи той варіант актуального членування, дослідник вважає за необхідне покладатися на авторські мовні здібності, не утворюючи необхідних умов для верифікації репрезентованого актуального членування. Звідси суб'єктивізм в інтерпретаціях, який багато дослідників кваліфікують як недолік теорії актуального членування. До тепер генеративні моделі, в яких враховується актуальне членування, були зорієнтовані на опис ізольованих речень. У цих моделях не враховувався такий момент, як здатність людини відтворювати зв'язний текст. Тому вичленування теми й реми у відтворених реченнях не спиралося на використання даних попереднього тексту. Це є суттєвим недоліком, але він непритаманний тільки цій лінгвістичній області. Ще одним суттєвим недоліком є поняття контексту, оскільки безпосередній контекст, що присутній у свідомості комунікантів, існує без будь-яких послань до вербального вираження й майже повністю ігнорується. Найбільш важливою виступає увага до динамічної та стратегічної природи мовленнєвого спілкування: одиниці спілкування в момент їхньої інтерпретації ще не є закінченими, а знаходяться в процесі конструювання. Отже, важливим для актуального членування як явища, що відображає динамічний бік мови, є висновок про те, що висловлення повинно

досліджуватися в двох аспектах: 1) в якому відношенні воно знаходиться до попереднього висловлення; 2) як воно змінить контекст наступного висловлення.

За обов'язкового врахування чинника контексту, коли вердикт про тип актуального членування виноситься, виходячи з того, в якому середовищі знаходиться висловлення, природним чином неможливим стане інтерпретаційний суб'єктивізм. А це значить, що актуальне членування загальноновизнане як «текстоутворювальний компонент мови» [Хеллидей 1978: 139].

Постає очевидною аксіома, що в процесі комунікації те саме повідомлення може виражатися різними фразами, і, навпаки, та сама фраза може виражати різні повідомлення, тобто спостерігається розшарування кожної природної мови на дві – примітивну та експресивну. Отже, в усному мовленні важливу роль відіграє інтонація. У фразі *Студенти пишуть контрольну роботу* повідомляється про те, що саме роблять студенти – *пишуть контрольну роботу*, й про те, що конкретно вони (студенти) пишуть – *контрольну роботу*, і про те, хто лише контрольну роботу – *студенти* і т.п. У письмовій формі за таких умов репрезентувати ці різні повідомлення можна, маючи на увазі, що про мовні явища говорити можна лише в тому разі, якщо є імпліцитні та експліцитні мовні засоби її вираження, тільки через актуальне членування, шляхом навантаження його компонентів різним вербальним матеріалом. Змінюючи вербальне наповнення теми й реми, у результаті отримуємо різні повідомлення. Це ми спостерігали в наведеному прикладі, в якому експлікатором різних повідомлень було актуальне членування, оскільки фразовий наголос – це засіб з арсеналу засобів реалізації актуального членування, засіб, за допомогою якого може бути отриманий сигнал про зміну актуального членування. Найважливішою силою й рухомим елементом був контекст.

Отже, наведені факти можуть бути доведенням того, що природу актуального членування варто досліджувати не крізь призму граматичної парадигми, а крізь психолінгвістичну парадигму. Досліджуючи це питання, нам видається очевидним той факт, що мовознавство наближається до психології, через що постає можливим продовження пошуку вирішення питань мови у психології.

Література

- Богуславский 1998: Богуславский, И.М. Сфера действия начинательности и актуальное членение; втягивание ремы [Текст] / И. М. Богуславский // Семиотика и информатика. Вып. 36. – М. : Русские словари, 1998. – С. 12.
- Гомезо, Домашенко 1986: Гомезо, М.В., Домашенко, И.А. Атлас по психологии [Текст] / М. В. Гомезо. – М. : Просвещение, 1986. – С. 104.
- Кубрякова, Демьянков, Панкрац, Лузина 1996: Кубрякова, Е.С., Демьянков, В.З., Панкрац, Ю.Г., Лузина, Л.Г. Краткий словарь когнитивных терминов [Текст] / Е. С. Кубрякова. – М. : Изд-во МГУ, 1996. – С. 107.
- Сахарный 1989: Сахарный, Л.В. Введение в психолингвистику. Курс лекций [Текст] / Л. В. Сахарный. – Л. : Изд-во Ленинградского ун-та, 1989. – С. 62.
- Сахарный 1994: Сахарный, Л.В. Человек и текст : две грамматики текста [Текст] / Л. В. Сахарный // Человек – текст – культура. – Екатеринбург, 1994. – С. 19.
- Слобин 1976: Слобин, Д. Языковое развитие ребенка [Текст] / Д. Слобин // Психолингвистика. – М. : Прогресс, 1976. – С. 93.
- Хеллидей 1978: Хеллидей, М.А.К. Место «функциональной перспективы предложения» в системе лингвистического описания [Текст] / М. А. К. Хеллидей // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. VIII. Лингвистика текста. – М. : Прогресс, 1978. – С. 139.
- Шахматов 1952: Шахматов, А.А. Учение о частях речи [Текст] / А. А. Шахматов // Из трудов А.А. Шахматова по современному русскому языку. – М. : Учпедгиз, 1952. – С. 36.
- Щерба 1958: Щерба, Л.В. О второстепенных членах предложения [Текст] / Л. В. Щерба // Избранные труды по языкознанию и фонетике. – Л. : Изд-во Ленинградского ун-та, 1958. – С. 101.

В статье доказывается правомерность привлечения психолингвистической парадигмы как общепринятого в данном научном сообществе образца постановки, формулировки и решения исследовательских задач к теоретико-концептуальному осмыслению явления актуального членения.

Ключевые слова: актуальное членение, психолингвистика, язык, речь.

In this paper we prove the validity of attracting the psycholinguistic paradigm as generally accepted in the particular scientific community pattern of research problems' statement, formulation and solution in the view of theoretical and conceptual understanding of thematic-rhematic articulation phenomenon.

Keywords: thematic-rhematic articulation, psycholinguistics, language, speech.

Надійшла до редакції 20 жовтня 2011 року.

ББК Ш12=411.4

УДК 81'367.2

ІНТОНАЦІЯ В КОМУНІКАТИВНОМУ АСПЕКТІ РЕЧЕННЯ

Стаття присвячена аналізу явища інтонації в комунікативному аспекті речення. Досліджується питання функцій інтонації та їх ранжування.

Ключові слова: висловлення, інтонація, інтонаційна конструкція, функції інтонації.

Питання про співвідношення інтонації і синтаксису вважають традиційним у лінгвістиці, проте дотепер не має остаточного його вирішення.

Мовлення як основна форма комунікації складається з висловлень, що зазвичай реалізують структуру речення. При цьому слід взяти до уваги тезу О.О. Реформатського про те, що речення як граматична одиниця не має інтонації. Воно актуалізується в комунікативне явище – висловлення через фразу, яку організовує в цілому інтонація [Торсуева 1979: 8-9]. Це твердження перекликається з думкою Ш. Баллі, що інтонація є актуалізатор, який перетворює потенційне висловлення на актуальне [Балли 1955: 50-51].

Не викликає сумнівів той факт, що проблема інтонації є актуальною і становить очевидний лінгвістичний інтерес як у теоретичному, так і в практичному плані.

Предметом дослідження є синтаксична функція мовленнєвої інтонації.

Мета дослідження полягає в аналізі, узагальненні та систематизації поглядів на функції інтонації.

Відповідно до мети наукової розвідки необхідно розв'язати такі завдання: 1) з'ясувати стан вивчення інтонації в сучасному мовознавстві; 2) простежити підходи щодо визначення інтонації; 3) визначити функції інтонації; 4) здійснити їх ранжування.

Теоретичне осмислення інтонації розпочалося наприкінці XIX ст. у роботах Г. Суїта, Д. Джоунза, В.О. Богородицького, О.О. Шахматова, О.М. Пешковського, Л.В. Щерби та отримало свій розвиток у дослідженнях Л. Р. Зіндера, О. О. Реформатського, Г. П. Торсуева тощо. У 70-х роках XX століття відбулася переорієнтація досліджень у бік вивчення інтонації тексту (Ж.Б. Пинаєва, Т.І. Шевченко, Н.Б. Цибуля, Н.Ф. Немченко, Р.М. Тихонова). Великим внеском у розвиток теорії інтонації стали роботи зі створення інтонаційних класифікацій І.Г. Торсуєвої, О.А. Бризгунової, Т.М. Ніколаєвої, Н.Д. Светозарової, Н.В. Черемисиної-Ениколопової. На розвиток загальної теорії інтонації значною мірою вплинули дослідження фразової просодії англійської мови (Д. Кристал, Дж. П'єрхамберт).

Вивчення інтонації пройшло у своєму розвитку декілька етапів. Тривалий час інтонація не мала стабільного місця в розділах лінгвістики: російські лінгвісти відносили її до синтаксису, чеські – до фонетики, згодом вона стала об'єктом окремого розділу – інтонології. Проте і сьогодні в інтонології популярним залишається підхід окремого вивчення інтонації. Її функціональний бік описують у розділі синтаксису, а акустичні характеристики є предметом уваги фонетистів. У результаті прагнення описати інтонацію як систему частіше за все обмежується виділенням і докладним аналізом основних інтонаційних контурів, типів звучання і фактично являє собою підсистему інтонаційних моделей поза їхнім зв'язком з іншими рівнями мови – лексикою і граматику.

На сучасному етапі розвитку лінгвістики можна виділити декілька напрямків дослідження в галузі інтонації. Вчених американської інтонаційної школи (К. Пайк, Д. Болінджер, Ч. Пек) об'єднує підхід до інтонації як до системи окремих блоків, що не взаємодіють один з одним та з лексико-граматичною структурою речення. У теоретичних дослідженнях, що ведуться у Великобританії, намітилися два основних напрямки. Перший – це так звана «контурна» теорія (Г. Суїт, Д. Джоунз, Г. Пальмер, І. Уорд, Л. Армстронг, Р. Кінгдон, Дж. О'Коннор, А. Гімсон тощо). Другий напрямок можна назвати граматичним (М. Хеллідей), у рамках якого інтонація розглядається з позицій граматичної структури речення. Характерно, що для англійської просодії притаманний вузький погляд на інтонацію як на зміни у висоті основного тону. Російська інтонаційна школа дотримується широкого розуміння інтонації як сукупності суперсегментних показників мовленнєвого потоку: фразового та словесного наголосу, мелодики, тону, ритму, інтенсивності, темпу, тембру вимови, паузи.

Інтонація – єдність взаємопов'язаних компонентів: мелодики, інтенсивності, тривалості, темпу мовлення і тембру вимови. Деякі дослідники включають до складу компонентів інтонації паузи. Разом з наголосом інтонація утворює просодичну систему мови. З погляду акустики інтонація – взаємопов'язані зміни частоти основного тону та інтенсивності, які розгортаються в часі [Лингвистический 2002: 197-198].

Таким чином, під інтонацією слід розуміти звукову форму висловлення, систему модуляцій висоти, гучності і тембру голосу, організовану за допомогою темпу, ритму і пауз.

Елементами інтонації є:

- 1) мелодика мовлення, що виявляється в послідовних підвищеннях і пониженнях голосу (тону);
- 2) ритм, тобто чергування наголошених і ненаголошених, довгих і коротких складів;
- 3) фразовий і логічний наголос, що служать засобами виділення окремих слів чи груп слів у фразі;
- 4) інтенсивність мови, тобто сила чи слабкість голосу, що пов'язані з підсиленням чи послабленням м'язового напруження мовних органів;

5) темп мови, тобто час звучання, різні види тривалості мовних відрізків і зупинок між ними (паузи);

6) тембр голосу, тобто якісний і кількісний склад тонів, які додатково звучать при основному тоні, звукове забарвлення мови, що надає фразі тих чи інших емоційно-експресивних відтінків [Ганич 1985: 97].

Визнання інтонації дискретним явищем дозволило лінгвістам зробити спроби виділити і описати одиниці інтонаційного рівня – інтонеми. На сьогодні існує декілька методик встановлення інтоном, зокрема голландський метод стилізації графіків й опису інвентарю інтонаційних одиниць (С. Оде), зіставлення інтонаційних засобів із представленими ними комунікативними смислами (В. Кодзасов), моделювання інтонаційних груп (Дж. П'єрхамберт), побудова інтонаційних конструкцій (7 базових одиниць О. Брызгунової).

Дискусійним видається питання про співвідношення інтонації і граматичного аспекту мови. Аналіз лінгвістичної літератури показав, що думки дослідників полярні: від повного заперечення зв'язку інтонації і граматики до визнання інтонації фактом синтаксису [Николаева 1977: 23-35; Брызгунова 1963; Пешковский 1959; Торсуева 1979].

Вперше на проблему співвідношення інтонації та граматики звернув увагу О.М. Пешковский [Пешковский 1959]. Пізніше його формулювання отримало назву «принцип заміни» і набуло подальшого розвитку в наукових розвідках [Николаева 1977]. На роль інтонації як одного з найважливіших засобів вираження граматичних, зокрема, синтаксичних відношень вказував і Л.В. Щерба [Щерба 1974]. З позицій синтаксичної фонетики Л.В. Щерби описує інтонаційну систему Н.Д. Светозарова, розуміючи під інтонацією сукупність просодичних засобів, що беруть участь у членуванні і організації мовленнєвого потоку відповідно до значення повідомлення [Светозарова 1982: 15].

Отже, слід визнати як автономність явища інтонації, так і її безпосередній зв'язок із синтаксичною структурою мови в рамках функціонально-комунікативного підходу до її розуміння і вивчення.

Підхід до функцій інтонації крізь призму висловлення можна визначити як функціональний аналіз інтонаційного матеріалу [Торсуева 1979: 57]. Засновником функціонального підходу до інтонації вважається Ф. Данеш [Николаева 1977; Светозарова 1982; Торсуева 1979]. До первинної функції інтонації дослідник відносить перетворення слів (називних одиниць) у висловлення (комунікативні одиниці). В ізольованому висловленні інтонація об'єднує його елементи, у зв'язному відрізку мовлення вона відділяє висловлення одне від одного. Інша первинна функція інтонації – сигналізувати про співвідношення теми і реми. Найважливішою зі вторинних (модальних) функцій виступає характеристика мети висловлення, додаткова модальна функція – емоційна [Светозарова 1982: 15]. Участь інтонації в оформленні комунікативних типів висловлень більшість авторів вважають однією з найважливіших її функцій [Светозарова 1982: 20; Торсуева 1979]. У свою чергу Т.М. Николаєва, розглядаючи подібні випадки, визнає за краще вести мову про «інтонаційну надбудову над комунікативним типом речення [Николаева 1977: 19-20].

Л.Р. Зіндер, розрізняючи дві функції інтонації (комунікативну і модальну), пропонує вважати єдиною комунікативною функцією все те, що пов'язує інтонацію зі смисловим та синтаксичним ладом [Интонация 1978: 8]. Н.Д. Светозарова в рамках комунікативної (за Л.Р. Зіндером) функції виділяє чотири самостійні:

- організація і членування мовленнєвого потоку;
- вираження ступеня зв'язку між одиницями членування;
- оформлення і протиставлення типів висловлень;
- репрезентація відношень між елементами інтонаційних одиниць [Светозарова 1982: 18-21].

Очевидно, що ступінь варіативності функціонального навантаження інтонації надзвичайно високий, тому доцільним видається виділити 4 основні функції інтонації:

1. Структурно-організаційна – об'єднання речень на рівні тексту з подальшим членуванням мовленнєвого потоку на синтагми.

2. Комунікативна – участь інтонації в оформленні і протиставленні комунікативних типів висловлень (питання, повідомлення, спонукання).

3. Логічна – інтонаційне виділення комунікативно навантаженої частини висловлення. Ця функція реалізується на рівні актуального членування речення.

4. Емоційно-модальна – полягає у здатності інтонації виражати експресивно-емоційні та волюнтативно-конотативні особливості речення.

Таким чином, визнання автономності інтонації та її дискретного характеру в парадигматичному плані не заперечує зв'язку інтонації з синтаксичним рівнем мови. Проте інтонація не дублює засоби вираження синтаксичних відношень, а має ряд специфічних функцій, утворюючи автономний знаковий рівень. Розмежування функцій інтонації відкриває перспективу визначення одиниць інтонації та їх диференторів, що є перспективою нашого подальшого дослідження.

Література

Балли 1955: Балли, Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка [Текст] / Ш. Балли ; Пер. с франц. Е. В. Вентцель, Т. В. Вентцель ; Под ред. Р. А. Будагова. – М. : Иностран. лит., 1955. – 416 с.

Брызгунова 1963: Брызгунова, Е.А. Практическая фонетика и интонация русского языка [Текст] : пособие для преподавателей, занимающихся с иностранцами / Е. А. Брызгунова. – Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1963. – 306 с.

Ганич 1985: Ганич, Д.І. Словник лінгвістичних термінів [Текст] / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. – К. : Вища школа, 1985. – 360 с.

Интонация 1978: Интонация [Текст] / Рук. авт. коллектива : Ю. А. Жлуктенко, Л. Р. Зиндер. – К. : Вища шк., 1978. – 239 с.

Лингвистический 2002: Лингвистический энциклопедический словарь [Текст] / [гл. ред. В. Н. Ярцева]. – 2-е изд., доп. – М. : Большая Российская энциклопедия, 2002. – 709 с.

Николаева 1977: Николаева, Т.М. Фразовая интонация славянских языков [Текст] / Т. М. Николаева. – М. : Наука, 1977. – 278 с.

Пешковский 1959: Пешковский, А.М. Интонация и грамматика [Текст] // Избранные труды / А. М. Пешковский. – М. : Учпедгиз, 1959. – 178 с.

Светозарова 1982: Светозарова, Н.Д. Интонационная система русского языка [Текст] / Н. Д. Светозарова. – Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1982. – 175 с.

Торсуева 1979: Торсуева, И.Г. Интонация и смысл высказывания [Текст] / И. Г. Торсуева. – М. : Наука, 1979. – 111 с.

Щерба 1974: Щерба, Л.В. Языковая система и речевая деятельность [Текст] / Л. В. Щерба. – Л. : Наука, 1974. – 428 с.

Статья посвящена анализу явления интонации в коммуникативном аспекте предложения. Исследуется вопрос функций интонации и их ранжирования.

Ключевые слова: высказывание, интонация, интонационная конструкция, функции интонации.

The article is devoted to the analysis of the phenomenon of intonation in the communicative aspect of a sentence. The question of intonational functions and its ranking is researched.

Keywords: utterance, intonation, intonational pattern, intonational functions.

Надійшла до редакції 17 жовтня 2011 року.

Олександр Межов

ББК Ш 12=411.4*22

УДК 811.161.2'367.4

СУБСТАНЦІАЛЬНО-ПРЕДИКАТНІ МІНІМАЛЬНІ СИНТАКСИЧНІ ОДИНИЦІ У СТРУКТУРІ ПРОСТОГО УСКЛАДНЕНОГО РЕЧЕННЯ

У статті проведено системне дослідження складних мінімальних семантико-синтаксичних одиниць у структурі семантично ускладнених простих речень сучасної української літературної мови. З'ясовано закономірності ускладнення субстанціальних синтаксем предикатними значеннями дії, процесу, стану, причини, наслідку, умови, допустовості, часу.

Ключові слова: мінімальна семантико-синтаксична одиниця, складна синтаксема, суб'єкт, об'єкт, предикат.

У сучасному українському мовознавстві дослідники синтаксичної семантики, зокрема І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, В.М. Русанівський, М.Я. Плющ, А.П. Загнітко, Н.Л. Іваницька, К.Ф. Шульжук, Т.Є. Масицька, М.В. Мірченко та ін., вивчають речення з опорою на поняття семантико-синтаксичної структури речення, змістових відношень, валентності як міжрівневої категорії, елементарних та ускладнених речень, предикатних і субстанціальних синтаксем. Семантично елементарне просте речення складається тільки з одного предиката й зумовлених його семантико-синтаксичною валентністю іменникових (субстанціальних) синтаксем. Семантично ускладнені прості речення, крім субстанціальних синтаксем, містять вторинні предикатні та складні синтаксеми. Виділення мінімальних і елементарних одиниць та встановлення їх взаємовідношення з неелементарними (ускладненими) одиницями належить до найважливіших завдань сучасної синтаксичної теорії. У цьому плані недостатньо вивчено механізм творення складних субстанціально-предикатних мінімальних синтаксичних одиниць, спроби аналізу яких знаходимо у працях І.Р. Вихованця [Вихованець 1983, 1987, 1992, 1993], К. Г. Городенської [Городенська 1991], А.П. Загнітка [Загнітко 2001], М.В. Мірченка [Мірченко 2004], Г.О. Золотової [Золотова 1988] та ін. Складні субстанціально-предикатні компоненти формують значну кількість ускладнених простих речень української мови, тому без усебічного їх дослідження не можна глибоко пізнати природу речення як основної синтаксичної одиниці, а без цього неможлива побудова викінченої синтаксичної теорії, що зумовлює **актуальність** цього дослідження. **Метою** пропонованої статті є детальний опис субстанціально-предикатних мінімальних синтаксичних одиниць в ускладнених простих реченнях сучасної української літературної мови; аналіз їхніх семантичних функцій, особливостей деривації, засобів морфологічного вираження, формально-синтаксичних і комунікативних позицій у реченнєвій структурі; з'ясування закономірностей ускладнення суб'єктних, об'єктних та

інструментальних синтаксем власне-предикатнимизначеннями дії, процесу, стану, а також вторинними предикатними (адвербіальними) – причини, наслідку, умови, мети, допустовості, часу.

Протиставлення слів на позначення предметності (субстанціальних) і слів на позначення ознак (предикатних) виступає найфундаментальнішим протиставленням у семантико-граматичній структурі мови, тому найбільш віддаленими від первинної позиції предиката є позиції субстанціальних синтаксем [Вихованець 1992: 163]. Ознакові слова в семантично елементарних простих реченнях перебувають у позиції предикатної синтаксеми, яка своєю валентністю передбачає відповідну кількість субстанціальних синтаксем, виражених іменниками з конкретним значенням (власне-іменниками). У семантично ускладнених простих реченнях ознакові слова, зазвичай, заступають ще й позиції вторинних предикатних синтаксем – адвербіальних або атрибутивних. Нерідко в субстанціальних позиціях перебувають абстрактні іменники (віддієслівні, відприкметникові чи відприслівникові деривати) або інфінітиви, що є наслідком переміщення предикатних синтаксем в ці позиції. Наприклад, переміщення предикатного (ознакового) слова з присудкової позиції у суб'єкту (підметову) воно стає синтаксичним іменником, напр.: *Працювати для такого народу, як наш, це і радість, і честь* (О. Гончар); *Кохати – нові землі відкривати* (І. Драч). Предикат дії, процесу або стану набуває суб'єктного значення у підметовій позиції, внаслідок чого утворюється складна суб'єктно-предикатна (суб'єктно-акціональна, суб'єктно-процесуальна, суб'єктно-станова) мінімальна синтаксична одиниця. Синтаксичний іменник (інфінітив) при закріпленні в суб'єктній позиції може перетворюватися на морфологізований іменник (в окремих випадках переміщення предикатної синтаксеми в суб'єкту позицію не завершується морфологізацією), пор.: *Праця для такого народу, як наш, – це і радість, і честь; Кохання – нових земель відкривання*. Тут предикатні синтаксеми набувають функцій іменникових (суб'єктних) синтаксем, з одного боку, і зберігають акціональні чи процесуальні властивості предикатних слів – з іншого. Водночас абстрактні відпредикатні іменники нерідко набувають ще й адвербіальних функцій, зокрема умови, пор.: *Якщо працюєш для такого народу, як наш, то радіси; Якщо кохаєш, нові землі відкриваєш*.

Предикатні слова-іменники найчастіше займають дві полярні субстанціальні позиції: центральну суб'єкту та найпериферійнішу інструментальну. Якщо відпредикатні іменники потрапляють у позицію орудного інструментального, то його семантику ускладнює значення причини з відтінком суб'єктного значення. Зокрема, у конструкції *Вибухом обпекло груди й кинуло у хвилі Влтави* (Б. Харчук) стан суб'єкта зумовлений вибухом: *Обпекло груди й кинуло у хвилі Влтави, бо вибухнуло*. Аналогічно у реченнях *...десь аж біля сонця розлітаються порвані вибухом ферми* (О. Гончар); *...вибухом кілька будинків знесло* (О. Гончар) маємо складні синтаксеми в орудному відмінку, що поєднують у собі елементарні значення причини, знаряддя і суб'єкта.

У реченнях *Погляд зупинив мене* (В. Дрозд); *Помста принижує переможців* (П. Загребельний) абстрактні іменники виступають у позиції називного суб'єкта. Домінування суб'єктної позиції для предикатних слів-іменників пов'язане насамперед із закономірностями актуального членування речення. Предикатне слово в такій позиції поєднує в собі семантико-синтаксичну функцію суб'єктної синтаксеми і семантику відношень між елементарними простими реченнями. За таких умов просте речення стає семантично ускладненим (неелементарним), у якому складна субстанційно-предикатна синтаксема є репрезентантом згорнутого елементарного простого речення, виражаючи семантико-синтаксичні відношення до незгорнутого (основного) в ускладненій конструкції елементарного простого речення, пор.: *Погляд зупинив мене* (В. Дрозд) ← *Я зупинився, бо хтось поглянув на мене; Помста принижує переможців* (П. Загребельний) ← *Якщо переможці мстять, то цим вони принижуються*. Такого типу речення є трансформами семантично ускладнених речень із адвербіальними вторинними предикатними синтаксемами часу, причини, умови, мети, допустовості, які утворені внаслідок редукції (згортання) відповідних підрядних обставинних частин складного речення [Городенська 1991: 16], пор.: *... несподіванка приголомшила Марка* (М. Стельмах) ← *Марко був приголомшений від несподіванки* ← *Марко був приголомшений, бо не сподівався*. Відпредикатний іменник в суб'єктній позиції функціонує не як елементарна синтаксема, а як комплексна мінімальна одиниця (складна синтаксема), що свою основну семантику суб'єкта доповнює адвербіальними значеннями. Відповідно до типів адвербіальної семантики слід виділити такі різновиди складної субстанційно-адвербіальної синтаксеми: причинний суб'єкт, умовний суб'єкт, цільовий суб'єкт, допустовий суб'єкт, темпоральний суб'єкт. Проаналізуємо особливості їх деривації.

Причинні синтаксеми, пересуваючись у лівобічну субстанційну позицію, зберігають попередню семантику складнопідрядного речення і набувають значення суб'єкта, напр.: *А праведна помста часто теж проливає невинну кров* (Р. Іванчук); *Помста і злоба скорпіонами поженуть її на крутий шлях злочину...* (Б. Лепкий); *Гизин погляд кожного разу додавав йому рівноваги* (Р. Іванчук); *Вибух на подвір'ї парламенту держави Грузія знову привернув увагу засобів масової інформації до цієї країни* (З газети); *Спека та посуха того літа Мертвили поле і серця в'ялили* (М. Рильський); *Десь болючий крик бентежив ніч – били когось, і плакала жінка, діти...* (А. Головка); *Гуркіт прокатного стана рвав вуха* (Ю. Яновський); *...і цей веселий шум освіжив і обновили степ і людей і викликав у них дитячий радісний настрій* (Г.Тютюнник). У поданих конструкціях абстрактні іменники *вибух, удар, спека, посуха, погляд, помста, злоба, крик, гуркіт, шум* виражають значення причинного суб'єкта. Подібні речення є трансформами семантично ускладнених речень із причинними синтаксемами, які утворені від складнопідрядних речень із підрядною частиною причини, пор.:

Такий прямиий удар приголомшив Каретникова (Ю. Яновський) ← Каретников приголомшений від удару ← Каретников приголомшений, бо вдарило.

Ускладнення суб'єктної синтаксеми значенням умови демонструють трансформації: *Творчий підхід гарантує попит* (З газети) ← **Якщо творчо підходити до справи, то попит гарантовано**; *Гаяння часу тільки ускладнює ситуацію* (З газети) ← **Якщо гаяти час, то ситуація тільки ускладниться**; *Забруднення повітря різними шкідливими домішками заважає поширенню рослин* («Географія рослин з основами ботаніки») ← **Якщо забруднювати повітря різними шкідливими домішками, то рослини не поширюватимуться**; *Читання і виконання креслень сприяє розвитку просторових уявлень* («Креслення») ← **Якщо читати і виконувати креслення, то розвиватимуться просторові уявлення**; *Випаровування води листками сприяє надходженню її в корінь* („Ботаніка”) ← **Якщо вода випаровується листками, то надходить у корінь**; *[Праця]...приносить навіть у самотності радість* (О. Гончар) ← **Якщо людина працює, вона навіть в самотності радісна**; *Нестача вологи поступово змінює зовнішній вигляд і будову рослини* („Ботаніка”) ← **Якщо не вистачає вологи, поступово змінюється зовнішній вигляд і будова рослини**; *Ходить пісня поміж працюючих людей, згуртовує їх, ріднить, веселить їм серце, родить надію на краще* (П. Колесник) ← **Якщо співають працюючі люди, то вони згуртовані, рідні, веселі, надіються на краще**.

Нерідко умовно-наслідкові або причиново-наслідкові відношення виражають прості семантично ускладнені речення з так званими зв'язковими дієслівними предикатами типу *зумовлювати, спричинювати, викликати, будити (пробуджувати), породжувати, призводити, передбачати, заподіювати, настроювати, налагоджувати, схилити*, за яких предикатні слова-іменники, що є наслідком згортання елементарних речень заповнюють не одну, а дві субстанціальні валентно зумовлені позиції – суб'єктну й об'єктну, напр.: *Веселі жарти та гострі дотепи викликали довгий і безжурний регім* (З. Тулуб); *Особисте знайомство з народними поетами всіх нас збудило ще більшу цікавість до їхньої творчості* („Слово і час”); *Йти було важко,... але негода породжувала ще більшу впевненість* (М. Стельмах); *Та ця думка народжувала в його душі страшний біль* (Григорій Тютюнник); *Рана загоювалась, але виснаження і застуда на фронті призвели до захворювання на туберкульоз* (С. Скляренко); *Мікотичні отруєння сільськогосподарських тварин щороку заподіюють чималу шкоду* (З журналу); *Німецькі вірші, здається, Вас трошки засмутили і настроїли на поважний лад* (Леся Українка); *Гуркотнява рухомого поїзда зовсім налагодиладо інтимної розмови* (І. Ле); *Саме місце зборів схилило до невеселих жартів та похмурих дотепів* (Ю. Смолич). Суб'єктну позицію у поданих конструкціях займають відпредикатні іменники, які передають складні причиново-суб'єктні або умовно-суб'єктні значення, а об'єктні синтаксеми ускладнені семантикою наслідку, пор.: *Бездуховність породжує жорстокість* («Сучасність») ← **Якщо людина бездуховна, то вона жорстока**; *Зневіра породжує бездіяльність* (З газети) ← **Хтось зневірився, і тому бездіяльний**; *...загроза ... [готів] призводила до консолідації [слов'янських общин]* («Старожитності Русі-України») ← **Якщо загрожували готи, то слов'яни консолідувалися** (Готи загрожували, тому слов'яни консолідувалися).

Зв'язкові дієслова виражають не лише семантико-синтаксичні відношення між компонентами речення подібно до сполучників чи прийменників, але й мають лексичне значення, а тому займають формально-синтаксичну позицію присудка і семантико-синтаксичну позицію предикатної синтаксеми. Семантичну функцію загальної зумовленості одного елементарного простого речення і взаємопов'язану з ним семантичну функцію наслідку другого елементарного простого речення найпоказовіше передають зв'язкові дієслова *зумовлювати, викликати і породжувати*, напр.: *Долю книги зумовлюють в однаковій мірі і якості книги, і якості читача – його вдача, інтереси й смаки* (Ю. Смолич); *Які причинивикликають підвищення вмісту вуглекислого газу в атмосфері?* (З журналу); *Чись горе ставало і його горем, породжувало обурення і гнів* (М. Стельмах). Із причиновою семантичною функцією одного елементарного простого речення і наслідковою семантичною функцією другого досить чітко пов'язане зв'язкове дієслово *спричинювати*, напр.: *...його присутність спричиняє клопіт* (Григорій Тютюнник); *Похолодання і зменшення кількості світла спричинюють руйнування хлорофілу* („Ботаніка”); *Розвиток економіки спричинив активізацію політичного життя* (З газети). Як перше, так і друге елементарне просте речення семантично складної конструкції перетворюються на субстантивний компонент, тобто мають згорнуту форму. Трансформація тут спрямовується на предикати двох елементарних простих речень, які з присудкової (центральної) позиції переходять у дві різні синтаксичні позиції: один предикат, перетворившись на субстантив (суб'єкт), займає підметову (центральну) позицію, взаємозв'язану з позицією присудка (зв'язкового дієслова), другий предикат, також перетворившись на субстантив (об'єкт), займає залежну позицію другорядного керovanого члена речення щодо центральної позиції присудка., пор.: *Розвиток економіки спричинив активізацію політичного життя* (З газети) і *Економіка розвивається, політичне життя активізується*.

У валентно зумовлених позиціях зв'язкових дієслів здебільшого перебувають абстрактні іменники. Якщо ж у мовленні і з'являється іменник конкретного значення, то він набуває вторинної функції предикатного іменника, пор.: *...командир ескадрону ...нагонив жах на білополяків..?* (М. Стельмах) і *Зовнішність командира ескадрону ...наганяла жах на білополяків*; *У шкільному літературному гуртку вчитель... зумів заронити в її душу любов до мистецтва* (А. Хижняк) і *У шкільному літературному гуртку слово вчителя зуміло заронити в її душу любов до мистецтва*; *Цей незнайомий вселяв недовір'я* (В. Гжицький) і *Вигляд незнайомого вселяв недовір'я*; *Шевченко ...завжди будив і будить у серцях людей глибоку до себе пошану й*

палку любов (В. Козаченко) і *Життя й творчість Шевченка завжди будили і будять у серцях людей глибоку до себе пошану й палку любов.*

Суб'єктні синтаксеми із супровідним допустовим значенням маємо у простих неелементарних реченнях, які утворені від складних конструкцій з підрядною допустовою частиною, пор.: *Удар Остюкової шаблі не зніс французові голови* (Ю. Яновський) ← *Незважаючи на те що остюк ударив шаблею, він не зніс французької голови*; *...удар танків не приголомшив їх посеред бою* (О. Гончар) ← *Хоч вдарили танки, вони не були приголомшені посеред бою*; *Невдача не розхолодила Гоголя* (М. Попович) ← *Гоголь не розхолодився, хоч йому щось і не вдавалося*; *Та навіть пережите горе не зробило стару німкеню добрішою* (О. Гончар) ← *Стара німкеня не стала добрішою, хоча пережила горе*; *Одначе й те зіцнення справжньої радості Сірку не принесло* (Ю. Мушкетик) ← *Сірко не був по-справжньому радісний, хоча зіцлівся*; *Його не розколело, не роздвоїло пережите горе* (Д. Павличко) ← *Він не розколовся, не роздвоївся, хоча пережив горе*; *Лесина суворість та неприступність не злякали його* (О. Гончар) ← *Він не злякався, незважаючи на те, що Леся була сувора та неприступна.*

Іноді натрапляємо на речення, у яких суб'єктну позицію займає абстрактний іменник, що виражає складне значення темпорального суб'єкта. Такі конструкції є трансформами складних речень з підрядною частиною часу, пор.: *Літо приносить ... надію* (З газети) ← *Коли настає літо, з'являється надія*; *О весно, весно! Час любові! Який несеш ти [весна] мені сум, І томне хвилювання крові, І хвилювання томних дум!* (М. Рильського) і *Коли приходить весна, я сумую і хвилююся*; *Літо на Полтавщині вилікувало невловимі хвороби* (М. Попович) ← *Коли настало літо, невловимі хвороби вилікувалися*; *Особливо гнітили його вечори* (В. Дрозд) ← *Коли наставали вечори, він був особливо пригнічений*; *Початок ХХ століття дав новий поштовх до розвитку нового етапу української музичної культури* («Історія української літератури») ← *Коли почалося двадцяте століття, настав новий етап розвитку української музичної культури*; *Весна розбудила пана Супруна* («Дзвін») ← *Коли прийшла весна, пан Супрун прокинувся.*

У реченнях *Робота прес-секретаря потребує не тільки широких знань практично з усіх питань внутрішньої політики ...* (З газети); *Раціональне використання ресурсів біосфери потребує розробки методів і засобів направлено наукового регулювання обміну речовин між людством і біосферою* («Географія рослин з основами ботаніки»), іменникові віддієслівні предикати *робота, використання* перебувають у позиції суб'єктної синтаксеми і зберігають семантико-синтаксичну функцію мети, перенесену до простого ускладненого речення зі складнопідрядного із семантико-синтаксичними відношеннями мети між предикативними частинами. Для наведених речень із суб'єктно-цільовою синтаксемою вихідними є такі складні речення: *Щоб працювати прес-секретарем, потрібно не тільки знати практично усі питання внутрішньої політики*; *Щоб раціонально використовувати ресурси біосфери, необхідно розробити методи і засоби направлено наукового регулювання обміну речовин між людством і біосферою.*

Як видно з наведених вище прикладів реченневих конструкцій, складні суб'єктно-адвербіальні синтаксеми заступають у типових виявах формально-синтаксичну позицію підмета та комунікативну позицію теми, об'єктно-адвербіальні та інструментально-адвербіальні – відповідно правобічного керованого другорядного члена речення та реми.

Отже, складні субстанціально-предикатні одиниці є найчастіше наслідком згортання підрядних обставинних частин складного речення і переміщення утворених адвербіальних синтаксем у субстанціальні (суб'єктну, об'єктну, інструментальну) позиції простого ускладненого речення, що пов'язано із особливостями його актуального членування.

Перспективні в даному напрямку дослідження закономірностей ускладнення субстанціальних синтаксем атрибутивними, квантитативними, посесивними та іншими предикатними значеннями.

Література

- Вихованець 1987: Вихованець, І.Р. Система відмінків української мови [Текст] : [монографія] / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1987. – 231с.
- Вихованець 1993: Вихованець, І.Р. Граматика української мови. Синтаксис [Текст] : [підручник] / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
- Вихованець 1992: Вихованець, І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови [Текст] : [монографія] / І. Р. Вихованець. – К. : Наукова думка, 1992. – 224 с.
- Вихованець 1983: Вихованець, І.Р. Семантико-синтаксична структура речення [Текст] : [монографія] / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1983. – 219 с.
- Городенська 1991: Городенська, К.Г. Деривація синтаксичних одиниць [Текст] : [монографія] / К. Г. Городенська. – К. : Наукова думка, 1991. – 190 с.
- Загнітко 2001: Загнітко, А.П. Теоретична граматики української мови. Синтаксис [Текст] : [монографія] / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 662 с.
- Золотова 1988: Золотова, Г.А. Синтаксический словарь : Репертуар элементарн. единиц рус. синтаксиса [Текст] / Г. А. Золотова. – М. : Наука, 1988. – 440с.

Мірченко 2004: Мірченко, М.В. Структура синтаксичних категорій [Текст]: [монографія] / М. В. Мірченко. – Луцьк: РВВ „Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. – 393 с.

В статье проведено системное исследование сложных минимальных семантико-синтаксических единиц в структуре семантически усложненных простых предложений современного украинского литературного языка. Выяснена закономерность осложнения субстанциальных синтаксемпредикатными значениями действия, процесса, состояния, причины, следствия, условия, уступки, времени.

Ключевые слова: минимальная семантико-синтаксическая единица, сложная синтаксема, субъект, объект, предикат.

In the article a system research of complex minimal semantic-syntactical units is conducted in a structure of semantically complicated simple sentences of modern literary Ukrainian language has been made. The pattern of substantial syntaxemas complication with predicative values of action, process, condition, cause, effect, condition, concession, time has been resolved.

Keywords: minimal semantic-syntactical unit, complicated syntaxema, subject, object, predicate.

Надійшла до редакції 31 жовтня 2011 року.

Василь Ожоган, Олена Кадочнікова

ББК Ш10*22

УДК 81'367.335

КАТЕГОРІЯ АВТОРИЗАЦІЇ У СКЛАДНИХ РЕЧЕННЯХ З ПОЯСНЮВАЛЬНИМИ ВІДНОШЕННЯМИ: СЕМАНТИЧНІ ТА ФОРМАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ

Простежено особливості вияву модусної категорії авторизації як одного з аспектів непропозиційної структури речення. Описано типові способи експлікації та семантичні реалізації авторизації у складних сполучникових одиницях з пояснювальними відношеннями як структурах, що містять подвійну номінацію тієї самої ситуації.

Ключові слова: складне сполучникове речення, пояснювальні семантико-синтаксичні відношення, модусні категорії, авторизація.

Активізація досліджень із синтаксичної семантики демонструє посилену увагу лінгвістів до вивчення непропозиційного значення речення як сукупності різних категорій. Однією з основних модусних категорій виступає авторизація, «за допомогою якої викладену в реченні інформацію кваліфікують щодо джерел чи способів її отримання» [Шинкарук 2002: 57]. Виокремлення цієї категорії відбувається на ґрунті встановлення її кваліфікаційних ознак: наявність опозиції, згідно з якою мовець кваліфікує інформацію як таку, що виражає його ставлення та іншої особи до повідомлюваної інформації; належність до класу типізованих подій, що складається – на денотативному рівні – як мінімум з двох компонентів: суб'єкта авторизації й акту авторизації [Ригованова 2006: 7]; вказівка не лише на «автора» сприйняття, констатації чи оцінки явищ дійсності, але й на характер сприйняття [Золотова 2005: 263].

Мета пропонованої статті полягає в окресленні особливостей вияву категорії авторизації як складника непропозиційного значення речення. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких конкретних завдань: 1) описати способи експлікації авторизації у поліпредикативних одиницях із пояснювальними семантико-синтаксичними відношеннями; 2) установити типові семантичні реалізації категорії авторизації у складних сполучникових реченнях з пояснювальними відношеннями.

Пояснювальні семантико-синтаксичні відношення визначають між компонентами складного речення, що позначають те саме явище об'єктивної дійсності, але послуговуються при цьому різними мовними засобами [Городенська 2010; Кадочнікова 2009; Колісник 2008]. Спеціалізованим показником пояснювального значення в поліпредикативних одиницях виступають сполучники *тобто, цебто, себто, або і чи* у значенні *тобто*. Зважаючи на розгалужену систему семантичних відтінків пояснення [Кадочнікова 2009], звернемось до такого його різновиду, як пояснювально-інтерпретаційні конструкції, які найчастіше засвідчують експлікацію в модусній структурі речення категорії авторизації. Причиною цього явища є той факт, що предикативні компоненти одиниць з пояснювально-інтерпретаційними відношеннями є різними позначеннями того самого явища, одне з яких належить мовцеві, а автором другого є інша особа чи група осіб. Таким чином, «план змісту авторизації, – як слушно відзначає В. Шинкарук, – спирається на протиставлення *своє / чуже* чи *авторське / цитоване*» [Шинкарук 2002: 57]. Саме ця опозиція становить онтологічну сутність авторизації і є одним із основних організувальних складників пояснення як окремого типу мовної семантики.

В українському мовознавстві загальноприйнятою є класифікація утворень, що містять у своєму складі категорію авторизації, на одиниці з експліцитною та імпліцитною авторизацією [Гніздечко 2005; Колісник 2008; Шинкарук 2002: 58]. У реченнях із пояснювально-інтерпретаційними відношеннями деталізація

авторизаційної характеристики має переважно експліцитний характер. Вказівка на джерело повідомлення може мати форму як граматичної побудови, так і окремої лексеми:

а) вставних конструкцій зі значенням вказівки на джерело повідомлення, напр.: *До того ж сніг «зачиримів», як кажуть сибіряки, цебто – взявся твердою корою, й по ньому стало легко йти, як по білому асфальту* (І. Багрянний); *Мовне спілкування людей тісно пов'язане з пізнавальними процесами, тобто, як зазначає російський психолог Лев Виготський, воно є «єдністю спілкування й узагальнення»* (Ф. Бацевич);

б) зрідка – вставлених конструкцій, напр.: *Українська синтаксична класиологія пройшла еволюцію від апріорності (термін належить І.Г. Милославському), «коли основи класифікації не визначені спочатку» (О.М. Мельник) і поняття класифікуються стихійно, до апостеріорності, що означає створення класифікацій на певному досвіді, тобто визначається певна логічна система диференційних ознак і на їх підставі здійснюється класифікація, підтвердженням чого виступає класифікація реченневих категорій та ін.* (А. Загнітко);

в) за допомогою дієслів спеціальних семантичних груп, напр.: *В Нашому говорили про нього, що має добру шуфлядку, тобто не позбавлений ораторського хисту* (І. Вільде); *І запросив не просто так, а натякнувши, що цей фільм стане першим у серії, яку вони подивляться разом. Тобто, як казали в старі часи, запрошував «з серйозними намірами»* (Ю. Мушкетик).

За умови, коли конструкції повторної номінації разом зі значенням авторизації оформлюються як вставлені, реалізується авторська настанова на факультативність такої семантики, яка постає супровідним, додатковим повідомленням до загального змісту речення, напр.: *У темряві пролітають повз нього яскраві вогненні цяточки — це світлячки (чи «святоіванівські хробачки»), як кажуть у цих місцях, це значить, тут близько ліс чи сад, але Петрові здається, що ті вогненні цяточки відірвалися від того проклятого водограю над Бродами і замчали аж сюди* (І. Багрянний).

Цитування, покликання на інші джерела, що притаманні, насамперед, науковому стилю, проте трапляються також і в текстах публіцистичного та художнього стилів, лінгвісти потрактовують як невластиво-авторизацію. О. Гніздечко відзначає, що «в основі невластиво-авторизації лежить поглиблена суб'єктна перспектива оцінного ставлення автора до повідомлюваного» [Гніздечко 2005: 8], тож, окрім вказівки на джерело та спосіб отримання інформації, конструкціям з невластиво-авторизацією властива й ознака оцінності чужого повідомлення. Саме спосіб уведення у структуру чужого мовлення авторської оцінки й формує спосіб передачі чужого мовлення – цитування або інтерпретацію [Гніздечко 2005: 8]. На відміну від цитування, яке передбачає дослівну передачу чужого мовлення з емоційно й інтелектуально нейтральною оцінкою, інтерпретація передбачає виявлення прихованого змісту чужого висловлення, зміщення фокусу актуалізації складників описуваної ситуації. У такому випадку тлумачення автором чужого тексту виступає одним із логічних прийомів творення ефекту достовірності власного висловлення. Складні речення із пояснювально-інтерпретаційними відношеннями яскраво репрезентують функціонування невластиво-авторизації у структурі синтаксичної одиниці, напр.: *І це відображення конкретного виміру ситуації, за концептуальними даними теорії «лінгвістичної відносності» Сепіра-Уорфа, ґрунтується на різному баченні світу людьми – через призму своєї рідної мови, тобто сприйняття навколишнього світу детермінується в першу чергу мовними нормами національного співтовариства, до якого належить мовна особистість* (А. Загнітко); *За словами Ніцше, Європа хвора на декаданс, тобто ми спостерігаємо постійне ослаблення волі, безсилля, виснаження духовних сил* (В. Петрушенко).

Чимало лінгвістів (В. Ригованова, В. Шинкарук, Т. Шмельова [Ригованова 2006; Шинкарук 2002; Шмелева 1988]) вважають авторизацію категорією, притаманною всім без винятку висловленням, адже «автор зобов'язаний, повідомляючи інформацію, кваліфікувати її як свою чи чужу, по-перше, і за способом її отримання, по-друге» [Шмелева 1988: 35]. На нашу думку, пояснювальними конструкціями з імпліцитною авторизацією варто вважати такі висловлення, автор яких не вказує на джерело чи спосіб отримання інформації, оскільки висловлене ним повідомлення та його інтерпретація ґрунтуються на особистих спостереженнях, напр.: *Коли дубка можна порівняти до іхуни, де на обох мачтах гафельний такелаж, цебто немає рей, то бриг з рейним такелажем на фок- і на грот-мачті нічим не може нагадувати дубка* (Ю. Яновський); *Складносурядні речення відкритої структури характеризуються відкритістю смислового ряду поєднаних предикативних частин, тобто перелік останніх може бути продовжений* (А. Загнітко).

Наявність у структурі висловлення опозиції *своє / чуже* обов'язково передбачає вказівку на джерело інформації та спосіб її отримання мовцем, напр.: *За твердженням більшовиків, це була диктатура пролетаріату, тобто панування тих, хто не мав власності на засоби виробництва, над тими, хто її мав* (М. Коваль); *Р. Селліні та А. Сочі стверджують, що конкурентоспроможність регіону не є простою інтерпретацією ані макроекономічної, ані мікроекономічної конкурентоспроможності, тобто регіони не можна аналізувати ані як просту сукупність компаній, ані як спрощену модель національної економіки* (І. Брикова). Проте автори новітніх досліджень фіксують тенденцію до редукції авторизувальної рамки синтаксичних конструкцій [Ригованова 2006: 9]. Так, редукції найчастіше зазнає суб'єкт-джерело інформації, напр.: *Це тут, у Малаковиці, вісімнадцятирічний народний вчитель Василь Федорович, наш тато, на власному досвіді вперше дізнався, що «наколка – друг чекіста». Наколка, тобто – провокація, підступна*

омана... (Д. Малаков); *Поверталась вона якось з сесії ранньою весною, над півднем саме йшла чорна буря, або, як кажуть по-степовому, лив «наш чорний степовий дощ»* (О. Гончар).

Семантичними інваріантами категорії авторизації у складних реченнях з пояснювальними відношеннями є дві групи синтаксичних одиниць:

1) утворення з авторизацією, яка маркує власне висловлення мовця, напр.: *Я не думаю над тим, як пишуться пісні, тобто кожна пісня виражає якусь емоцію, але я не можу їх класифікувати* (Ю. Міщенко); *Діалог має процесуальну структуру, тобто у його межах наявний рух інформації між двома учасниками* (Ф. Бацевич);

2) конструкції з авторизацією, що кваліфікує висловлену інформацію як чужу, напр.: *На думку інших лінгвістів, у складному реченні спостерігається смислове й формальне об'єднання предикативних одиниць, цілісне звучання яких не дорівнює сукупності значень усіх компонентів, тобто значення складного речення – це не просте сумарне значення всіх його складників* (А. Загнітко); *Вони, кажу вам, прозябають, або, по-вашому, ростуть, як та капуста на городі* (Т. Шевченко).

Категорія авторизації виступає своєрідною рамкою, яка охоплює зміст речення, вказуючи на джерело та спосіб отримання інформації, висловленої мовцем. Експлікація авторизації залежить від наявності опозиції *власна / чужа інформація*, яку мовець висловлює в повідомленні. Подвійна номінація тієї самої ситуації в межах одного речення формує пояснювально-інтерпретаційні семантико-синтаксичні відношення між його предикативними складниками. Синтаксична організація саме таких одиниць тісно пов'язана з експліцитною авторизацією та невластиво-авторизацією. Різносуб'єктна вербалізація однієї ситуації в межах складного пояснювального речення часто передбачає оцінку мовцем чужого повідомлення і, водночас, власне його тлумачення. Саме наявність якісно-оцінного ставлення до чужого мовлення є диференціальним критерієм і спонукає до виділення в межах аналізованих синтаксичних одиниць категорії невластиво-авторизації. Здійснена спроба інвентаризації семантичних інваріантів авторизації створює підґрунтя для подальшої диференціації відтінків значень у межах виокремлених груп.

Література

Гніздечко 2005: Гніздечко, О.М. Авторизація наукового дискурсу : комунікативно-прагматичний аспект (на матеріалі англійських статей сучасних європейських та американських лінгвістів) [Текст] : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Германські мови» / О. М. Гніздечко. – К., 2005. – 24 с.

Городенська 2010: Городенська, К.Г. Сполучники української літературної мови : монографія [Текст] / К. Г. Городенська. – К. : Вид. дім Дмитра Бураго, 2010. – 204 с.

Золотова 2005: Золотова, Г. А. Очерк функционального синтаксиса русского языка : монография [Текст] / Г. А. Золотова. – [2-е изд.]. – М. : УРСС, 2005. – 352 с.

Кадочнікова 2009: Кадочнікова, О. П. До проблеми формально-граматичного аналізу складних сполучникових речень з пояснювальними відношеннями [Текст] / Олена Кадочнікова // Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія : Лінгвістика і літературознавство : [міжвуз. зб. наук. ст. / відп. ред. В. А. Зарва та ін.]. – Вип. XXII. – Бердянськ : БДПУ, 2009. – С. 473-479.

Колісник 2008: Колісник, О. Особливості синтаксичного зв'язку в складних сполучникових реченнях із пояснювальними відношеннями [Текст] / Олена Колісник // Лінгвістичні студії : [зб. наук. праць / укл. А. Загнітко (наук. ред.) та ін.]. – Вип. 17. – Донецьк : ДонНУ, 2008. – С. 107-111.

Ригованова 2006: Ригованова, В. А. Зіставний аналіз категорії авторизації в українській та англійській мовах : структура та семантика [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / В. А. Ригованова. – Донецьк, 2006. – 22 с.

Шинкарук 2002: Шинкарук, В. Категорії модусу і диктуму у структурі речення : монографія [Текст] / В. Шинкарук. – Чернівці : Рута, 2002. – 272 с.

Шмелева 1988: Шмелева, Т.В. Семантический синтаксис : текст лекций [Текст] / Т. В. Шмелева. – Красноярск : Изд-во КГУ, 1988. – 54 с.

Прослежены особенности проявления модусной категории авторизации как одного из аспектов непропозициональной структуры предложения. Описаны типичные способы экспликации и семантические реализации авторизации в сложных союзных единицах с пояснительными отношениями как структурах, которые содержат двойную номинацию одной ситуации.

Ключевые слова: сложное союзное предложение, пояснительные семантико-синтаксические отношения, модусные категории, авторизация.

Features of modus category of authorization as one of aspects non-propositional structure of sentence are described. Typical ways of explication and semantic realizations of authorization in compound sentences with explanatory meaning as structures which contain a double nomination of one situation are characterized.

Keywords: compound sentence, explanatory semantic-syntactical relations, modus categories, authorization.

Надійшла до редакції 21 жовтня 2011 року.

РОЗДІЛ V. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗІСТАВНО-ТИПОЛОГІЧНОГО ВИВЧЕННЯ МОВ

Iaroslava Balytsok

ББК Ш12=411.4*212.71

УДК 81'367.633

**DECISION-MAKING UNDER THE CONDITIONS OF MULTIPLE CHOICE IN
SIMULTANEOUS INTERPRETING**

У статті розглядається вплив необхідності прийняття рішення щодо ефективності та адекватності процесу виконання синхронного перекладу. Комбінаторні властивості будь-якої мови, необхідність перекладацьких трансформацій, синонімія лексичних одиниць ускладнюють вибір рішення синхронного перекладача стосовно обрання найбільш адекватного відповідника в умовах дефіциту часу та необхідності прогнозувати наступний зміст вихідного повідомлення. Пропонуються методи зменшення кількості варіантів перекладу на базі підходів визнаних українських та європейських науковців.

Ключові слова: перекладацька дія, спеціальна пам'ять, прогнозування, вірний переклад, значення структури, підсвідомість, перекладацькі трансформації.

The problem of multiplicity of choice in simultaneous interpreting is very important in view of a number of factors. The ACTUALITY of the article consists in the fact that the number of conference interpreters required is exponentially growing while little scientific research has been conducted at present. The researchers in this field mostly concur that time factor is determinant for the entire process of simultaneous interpreting. On this basis A. Shiryaev conducts extensive study of "acts of interpreting" [Ширяев 1979: 76] which results in the following time estimates: while the total time for an act of interpreting ranges from 1200 to 5000 milliseconds, it takes an interpreter about 2/3 of this time to perform the phase of orientation and making up a decision (about the syntactical, lexical and grammatical structure) – from 900 to 3600 milliseconds.

The second factor is the limited short-term memory span. H. Kohrs introduces the term of "ad hoc memory" (working, intermediate) which virtually is the "time while information is consciously and without effort fully available" [Kohrs 1977: 141]. This time is within the limit of 6-10 seconds and that is why it is of extreme importance to unburden the ad hoc memory as soon as possible by making a quick and correct decision.

Thirdly, a simultaneous interpreter constantly checks the correctness of everything he has said before and this predetermines what will be said later. And as far as "complete disambiguation is only possible at the end of the sentence" [Kohrs 1977: 141], there is never a 100% certainty that the choice taken by the interpreter is "faithful" [Корунець 2001: 391].

For the purposes of this research it is necessary to level out the complicated multidimensional structure of the activity of simultaneous interpreter so that it becomes possible to operate with simple parameters. Theorists in simultaneous interpretation point out four stages of an "act of interpreting". The uniformity of these and their segmentation enables to analyze the act of simultaneous interpreting

Despite certain differences within the structure of the stages proper (that are of no relevance to the present study), they are as follows:

Stage 1. Comprehension

Stage 2. "Taking decision" to interpret

Stage 3. Constructing the message in the TL

Stage 4. Self-correction [Максімов 2007: 196].

The nature of the second stage has not yet been discovered for the reason of its subconscious nature [Gile 2009: 248; Максимов 2007: 197]. It is described by S.E. Maksimov as a "red line" or a "turning point" [Максімов 2007: 197] which takes place after anticipation of further speech unfolding and before Stage 3 takes place. An interpreter makes a decision when "deciding that a visual or sound signal was produced as a physical representation of this or that word" [Gile 2009: 248]. D. Gile also stresses that in human translation interpretation of a discourse is rather interpreted than transcoded, especially when dealing with conditions of complicated communication (incorrect or clumsy source text, speech defects of the speaker, lack of cohesion in his / her speech). In this case the interpreter shall use transformations in order to perform a syntactically, lexically and grammatically correct (*faithful*) simultaneous interpreting of the imperfect source text. We will return to this issue when dwelling upon the methods of solving the multiple choice problem.

A. Shiryaev claims that anticipation takes place yet before the speaker starts to deliver his message. This becomes possible when considering the general topic of the future message, the information and documents which may be given to the interpreter for preparation purposes and experience gained by the interpreter from the communicative situations in his previous professional life. We agree that this is a considerable contribution to the overall "tuning-in" process and is presumably beneficial for management of attention and memory. But it is obvious that an accurate forecast of what the speaker will say before he pronounces the first sound is too unlikely to take the pre-perception

anticipation as a trustworthy reference point. Therefore, we shall refer to the levels of anticipation suggested by S.E. Maksimov: syllable, word, phrase, syntagma and a complete message [Максимов 2007: 198].

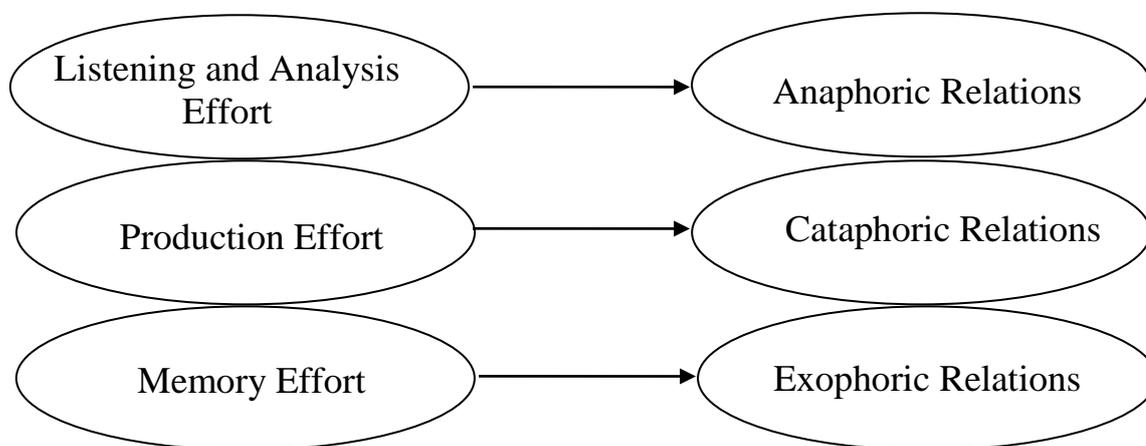
A. Shiryayev mentions the level of anticipation as the basis for an "interpreter's decision" [Ширяев 1979: 17]. If the anticipation proves to be accurate (if the source message turns to be one of the forecasted variants), the translator pronounces the variant, adjusting it to the structure of the source message. If otherwise, the interpreter faces the need to search for another decision. We consider this necessity as one of the most time-consuming factor in the entire "act of interpreting". Thus, in order to make *time spending* more efficient, unburden the *ad hoc memory* and increase the "*faithfulness*" of the choice taken it is necessary to minimize the range of anticipated syllables, words, phrases, syntagmes and complete messages.

One of the possible methods to tackle the problem of choice multiplicity in simultaneous interpreting is to make use of set phrases, clichés and historically established syntactical schemes [Gile 2009: 163]. Yet in 1948 it was noticed by V.V. Vinogradov that "the majority of people speak and write with the help of ready-made formulae and clichés" [Виноградов 1948: 21]. A number of linguists pointed at the same trend and its impact upon the interpreter's performance. We may assume that the notions determined by S.E. Maksimov as "automatic reaction" [Maksimov 2007: 35], H. Kohrs as "automatisation strategy" [Kohrs 1977: 133], A. Shiryayev as "previous professional experience" [Ширяев 1979: 10] are virtually the same. They are embodied in the interpreter's background knowledge and immediately influence the precision of anticipation.

For the purposes of disambiguation let us consider that a ready-made formulae is any faithful translation of a speech message (a minimum phrase undergoing the four steps mentioned above) that already exists in the interpreter's long-term memory and can be used without any or with minimum transformations. Interpreters deal with the "*meaningful structures*", i. e. units of meaning which can be represented with a word combination, a sentence or even a supersyntactical structure [Strang 1967: 73].

D. Gile elaborates the so-called "Effort System" listing the cognitive and practical complications for interpreting performance [Gile 2009: 158]. These include the Listening and Analysis effort, Production effort and the Memory effort. All of the three components can be juxtaposed with the notions of anaphoric, cataphoric and exophoric relations suggested by S.E. Maksimov to be considered as contextual relationships which can facilitate the work of interpreter. Anaphoric relations allow to fill in the gaps in the already-produced interpretation (this process is also termed as the "reminiscence" [Maksymenko, Vasilchenko 1997: 141]). Cataphoric relations allow the anticipation of what will be said next by the speaker. Exophoric relations refer to the background knowledge of an interpreter [Максимов 2007: 71].

We consider that the three Efforts set out by D. Gile can be respectively compared and equated to the system of contextual relationships of S.E. Maksimov. Every effort sets the fundament for the relations:

The juxtaposition presented above may seem too simplistic, but for the purposes of the present research it illustrates the three stages on which an interpreter faces the necessity to take a decision: whether or not to correct what has been said before, whether to use this or another meaningful unit, whether to refer to this or another cultural competence.

It should not be omitted that the choice of meaningful structures is further limited by the pragmatics of the communicative situation and the personal stylistic slant of the speaker. Another problem is to find an equivalent translation from the bulk of set phrases and syntactical formulae is to avoid language interference and linguistic calques [Kohrs 1977: 133] including the "false friends" or "misleading words" [Максимов 2007: 135]. It can be resolved by "training reconstructive instead of passive reproduction of information" [Maksymenko, Vasilchenko 1997: 141]. Here we clash into the never-reconcilable discussion: which training technique is of primary importance in course of professional training of simultaneous interpreters. It is outside the scope of the present article to discuss educational methodology. None the less, we consider it within our responsibility to underscore the need to consider the problem that can be formulated as follows: starting simultaneous interpreters fail to produce any (even the least appropriate)

interpretation more often when they are confused by the variety of options, rather than when the source text is not understood.

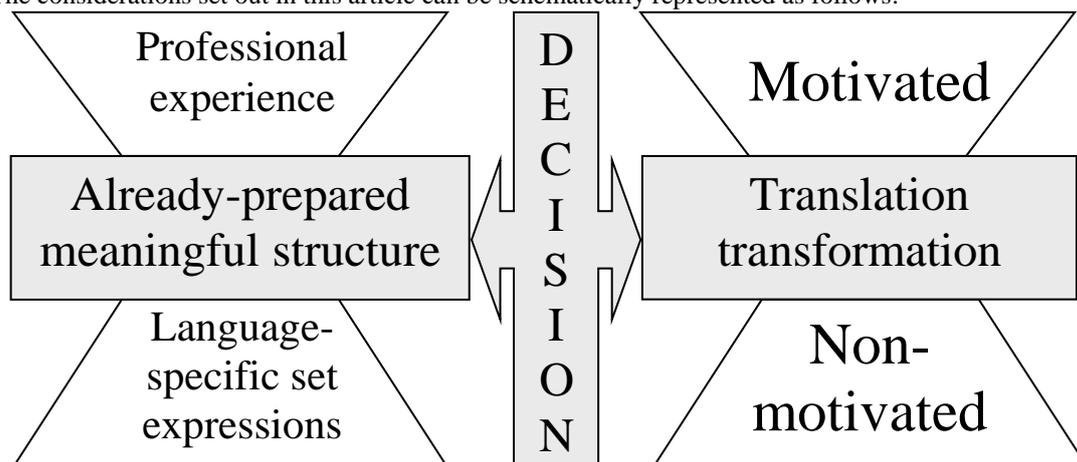
We understand that inserting the *meaningful structures*, already-interpreted and retained in long-term memory, always takes place along with transformations.

Profound research has been conducted on the subject of transformations in translation and interpretation. In his book on theory and practice of translation I.V. Korunets extensively dwells upon the most appropriate application of transformations for certain linguistic units [Корунець 2001]. In "Practical Course of Translation" S.E. Maksimov differentiates among Grammatical, Lexical and Semantic Transformations in translation [Максімов 2007: 115-121]. On the other hand, V. Radchuk in his article on the nature of interpretation disaffirms the possibility to single out separate categories of transformations (such as lexical, semantic or stylistic) because they never come in isolation. For the purposes of the present article it suffices to stipulate the difference between motivated and non-motivated transformations, the latter being caused by "insufficient interpretation of the original" [Радчук 1997: 80].

In spite of the fact that it is a common European practice to recruit simultaneous interpreters for working only into their native languages, there is an opposite scientific approach initiated by G. Chernov. It was called the "*probabilistic prognosis theory*" (or anticipation) and was based upon the assumption that interpreting into the Language B consumes less time and effort. The statement was motivated by the fact that an interpreter has presumably a better knowing of translational probabilities into an acquired language and a less range of synonymic choice.

We consider it necessary to make use of such differentiation here by virtue of the fact that the mere possibility of transformations multiplies the already-manifold variety of choice for an interpreter's decision. In the same article V. Radchuk presents a list of 42 possible interpretations of the phrase "*I cannot sing*" into Ukrainian. The most outstanding examples include "*Я не маю здатності до співу*", "*Я не в силах співати*", "*Мені не по силі співати*", "*З мене ніякий співак*". The examples illustrate that it is possible to conserve the general meaning of the source text while transforming the form and style beyond recognition.

The considerations set out in this article can be schematically represented as follows:

The problems listed above seem to be impossible for practical analyzing on the basis of simultaneous interpreting product. It shall be considered from the point of view of brain activity and therefore is the matter of psycholinguistics and psychology. Decision-making in terms of linguistics shall be studied separately from such in other professional domains of human activity: the range of choice linguistic means is less numerous and the probability of an accurate forecast is higher by far. The PERSPECTIVE of such kind of a research can lead us to reform the whole process of interpreters' training as well as the process of simultaneous interpreting itself. And bearing in mind that the latter usually takes place on the level of international and intercultural representation we understand that such reformation if of supreme importance for building peace and mutual understanding in the modern globalized world.

References

- Виноградов 1948: Виноградов, В.В. Современный русский язык [Текст] / В. В. Виноградов. – М., 1948. – 381 с.
- Корунець 2001: Корунець, І.В. Теорія і практика перекладу (аспектний переклад) : Підручник [Текст] / І. В. Корунець. – Вінниця : «Нова Книга», 2001. – 448 с.
- Максімов 2007: Максімов, С.Є. Усний двосторонній переклад (англійська та українська мови). Теорія та практика усного двостороннього перекладу для студентів факультету перекладачів та факультету заочного та вечірнього навчання (+2 компакт-диски) : Навчальний посібник. Видання друге, виправлене та доповнене [Текст] / С. Є. Максімов. – К. : Ленвіт, 2007. – 416 с.
- Максімов 2010: Максімов, С.Є. Практичний курс перекладу (англійська та українська мови). Теорія та практика перекладацького аналізу тексту для студентів факультету перекладачів [Текст] / С. Є. Максімов. – К. : Ленвіт, 2010. – 175 с.

Радчук 1997: Радчук, В. Що таке інтерпретація? La Traduction au Seuil du XXIe Siècle : Histoire, Théorie, Méthodologie [Текст] / О. Tchérédnytschenko (ed.). – Strasbourg-Florence-Grenade-Kyiv : Tempus-Tacis. – 1997. – 188 pp.

Ширяев 1979: Ширяев, А.Ф. Синхронный перевод : Деятельность синхронного переводчика [Текст] / А. Ф. Ширяев.– М. : Воениздат, 1979. – 183 с.

Gile 2009: Gile, D. Basic Concepts and Models for Interpreter Training. Revised edition. Volume 8 [Text] / D. Gile. – John Benjamins Publishing Company, 2009. – 287 pp.

Kohrs 1997: Kohrs, H. On the Role of Memory in Simultaneous Interpreting. La Traduction au Seuil du XXIe Siècle : Histoire, Théorie [Текст] / О. Tchérédnytschenko (ed.). – Strasbourg-Florence-Grenade-Kyiv : Tempus-Tacis. – 1997. – 188 pp.

Strang 1968: Strang, B.M.H. Modern English Structure [Text] / B. M. H. Strang. – London : Arnold, 1968. – 315 pp.

Vasylchenko, Maksimenko 1997: Vasylchenko, O., Maksimenko, O. Psychological and Linguistic Problems in the Course of Training Interpreters for the Ukrainian Market. La Traduction au Seuil du XXIe Siècle : Histoire, Théorie [Text] / О. Tchérédnytschenko (ed.). – Strasbourg-Florence-Grenade-Kyiv : Tempus-Tacis. – 1997. – 188 pp.

Стаття розглядає вплив необхідності прийняття рішення щодо ефективності та адекватності виконання синхронного перекладу. Комбінаторні властивості мови, необхідність трансформацій, синонімія лексических одиниць ускладнюють вибір синхронного перекладача найбільш адекватного відповідності в умовах дефіциту часу та необхідності прогнозувати наступне зміст початкового повідомлення. Пропонуються методи зменшення варіантів перекладу на основі підходів визнаних українських та європейських вчених.

Ключові слова: перекладеска діяльність, спеціальна пам'ять, прогнозування, вірний переклад, перекладескі трансформації.

The article dwells upon how the need for decision-making influences the efficiency, adequateness and successfulness of simultaneous interpreting. The combinatorial property of any language, inevitability of transformations, synonymy of lexical units complicate the process of simultaneous interpreter's decision-making with regard of choosing the most adequate option under the conditions of limited time and urge to anticipate the forthcoming sense of the message. The article suggests a number of methods to cut down the number of interpretation options on the basis of approaches of the renowned Ukrainian and European scholars.

Keywords: act of interpreting, ad hoc memory, anticipation, faithful translation, transformations in translation.

Надійшла до редакції 27 жовтня 2011 року.

Микола Кобзєв

ББК Ш12=411.4*212.71

УДК 81'367.633

ПРО ТИПОВІ ВИЯВИ ПОСЛІДОВНОГО ЗВ'ЯЗКУ ЯК ЗАСОБУ КОГЕЗІЇ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Стаття присвячена типовим виявам послідовного зв'язку в художньому тексті, зокрема послідовного зв'язку в забезпеченні зв'язності прозового тексту в англійській та українській мовах. Автор наголошує на особливому значенні контекстуальної синонімії як одного з основних видів послідовного зв'язку, що забезпечує тематичний розвиток і досягнення зв'язності художнього тексту.

Ключові слова: послідовний зв'язок, зв'язність, синонімія, повтор.

Мовознавство останніх десятиліть характеризується підвищенням зацікавлення до художнього тексту, який може бути визначений через категорії цілісності й зв'язності, що властиві будь-якому тексту. Цілісність, одним із виявів якої постав взаємозв'язок між когерентністю та когезією, сприймається в більшості наукових праць як аксіома [Леонтьєв 1976: 62]. Поняття зв'язності нерозривно пов'язано з послідовним та паралельним зв'язком у тексті.

Актуальність теми дослідження полягає в тому, що в ній знаходять своє відбиття опрацьовувані на сьогодні проблеми лінгвістики тексту, пов'язані з дослідженням типових виявів послідовного зв'язку, що беруть участь у створенні зв'язності прозового тексту [Середа 1984: 12-13]. Такими типовими виявами є повтори, що активно використовуються в прозовому мовленні. У науковій літературі є значна кількість праць, пов'язаних із вивченням повторів, що вживаються в різних функціональних стилях [Соколова 2002; Яременко 2003; Жук 2004]. Основна увага приділяється кількісній та структурній характеристиці використання повторів у художніх творах. Низка досліджень присвячена вивченню окремих видів повтору, а саме: дистантному [Змієвська 1978]; синтаксичному паралелізму [Мальцев 1970]; повтору в синтаксичних конвергенціях

[Мальченко 1975]. Досліджується спонукальна модальність у структурі повтору [Кисловська 1975], повтор розглядається як засіб акцентування [Сушинський 1991], як засіб семантичної зв'язності [Синиця 1994], як стилетвірний засіб у різних видах та жанрах мовлення [Головкіна 1964]; засіб вираження авторської модальності та прагматичної настанови тексту [Пишна 1996].

Тож **метою** цієї розвідки є встановлення послідовного зв'язку як вияву когезії, що ґрунтується на повторі, у прозовому мовленні в межах англійської та української мов. У результаті аналізу встановлено типові вияви, під якими в роботі розуміються різні засоби когезії, що посідають певну фіксовану позицію в мікро- і макроструктурі тексту.

Матеріалом дослідження і його об'єктом постають художні тексти – новели, повісті, романи англійських та українських письменників (Г. Гріна, Ч. Дікенса, Д. Голсуорсі, О. Генрі, В. Шнайдера, М. Хвильового, В. Врублевського), у яких адекватно моделюються загальні закономірності функціонування таких типових виявів.

Текст – це семантично цілісна синтаксична структура з відповідним загальним прагматичним завданням і спрямуванням, що складається з окремих синтаксичних компонентів, поєднаних між собою граматичними, лексичними, стилістичними, логічними засобами. У сучасному синтаксисі наявні тенденції корелятивності / некорелятивності синтаксичних внутрішньотекстових міжреченневих зв'язків і смислових відношень між останніми [Загнітко 2011: 782].

Текст у широкому сенсі розуміється як будь-який знак семіотичної системи, та з цією концепцією зв'язана дефініція тексту в семіотичному плані, за яким він розглядається як мовний знак [Печке 1978: 188]. Більш поширеним є визначення тексту в лінгвістичних теоріях. Однак це феноменальне мовне явище усе ще не набуло свого однозначного опису. Текст витлумачувано часто як «значеннєве й структурне ціле», «вищий вияв ієрархії мовних одиниць» [Колшанский 1974: 141], тобто як упорядковану сукупність пропозицій, логічно взаємозумовлених, і взаємозалежних, взаємоупорядкованих засобами різних рівнів в одне ціле [Москальская 1981; Серєда 1984]. Широкого поширення в лінгвістиці набуло в останні десятиліття сприйняття тексту як комунікативної одиниці у зв'язку із загальною спрямованістю лінгвістичних розвідок на вивчення художнього тексту [Слюсарєва 1981]. Однак за усієї різниці підходів текст завжди постає перед дослідником як «свідомо організований результат мовленнєвотвірного процесу» [Hartmann 1968: 213], підпорядкований певним закономірностям своєї організації, як «складне зв'язне ціле вищого порядку» [Колшанский 1974: 142]. Безперечним є той факт, що текст як ціле може бути визначений через категорії цілісності й зв'язності, притаманні будь-якому тексту. Цілісність, тобто тісний взаємозв'язок між когерентністю та зв'язністю, або когезією, сприймають в більшості наукових праць як аксіому. А самі дослідження присвячують вивченню їхнього механізму.

Одні дослідники відзначають загальні умови досягнення цілісності та зв'язності, інші звертаються до проблеми їхнього розмежування й розробки типів [Беллєрт 1978: 174]. Варто підкреслити, що когерентність і когезія невід'ємні один від одного, вони являють собою різні виміри самого явища, причому обидві категорії перебувають у складних взаєминах й взаємовивах.

Когезія – структурно-граматичний різновид зв'язності тексту, показниками якого є формальні засоби зв'язку слів, речень, зокрема, узгодженість морфологічних категорій слів, синтаксичні відношення сурядності й підрядності, поверхнева організація синтаксичних структур, повтори, анафоричні зв'язки, дейксис, сполучники, порядок слів тощо [Загнітко 2011: 762].

До найелементарніших міжреченневих внутрішньотекстових синтаксичних зв'язків належить послідовний зв'язок, суть якого полягає в лінійній послідовності поєднаних компонентів, внаслідок чого створюється кумулятивна семантика єдності [Загнітко 2011: 783]. До спеціалізованих засобів реалізації цього зв'язку належить:

- 1) використання вказівно-замінювальних слів субстанційної, ад'єктивної, адвербіальної семантики типу *він (вона, воно), цей (ця, це), такий (така, таке)*;
- 2) повтор елементів попереднього речення;
- 3) вживання родо-видових понять;
- 4) використання синонімів (тут не затримується питання про доцільність і частотність абсолютних, стилістичних синонімів у тексті тощо) [Загнітко 2011: 784]

Послідовний зв'язок базується на закономірностях поєднання речень, розташованих одне за одним, тобто витворюється своєрідна спадкоємність смислового тла [Загнітко 2011: 784].

Останнє виявляється в тому, що кожне наступне речення ускладнюється смисловою ємністю попереднього. Послідовний зв'язок може утворювати цілісні промені або їхні пучки, які пронизують низку речень; у цьому разі такі речення пов'язані між собою безпосередньо (синонімія, родо-видові зв'язки і т. ін.) [Там само: 784]. З-поміж спеціалізованих засобів послідовного зв'язку найбільшою частотністю характеризуються вказівно-замінювальні слова, вони охоплюють у текстах абсолютну більшість послідовно зв'язаних речень. Пріоритет у цьому класі текстозв'язувальних елементів належить словам типу *цей, ця, це, ці* (хоча саме елемент *це* є найабстрагованішим від конкретного семантичного наповнення і тому постає найчастотнішим навіть у цій групі слів). Вони можуть переносити в реченнєву структуру надзвичайно ємний зміст, що охоплює цілий ряд пропозицій (їх граничну кількість встановити неможливо) [Там само: 784].

У статті увага концентрується на типових виявах послідовного зв'язку як вияву зв'язності художнього тексту українською та англійською мовами. Ці вияви можуть характеризуватися як показники відношень між частинами речення і між реченнями загалом. Текст є цілісним, „якщо він змістовно організований, функційно спрямований на досягнення визначеної мети, вирішення певного мовного завдання” [Леонтьєв 1976: 63]. Водночас, його внутрішня організація спрямована на розкриття інформативно-змістовного плану. Реалізація зв'язності відбувається в умовах лінгвістичного й екстралінгвістичного контекстів, цілісність же не має безпосереднього вираження в лінгвістичних одиницях. У теорії тексту існує думка, що «апарат сучасної лінгвістики тексту придатний лише для аналізу зв'язності» [Леонтьєв 1976: 63], і саме тому, що зв'язність, як уже наголошено, маніфестується лінгвістично – у цілій низці експліцитних та імпліцитних засобів, відношень між компонентами текстопобудови, основу яких складають синтаксичні й логіко-семантичні відношення. Цим, ймовірно, і пояснюється той факт, що багато досліджень у царині лінгвістики тексту присвячено в основному різним засобам досягнення зв'язності текстового цілого [Там само: 63].

Деякі дослідники пропонують розглянути зв'язність через співвіднесення змістів наявних у тексті типових виявів послідовного зв'язку, або так званого „семантичного взаємоперетину”, за Л.М. Середою [Середя 1984: 151], який можна розуміти як повтор змістів у сусідніх й дистантно розташованих фрагментах тексту, виражених в експліцитній або імпліцитній формі. Щодо цього явища текстопобудови вживають різні терміни, наприклад: «ізотопічні ланцюжки» [Agricola 1970: 368], «синтагматична субституція» [Harweg 1968: 89] та ін.

Е. Агрікола [Agricola 1970: 368] вважає «ізотопію» умовою, необхідною для виникнення текстового цілого, для нього «ізотопія» це – багаторазове відтворення значення в однакових або близьких значенневих одиницях, у кожній із двох або більше контактних або дистантних текстом. Саме такий внутрішньотекстовий розвиток на основі повтору семантичних елементів зумовлює формування ізотопії [Середя 1984: 12-13]. Зв'язність як така реалізує скоріше лінійну, синтагматичну зв'язність, обов'язкову для всіх видів текстів, тоді як цілісність забезпечує вертикальну парадигматичну зв'язність тексту. Це – не що інше, як взаємозв'язок форми, змісту і функції. У цій тріаді структурна цілісність тексту і його компонентів (блоків) є зовнішнім вираженням внутрішньої значеннєвої цілісності [Леонтьєв 1976: 64].

Внутрішня значеннєва цілісність виражається в комунікативній спадкоємності між складовими тексту, відображаючи динамічний аспект його організації. Це повинно осмислюватися наступним чином, що кожна наступна складова в тексті спирається в комунікативному плані на попередню, просуваючи висловлювання від відомого «даного» до нового. Але значеннєва цілісність тексту трактується і в аспекті теми з визнанням того, що вона полягає саме у єдності останньої. Однак у визначеннях теми на перший план висувають або предметну сферу, наприклад, факт чи інформацію [Лавыш 1988: 15], або головну думку [Кожевникова 1979: 50], або низку основних ідей, що спричинює характерну структуру [Ольшанский 1974: 210]. Остання виражається в комунікативній наступності між текстами, відбиваючи динамічний аспект його організації, тобто кожна наступна частина у тексті спирається в комунікативному плані на попередню, просуваючи висловлення від відомого до нового. Питання тематичного розвитку тексту розроблялися в різних дослідженнях по-різному. Наприклад, нерідко робилася спроба вивчення експлікації теми тексту і її компонентів (мікротем) за допомогою тематичних груп слів, основою об'єднання яких є принцип семантичного повтору [Лавыш 1988: 16].

Семантичний повтор поєднує лексичний, коли повторюється те саме слово і його значення, і значеннєвий повтор, за якого виступають різні компоненти, що співвідносяться як номінації одного загального предмета або явища. Семантичні повтори створюють високу значеннєву ускладненість, особливу концентрацію думки [Лавыш 1988: 16]. Сміслова концентрація саме і сприяє виділенню головної теми, будуючи семантично релевантні компоненти, що пізнаються за маркуванням тексту, зокрема художнього, за допомогою лексичних засобів [Там само: 16]:

(1) *She was a good servant, she walked softly... she was a determined woman, she walked precisely* (G. Greene 1961: 240) ‘Вона була гарна служниця, йшла м'яко, була рішуча, йшла, як слід’;

(2) *Ранок почався з крику баби над моїм вухом. Алецебувне крик, а ревмогутньогозвіра. – Славку, вставай!!!–ревіла баба. Я поволі став ворухитись. – Вставай,бопокараю!! –гримнула баба щераз. – А що таке? –пробуючи зберегти гідність, пробурмотів я. – Що?! Що?! –несподівано передражнила мене баба. – Вставай та йди додурня, позич у ньогомишка! Вставай!... (В. Шнайдер1997: 112).*

Дослідники особливо відзначають роль контекстуальної синонімії як одного з визначальних видів семантичного повтору, що забезпечує тематичний розвиток і досягнення зв'язності художнього тексту. Контекстуально-синонімічний повтор ефективно забезпечує перехід від однієї мікротемати до іншої, експлікуючи тим самим рух головної теми твору й забезпечуючи зв'язність тексту [Лавыш 1987: 19]. Для нашого дослідження прийнятною є концепція М.О. Лавиша, згідно з якою повтор може бути, залежно від розташування його членів, контекстуально-синонімічним, семантичним за своїм типом, контактним, відбиваним суміжним розташуванням членів повтору, коли вони з'являються один за одним або розташовані в безпосередній близькості один щодо одного, наприклад, у контактних одна щодо одної пропозицій:

(3) *Хіба Валентин, скажім, не обіцяв допомогти й вступити докомпартії? Хіба він не запевняв, щовона ніколи не відірветься від громадської роботи? Хіба він не малював їй їхнє родинне життя як життя “нового побуту”?* (М. Хвильовий 2003: 47);

(4) *What has my life been? Fag and grind, fag and grind. Turn the wheel, turn the wheel* (Ch. Dickens 1961: 320) 'Що за життя в мене було? Тяжка праця та нудьга, тяжка праця та нудьга. Крути кермо сюди, крути кермо туди'.

Але повтор може бути й дистантним, коли його члени розосереджені й віддалені один від одного значними сегментами тексту:

(5) *Та й справді: як я буду гніватись, коли з мого звичайнісінького човна, що стоїть серед звичайних осок, іде така надзвичайна поверхня срібно-золотого озера! Як я буду обурюватись? Як я буду лягати?* (М. Хвильовий 2003: 52);

(6) *"MayItakesobald", he said with a smile that was like a frown, and with a frown that was like a smile.* (Ch. Dickens 1961: 298) 'Чи можу я стати таким лисим? – сказав він з посмішкою, що була схожа на похмурий погляд, та з похмурим поглядом, що тоді була схожа на посмішку'.

Наскрізний повтор реалізується тоді, коли його члени фіксуються в контексті всього цілого, утворюючи наскрізну лінію тематичного зв'язку [Лавыш 1988: 17]. Якщо контактний семантичний повтор забезпечує мінімум, необхідний для зв'язності та єдності тексту в малому текстовому блоці, то дистантний повтор здатний провести лінію зв'язку для певної локальної теми твору. Наскрізний повтор вишиковує тематичний стрижень, тобто виділяє головну тему, що особливо вдало простежується в короткому художньому тексті [Там само: 17]:

(7) *Скажімо, з малечку Васямріяв вирости високим, струнким і – невідомо, правда, чому – мати ямочку на підборідді. З ямочкою йому таки поталанило – хочі маленька, але от щодо високого та стрункого?* (В. Врублевський 1997: 125);

(8) *And I want to eat at a table with my own silver and I want candles, and I want my own tea, and I want it to be strong and I want to brush my hair out in front a mirror and I want a kitty and I want some new clothes* (Ch. Dickens 1961: 406) 'І я хочу їсти за столом зі своїм сріблом?.., і я хочу свічки, і я хочу мій власний чай, і я хочу, щоб він був міцним, і я хочу розчісувати волосся перед дзеркалом, і я хочу кошения, і я хочу новий одяг'.

В.Г. Панаріна – дослідниця художнього тексту [Панаріна 1983] – підкреслює, що елементарними одиницями семантичного рівня тексту є номінації, позначувані терміном «топіки» [Agricola 1970: 94]. Вони слугують компонентами складніших утворень – «номінаційних» або «топікових ланцюжків», що вишиковують «тематичний каркас» або «семантичну сітку» тексту [Панаріна 1983: 14]. Але розрізняючи, згідно з Е. Агріколою, внутрішній (у межах однієї пропозиції) і зовнішній (у різних пропозиціях) топіки, правомірно вважати, що для побудови тексту релевантними є внутрішні топіки, зв'язані у т. ч. зі стилістичним аспектом тексту, а роль зовнішніх топіків визначується розгортанням тексту у певному інформаційному просторі, тобто всією семантичною організацією тексту [Панаріна 1983: 14]. Для цієї статті виявляється важливим визначення топіка, запропоноване В.Г. Панаріною, яка тлумачить його як «мовне утворення, що складається із двох повнозначних слів, або словосполучень, що перебувають у різних пропозиціях як відрізках текстового континууму й зв'язаних між собою відношеннями ідентичності або еквівалентності, тобто значення, що містять спільний компонент» [Панаріна 1983: 14]. Для конституювання топіків й топікових ланцюжків релевантні такі засоби зв'язку: лексичні повтори, семантичні повтори, субституція, підхоплення та їхні підвиди.

У семантичних повторах наявні у якості підвидів контекстуально-синонімічний та варійований контекстуально-синонімічний повтори, саме вони особливо значущі як засоби конституювання топікових ланцюжків [Чернухіна 1984: 21]. На особливу роль контекстуальних синонімів вказує також І.Я. Чернухіна у статті, присвяченій одиницям зв'язності тексту. Автор вважає значущим, „принцип семантичної єдності”, саме за яким у тематичні групи поєднуються слова, що виступають у тексті як контекстуальні синоніми [Чернухіна 1984: 21]. Контекстуально-синонімічні повтори забезпечують необхідну спрямованість організації сприйняття й уваги, тобто створюють сигнали, яким властива велика сила впливу завдяки їх інтенсивно-значеннєвому навантаженню. Вплітаючись у структуру тексту, вони активно націлюють увагу читача на найбільш важливе, істотне в змісті тексту, і водночас забезпечують можливість простеження тематичного розвитку, особливо якщо це стосується короткого прозового тексту.

Синонімічний повтор допомагає розміщенню логічних акцентів на важливих значеннєвих компонентах, чим чітко маркує ідейно-значеннєву канву тексту, насамперед за рахунок своєї головної властивості: контекстуально-синонімічний семантичний повтор, за своєю природою, поліфункційний [Чернухіна 1984: 22]. Без цієї властивості він би не міг стати важливим типовим виявом послідовного зв'язку тексту, генеративним прийомом його організації:

(9) *Islifevain, beautyvain, hopevain, happinessvain?* (J. Galsworthy 1961: 88) 'Чи даремне життя, даремна краса, даремна надія, даремне щастя?';

(10) *Я ж хочурозкрити український провінційний космос! Дайте мені українське язичництво, дайте сюди купальських дівчат, залицання, дайте чорта мені! Дайте відьму, домовика, а не екстрасенса! Я вам розкрию український, провінційний космос!..* (В. Шнайдер 1997: 119)

Контекстуально-синонімічний семантичний повтор, поліфункційний за своєю природою, і в цьому конкретному випадку, як наскрізний повтор, зафіксований протягом усього цілого, забезпечуючи і різнобічну характеристику предмета, і тематичний розвиток тексту [Чернухіна 1984: 23]. Він організовує його змістовно, забезпечуючи значеннєву цілісність шляхом багаторазового відтворення значення в близьких значеннєвих

одинацях текстових фрагментів. Саме таке відтворення в ракурсі багаторазовості є текстотвірною ознакою ланцюжків контекстуальних синонімів з їх контактним й дистантним розташуванням один щодо одного:

(11) "*Justice waited behind a wooden counter in a high stool; it wore a heavy moustache; it was kindly and had six children...*" (G. Greene 1961: 242) 'Справедливість чекала за дерев'яним прилавком на високому стільці, вона мала довгі вуса, була доброю та мала шістьох дітей';

(12) – *Та оце ж я й хочу говорити конкретно, – висякавшись, промовив жукоподібний Корольчук. – Діло таке, Степане Трохимовичу, ви чоловік городський, шляєтесь там по заводах тощо, а ми люди тьомніта нічого нам не видно. – Могло быть! Могло быть, помиляємось! – одразу ж погодився Корольчук. – Ми люди тьомні* (М. Хвильовий 2003: 42)

Можемо зробити висновок, що послідовний зв'язок відіграє дуже важливу роль у створенні зв'язності. Типові вияви такого зв'язку, простежувані в художніх текстах англійською та українською мовами, і постають виявом когезії, що виступає як найважливіша текстотвірна категорія. Різні типи повторів, серед яких семантичний, контекстуально-синонімічний, контактний, дистантний, наскрізний, розкривають суть когезії, яка на формальному рівні реалізується за допомогою лексичних, граматичних, семантичних засобів. Під художнім текстом ми розуміємо такий текст, в якому послідовний зв'язок створює цілісну, інформативно-змістовну та семантично-синтаксичну структуру. Разом з тим в цьому дослідженні простежується **перспектива** подальшого розвитку, у зв'язку з чим весь комплекс питань щодо проблеми контекстуальної синонімії не може бути вичерпно розглянутим у межах однієї статті. Порухнені питання постають актуальними для дослідження внутрішньотекстового статусу тих одиниць номінації, які реалізуються як контекстуальні синоніми в художньому тексті й вимагають особливої уваги з боку контрастивної лінгвістики.

Література

Беллерт 1978: Беллерт, И. Об одном условии связности текста [Текст] / И. Беллерт // Новое в зарубежной лингвистике. – М., 1978. – Вып. 8 : Лингвистика текста. – С. 172-208.

Головкина 1964: Головкина, Н.Т. Повтор как стилистическое средство в различных видах и жанрах речи [Текст] : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 Германские языки / Н. Т. Головкина. – М., 1964. – 16 с.

Жук 2004: Жук, Т.В. Лексичний та синтаксичний повтор в українській народній творчості (на матеріалі українських народних казок) [Текст] : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01/ Жук Тетяна Василівна. – Ніжин, 2004. – 201 с.

Загнітко 2011: Загнітко, А.П. Теоретична граматики сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис [Текст] / А. П. Загнітко. – Донецьк : ТОВ «ВКФ «БАО», 2011. – 992 с.

Змиевская 1978: Змиевская, Н.А. Лингвистические особенности дистантного повтора и его роль в организации текста [Текст] : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 Германские языки / Н. А. Змиевская. – М., 1978. – 25 с.

Кисловская 1975: Кисловская, Е.Н. Побудительная модальность в структуре повтора (на материале современного английского языка) [Текст] : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 Германские языки / Е. Н. Кисловская. – М., 1975. – 18 с.

Кожевникова 1979: Кожевникова, К. Об аспектах связности в тексте как целом / К. Кожевникова // Синтаксис текста. – М., 1979. – С. 49-67.

Колшанский 1974: Колшанский, Г.В. О смысловой структуре текста [Текст] / Г. В. Колшанский // Лингвистика текста : материалы науч. конф. – М., 1974. – Ч. 1. – С. 140-142.

Лавыш 1978: Лавыш, М.А. Организация лексики малого прозаического текста [Текст] : автореферат дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 Германские языки / М. А. Лавыш. – Минск, 1988. – 19 с.

Леонтьев 1976: Леонтьев, А.А. Признаки связности и цельности текста [Текст] : сб. научн. тр. МГПИИЯ им. М. Тореза. – Вып. 103. – М., 1976. – С. 60-70.

Мальцев 1976: Мальцев, В.А. Параллелизм, его связи с повтором и роль в организации художественного текста [Текст] // Романское и германское языкознание. – Минск : Изд-во Минск. гос. пед. ин-та ин. яз., 1976. – № 6. – С.128-140.

Мальченко 1975: Мальченко, А.А. Повтор в синтаксических конвенциях [Текст] : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 Германские языки / А. А. Мальченко. – М., 1975. – 18 с.

Москальская 1981: Москальская, О.М. Грамматика текста [Текст] / О. М. Москальская. – М. : Высш. школа, 1981. – 183 с.

Ольшанский 1974: Ольшанский, И.Г. Текст как единство элементов и отношений [Текст] / И. Г. Ольшанский // Лингвистика текста : материалы науч. конф. – М., 1974. – Ч. 1. – С. 209-211.

Панарина 1983: Панарина, В.Г. Семантическая организация художественного прозаического текста [Текст] : (на материале короткого рассказа соврем. немецкоязычной худож. прозы) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 Германские языки / В. Г. Панарина. – Л., 1983. – 18 с.

Печке 1978: Печке, Х. Решение коммуникативных задач и понятие «тема» [Текст] / Х. Печке // Лингвистика текста и обучение иностранным языкам. – К., 1978. – С. 186-193.

Пышная 1996: Пышная, Л.М. Повторы как средство выражения авторской модальности и прагматической установки текста [Текст] : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Л. М. Пышная. – Днепропетровск, 1996. – 152 с.

Синиця 1994: Синиця, І.А. Лексичний повтор як засіб реалізації зв'язності тексту / І. А. Синиця // Мовознавство. – 1994. – № 2/3. – С. 56-60.

Серета 1984: Серета, Л.М. Функционирование лексико-тематических групп в структуре английского короткого рассказа [Текст] : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Серета Людмила Михайловна. – М., 1984. – 297 с.

Слюсарева 1981: Слюсарева, Н.А. Проблемы функционального синтаксиса современного английского языка [Текст] / Н. А. Слюсарева. – М. : Наука, 1981. – 206 с.

Соколова 2002: Соколова, І.В. Прагматико-комунікативні характеристики категорії повтору в текстах-анонсах [Текст] : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Соколова Ірина Валентинівна. – Суми, 2002. – 202 с.

Сущинский 1991: Сущинский, И.И. Коммуникативно-прагматическая категория “акцентирование” и средства ее реализации в современном немецком языке) [Текст] : автореф. дис. ... док. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / И. И. Сущинский. – М., 1991. – 45 с.

Чернухина 1984: Чернухина, И.Я. Элементы организации художественного текста [Текст] / И. Я. Чернухина. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1984. – 115 с.

Яременко 2003: Яременко, Н.В. Проза Ю. Яновського, О. Довженка, О. Гончара середини ХХ століття : інтенсифікація образності засобом повтору [Текст] : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01/ Яременко Наталя Володимирівна. – Дніпропетровськ, 2003. – 220 с.

Agricola 1970: Agricola, E. Textstruktur aus linguistischer Sicht [Text] / E. Agricola // Wissenschaftliche Zeitschrift der pädagogischen Hochschule Dr. Theodor Neubauer Erfurt. – 1970. – Н. 2.

Hartmann 1968: Hartmann, P. Zum Begriff des sprachlichen Zeichens [Text] / P. Hartmann // Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung. – 1968. – Н. 3–4.

Harweg 1968: Harweg, R. Pronomina und Textkonstitution [Text] / R. Harweg. – München : W. Fink, 1968.

Pfütze 1970: Pfütze, M. Ein Beitrag zu einer funktionalen Textlinguistik [Text] / M. Pfütze. – Sprachpflege. – 1970. – Н. 3.

Джерела

Врублевський 1997: Врублевський, В. Пригоди лейтенанта Соловейчика. – К., 1997.

Голсуорсі 1981: Голсуорсі, Д. Новели. – М., 1981.

Хвильовий 2003: Хвильовий, М. Вибрані твори. – Х., 2003.

Шнайдер 1997: Шнайдер, В. Записки сільського єврея. – К., 1997.

Dickens 1961: Dickens, Ch. Selected stories. – М., 1961.

Galsworthy 1961: Galsworthy, J. Selected stories. – М., 1961.

Greene 1961: Green, G. Selected stories. – М., 1961.

Henry 1961: Henry, O. Selected stories. – М., 1961.

Статья посвящена типичным проявлениям последовательной связи в художественном тексте, в частности, роли последовательной связи в обеспечении связности прозаического текста в английском и украинском языках.

Ключевые слова: последовательная связь, связность, синонимия, повтор.

The article deals with the typical successive link manifestations of the prosaic text, in particular, with providing of prosaic text cohesion in English and Ukrainian languages. The author pays a special attention to the contextual synonymy as one of the main means of successive link, which provides the thematic development and the prosaic text cohesion achievement.

Keywords: successive link, cohesion, synonymy, repetition.

Надійшла до редакції 21 жовтня 2011 року.

Светлана Кришталь

ББК Ш12=432.1*9*3

УДК. 81'77=111

МЕТАФОРИЧЕСКОЕ СЛОВООБРАЗОВАНИЕ КАК ОТРАЖЕНИЕ СТРУКТУРНО-ТИПОЛОГИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ ЯЗЫКА (НА МАТЕРИАЛЕ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА)

Встановлено взаємозв'язок між структурним типом мови і семантичним способом словотворення. Виявлено лінгвістичні чинники, які сприяють метафоричному словотворенню в англійській мові. Проаналізовано можливість перекладу метафор, які є структурно типовими саме для англійської мови, російською.

Ключові слова: метафоричне словотворення, конверсія, віддієслівні іменники, дієслова із постпозитивами, суфікс діяча.

Вторинная номинация в ее метафорическом аспекте принадлежит к одной из наиболее популярных тем исследований в современной лингвистике. Изучение метафоры – ключевая часть исследований по способам номинации в языке (включая терминологию), по стилистике, когнитивистике, этнолингвистике, связи языка с менталитетом. На сегодняшний день подробно описан механизм метафорического переноса (Н.Д. Арутюнова, В.Ю. Апресян, Ю.Д. Апресян, А.А. Залевская, Г.Н. Склярёвская), определена роль метафоры в пополнении словарей специальных подъязыков (Т.Р. Кияк, В.Н. Прохорова, С.М. Кришталь, А.В. Крыжановская), описана значимость метафоры как стилистического средства (Ш. Балли, А.И. Федоров, В.Г. Гак), как способа познания мира, способа мышления (С.С. Гусев, К.К. Жоль, Е.О. Опарина); на разном языковом материале проанализирована способность метафоры отражать национально-культурную специфику и выступать средством создания языковой картины мира (Н.В. Лобур, М.М. Маковский, В.Н. Теляя).

Акцент современных исследований – на семантике метафорических образований. Малоизученной остается их структура, что и обуславливает **актуальность** данного исследования. Анализ метафор именно с точки зрения их структурных особенностей позволяет дать ответ на вопрос о том, почему количество метафор в различных языках неодинаково.

Цель данной статьи – установить связь между структурным типом языка и семантическим способом словообразования. Данная цель предполагает решение следующих **задач**:

1. Определить лингвистические факторы, способствующие метафоризации в английском языке.
2. Проанализировать английские метафорические образования с точки зрения возможности их перевода на русский язык.

Высокая метафоричность английского языка проявляется особенно ярко при сопоставлении метафорического словообразования в английском языке с аналогичным процессом в других европейских языках. Выводы о большей метафоричности английского языка сделаны не только по отношению к разговорному стилю и стилю художественной литературы, но и по отношению к терминообразованию.

“При сравнении английских и русских технических терминов оказывается, – отмечает А.В. Суперанская, – что первые более образны, а вторые – более сдержанны и технически точны”. Причина этого заключается в широкой распространенности лексико-семантического способа терминообразования в английском языке: “английская техническая терминология и номенклатура изобилует метафорами” [Суперанская 1989: 93-94].

К такому же выводу приходит Д.С. Лотте. Он считает, что английский язык намного чаще, чем другие европейские языки, использует способ построения нового термина за счёт семантического переноса [Лоте 1982: 20].

Метафорическое превосходство английского языка над русским в художественном стиле проявляется при сопоставлении текстов оригинала и перевода. Как показывают исследования, приблизительно 20% метафор передаются при переводе с английского языка на русский нейтральными, лишёнными образности единицами. Приведем некоторые примеры:

We told the man we could and would make such a scandal out of this, as should make his name stink from one end of London to the other. – Мы сказали, что можем славить его навесь Лондон, – и ославим. Дословный перевод: Заставим имя вонять.

This is a private matter, and I beg of you to let it sleep. – Это личное дело и я прошу вас не вмешиваться. Дословный перевод: Прошу позволить ему спать.

And the packets slept in the inmost corner of his private safe. – Конверт был водворен в самый укромный уголок его сейфа. Дословный перевод: Конверт спал в самом укромном углу.

The steps drew swiftly nearer and swelled out suddenly louder as they turned to the end of the street. – Шаги быстро приближались и сразу стали громче, когда прохожий свернул в улочку. Дословный перевод: Шаги разбухли.

Mr. Utterson began to haunt the door. – Мистер Аттерсон начал вести наблюдение за дверью. Дословный перевод: Мистер Аттерсон начал преследовать дверь.

Анализ перевода данных предложений из романа Р.Л. Стивенсона «Странная история доктора Джекила и мистера Хайда» показывает, что сохранение метафоры в русском тексте привело бы к нарушению стилистических и грамматических норм русского языка.

Носитель русского языка может воспринимать некоторые английские метафоры как искусственные, не типичные для языка построения. Однако, несмотря на то, что в художественном произведении мы имеем дело с авторскими метафорами, они отражают общий характер метафоризации в английском языке: их не только больше, чем в русском, они интереснее в семантическом плане, поскольку построены на совмещении в метафорическом образе объектов, максимально отдаленных друг от друга:

To get through the anxious wait for the secondary stage not to develop, I began quietly to rape the island. I swam and swam, I walked and walked, I went out every day.

He is at home nursing a cold.

Первый пример взят из романа Д. Фаулза «Маг», второй – из англо-русского словаря под редакцией Дж. Уилсона (т.е. является словарной метафорой). Оба примера одинаково необычны для русского языка. В первом случае метафора обладает избыточной экспрессией, во втором – соединяет несовместимые для русского сознания понятия.

По-видимому, неверной является попытка объяснить количественные и качественные отличия английских метафор от русских особенностями менталитета нации.

Известно, что метафора фиксирует эталоны и стереотипы, созданные антропоцентрическим сознанием человека, отражает значимость определенных объектов в жизни и деятельности данного народа, что связано с тесным или более поверхностным его контактом с объектами. А это значит, что в метафоре, соотносимой с одним и тем же предметом, представители одной культуры могут выдвигать и подчеркивать одни свойства, а представители другой – другие.

Ассоциации, основанные на психофизиологических особенностях человеческого восприятия, взаимодействуют с национально-культурными ассоциациями, которые являются следствием того, что ценности, общие для всех народов, располагаются в разных культурах в различном соотношении. Экстралингвистическая данность по-разному преломляется в разных языковых системах, и семантическая карта какого-то одного языка отличается от семантической карты всех прочих языков.

И, тем не менее, процесс метафоризации в любом языке подчиняется общим законам человеческого мышления вообще.

Общие для носителей разных языков психологические закономерности, одинаковые обычаи, распространенные в определенных регионах, объясняют общие свойства у всех естественных языков и в том числе появление одинаковых метафор в близкородственных и дальнеродственных языках. Э.М. Солодухо подтверждает эту мысль на материале фразеологии. Он приходит к следующему выводу: “Универсализм основных форм семантических преобразований определяется общечеловеческим характером логико-мыслительных операций и типовых ассоциаций, связанных с выявлением различных видов сходств, отношений, функций, их замен, комбинаций и др., присущих или не присущих внеязыковой действительности, мыслимых как реальные или ирреальные. Это может обуславливать параллелизм фразеологических единиц..., основанных не только на реальном и логичном, но также на ирреальном и алогичном” [Солодухо 1985: 110].

Наиболее распространённым типом метафор, которые возникли на основе ассоциаций, связанных с физическим опытом человека, являются ориентационные метафоры. Физическая ориентация человека в мире служит основой для того описания мира, которое закреплено в языке. Ориентационные метафоры признаны универсальными, примеры таких метафор можно найти практически в каждом языке; в своем большинстве они являются образцами стертой метафоричности. Приведем в этой связи высказывание Ф. Уилрайта, который отмечает, что “несмотря на значительное разнообразие человеческих обществ, их способов мышления и их реакций, как в физическом, так и в основном психическом строении человека есть определенное естественное сходство” [Уилрайт 1990: 98]. Данное сходство позволяет выделить общие принципы, в соответствии с которыми сознание человека, антропоцентрическое по своей природе, организует непредметную действительность по аналогии с пространством и временем мира, данного в непосредственных ощущениях.

Все люди подвержены физическому закону тяготения, и поэтому идти вверх обычно более трудно, чем вниз, это делает естественной ассоциацию идеи восхождения вверх с идеей достижения, а также ассоциацию различных образов, коннотирующих высоту или подъем с идеей превосходства, привилегированного положения, власти. Отсюда выражения “пробиваться наверх”, но не “пробиваться вниз”. Мы берем верх “над” обстоятельствами и соблазнами, а не “под” ними. Различные образы, связанные в опыте с идеей “верха” (летающая птица, звезда, растущее дерево и т.д.), стали обозначать предмет устремления, кульминацию приятного состояния. Низ связан с противоположными коннотациями: человек – “низко падает”, “опускается на дно жизни”, у него могут быть “низкие чувства/помыслы/мысли, планы”.

Подробная классификация ориентационных метафор содержится в известной работе Дж. Лакоффа и М. Джонсона; работа особенно интересна тем, что в ней каждый тип ориентационных метафор сопровождается их физическим обоснованием [Лакофф 1990].

Ассоциации, имеющие под собой физическую основу, привели к образованию многих метафор, представляющих эмоции человека. Как известно, эмоции недоступны прямому наблюдению, они практически никогда не выражаются прямо, всегда уподобляются чему-то, т.е. основным источником психологической лексики является лексика физическая, используемая во вторичных метафорических смыслах.

Метафорические выражения, описывающие эмоции, В.Ю. Апресян и Ю.Д. Апресян называют “симптоматическими” [Апресян 1993: 31], поскольку они в языковой форме фиксируют физиологическую реакцию человека на страх (страх леденит кровь), жалость (сердце разрывалось от жалости), горе (горе обрушивается, придавливает), ярость (ярость клокочет) и другие эмоции.

Д.О. Добровольский считает, что многие метафорические модели, описывающие эмоции, поддерживаются физиологическими симптомами, что говорит в пользу их универсальности [Добровольский 1996: 83].

Ориентационные метафоры привлекают внимание не только лингвистов, но и психологов. В работах по психологии говорится об осях, “поддерживающих различные метафорические модели: “верх / низ”

(гравитационно-обусловленная ось); “перёд / зад” (зооцентрическая, обусловленная самостоятельным передвижением живых организмов); “правый/левый” (эгоцентрическая, обусловленная трудовой деятельностью человека).

Таким образом, причины высокой метафоричности английского языка следует искать в структурном типе языка, который оказывает самое непосредственное влияние на то, какому способу словообразования будет отдано предпочтение.

Общеизвестным является тот факт, что в языках с бедной системой словообразования лексико-семантический способ играет особо важную роль. По выражению Л.А. Булаховского, в таких языках “творча фантазія спрямовується переважно на винайдення свіжих метафор, на забавні слова-назви, скомбіновані з окремих слів, на влучні синекдохи і тощо, і це безмежне поле словесної роботи достатньою мірою компенсує “сухість” морфологічної системи” [Булаховський 1975: 359].

Большую роль в процессе перенесения имени одного объекта на другой играет также многозначность английских лексем (как известно, “чем диффузней и дескриптивней значение слова, тем легче оно метафоризируется”) [Арутюнова 1977: 149].

Проанализировав выборку из 3000 метафорических построений в художественной литературе и газетных статьях на английском языке, мы пришли к выводу, что можно говорить о четырех особенностях грамматической и морфологической системы английского языка, делающих процесс метафоризации необычайно продуктивным и позволяющих строить метафоры, невозможные в русском языке:

1. Конверсия как способ словообразования.
2. Употребление глаголов с постпозитивами.
3. Возможность образования отглагольного существительного практически от каждого глагола с перенесением в отглагольное существительное всего спектра значений глагола.
4. Абсолютная продуктивность суффикса -er.

Конверсия как способ словообразования

Проиллюстрируем конверсию следующими примерами:

The man didn't name-drop. He name-bombed.

He needed something to kick-start his day.

The comments, in an interview with the Financial Times, echo the privately held views of many bankers.

He thundered out of bed and ran out into the yard.

Возможность использования глаголом формы существительного, как минимум, удваивает количество метафор в языке, а также расширяет их семантическую структуру за счет значений слов, с которыми метафоры сочетаются. Возможно также образование новых метафор по существующей грамматико-семантической модели. Так, в первом примере окказиональный глагол *name-bomb* образован по аналогии с глаголом *name-drop*, зафиксированным в словаре: to name drop – to mention famous or powerful people one is supposed to know so as to impress others.

Употребление глаголов с постпозитивами

По наблюдениям лингвистов, глаголы с постпозитивами придают языку идиоматичный характер и позволяют выражать тончайшие нюансы мысли и значения. Они обладают той теплотой и яркостью, которых нет у гораздо более специализированных простых глаголов. Постпозитив, иными словами, предлог, делает метафорой любой объект, на который он направлен. Причем, речь идет об одном конкретном типе метафоры – метафоре-контейнере (термин Е.С. Кубряковой).

The discovery jolted Carver out of his smooth, complacent routine.

He married into the French aristocracy.

We certainly wouldn't recommend that you could eat or drink your way out of depression, anxiety or schizophrenia.

Особенно интересен четвертый пример, в котором обыгрывается компонентный состав выражения «*to fall in love*»– «влюбиться», дословно, «упасть в любовь»:

Perhaps the best thing for the princess would have been to fall in love. But how a princess, who had no gravity, could fall into anything, is a difficulty – perhaps the difficulty.

Для всех приведенных и им подобных случаев возможен только описательный, неметафорический способ передачи значения, выраженного глаголом с постпозитивом, на русский язык.

Отглагольные существительные

Отглагольные существительные обнаруживаются в любом стиле английского языка, но наиболее ярко они представлены в терминологии. Обратимся к английской терминологии финансов, для того, чтобы проиллюстрировать отглагольные существительные-метафоры. Финансовая терминология изобилует отглагольными существительными, например: *snowballing, hedging, netting, gapping, laddering, mopping*.

Остановимся подробнее на термине *hedging*.

От глагола *hedge*, имеющего одинаковую форму с существительным, образовано отглагольное существительное *hedging*, которое сохраняет все (особо подчеркнем этот фактор) значения глагола, среди которых

- 1) сажать живую изгородь; обносить живой изгородью;

- 2) строить забор, ограду; огораживать;
- 3) отгораживать, отделять (оградой, забором);
- 4) ставить преграды, затруднять;
- 5) перестраховываться и др.

Семантический перенос слова *hedging* основывается на всех основных значениях глагола *hedge*. Безусловно, их всех объединяет один компонент – строить что-либо в целях защиты от посторонних, опасности и т.д.; но все же они различны. Семантический термин, вобравший в себя все значения и образы, ими вызываемые, становится очень четким выразителем финансового понятия, не будучи при этом привязанным к какой-то конкретной ситуации.

В русском языке это сделать невозможно. Прежде всего, нет слова, которое охватывает все значения английского *hedge*. Приведенные значения выражаются в русском языке разными словами, от которых не всегда возможно построить отглагольное существительное. Например, значение *живая изгородь* передается двумя словами, причем, в русском языке отсутствует, в отличие от английского, глагол, совпадающий по форме с существительным. А это значит, что краткому английскому *hedging* будет соответствовать русское *сооружение живой изгороди*, что вряд ли пригодно для терминологического языка. От других русских слов, выражающих значения английского слова, можно построить отглагольное существительное наподобие английского, однако оно будет соотноситься с определенной ситуацией и сопровождаться бытовыми ассоциациями, что в русской терминологии не приветствуется.

Как показывает исследование, единственным вариантом при переводе терминов, возникших на основе многозначных, либо отглагольных существительных, является (за редким исключением) перевод-толкование, которое может значительно удлинить термин. Примером может служить термин *laddering* (от англ. *ladder* – лестница, трап; снабжать лестницей), который в русском варианте представлен как “*внесение в инвестиционный портфель ценных бумаг разных периодов*”.

Абсолютная продуктивность суффикса -er

Продуктивность суффикса *-er* является проявлением тенденции английского синтаксиса к номинализации (в то время как русский язык тяготеет к вербализации). Специальные исследования установили, что 94% глаголов современного английского языка могут участвовать в агентивной трансформации номинализации. Иными словами, суффикс деятеля обладает абсолютной продуктивностью, что позволяет образовывать неограниченное количество метафор. Например, *grave-dancer* (досл. *тот, кто танцует на могиле*, – человек, получающий прибыль от чьих-либо несчастий); *flag-waver* (досл. *тот, кто размахивает флагом*, – агрессивно или патриотически настроенный человек); *apple-polisher* (досл. *тот, кто полирует яблоко*, – подхалим); *mind-bender* (досл. *то, что ломает голову*, – очень тяжелое задание); *drifter* (досл. *тот, кто дрейфует*, – человек без определенных занятий и целей в жизни).

Следует особенно подчеркнуть, что метафоры, образованные с помощью суффикса деятеля, представляют собой однословные построения, что характеризует английскую метафору уже с точки зрения ее «качества». Однословные построения обладают более высокой степенью образности, чем метафорическое словосочетание. Словосочетание, каким бы ярким и неожиданным оно ни было, зачастую опирается на слово в прямом значении. Однословное построение является результатом наивысшей степени семантического переосмысления.

Таким образом, перечисленные факторы, имеющие отношение к структурно-типологическим особенностям английского языка, способствуют высокой продуктивности метафорического словообразования. Легкость построения оказывает непосредственное влияние на семантические характеристики метафор в английском языке. Высокая степень образности, совмещение в метафоре объектов, максимально отстоящих друг от друга, создает определенные трудности при переводе английской метафоры на русский язык. **В дальнейшем** было бы интересно провести подобное исследование на материале текстов, относящихся к различным жанрам, с привлечением данных разных языков.

Литература

- Апресян 1993: Апресян, В.Ю., Апресян, Ю.Д. Метафора в представлении эмоций [Текст] / В. Ю. Апресян, Ю. Д. Апресян // Вопросы языкознания. – 1993. – № 3. – С. 27-36. – Библиогр. : с. 36.
- Арутюнова 1977: Арутюнова, Н.Д. Языковая метафора (синтаксис и лексика) [Текст] / Н. Д. Арутюнова // Лингвистика и поэтика. – М. : Наука, 1977. – С. 147-173. – Библиогр. : с. 173.
- Булаховський 1975: Булаховський, Л.А. Вибрані праці в п'яти томах. – Т.1 : Загальне мовознавство [Текст] / Л. А. Булаховський. – К. : Наукова думка, 1975. – 496 с.
- Добровольский 1996: Добровольский, Д.О. Образная составляющая в семантике идиом [Текст] / Д. О. Добровольский // Вопросы языкознания. – 1996. – № 1. – С. 71-93. – Библиогр. : с. 93.
- Лакофф, Джонсон 1990: Лакофф, Д., Джонсон, М. Метафоры, которыми мы живем [Текст] // Теория метафоры / Пер. под ред. Н. Д. Арутюновой. – М. : Прогресс, 1990. – С. 387-416. – Библиогр. : с. 416.
- Лотте 1982: Лотте, Д.С. Вопросы заимствования и употребления иноязычных терминов и терминологических элементов [Текст] / Д. С. Лотте. – М. : Наука, 1982. – 152 с.

Солодухо 1985: Солодухо, Э.М. Вопросы сопоставительного изучения фразеологии [Текст] / Э. М. Солодухо // Системность внутриязыковых и межъязыковых отношений. – Казань : Изд-во Казанского университета, 1985. – С. 106-150.

Суперанская, Подольская, Васильева 1989: Суперанская, А.В., Подольская, Н.В., Васильева Н.В. Общая терминология. Вопросы теории [Текст] / А. В. Суперанская, Н. В. Подольская, Н. В. Васильева. – М. : Наука, 1989. – 246 с.

Уилрайт 1990: Уилрайт, Ф. Метафора и реальность [Текст] / Ф. Уилрайт // Теория метафоры / Пер. под ред. Н. Д. Арутюновой. – М. : Прогресс, 1990. – С. 82-109. – Библиогр. : с. 109.

Установлена связь между структурным типом языка и семантическим способом словообразования. Выявлены лингвистические факторы, способствующие метафорическому словообразованию в английском языке. Проанализирована возможность перевода метафор, типичных для английского языка с точки зрения их структуры, на русский язык.

Ключевые слова: метафорическое словообразование, конверсия, отглагольные существительные, глаголы с постпозитивами, суффикс деятеля.

The article proves connection between structural type of the language and semantic word-building. It singles out factors, encouraging metaphorical word-building in the English language. The paper presents analysis of the possibilities to translate English metaphors, which are structurally typical of the language, into Russian.

Keywords: metaphorical word building, conversion, verbal noun, verbs with postpositive, suffix of the doer of the action.

Надійшла до редакції 18 жовтня 2011 року.

Андрій Ожоган

ББК Ш12=432.4*22+Ш12=411.4*22

УДК 81-115'367

ДІЄСЛІВНІ ПРЕДИКАТИ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ ПСУВАННЯ В НІМЕЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

У статті розглянуто структуру й семантико-валентний потенціал дієслівних предикатів зі значенням псування в німецькій та українській мовах, запропоновано класифікацію зазначеної категорії слів, шляхом зіставного аналізу окреслено особливості дієслівних предикатів із семантикою псування в досліджуваних мовах.

Ключові слова: валентність, предикат, дієслова руйнування, об'єкт, суб'єкт, інструменталь.

У сучасній зіставній лінгвістиці досить відчутною є потреба ґрунтовних контрастивних студій, які на основі аналізу спільних і диференційних ознак різних мов сприяли б глибшому розкриттю як національних, так й універсальних рис кожної із лінгвосистем, а у філософському значенні – виробляли б у кожного народу «розуміння-себе-у-відношенні-до-інших» (Г.-Г. Гадамер). І хоча вітчизняні та зарубіжні науковці (О. Бондарко, А. Вежицька, В. Гак, В. Каліущенко, Г. Колшанський, І. Корунець, М. Кочерган, Т. Кшешовський, В. Русанівський, Р. Штернеманн, Р. Якобсон та ін.) зробили вагомий внесок у розв'язання багатьох проблем компаративістики, передусім теоретичних, однак чимало питань, пов'язаних із встановленням подібного та відмінного між мовами, їхніми елементами, категоріями, залишаються маловивченими. Зокрема важливим і перспективним видається дослідження реченневотвірних можливостей дієслівних предикатів руйнування та їхніх різновидів. Відтак метою нашої наукової розвідки є комплексний зіставно-типологічний аналіз однієї із найпоширеніших груп деструктивів у німецькій та українській мовах – предикатів зі значенням псування. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких конкретних завдань: 1) окреслити континуум досліджуваних ознакових слів у німецькій та українській мовах; 2) виокремити й охарактеризувати підгрупи дієслівних предикатів зі значенням псування; 3) виявити подібні та відмінні семантико-синтаксичні ознаки аналізованих конститuentів вербативного поля деструкції в кожній із зіставлюваних мов. Прикметно, що особливості парадигматики, синтагматики ознакових слів досліджували як вітчизняні, так і зарубіжні науковці (Е. Ю. Даугатс, С. М. Кібардіна, Т. А. Кільдібекова, Н. М. Пославська, Т. А. Потапенко та ін.) [Даугатс 1973; Кібардіна 1988; Кільдібекова 1985; Пославська 2006; Потапенко 1983]. Однак і досі актуальними є проблеми сутнісних характеристик предикатів-вербативів зі значенням руйнування та окремих їхніх груп, підгруп, важливою є потреба їхнього розгляду в системно-функційному зіставному аспекті.

Дієслівні предикати зі значенням псування – це складові континууму деструктивів, що вказують на часткове пошкодження предмета на рівні макро- чи мікроструктури, напр.: *Der rechte Hinterreifen hat sich am stärksten abgefahren* (DGW); *Розтяв у Сан-Стефано Він Шаблею нещадною Собі до підшохов оттоманський шовк* (Іван Драч).

Словами-ідентифікаторами названої групи є дієслова: нім. *beschädigen, verderben*, укр. *пошкоджувати, псувати*. До них приєднуються нім.: *schädigen, schaden, demolieren, ruinieren, ramponieren* та укр.: *деформувати, зіпсувати, зруйнувати, нівечити* й под. Більшість одиниць досліджуваного вербативного континууму у своїй семантиці містять вказівку на спосіб пошкодження. На лінгвальному рівні аспект способу деструктивної дії актуалізується в словникових конкретизаторах, напр.: *anbeißen* – “відкушувати частину чого-небудь”, *durchbrennen* – “руйнувати або псувати що-небудь вогнем, чимось розпеченим або їдким, роблячи діру, отвір”, *eindrücken* – “давлячи, натискуючи, вибивати, виламувати що-небудь”, *knicken* – “зламувати не зовсім, не до кінця”, *verbiegen* – “змінювати форму, розмір тіла, діючи на нього” та ін.

Зважаючи на суб'єктну / об'єктну спрямованість руйнівної дії, в межах предикатів псування виокремлюємо дві підгрупи: 1) дієслівні предикати зі значенням псування суб'єкта; 2) дієслівні предикати зі значенням псування об'єкта.

Підгрупу предикатів із семантикою псування суб'єкта утворюють вербативи (нім. *aufplatzen, durchrosten, durchglühen, kaputtgehen, rosten, sich verbiegen, verrotten, verregnen, verwittern, zerfriren* і под.; укр. *вивітрюватися, викривлятися, гнити, зламатися, лопатися, лопнутися, перегорати, проржавіти, ржавіти, розбитися, розмокнути, тріскатися*), які мають диференційну сему “робитися непридатним для користування, вживання, споживання і т. ін.; пошкоджуватися”, напр.: *Beim Ausdrücken war die Hülle der Zigarette aufgeplatzt* (Peter Handke); ...*старі мечі поржавіли, – нових ще не скували молодії руки...* (Леся Українка).

Сюди можна віднести так само дієслова, що позначають різні види горіння (нім. *aufbrennen, brennen, schwelen, sich entzünden*; укр. *горіти, загорітися, тліти, загоратися*), звучання (нім. *knacksen, krachen*; укр. *тріскатися, лопатися, тріщати*), руху (нім. *zusammenfahren, untergehen*; укр. *зіштовхуватися, тонути*), які увиразнюють процесуальність деструктивної дії, напр.: *Da nutzt kein Verdunkeln mehr, wenn die ganze Stadt wie eine Fackel brennt* (Heinrich Böll); *Горіли джунглі, вилягав бамбук* (Ліна Костенко).

У німецькій мові перші компоненти і префікси вносять у семантику вербативів значення пошкодження (*durch-*, *kaputt-*), руйнування (*zer-*), зміни стану (*aus-*, *ver-*), початку зміни стану (*an-*), роз'єднання (*auf-*).

Досліджувані предикати здебільшого одновалентні та сполучаються з однією суб'єктною синтаксею, що експлікує різноманітні предмети та явища позамовної дійсності, які не зумовлюють виникнення стану часткової деструкції, а є пасивними його носіями: *Die Kohlen sind noch nicht ganz durchgeglüht* (DGW); *Tak rozchachnuлося дерево родини Ї дикарем скаліченим зросло* (Євген Маланюк). Основною морфологічною формою вираження суб'єктів псування в німецькій та українській мовах є називний відмінок.

Семантика деяких дієслів містить вказівку на конкретні суб'єкти. Це характерно, зокрема, для предикатів *sich abbrauchen, sich abfahren, sich abgreifen, sich abnutzen, sich abreiben, sich abscheuern* і под. у німецькій мові, *зношуватися, протиратися, розповзатися* (розм.), *стиратися* і под. – в українській, які мають значення зношування. Словникові конкретизатори чітко окреслюють коло найменувань предметів, що посідають лівооб'єктну позицію: “ставати старим, непридатним для користування від тривалого носіння (про одяг, взуття та ін.)”, “ставати непридатним для подальшого користування внаслідок тривалої роботи (про інструмент, машини, устаткування та ін.)”. Отже, суб'єкт при цих предикатах репрезентований переважно назвами одягу, взуття (напр.: *Der Kragen hat sich abgescheuert* (DGW); *Ходила боса, бо старі постолі стонналися, і нових не було...* (Гнат Хоткевич); назвами інструментів, машин, устаткувань (напр.: *Der Mechanismus leiert mit der Zeit aus* (DGW); *Різальний інструмент від нагріву розм'якшується і передчасно зношується* (СУМ).

Прикметно, що дієсловам цієї мікрогрупи значення псування надають префікси *ver-*, *zer-* і *durch-* у німецькій мові та *з/с-* – в українській.

Деякі розглядувані ознакові слова в українській мові двомісні й виявляють валентну спроможність приєднувати інструментальну синтаксею, морфологічним засобом вираження якої є орудний відмінок із прийменником *під*, що є показником дифузного (засіб дії + локатив) значення – **S – Praed – Instr:** *Дерево грізно під вітром ламається...* (Сергій Павленко).

Підгрупа предикатів зі значенням псування об'єкта представлена конститuentами поля деструкції, що мають значення “робити непридатним для користування, вживання, споживання; пошкоджувати” (нім. *aufbrennen, ausfahren, durchstoßen, durchwetzen, niederreiten, zerstoßen* і под.; укр. *вибивати, зім'яти, пробивати, протерти, розбити, роздробити*), напр.: ...*sie brachen die Tür auf...* (Heinrich Böll); *У світлиці вибивають шибки. Щось тріснуло на весь будинок* (Леся Українка (СУМ)). Варто зауважити, що в німецькій мові вербативи названого підкласу розмежовуються ще за диференційним мікрокомпонентом мети дії. Так, дієслова *entzweimachen, verbocken, verkorksen, vermursen, verpatzen, verpfuschen, versalzen, verschmoren* – характеризуються ненавмисністю дії і позначають ситуацію псування об'єкта внаслідок недбалості, неухважності, халатності, відсутності необхідних навичок, напр.: *Sie hatte beim Bügeln den Stoff versengt*. Семією цілеспрямованості марковані предикати *kaputtbrechen, kaputtdrücken, kaputtkriegen, kaputtschießen, kaputtschlagen, kaputtschneiden, zertreten, zertrampeln*, напр.: *Er hat mit der Hand die Fensterscheibe kaputtgeschlagen* (LGD).

Семантика більшості аналізованих дієслів містить указівку на певні способи псування, напр.: нім. *anbeißen* й укр. *надкушувати* – “відкушувати частину чого-небудь”, нім. *knicken* й укр. *надламувати* – “зламувати не зовсім, не до кінця”, нім. *sprengen* й укр. *розривати* – “робити рваним, дір'явим”, нім. *versengen* й укр. *обпалити* – “пошкоджувати що-небудь з поверхні або по краях”.

Валентний потенціал предикатів аналізованої підгрупи зазвичай окреслюють дві залежні позиції: суб'єкта й об'єкта – **S – Praed – Obj**. Лівобічну позицію аналізованих предикатів найчастіше заповнюють назви істот: *Karl ist der Mann, der im Winter das Eis des Flusses **aufhackt** und mit seinem Klub darin schwimmt* (Erich Maria Remarque); *Козак кинувся до полиць і **почав розкидати й ламати** всі єзуїтські приладдя* (Адріан Кашенко). Семантичну функцію суб'єкта можуть виконувати також технічні засоби, інші артефакти й натурфакти: *...**der Hagel hat** das Korn **zerschlagen*** (DGDRW); *...**die Schuhspitze durchstieß** die Pappe...* (Siegfried Lenz); *Крига кригу Серед бігу Ламле, **кришуть** в купи снігу, В гори льду!* (Грицько Чупринка); *Предківську шаблю **ржа гризе**...* (Богдан Лепкий). При цьому деякі предикати аналізованого підкласу програмують обмежене коло суб'єктів. Так, особливістю дієслів, що позначають хімічні пошкодження (нім. *angreifen, anfressen, ausfressen, durchfressen, fressen, zerfressen*; укр. *роз'їдати*), є те, що вони актуалізують у лівобічній позиції іменники-назви різних хімічних речовин, напр.: *Кислота **роз'їдає** метал, залишаючи видряпаній візерунок* (СУМ). Вербативи зі значенням “руйнувати поверхню ґрунту, поступово змиваючи, зносячи її частинки” (нім. *erodieren, unterhöhlen, unterspülen* – “розмивати, *unterwaschen*; укр. *розмивати, підмивати*) поєднуються із суб'єктною синтаксею – іменниками-назвами джерел води: *Der Fluss**hat** das Ufer **unterhöhlt*** (LGD); *Річки **розмивають** глиняні гори і **наносять** глину в морські води* (М. Коцюбинський (СУМ)).

В українській мові поширеним явищем є вживання в художньому стилі предикатів псування, репрезентованих особовими дієсловами в безособовому значенні, при цьому формально невираженим виконавцем дії є якась стихійна сила, напр.: *Геть **проводу порвало**...* (Іван Драч); *Дах **зірвало** зі стодоли або із шпихліра!* (Осип Маковей). У таких конструкціях увиразнене експресивне забарвлення вербативів. Характерними також є безособово-предикативні форми на *но-*, *то-*, напр.: *А в неї на грудях **плаття вишматовано**...* (Григорій Тютюник).

У правобічній позиції на позначення об'єкта псування уживаються назви природних об'єктів, явищ, різноманітних приміщень, споруд та їхніх частин, механізмів і приладів або їхніх деталей, одягу, взуття та інших неживих предметів: *Er bastelte so lange am Radio herum, dass er **es vermurkst hatte*** (DGW); *Beim Spaziergang im Regen **habe** ich mir die Schuhe völlig **ruiniert*** (DGW); *Die Hasen **haben** die Rinde von den Bäumen **genagt*** (DGDRW); *Wir haben nichts mehr, deshalb **schlitze** ich dem Verwundeten das **Hosenbein** weiter auf, um ein Stück seiner Unterhose als Binde zu verwenden* (Erich Maria Remarque); *Нещадний плуг війни **Розорював** поля* (Євген Маланюк); *Вітри з розгону **поламали скрипку*** (Ліна Костенко); *Іранці били себе в груди, **роздирали одяжі** і плакали...* (Одарка Романова); *По дорозі він спотикнувся й **розбив** одно скло від окулярів* (Микола Хвильовий); *З обуренням він **зім'яв листа*** (Віктор Петров). В українській мові правобічну позицію можуть заповнювати іменники з абстрактною семантикою. У таких випадках фіксуємо дематеріалізацію дієслова: *Гине слава...**та й ту славу** Усяке **калічить*** (Микола Костомаров).

Деякі предикати досліджуваної підгрупи характеризуються високим ступенем передбачуваності об'єкта. Так, вербативи (нім. *abtragen, durchlaufen, strapazieren, zerschleisen, abwetzen, durchreiben, durchsitzen, durchtanzen, austreten, durchscheuern, durchwetzen*; укр. *зношувати, протирати, стонтувати*) поєднуються з тематичними групами іменників, що позначають одяг, взуття, напр.: *Er **braucht** die Jacke **rasch ab*** (DGW); *Er **hat** sein Hemd an **den Ellbogen durchgewetzt*** (LGD); *Черевички я **стонтала*** (Я. Щоголів (СУМ)). Прикметно, що в німецькій мові дієслова *abrauchen, abgreifen, abnutzen, abreiben, abscheuern, abtreten, verschleifen, ablaufen* мають відповідні суб'єктні варіанти. Паралельні суб'єктні варіанти відсутні у вербативів *abreißen, zerfletern, abtragen, durchlaufen, strapazieren, zerschleisen, abwetzen, durchreiben, durchsitzen, durchtanzen, austreten, durchscheuern, durchwetzen, vertreten*. Об'єктні дієслова мають схожу із відповідними суб'єктними дієсловами морфологічну структуру: це похідні слова із префіксами *ab-*, *aus-*, *durch-*, *ver-*, *zer-*, що реалізують сему “пошкодження, псування” в поєднанні з основами, які позначають спосіб пошкодження. В українській мові суб'єктні варіанти наявні у всіх вербативах цієї мікрогрупи.

З-поміж досліджуваного підкласу предикатів вирізняється мікрогрупа дієслів із значенням “псувати поверхню дірками, рубцями, заглибинами тощо”, які сполучаються з об'єктами предметної семантики. У німецькій мові – це похідні із префіксами *auf-* (*aufbrechen, aufstemmen, aufhacken, aufhauen, aufknacken, aufreißen, aufritzen, aufschlagen, aufschlitzen, aufschneiden, aufsprengen, aufzerren*), *durch-* (*durchbohren, durchbrechen, durchfressen, durchhauen, durchlöchern, durchnagen, durchschießen, durchschlagen, durchstoßen*), *ein-* (*einbrechen, einrennen, einstoßen, eintreten*), а також дієслова *beißen; erbrechen, knacken, schlitzen, zerschlitzen, sprengen*, напр.: *...**sie brachen** die Tür in unserem Haus **auf**...* (Heinrich Böll); *Die Mäuse **haben** ein Loch (durch das Brett) **durchgefressen*** (DGW); *Es **bückte** sich und **sammelte** zwei, drei Nüsse in sein **Eimerchen**. Georg suchte hastig, **knackte** wie wild auf einem Stein mit seinem Absatz* (Anna Seghers); *Der Hund hat ein Loch in die Hose des Briefträgers **gebissen*** (LGD).

Досліджуючи семантику німецьких дієслівних префіксів, науковці особливу увагу звертають на дієслова із напівпрефіксом *durch-*, наголошуючи, що залежно від характеру дії та фізичних властивостей об'єкта вони можуть позначати різні форми пошкодження: пробивання отвору, проламування дверей, протикання предмета [Риш 1981]. В українській мові окреслена мікрогрупа представлена вербативами із префіксами *ви-* (*вибивати, вигризати, видавлювати, виламувати* тощо), *по-*, *про-* (*попросвердлювати, пробивати, пробурювати, прогризати, продовбувати продряпувати, проколувати, прорубувати, просвердлювати, прошкрябувати* і под.), *роз-* (*розбивати, роздирати, розколувати, розрізувати, розсвердлювати* й ін.), напр.: *Перебийніс*

вистрелив і **вибив** шротом середину в кружалках (Майк Йогансен); *Наш танк прокладав дорогу для піхоти, крізь дріт колючий **виламав** прохід* (О. Гончар (СУМ)); *Чимало дір **попрогризли** в нім [у шатрі] миши* (І. Франко (СУМ)); *Стіна була стара, складена з поганенького старого дерева, і Герасим скоро **продовбав** у її дірку* (Б. Грінченко (СУМ)).

У переносному значенні суб'єкт і об'єкт можуть позначати світлові та звукові явища: *Der Schein der Lampe... kämpfte mit der Dunkelheit, er **riß** sie nur wenig **auf**, er gelangte nicht weit* (Siegfried Lenz); *...die hellen Töne **rissen** den Abendhimmel **auf**...* (Heinrich Böll); *Просвердлюю морок вогненними свердлами віч* (Євген Маланюк); *Голоси наші різко й голосно **розрізали** м'яку рівну тишу ночі* (Володимир Винниченко).

Більше третини предикатів зі значенням псування об'єкта потенційно тривалентні і прогноують у правобічній позиції інструментальну синтаксему: *Wo es möglich war, **brachen** wir die gefrorene Erde **mit der Spitzhacke **auf***** (Siegfried Lenz); *Du **hast** den Mantel an der Seite **mit der Tasche ganz **abgewetzt***** (DGW); *Чорним струсом палеозою **переламано** горам хребти* (Ліна Костенко). У німецькій та українській мовах трапляються моделі, де інструментом є частина тіла людини. У цьому випадку маємо справу із розчленованим суб'єктом: *Stefano **riß** mit dem **Daumennagel** eine Packung **Nationale **auf***** (Thomas Valentin); *Я тобі **зубами** твої ремінні пуга **розгризу*** (Ліна Костенко).

Отже, дієслова, що репрезентують предикати зі значенням псування, становлять у сучасних німецькій та українській мовах окрему групу тематичного класу деструктивів. У реченнях вони функціонують як предикати дії, процесу, стану, а також як синкретичні предикатні одиниці процесу-стану. Їхніми основними категорійно-семантичними ознаками, які реалізуються в різних синтаксичних моделях, є орієнтованість на суб'єкта / об'єкт, цілеспрямованість / нецілеспрямованість, контрольованість / неконтрольованість, волюнтивність / неволюнтивність, активність / пасивність, результативність, каузативність, спосіб дії, знаряддя (засіб) дії. Водночас такі кваліфікувальні й квантитативні семи, як конкретність / абстрактність, істота / неістота, персональність / імперсональність, узагальнене / індивідуальне, сукупність / одиничність, увиразнюють якісні й кількісні (субкатегорійні) ознаки ситуації, що позначається вербативом зі значенням псування.

Комплексне зіставно-типологічне дослідження предикатів зі значенням псування у німецькій та українській мовах відкриває **перспективи** для багатопланового аналізу семантико-синтаксичних категорій, визначення їхнього функційного діапазону, уможлиблює ґрунтовне вивчення семантичних та валентних характеристик дієслівної лексики на матеріалі як близькоспоріднених, так і неблизькоспоріднених мов.

Література

Даугатс 1973: Даугатс, Э.Ю. Исследование семантической области слов, выражающих понятие прекращение жизни человека в современном немецком языке [Текст] : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Эдуард Юрьевич Даугатс. – Минск, 1973. – 189 с.

Кибардина 1988: Кибардина, С.М. Валентность немецкого глагола [Текст] : дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.04 / Светлана Михайловна Кибардина. – Вологда, 1988. – 580 с.

Кильдибекова 1985: Кильдибекова, Т.А. Глаголы действия в современном русском языке : Опыт функционально-семантического анализа [Текст] / Т. А. Кильдибекова. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1985. – 160 с.

Пославська 2006: Пославська, Н. М. Структура і семантика словотвірних парадигм дієслів із семою руйнування об'єкта [Текст] : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Наталя Михайлівна Пославська. – Івано-Франківськ, 2006. – 266 с.

Потапенко 1983: Потапенко, Т.А. Лексико-семантическая характеристика глаголов с общим значением разрушительного воздействия на объект [Текст] / Т. А. Потапенко // Филол. науки. – 1983. – № 2. – С. 50-56.

Риш 1981: Риш, Г.А. Приставочные глаголы с полупрефиксами durch-, über-, um-, unter- в современном немецком языке [Текст] : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Георгий Арнольдович Риш. – Самарканд, 1981. – 214 с.

Словники

СУМ: Словник української мови : в 11 т. / [голова І. К. Білодід]. – К. : Наук. думка, 1970-1980. – Т. I–XI.

DGW: Das große Wörterbuch der deutschen Sprache : in 6 B. / [hrsg. von Günter Drosdowski]. – Bibliographisches Institut Mannheim, Wien ; Zürich : Dudenverlag, 1977-1979.

DGDRW: Das grosse Deutsch-Russische Wörterbuch : in 3 B. – М. : Verlag Russkij Jazyk, 2000.

LGD: Большой толковый словарь немецкого языка: Для изучающих немецкий язык / Langenscheidts Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache. – М. : Изд-воМарт, 1998. – 1248 с.

В статье рассмотрены структура и семантико-валентностный потенциал глагольных предикатов со значением порчи в немецком и украинском языках, проведена классификация указанной категории слов, путем сопоставительного анализа определены особенности глагольных предикатов со значением порчи в исследуемых языках.

Ключевые слова: валентность, предикат, глаголы разрушения, объект, субъект, инструменталь.

The article deals with the structure and semantic-valential opportunities of verbal predicates with a value of damage in German and Ukrainian. The study being made presents the classification of this category of words and verbal predicates with a value of damage peculiarities in researching languages determined by comparative analysis.

Keywords: valency, predicate, verbs of destroying, object, subject, instrumental syntaxeme.

Надійшла до редакції 21 жовтня 2011 року.

ББК 81.2
УДК 81'1:398.91

ЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИСЛІВ'ІВ І ПРИКАЗОК

Статтю присвячено розглядові різноманітних аспектів і напрямів лінгвістичного дослідження прислів'їв і приказок; простежено проблеми лінгвокультурологічного аналізу паремій мов європейського ареалу, зокрема в межах пошуку універсального й національного в традиційних текстах народної культури.

Ключові слова: прислів'я, приказка, лінгвістика, пареміологія, мовна свідомість, побутова свідомість.

Паремії вже не одне десятиліття різнобічно досліджуються в традиційних мовознавчих, пареміологічних, фольклористичних студіях, результатом яких є сотні праць, що висвітлюють особливості структури, семантики, стилістики та (рідше) функціонування паремійних одиниць на матеріалі різних мов. Однак ще й досі не цілком з'ясованим залишається статус прислів'їв і приказок як об'єктів лінгвістичного дослідження. Мета пропонованої розвідки – проаналізувати традиційні та сучасні підходи до розгляду різномовних паремій.

У лінгвістиці та пареміології загальноприйнятим є погляд на прислів'я і приказки як на одиниці мови, що реалізуються в мовленні, оскільки паремія, з одного боку, є текстом, а з іншого, – її використання в певному мовному колективі фіксоване (тобто належить мові): воно більш-менш єдине для всіх членів колективу, не будучи при цьому повністю мотивоване внутрішньою структурою тексту [Падучева 1984: 246]. Незважаючи на смислову й формальну завершеність (у більшості випадків), здатність передавати завершену думку незалежно від сусідніх висловлювань, у мовленні паремійні висловлювання побутують, як наперед дані, тому самостійно, поза контекстом, поза реакцією на вербальну ситуацію не вживаються, хоч у наукових дослідженнях здебільшого аналізуються незалежно від контексту, за винятком поодиноких праць, присвячених розгляду особливостей функціонування паремій у художніх творах (див., наприклад, [Мерзлікіна 2001; Пашенько 1996]).

Хоча ніхто з дослідників паремій не заперечує, що цим мовним знакам притаманні такі основні конституційні ознаки, як семантична цілісність, сталість, постійний компонентний склад, відтворюваність, здатність виражати певні граматичні категорії, які властиві всім одиницям фразеологічного рівня мови, проблема статусу прислів'їв і приказок у сучасному мовознавстві залишається нерозв'язаною [див. Алефіренко 1987: 89-91; Величко 1996: 18]. Трактуюмо прислів'я і приказки як особливу групу мовних одиниць комунікативного типу в межах фразеологічного рівня, яка, незважаючи на всі спроби структурних пареміологів вибудувати систему паремійних моделей, не є однорідною ні за структурою, ні за семантикою, ні за функціями.

Якщо особливості побудови прислів'їв і приказок переважно висвітлюються у працях пареміологів [Барли 1984; Дандис 1978; Пермяков 2001] (хоча спробу подати кінцевий список моделей англійських прислів'їв було зроблено також у мовознавчому дослідженні О. Корень [Корень 2000: 7-12]), то граматична організація паремій є об'єктом аналізу в лінгвістиці. Так, Т. Ніколаєва докладно розглядає граматичні категорії, зокрема статус дієслова й іменника в російських прислів'ях [Николаева 1995а: 314-319; Николаева 1995б: 319-323], а Г. Благова простежує зміни в мовній тканині прислів'їв у різних історичних умовах побутування, групує матеріал за належністю до певної частини мови чи за виконуваною синтаксичною функцією [Благова 2000: 108-121]. Особливості синтаксису різномовних паремій досліджували З. Тарланов, С. Величко, В. Прутчикова, Г. Садова [Тарланов 1982; Величко 1996: 9-15; Прутчикова 2003: 5-7; Садова 2006: 4-7].

Граматичні категорії дієслова отримують специфічну репрезентацію в прислів'ях. Найприкметніші з них – нерівноправність і нерівнозначність форм числа і виду, зокрема функціонування імперативу лише в однині [Николаева 1995б: 320]; лімітоване вживання форм минулого часу дієслова [Николаева 1995а: 315], що свідчить про неприв'язаність паремійних висловлювань до конкретної ситуації; широке розуміння умовності, при якому умовну семантику мають не тільки складні речення умови, але й причинові, допустові речення, численні безсполучникові структури найрізноманітнішої семантики [Николаева 1995б: 321]; висока частотність уживання наказового способу дієслова, який, за підрахунками О. Корень, реалізується в кожній восьмій англійській паремії [Корень 2000: 11].

Категорія способу є граматичним ядром формування модальності, засоби утворення якої були предметом дослідження на матеріалі українських [Наконечна 1997] і німецьких [Величко 1996] паремій. А. Крикманн застерігає від спроб побудови функціональної класифікації паремійного репертуару на основі аналізу категорій способу, зауважуючи, що оцінна функція не має самостійного формального вираження в формі будь-якого граматичного способу. Крім того, побутує думка, що кожне висловлювання виконує не одну, а всі свої основні функції одночасно [Крикманн 1978: 94].

Прислів'я за своїм призначенням – знаряддя передусім не гносеологічне, а прагматичне [Крикманн 1984: 165], однак особливістю прислів'їв, на відміну від фольклорних текстів інших жанрів, є відносна свобода вибору прагматичної мети: залежно від ситуації те саме прислів'я може мати різні прагматичні інтенції. Унікальний симбіоз індивідуальності прислів'їв як неповторних, осмислених народно-авторських текстів, які

були створені в конкретних суспільно-історичних умовах і неминуче пов'язані з цими умовами, і їх узагальнення, формальності, що поєднує їх зі словом, робить прислів'я водночас і метою, і засобом, на відміну від слова, яке є лише засобом для досягнення певної мети. Прикметно, що для наукової форми мислення також притаманне поєднання конкретності, індивідуалізованості й узагальненості, відірваності від конкретного факту, що вважається найвищим досягненням розумової діяльності. Ця особливість дала підстави Т. Ніколаєвій висловити гіпотезу про те, що насправді індивідуальне протиставляється не одному, а двом семантичним полям: з одного боку, узагальненому, а з другого, – неозначеному. Перший феномен – це верифікований факт наукового мислення, другий – факт донаукового емпіризму. Завдання текстів прислів'їв – підмінити перше другим, викликаючи думку, що друга категорія і є перша [Николаева 1995а: 323].

Загалом незважаючи на дивергентність підходів до розгляду прислів'їв і приказок у мовознавстві й пареміології, що зумовлено різними завданнями таких досліджень, спільність об'єкта аналізу пояснює використання результатів праць пареміологічного спрямування в лінгвістиці. Наприклад, зіставно-типологічну характеристику паремійних одиниць японської, української, англійської та російської мов у дисертації В. Пирогова проведено на основі інваріантних предметно-тематичних пар *форма – зміст, акція – реакція, породжуюче – породжуване, причина – наслідок* тощо [Пирогов 2003: 10-12], запозичених із праць російського пареміолога Г. Пермякова. Предметно-тематична й логіко-семіотична класифікація паремій дає змогу В. Пирогову свідчити про дивергентність семантичної структури прислів'їв і приказок аналізованих мов, які в міжмовному зіставленні кваліфікуються як паремійні еквіваленти, тобто паремії з тотожною або майже тотожною семантикою й повною або неповною структурною співвіднесеністю, і паремійні аналоги, або міжмовні паралелі, які мають дивергентну зовнішню і внутрішню форму [Пирогов 2003: 7-8]. Розуміння термінів «еквівалент» і «аналог» у названій праці дещо відрізняється від їх усталеного трактування в лінгвістиці (див., наприклад, [Sitarz 2000: 19-20; Palmer 1981: 188]). Якщо «еквівалент» – це мовна одиниця, яка за функцією рівнозначна іншій одиниці мови [СЛГ 2001: 55], то еквівалентними вважаємо паремії, які є функційними відповідниками при повній структурній і частковій семантичній невідповідності. Міжмовні паремійні аналоги – це прислів'я і приказки, які характеризуються структурною тотожністю й майже повною семантичною і функційною відповідністю.

Дослідження семантики і стилістики різномовних паремійних одиниць у багатьох працях безпосередньо пов'язане з вивченням особливостей їх синтаксичної організації і функційних можливостей [Прутчикова 2003; Садова 2006; Бочина 2002], адже функційну самостійність паремій забезпечують особливі форми номінації (образна, неозначено-суб'єктна, безсуб'єктна, непряма) та предикації (розгорнута, згорнута, глибинна). Номінація усуває конкретну особову перспективу прислів'їв і створює передумови для їхньої соціально-орієнтованої актуалізації, а типи предикації формуються залежно від прогнозу мовленнєвого впливу за механізмом пріоритетних стратегій, який виділяє та підсилює комунікативно більш значущі й ослаблює менш значущі компоненти смислу [Прутчикова 2003: 15].

Саме в синтаксичній організації прислів'їв, яка залишається незмінною впродовж століть, З. Тарланов убачає секрет довершеності паремій, які, на думку дослідника, є доброю основою для аналізу взаємозв'язків категорій граматики і поезики [Тарланов 1982: 3-4]. Названі взаємозв'язки особливо виразно простежуються в найбільш репрезентативних групах паремій, побудованих на основі порівняння [Садова 2006; Дандис 1978: 25-31] і контрасту, що реалізується в таких широко вживаних у прислів'ях і приказках прийомах, як антитеза, акротеза, дезідентифікація, оксиморон [Бочина 2002; Крикманн 1978: 88-90].

Проблемі розмежування паремійних синонімів і варіантів присвячено праці як лінгвістів, так і пареміологів [Селянина 1970; Левин 1984; Саввина 1984 та ін.]. З огляду на відсутність однозначного трактування вказаних термінів під паремійними *варіантами* розуміємо семантично тотожні прислів'я і приказки, в яких спостерігаються певні граматичні трансформації чи часткова зміна лексичного складу (здебільшого за рахунок лексичних синонімів, а також оказіональних лексичних субституцій). Паремійні *синоніми* – це висловлювання, що при незначній семантичній дивергентності допускають відмінності у відтінках значення, стилі й образності.

Лінгвокультурологічний аналіз паремій, зокрема дослідження специфіки реалізації універсального і національного в цих традиційних текстах народної культури, проводився у двох наукових ракурсах, що зумовлено особливим статусом паремій, які є текстами відповідного жанру фольклору і водночас одиницями мови, семантичні особливості котрих зумовлюються специфікою відображення у свідомості тієї об'єктивної реальності, яку вони позначають, тобто своєрідністю взаємозв'язку мови й мислення. Смысл прислів'їв як узагальнено-метафоричний інтегрант уявлень і понять, що відображає різні елементи денотативної ситуації, має двоплановий характер: пізнавальний, або інформативний – позамовний (орієнтований на конкретний відрізок дійсності), і субстанційний – мовний [Алефіренко 1987: 92].

Аналізові історико-типологічних і генетичних зв'язків різномовних прислів'їв і приказок у межах пареміологічних пошуків інтернаціонального й національного в паремійних корпусах мов присвячено праці латиської дослідниці Е. Кокаре [Кокаре 1968; Кокаре 1978] і литовського пареміолога К. Грігаса [Grigas 1974; Grigas 2000]. Особливе місце в дослідженні універсальних передумов формування національних паремійних корпусів належить зачинателіві структурної пареміології Г. Пермякову, який звів усе багатоманіття прислів'їв народів світу до відносно невеликої кількості семантичних інваріантів [Пермяков 2001]. В. Мідер розглядає не лише національні й інтернаціональні особливості американського проverbs'яльного корпусу, але й указує на його глобальність, яку пов'язує з експансією американської культури в країнах Європи, не заперечуючи

водночас мізерності (не більше 5%) частки власне американських прислів'їв у національному паремійному корпусі [Mieder 2005: 61, 66].

В. Анікін, виходячи з переконання про загальнолюдську спільність мислення, говорить про можливість типологічної універсализації прислів'їв різних народів на основі ізоморфізму логічних побудов та конвергентності поетичних форм [Анікін 1965: 30], вважаючи аналіз смислу і форми прислів'я в його письмовому «першоджерелі» і тих видозмін, яких набули смисл і форма паремійного судження в межах національних мов, передумовою адекватного дослідження інтернаціональних паремій [Там само: 27], а з'ясування генетичних історико-соціальних і побутових засад виникнення й існування конкретного прислів'я та його варіантів, набутих у процесі функціонування, – необхідними вимогами вивчення національних паремійних одиниць [Там само: 28].

Розмежовуючи генетичні й типологічні зв'язки слов'янських приказок, В. Мокієнко спирається на дослідження пареміологів, однак звертає особливу увагу на конкретне мовне втілення і внутрішню семантику аналізованих одиниць, що зумовлено лінгвістичним підходом до їх інтерпретації. Він виділяє три типи міжмовних паремійних зв'язків: 1) подібність мотиву при суттєвому розходженні образності і структури; 2) тотожність образу при тотожності структури; 3) тотожність образу при варіюванні структури в межах стабільної загальномовної схеми-моделі [Мокиєнко 1982: 366].

Прислів'я і приказки слугують основою для виявлення загальнолюдських й / або ідіотичних констант мовної свідомості в працях багатьох вітчизняних і зарубіжних дослідників. В українському мовознавстві першою спробою побудувати теоретико-методичне підґрунтя для дослідження універсального й національного в паремійних фондах мов є праця І. Голубовської, у якій подано міжмовну класифікацію паремій, що базується на особливостях взаємодії їх змістового, формально-образного та експресивно-стилістичного аспектів. Паремії української, російської, англійської і китайської мов дослідниця поділяє на групи: 1) ті, що перебувають у відношеннях повної смислової, образної й експресивно-стилістичної еквівалентності; 2) ті, що перебувають у відношеннях повної смислової, але часткової образної й експресивно-стилістичної еквівалентності; 3) паремії, що є у відношеннях часткової смислової і специфічної образно-стилістичної еквівалентності; 4) безеквівалентні паремійні одиниці [Голубовська 2004: 208-228].

Проблемам лінгвосеміотичної реконструкції традиційної народної моделі світу на основі аналізу прислів'їв календарної тематики – особливої групи паремій, які за смисловою і формально-граматичною організацією, а також функційним навантаженням виокремлюються серед інших паремійних одиниць, присвячено дослідження С. Єрмоленка [Єрмоленко 2006]. Міфологізм прогностичних паремій, що є однією з їх найістотніших ознак [Єрмоленко 2006: 175] дає підстави вважати цю групу прислів'їв універсальною, а також однією з найдавніших і найбільш однорідних у національних паремійних корпусах за формою систематизації знань про світ, адже міфологічна ментальність зазвичай вважається першим кроком (причому «першість» тут не завжди передбачає історичну наступність) у розвитку культурних відмінностей.

Дослідження особливостей різномовних виявів універсального та національного в пареміях ґрунтується на антропоцентричному підході до розгляду мовних явищ, який було закладено у працях В. фон Гумбольдта, Л. Вайсгербера, Е. Сепіра, Б. Уорфа, концепції неогумбольдтіанства й підтримано сучасними лінгвістами як один з основних підходів до аналізу мовних одиниць (див. [Алпатов 1993; Воркачев 2001; Голубовська 2004; Жайворонок 2001; Кузнецов 2000; Радзієвська 2003 та ін.]). Аналіз паремій у цьому ракурсі особливо виправданий, адже всі прислів'я і приказки, зокрема про явища живої і неживої природи, опосередковано стосуються людини і її поведінки.

Висвітлення згаданих вище питань тісно пов'язане з проблемами вивчення людської свідомості, сприйняття й усвідомлення світу, оскільки, незважаючи на універсальність процесів мислення, етнокультурну незаангажованість перцептивних механізмів свідомості людини, в процесі соціалізації особи та її енкulturації («вростання» в культуру) відбувається засвоєння локальних (групових) лінгвокультурних смислів, що має важливе значення для самоусвідомлення людини у просторі інгрупової та автгрупової взаємодії. У цьому контексті мова є не просто одним із чинників і «технік» формування модальних етнопсихічних типів, але й важливою частиною того соціокультурного світу, в який закорінюється людина [Кісь 2002: 74-75]. Тому переконливим є твердження О. Снітко про те, що свідомість людини завжди етнічно маркована, адже в основі світобачення кожного народу є своя система предметних значень, соціальних стереотипів, когнітивних схем, а неповторність етнічних культур є результатом властивої лише кожній із них організації елементів досвіду [Снітко 2003: 5].

Уявлення про світ колективного творця паремій – узагальненого homoethniscus, репрезентанта певної колективної етнічної ідентичності – доречно розглядати в термінах «колективна свідомість» і «побутова свідомість». Побутову свідомість, услід за філософами, трактуємо як донаукову свідомість, яка сформувалася на основі емпіричних узагальнень, котрі виявляють зв'язки людини зі світом, відображені через призму потреб та інтересів людини [Тийттанен 1985: 10]. Очевидною є певна абстрактність і надетнічність названих понять, хоча б з огляду на внутрішню членованість і неоднорідність бачення світу різними спільнотами, що виявляє себе на багатьох мовних рівнях. Так, деякі субетнічні світоглядні дивергенції виразно простежуються в добірках українських прислів'їв і приказок М. Номиса та І. Франка, що, однак, не дає підстав для відмови від залучення матеріалу обох збірок для аналізу особливостей української побутової свідомості.

Універсальність – основна характеристика різномовних паремійних корпусів, зумовлена загальнолюдськими особливостями мислення, тенденцією до образного передання уявлень про світ, а також

історією становлення паремійних корпусів сучасних європейських мов, що є історією взаємовпливів і запозичень. Ці особливості є причиною існування різномовних паремійних еквівалентів, які виникли на основі подібних форм мислення в аналогічних життєвих ситуаціях. Існування міжмовних паремійних аналогів не є ознакою ідентичності концептуалізації реалізованих концептів у різних культурах, проте сам факт «прищеплення» запозичення (незалежно від джерела) на національно-мовному ґрунті свідчить про існування лінгвально-образних і світоглядно-ціннісних передумов для подібного сприйняття [Коцюба 2010: 409].

Різнномовні прислів'я і приказки є не набором окремих одиниць і навіть не системою одиниць, що є носіями визначених граматичних, логіко-семіотичних чи предметних ознак, за якими вони можуть класифікуватися, а системою одиниць, позиційні та логічні взаємозв'язки яких набувають просторового характеру. Розуміння паремій як певної «зв'язності», з одного боку, умовно вкладається в математичне розуміння топологічних і метричних просторів. Ю. Левін зазначає, що «у великій кількості прислів'їв задана не тільки «топологія» (оскільки відрізняємо «близькі» прислів'я від «далеких»), але й «метрика» (точніше «квазіметрика», адже, розрізняючи більше чи менше близькі прислів'я, ми не вміємо вимірювати відстані між ними)» [Левін 1984: 109]. Топологічні й метричні характеристики проverbs'яльного простору в лінгвістиці описують у фундаментальних відношеннях синонімії, антонімії та омонімії. З другого боку, – паремійна «просторовість» є результатом універсальності значної частини різномовних прислів'їв і приказок, у яких на широкому ідіотетичному тлі вербалізуються передусім загальнокультурні стереотипи свідомості, що свідчить про відсутність чіткої етнокультурної детермінованості світосприйняття, а лише його національно зумовлене акцентування, в якому виявляється індивідуальний образ кожної культури.

Отже, сучасні підходи до наукового трактування традиційних об'єктів лінгвістичних студій відкривають перспективи для дослідження прислів'їв і приказок окремих мов чи в міжмовному зіставленні із урахуванням екстралінгвальних даних і дають змогу дійти певних висновків лінгвокультурологічного та етнолінгвопсихологічного характеру.

Література

- Алефіренко 1987: Алефіренко, М.Ф. Теоретичні питання фразеології [Текст] / М. Ф. Алефіренко. – Харків : Вид-во при Харківському держ. ун-ті «Вища школа», 1987. – 136 с. – Бібліогр. : с. 125-134.
- Алпатов 1993: Алпатов, В.М. Об антропоцентричном и системоцентричном подходе к языку [Текст] / В. М. Алпатов // Вопросы языкознания. – 1993. – № 3. – С. 15-27. – Библиогр. : с. 27.
- Аникин 1965: Аникин, В.П. Об интернациональном и национальном изучении пословиц [Текст] / В. П. Аникин // Proverbium (Helsinki). – 1965. – № 2. – С. 27-31.
- Барли 1984: Барли, Н. Структурный подход к пословице и максиме [Текст] / Н. Барли // Паремнологические исследования. – М. : Гл. ред. восточной л-ры, 1984. – С. 126-148. – Библиогр. : с. 148.
- Благова 2000: Благова, Г.Ф. Пословица и жизнь / Г. Ф. Благова. – М. : Изд. фирма «Восточн. литература» РАН, 2000. – 222 с. – Библиогр. : с. 217-220. – 1000 экз. – ISBN 5-02-018140-4
- Бочина 2002: Бочина, Т.Г. Стилистика контраста: Очерки по языку русских пословиц [Текст] / Т.Г. Бочина. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 2002. – 196 с. – Библиогр. : с. 184-194. – ISBN 5-7464-0760-7
- Величко 1996: Величко, С.І. Фразеологізми-прислів'я як константи функціонально-семантичного поля спонування в сучасній німецькій мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10. 02. 04 / Київський лінгв. ун-т. – К., 1996. – 21 с.
- Воркачев 2001: Воркачев, С.Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт : становление антропоцентрической парадигмы в языкознании [Текст] / С. Г. Воркачев // Филологические науки. – 2001. – № 1. – С. 64-72.
- Голубовська 2004: Голубовська, І.О. Етнічні особливості мовних картин світу: монографія [Текст] / І. О. Голубовська. – 2-е вид. – К. : Логос, 2004. – 284 с. – Бібліогр. : с. 255-283. – 300 пр. – ISBN 966-581-497-4.
- Дандис 1978: Дандис, А. О структуре пословицы [Текст] / А. Дандис // Паремнологический сборник : Пословица. Загадка : Структура, смысл, текст. – М. : Наука, 1978. – С. 13-34. – Бібліогр. : с. 34.
- Єрмоленко 2006: Єрмоленко, С.С. Мовне моделювання дійсності і знакова структура мовних одиниць : монографія [Текст] / С. С. Єрмоленко. – К. : Вид. дім Дмитра Бурого, 2006. – 384 с. – Бібліогр. : с. 332-381. – 300 пр. – ISBN 966-8188-43-8.
- Жайворонок 2001: Жайворонок, В.В. Українська етнолінгвістика : деякі аспекти досліджень [Текст] / В. В. Жайворонок // Мовознавство. – 2001. – № 5. – С. 48-63.
- Кісь 2002: Кісь, Р. Мова, думка і культурна реальність (від Олександра Потебні до гіпотези мовного релятивізму) [Текст] / Р. Кісь. – Львів : Літопис, 2002. – 304 с. – Бібліогр. : с. 93-96, 177-179, 287-290. – ISBN 966-7007-34-5.
- Кокаре 1968: Кокаре, Э. Параллели в латышских, литовских и русских пословицах и поговорках [Текст] / Э. Кокаре // Фольклор балтских народов. – Рига : Зинатне, 1968. – С. 227-278. – Библиогр. : с. 278.
- Кокаре 1978: Кокаре, Э. Интернациональное и национальное в латышских пословицах и поговорках [Текст] / Э. Кокаре. – Рига : Зинатне, 1978. – 294 с. – Библиогр. : с. 264-267.
- Корень 2000: Корень, О.В. Системно-функціональні особливості англійських прислів'їв [Текст] : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10. 02. 04 / Харків. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. – Харків, 2000. – 19 с.

Коцюба 2010: Коцюба, З.Г. Рефлексія побутової свідомості в різномовному проverbsьальному просторі (від універсального до національного) [Текст] : монографія. – Львів : ДП “Видавничий дім “Укрпол”, 2010. – 472 с. – Бібліогр. : с. 414-471. – 300 пр. – ISBN 978-966-8955-18-1.

Крикманн 1978: Крикманн, А.А. Некоторые аспекты семантической неопределенности пословицы [Текст] / А. А. Крикманн // Паремииологический сборник : Пословица. Загадка : Структура, смысл, текст. – М. : Наука, 1978. – С. 82-104. – Библиогр. : с. 104.

Крикманн 1984: Крикманн, А.А. Опыт объяснения некоторых семантических механизмов пословицы [Текст] / А. А. Крикманн // Паремииологические исследования. – М. : Гл. ред. восточной л-ры, 1984. – С. 149-178. – Библиогр. : с. 178.

Кузнецов 2000: Кузнецов, А.М. Когнитология, «антропоцентризм», «языковая картина мира» и проблемы исследования лексической семантики [Текст] / А. М. Кузнецов // Этнокультурная специфика речевой деятельности : сб. обзоров. – М. : ИНИОН РАН, 2000. – С. 8-22.

Левин 1984: Левин, Ю.И. Провербиальное пространство [Текст] / Ю. И. Левин // Паремииологические исследования. – М. : Гл. ред. восточной л-ры, 1984. – С. 108-126. – Библиогр. : с. 126.

Мерзликіна 2001: Мерзликіна, О.В. Комунікативно-прагматичний аспект функціонування прислів'їв у художніх текстах (на матеріалі творів М. Сервантеса) [Текст] : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.05 / Київ. лінгв. університет. – К., 2001. – 20 с.

Мокренко 1982: Мокиенко, В.М. К разграничению генетических и типологических связей славянской поговорки [Текст] / В. М. Мокиенко // Современные славянские культуры : развитие, взаимодействие, международный контекст : материалы Междунар. конф. ЮНЕСКО. – К. : Наук. думка, 1982. – С. 364-369.

Наконечна 1997: Наконечна, О.І. Категорія об'єктивної модальності в українських прислів'ях і приказках [Текст] : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / НАН України, Інститут укр. мови. – К., 1997. – 25 с.

Николаева 1995а: Николаева, Т.М. Обобщенное, конкретное и неопределенное в паремии [Текст] / Т.М. Николаева // Малые формы фольклора : сб. статей памяти Г. Л. Пермякова. – М. : Восточная л-ра, РАН, 1995. – С. 311-324.

Николаева 1995б: Николаева, Т.М. «Модели мира» в грамматике паремий [Текст] / Т. М. Николаева // Филологический сборник (к 100-летию со дня рождения акад. В. В. Виноградова). – М. : Ин-трус. яз. им. В. В. Виноградова РАН, 1995. – С. 316-325. – Библиогр. : с. 325.

Падучева 1984: Падучева, Е.В. О семантических связях между басней и ее моралью (на материале басен Эзопа) [Текст] / Е. В. Падучева // Паремииологические исследования. – М. : Гл. ред. восточной л-ры, 1984. – С. 223-251. – Библиогр. : с. 251.

Пашенько 1996: Пашенько, Н.Л. Функції українських народних прислів'їв та приказок в історичних повістях Богдана Лепкого [Текст] / Н. Л. Пашенько // Мова та стиль українського фольклору : зб. наук. праць. – К. : ІЗМН, 1996. – С. 123-127. – Библиогр. : с. 127.

Пермяков 2001: Пермяков, Г.Л. Грамматика пословичной мудрости [Текст] // Пословицы и поговорки народов Востока / Г. Л. Пермяков. – М. : Лабиринт, 2001. – С. 9-60.

Пирогов 2003: Пирогов, В.Л. Структура і семантика паремійних одиниць японської, англійської, української та російської мов : типологічний та лінгвокультурологічний аспекти [Текст] : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.17 / Київ. нац. лінгв. ун-т. – К., 2003. – 19 с.

Прутчикова 2003: Прутчикова, В.В. Семантико-функціональні особливості німецьких висловлень-прислів'їв [Текст] : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10. 02. 04 / Харків. нац. ун-т імені В. Н. Каразіна. – Харків, 2003. – 20 с.

Радзівська 2003: Радзівська, Т.В. Про один із ракурсів антропоцентричної парадигми сучасного мовознавства [Текст] / Т. В. Радзівська // Слов'янський вісник : зб. наук. праць. Вип. 4. – Рівне : РІСКСУ, 2003. – С. 97-101. – Библиогр. : с. 101.

Саввина 1984: Саввина, Е.Н.О трансформациях клишированных выражений в речи [Текст] / Е. Н. Саввина // Паремииологические исследования. – М. : Гл. ред. восточной л-ры, 1984. – С. 200-222. – Библиогр. : с. 222.

Садова 2006: Садова, Г.Ю. Семантико-синтаксична організація компаративних паремій [Текст] : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02 / Ін-т мовозн-ва ім. О.О. Потебні НАН України. – К., 2006. – 19 с.

Селянина 1970: Селянина, Л.И. Варианты пословиц английского языка [Текст] : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / МГПИ им. В.И. Ленина. – М., 1970. – 27 с.

СЛТ 2001: Ермоленко, С.Я., Бибик, С.П., Тодор, О.Г. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів [Текст] / С. Я. Ермоленко (ред.). – К. : Либідь, 2001. – 224 с. – ISBN 966-06-0177-8.

Снитко 2003: Снитко, Е.С. Этнические культуры в зеркале языка [Текст] / Е. С. Снитко // Мова і культура. – Вип. 6. – Т. ІУ. – К. : Вид. дім Дмитра Бураго, 2003. – С. 5-10. – Библиогр. : с. 10.

Тарланов 1982: Тарланов, З.К. Очерки по синтаксису русских пословиц [Текст] / З. К. Тарланов. – Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1982. – 136 с. – Библиогр. : с. 129-135.

Тийттанен 1985: Тийттанен, Т.Э. Языковой афоризм как мировоззренческое отражение бытия обыденным сознанием [Текст] : автореф. дисс. ... канд. филос. наук : 09.00.01 / Уральск. гос. ун-т им. А.М. Горького. – Свердловск, 1985. – 17 с.

- Grigas 1974: Grigas, K. Der syntaktische Aspekt bei der vergleichenden Forschung der Sprichwörter [Text] / K. Grigas // Proverbium. – 1974. – № 23. – P. 14-19. – Ref. : P. 19.
- Grigas 2000: Grigas, K. Einige Probleme der modernen Parömiographie und Parömiologie [Text] / K. Grigas // Acta Ethnographia Hungarica. – № 45. – 2000. – Pp. 365-369.
- Mieder 2005: Mieder, W. American Proverbs as International, National and Global Phenomenon [Text] / W. Mieder // Patarlės fenomenas : Tarptautiškas ir tautiškas. Prof. habil. dr. K. Grigo (1924 – 2002) aštuoniasdešimas / Tautosakos darbai / Folklore Studies 30. – 2005. – Pp. 57-72. – Ref. : P. 72.
- Palmer 1981: Palmer, F.R. Semantics [Text] / F. R. Palmer. – 2nd ed. – Cambridge : Cambridge Univ. Press, 1981. – 221 pp. – Ref. : pp. 208-213. – ISBN 0-521-28376-0.
- Sitarz 2000: Sitarz, M. Yiddish and Polish proverbs. Contrastive Analysis against Cultural Background [Text] / Magdalena Sitarz. – Kraków : Polska Akademia Umiejętności, 2000. – 161 pp. – Ref. : pp. 145-150. – 500 egz. – ISBN 83-86956-83-6.

Статья посвящена рассмотрению различных аспектов и направлений в лингвистическом изучении пословиц и поговорок; прослеживаются проблемы лингвокультурологического анализа паремий языков европейского ареала, в частности в рамках исследования универсального и национального в традиционных текстах народной культуры.

Ключевые слова: пословица, поговорка, лингвистика, паремология, языковое сознание, быденное сознание.

The article focuses on the examination of various aspects and tendencies in the linguistic research of proverbs and sayings; the problems of the linguo-cultural analysis of European proverbial corpora are traced, in particular within the research of national and universal in traditional texts of folk culture.

Keywords: proverb, saying, linguistics, paremiology, lingual consciousness, common consciousness.

Надійшла до редакції 24 жовтня 2011 року.

Жанна Краснобаєва-Чорна

УДК 81'373.7 : 81'374(038)

ББК Ш12=411.4*468*33*34

ГЕНЕТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ: МАТЕРІАЛИ ДО СЛОВНИКА ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ТЕРМІНІВ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Стаття продовжує цикл публікацій, присвячений класифікаційним параметрам фразеологічних одиниць. Запропоновано основні погляди на джерела української фразеології у ХХ ст. і на початку ХХІ ст. За усталеною моделлю словникової статті «Словника фразеологічних термінів сучасної української мови» опрацьовано базові складники термінологічної підсистеми «генетична класифікація фразеологічних одиниць».

Ключові слова: власне-генетична класифікація фразеологізмів, когнітивно-генетична класифікація фразеологізмів, терміносистема, фразеологічна одиниця.

Генетична класифікація фразеологізмів – це класифікація фразеологічних одиниць, що передбачає групування фразеологічного матеріалу за джерелами походження. Класифікація опрацьована у фразеологічних студіях ХХ століття Л. Авксентьева [Авксентьев 1983], Л. Булаховського [Булаховский 1953], А. Івченка [Ивченко 1999], Ф. Медведєва [Медведев 1977], В. Мокієнка [Мокиенко 1989; Мокієнко 1990], Л. Скрипник [Скрипник 1973], М. Шанського [Шанский 1963] та ін., а на початку ХХІ століття отримала нову інтерпретацію у працях М. Жуйкової [Жуйкова 2004; Жуйкова 2007]. Актуальність статті зумовлена відсутністю у науковій літературі системного опису генетичних типів фразеологічних одиниць, а також необхідністю структурування термінологічної підсистеми «генетична класифікація фразеологічних одиниць» для «Словника фразеологічних термінів сучасної української мови».

Мета роботи: 1) визначити складники термінологічної підсистеми «генетична класифікація фразеологічних одиниць» (пор. термінологічна система «фразеологія»); 2) опрацьовати словникові статті термінів цієї підсистеми для «Словника фразеологічних термінів сучасної української мови».

Проаналізувавши наукову літературу з теми, ми встановили, що термінологічна підсистема «генетична класифікація фразеологічних одиниць» формується з двох блоків: власне-генетична класифікація фразеологізмів (терміни: *фразеологізм власне-український, фразеологізм запозичений, фразеологізм питома український, фразеологізм спільнослов'янський, фразеологізм східнослов'янський, фразеологічна калька (фразеологічна калька точна, фразеологічна калька неточна; фразеологічна калька денотативно-образна, фразеологічна калька смислово-образна), фразеологічна напівкалька*) та когнітивно-генетична класифікація фразеологізмів (терміни: *фразеологізм квазіреальний; фразеологізм проміжного типу; фразеологізм, утворений незалежно від вільного словосполучення; фразеологізм, утворений шляхом переосмислення вільного словосполучення; фразеологізм фантомний*). За усталеною моделлю словникової статті «Словника фразеологічних термінів сучасної української мови» (див. [Краснобаєва-Чорна, Усенко 2010; Краснобаєва-

Чорна, Усенко 2011; Краснобаєва-Чорна 2011]) опрацьовано дефініції зазначених термінів підсистеми «генетична класифікація фразеологічних одиниць».

I. Власне-генетична класифікація фразеологізмів

Генетична класифікація є надзвичайно корисною з погляду історичного вивчення фразеології кожної мови, проте, як слушно зазначають мовознавці, не завжди можна точно встановити джерело виникнення певної фразеологічної одиниці [СУЛМ 1973: 343; Скрипник 1973: 22]. Генетична класифікація фразеологічних одиниць (далі ФО) покладена в основу розгляду джерел української фразеології Л. Скрипник. Генеза багатьох уживаних в українській мові фразеологізмів, за Ф. Медведєвим, свідчить про тісний зв'язок української мови та культури з усією світовою культурою [Медведєв 1977: 12].

У русистичі генетичні типи ФО розглянуті Л. Булаховським, М. Шанським та ін. Так, Л. Булаховський виділяє вісім груп ФО: 1) прислів'я та приказки; 2) професіоналізми, що набули метафоричного вжитку; 3) усталені вислови з анекдотів, жартів; 4) цитати й образи з «Старого» і «Нового» завітів; 5) ремінісценції з античної старовини; 6) переклади поширених іншомовних висловів французьких, рідше – німецьких, італійських, англійських; 7) крилаті слова російських та іноземних письменників; 8) влучні фрази видатних людей.

М. Шанський членує фразеологічний фонд російської мови за походженням на чотири групи: 1) питома російські фразеологізми – фразеологічні одиниці, що виникли у російській мові або успадковані нею з більш давньої мови-джерела (загальнослов'янські ФО: пор., рос. *водить за нос* – укр. *водити за ніс* – польск. *wodzić za nos* – болг. *водя за нос*; східнослов'янські ФО: пор., рос. *под горячую руку* – укр. *під горячу руку* – білор. *над гарачую руку*; власне-російські: рос. *дело в шляпе*); 2) запозичені фразеологізми – фразеологічні одиниці, що прийшли у мову зовні і вживаються у ній у тому вигляді, в якому відомі у мові-джерелі (запозичення зі старослов'янської мови: рос. *всей душой*, рос. *ради бога*, рос. *знамениевремени*, рос. *на сон грядущий*, рос. *злачное место*; запозичення із західноєвропейських мов без перекладу: пор., *жереб кинут* – лат. *alea jacta est*); 3) фразеологічні кальки – фразеологічні одиниці, що виникли внаслідок дослівного перекладу іншомовного фразеологізму (рос. *борьба за жизнь* – англ. *struggle for life*, рос. *разбить наголову* – нім. *aufs Haupt schlagen*); 4) фразеологічні напівкальки – це напівпереклад-напівзапозичення іншомовного фразеологізму, тобто частина складників фразеологізму перекладається, а частина запозичується без перекладу (пор., рос. *пробить брешь* – фр. *batter en breche*, рос. *смешать карты* – фр. *brouiller les cartes*).

В україністиці генезою українських ФО займались Л. Авксентьєв, Ф. Медведєв, Л. Скрипник та ін. У [СУЛМ 1973: 396-398] зазначено, що фразеологічний склад української мови, як і лексичний, має кілька генетичних груп: 1) питома українські фразеологізми (спільнослов'янські ФО: пор., укр. *мати зуб* – рос. *иметь зуб*; укр. *бити в очи* – рос. *бить в глаза* – болг. *бия в очи*; східнослов'янські фразеологізми: укр. *під горячу руку* (пор. з рос. і білор.); власне-українські фразеологізми: *облизня піймати*); 2) запозичені фразеологізми (*Ab ovo* – лат. «від яйця», переносно «з давніх-давен, з самого початку»); 3) фразеологічні кальки: *синя панчоха* (англ. *blue stocking*) та напівкальки: фр. *à vol d'oiseau* – з польоту птаха, пор., укр. *з пташиного польоту* [СУЛМ 1973: 396-398]. За джерелами, що живлять фонд крилатих висловів української літературної мови, за ступенем їх поширення в інших мовах світу у [СУЛМ 1973: 396-398] виділено три групи: 1) вислови найрізноманітнішого походження, що являють собою спільний культурний фонд європейської цивілізації (одиниці античного походження (старогрецькі: *гордіїв вузол*, *прокрустове ложе*, *сізіфова праця*; староримські: *гроші не пахнуть*, *Ювеналів бич*, *перейти Рубікон*); одиниці релігійного (церковно-книжного) джерела (біблійні: *не хлібом єдиним, камінь спотикання*, *обітована земля*; євангельські: *блудний син*, *нести хрест*); переклади із художніх, філософських та інших творів багатьох мов, засвоєні в різні часи (німецького походження: *договір з дияволом* (Й.-В. Гете), *чисте мистецтво* (І. Кант); англійського походження: *бути чи не бути* (В. Шекспір); одиниці, засвоєні з інших неслов'янських мов: італійські (*Дантове пекло*), іспанські (*п'ята колона*), бельгійські (*синій птах*), норвезькі (*любовний трикутник*)); одиниці із фразеологічного фонду східних народів: *випустити духа з пляшки*, *тисяча й одна ніч*, *Сади Семіраміди*; одиниці з російської класики: *золота рибка* (О. Пушкін), *рильце в пуху* (І. Крилов), *живий труп* (Л. Толстой)); 2) вислови давньоруського джерела, засвоєні в основному східнослов'янськими мовами: *криваве вино*, *розтікатися мислю по древу* (*по дереву*) («Слово о полку Ігоревім»); 3) вислови, що виникли на власне-українському національному ґрунті: *колотоськавідьма* (Г. Квітка-Основ'яненко), *баба Палажка і баба Параска* (І. Нечуй-Левицький). За [СУЛМ 1973] генетичну класифікацію ФО можна деталізувати класифікацією фразеологізмів за сферами первісного вжитку¹, безвідносно до того, чи вони належать до групи питома українських одиниць, чи виникли внаслідок калькування.

Л. Авксентьєв класифікує ФО за сферами вжитку на декілька груп: 1) вислови основоположників марксизму-ленінізму, політичних діячів (*Краще вмерти стоячи, ніж жити на колінах* (Д. Ібаррурі)); 2) крилаті вирази видатних майстрів слова (*Всякому городу нрав і права* (Г. Сковорода); *А судді хто?* (О. Грибоедов)); 3) вирази, які походять з античних джерел (*дамоклів меч*, *ахілєсова п'ята*); 4) вислови біблійного походження, засвоєні з церковнослов'янської мови (*вовк в овечій шкурі*, *валамова ослиця*); 5) вирази народного походження,

¹Класифікацію фразеологічних одиниць за сферою вживання позиціоновано у «Словнику фразеологічних термінів сучасної української мови» як окрему термінологічну підсистему.

приказки, прислів'я (*під лежачий камінь вода не тече, друзі пізнаються в біді*); б) вирази професійно-виробничого походження (*брати на буксир, пливти за течією, кинути якір, викидати за борт* – з мови моряків).

Ф. Медведєв зазначає, що українська фразеологія складається з трьох основних шарів [Медведєв 1977: 10-13]: 1) загальнослов'янська фразеологія, що поширена з найдавніших часів у всіх або майже всіх слов'янських мовних групах, хоч і не завжди в однаковому оформленні. Ця група становить кількісно обмежений шар, до якого здебільшого належать ФО біблійного походження (*око за око, корінь зла, і плоть і кров*). З-поміж них дослідник виділяє: стійкі вислови власне старослов'янської мови; біблійні та євангельські вислови, що прийшли через старослов'янську мову; давньоєврейські та давньогрецькі вирази, що пов'язані з релігійним культом; 2) давньоруська фразеологія, виникнення якої пов'язане з окремим існуванням давніх діалектів східних слов'ян, з існуванням давньоруської мови. Цей шар охоплює широке коло питань суспільного буття, зокрема економіку, політику, побут, родинні стосунки; відомий усім східнослов'янським мовам і зафіксований у давньоруських пам'ятках (*взяти на щит* (захопити город), *указати путь* (прогнати)); 3) власне-українська фразеологія.

Фразеологічний склад української мови, як і лексичний, за Л. Скрипник, має такі генетичні типи: питома українські фразеологізми, запозичені фразеологізми, фразеологічні кальки або напівкальки.

Отже, складник «власне-генетична класифікація фразеологізмів» термінологічної підсистеми «генетична класифікація фразеологічних одиниць» має структуру (див. Табл. 1):

Таблиця 1

Структура власне-генетичної класифікації фразеологізмів у сучасній українській мові

Фразеологізм питома український	Фразеологізм запозичений	Фразеологічна калька	Фразеологічна напівкалька
<ul style="list-style-type: none"> • фразеологізм власне-український • фразеологізм спільнослов'янський • фразеологізм східнослов'янський 		<ul style="list-style-type: none"> • фразеологічна калька точна • фразеологічна калька неточна 	
		<ul style="list-style-type: none"> • фразеологічна калька денотативно-образна • фразеологічна калька смислово-образна 	

ФРАЗЕОЛОГІЗМ ВЛАСНЕ-УКРАЇНСЬКИЙ – ФО, що відображає особливості національної історії, культури, побуту. Фразеологізми цього типу групуються навколо вітчизняних власних назв, пов'язані з історією України; крилаті вислови українських історичних діячів, письменників (у широкому розумінні фразеології): *передати куті меду, на руку ковінка, не до шмиги*.

ДИВ.: *фразеологізм питома український, фразеологізм спільнослов'янський, фразеологізм східнослов'янський*.

ФРАЗЕОЛОГІЗМ ЗАПОЗИЧЕНИЙ – ФО, що являє собою стійку сполуку слів, яка склалася в іншій мові і була перенесена на український мовний ґрунт без перекладу – в транслітерованому або не транслітерованому вигляді. Наприклад, фразеологізм *ab equo ad asinum* – букв.: *із кобил та в клячі* (англ. *to descend from horse to donkey; to change a horse for a donkey*, нім. *man soll nicht vom Pferde auf den Esel Kommen*, укр. *був кінь та з'їздився*, рос. *променять сапоги на лапти; из попов да в дьяконы*). Давня сентенція. Йдеться про нерівноцінний обмін, а також про пониження на посаді [ЛФСД 2009].

ДИВ.: *фразеологізм питома український, фразеологічна калька, фразеологічна напівкалька*.

ФРАЗЕОЛОГІЗМ ПИТОМО УКРАЇНСЬКИЙ – ФО, що виникла в українській мові або ФО, що була свого часу успадкована з давнього мовного джерела. До питома українських фразеологічних одиниць належать спільнослов'янські фразеологізми, східнослов'янські фразеологізми та власне-українські фразеологізми.

ДИВ.: *фразеологізм власне-український, фразеологізм запозичений, фразеологізм спільнослов'янський, фразеологізм східнослов'янський, фразеологічна калька, фразеологічна напівкалька*.

ФРАЗЕОЛОГІЗМ СПІЛЬНОСЛОВ'ЯНСЬКИЙ – ФО, що увійшла в українську фразеологію із спільнослов'янської мови (до V-VI ст. н.е.) і дотепер відома здебільшого усім слов'янським мовам: укр. *з голови до п'ят*, рос. *с головы до пят*, сербохор. *од главе до петѣ*, чеськ. *od hlavy az do paty*.

ДИВ.: *фразеологізм власне-український, фразеологізм питома український, фразеологізм східнослов'янський*.

ФРАЗЕОЛОГІЗМ СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИЙ – ФО, що виникла в

давньоруську епоху і є здобутком мовної спільності предків росіян, українців, білорусів. Фразеологічні одиниці цієї групи побутують у мовах усіх східних слов'ян, але не мають дослівних еквівалентів в інших слов'янських мовах: укр. *під гарячу руку*, рос. *под горячую руку*, білор. *пад гарячую руку*.

ДИВ.: *фразеологізм власне-український, фразеологізм питома український, фразеологізм спільнослов'янський*.

ФРАЗЕОЛОГІЧНА КАЛЬКА – фразеологізм, що з'явився в мові внаслідок дослівного перекладу іншомовного звороту [Шанский 1955; Шанский 1963]; фразеологізм, що передає цілісність семантико-стилістичного й експресивно-емоційного значення ФО мови-джерела із збереженням образної основи [Зорівчак 1975]. Так, фразеологізм *боротьба за існування* – це фразеологічна калька англійського вислову англ. *struggle for life*, яка перекладена частинами (іменник *struggle* – *боротьба*, прийменник *for* – *за*, іменник *life* – *життя*). Необхідно пам'ятати, що іноді фразеологічне калькування призводить до виникнення сполук, у яких синтаксичні зв'язки та семантичні відношення слів не відповідають законам мови-рецептора, що може спричинити появу нових значень і нових моделей сполучення слів. У такий спосіб розрізняють точні кальки та неточні.

За Р. Зорівчак, калькування – це виправданий дослівний переклад, уміле застосування якого вносить у текст багато оригінальної образності, експресії та влучності вислову [Зорівчак 1975: 79]. Калька повинна відповідати законам і нормам мови-рецептора. Найчастіше калькують ті ФО, в основі яких немає національно-специфічної реалії. Дослідниця розрізняє кальки денотативно-образні та кальки смислово-образні.

ДИВ.: *фразеологізм запозичений, фразеологізм питома український, фразеологічна калька денотативно-образна, фразеологічна калька неточна, фразеологічна калька смислово-образна, фразеологічна калька точна, фразеологічна напівкалька*.

ФРАЗЕОЛОГІЧНА КАЛЬКА ДЕНОТАТИВНО-ОБРАЗНА – скалькований вислів зовнішньої маніфестації словесних образів оригіналу. Під час перекладу інтерпретатор усвідомлює словесний образ оригіналу в усіх його зв'язках, з усіма його інгерентними й адгерентними конотаціями. Керуючись художнім чуттям, стилістичною традицією мови-реципієнта, він подумки переносить словесний образ на рідний ґрунт, намагаючись відтворити його засобами своєї мови, виходячи з її особливостей та естетичних потенцій. Іноколи можна передати буквальний зміст образного вислову оригіналу, тобто покомпонентно скалькувати перший смисловий шар словесного образу оригіналу. Так, в англійському перекладі поеми Т. Шевченка «Сон», здійсненому Дж. Віром, є вислів англ. *to sink the claws into*

one's liver. Ця полілексемна структура не належить до англійського образного фонду, а є покомпонентним відтворенням ужитого Т. Шевченком словесного образу укр. *запустити пазурі в печінки* у контексті: «А той, тихий та тверезий, Богобоязливий, Як кішечка підкрадається, Вижде нещасливий У тебе час та й *запустить Пазурі в печінки...*» (Т. Шевченко). Лінгвостилістичне зіставлення й опитування інформантів підтверджують, що англломовні носії сприймають скалькований вислів, який викликає в їхній уяві образ, аналогічний образіві, що виникає в уяві українців під впливом вислову *запустити пазурі в печінки* [Зорівчак 1985]. Завдяки чуттєво уявному образіві-посередникові англійці сприймають смислове значення словесного образу, оскільки він має таку саму денотативну та конотативну семантику, такі самі асоціації та конотації, як і вислів оригіналу. Тут додається ще проблема історико-філологічного, так званого вертикального контексту: носії англійської мови мають певне літературне підґрунтя для сприйняття цього скалькованого словесного образу завдяки легенді про страждання Прометейя та увічнення цього героїчного образу у вірші Дж.-Г. Байрона «Прометей» і в ліричній драмі П.-Б. Шеллі «Визволений Прометей».

На думку Р. Зорівчак, денотативно-образні кальки – не абсолютні копії з оригіналів [Зорівчак 1975]. Калькування пов'язане з інтерференцією у граматичну будову цільової мови. Цей шар, якому належить провідна роль у збереженні стійкості мовної системи загалом, найнедоступніший для впливу інших мов. В українсько-англійських міжмовних взаєминах калькування ускладнюється великими розбіжностями в морфолого-фонетичній організації та синтаксичній будові обох мов, тим, що деякі особливості англійської граматики (нормативне вживання присвійних і особових займенників, артиклі із семантичним навантаженням, необхідність формального підмета, перевага аналітичних дієслівних форм тощо) заважають перекладачеві домогтися такої ж образної сконденсованості, лаконічності й чіткості звучання, які властиві словесним образам оригіналу.

Щодо словесного образу укр. *запустить пазурі в печінки* та його денотативно-образної кальки англ. *would drive the claws into your liver* Р. Зорівчак зауважує, що лексема *печінка* вжита у множині, яка має певне конотативне навантаження. Перекладач, очевидно, мав рацію, не використавши множинної форми англійського іменника англ. *a liver*. Якщо англійська мова сприйме цю денотативно-образну кальку, то з часом, можливо, англломовні носії також вживатимуть іменник англ. *a liver* у множині.

ДИВ.: *фразеологізм запозичений, фразеологізм питома український, фразеологічна калька, фразеологічна калька смислово-образна, фразеологічна напівкалька*.

ФРАЗЕОЛОГІЧНА КАЛЬКА НЕТОЧНА – фразеологізм, що виник у мові-рецепторі внаслідок неточного калькування іншомовної сполуки, тобто це послівний переклад іншомовного фразеологізму з певними відхиленнями у лексико-граматичній передачі його окремих компонентів: *бути як на голках* – фр. *être sur des épines* (у французькому звороті відсутній порівняльний компонент як); фр. *à vol d'oïseau* – з польоту птаха, пор., укр. з *пташиного польоту*. Неточні фразеологічні кальки з'являються і за умови, коли на місці слова під час калькування виникає фразеологізм. Це явище спостерігається тоді, коли калькуються іншомовні складні слова, складники яких можуть бути передані не тільки морфемами, а й цілими лексичними одиницями: *адамове яблуко* з нім. *Adamsapfel*.

Див.: *фразеологічна калька, фразеологічна калька точна.*

ФРАЗЕОЛОГІЧНА КАЛЬКА СМИСЛОВО-ОБРАЗНА – скалькований вислів, що відображає вмотивоване калькування певного смислу словесного образу (другого смислового шару), а не його зовнішньої маніфестації (пор., *калька денотативно-образна*). Так, на перший погляд легко розширити валентні властивості окремих слів, щоб утворились нові, оригінальні засоби вислову. Однак найуживаніші образні вислови мови можуть бути абсолютно різними, пор.: укр. *ушко голки* – англ. *the eye of a needle* (досл. «око голки»), укр. *стрілка годинника* – англ. *the hand of a clock* (досл. «рука годинника») тощо. Під час перекладу інтерпретатор усвідомлює чуттєво-уявний образ і відтворює його засобами рідної мови, керуючись художнім відчуттям і виходячи з її граматичних особливостей, символіки, засобів просодії. При цьому два різномовні словесні образи відмінної зовнішньої маніфестації можуть мати ту саму денотативну та конотативну семантику, тобто другий смисловий шар у них повністю збігається.

Так, у соціально-психологічній новелі «Intermezzo» М. Коцюбинський створив надзвичайно місткий і яскравий словесний образ укр. *пустити душу під чорний пар* із семантикою «оновитися», «відродитися морально» (*Ліниво всі встали, ліниво ступаєм з ноги на ногу й несемо обережно додому спокій. Йдемо повз чорний пар. Тепло дихнула в лице пухка чорна рілля, повна спокою й надії. Вітаю. Спочивай тихо під сонцем, ти така ж втомлена, земле, як я. Я теж пустив свою душу під чорний пар...* (М. Коцюбинський)). Цей словесний образ створений шляхом метафоризації на основі поняття *пар* – «рілля, залишена на одне літо без посіву з метою поліпшення якості землі для наступного посіву озимих» і ФО термінологічного характеру *чорний пар* – «чистий пар, оброблення якого починається восени». Хлібороб чорноземних районів України асоціює вид свіжозораного поля з певною ознакою – чорним кольором землі і називає це поняття *чорний пар*, виділяючи ту ознаку, що

впадає у вічі та характеризує предмет загалом. Цікаво, що мешканцям Карпат, які живуть не на чорноземах, вислів *чорний пар* зовсім невідомий, його не знайти у творах І. Франка, В. Стефаника, Марка Черемшини, Леся Мартовича та ін.

Створений М. Коцюбинським словесний образ виявився надто сильним, щоб перекладач міг його проігнорувати. До покомпонентного калькування, створення денотативно-образної кальки українського словесного образу він не міг вдатися. Тому А. Мистецький скалькував другий смисловий шар, смислово образність і віднайшов відповідні англійські вислови англ. *a fallow field* «земля під паром» і англ. *to lie fallow* «залишитися під паром». В основу англійського вислову покладено іншу ознаку – пухкість землі (пор., англ. *All of with care. We walk along a fallow field. Our faces sense the warmth of the mellow, plowed up loam, full of peace and hope. I greet the field. Rest quietly under the sun, O earth, you are as weary as I am. I too have le my soul lie fallow*). Отже, англ. *to let one's soul lie fallow* – це смислово-образна калька словесного образу укр. *пустити душу під чорний пар*.

До смислово-образних кальок можна зарахувати також деякі випадки відтворення семантико-стилістичних функцій контекстуальних словесних образів, в основу яких покладено гру слів. Наприклад, розмова між лікарем і хворим гуцулом-бідаком Митром Пасемківим в оповіданні Марка Черемшини «Лік» («Гм, чекай, ага, твої діти повмирили на сухоті?» – «А, то сухі були покійнетка, нема що казати, сухі, ек сухариці!»). У цьому контексті важливим постає глибоке відображення народної ментальності: слово *сухотина* належало до так званих «заборонених» слів (серед простого люду побутовало повір'я, що назвати *сухоти* – означало викликати цю страшну, смертоносну хворобу). М. Скрипник майстерно відтворила цей складний контекстуальний словесний образ смислово-образною калькою, побудованою за допомогою семантичної кореляції слів англ. *consumption* «туберкульоз», «сухоти» – англ. *consumed* «змарнілий», «висохлий» (пор., англ. «*Um-hm! Now wait a minute, didn't your children die of consumption?*» – «*Ah, consumed they were, the dear departed, what else could you say but consumed, they dried up like those rusks*»).

ДИВ.: *фразеологізм запозичений, фразеологізм питома український, фразеологічна калька, фразеологічна калька денотативно-образна, фразеологічна напівкалька.*

ФРАЗЕОЛОГІЧНА КАЛЬКА ТОЧНА – фразеологізм, що відтворює лексико-граматичний склад чужої фразеологічної одиниці без змін: *napir ne червоніє* – лат. *epistola non erubescit*.

Див.: *фразеологічна калька, фразеологічна калька неточна.*

ФРАЗЕОЛОГІЧНА НАПІВКАЛЬКА – фразеологізм, що постає напівперекладом, напівзапозиченням чужого фразеологізму, і виникає тоді, коли частина компонентів

іншомовної фразеологічної одиниці перекладається, а частина запозичується без перекладу: *артезіанський колодязь* – фр. *puits artésien*.

ДИВ.: *фразеологізм запозичений, фразеологізм питомо український, фразеологічна калька.*

II. Когнітивно-генетична класифікація фразеологізмів

Когнітивно-генетична класифікація фразеологічних одиниць – класифікація фразеологізмів за когнітивними механізмами породження. Класифікація, опрацьована М. Жуйковою, дозволяє поглянути на усталену думку про те, що ФО виникають переважно на основі готових словосполучень або речень шляхом їх семантичного переосмислення.

На думку авторки, серед сталих виразів можуть бути виділені різні мотиваційні типи: слід розрізняти ідіоми, утворені на основі існуючих сполучень слів змінного складу (див. словникову статтю *фразеологізм, утворений шляхом переосмислення вільного словосполучення*) та ідіоми, які виникли незалежно від вільних словосполучень (див. словникову статтю *фразеологізм, утворений незалежно від вільного словосполучення*), проте можуть збігатися з ними за своїм компонентним складом. Ідіоми, не пов'язані генетичними зв'язками з вільними словосполученнями, утворюються одразу як цілісні семантичні одиниці, значення яких не інтегрується із значень окремих слів-компонентів. Породження ідіом цього різновиду часто зумовлюється комунікативно-прагматичними потребами мовця, які виникають у конкретній ситуації спілкування і є реакцією на певні спостережувані ознаки, релевантні для мовця. Тому, на думку М. Жуйкової, лише частину ідіом слід вважати знаками непрямої номінації, що виникли внаслідок переосмислення певних мовних одиниць – знаків прямої номінації. Інша частина ідіом, очевидно, є більшою кількісно і надзвичайно динамічною, виникає шляхом комбінації окремих лексем. Їхні складники здатні породжувати у свідомості людини певний образ, асоційований з тим змістом, який необхідно передати за допомогою ідіоми. «Когнітивна відстань» між значенням, яке задається вербальними складниками ідіоми, і тим змістом, який мовець має передати з її допомогою, може бути досить значною (пор., укр. *одважити солі* – «зробити комусь прикрість», рос. *карманная чахотка* – «про відсутність грошей»). Тому вони сприймаються як своєрідні загадки, які вимагають від слухача інтерпретації з урахуванням власного досвіду.

Протиставлення двох типів ідіом видається дуже важливим. Воно відкриває перспективи вивчення різних когнітивних механізмів ідіомотворення, зокрема механізмів породження нового значення та його маніфестації мовними засобами.

Отже, згідно з цією класифікацією М. Жуйкової функціонують ідіоми, утворені на основі вільних словосполучень, та ідіоми, утворені незалежно від вільних словосполучень. Одиниці першого типу можуть утворюватися шляхом фразеологічної метафоризації (*розв'язати руки, ввіймати(ся) на гачок, встати на ліву ногу, дати гарбуза*) або шляхом фразеологічної метонімізації (*різати пупа, вивертати кишені*). Одиниці другого типу членуються на дві групи: квазіреальні ідіоми та фантомні ідіоми. У фразеологічній системі також виділено ідіоми проміжного типу, які не можна однозначно віднести ані до квазіреальних, ані до фантомних.

ФРАЗЕОЛОГІЗМ КВАЗІРЕАЛЬНИЙ – ідіома, що теоретично може бути знаком якихось реальних ситуацій, оскільки існування останніх не суперечить нашому досвіду (укр. *поцілувати клямку (замок)*, укр. *піти раків годувати*, рос. *бить по карману*, рос. *топтатися на одном месте*, білор. *зваць ваўка з лесу*). Квазіреальні фразеологізми становлять різновид фразеологізмів, утворених незалежно від вільного словосполучення.

ДИВ.: *фразеологізм проміжного типу, фразеологізм, утворений незалежно від вільного словосполучення, фразеологізм фантомний.*

ФРАЗЕОЛОГІЗМ ПРОМІЖНОГО ТИПУ – ідіома, яку не можна однозначно віднести ані до квазіреальної, ані до фантомної. Створюваний у ній образ не суперечить концептуальній картині світу, ситуацію можна легко уявити, однак така ситуація виявляється настільки далекою від конкретних реалій життя, що її можна вважати майже нереальною, малоюмовірною (укр. *з рибалки носити копчену рибу*, укр. *шнурки жувати* і т. ін.).

ДИВ.: *фразеологізм, утворений незалежно від вільного словосполучення, фразеологізм квазіреальний, фразеологізм фантомний.*

ФРАЗЕОЛОГІЗМ, УТВОРЕНИЙ НЕЗАЛЕЖНО ВІД ВІЛЬНОГО

СЛОВОСПОЛЧЕННЯ – фразеологізм, що утворюється одразу як цілісна семантична одиниця, значення якої не інтегрується із значень окремих слів-компонентів. Враховуючи кореляцію між семантикою ідіоми та позамовною дійсністю, серед ФО цієї групи можна виділити різні типи: 1) можна розглядати такі ідіоми з погляду відповідності / невідповідності між тим образом, що твориться внутрішньою формою ідіом, та концептуальною картиною світу, сформованою внаслідок осмислення як чуттєвої, так і вербальної інформації, яка дозволяє носію свідомості орієнтуватися в навколишній дійсності (пор., *фразеологізм квазіреальний, фразеологізм фантомний*); 2) предикатні ідіоми можуть бути розмежовані за феноменологічними параметрами тих референтних ситуацій, з якими вони співвідносяться. Серед цих параметрів слід назвати характер розгортання в часі, спостережувальність / неспостережувальність, роль суб'єкта свідомості в процесі їхнього осмислення.

Так, ідіоми можуть позначати ситуації, які мають конкретні спостережувальні ознаки і розгортаються перед очима спостерігача як динамічні сцени або статичні картини: укр. *сушити зуби* («посміхатися»), укр. *витрішки*

продавати («задивлятися на щось»); рос. *испечь лепешку* («вдарити по щоці»). Інтерпретація ситуації суб'єктом ґрунтується передусім на враженнях, отриманих через органи відчуття.

Ситуації іншого типу здебільшого також мають конкретні ознаки, проте не можуть розгортатися перед спостерігачем в одному акті спостереження. Такі ситуації охоплюють фрагмент дійсності, який займає достатньо великий часовий інтервал. У сприйнятті та інтерпретації ситуацій цього типу вирішальну роль відіграють селекція спостережувальних ознак та виділення серед них низки релевантних ознак, інтеграція їх у єдиний ментальний образ, а також осмислення цього образу на основі попереднього досвіду. Нарешті, ситуація може осмислюватися в культурно-аксіологічних параметрах і отримати на основі цього раціональну або емоційну оцінку: *дихати на ладан, стояти одною ногою в могилі, брати за душу, кусати лікті*. Навіть ті ситуації, які мають спостережувальні ознаки, вимагають від суб'єкта складних когнітивних процедур для їх осмислення [Жуйкова 2004: 76].

ДИВ.: *фразеологізм, утворений шляхом переосмислення вільного словосполучення*.

ФРАЗЕОЛОГІЗМ, УТВОРЕНИЙ ШЛЯХОМ ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ВІЛЬНОГО СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ – фразеологізм, утворення якого є наслідком певного мисленнєвого процесу, об'єктом якого виступають не мовні одиниці, а ментальні структури. На першому етапі цього процесу осмислюється прототипова ситуація, унаслідок чого виникає вивідне знання, що закріплюється в свідомості мовців. На другому етапі осмислюється певна актуальна ситуація та з'являється нове знання – виведена з неї імплікація. На третьому етапі відбувається пошук чогось подібного до нової ситуації в попередньому досвіді, причому зіставляються не образи двох ситуацій, а їх абстрактні інтерпретації. Виявлення подібності між ментальними структурами на рівні абстрактного знання відкриває можливість використання існуючого мовного знака (словосполучення) для позначення нової (актуальної) ситуації. Проте одноразове використання такого словосполучення ще не означає утворення ідіоми. Вона виникає тоді, коли відповідний звукокомплекс починає співвідноситись з класом різних за своєю феноменологічною природою ситуацій, які отримують подібну інтерпретацію. До значення ідіоми входить не лише вивідне знання, пов'язане з базовою ситуацією, а й нові змістові компоненти (часто оцінні), отримані на основі інтерпретації такого класу ситуацій, що позначаються ідіомою [Жуйкова 2004: 75].

Виникненню сталого виразу передуює функціонування у мові вільного предикатного сполучення слів, яке співвідноситься з відносно

однорідним класом ситуацій. У свідомості носія мови цьому класові відповідає певна ментальна модель образної природи, до якої входять релевантні складники ситуацій (учасники ситуації, їхні дії, локалізація тощо). Ця ментальна модель отримала назву прототипова.

Прототипова модель, як правило, отримує певну інтерпретацію, що продовжується внаслідок осмислення класу споріднених ситуацій в широкому культурному контексті. Часто інтерпретація відбувається в цільовому і результативному аспектах. Друга важлива для мовно-культурного колективу форма інтерпретації полягає в осмисленні базової ситуації в аксіологічних параметрах. Це означає, що сама ситуація, її учасники, наслідки для певних учасників тощо отримують логічну чи емоційну оцінку, яка залежить від обраної точки відліку.

Оскільки інтерпретація завжди виникає шляхом імплікації, логічного умовиводу, можна говорити про неї як про вивідне знання. Ця інформація у свідомості мовців співвідноситься з базовим образом і доповнює його, утворюючи з ним єдиний концепт. Вивідне знання завжди є наслідком абстрагування від конкретних ознак ситуацій, що може виявлятися більшою або меншою мірою. Наприклад, фразеологізм *розв'язати руки*. Базова ситуація включає двох необхідних учасників – активного і пасивного (руки якого були зв'язані). У свідомості актуалізується той компонент фреймової структури (слот), який корелює з пасивним учасником, адже у базовій ситуації найрелевантнішим є його новий стан. Розв'язання рук відкриває людині можливість діяти активно і, що важливіше, самостійно. Саме цей результативний компонент ментальної структури стає основою для виникнення ідіоми зі значенням «дати можливість діяти самостійно; усунути перешкоди для вільної діяльності». Зрозуміло, що цій ідіомі приписується позитивна оцінка: *«Перемога під Ярославлем розв'язала руки Данилові і дала йому змогу присвятити увагу внутрішнім справам»* (Н. Полонська-Василенко) [Жуйкова 2004: 74].

ДИВ.: *фразеологізм, утворений незалежно від вільного словосполучення*.

ФРАЗЕОЛОГІЗМ ФАНТОМНИЙ – ідіома, внутрішня форма якої творить фантомний, уявний образ, якому жодна ситуація в реальній картині світу не відповідає (укр. *переливати з пустого в порожнє*, укр. *полізити чортові в зуби*, рос. *прополоскати мозги*, рос. *кошки шкребуть на душе*, білор. *собакам сена касіць*, білор. *у вушах коні стаяць*). Фантомні фразеологізми становлять різновид фразеологізмів, утворених незалежно від вільного словосполучення.

ДИВ.: *фразеологізм квазіреальний, фразеологізм проміжного типу, фразеологізм, утворений незалежно від вільного словосполучення*.

Отже, термінологічна підсистема «генетична класифікація фразеологічних одиниць» постає складником терміносистеми «фразеологія». Аналіз термінів підсистеми засвідчив, що генетична класифікація фразеологічних одиниць висвітлює не тільки джерела фразеології, а й специфіку творення ФО. Генетичну класифікацію ФО можна деталізувати класифікацією фразеологізмів за сферою вживання (останню у роботі розглянуто як окрему термінологічну підсистему), крім того, генетична класифікація тісно пов'язана з

перекладознавчою класифікацією фразеологізмів, що допомагає впевнитися у достовірності етимологічного походження ФО, глибше проникнути в їх структурно-семантичні особливості як комплексних знаків вторинної номінації, а також упорядкувати та порівняти одержані дані в межах лексико-фразеологічної системи мови-джерела та мови-рецептора. Надалі актуальним видається формування термінологічних підсистем «класифікація фразеологічних одиниць за сферою вживання» та «перекладознавча класифікація фразеологічних одиниць».

Література

- Авксентьев 1983: Авксентьев, Л.Г. Сучасна українська мова. Фразеологія [Текст] / Л. Г. Авксентьев. – Харків : Вища шк., 1983. – С. 42-59. – Бібліогр. : с. 131-136.
- Булаховский 1953: Булаховский, Л.А. Введение в языкознание [Текст] / Л. А. Булаховский. – М. : Учпедгиз, 1953. – Ч. 2. – 178 с.
- Влахов, Флорин 1986: Влахов, С., Флорин, С. Непереводимое в переводе [Текст] / С. Влахов, С. Флорин. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Высшая школа, 1986. – 416 с.
- Гавриленко 2009: Гавриленко, А. Фразеологические заимствования во французском языке [Текст] / А. Гавриленко // Наукові записки : зб. наук. пр. Серія : Філологічні науки. – Кіровоград : Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка, 2009. – Вип. 81(3). – С. 241-245. – Бібліогр. : с. 245.
- Гарашенко 2010: Гарашенко, О. Фразеологічні одиниці та проблеми їх класифікацій [Текст] / О. Гарашенко // Наукові записки : зб. наук. пр. Серія : Філологічні науки. – Кіровоград : Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка, 2010. – Вип. 89(3). – С. 176-180. – Бібліогр. : с. 179-180.
- Давыденко 2010: Давыденко, Ю. Макролингвистический подход к проблеме перевода фразеологизмов [Текст] / Ю. Давыденко // Наукові записки : зб. наук. пр. Серія : Філологічні науки. – Кіровоград : Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка, 2010. – Вип. 89 (1). – С. 56-59. – Библиогр. : с. 60.
- Денисенко 1989: Денисенко, С. Н. Проблемы фразеологической деривации з погляду перекладу [Текст] / С. Н. Денисенко // Мовознавство. – 1989. – № 3. – С. 36-42.
- Жуйкова 2004: Жуйкова, М.В. Типологія ідіом у когнітивно-генетичному ключі [Текст] / М. В. Жуйкова // Мовознавство. – 2004. – № 4. – С. 72-80.
- Жуйкова 2007: Жуйкова, М.В. Динамічні процеси у фразеологічній системі східнослов'янських мов [Текст] : монографія / М. В. Жуйкова. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волинського державного університету ім. Лесі Українки, 2007. – 416 с. – Бібліогр. : с. 369-403.
- Зорівчак 1975: Зорівчак, Р.П. Фразеологія письменника як проблема перекладу (на матеріалі англійських перекладів поетичних творів Т.Г. Шевченка) [Текст] / Р. П. Зорівчак // Мовознавство. – 1975. – № 5. – С. 75-82.
- Зорівчак 1983: Зорівчак, Р.П. Фразеологічна одиниця як перекладознавча категорія [Текст] / Р. П. Зорівчак. – Львів : Вища школа, 1983. – 175 с.
- Зорівчак 1985: Зорівчак, Р.П. «Денотативно-образна калька» і «сміслово-образна калька» як перекладознавчі терміни [Текст] / Р. П. Зорівчак // Мовознавство. – 1985. – № 2. – С. 54-59.
- Івченко 1999: Івченко, А. Українська народна фразеологія: ономазіологія, ареали, етимологія [Текст] / А. Івченко. – Харків : ФОЛІО, 1999. – 304 с.
- Краснобаєва-Чорна, Усенко 2010: Краснобаєва-Чорна, Ж., Усенко, О. Семантико-граматична класифікація фразеологізмів у Словнику фразеологічних термінів сучасної української мови [Текст] / Ж. Краснобаєва-Чорна, О. Усенко // Лінгвістичні студії : зб. наук. пр. – Донецьк, 2010. – Вип. 21. – С. 124-133. – Бібліогр. : с. 132-133.
- Краснобаєва-Чорна, Усенко 2011: Краснобаєва-Чорна, Ж., Усенко, О. Експресивно-стилістична класифікація фразеологізмів у Словнику фразеологічних термінів сучасної української мови [Текст] / Ж. Краснобаєва-Чорна, О. Усенко // Лінгвістичні студії : зб. наук. пр. – Донецьк, 2011. – Вип. 23. – С. 265-274. – Бібліогр. : с. 297.
- Краснобаєва-Чорна 2011: Краснобаєва-Чорна, Ж. Ідеографічна класифікація фразеологічних одиниць у Словнику фразеологічних термінів сучасної української мови [Текст] / Ж. Краснобаєва-Чорна // Лінгвістичні студії : зб. наук. пр. – Донецьк, 2011. – Вип. 22. – С. 289-298. – Бібліогр. : с. 297-298.
- Лалаян 2009: Лалаян, Н. Генетичні типи та джерела походження ономастичної фразеології (на матеріалі німецької мови) [Текст] / Н. Лалаян // Наукові записки : зб. наук. пр. Серія : Філологічні науки. – Кіровоград : Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка, 2009. – Вип. 81(1). – С. 137-141. – Бібліогр. : с. 141.
- Медведев 1977: Медведев, Ф.П. Українська фразеологія: Чому ми так говоримо [Текст] / Ф. П. Медведев. – Харків : Вища школа, 1977. – 230 с.
- Мокиєнко 1989: Мокиєнко, В.М. Славянська фразеологія [Текст] / В. М. Мокиєнко. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Высшая школа, 1989. – 286, [1] с. – Библиогр. : с. 247-254.

Мокієнко 1990: Мокієнко, В.М. Історико-етимологічний аналіз фразеології та етимологія лексики [Текст] / В. М. Мокієнко // Мовознавство. – 1990. – № 5. – С. 3-11.

Скрипник 1973: Скрипник, Л.Г. Фразеологія української мови [Текст] / Л. Г. Скрипник. – К. : Наук. думка, 1973. – 280 с. – Бібліогр. : с. 275-279.

СУЛМ 1973: Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія / І. К. Білодід (ред.). – К. : Наук. думка, 1973. – С. 151-158; С. 173-178.

Шанский 1955: Шанский, Н.М. Лексические и фразеологические кальки в русском языке [Текст] / Н. М. Шанский // Русский язык в школе. – 1955. – № 3. – С. 28-35.

Шанский 1963: Шанский, Н.М. Фразеология современного русского языка [Текст] / Н. М. Шанский. – М. : Высшая школа, 1963. – С. 75-98.– Бібліогр. : с. 149.

Джерела

Коваль, Коптілов 1975: Коваль, А.П., Коптілов, В.В. Крилаті вислови в українській літературній мові [Текст] / А. П. Коваль, В. В. Коптілов. – К. : Вища школа, 1975.

Коваль 2001: Коваль А.П. Спочатку було Слово. Крилаті вислови біблійного походження в українській мові [Текст] / А. П. Коваль. – К. : Либідь, 2001. – 312 с.

Корж, Луцька 1994: Корж, Н.Г., Луцька, Ф.Й. Из скарбів античної мудрості : Словник [Текст] / Н. Г. Корж, Ф. Й. Луцька. – К. : Вища школа, 1994. – 351 с.

ЛФСД 2009: Латинська фразеологія. Словник-довідник : навчальний посібник [Текст] / П. І. Осипов (автор-уклад.). – К. : Академвидав, 2009.

СФУМ 2003: Словник фразеологізмів української мови [Текст] / В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк, В. В. Дятчук та ін. – К. : Наукова думка, 2003. – 1104 с.

ФСУМ 1999: Фразеологічний словник української мови : В 2-х кн. [Текст] / В. М. Білоноженко, В. О. Винник, І. С. Гнатюк та ін. (уклад.). – К. : Наукова думка, 1999. – Кн.1: А-Н. – 528 с. ; Кн.2: Н-Я. – С. 529-980.

Стаття продовжує цикл публікацій, посвячених класифікаційним параметрам фразеологічних одиниць. В статті розглянуті основні погляди на істоти української фразеології в ХХ в. і в началі ХХІ в. Згідно прийнятої моделі словарної статті «Словаря фразеологічних термінів сучасного українського мови» оброблені базові складові термінологічної підсистеми «генетическа класифікація фразеологічних одиниць».

Ключевые слова: собственно-генетическая классификация фразеологизмов, когнитивно-генетическая классификация фразеологизмов, терминосистема, фразеологическая единица.

The article continues the cycle of publications which is devoted to classific parameters of phraseological units. In the article essential ideas on the sources of the Ukrainian phraseology in the XXth – beginning XXIth century are observed. Some basic terms of the term system «genetically classification of phraseological units» are processed by the accepted model of the vocabulary entry from «The Dictionary of phraseological terms of the modern Ukrainian language».

Keywords: strictly-genetically classification of phraseological units, cognitive-genetically classification of phraseological units, terminological system, phraseological unit.

Надійшла до редакції 19 жовтня 2011 року.

Ольга Кромбет

ББК 81.471.1-8

УДК 811.133.1'342.6

ВИДИ АДАПТАЦІЇ ЛЕКСИЧНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ У РОМАНСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ

Визначено основні види адаптації, прийняті у романському мовознавстві; представлено характерні риси кожного виду адаптації; встановлено зв'язок досліджених видів адаптації з рівнями мови.

Ключові слова: лексичне запозичення, мова-джерело, мова-реципієнт, фонетична / фонологічна адаптація, графічна адаптація, фонографічна адаптація, морфологічна адаптація, семантична адаптація.

Питання лексичних запозичень (далі ЛЗ) завжди перебувало в центрі уваги багатьох французьких лінгвістів, серед яких варто назвати Ж. Ані, Ш. Баллі, І. О. Бодуена де Куртене, Л. Деруа, А. Доза, Ж. Марузо, А. Мартіне, А. Тібо, М. Ушон та ін. Їхні дослідження розкривають специфіку взаємодії мов, причини появи

запозичених слів у мові-реципієнті, роль та місце цих запозичень у її лексичній системі. У лінгвістичних роботах представлені різні класифікації запозичень, етапи асиміляції та ступені їхньої адаптації.

Під час дослідження нашу увагу привернула позиція французького викладача Сорбони А. Тібо, який вважає, що на сучасному етапі розвитку мовознавства поняття "запозичення" («emprunt») є умовним терміном, оскільки повністю не відповідає його значенню [Thibault 2007: 1-2]. Він стверджує, що потрібно виключити поняття "запозичення" зі словника сучасної французької мови, замінивши його на *imitation* («imitation»), а головним чином на *adaptation* («adaptation») іноземних слів. Проте лінгвіст розуміє, що неможливо повністю позбутись цього "невдалого" терміна, оскільки він залишається універсальним і широковживаним у сучасній мовознавчій науці.

Відомо те, що мова, запозичуючи іноземні слова, не залишає їх незмінними протягом тривалого проміжку часу. На момент проникнення запозичення знаходяться "поза системою" мови-реципієнта, оскільки мають свої мовні особливості. Ці слова поступово перебудовуються, адаптуючись до фонетичних, графічних, морфологічних і лексичних закономірностей мови-реципієнта, відповідно, до мовної системи в цілому, тобто піддаються процесу асиміляції. У результаті цього процесу запозичення втрачають свій іншомовний характер, припиняють виділятися на фоні лексичної системи мови-реципієнта, стають її невід'ємною частиною. Отже, **завдання** нашої роботи полягають у визначенні і характеристиці основних видів адаптації ЛЗ, загальноприйнятих у романському мовознавстві. Таким чином, **метою** статті є довести те, що оновлення мови не зводиться лише до появи нових слів у лексичній системі мови-реципієнта, але й відображається на усіх рівнях мовної системи.

Особливості засвоєння запозичених слів, які з'явилися у той чи інший період розвитку мови, закономірності їхнього включення до мовної системи, їхнього підпорядкування нормам мови, а також їхня перебудова належать до процесу внутрішніх законів розвитку мови-реципієнта. Виходячи з того, що запозичення пристосовуються до мови в залежності від її внутрішніх законів у своїй звуковій подібності, графічному зображенні, граматичній структурі та смислового змісті, у романському мовознавстві існує чотири види адаптації запозичених слів:

- **фонологічна** або **фонетична адаптація**, мета якої є пристосувати іншомовні слова до наголосу та системи звуків французької мови;
- **графічна адаптація** веде до регламентації орфографії запозичень відповідно до загальних правил французької мови;
- **морфологічна адаптація** приводить до підпорядкування запозичень закономірностям граматичного складу і дозволяє їм правильно функціонувати в граматичній системі французької мови;
- **семантична адаптація** надає можливість запозиченим словам пристосуватись до лексичної системи французької мови.

Зауважимо, що французькі лінгвісти часто ототожнюють поняття *фонографічна* та *фонетична* адаптації. Крім того, вони використовують два ідентичні терміни, а саме: *adaptation* («adaptation») і *assimilation* («assimilation»).

Для того, щоб набути нормативних ознак мови-реципієнта, слово, яке прийшло з чужої мови, повинно закріпитись у новій для себе мові, міцно увійти до її словникового складу. Слово проходить тривалий процес адаптації. Першим етапом адаптації, який проходить будь-яке запозичене слово, є *фонетична адаптація*, і лише у певній мірі *фонологічна*. У сучасній лінгвістиці виділяють два способи звукового відтворення запозичених слів [Masson 1995: 69]: *фонетичне транскрибування*, яке характеризується послідовним відтворенням фонічного рівня мови-джерела фонетичними засобами мови-реципієнта і *графічне відтворення* – фонемна реалізація, що відбувається за допомогою графіки мови-реципієнта. При фонетичному транскрибуванні мовець добре володіє фонетичними рівнями контактуючих мов, при графічному відтворенні для позначення іноземних фонем він використовує графічні засоби мови, що запозичує. А. Тібо стверджує, що у часи, коли іноземні мови були головним чином відомі своєю письмовою формою, часто при фонетичній адаптації графічне зображення впливало на кількість фонем запозиченого слова [Thibault 2007: 4]. Цей процес він пояснює тим, що, коли мовець намагався вимовити іноземне слово, він, як правило, погано володів правилами вимови іноземних слів і продовжував орієнтуватись на їхнє графічне зображення.

Л. Деруа у роботі «L'empruntlinguistique» пропонує чотири способи адаптації вимови іноземного слова: 1) не використовувати фонем, невідомі мові-реципієнту; 2) замінити їх фонемами, властивими мові-реципієнту; 3) ввести у запозичене слово нові фонемні, щоб надати йому унормованого вигляду; 4) перенести тонічний наголос у зв'язку з загальними правилами мови-реципієнта [Deroo 1956: 237].

При *графічній адаптації* важливу роль відіграє система письма мови-джерела, оскільки графічна інтерференція відбувається на основі алфавіту. Саме тому особливу увагу потрібно звертати на мови безалфавітного письма, такі як давньоєврейська, арабська, китайська та ін. У процесі контакту мов французькі вчені виділяють значну кількість запозичень зі споріднених мов. На їхню думку, такі іншомовні слова, асимілюючись до мови-реципієнта, яка використовує латинський алфавіт, зазнають часткових змін на письмі [Anis 1988: 101; Margarito 2008: 66]. А французький спеціаліст зі семіотики Жак Ані стверджує, що

проникнення запозичених слів до графічної системи мови-реципієнта може відбуватись без модифікацій [Anis 1988: 101]. У будь-якому разі така графічна адаптація проходить без ускладнень.

Починаючи з XVI ст. в лексиці французької мови відбулись значні і важливі зміни, які були пов'язані, перш за все, з освоєнням накопиченого фонду запозичень з різних мов. Саме тому гостропостало питання адаптації запозичених слів у мові-реципієнті. Провідною лінгвістичною тенденцією виступала адаптація запозичень на рівні вимови й у системі графічних знаків [Nuchon 2002: 145], тобто *фонографічний принцип*, який полягав у відтворенні фонем мови-джерела мовою-реципієнтом та їхній графічний запис відповідно до вимовних звуків за допомогою алфавітного письма.

Відомим залишається той факт, що на відміну від лексичної системи система фонем і графем будь-якої мови залишається більш стабільною, оскільки в мові присутня чітко визначена кількість фонем для позначення відповідних графем. До того ж, фонемі не пов'язані безпосередньо з їхнім змістом. Зміна значення слова в контексті не впливає на його звучання, і, навпаки, фонетичні варіації слова байдужі до його значення. Якщо виникає потреба у нових словах, мовці вдаються до вже готових фонетичних форм кореневих чи словотвірних морфем або використовують старе слово в новому значенні, але не винаходять нові звукові комбінації або нові звуки.

Важливим є те, що фонографічний рівень будь-якої мови представляє собою складну систему, оскільки кожна фонема може мати на письмі від одної і більше графем. Відомі фонографісти В. Г. Гак і Н. Каташ стверджують, що через причини лінгвістичної економії та стійкості системи графічних знаків жодна мова світу не відповідає ідеальному фонографічному принципу за схемою *одна фонема = одна графема* [Гак 1985: 8-12; Catach 1986: 20].

Графема як найменша змісторозрізнавальна одиниця письмової мови володіє двома фундаментальними положеннями системи письма [Сосюр 1998: 86-89; Catach 1973: 30-44; Nonvault 1995: 11-12]: *плеремічним* або *позначуваним* (*signifié*), тобто графема насичена значенням, та *кенемічним* або *те, що позначає* (*signifiant*) – графема, що позбавлена значення. Перший принцип характеризується наявністю графічних одиниць у зв'язку з одиницями значення (морфемами, лексемами), другий відповідає графічним одиницям у зв'язку з одиницями усного вираження (фонемами). Отже, в лінгвістиці розрізняють *фонограми* (графема = фонема), *морфограми* (графема = морфема), *морфофонограми* (графема = морфема за умови того, що морфема набуває фонологічної якості) та *логограми* (мінімальний знак = поняття). Пропонуємо схематичне співвідношення різних графем мови, що зображене на рис. 1:

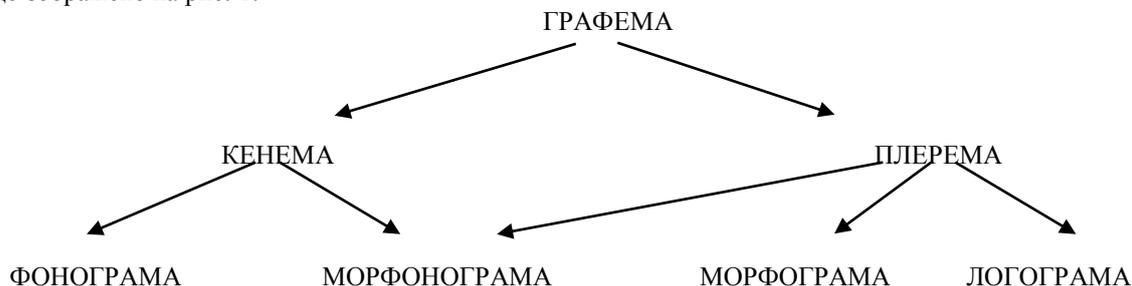

Рис. 1 Зв'язок між кенемами та плеремами.

Фонограми складають ядро графічної системи французької мови. Якщо розглядати графемі французької мови відокремлено, необхідно пам'ятати, що певні літери залишаються невимовними. Як зазначає Г.Г. Крючков, графема може відповідати фонемі або комбінації фонем, вона може фіксувати нульовий звук або нелітерний знак [Крючков 1987: 14]. Отже, *графема* – це "мінімальний змісторозрізнавальний знак писемної мови, яка має фіксований набір конструктивних елементів (графів), які частково співвідносяться з фонемами" [там само].

Серед графем, що фіксують на письмі відповідні фонемі, вирізняють *монограми* (одна літера = фонема), *диграми* (дві літери = фонема), *триграми* (три літери = фонема), *тетраграми* (чотири літери = фонема), *пентаграми* (п'ять літер = фонема).

Фонемі французької мови, вступаючи у зв'язок з її графемами, можуть відтворювати *біективне* (взаємно-однозначне) відношення, наприклад, графема **d** для позначення фонемі [d], а також спостерігається *редуплікація графем* по відношенню до фонем, наприклад, звук [o] може фіксуватися на письмі у сучасній французькій мові в різний спосіб: **o**, **au**, **eau**, **ф** [Catach 1973: 32; Nonvault 1995: 13].

При контакті мов фонографічна відповідність між мовою-джерелом та мовою-реципієнтом залежить від фонографічної системи мови-джерела, а саме: її фонетичного рівня та системи графічних знаків.

Крім фонетичної та графічної адаптацій, запозичене слово підпорядковується *морфологічній системі* мови-реципієнта: позначення числа та роду, заміна суфіксів і закінчень, властивих мові, що запозичує. Серед основних морфологічних процесів, які найчастіше проходить ЛЗ, слід назвати *конверсію*, особливий тип транспозиції, який полягає в переході слова з одної граматичної категорії до іншої.

Відповідно до опису фонетичних змін, запропонованого французьким лінгвістом Мішелем Пере на прикладі французького іменника *amande* (від народної лат. *amandula*) [Perret 2008: 84], дві фонемі [a] з трьох вищезазначеного іменника зазнали фонетичних змін: друга була назалізована під впливом сонорного приголосного n, а кінцева фонема, що знаходилась у слабкій позиції, була послаблена на [B]. Ми не підтримуємо пояснення науковця щодо переходу латинської кінцевої фонемі [a] > [B], оскільки розглядаємо її як флексію латинського варіанту, яка у французькій мові перетворилась на нульову фонему [B] відповідно до правил морфологічної системи французької мови. Проте з іншого боку, припускаємо, що в процесі формування французької мови протягом століть саме морфологічні зміни відбулися під впливом фонетичних. Це доводить той факт, що формальні рівні мови, а саме: фонетичний, графічний і морфологічний, не можуть функціонувати в мові відокремлено один від одного. Саме тому у своїх дослідженнях лінгвісти часто вдаються до комбінації мовних рівнів.

Завершальний процес пристосування запозиченого слова у мові-реципієнті відбувається на семантичному рівні завдяки *семантичним модифікаціям*. На думку Л. Деруа, слово може, по-перше, зберегти запозичене значення етимона; по-друге, розпочати використовувати отримане значення до інших речей або понять, які можуть не відповідати речам і поняттям у мові-джерелі; і, нарешті, спростити значення етимона, втративши семантичне поле [DeRooy 1956: 261].

У загальній теорії запозичень існує думка про те, що запозичення, які потрапляють до мови-реципієнта, рідко адаптують усі значення запозичених слів мови-джерела. Більшість іноземних слів проникають до мови-реципієнта, зберігаючи лише *одне значення*, яке відомий французький лінгвіст А. Доза називає "спеціалізацією значення" [Доза 2003: 138]. Він вважає, що вибір значення зумовлюється відповідним контекстом мови-реципієнта, на який впливають екстралінгвальні умови. А. Тібо стверджує, що відбір певного значення відбувається на рівні несвідомості мовця [Thibault 2004: 2].

Як правило, на момент проникнення до іншої мови значення запозичення залишається "примітивним". Згодом запозичене слово вступає у зв'язок з лексикою мови-реципієнта, підпорядковується закономірностям розвитку основного словникового фонду, який перебудовує його згідно з внутрішніми законами розвитку мови. У такий спосіб значення слова зазнає необхідних мові змін, які спричинені новим лінгвосоціальним середовищем. Часто такі семантичні зміни пов'язані з генетичною віддаленістю двох мов.

У процесі пристосування іноземного слова до лексичної системи мови-реципієнта *зміна значення* слова здійснюється такими шляхами [Thibault 2004: 2-11]:

- **звуження значення** слова, коли загальна ідея зводиться до окремого поняття, відбувається семантична спеціалізація значення;

- **розширення значення** слова шляхом додавання до первинного значення нових концептуальних рис завдяки тропам (*метонімічному переосмисленню значення* слова чи *метафоричному переносу*).

При розширенні значення запозичених слів може відбуватися *зсув* семантичного поля або повний його *відрив*. При зсуві семантичного поля значення слова може розширюватись, зберігаючи семантичне поле етимона, при його відриві запозичене слово повністю змінює значення, яке абсолютно не пов'язане з її первинною мовою. У цьому разі слово набуває нових значень, які не існували у мові-джерелі.

Таким чином, полісемічні запозичення проходять два шляхи свого розвитку [Рельєк 2004: 33]:

- **конвергентний розвиток** – значення запозиченого слова у французькій мові збігаються зі значеннями етимона мови-джерела;

- **дивергентний розвиток** – розширення значень запозиченого слова у французькій мові відбувається незалежно від моделі мови-джерела.

Зауважимо, що будь-який етап адаптації ЛЗ – це складний і довготривалий процес, який не можливо досліджувати поза системою мови. Як правило, усі представлені вище види адаптацій іноземних слів тісно пов'язані між собою і перебувають у постійній взаємодії.

У подальшому видається важливим продовжити вивчення ЛЗ шляхом поглиблення дослідження семантичної адаптації; з'ясувати особливості конвергентного і дивергентного розвитку полісемічних запозичень, починаючи з XVI століття; установити зв'язок ЛЗ із сучасною французькою мовою, визначивши долю запозичених слів у процесі їхнього функціонування у французькій мові.

Література

Гак 1985: Гак, В.Г. Французская орфография : [учебник пособие для студентов пед. ин-тов по спец. № 2103 "Иностр. яз."] [Текст] / В. Г. Гак. – М. : Просвещение, 1985. – 240 с.

Доза 2003: Доза, А. История французского языка [Текст] / Альберт Доза ; [пер. с фр. Е. Н. Шор]. – М. : Изд-во иностр. лит., 2003. – 471 с.

Крючков 1987: Крючков, Г.Г. Современная орфография французского языка [Текст] / Г. Г. Крючков. – К. : Вища школа, 1987. – 184 с.

Сосюр 1998: Сосюр, Ф. де. Курс загальної лінгвістики [Текст] / Фердінан де Сосюр ; [пер. с фр. А. Корнійчук, К. Тешенко]. – К. : Основи, 1998. – 328 с.

- Anis 1988: Anis, J. L'écriture : théories et descriptions [Texte] / Jacques Anis. – Bruxelles : De Boeck-Wesmael s. a., 1988. – 252 pp.
- Catach 1973: Catach, N. Que faut-il entendre par système graphique du français? [Texte] / Nina Catach // Langue française. – 1973. – V. 20, № 1. – Pp. 30-44.
- Catach 1986: Catach, N. L'orthographe française, traité théorique et pratique [Texte] / Nina Catach, Claude Gruaz, Daniel Duprez. – P. : Nathan Université, 1986. – 334 pp.
- Deroy 1956: Deroy, L. L'emprunt linguistique [Texte] / Louis Deroy. – P. : Les Belles Lettres, 1956. – 486 pp.
- Honvault 1995: Honvault, R. Statut linguistique et gestion de la variation graphique [Texte] / Renée Honvault // Langue française. – 1995. – V. 108, № 1. – Pp. 10-17.
- Huchon 2002: Huchon, M. Histoire de la langue française [Texte] / Mireille Huchon. – P. : Librairie Générale Française, 2002. – 317 pp.
- Margarito 2008: Margarito, M. Une valise pour bien voyager ... avec les italianismes du français [Texte] / Mariagrazia Margarito // Synergies Italie. – 2008. – № 4. – Pp. 63-73.
- Perret 2008: Perret, M. Introduction à l'histoire de la langue française [Texte] / Michèle Perret. – P. : Armand Colin, 2008. – 204 pp.
- Рельек 2004: Рельек, О. Changes de sens concernant les mots d'emprunts : quelques exemples des latinismes en français [Texte] / Ondřej Relyek // Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity studia minora. Facultatis philosophicae universitatis brunensis. – 2004. – L. 25. – Pp. 29-36.
- Thibault 2004: Thibault, A. Evolution sémantique et emprunts : les gallicismes de l'espagnol [Ressource électronique] / André Thibault. – P., 2004. – 13 pp. – Mode d'accès : <http://pagesperso-orange.fr/andre.thibault/EmpruntsSemantiques.pdf>. – Titre sur l'écran.
- Thibault 2007: Thibault, A. L'emprunt linguistique : problèmes théoriques [Ressource électronique] / André Thibault. – P., 2007. – 6 pp. – Mode d'accès : <http://pagesperso-orange.fr/andre.thibault/FrancophonieMaster2007.12.12.pdf>. – Titre sur l'écran.

Выяснены основные виды адаптации, принятые в романском языкознании; представлены характерные черты каждого вида адаптации; установлено связь исследованных видов адаптации с уровнями языка.

Ключевые слова: лексическое заимствование, язык-источник, язык-реципиент, фонетическая / фонологическая адаптация, графическая адаптация, фонографическая адаптация, морфологическая адаптация, семантическая адаптация.

The main types of adaptation are determined, which are accepted in the Romance philology. The peculiarities of each type of adaptation are found out. The relation between research types of adaptation and levels of language is established.

Keywords: lexical loanword, source language, target language, phonetic / phonological adaptation, graphic adaptation, phonographic adaptation, morphological adaptation, semantic adaptation.

Надійшла до редакції 28 жовтня 2011 року.

РОЗДІЛ VII. ПРОБЛЕМИ ЛІНГВІСТИКИ ТЕКСТУ, ДИСКУРСОЛОГІЇ, ДИСКУРС-АНАЛІЗУ

Наталія Бондар

ББК 83.3 (4 Укр) 6 – 8
УДК 811.161.2: 39 – 055.2.МЕНТАЛЬНІ АТРИБУТИ КОНЦЕПТУ “ЖІНКА” У ТЕКСТОВОМУ ПРОСТОРИ
Г. ТЮТЮННИКА

Стаття розкриває особливості вербального вираження та семантичне наповнення концепту ЖІНКА у художній мові Григорія Тютюнника.

Ключові слова: ментальність, культура, аксіологія, ментально-психонетичний комплекс, концепт, квазіпредметний образ, жінка.

У ментальності кожного народу наявні концепти, що репрезентують базові особливості етносу, основні характеристики певної культури. Як зазначає В. Телія, “зміст базових концептів культури завжди більший, аніж концептуальний зміст однойменної мовної сутності: їх усвідомлення мовби “розтягується” по всьому ідеографічному (чи тематичному) полю, створюваному різнойменними первинними чи вторинними (у тому числі й фразеологічними) позначеннями “родового поняття” [Телія 1996: 96]. Розгляд концепту як структури національної свідомості, єдиної для всіх представників певного соціуму, дозволяє зробити висновок, що концепт повинен одержати культурно-національну “прописку” [Там само].

Саме ж поняття “концепт” поки що не має однозначного трактування, оскільки сам термін для лінгвістики відносно новий. Ми поділяємо думку В. Карасика та Г. Слишкіна, котрі розуміють концепт як “умовну ментальну одиницю, спрямовану на комплексне вивчення мови, свідомості й культури” [Карасик, Слышкин 2001: 75]. Як стверджує К. Голобородько, концепту може відповідати інформація про предметно-логічні та асоціативні культурологічні зв’язки певної реальності з іншими, про істотні та неістотні ідентифікуючі ознаки [Голобородько 2002: 28-29]. Услід за А. Вежбицькою потверджуємо, що в ментальності кожного народу існують концепти, які можуть дати уявлення про всю культуру, представити найосновніші особливості етносу, їх називають ключовими концептами культури [Вежбицкая 2001: 35]. Проте є універсальні ментально-психонетичні комплекси, які хоч і належать до світової світоглядної традиції, але в кожній національній культурі набувають певних особливостей. Це впливає з того, що будь-який концепт дещо переосмислюється відповідно до реалій життя, адже в кожній культурі поширені свої уявлення про ту чи іншу сутність. Не винятком є і концепт ЖІНКА, культурно-національні атрибути української ментальності якого ми і спробуємо визначити, спираючись на творчість Григорія Тютюнника. Зазначимо, що формування гендерних ролей у вітчизняній історіографії ще недостатньо досліджена. Першим до цієї проблеми звернувся український історик кінця XIX – початку XX ст. О. Левицький, який вивчав становище жінки в українському суспільстві [Левицький 1887]. Цій темі присвячена дисертація О. Кривошия “Жінка в суспільному житті України (2-а половина XVI – 1-а половина XVII ст.)” [Кривоший 1996]. Уплив середньовічної українки на розвиток науки та культури з’ясував І. Кравченко [Кравченко 1993]. **Метою** нашої розвідки є лексико-семантичний аналіз концепту ЖІНКА в авторській картині світу Г. Тютюнника. **Об’єктом** спостереження обрано мовний матеріал роману “Вир”, **предметом** – мовні засоби, що увиразнюють аналізований психонетичний комплекс. У зв’язку з цим окреслимо основні **завдання**:

– вивчити ідіолектне наповнення та лексико-семантичну сполучуваність одиниць, що репрезентують концепт ЖІНКА;

– виявити концептуально значущі компоненти семантики ядерного члена поля, наявні в творчості Г. Тютюнника;

– визначити культурно-національну специфіку ознак власне української жінки.

Спершу визначимо знаковий зміст аналізованого нами концепту. “Глумачний словник української мови” за редакцією А.О. Івченка визначає такі три компоненти семантики ядерного члена поля жінка:

1. Особа жіночої статі.
2. Заміжня особа жіночої статі стосовно до свого чоловіка.
3. Доросла особа жіночої статі (на відміну від дівчини) [ТСУМ 2001: 131].

Зазначені позиції є концептуально значущими і всі вони репрезентуються в авторській картині світу Г. Тютюнника:

1 позиція: “...жінки не були б жінками, коли б у них не було своїх чисто жіночих слабостей” (Тютюнник 1990: 101). Спробуємо здійснити процес параметризації складників аналізованого нами концепту, які висвітлюють різні іпостасі жінки:

природно-фізичні: Зауважимо, що для української ментальності притаманним є поняття степової краси жінки, що включає в себе такі реквізити: дикі очі, рум’яні щоки, горду поставу, силу: “Донька ж, яку

Тимко вже давно примітив, була степова красуня. Вона мала дикі, чорні, як у батька, очі і недоступне, купане в любистковій лиць царівни, щоки так і палахкотіли рум'янями і пахли трояндами. Ходила швидко, легко, голову тримала рівно – постав на неї злег із водою – і то не схлюпнеться...” (Тютюнник 1990: 171); “І вони завжди дивували своєю особливою степовою красою: всі були грудасті, тугі, сильні і дикоокі, з густим вишневим розливом на щоках” (Тютюнник 1990: 171); “А Ольга була червона, як калиночка,...і сама повна та здорова, як з тугої води вийшла...” (Тютюнник 1990: 349).

Фізіологічні: Найголовнішим покликанням жінки є продовження свого роду. Це дійство є священним, не лише за аксіологічною шкалою українського народу, а й усього людства: “Вона вже йти не могла, сиділа, обхопивши вербу руками, і озвірілими від болю очима благально дивилася на свого рятівника. – Доходилася, чортова дурена, – вилаявся він і потяг на руках [Орисю] до Вихорового подвір'я. – Ну й викручує вашого брата, як ряднину після дощу” (Тютюнник 1990: 491).

Психологічні: Так історично склалося, що українки, на відміну від інших східнослов'янських жінок, мали більше свободи у певні історичні проміжки часу, що не могло не відбитися в українській мовній картині світу. Так, О. Левицький наводить приклади Ганни Борзобогатої-Красенської, яка підкорила своєму впливу чоловіка, управляла самостійно маєтками та казною Луцької єпископії, відмовлялася виконувати вимоги закону, навіть розпорядження короля; волинської княгині Софії Ружинської, яка особисто очолила загін кількістю у 6000 чоловік і приступом взяла замок князів Корецьких та спалила його. О. Левицький стверджує, що таких жінок було багато у XVI–XVII ст. [Левицький 1994: 195]. Отже, бачимо: українка не є пасивною, покірною. Вона – горда (“...йшли до себе на хутір, як зграйка горличок, з високо піднятими головами, байдужі, зневажливо-презирливі до кинджального вогню залищальних поглядів троянівської паруботи” (Тютюнник 1990: 171-172)), незалежна, вольова (“...Он мати сердиться, що я її сина не любила. А як любити, як не любиться? Ну що ж. Буду збиратися. Кращої долі не вибалакаєш, її робити треба” (Тютюнник 1990: 429)), рішуча (“На обличчі її не було розгубленості, воно мало той вираз збудженої розбишацької веселості, властивої для жінок, що знають собі ціну і звикли покоряти, що червоніють спочатку, а потім так нагло дивляться в очі, що від них хочеться тікати і кричати “рятуйте!” (Тютюнник 1990: 231)), повноправна господиня в домі (“...насправді ж всьому давала лад Уляна, і тільки дякуючи їй проквітало домашнє господарство” (Тютюнник 1990: 83); “Як господиня й мати, що всьому дає раду та совіт, вона за стіл не сідала...” (Тютюнник 1990: 203)). Як бачимо, на позначення цих якостей Г. Тютюнник уживає позитивно конотовану лексику. Зауважимо також, що однією з важливих характерологічних рис жінки є її вірність і відданість коханому, уміння любити: “– То я тобі шматочок коси відрізала... Щоб ти не забув мене...” (Тютюнник 1990: 264); “Біля мене тут ночами Тимко ходить. А я присмоктана до нього на все життя” (Тютюнник 1990: 480). Хоча Г. Тютюнник робить закид жіноцтву і у зрадливості: “– Всі ви, баби, кошачої породи: хто погладить, до того і йдете” (Тютюнник 1990: 250).

Письменник не лише поза своєю увагою негативні риси жіноцтва, які засуджуються світовою аксіологічною системою. До них належать:

– пліткарство: “Найсміливіші з них бігали вночі до Інокентієвого двору, тулилися попід вікнами, щоб хоч одним оком глянути, як пригортає та голубить свою хутірську красуню сивий дід, і вигадували про нього всяке... Одним словом, брехали, що кому в голову влізло” (Тютюнник 1990: 70); “Краще від бабськихочей подалі. Надійніше” (Тютюнник 1990: 253); “За себе то я ручаюся, а її рота долонею не затулиш” (Тютюнник 1990: 255);

– злість: “Жінки, що стояли попереду, вже дихали пеклом і шукали рукам роботи. Червоні, спітнілі обличчя їх звірили, очі палали, як у тічкуючих вовчиць...” (Тютюнник 1990: 168);

– багатослів'я: “– То тільки ви, сороки, як збіжтеся, то зараз не про діло, а про сни торочите ...” (Тютюнник 1990: 101);

– захоплення косметикою: “А розкішна засмагла, нафарбована, тілиста пляжанка, що маніжилась під зонтиком, суворо крикнула: “Треба було не ловити гав!” (Тютюнник 1990: 152);

– заздрість: “Чуттям жінки Орися збагнула, що вона заздрить її материнству” (Тютюнник 1990: 428).

Негативною є також звичка жінок довго тамувати у собі образу: “...чоловіки цим кращі за жінок, – вони хоч і сваряться, так за діло, і не вмють хмуритися один на одного цілими місяцями, як жінки” (Тютюнник 1990: 101). Та навіть змальовуючи негатив, автор намагається все-таки дати всьому пояснення, що “...жінки не були б жінками, коли б у них не було своїх чисто жіночих слабостей” (Тютюнник 1990: 101).

Інтелектуальні: Жінка у мовній картині світу автора є не лише розумною, а й постає в амплуа мудрої особистості, яка розуміє психологію чоловіків: “...сердився і навіть сікався до Уляни з кулаками, а вона ходила тиха і присмирніла, як черниця після молебня, потурала господареві у всьому, знаючи, що буря перекуде і буде не так, як він хотів, а так, як вона хотіла...” (Тютюнник 1990: 83).

Соціально-статусні: У культурі українського народу жінка постає також гостинною господинею у своєму домі: “Олена, як істинна полтавчанка, образилася з того, що гість не скористувався із її гостинності і все печене й варене так і залишилося на столі цілим та непоїденим...” (Тютюнник 1990: 97).

Рольові: У українській ментальності побутує думка, що жінка лише тоді зреалізувалася у житті, коли постала в іпостасі матері, найбільшою цінністю для якої є її діти. Не відходить від цього твердження і Г. Тютюнник: "...Через тиждень Орися встала, і в її очах навіки поселилося нове сяйво, яке спалахувало щораз, як тільки вона дивилася на дитину" (Тютюнник 1990: 494); "Тепла хвиля підмиває серце матері, як вода калину, щасливою сльозою очі криються: усіх же вигодувала та виняньчила та й до розуму довела... то як же не взятися за цоку та не кигикнути ташанською чайкою: "Сини ж мої, соколята, тільки ж вами я й багата!.." (Тютюнник 1990: 203).

Рольова складова концепту ЖІНКА включає в себе і опозицію свекруха – невістка. У авторській картині світу Г. Тютюнника свекруха постає розсудливою, мудрою жінкою ("– Як же, ти хазяйка, двох онуків вигляділа, тепер маси третього. Невістки, вони що? Молоді, дурні. Їх треба вчити, як на світі жить. А хто ж ту науку дасть? – Свекруха. Вона й дитину догляне, вона й невісточку розуму навчить" (Тютюнник 1990: 493)). Проте не могла не відбитися і споконвічна, притаманна українкам, невдоволеність вибором сина: "Не такий тепер час настав, що матері собі невісток вибирають. Самі вони в хату приходять" (Тютюнник 1990: 224). Невістка ж, навпаки, уособлює в собі покірність, чистоту. Недаремно автор проводить зіставну паралель зі скромною квіткою ромашки: "Тимко знав, що по-народному цю квіточку називають "невісточкою", і те, що вона така прекрасна, і те, що її так звати, зачарувало його" (Тютюнник 1990: 237). При зображенні цього образу автор відштовхувався від українських традицій, побуту. Адже вже при народженні дівчинки задалегідь відома її доля: "– Хлопчик – то прибуток на хазяйстві. А дівчина – катзнащо. Піде – і півхати з собою потягне" (Тютюнник 1990: 494). За усталеним звичаєм, невістка мала йти жити до родини свекрів, іменувати їх батьками: "...обізвалася Одарка, а сама подумала: "Батько й мати до млина поїхали, а я вже, виходить, не мати. От і вирости дочку в чужій двір. Віддав – уже не твоя" (Тютюнник 1990: 479).

Проте цікавою нам видається соціально-статусна диференціація автором невісток: уродженки села та міста. Постають зовсім різні іпостасі, із різними поглядами на життя. Так, невістка-селянка – смиренна, покійна, скромна ("...соромиться молода дружина свекрухи своєї та дівера, що прийшли проводити Тимка, і опускає вона перед ними очі, слова не може сказати" (Тютюнник 1990: 261); "Орися весь час плакала і тремтіла, в неї все валилося з рук, взявшись за діло, вона не доводила його до кінця, це сердило стару, і вона, нарешті, накричала на невістку, щоб та перестала плакати, а робила свою справу, бо вже час виходити з хати" (Тютюнник 1990: 261-261)). Більш сміливою, упевненою в собі постає невістка-міщанка, яка переймається своєю красою ("Уляна чистила картоплю, все ще надіючись на допомогу невістки, а та собі скинула халат і вмостила на сонці загорати" (Тютюнник 1990: 219)), є рішучою, вольовою, покладається сама на себе ("...Он мати сердиться, що я її сина не любила. А як любити, як не любить? Ну що ж. Буду збиратися. Крайці долі не вибалакаєш, її роботи треба" (Тютюнник 1990: 429)). Автор натякає на те, що міщанкам притаманна така риса, як ледарство: "Не дай бог, побачили б її люди за такою роботою – засміяли б! От, сказали б, невісточку Уляна вибрала. Така ледаця, що одверни й оборони. Люди потом обливаються, а вона квіточки нюхає..." (Тютюнник 1990: 224). Вважаємо, що цю характеристику можна дещо нівелювати закономірною необізнаністю уродженок міста з усталеними звичаями села: "Вона терпеливо, але з глухим ремством чекала на ту хвилину, коли невістка засучить рукава та почне їй допомагати. Але Юля все так же стояла під вербою, як і раніше, і сумно думала, що коли тут є "ядовиті растения", то цілком можливо, що через подряпини на ногах отрута потрапить у кров, і вона може померти від зараження крові" (Тютюнник 1990: 218). Ця необізнаність часто і наводить на хибне розуміння психології міщанок. Покликаючись на роман "Вир", стверджуємо, що їм теж притаманне відчуття обов'язку невістки: "...– Проте була ж я тут невісткою. Замужньою жінкою. І щось тут від мене залишилось" ... І від того, що Орися щось там робить, чимось клопочеться, а вона сидить, згорнувши руки, Юля відчула себе зовсім чужою і непотрібною в цій хаті" (Тютюнник 1990: 429).

Наведемо приклад **другого** компонента семантики ядерного члена поля жінка, який ми зустрічаємо на сторінках роману: "...чого це Інокентій так суворо стереже свою жінку від чужого ока..." (Тютюнник 1990: 70).

Третій компонент теж представлений у канві твору: "Чуттям жінки Орися збагнула, що вона задрить її материнству" (Тютюнник 1990: 428). Зазначимо, що вираження концептів можливе як мовними одиницями різних рівнів, так і невербальними засобами. На цьому наголошує і Г. Слишкін, стверджуючи, що визначення суті концептів спирається не лише на лексико-фразеологічні мовні одиниці, а й на невербальний предметний чи квазіпредметний образ [Слишкін 2000: 18]. Досліджуючи третю позицію вираження концепту ЖІНКА (доросла особа жіночої статі (на відміну від дівчини)), виявили, що таким невербальним предметним образом є КОСА (зачіска), а точніше, її відсутність: "... (тепер у Орисі не висіли на спині дві білі коси, в які було вплетено сонце, а були вони закручені ззаду в тугий калач і прищипльковані)..." (Тютюнник 1990: 479). Ця особливість яскраво репрезентує атрибуту української ментальності, для якої прикметним є те, що тільки дівчата могли носити таку зачіску, для жіноцтва вона ж була не характерною. Тому образ дівчини мимовільно асоціюється з типовим за своєю фольклорною природою поетичним образом коси: "...одірав Прокопові руки од густих кіс коханої..." (Тютюнник 1990: 91); "...можна було б подумати, що це сидить

бравий парубок, якого ще не ранило дівоче серце, не звели з розуму дівочі коси" (Тютюнник 1990: 117); *"Донька, побрязкуючи намистом, мела косою долівку..."* (Тютюнник 1990: 174).

До невербальних предметних образів, які тією чи іншою мірою висвітлюють суть концепту ЖІНКА, належить і образ ХУСТКИ: *"Уляна з дійницею в руках, запнута білою хусткою, пішла до хліва..."* (Тютюнник 1990: 211); *"У білій хустині та сіренькій кофті, огрядна та рум'яна, була вона схожа на лугову чайку, що вивела на зелене привілля своїх чаєнят"* (Тютюнник 1990: 216); *"Коли вона запиналася білою хусткою, то лице її видовжувалося..."* (Тютюнник 1990: 250); *"...у хлів вривається Орися: хустка на плечах..."* (Тютюнник 1990: 257).

Отже, проаналізувавши компоненти семантики ядерного члена поля ЖІНКА та складники концепту (природно-фізичні, фізіологічні, психологічні, інтелектуальні, соціально-статусні, рольові), ми з'ясували, що у текстовому просторі Г. Тютюнника розглянутий ментально-психонетичний комплекс має позитивну спрямованість. Можемо стверджувати, що концепт у поетичній структурі тексту є складною побудовою, яка являє собою синтез індивідуально-авторського розуміння з традицією його національного вживання, а також із загальнолюдською моделлю світу. Зміст слова-концепту як ментальної суті визначається всією розмаїтістю контекстів уживання і залежить від світоглядних домінант митця. Оскільки письменник творив, відштовхуючись від національної дійсності, то не дивно, що його бачення концептів ментальності збігається з українською мовною картиною світу. Г. Тютюнник подав основні параметри концепту УКРАЇНСЬКА ЖІНКА, охарактеризувавши його культурно-національну специфіку. Дослідження інших базових, ментально-психонетичних комплексів, наявних у художньому просторі текстів письменника, пов'язане досить тісно із завданнями та проблемами української лінгвоконцептології, мета якої – дати повний аналіз концептів української культури, і становить одну з **перспективних ліній** подальшого вивчення творчого доробку митця, залюбленого у рідне слово, ментальні атрибути українського етносу.

Література

- Вежбицкая 2001: Вежбицкая, А. Понимание культур через посредство ключевых слов [Текст] / А. Вежбицкая. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 288 с.
- Голобородько 2002: Голобородько, К.Ю. Лінгвістичний статус концепту [Текст] / К. Ю. Голобородько // Культура народів Причорномор'я. Симферополь. – 2002. – № 32. – С. 27-30.
- Карасик, Слышкин 2001: Карасик, В.И., Слышкин, Г.Г. Лингвокультурный концепт как единица исследования [Текст] / В. И. Карасик, Г. Г. Слышкин // Методологические проблемы когнитивной лингвистики: Сб. науч. тр. ; под. ред. И. Стернина. – Воронеж, 2001. – С. 75-76.
- Кравченко 1993: Кравченко, І.Є. Козацька наречена [Текст] / І. Є. Кравченко // Запорожці : до історії козацької культури. – К. : Мистецтво, 1993. – С. 214-231.
- Кривоший 1996: Кривоший, О.П. Жінка в суспільному житті України (друга половина XVI – перша половина XVII ст.) [Текст] : дис. ... кандидата істор. наук / О. П. Кривоший. – Запоріжжя : ЗДУ, 1996. – 246 с.
- Левицький 1887: Левицький, О.И. Райна Могилянка, княгиня Вишневецкая [Текст] / О. И. Левицький – К., 1887. – 10 с.
- Левицький 1994: Левицький, О.І. Сім'я і побут українців у XVI ст. [Текст] / О. І. Левицький // На переломі : друга половина XV – перша половина XVI ст. – К. : Україна, 1994. – С. 190-255.
- Слышкин 2000: Слышкин, Г.Г. От текста к символу : лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе [Текст] / Г. Г. Слышкин. – М., 2000. – С. 18.
- Телия 1996: Телия, В.Н. Русская фразеология : Семантический, прагматический, лингвокультурологический аспект [Текст] / В. Н. Телия. – М., 1996. – С. 96.
- ТСУМ 2001: Тлумачний словник української мови [Текст] / Уклад. А. О. Івченко. – Харків : Фоліо, 2001. – 540 с.

Джерела

- Тютюнник 1990: Тютюнник, Г.М. Вир : [роман] [Текст] / Г. М. Тютюнник. – К. : Рад. шк., 1990. – 512 с.

Стаття розкриває особливості вербального вираження і семантичне наповнення концепта ЖЕНЩИНА в художественном языке Григория Тютюнника.

Ключевые слова: ментальність, культура, аксиологія, ментально-психонетичний комплекс, концепт, квазіпредметний образ, жєницина.

The article reveals the features of verbal expression and semantic content of the concept of Women in Art Gregory Tutiunnyk language.

Keywords: mentality, culture, axiology, mental-psyhonetycal complex, concept, quasisubject image, woman.

Надійшла до редакції 18 жовтня 2011 року.

УДК 811.161.2'373'276.3-055.2

ББК 81.411.1-3

ВИБІР САМОЗВЕРТАННЯ У ХУДОЖНЬО ІНТЕРПРЕТОВАНОМУ ВНУТРІШНЬОМУ МОВЛЕННІ ЖІНОК (ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ)

У статті висвітлено особливості впливу гендерного чинника на вибір номінації адресата зверненого мовлення, відображеного у художньому тексті. Подано лексико-семантичну класифікацію самозвертань-номінацій адресата жіночого мовлення. Дослідження здійснено на матеріалі текстів сучасної української художньої літератури.

Ключові слова: самозвертання, номінація адресата мовлення, художньо інтерпретоване внутрішнє мовлення.

Сучасне мовознавство усе частіше поповнюється дослідженнями про комунікативні акти, оскільки саме цілеспрямований підхід до організації щоденного спілкування в усіх сферах діяльності людини передбачає бажаний результат від процесу комунікування. Одним із ключових аспектів процесу спілкування є вибір доречної номінації адресата мовлення. Водночас зростає зацікавлення впливом гендерного чинника на вибір мовних засобів учасниками ситуації спілкування, а також особливостями творення тексту ними. Актуальним з цього погляду є вивчення особливостей усвідомленого підбору мовного коду (номінації адресата мовлення) на етапі вербалізації мовного досвіду, який відображає художньо інтерпретоване внутрішнє мовлення у художніх текстах.

Гендерні дослідження у комунікативній лінгвістиці найбільшого поширення набули у США та у Західній Європі. Зокрема, важливими є праці Д. Таннен [Tannen 2003: 98-110], К. Гандке [Handke 2008: 134-219], К. Опперманн і Е. Вебер [Oppermann, Weber 2000], Т. Жепи [Rzepa 2006: 13-22], К. Ранзетті та Д. Куррана [Renzetti, Curran 2008: 193-233] та ін. Українська гендерна лінгвістика представлена цікавими розвідками таких дослідників, як Л. Ставицька [Ставицька 2003], О. Кучерук [Кучерук 2005], Ф. Бацевич [Бацевич 2004: 112-115], О. Горошко [Горошко 2004], Ю. Заза [Заза 2010: 161-180] та ін.

Якщо досі більше уваги науковці приділяли особливостям гендерно маркованої мовної поведінки комунікантів, то недослідженим залишається внутрішнє мовлення, відображене у художньому тексті, що теж є комунікативним актом, тільки з іншими, порівняно із характерними для зовнішньомовленнєвого спілкування, складниками ситуації спілкування. Саме тому вважаємо доречним вибір художньо інтерпретованого внутрішнього мовлення як **об'єкта** цього дослідження. Варто зазначити, що контексти цього типу мовлення містять яскравіші та влучніші номінації адресата мовлення, оскільки мовець почувається вільно через незалежність від норм і обмежень комунікативної поведінки, а також тому, що номінації не можуть бути почуті адресантами співрозмовником, як, наприклад, у зовнішньомовленнєвому спілкуванні.

Цікавою є окрема група номінацій адресата художньо інтерпретованого внутрішнього мовлення, представлена самозвертаннями (звертаннями до себе). **Завдання** цієї публікації полягає у виробленні лексико-семантичної класифікації самозвертань жінки у художньо інтерпретованому внутрішньому мовленні та обґрунтувати причини такого вибору із гендерного погляду.

Матеріалом розвідки обрано тексти художніх творів сучасних українських письменниць: Людмили Баграт „Зло” [Баграт 2002]; Оксани Забужко „Польові дослідження з українського сексу” [Забужко 2004]; Ірени Карпи „Добло і Зло” [Карпа 2010], „Супермаркет самотності” [Карпа 2008: 5-199] і „Кокореч та інші містичні їдла” [Карпа 2008: 201-268]; Марії Матіос „Життя коротке, щоб казати „ні” [Матіос 2011: 69-140] та „Щоденник страченої” [Матіос 2005]; Світлани Поваляєвої „Лярви. Небо кухня мертвих” [Поваляєва 2007] і Нелі Шейко-Медведевої „Баламутка” [Шейко-Медведева 2006], із яких були вилучені контексти із номінаціями адресата художньо інтерпретованого внутрішнього мовлення. Усі твори написані від першої особи однини, а тому вжиті у текстах найменування адресата мовлення вважаємо типовими для мовлення сучасних українських жінок.

З огляду на те, що номінації адресата художньо інтерпретованого внутрішнього мовлення не можуть бути почуті співрозмовником, то такого учасника спілкування називаємо пасивним адресатом мовлення. У випадку використання самозвертань співрозмовника вважаємо активним адресатом мовлення, оскільки ним є сам адресант. Для такого своєрідного комунікативного акту можуть бути характерні усі прагматичні функції номінацій адресата зовнішньомовленнєвого спілкування, визначені М. Скабом [Скаб 2003: 33], наприклад, спонукальна функція, результатом якої може стати виконання адресантом-адресатом спонукання, що неможливе при зверненні до пасивного адресата мовлення. Власне тому самозвертання художньо інтерпретованого внутрішнього мовлення яскраво представляють особливості самоідентифікації адресанта-адресата-жінки, поєднуючи у собі характеристики зовнішньомовленнєвих функцій та внутрішньомовленнєвих особливостей процесу самонайменування.

Для лексико-семантичної ідентифікації зазначених самозвертань використовуємо класифікацію форм називання одиничного адресата мовлення, розроблену М. Скабом [Скаб 2003: 46]. Отож, визначаємо такі типи номінацій: за ознаками віку і статі; за спорідненістю і своєюцтвом; за особливостями поведінки та

індивідуальними якостями; за родом діяльності та професійною приналежністю; за місцем проживання, національністю та віросповіданням; за особливостями стосунків із адресатом; за суспільними відносинами, а також за особливостями суб'єктивного ставлення до адресата.

Лексико-семантичні особливості самозвертань жіночого художньо інтерпретованого внутрішнього мовлення.

При самозвертанні жінки переважно використовують наступні лексико-семантичні типи номінацій:

1. Власні назви.

1.1. Емоційно забарвлені позитивно (виражені зменшено-пестливою формою імені): *Лесько! Раз тебе „мочать” не якісь там сержантики-лейтенантики, а „настоящі” полковники, значить, ти дійсно „козирна” особа!* [...] [Шейко-Медведева 2006: 59].

1.2. Емоційно забарвлені негативно за допомогою імені героїні відомої казки: [...] *та хто ти ваще така, слухи, ти, [...] Попелюшка, що летить через океан понарікати за вечерею у Шеффілда з парочкою нобелівських лауреатів [...], по чім повертається в свою кийську кухню площею 6 кв. м. [...]* [Забужко 2004: 44] та із використання імені героя одноіменного фільму: *Агов, Ларисо – Джеку-потрошителю!* [Матіос 2005: 104].

1.3. Нейтральні за забарвленням: із використанням повної форми імені: *Агов, Ларисо* [...] [Матіос 2005: 104]; скороченої форми імені: *Чого це ти так радієш, Марго?* [Баграт 2002: 69]; етикетної конструкції **пані + прізвище**: *Пані Мальована! Та влада жіноцтва, яку ти свого часу рекламувала, це лише банальний відблимок патріархату!* [Шейко-Медведева 2006: 251].

2. Загальні назви.

2.1. Емоційно забарвлені позитивно за особливостями ставлення до адресата у прямому значенні: *Пізно, голубко, пізно... все пізно* [Матіос 2005: 106] („Голубка, -и, ж. [...] 2) розм. Пестливе називання дівчини, жінки (у звертанні)” [СУМ II: 119]); [...] *задумайся, пташко, над свободою вибору і волевиявлення* [Поваляєва 2007: 71] („Пташка -и, ж. 1) [...] У пестливому звертанні до дитини, дівчини, жінки [...]” [СУМ VIII: 380]); [...] *перша невдача тебе не зупинила, ти, по правді, таки, добре той казав, – відважна жінка, золотце!* [...] [Забужко 2004: 158] („Золотко -а, с., Пестливе звертання до кого-небудь” [СУМ III: 682]; „Золотце -я, с., пестл. до золото 1)” [СУМ III: 682]; „Золото -а, с., [...] 4) [...] Ласкаве звертання до кого-небудь” [СУМ III: 682]).

2.2. Емоційно забарвлені негативно.

2.2.1. За ознаками віку і статі у прямому значенні: *Иди ти, дівчинко (я, в сенсі), зі своїми новинами, куди очі світять* [Карпа 2010: 109]; [...] *і фартило ж тобі, дівко, в житті на сурйозних чуваків [...]* [Забужко 2004: 120]; *Рабство є інфікованість страхом. А страх убиває любов. А без любови – і діти, і вірші, й картини – все робиться вагітне смертю. П'ять балів, дівушка. You have completed your research* [Забужко 2004: 162] (англ. *You have completed your research* – укр. *Ти скінчила своє дослідження* (переклад з англійської мови наш – О. Д.)); [...] *тобто повторюється те саме, що вдома (вдома) схаменися, кобіто, – де він, твій дім?* [...] [Забужко 2004: 43]; [...] *глупа жєниццо, чи воно тобі треба [...]* [Матіос 2005: 123]; *Жінко добра, коли ти останній раз дивилася у свій паспорт? [...]* *Він майже твій син!* [Матіос 2011: 132].

2.2.2. За особливостями поведінки та індивідуальними якостями у прямому значенні: *Ну от, дурєно, ти сама заварила цю кашу* [Баграт 2002: 109]; (Дурєпа -и, ж, Розумово обмежена, тупа жінка. || Уживається як лайливе слово” [СУМ II: 438]); *От що ти наробила, ідіотко!* [Баграт 2002: 131] („Ідіотка -и, ж., Жін. до ідіот” [СУМ IV: 12]; „Ідіот -а, ч. [...] 2) лайл. Дурень, недоумкувата людина, невіглас” [СУМ IV: 12]); *Замовкни, занудо!* [Баграт 2002: 91]; *Як можна було бути такою сліпою, бідна дурко?* [Забужко 2004: 135] („Дурка -и, ж.розм. 1) Жін. до дурень 1) [...] [СУМ II: 439]”; „Дурень -рня, ч. 1) розм. Розумово обмежена, тупа людина [...]” [СУМ II: 437]); *Шукай, безумна, сірчану кислоту* [Матіос 2011: 127] та у переносному значенні: [...] *патрачу! Від слова „патрати” (курку, серце, душу, життя)* [Матіос 2005: 104] („Патрати 1) Очищати від нутрощів, потрухів; потрошити” [СУМ VI: 95]); *Так що виходь, невдала самогубице, з депресії, як із води* [Матіос 2005: 42] („Самогубець, -бця, ч. [...] перен. Той, хто зважається на ризиковану дію, на відчайдушний вчинок і т. ін., що може закінчитися його власною загибеллю” [СУМ IX: 33]).

2.2.3. За місцем проживання та національною приналежністю у прямому значенні: [...] *максимум двісті баксів гонорару плюс сплачена дорога – і дякуй треченько [...]* *хто ти ваще така, слухи, ти, забацана Ukrainian* [...] [Забужко 2004: 44] та у переносному значенні: [...] *слухи, ти, [...] дитя відрадненської комунальної „хрущовки” [...]* [Забужко 2004: 44].

2.2.4. За стосунками із адресатом: *А хреново ти, подруга, виглядаєш – ох, хреново [...]* [Забужко 2004: 117].

2.2.5. За суспільним статусом у прямому значенні: *Усі, мадам, поїхали, відлетіли, поповзли. А ти стоїш* [Матіос 2005: 106] („Мадам, невідм., ж. [...] || Іронічне або жартівливе звертання до жінки [...]” [СУМ IV: 592]) та у переносному значенні: *Адже Чоловік, міледі, (слідчий так і сказав, міледі), поки що тільки підозрюваний* [Матіос 2005: 123] („Міледі невідм., ж. [...] || перен., жарт. Про жінку із інших суспільних верств” [СУМ IV: 736]).

2.2.6. За особливостями ставлення до адресата у прямому значенні: *Чого ж тремтиш, люба?* [Баграт 2002: 157] („Любий -а, -є [...] 5) [...] Уживається у звертанні як вираз фамільярності або зневаги” [СУМ IV: 561-562]) та у переносному значенні (для протиставлення несхвальної поведінки позитивно забарвленим

найменуванням): [...] *ти певна була, що зможеш („Я все зможу!”) зробити те, чого одній людині для іншої самотужч зробити – не під силу, **рибцю*** [Забужко 2004: 135-136] („Рибка -и, ж. [...] 2) Пестливе звертання до дівчини, жінки” [СУМ VIII: 528]); *Хм... який це там передпенсійний вік. Тобою, **голубко**, ще орати можна* [Матіос 2011: 105]; *О, та ти, **душечко**, виявляється, іще той філософ* [Матіос 2005: 74] („Душечка, -и, ж. [...] розм. Уживається в пестливому звертанні до жінок” [СУМ II: 447]); *Ні, **золотко** („золотце”, іронічно поправляє вона себе [...])* [Забужко 2004: 20]; *От у цьому вся штука, **дорогенька**, – що все ти, від самого початку, знала [...]* [Забужко 2004: 28] („Дорогенький -а, -е, пестл. до дорогий 3)” [СУМ IV: 379]; „Дорогий -а, -е, [...] У звертанні – для вираження любові, приязні” [СУМ IV: 379]).

2.2. Нейтрально забарвлені.

2.2.1. За ознаками віку і статі: *Ондечки павук снується [...]. Готуйся, **жінко**, зустрічати дорогого гостя* [Матіос 2011: 107].

2.2.2. За стосунками із адресатом: *Їй-бо ти хвора, **подруго*** [Матіос 2005: 60].

Наведена вище класифікація дає змогу проаналізувати особливості вибору самозвертань жінкою у художньо інтерпретованому внутрішньому мовленні. Як бачимо, „самоідентифікація” жінки по-різному представлена власними та загальними назвами. Так, зменшено-пестливу форму імені використано тільки один раз для вираження позитивного ставлення до себе. Самокритика ж представлена влучними номінаціями із негативним окресленням для вираження несхвалення певної дійсності (*Джеку-потрошителю, Попелюшка*). Нейтральні за забарвленням власні назви дублюють звичні для адресантки-адресатки номінації зовнішньомовленневого спілкування.

Натомість жінка обирає самозвертання за допомогою загальних назв таким чином, що тільки невелика їхня кількість виражає позитивне ставлення до себе чи схвальне – щодо певної ситуації (*голубко, пташко, золотце*), тоді як найменування із негативним забарвленням широко представлені у групі номінацій за особливостями ставлення до себе (*рибцю, голубко, душечко, золотко, дорогенька, любя*). Цікаво, що майже кожне таке самозвертання має узвичаєне словникове значення про функціонування лексеми як пестливого звертання чи звертання до дівчини або жінки. У художньо інтерпретованому внутрішньому мовленні авторки використовують ці засоби звернення для негативної самокритики, надаючи таким чином контекстам іронічності. До того ж вищенаведені номінації адресата мовлення є типовими для фольклорних текстів, які, як відомо, зберігають найдавніші лексичні засоби. У такому виборі вбачаємо „лексичний консерватизм жінок”, про який писала Л. Ставицька, акцентуючи на схильності жінки використовувати „мовні стереотипи”, що є важливими для збереження етнічної мови у двомовному чи полімовному соціумі [Ставицька 2003: 31].

Для самозвертань, як свідчить класифікація, авторки художніх текстів набагато частіше обирають негативно забарвлені номінації, аніж лексеми із позитивним навантаженням. Наприклад, групу найменувань за особливостями поведінки та індивідуальними якостями часто представляють негативно забарвлені лексеми у прямому значенні (*дурепо, ідіотко, занудо, бідна дурко, безумна*).

Цікаво, що до таких же найменувань із негативними семами належить група називань за ознаками віку і статі, у якій лексеми (*кобіто, дівко, дівушка, дівчинко*) та словосполучення (*глупа жєницїно, жінко добра*) несуть негативне навантаження, закріплене мовними стереотипами суспільства (*дівко, дівчинко, глупа жєницїно*) чи певного регіону (*кобіто, дівушка, жінко добра*). Лексичні варіанти таких стереотипів відображає мова кожного народу, тому їх можна назвати національно маркованими [Karwatowska, Szpyra-Kozłowska 2005].

Не менш цікаво і те, що жінки при самозвертанні іронізують свій суспільний статус, послуговуючись „запозиченими” із інших культур етикетними номінаціями адресата мовлення (*міледі, мадам*), тоді як типова для українського етикету конструкція **пані + прізвище** була вжита тільки один раз (*Пані Мальована!*). До того ж, група назв за місцем проживання та національною приналежністю також представлена самокритикою (*забацана Україніан, дитя відрадненської комунальної „хрущовки”*). Вибір самозвертань двох наведених груп може свідчити аж ніяк не про асоціальність чи непатріотичність жінок, він радше відображає визначення інших життєвих пріоритетів, таких як, наприклад, побудова і підтримання стосунків та сім’я. Принаймні відсутність номінацій у групі за родом діяльності та професійною приналежністю також це підтверджує.

Отже, для самозвертань, як свідчить класифікація, авторки художніх текстів набагато частіше обирають негативно забарвлені номінації, аніж лексеми із позитивним навантаженням. До таких найменувань із негативними семами належить група називань за ознаками віку і статі. Крім того, вибір самозвертань (щодо соціального статусу або національної приналежності) може свідчити не про асоціальність чи непатріотичність жінок, а про визначення інших життєвих пріоритетів, таких, як побудова і підтримання стосунків та сім’я.

У наступному дослідженні вважаємо доречним визначити лексико-семантичні особливості функціонування самозвертань у художньо інтерпретованому внутрішньому мовленні чоловіків та порівняти вибір таких найменувань чоловіками і жінками.

Література

Бацевич 2004: Бацевич, Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики : підр. [Текст]/ Флорій Сергійович Бацевич. – К. : Видавничий центр „Академія”, 2004. – 344 с. – Бібліогр. : С. 304-317. – Коротк. термінол. словн. : С. 318-342. – ISBN 966-580-172-4.

Горошко 2004: Горошко, О. Квантитативний аспект гендерних досліджень у лінгвістиці (спроба рефлексії) [Текст] / Олена Горошко // Українська мова. – 2004. – № 3. – С. 67-74.

Заза 2010: Заза, Ю. Спілкування в ситуації початку комунікативного контакту за наявності гендерної опозиції [Текст] / Юлія Заза // Мовленнєві жанри в міжкультурній комунікації : монографія / авт. кол. : Р. Помірко, Ф. Бацевич, А. Паславська та ін. – Львів : ПАІС, 2010. – С. 161-180. – Бібліогр. в кінці розділів. – Імен. покажчик : С. 257-263. – Предм. покажчик : С. 263-279. – ISBN 978-96601585-46-0.

Кучерук 2005: Кучерук, О. Гендерні особливості спілкування в етикетних мовленнєвих ситуаціях [Текст] / Оксана Кучерук // Дивослово. – 2005. – № 8. – С. 56-58.

Скаб 2003: Скаб, М.С. Прагматика апеляції в українській мові : навч. посібник [Текст] / Мар'ян Скаб. – Чернівці : Рута, 2003. – 80 с. – Бібліогр. : С. 75-80 – ISBN 966-568-594-5.

Ставицька 2003: Ставицька, Л. Мова і стаття [Текст] / Леся Ставицька // Критика. – 2003. – № 6. – С. 29-34.

Handke 2008: Handke, K. Socjologia języka [Text] / Kwiryna Handke – W. : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2008. – S. 134-219. – Bibliogr. : w końcu rozdziałów. – Słownik terminów : S. 373-383. – Wykaz skrótów : S. 384. – ISBN 978-83-01-15365-6.

Karwatowska, Szpyra-Kozłowska 2005: Karwatowska, M., Szpyra-Kozłowska J. Lingwistyka płci: ona i on w języku polskim [Text]. – Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2005. – 294 s. – Bibliogr. : S. 286-294. – ISBN 83-227-2342-3.

Oppermann, Weber 2000: Oppermann, K., Weber, E. Język kobiet – język mężczyzn. Jak porozumieć się w pracy [Text] / Katrin Oppermann, Erika Weber. – Gdańsk : Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, 2000. – 160 s. – ISBN: 83-87957-25-9.

Renzetti, Curran 2008: Renzetti, C.M., Curran, J.D. Kobiety, mężczyźni i społeczeństwo : Tłumaczenie A. Gromkowskiej-Melosik [Text] / Claire M. Renzetti, Daniel J. Curran. – W. : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2008. – S. 193-233. – Bibliogr. : S. 587-666. – Słown. : S. 580-586. – Indeks osób : S. 667-681. – Indeks rzeczowy : S. 682-688. – Spis tabel : S. 689-690. – Spis ramek : S. 691-692. – Spis rysunków : S. 692. – ISBN 978-83-01-14570-5.

Rzepa 2006: Rzepa, T. Język kobiet i mężczyzn. Porozumiewanie się odmienności [Text] // Komunikowanie się. Problemy i perspektywy / Redakcja Bożydar Kaczmarek, Adam Kucharski, Marcin Stencel. – Lublin : Wydawnictwo UMCS, 2006. – S. 13-22. – ISBN 978-83-60790-00-7.

Tannen 2003: Tannen, D. Rozmowy kobiet z mężczyznami: interakcyjne podejście socjolingwistyczne [Text] // Kobiety, mężczyźni i płć: Debata w toku / Praca zbiorowa pod redakcją Mary Roth Walsh. Przedmowa i opracowanie naukowe wydania polskiego Anna Titkow. – Warszawa : Wydawnictwo IFiS PAN, 2003. – S. 98-110. – Bibliogr. : S. 497-565. – ISBN 83-7388-020-8.

Джерела

Баграт 2002: Баграт, Л. Зло : [роман] [Текст] / Людмила Баграт. – Львів : Кальварія, 2002. – 288 с. – ISBN 966-663-048-6.

Забужко 2004: Забужко, О. Польові дослідження з українського сексу : [роман] : Видання сьоме [Текст] / Оксана Забужко. – К. : Факт, 2004. – 176 с. – ISBN 966-8408-04-7.

Карпа 2010: Карпа, І. Добло і Зло : [роман] [Текст] / Ірена Карпа. – Х. : Клуб сімейного дозвілля, 2010. – 320 с. – ISBN 978-966-14-0030 (дод. наклад).

Карпа 2008: Карпа, І. Супермаркет самотності. Перламутрове порно : [романи] / Ірена Карпа. – Х. : Клуб Сімейного Дозвілля, 2008. – 272 с. – ISBN 978-966-343-964-8.

Матіос 2011: Матіос, М. Чотири пори життя : вид. друге [Текст] / Марія Матіос. – Львів : ЛА „ПІРАМІДА”, 2011. – 264 с. – ISBN 978-966-441-213-8.

Матіос 2005: Матіос, М. Щоденник страченої. Психологічна розвідка : [роман] [Текст] / Марія Матіос. – Львів : Літературна агенція „Піраміда”, 2005. – 192 с. – ISBN 966-8522-45-1.

Поваляєва 2007: Поваляєва, С. Лярви. Небо кухня мертвих : [роман] [Текст] / Світлана Поваляєва : художник-оформлювач А. С. Ленчик. – Х. : Фоліо, 2007. – 185 с. – (Графіті). – ISBN 978-966-03-39-54-5.

СУМ: Словник української мови : в 11-ти томах ; гол. ред. кол. І. К. Білодід [Текст]. – К. : Наук. думка, 1970-1980.

Шейко-Медведева 2006: Шейко-Медведева, Н. Баламутка : [роман] [Текст] / Неля Шейко-Медведева. – Львів : ЛА „ПІРАМІДА”, 2006. – 258 с. – ISBN 966-8522-937-7.

В статті представлені особливості впливу гендерного фактора на вибір номінацій адресата об'єкту мови, зображеної в художественному тексті. Здійснено лексико-семантичну класифікацію самооб'єкту-номінацій адресата жіночої мови. Дослідження проведено на матеріалі текстів сучасної української художественної літератури.

Ключові слова: самооб'єкт, номінація адресата мови, художественно інтерпретована внутрішня мова.

The article deals with the peculiarities of influence of gender factor on the nomination choice of addressee that is reflected in a text of fiction. There is the lexical-semantic classification of the reference to self-nominations of addressee woman's speech. This research is analyzed on the materials of the modern Ukrainian fiction.

Keywords: reference to self-nominations, addressee nomination, speech as recorded in a text, interpreted inner indirect speech in fiction.

Надійшла до редакції 26 жовтня 2011 року.

Любомира Гнатюк

ББК 81. Ук.

УДК 316.77:811.161.2

РОЛЬ ПРЕСУПОЗИЦІЇ У ДЕКОДУВАННІ ІМПЛІЦИТНОГО ДИСКУРСУ (НА ІЛЮСТРАТИВНОМУ МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ, АНГЛО-АМЕРИКАНСЬКОЇ, ПОЛЬСЬКОЇ МОВ)

У статті розглянуто пресупозицію як особливий різновид імпліцитних компонентів повідомлення. Розрізняються різні види пресупозицій: екстралінгвістичні, інтертекстуальні, прагматичні. Характеризуються функційно-комунікативні особливості семантичних і прагматичних пресупозицій на фактичному матеріалі української, англо-американської, польської мов в умовах інтерперсонального спілкування. Окреслюється відмінність пресупозицій від інших імпліцитних компонентів повідомлення, що зовні дуже нагадують пресупозицію, але насправді суттєво відрізняються від неї (імплікатури дискурсу).

Ключові слова: семантична пресупозиція, прагматична пресупозиція, прагматичний зміст, імплікатура дискурсу, інтерперсональне спілкування.

У сучасній прагматично зорієнтованій лінгвістиці поняття пресупозиції (презупції) вважається одним із провідних. Відомі вчені Н.Д. Арутюнова, Ю.Д. Апресян, Ф.С. Бацевич, Т.В. Булигіна, А. Вежбицька, В.Г. Гак, Д. Гордон, Г.-П. Грайс, Т.А. Ван Дейк, А.П. Загнітко, О.С. Ісерс, А.Е. Кібрік, Є.В. Клюєв, Дж. Ліч, Є.В. Падучева, І.П. Сусов, Дж. Сьорл та інші вивчають функційно-прагматичні аспекти підтекстової інформації, зокрема аспекти звернення до спільних знань, уявлень про дійсність, життєвого досвіду співкомунікантів, – до пресупозицій. Але учені не надають достатньої уваги, з одного боку, ролі пресупозицій у декодуванні імпліцитної інформації, з іншого – виявам специфіки пресупозицій у процесі мовленнєвої поведінки у кожному конкретному випадку. Це мотивує **актуальність** пропонованого дослідження, а його **практичний вимір** визначуваний можливістю застосування його результатів у низці вишівських курсів з проблем комунікативної лінгвістики. **Теоретичне значення** виконаного аналізу полягає у збагаченні теорії сучасної прагмалінгвістики новими інтерпретаціями комунікативних явищ. **Новою** виступає характеристика різних виявів пресупозицій на комунікативному матеріалі різних мов, що визначають ефективність міжособистісної інтеракції в умовах міжкультурного спілкування.

Мета дослідження – розглянути вияв пресупозицій на ілюстративному матеріалі різних мов: української, англо-американської, польської, умотивовує виконання таких конкретних **завдань**: проаналізувати різні типи пресупозицій, показати відмінність пресупозицій від інших імпліцитних компонентів повідомлення (імплікатури), виявити специфіку прагматичних пресупозицій в порівнянні з семантичними через зіставлення моделей комунікативної поведінки мовців у різних контекстах на фактичному матеріалі української, англо-американської, польської мов.

Пресупозиція у вузькому розумінні, це імпліцитний компонент висловлення, що стосується комунікативних смислів, якими обмінюються інтерлокутори. На відміну від іншого імпліцитного компонента, що зовні дуже нагадує пресупозицію, але насправді суттєво відрізняється від неї, є так звана *імплікатура* (мовленнєва імплікатура або імплікатура дискурсу). Відмінність імплікатури від пресупозиції полягає в тому, що під впливом контексту імплікатура може бути анульованою. Пресупозиція зберігається за будь-яких контекстів і не може бути анульована, тому що пресупозиція когнітивно передує імпліцитному висловленню, і задіяне в процесі декодування імпліцитного повідомлення звернення до загальних знань, уявлень про дійсність, життєвого досвіду слугує адекватній інтерпретації висловленого.

Пресупозиції (у широкому значенні терміна) пов'язуються з когнітивними "світами" учасників спілкування (знаннями про дійсність взагалі), про внутрішній світ людини, про закони й правила комунікації, що відіграють важливу роль в організації процесів міжособистісного та інших типів спілкування. Як слушно відзначають учені, **пресупозиції** – це «спільний фонд знань учасників спілкування про світ, його організацію, місце людини в ньому тощо; це спільний досвід, спільний тезаурус, спільні попередні відомості про явище, подію, стан речей тощо, якими володіють комуніканти» [Падучева 1996: 234-236], це «зона перетину

когнітивних просторів учасників комунікації, яка актуалізується (звужується або розширюється) у процесі спілкування» [Красних 2001: 180].

Аналіз фактичного матеріалу ілюструє як **пресупозиції**, маючи складну семантико-прагматичну природу, складають основу нормального (недевіативного) спілкування, формуючи його зв'язність, цілісність, органічність, доречність, природність тощо. В умовах інтерперсональної комунікації слід розмежовувати семантичні і прагматичні пресупозиції.

Семантичні пресупозиції — це умови істинності та осмисленості висловлення, семантичний імпліцитний компонент смислу повідомлення, який повинен бути істинним, аби повідомлення не сприймалось як недоречне. Наприклад, говорячи: *Сонце завжди встає на Заході*, презентуємо повідомлення, яке є неістинним з погляду логіки, і стосується семантики (відношення мовних знаків до позамовної дійсності).

Прагматичні пресупозиції – важливий складник комунікативної компетенції комунікантів; вони пов'язують внутрішні світи учасників спілкування, а також особи комунікантів зі змістовим складником процесів міжособистісної інтеракції. Як зазначає О. Падучева, «прагматична пресупозиція є прагматичною в тому сенсі, що характеристика її змісту містить відсилання до мовця, тобто до одного з прагматичних складників мовленнєвого акту» [Падучева 1981: 25].

Прагматична пресупозиція містить відсилання до прагматичного чинника, суб'єктивного чинника міжособистісного спілкування, незнання якого не перетворює повідомлення на абсолютно аномальне, а в недоречне, нещире, неуспішне тощо. **Прагматична пресупозиція** зумовлена загальним контекстом дискурсу та орієнтацією в ньому учасників спілкування, і стосується змінних, часом стихійних складників міжособистісного спілкування.

Природа **семантичних пресупозицій**, складаючи основу істинності висловлення, і **прагматичних**, які породжуються суто суб'єктивними чинниками, досить різна.

Семантична пресупозиція ставить правильну інтерпретацію імпліцитної інформації в залежність від обізнаності з позамовними фактами. Серед **семантичних пресупозицій** варто розрізняти **екстралінгвістичну пресупозицію**, на декодування якої впливають соціальні, культурні, історичні, географічні реалії тощо, та **інтертекстуальну пресупозицію**, яка ґрунтується на зв'язку з іншими текстами: цитатами, алюзіями та ін., в загальному на компетенції в сфері філологічних знань. Ілюстрацією цього слугує такий приклад. Персонаж драматичного твору Олексія Коломійця «Убий лева!» Володя змінює свою думку залишатися на краще оплачуваній роботі, яка йому не лежить до серця. У розмові з дружиною Надійкою він пояснює свою позицію так:

Володя: *Як тобі сказати. Життя не таке довге, щоб перепробувати безліч робіт. Зрозумій, треба прислухатися до себе, до своїх нахилів, бажань.*

Надійка: *До внутрішнього голосу прислухатися! Ти прислухався, і він тобі сказав: кидай інститут і йди санітаром на «швидку». Обломов теж мрійник, та ще й який!*

Володя: *Зупинись, Надійко.*

Надійка: *Пробач, це так вирвалося.*

Ситуація конфліктна. Володя вибирає вдвічі менше оплачувану роботу. Його дружина Надійка роздратована цим рішенням. Але вона не показує свого незадоволення відкрито, тобто порушує *максиму якості*. Завдяки цьому порушенню їй вдається передати підтекст. Висловлюючи своє роздратування у формі іронії, мовець (Надійка) уникає висунення прямих звинувачень щодо життєвої непрактичності її чоловіка, і, як наслідок, розмова між подружжям не перероджується у сварку.

З іншого боку, наведена ситуація ілюструє *процес відчитання* адресатом Володею *імпліцитного змісту*, підтексту КА. На перший погляд, реакція адресанта (Надійки) здається неадекватною, якщо сприймати її дослівно. Та в підсвідомості адресата (Володі) проходить процес верифікації сказаного адресантом на підставі хаотичної мішанини контекстуальних припущень різних типів, народжених як особистим досвідом слухача, так і численними пресупозиціями. Особливо важливу роль відіграє спільний фонд знань комунікантів про конкретну ситуацію. У цьому разі прагматична пресупозиція, пов'язана з численними суперечками подружжя з приводу життєвої непрактичності адресата КА (Володі), одночасно доповнюється **семантичною інтертекстуальною пресупозицією**, вираженою алюзією до персонажа однойменного роману Гончарова *Обломов теж мрійник*, й значною мірою впливає на правильне сприйняття КА адресатом. Адресат (Володя) робить припущення про порушення *максими якості* (невідповідність того, що звучить, і того, що має на увазі мовець). Правильно інтерпретуючи непряму ілюкцію адресанта (дружини), адресат (Володя) просить її перестати над ним іронізувати.

У розглянутому прикладі, не знаючи *передісторії* відносин між учасниками КА, слова адресанта КА (Надійки): *«до внутрішнього голосу прислухався він тобі сказав: кидай інститут і йди санітаром на «швидку»*», можуть здатися неадекватними щодо поданої ситуації. Та знаючи *передісторію* КА (суперечки з приводу життєвої непрактичності адресата КА (Володі) мали місце і раніше), слухач чи читач розуміє, що висловлене й обдумане адресантом, – різні речі, і відчуває в цьому іронію. Про те, що це є саме так, свідчать слова Надійки *Обломов теж мрійник*. Покликання на літературного персонажа з роману Гончарова, підсилюючи іронічний

ефект висловлення, одночасно сприяє правильній його інтерпретації. Дискурсивний елемент контексту таким чином забезпечує необхідні умови для визначення прихованого прагматичного змісту висловлення.

Інтертекстуальна семантична пресупозиція зумовлює правильну інтерпретацію повідомлення в ситуації розмови між леді Каролайн і лордом Ілінгворфом про американську дівчину Гестер.

Lady Caroline: *These American girls carry off all the good matches. Why can't they stay in their own country? They are always telling this is the Paradise of women.*

Lord Illingworth: *It is, Lady Caroline. That is why, like Eve, they are so extremely anxious to get out of it* (Oscar Wilde. A Woman of No Importance).

Леді Каролайн: Ці американки допроваджують до щасливого закінчення всі удані партії. Чому б їм не залишатись у своїй країні? Вони ж завжди говорять: для жінок – там рай.

Лорд Ілінгворф: Так і є, леді Каролайн, Тому вони, подібно як Єва, будь якою ціною намагаються вирватись звідти (переклад наш).

Алюзія *like Eve* (подібно як Єва), яка відсилає до Біблії, нав'язує до біблійного оповідання про втрачений рай. Незнання біблійних фактів з боку реципієнта перетворювало б висловлення лорда Ілінгворфа *like Eve* на недоречне. Варто зазначити, що для успішної реалізації та адекватного сприйняття в умовах міжособистісного спілкування прагматичної імплікатури важливе також знання соціальних норм, загальноновизнаних стереотипів відповідної епохи, які передбачають в умовах міжособистісного спілкування наявність семантичних екстралінгвістичних пресупозицій.

На декодування **екстралінгвістичної пресупозиції** впливають соціальні, культурні, історичні, географічні реалії та ін. Ще один приклад ілюструє формування іронічного підтексту на ґрунті обізнаності із соціальними реаліями в Україні, – прикрого досвіду користування громадським транспортом: *Інші тьоті мріють про квіти і шуби, а я про те, як замочу колись програмного директора радіошансон і обкладу його могилку черепами водіїв, що катували людей тим асортиментом у громадському транспорті. Або ні – просто зроблю їм всім братську могилу і вишку з наглядачем поставлю (вони про такі часто співають у своїх зоновських піснях “за життя”). Вишку з наглядачем і автоматом АК зі срібними кулями, – це щоб не порозкопувалися й не повтікали* (Іван Карпа. Перламутрове порно).

Кожна мова має власний спосіб концептуалізації дійсності. Носії різних мов сприймають світ через призму ключових концептів ціннісної картини світу своїх самотніх мов. Звідси – часткова універсальність, але й самотня національна специфічність кожної конкретної лінгвокультури. Наприклад, концепт *приватне життя, приватність* британської картини світу означає наявність психологічно безпечної відстані між окремими особистостями протилежної статі, що виявляється, зокрема, у схильності британців до стриманості у вираженні емоцій на відміну від товариської відкритості, яскраво вираженої комунікативної толерантності, високої компліментарності щодо оточення в американському мовленнєвому середовищі, що засвідчує така ситуація:

Hester: *Mr. Arbuthnot is very charming.*

Lady Caroline: *Ah, yes! the young man who has a post in a bank. In my young days, Miss Worsley, one never met anyone in society who worked for living.*

Hester: *In America those are the people we respect most.*

Lady Caroline: *I have no doubt of it.*

Hester: *Mr. Arbuthnot has a beautiful nature! He is so simple, so sincere. He has one of the most beautiful natures I have ever come cross. It is a privilege to meet him.*

Lady Caroline: *It is not customary in England Miss Worsley, for a young lady to speak with such enthusiasm of any person of the opposite sex. English women conceal their feelings till after they are married. They show them then.*

Hester: *Do you, in England, allow no friendship to exist between a young man and a young girl?* (Oscar Wilde. A Woman of No Importance).

Гестер: *Містер Арбуснот є надзвичайно чарівний.*

Леді Каролайн: *О, так! Молодий чоловік, який має посаду в банку. У роки моєї молодості, міс Ворслі, у вишуканому товаристві не міг перебувати той, хто заробляв власною працею на проживання.*

Гестер: *У нас в Америці такі люди заслуговують на найбільшу повагу.*

Леді Каролайн: *Я у цьому не сумніваюсь.*

Гестер: *Містер Арбуснот має прекрасний характер! Він такий простий, такий щирий. Він – одна з найкращих особистостей, яких я коли-небудь зустрічала у своєму житті. Це справжній привілей – познайомитись з ним.*

Леді Каролайн: *У нас в Англії не прийнято, аби молода леді висловлювала так відкрито свої почуття до особи протилежної статі. Наші жінки стримуються у висловленні своїх почуттів аж до шлюбу.*

Гестер: *Чи Ви в Англії допускаєте існування дружніх стосунків між хлопцем і дівчиною?* (Переклад наш).

В англійській лінгвокультурі концепт *стриманість* окреслює схильність до стримання у висловленні будь-яких емоцій. Британська стриманість зумовлена пуританським віровченням, що окреслює будь-яку надмірність гріхом.

Розглянемо **прагматичні пресупозиції** і їхню взаємодію з контекстами міжособистісного спілкування.

Прагматична пресупозиція актуалізується в конкретному контексті завдяки накопиченню текстової інформації. У такому випадку правильне відчитання прихованої інформації можливе лише в межах конкретного дискурсу. Підтвердженням цього слугує описана ситуація.

Сергій, персонаж драматичного твору О. Коломійця “Убий лева”, виходить ненадовго, щоб купити щось повечеряти. Його приятель Володя залишається сам. Коли Сергій через деякий час повертається, то він здивовано-спантеличено спостерігає інтимну сцену: Володя обіймає та цілує Надійку. Знайомлячись із Сергієм, Надійка представляється дружиною Володі. Сергій розгублюється на хвилину, а потім, щоб якось вийти з незручної ситуації, починає іронізувати: “Дуже приємно! Виходив від холостяка, а повернувся за п’ятнадцять хвилин у сім’ю! Уже й розписався, і весілля відбулося за якихось п’ятнадцять хвилин! Можна внести в книгу рекордів! Таке й гномику не під силу.” (Олексій Коломієць. Убий лева!).

Іронічність ситуації підсилює імпліцитна інформація, пов’язана з **прагматичною пресупозицією**: саме перед приходом Надійки Володя з Сергієм, обговорюючи питання одруження, доходять спільного висновку, що їм ще варто зачекати:

Сергій: *Ти добився квартири – може, надумав одружуватися?*

Володя: *Як і ти – чекаю* (Олексій Коломієць. Убий лева!).

Раптова зміна Володиного рішення відбувається в момент кількахвилинної відсутності Сергія, коли в кімнату несподівано заходить Надійка і заявляє: «Я, Володю, надумала нікуди вже від тебе не їхати, будемо одружуватися. Будемо?»

Розгублений Володя погоджується: «Будемо» (дотримання комунікантом максими згоди).

Важко уявити собі кращий етичний вихід із ситуації, що склалася, ніж той, запропонований інтерлокутором (Сергієм): дотримуючись максими такту, ховає свою спантеличеність у формі іронічних висловлень на зразок *Виходив від холостяка, а повернувся у сім’ю; уже й розписався, і весілля відбулося; Таке й гномику не під силу* тощо.

Цікавою є наявна в межах наведеного КА імпліцитна інформація, виражена висловленням *Таке й гномику не під силу*, пов’язана передусім з прагматичною пресупозицією (ситуативною), прагматичний зміст якої відсилає до попередніх розмов приятелів, Володі і Сергія. Прагматична пресупозиція висловлення *гномик* пояснює вживання його в значенні *впливова особа*. Відсутність прагматичної пресупозиції або ігнорування її перетворювало б повідомлення Сергія *Таке й гномику не під силу* на недоречне.

У межах конкретного дискурсу існують одночасно і доповнюють один одного експліцитний зовнішній план, тобто явно виражений як вербальними, так і невербальними засобами, і інший, у якому наявні певні мовленнєві постулати, імпліцитний глибинний зміст, явно не виражений лінгвальними засобами. Саме імпліцитний контекст, який є одним із видів прагматичної пресупозиції (фонові знання комунікантів про ситуацію спілкування), містить так звану *передісторію* КА, або, іншими словами, *пресупозицію*, фонові знання комунікантів про попередню ситуацію або знання попередніх текстів.

Ще один приклад **прагматичної пресупозиції**.

Луція: *Zapomina pan o Zoni.*

Професор Вільчур: *Ach, o Zoni! Ta poczciwa kobieta zawsze darzyła mnie nadmiarem uczuć.*

Луція: *Nietrudno to spostrzec. Zonia spogląda na mnie bardzo niechętnym okiem, przeczuwając we mnie rywalkę.*

Profesor obruszył się.

Вільчур: *Cóż za zestawienie?!*

Луція: *W tych sprawach wszelkie zestawienia są możliwe. Sama nie wiem, która z nas ma więcej szans.*

Powiedziała to z wyraźną kokieterią i Wilczur odpowiedział zażenowany:

Вільчур: *Żartuje pani.*

Луція: *Wcale nie żartuję. Tak się pan broni przede mną, jakbym była jakąś groźną megierą.*

Potrząsnął głową.

Вільчур: *Bronię pani przed sobą.*

Луція: *I wykazuje pan w tym zdumiewającą wytrwałość.*

Вільчур: *Podyktowaną przeświadczeniem o słuszności bronionej sprawy – zauważył z uśmiechem.*

Луція: *Raczej nieuzasadnionym uporem.*

Вільчур: *Nie zdaje sobie pani nawet sprawy, jak trudno jest trwać w tym uporze. Kusi pani przeznaczenie.*

Ostrzegam!

Луція: *Nie boję się przeznaczenia.*

Вільчур: *To właśnie jest dowodem lekkomyślności.*

Луція: *Albo wiary, że przeznaczenie to jest nieuniknione!*

Вільчур: *Nieuniknione – powtórzył po namyśle Wilczur.*

Mówił prawdę. Istotnie, im dłużej przebywał z Łucją, tym częściej łapał siebie na wyszukiwaniu argumentów przemawiających za małżeństwem, tym mniej znajdował sobie sprzeciwów, tym więcej wyszukiwał rozsądnych uzasadnień. Z zachowania się i ze słów Łucji miał prawo wnioskować, że nie jest to jej chwilowym i przemijającym

pragnieniem, że naprawdę go kocha, że naprawdę chce zostać jego żoną. Kwestia różnicy wieku nie wyglądała zbyt zastraszająco. Ostatecznie na świecie wiele jest małżeństw właśnie takich. Nawet z punktu widzenia przyrodniczego dawalo się to wytłumaczyć, chociażby tym, że u zwierząt na przykład samice wyraźnie wolą i poszukują samców starych. Zresztą nie mógł uważać swego małżeństwa z Łucją za zawiązanie jej życia (Dołęga-Mostowicz Tadeusz. Profesor Wilczur).

Контекст ситуації, описаний нижче, вносить пояснення тональності вищенаведеного фрагменту.

Луція: *Przecież pan wie, jak bardzo pana kocham. Przecież pan wie.*

Вільчур: *Odprowadzę panią do Radoliszek.*

Gdy już minęli młyn zaczął mówić:

Вільчур: *Wiem, że pani tak się zdaje. Wiem, że pani wierzy w to, co mówi, droga panno Łucjo. Jakże jednak ja który znajduję się u schyłku życia, mogę przyjąć od pani ten dar, dar pani młodości, urody, uczuć?... Muszę być uczciwy. Może nie jestem aż tak stary, by pragnienie jakiegoś osobistego szczęścia wyglądało u mnie na groteskę. Ale chcę być z panią szczerzy. Zbyt wiele żywię dla pani serdeczności i przyjaźni, bym miał odwagę sięgać po to, co pani mi tak lekkomyślnie chce ofiarować.*

Луція: *Lekkomysłnie!*

Вільчур: *Tak – powtórzył z naciskiem. – Lekkomysłnie. Pani jest jeszcze bardzo młoda. Nie wątpię, że żywi pani dla mnie wiele dobrych uczuć. Rozumiem też, że wydają się one pani czymś godnym miana miłości. Ale się pani myli!...*

Potrząsnęła głową.

Луція: *Nie mylę się...*

Вільчур: *Może pani dzisiaj tak sądzić, droga panno Łucjo. Ale za rok czy dwa zmieni pani zdanie i wtedy będzie pani nieszczęśliwa, bo będzie uważała, że wycofanie się, rozstanie, że po prostu porzucenie mnie byłoby z pani strony czymś nieuczciwym... Znam przecie panią...*

Wzięła jego rękę i powiedziała:

Луція: *Nigdy pana nie porzucę. I nigdy się z panem nie rozstanę. Dlaczego pan tak mało ma wiary w to, że jestem świadoma swoich uczuć i pragnień? Że nie są to jakieś przelotne i chimeryczne zachcianki, lecz cel życia, cel, który sobie postawiłam od dawna i który się nigdy nie zmieni. Jestem dojrzałą kobietą, jestem dojrzałym człowiekiem. Rozumiem siebie, ale nie mogę zrozumieć pana. Wiem przecież, że nie jestem panu wstrętna, że nie jestem panu obca. A z drugiej strony, nie oczekuję od pana takich uczuć, jakich pan mi dać nie chce czy nie może. Najzwyczajniej w świecie pragnę być przy panu, pragnę być panu pomocna... Może nie zasłużyłam na to szczęście, by zostać pańską żoną, może sięgam po wartości, do których nie dorosłam, ale niech mi pan nie zabrania przynajmniej pragnąć tego.*

Wilczur ścisnął jej dłoń.

Вільчур: *Panno Łucjo – zaczął, lecz mu przerwała:*

Луція: *Nie, niech pan nie powtarza swoich perswazji. Umiem już je wszystkie na pamięć.*

Podniosła nań oczy z uśmiechem.

Луція: ***Profesorze! Jest pan pierwszym człowiekiem, którego usiłuję uwieść. Niech się pan ulituje nad moim brakiem wprawy!***

Zaśmiał się szczerze.

Вільчур: ***Droga panno Łucjo. Ja też jestem uwodzony po raz pierwszy w życiu. Nie mam żadnego w tym względzie doświadczenia*** (Dołęga-Mostowicz Tadeusz. Profesor Wilczur).

Контекст ситуації, чому Луція змушена відкрито визнавати свої почуття професору Вільчуру, інколи в формі іронічній, тим самим уникаючи нав'язування, створює наступний фрагмент їхньої розмови, який одночасно засвідчує також незвиклу скромність професора.

Луція: *Tak, profesorze. Wiem o tym. Trzeba jednak mieć tyle wewnętrznej wartości i równowagi ducha co pan, by sobie wystarczyć, by nie szukać na zewnątrz usprawiedliwień i wyjaśnień, by mieć poczucie własnej prawdy. Widzi pan, to w panu jest właśnie siła, która pociąga, która narzuca innym nie tylko szacunek, ale i tę serdeczną, tę głęboką życzliwość, jaka pana otacza.*

Вільчур: *Niech że pani nie opowiada takich rzeczy, panno Łucjo – powiedział prawie zażenований. – Jestem najzwyczajnym człowiekiem pod słońcem i Bogu za to dziękuję. Jemioł powiada, że trzeba być niczym, że dopiero wtedy można być szczęśliwym. Ja sądzę, że w tym jest dużo przesady. Trzeba być czymś, lecz czymś niewielkim. Ot, dobrym chirurgiem, dobrym młynarzem, dobrym budowniczym, mieć jakąś swoją małą pozycję we wszechświecie, cenić ją, w miarę możliwości udoskonalać i żyć po prostu, później umrzeć po prostu i zostawić po sobie pamięć dobrze spełnionego obowiązku... To wszystko* (Dołęga-Mostowicz Tadeusz. Profesor Wilczur).

Контекстуальна інформація з усіма типами пресупозицій, інтертекстуальними, екстралінгвістичними, прагматичними про референт дійсності є, поза усяким сумнівом, визначальною для розуміння ілокутивних сил непрямих ілокуцій. В іншому випадку недостатня інформативність непрямих ілокуцій призводить до комунікативних девіацій. Перспективним напрямом подальших компаративних досліджень різних типів пресупозицій на матеріалі української, англо-американської та польської мов є вияв низки національно-культурних особливостей імпліцитного дискурсу з метою піднесення ефективності в міжкультурній міжособистісній комунікації.

Література

- Арутюнова 1983: Арутюнова, Н.Д. Понятие пресуппозиции в лингвистике [Текст] / Н. Д. Арутюнова // Изв. АН СССР. СЛЯ. – 1983. – Т. 32. – № 1. – С. 23-44.
- Бацевич 2010: Бацевич, Ф.С. Нариси з лінгвістичної прагматики : [монографія] [Текст] / Ф. С. Бацевич. – Львів : ПАІС, 2010. – 336 с.
- Гнатюк 2011: Гнатюк, Л. Прагматичні й функціонально-комунікативні особливості імплікатури іронії [Текст] / Л. Гнатюк // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць / Донецький нац. ун-т ; наук. ред. А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2011. – Вип. 23. – С. 131-137.
- Загнітко 2006: Загнітко, А.П. Лінгвістика тексту : Теорія і практиcum. Науково-навчальний посібник [Текст] / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2006. – 289 с.
- Красных 2001: Красных, В.В. Основы психолингвистики и теории коммуникации [Текст] / В. В. Красных. – М. : Гнозис ; Кучково поле, 2001. – 270 с.
- Падучева 1981: Падучева, Е.В. Пресуппозиции и другие виды неэксплицитной информации в предложении [Текст] / Е. В. Падучева // НТИ АН СССР. – № 11. – 1981. – С. 24-32.
- Падучева 1996: Падучева, Е.В. Семантические исследования [Текст] / Е. В. Падучева. – М. : «Языки русской культуры», 1996. – 464 с.
- Сусов 2009: Сусов, И.П. Лингвистическая прагматика [Текст] / И. Сусов. – Винница : Нова книга, 2009. – 272 с.
- Штерн 1998: Штерн, І.Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики. Енциклопедичний словник [Текст] / І. Б. Штерн. – К. : «АртЕк», 1998. – 336 с.
- Leech 1983: Leech, G. Principles of Pragmatics [Text] / G. Leech. – London : Longman, 1983. – 250 pp.

В статье рассматриваются прагматические и семантические пресуппозиции как имплицитные компоненты смысла высказываний, используемые для того, чтобы косвенные иллокуции не воспринимались как семантически аномальные или неуместные в данном контексте. Обращено внимание на отличие пресуппозиций от других видов неэксплицитных компонентов высказываний (имплицатур дискурса).

Ключевые слова: семантическая пресуппозиция, прагматическая пресуппозиция, прагматический смысл, имплицатура дискурсу, интерперсональная коммуникация.

The article deals with the pragmatic and semantic presuppositions as implicit components of statements meaning used to indirect illocution isn't perceived as semantically anomalous or inappropriate in the context. The difference between two kinds of presuppositions, semantic and pragmatic, are explained in a principled way, i.e. they are of a very different nature. The attention is paid to presuppositions in comparison with another implicit components of an utterance (e.g. implicature).

Keywords: semantic presupposition, pragmatic presupposition, pragmatic meaning, implicature, interpersonal communication.

Надійшла до редакції 28 жовтня 2011 року.

Ганна Ємельяненко

ББК Ш12=411.4
УДК 811.161.2'373.4

**МЕТАМОВНА РЕФЛЕКСІЯ ЯК ЗАСІБ АКТУАЛІЗАЦІЇ
ІРРЕАЛЬНО-МОДАЛЬНИХ ФОРМ**

Стаття присвячена дослідженню метамовної рефлексії. Основою дослідження стала класифікація типів актуалізації граматичних форм, запропонована О. Ремчуковою, оскільки принципи сучасних лінгвістичних досліджень, зокрема антропоцентризм, вимагають врахування як форми, так і змісту, втілюваного цією формою.

Ключові слова: метамовна рефлексія, лінгвокреативність, мовна творчість, ірреальна модальність, лінгвокреативний потенціал.

У сучасній лінгвістиці розглянуто різноманітні аспекти актуалізації граматичних форм, у тому числі лінгвокреативні процеси формування фразеологічної семантики [Алефіренко 1988]; моделі створення слів-гібридів [Баранова 2003]; паравербальні засоби як прийом вираження висловлення [Васьків 2004; Киселюк 2009]; аксіологічність та її відбиття в різних типах дискурсу [Виноградова 2001; Голованевський 2002; Маркелова 1996; Маркелова 1999]; нові явища в синтаксисі [Загнітко 1996а; Загнітко 1996б]; художнє порівняння як засіб актуалізації образного компонента значення мовних одиниць [Присяжнюк 2004] тощо.

Зростання кількості праць, присвячених розгляду функційної, семантичної, формальної специфіки реалізаторів модальності, свідчить про **актуальність** розгляду ірреально-модальних форм у межах дослідження граматичного психологізму.

Мета статті – дослідити специфіку ірреально-модальних форм як реалізаторів метамовної рефлексії. Мета зумовила розв’язання таких **завдань**: 1) з’ясувати зв’язок між граматичним психологізмом та інтертекстуальністю й інтерактивністю; 2) назвати основні функції, виконувані аналізованим типом граматичної актуалізації; 3) розглянути паралельний вияв метамовної рефлексії та інших способів актуалізації.

У дослідженні засобів актуалізації ірреально-модальних форм доречно використання класифікації, запропонованої в [Ремчукова 2005: 45], оскільки принципи сучасних мовознавчих досліджень, зокрема антропоцентризм, вимагають врахування як форми, так і змісту, втілюваного цією формою. Саме у праці О. Ремчукової досліджено оригінальний матеріал розмовного, поетичного, науково-публіцистичного й газетно-публіцистичного мовлення крізь призму комунікативних тенденцій мовця-креатора з урахуванням білатеральної єдності плану змісту та плану вираження. Авторка називає чотири способи актуалізації граматичних одиниць: оказіональні утворення, комбінаторика граматичних компонентів висловлення, метафоризація граматичного смислу (граматичний символізм) та метамовна рефлексія (граматичний психологізм).

До зони метамовної рефлексії можна віднести такий процес відбирання граматичної одиниці, що передбачає не лише усвідомлення, але й тлумачення граматичного смислу, не просто включення його в прагматику висловлення, але й мотивацію цього включення.

Грамаічний психологізм, як і інші способи актуалізації граматичних форм, пов’язаний із категоріями інтертекстуальності й інтерактивності. Реалізація інтерактивності – прийом, запозичений белетристикою та публіцистикою з текстів офіційно-ділового стилю (оформлення бланків замовлень, анкет тощо); в офіційно-ділових текстах використовується як засіб економії мовних засобів, а в художній та публіцистичній літературі – як своєрідне запрошення для читачів включитись у мовну гру, заклик створювати текст разом з автором: *Він просто не зміг (не встиг, обламався, не захотів – потрібне підкреслити) по-справжньому розвернутися* (Н. Тимошенко. Державники, яких ми втратили // Україна. – 2007. – № 10).

Інтерактивність та інтертекстуальність притаманна творчості Л. Дереша. Наприклад, письменник апелює до творчості А. Мілна: *Не гони біса. “Я” бувають різними. Пароль!* (Л. Дереш. Архе). Дитяча безпосередність діалогів, що зустрічаються в аналізованих творах Л. Дереша, також реалізує метамовний психологізм, органічно поєднаний із граматичною метафоризацією. Крім того, автор завдяки цитаті з відомої казки англійського письменника підкреслює ефемерність дійсності та витворює ефект мовної гри. Варто пригадати початок роману “Архе”, адже перша сторінка – це попередження для читачів про інтерактивність тексту. Реалізація категорії інтерактивності також сприяє шрифтовому оформленню текстів Л. Дереша (приклад спеціально відтворено звичайним шрифтом, щоб не нівелювати авторське використання курсиву):

ОБЕРЕЖНО! Даний текст самоусвідомлюється. Архетипові формати:

- звичайний режим уваги;
- стан зміненої свідомості тексту;
- **розширене сприйняття текстом читача;**
- СТАН ГОТОВНОСТІ;
- розчинення смислів.

Надмірна концентрація уваги на Об’єктах може призвести до короткотривалих емоційних коливань. Не розглядати за кермом (Л. Дереш. Архе).

Сам письменник слушно зауважує: *Гра закінчується в першу чергу тоді, коли згадує про своє існування Читач. Це, так би мовити, хід зназовні. Бог із машини* (Л. Дереш. Архе). Отже, метамовна рефлексія передбачає не лише міркування про внутрішню форму слова та доцільність використання певної граматичної форми, але й діалог із читачем/слухачем.

Головна функція реалізаторів метамовної рефлексії – пояснення думки за допомогою мотивації вживання слова, граматичної конструкції або певної форми: *Отож я сьогодні вільний, зовсім вільний. Чи як би це назвати?* (В. Стус. Листи до Христини); *Саме слово “дача” пасувало помешканню Валяйків так само, як, скажімо, слово “богатыр” пасувало б худючому й кістлявому Олегові* (А. Костецький. Мінімакс – кишеньковий дракон, або День без батьків).

Метамовний психологізм може реалізовуватися не лише через підбір необхідного слова, але й через акцентування лакун у системі мови: *Втім, Авелеві вже віддавна подобалися ці нефункціональні емоційні збурення – коли перед лицем назахідного сонця і тасмичної вселенської тиші, такої, наче світ переводить подих між днем і вечором, на очі навертаються сльози, і хочеться... хочеться... хочеться... Чого? Він не знав. Не було таких слів у мові* (О. Забужко. Книга буття. Гл. IV).

Грамаічний актуалізатори досліджуваного типу паралельно з пояснювальною функцією можуть виконувати функцію структурування тексту: *Та почнемо, як любили казати стародавні римляни, ab ovo, тобто “від яйця”, від зародження* (Є. Чак. Мандрівка в Країну слова). Цей прийом використовується в літературі різних стилів. Зустріти його можна навіть у давніх джерелах: достатньо згадати хрестоматійний

приклад зі “Слова про похід Ігоря, сина Святослава, внука Олега”, коли автор одразу попереджає читача про передбачувану структуру й манеру викладу (обіцяння не “розтікатися мислю по древу, вовком по землі, сизим орлом під хмарами” досить образне, проте прозоре: зрозуміло, яку структуру оповіді обирає продуцент). Інший приклад – твір І. Котляревського “Енеїда”, у якому автор також вдається до рефлексії-проспекції, реалізуючи в такий спосіб когерентність тексту:

*Жаль, жаль Енея-неборака,
Коли його на міль, як рака,
Зевес допустить посадить.*

**Чи він вильне од сей напасти,
Побачимо те в п'ятій часті,**

Коли удасться змайструвати (І. Котляревський. Енеїда).

Інколи паралельною функцією стає експресивне посилення попереднього висловлення; у таких випадках поєднується імперативна форма дієслова та стала формула типу *кому сказано, кому сказав, кому говорю* тощо: *Ану, витрушуй мішок! Зараз, кому я сказав!* (В. Близнець. Земля світлячків). Пояснювальна функція збережена: адресант підкреслює, до кого він апелює – актуалізується форма особи імперативної форми дієслова, адже формально-передбачувана відповідь на псевдо-питання *кому сказав?* – займенник *тобі*.

За допомогою метамовної рефлексії автори можуть максимально точно й оригінально створити необхідний образ. Існують кілька основних типів рефлексії, що використовуються для створення художніх образів.

Перший тип – рефлексія як свідчення про лінгвістичну інтуїцію: *Знову якісь двері, і тут уже сам Сиз зіп'явся на порозі і войовничо підкрутив вуса. Він знав, що хто б не глянув туди, то вигукне: “Ох ти ж, лелечки!” – Лелечки ж мої!* – тихо промовив Чублик (В. Близнець. Земля світлячків). Цей прийом може бути поданий як пародіювання. Наприклад, у досліджуваному текстовому фрагменті показано, як учень кепкує з наставника, повторюючи за ним характерний тип модалеми:

(Ларт:) – Віщуну всі трохи не сповна розуму. Їхній духовний наставник, найперший Віщун, якщо тільки він справді існував, написав Заповіт, якщо тільки це він його написав [...]. Цей перший Віщун, який чи то був, чи то його вигадали, в своєму Заповіті, якщо це можна назвати його Заповітом, вказав таку причину й назвав її Третьою Силою...

(Учень чаклуна:) – ...Якщо це можна так назвати, – луною відгукнувся я (М. і С. Дяченки. Брамник).

Другий тип образотворчої рефлексії – рефлексія викривальна, тобто така, що експлікує невідповідності в аналізованому фрагменті висловлення. Актуалізатори-модалеми разом із іншими мовними одиницями служать і для створення нейтральних образів: *(Батько:) – А ти чого так пізно? // (Христофор:) – У школі затримався, – збрехав син. Не міг же він сказати батькові, що після уроків біля двох годин обстежував склеточковий сквер, шукаючи порожні пляшки, а потім чи не годину стояв у черзі на приймальньому пункті містотари, щоб здати свою здобич* (А. Костецький. Мінімакс – кишеньковий дракон, або День без батьків); і для створення негативних образів:

*А кроволиття звали там геройством;
Повинністю громадською – уклінність,
Патріотизмом – лютість до чужинців,
Набожністю – запеклість фанатичну,
Убожеством там звали смерть голодну,
Багатством – награвані маєтки,*

Любов'ю до людей – забавку панську (Леся Українка. Коли втомлюся яжиттям щоденним).

У текстах сучасного політичного дискурсу розглядуваний образотворчий прийом використовують для так званого “чорного піару”, тобто комунікативної стратегії, скерованої на створення негативного іміджу опонентів: *До речі, навидування бульбашки знадобилися рік і один місяць – рівно стільки часу минуло від появи указу президента про невідкладні (прошу вслухатися: “не-від-клад-ні”) заходи до... ні, не до самих заходів, а до попереднього плану заходів, який ще треба затвердити* (І. Майдачевський. Безпека в проекті // Український тиждень. – 2009. – № 24).

Третій тип образотворчої рефлексії корелює з феноменами гендерної лінгвістики, тобто з чоловічим і жіночим мовленням як окремими дискурсами. Умовно можна назвати цей тип гендерною метамовною рефлексією. Найвні характерні особливості, притаманні мовленню чоловіків. Наприклад, інколи для створення необхідного іміджу використовується відсутність будь-яких мовних знаків для підкреслення небагатослівності мовця. Імідж наляканого балакуна, презентований на рівні внутрішнього мовлення, є небажаним. Такому типу поведінки протиставлений бажаний імідж мовчазного сміливця: *“Я! Чому це я?!” – пищить у моїй душі тоненький овечий голосок. Але я мовчу. Я мушу мовчати. Бо я – хлопець* (В. Нестайко. Тореадори з Васюківки). Відсутність вербальних знаків не випадкова: її підкреслює метамовний гендерний психологізм (...мушу мовчати. Бо я – хлопець). Так само можливе витворення певного образу чи іміджу жінки. Наприклад, за допомогою аналізу вживання звороту “не хочу... але” Л. Дереш створює образ в’їдливої, прискіпливої жінки:

Ще вона полюбляла користуватись зворотом “не хочу... але”...

“Не хочу тебе образити, Юра, але у тебе поганий смак”.

“Не хочу критикувати твою зовнішність, Юра, але тобі довге волосся ну зовсім не пасує”.

“Не хочу тебе задіти, Юра, але той твій Пітер Гемміл – то є музика для дебілів, повний несмак”.

Ось так-то. Вона завжди казала “не хочу... але”... і завжди хотіла (Л. Дереш. Культ).

Вияв лінгвокреативного потенціалу ірреально-модальних форм забезпечує аматорський метамовний психологізм – такий прийом допомагає витворенню ефекту комічності.

Останнім часом аматорський підхід до тлумачення лінгвістичних явищ поширюється не лише як прийом художньої літератури, але як явище, що претендує на науковість: “Аматорство в галузі міркувань про мову більш поширене, ніж у інших галузях, – це відбувається через ілюзію, що тут жодних спеціальних знань не потрібно. Всім відомо, що є такі науки, як фізика та хімія; а про те, що є і наука про мову – лінгвістика, – багато людей навіть не здогадуються”. Розглядуваний спосіб актуалізації часто зустрічається у мовленні дітей – хоча самі діти радше прагнуть пояснити певні лінгвістичні особливості мови, ніж насмішити слухачів:

Всі вони кандидати у якісь науки...

(Ява:) – Щось довго їх не вибирають, – казав Ява.

(Павлуша:) – Мабуть, не дуже вдатні до наук. Як ми з тобою (В. Нестайко. Тореадори з Васюківки).

Проте інколи аматорський мовний психологізм сприяє виробленню оригінальних комунікативних стратегій, за умови реалізації яких недостатня мовленнєва компетентність приховується за творчим осмисленням і поясненням (хай навіть абсолютно хибним, але ситуативно достатнім і ефективним) невідомого:

(Будка:) – Чао! – змахнув він рукою.

Страх не люблю я, коли хто говорить, а я нічого не розумію. Що б йому таке відповісти? Та думати було ніколи:

(Павлуша:) – Цоб! – сказав я.

(Ява:) – Цабе! – підхопив Ява.

Це прозвучало, по-моєму, досить переконливо. Я певен, що городянин Будка сприйняв наше “цоб-цабе” як якесь жаргонне вітання. Бо всерйоз помахав нам рукою і пішов назад (В. Нестайко. Тореадори з Васюківки).

Комічність часто виникає через аматорську метамовну рефлексію, скеровану на буквальне тлумачення сталих зворотів та етикетних формул, реалізованих різними типами модалем: – *Дозвольте випити за ваше щастя! – Ми дозволили* (В. Нестайко. Тореадори з Васюківки).

Аматорська метамовна рефлексія може реалізуватися як у перекладі, здійсненому мовцем без відповідної лінгвістичної підготовки, так і в інтерпретації такого перекладу: *Прислів'я в татовому перекладі звучало приблизно так: “Хто починає день з яйця – здоровим буде до кінця!” Олегові не дуже подобалося слово “кінець” – воно ніби натякало на смерть, – але він мовчав (А. Костецький. Мінімакс – кишеньковий дракон, або День без батьків).*

Грамматична комбінаторика (вживання модалем імперативного та потенційного типів) часто поєднується з метамовною рефлексією (мовець пояснює реципієнту, чому сформулював думку саме так, а не інакше):

(Діма:) – Пхе, плавання!.. Та я тебе за хвилину міг би навчити!

(Сергій:) – Ой! – зрадив Сергій. – То навчій, дуже вас прошу!

(Діма:) – Я ж сказав – “міг би”, але тепер не можу: технічні причини... (А. Костецький. Мінімакс – кишеньковий дракон, або День без батьків).

Метамовна рефлексія може поєднуватись із граматичною метафорою; таке поєднання здебільшого спостерігається в аналізі різноманітних назв: *Розчулена від прекрасного виконання оперних шедеврів публіка так і не зрозуміла: обіцяли їй щось в цьому сенсі наші “блукуючі зірки” чи лише кокетували, пише Олена Воскова в рубриці МИСТЕЦЬКЕ ЗАРОБІТЧАНСТВО. Напевно, ні те, ні інше. Оскільки в назві “На Україну повернуся” навряд чи є натяк на палке бажання полишити іноземні терени. Вітчизняні оперні співаки мають неабиякий успіх за кордоном, причому з достойною оплатою (О. Воскова. Блукуючі зірки // Україна. – 2007. – № 2-3); ...Толябун підбіг до торбинки і вміть зжер усе, що в ній було. А було в ній немало: вісім піріжків із м'ясом і сім із повидлом, чотириста грамів цукерок “Ану, відніми!”, коробочка монпансьє і три яблука. Як бачите, не можна випробовувати долю, – я маю на увазі назву цукерок (Яр. Стельмах. Якось у чужому лісі).*

Паралельний вияв граматичної комбінаторики та метамовної рефлексії поширений у діалогах: *Мене зацікавила твоя метафора. Дослівно ти сказав, що дійсність – це набір спогадів-картинок, серед яких ми живемо. Є індивідуальні спогади, а є колективні спогади... – Спогади-картинки і спогади-карти! – пожвавилася я, повторивши свої терміни... – Останнє спільне для всіх людей (Л. Дереш. Намір).* У досліджуваному прикладі індикативні модалеми (перформативи з функцією переповідності *пожартував, зацікавила, сказав*), дієприслівниковий зворот *повторивши свої терміни* одночасно реалізують комбінаторні лінгвокреативні можливості та рефлексивні; іменники *метафора, терміни* виконують ідентифікувальну функцію, тобто функцію пояснення через добір відповідників до аналізованих понять. Один текстовий фрагмент містить кілька типів актуалізаторів.

Отже, інтерактивність та інтертекстуальність, що реалізуються паралельно з метамовною рефлексією, здебільшого використовуються як своєрідне запрошення для читачів включитись у мовну гру, заклик створювати текст разом з автором. Основні функції граматичного психологізму – це пояснювання думки, структурування тексту, експресивне посилення попереднього висловлення, створення художніх образів, досягнення ефекту комічності. Метамовна рефлексія може поєднуватись із граматичною метафорою та граматичною комбінаторикою. Синхронне функціонування кількох типів актуалізаторів найчастіше спостерігається в діалогах. Для подальшого дослідження лінгвокреативного потенціалу ірреально-модальних форм важливим постає ґрунтовний аналіз виявів суміщення вербальних засобів (граматичних і лексичних модалем) із паравербальними (креолізовані тексти; тексти, породжені в мультимедійному комунікативному середовищі тощо).

Література

- Алабужев 2008: Алабужев, К.В. Актуалізація естетичного потенціалу лексичних одиниць у російській рок- поезії : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.02 “Російська мова” [Текст] / К. В. Алабужев. – К., 2008. – 24 с.
- Алефіренко 1988: Алефіренко, М.Ф. Лінгвокреативні процеси формування фразеологічної семантики [Текст] / М. Ф. Алефіренко // Мовознавство. – 1988. – № 5. – С. 35-41.
- Баранова 2003: Баранова, Л.А. Глокая куздра как модель образования слов-гибридов средствами двух языков [Текст] / Л. А. Баранова // Культура народов Причерноморья. – 2003. – № 37. – С. 137-140.
- Васьків 2004: Васьків, М.С. Графіка як композиційний прийом увиразнення (Роман Я. Олесіча “На озерах вогні”) [Текст] / М. С. Васьків // Вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка. – 2004. – № 16. – С. 48-50.
- Виноградова 2001: Виноградова, Н.В. Компьютерный сленг и литературный язык : проблемы конкуренции [Текст] / Н. В. Виноградова // Исследования по славянским языкам. – № 6. – 2001. – С. 203-216.
- Голованевский 2002: Голованевский, А.Л. Оценочность и её отражение в политическом и лексикографическом дискурсах [Текст] / А. Л. Голованевский // Филологические науки. – 2002. – № 3. – С. 78-87.
- Загнітко 1996а: Загнітко, А.П. Український синтаксис. Ч. I [Текст] / А. П. Загнітко. – К. : ІЗМН, 1996. – 202 с.
- Загнітко 1996б: Загнітко, А.П. Український синтаксис. Ч. II [Текст] / А. П. Загнітко. – К. : ІЗМН, 1996. – 240 с.
- Киселюк 2009: Киселюк, Н.П. Вербальні та невербальні засоби актуалізації емоційного стану радості в художньому дискурсі (на матеріалі англійської прози ХХ-ХХІ століть) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” [Текст] / Н. П. Киселюк. – К., 2009. – 20 с.
- Маркелова 1996: Маркелова, Т.В. Взаимодействие оценочных и модальных значений в русском языке [Текст] / Т. В. Маркелова // Филологические науки. – 1996. – № 1. – С. 80-89.
- Маркелова 1999: Маркелова, Т.В. Лексема-узел “одобрять” как средство выражения оценочного значения [Текст] / Т. В. Маркелова // Филологические науки. – 1999. – № 3. – С. 76-86.
- Монастирецька 2008: Монастирецька, Г. Креативність як лінгвістичний феномен [Текст] / Г. Монастирецька // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць. Вип. 17 / [укл. А. П. Загнітко (наук. ред.) та ін.]. – Донецьк : ДонНУ, 2008. – С. 39-44.
- Монастирецька 2009: Монастирецька, Г. Модальна функція англійських розмовних формул-акронімів в українському інтернет-дискурсі [Текст] / Г. Монастирецька // Східнослов'янська філологія : збірник наук. праць. Випуск 16. Мовознавство. – Горлівка : ГДПІМ, 2009. – С. 224-232.
- Присяжнюк 2004: Присяжнюк, Л.Ф. Художнє порівняння як засіб актуалізації образного компонента значення мовних одиниць (на матеріалі текстів романів Г. Гріна) [Текст] / Л. Ф. Присяжнюк // Вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка. – 2004. – № 17. – С. 208-210.
- Ремчукова 2005: Ремчукова, Е.Н. Креативный потенциал русской грамматики [Текст] / Е. Н. Ремчукова. – М. : Изд-во РУДН, 2005. – 329 с.
- Cognitive 2007: Cognitive linguistics [Text] / D. Geeraerts (ed.), H. Cuyckens. – Oxford : Oxford University Press, 2007. – 1337 pp.
- Csikszentmihalyi 1990: Csikszentmihalyi, M. Creativity : Flow and the Psychology of Discovery and Invention [Text] / M. Csikszentmihalyi. – New York : Harper Collins Publishers, 1990. – 456 pp.

Стаття посвячена изучению метаязыковой рефлексии. В основу исследования легла классификация типов актуализации грамматических форм, предложенная Е. Ремчуковой, поскольку принципы современных лингвистических исследований, в частности антропоцентризм, требуют учёта и формы, и содержания, реализованного этой формой.

Ключевые слова: метаязыковая рефлексия, лингвокреативность, языковое творчество, ирреальная модальность, лингвокреативный потенциал.

The article is devoted to the study of metalanguage reflection. The basis of research is classification of actualization types by E. Remchukova. Principles of modern linguistic investigations (especially anthropocentrism) necessitate taking account of not only form but the content level realized with the form.

Keywords: metalanguage reflection, linguistic creativity, linguistic evocation, unreal mood, linguistic creative potential.

Надійшла до редакції 25 жовтня 2011 року.

Валентина Калько

ББК Ш12=411.4*33

УДК 81.373.7

КОНЦЕПТИ МОЛОДІСТЬ І СТАРІСТЬ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ (НА МАТЕРІАЛІ ПАРЕМІЙ)

У статті проаналізовано особливості мовної репрезентації концептів МОЛОДІСТЬ і СТАРІСТЬ в українських пареміях, виявлено основні закономірності їхньої вербалізації, встановлено домінуючі ознаки.

Ключові слова: вербалізація, концепт, паремія, прислів'я, вік, молодість, старість.

Традиційно мову паремійних одиниць моделювали за допомогою спеціальної метамови, що не враховувала їхню образну й лексичну специфіку, зв'язок із явищами дійсності, пов'язаність із процесами спілкування тощо. Структурна пареміологія семантику паремій пояснювала шляхом їхнього запису на метамову. Оскільки та сама паремія може функціонувати в різних типах ситуацій, а її значення зазвичай співвідносне із ситуаційним контекстом, у такому разі, на думку Ю.І. Левіна, варто говорити про її смисл [Левин 1984: 110]. Вважаємо, що поняття «смисл паремії» варто трактувати ширше, урахувавши культурний складник. Мовознавці справедливо зауважують, що прислів'я є засобом освоєння емпірично пізнаваної дійсності та її оцінки, яка репрезентована в образах-еталонах, що мають безпосередній стосунок до умов життя носіїв певної мови, до їхньої культури, оскільки «мова фразеологізмів несе в собі відбиток духовної і матеріальної культури народу» [Левин 1984: 120]. Лінгвістичне дослідження паремій у ХХ столітті було зорієнтоване на такі основні проблеми: аналіз і виявлення їхніх основних ознак, характеристика лексичного складу, синтаксису, художньої образності тощо. Лінгвокультурний потенціал паремійного фонду аналізували побіжно, і цей дисбаланс було частково подолано лише в 90-х роках ХХ століття (див. праці В.М. Телії [Телія 1996], О.О. Селіванової [Селіванова 2004] та ін.). Структурна пареміологія, що почала активно розвиватися в кінці 60-х років ХХ століття, «змінює застигли уявлення про паремії, визначила законне місце цього жанру в моделі світу, проникла в його внутрішню, формальну і змістову структуру» [Цивьян 1984: 11]. Методологічним підґрунтям структурної пареміології став сплав структурної лінгвістики й семіотики (див. праці Г.Л. Перм'якова [Пермяков 1970; 1988]). Однак лінгвокультурний підхід до моделювання й пояснення паремійних текстів може збагатити усталені дослідницькі традиції новими даними. Типовість образів, що формують концептуальну структуру паремійних одиниць, функціонування в їхньому складі символів, еталонів світогляду – результат колективного внутрішньорефлексивного досвіду етносу. Віддзеркалюючи характерні риси етнічного світогляду, образний зміст прислів'я може слугувати ключем для культурно-національної інтерпретації [Телія 1996: 247]. У ньому зафіксовано соціальний і життєвий досвід народу, що накопичувався і розвивався віками в умовах історично змінного довкілля. Саме з огляду на ці характеристики, важливо відзначити, що більшість мовознавців кваліфікують прислів'я як мовне кліше, вважаючи, що воно фіксує в мовній формі типові відношення навколишньої дійсності і є знаком деякої ситуації [Пермяков 1970: 19].

Усі картини світу синтезує в цілісну концептосистему царина культури як сукупності матеріальних і духовних цінностей, створених людством упродовж його історії. Саме вона інтегрує концепти різних картин світу в єдиний концептопростір. Тому, яким би не був концепт – індивідуальним чи узуальним, наївним чи науковим, повсякденним чи художнім, – його завжди необхідно розглядати з позицій належності до культури. Такий висновок можна зробити на підставі неодноразових тверджень лінгвістів про взаємозв'язок вербалізованих концептів та самого процесу пізнання з культурою. Так, В.З. Дем'янков на підставі аналізу особливостей цього процесу приходять до висновку, що він «організовує в людині смислоутворення та використання значень у межах культури, перетворюючи значення на загальне надбання людей, які належать до цієї культури» [Дем'янков 1994: 25]. Ю.С. Степанов підкреслює, що концепт становить ніби згусток культури (культурного середовища) у свідомості людини і є тією формою, за допомогою якої культура належить до ментального світу людини [Степанов 1997: 40]. На думку лінгвіста, концепти є фактами культури, і такими їх робить увесь спектр уявлень, понять, знань, асоціацій, що наповнюють зміст концептів, від найдавніших до найсучасніших [Степанов 1997: 40].

Сучасні лінгвістичні дослідження передбачають міждисциплінарну інтеграцію, оскільки без урахування концептуальних засад філософії, психології, соціології, культурології та інших наук механізми функціонування

мови буде змодельовано абстрактно. Вважаємо одним із перспективних напрямів подібної вбудованості синтез лінгвістики, культурології й пареміології. Одиниці паремійного масиву можемо кваліфікувати як своєрідні лінгвокультурноментальні формули, які максимально стисло, афористично виражають постулати народної мудрості. Серед них виокремлюємо достатньо значну за обсягом групу, що реалізує уявлення етносу про вік людини. **Метою** нашої статті є комплексний аналіз лінгвокультурного представлення концептів МОЛОДІСТЬ і СТАРІСТЬ у паремійному фонді української мови.

Концепти МОЛОДІСТЬ і СТАРІСТЬ як конституюнти суперконцепту ВІК посідають одне з центральних місць у системі знань людини про світ, оскільки є елементами глобального процесу пізнання, концептуалізації, категоризації і мовної репрезентації довкілля. Вік перебуває в тісному взаємозв'язку з такими ключовими концептами як ЛЮДИНА, ЧАС, РОЗВИТОК тощо, будучи, з одного боку, ними зумовленим, а з іншого – маючи власну самостійну значущість у плані ціннісної, прагматичної орієнтації людського світосприйняття, накопичення, систематизації і передавання життєвого досвіду. Різноманітні аспекти вербалізації концептів МОЛОДІСТЬ і СТАРІСТЬ розглянуто в працях багатьох дослідників, зокрема праці Д. Мітєва, Н.В. Крючкової, Ю.Ю. Литвиненко, І.М. Любіної, Т.О. Фадеєва та ін. Ю.Ю. Литвиненко проаналізувала стереотипні уявлення про вік, комплексно описала лексико-семантичне поле «вік» на матеріалі російської мови. Н.Д. Арутюнова здійснила порівняльний аналіз семантичних конструкцій із синонімами «молодий – новий» у проекції на категорії часу й вічності. К.С. Яковлева дослідила взаємозв'язок понять «пора» і «вікова пора».

Досліджуваний матеріал уможливує виокремлення трьох груп паремій:

1) прислів'я і приказки, що характеризують старість як період життя людини та його особливості, напр.: *Сонце заходить – старим радість* (П-90: 166); *Старі, старі, сидіти би вам на печі та кувати калачі* (П-90: 167); *Старому брехати – не ціпом махати* (П-90: 168);

2) прислів'я і приказки, що характеризують молодість як віковий період та його специфіку, напр.: *Зі всіх скарбів на світі найбільшим скарбом є молодість; Молодість має вовка в шлунку; Молодість лиха не знає; На молодості, як на білім папері, що хочеш, те й напишеш* (П-90: 164);

3) прислів'я і приказки, у яких молодість і старість представлено як комплементарні сутності, а компоненти паремій є протилежними за змістом сентенціями, напр.: *Молодість скоро втікає, а старість довго позостає* (П-90: 164); *Де старий ногою, там молодий головою* (П-90: 165); *Старий хоче спати, а молодий гуляти* (П-90: 167).

Досліджуваний матеріал уможливує виокремлення в першій групі паремій як позитивних, так і негативних характеристик старості. Домінування аксіологічного сприйняття не лише старості, а й молодості, можна пояснити загальними висновками істориків мови, які вважають, що в процесі розвитку лексичної системи слова «вікових ступенів» поступово втрачали значення надто конкретних періодів життя і набували семантики ставлення людини до інших членів суспільства, оцінювали людину і її оточення [Колесов 1986: 142]. В українських пареміях переважають негативні ознаки цього життєвого періоду, до яких зараховуємо: слабкість розуму: *Старі літа, та дитячий розум* (П-90: 167); нездатність до навчання: *Старого вчити, як мертвого лічити* (П-90: 167); нетривалість пам'яті: *У старого голова, як решето: багато було, та вивіялось* (П-90: 168). Для українських паремій типовою є аналогія «старий – малий»: стара людина, втрачаючи ясність і тверезість розуму, впадає заново в дитинство: *Старе – як мале; Старе – як мале: що побачить, того й просить* (П-90: 166); *Старий, а розуму за дитину не має; Старій – як малій: хоч трохи дай, то поїдять, хоч багацько дай, то поїдять* (П-90: 167). Старість зображено як безрадісну пору: *Старість – не велика радість; Старість – то смуток, а не радість; Старість – не радість, а смерть – не весілля* (П-90: 169). Для старих людей залишається лише дві втіхи: затишок сімейного вогнища та дому: *Тримайся того порога, перед котрим зостарівся* (П-90: 169) та тепло: *Стар любить сквар, а молод – холод* (П-90: 167); *Старому піч – як малому колиска* (П-90: 168). Самотність на старість сприймається як біда, лихо: *Горе старому вдома самому* (П-90: 165). Старість у паремійній картині світу українців описано як час хвороб, зменшення фізичних сил. У цій фазі життя людину переслідують печалі й хвороби. Прожиті роки спотворюють, калічать людське тіло: волосся сивіє, зуби випадають, здоров'я погіршується, втрачається гострота зору: *Прийде старість – настане слабкість* (П-90: 168); *Старість іде – хвороби веде; Сама старість – хвороба; Старість не прийде з добром: коли не з кашлем, то з горбом* (П-90: 169); *Волос сивіє – розум слабіє* (П-90: 170); *Така стара, що зуби вже поприїдала* (П-90: 168); *Дай, боже, старим очі, а молодим розум* (П-90: 165).

Українські прислів'я і приказки характеризують старість неоднозначно, ми виявили низку паремій, які приписують цьому життєвому періодові позитивні ознаки. Передовсім людина, яка прожила довге життя, – людина багата досвідом, може багато чому навчити: *Сивина в бороду – ум в голову* (П-90: 169); *Старий віл борозни не псує; Старий ворон пусто не криче; Старий баран має твердий ріг; Старий говорить – городить, та на правду виходить; Старі крутяться, а молоді учаться* (П-90: 167). Як досвідчену і мудру людину, старого важко обманувати, оскільки він знає всі життєві хитрощі: *Старого горобця на полову не зловиш* (П-90: 167); *Старий пес даремно не бреше* (П-89: 196).

Українські паремії відображають сприйняття старості як стану людини, який слід поважати й шанувати, оскільки, по-перше, цей життєвий період не омине нікого: *Чевствуй старих, бо й сам старим будеш* (П-90: 166); *Допомагай старим, бо доведеться бути й тобі таким* (П-90: 165); по-друге, старі люди – скарбниця

безцінного життєвого досвіду й мудрості: *Слухай старих людей, то й чужого розуму наберешся й свого не згубиш; Старий говоритиме на глум, а ти, молодий, бери собі на ум* (П-90: 166); *Старого чоловіка для поради держи* (П-90: 168).

У досліджуваному мовному матеріалі ми зафіксували тенденцію: кожна позитивну ознаку старих людей анулюють паремії з негативною оцінкою. Наприклад, групі паремій, у якій старі схарактеризовані як мудрі, вірець для молоді, протиставлено групу прислів'їв і приказок, у якій констатовано, що старих не можна нічому навчити, вони є дурними.

Другій групі паремій теж притаманна певна амбівалентність: подвійне розуміння молодості. Це зумовлено, з одного боку, захопленням позитивними характеристиками молодих людей, а з другого – стійкими уявленнями про негативні якості, що зазвичай властиві особам молодого віку. Так, позитивно оцінено такі ознаки молодості, як: красу: *Молода й хороша, як ягідка* (П-90: 162); силу: *Легкий і гріх на молодих плечах* (П-90: 162); *Як я молодий був, то-м з плота на коня ліз* (П-90:164); безтурботність: *Молодість лиха не знає* (П-90: 164); відкритість для навчання та виховання: *З молодого, як з воску, що хоч, то виліпиш* (П-90: 162); *На молодості, як на білім папері, що хочеш, те й напишеш* (П-90: 164). Молодість в українських пареміях представлено, як дорогоцінну пору: *Золотий час – молоді літа; Золотий час – юнацькі літа; Молоде – золоте, а старе – гниле.* (П-90: 162). Молодість цінна ще й тому, що вона швидко минає: *Двічі молодим не бути* (П-90: 162); *Молодий місяць не всю ніч світить* (П-90: 163).

Водночас негативними ознаками молодості в прислів'ях і приказках є: легковажність: *Молода, як горіх, так і проситься на гріх; Молодо-зелено, гулять велено; Нехай гуляє молодь, більш копи лиха не наробить* (П-90: 164); відсутність життєвого досвіду: *Молодість і мудрість не сідають на однім стільці* (П-90: 164).

Паремійна система української мови відображає тісний зв'язок уявлень про молодий вік людини на основі актуалізації певних образів, зокрема характерних властивостей напоїв: *Молода брага хмільна; Молоде пиво шумить; Молодий хміль мусить вишуміти* (П-90: 162); тварин: *Молодий кінь до бою, а старий до гною* (П-90: 163); птахів: *Молодий горобець, та спритний* (П-90: 163); природних явищ: *Молодий місяць не всю ніч світить* (П-90: 164); рослин: *Молодий та зелений, як гарбуз у спасівку* (П-90: 163). Можемо стверджувати, що позитивна чи негативна оцінка молодого віку чітко розподілена за шкалою «фізичне» – «інтелектуальне», причому перше отримує позитивну оцінку, напр.: *Як була я молода, то була і врода, а тепер на виду, то й в дзеркалі не найду* (П-90: 164), а друге – негативну, пор.: *Доки молодий – то й дурний; Молодий – дурний* (П-90: 162); *Хто не був молодим, той не був і дурним* (П-90: 163).

У третій виокремленій нами групі прислів'їв і приказок розмежовуємо кілька підгруп: а) молодість переважає старість: *Молоде орля, та вище старого літає* (П-90: 163); б) старість переважає молодість: *Літша старого рада, як молодого робота* (П-90: 165); *Старе скаже на глум, а ти бери на ум* (П-90: 166); *Старий, а як скаже, то й молодий не справиться* (П-90: 167); в) старість і молодість мають свої позитивні ознаки: *Старий стару хвалить, що добрий борець варить, а молодий своєю гудить: що не зварить, то спаскудить* (П-90: 167); *Чим старіший, тим муоріший, чим молодіший, тим дорожчий; Шукай правди у старих, а сили у молодих; Що красніше, то смачніше, що старес, то гіднее* (П-90: 168); г) старість і молодість мають власні негативні характеристики: *Молодість – дурість, старість – не радість* (П-90: 164).

Більшість паремій цієї групи побудовано на протиставленні молодості і старості. Підгрунття окремих прислів'їв і приказок становлять уявлення про життя людини, особливості поведінки молодих і старих: *Хто гуляє много замолоду, той вмере на старість з голоду; Хто змолоду балує, той під старість старцює* (П-90: 163); *Що вільно молодому, не вільно старому* (П-90: 164); *Для старого більша година, як для молодого ціла днина* (П-90: 165); *Старий хоче спати, а молодий гуляти* (П-90: 167); *Старому подушечки, а молодому іграшечки; Старому ніч – як малому колиска* (П-90: 168).

У пареміях репрезентовано вікову характеристику досвіду, справ людини: *Інший молод годами, а старий бідами* (Н: 133); *Інший молод годами, та старий ділами* (П-90: 162); *Не роками старість гарна, а ділами* (П-90: 168). Прислів'я також відображають зв'язок життя в молодості із життям в старості: якщо молоді роки проживеш у веселощах, не працюючи, то на старість нічого не буде, а отже, життя прожите марно: *Не розкошуй замолоду, бо на старість будеш бідувати; Треба замолоду кості гризти, аби на старість м'ясо їсти* (П-90: 163); *Молодість лінива – то старість плачлива; Розпутне життя в молодості приносить хворобу на старі кості* (П-90: 164); *Болять старі кості за гріхи молодості* (П-90: 165). Зауважимо, що молодість і старість представлено в пареміях не лише в зіставленні й порівнянні, а й у розвитку, як діалектичну єдність: відповідно те, що притаманне людині в молодості, на старість набуває ще суттєвіших виявів: *Молоде і криве, а на старість і вдвічі* (П-89: 112). Прислів'я констатують, що з віком відбувається утвердження характеру, і не варто очікувати від людини змін: *Коли замолоду ворона попід небом не літала, то не полетить вонатуди й під старість; Не вилетіла ворона замолоду у вирій, то й не полетить на старість* (П-89: 215). Аналіз паремійних одиниць уможливиле вияв, з одного боку, тісного взаємозв'язку двох вікових періодів людини: *Молодість бурлива, старість щаслива; Яка молодість, така й старість* (П-90: 164), а з іншого – зміну ставлення людини до себе й світу залежно від віку: *Змолоду за охоту, під старість на неволі; Коли молод бував, під колінця горобця вибивав, а як стар став, всього того* (П-90: 162); *Молода була – дурна була, стара стала – дурна стала* (П-90: 165); *І чорт на старість в монахи пішов* (П-90: 168).

Загалом паремійні одиниці, пов'язані з концептами МОЛОДІСТЬ і СТАРІСТЬ, характеризують розум, зовнішність, досвід, життя людини залежно від певного періоду. Поняття віку в паремійному фонді української мови передовсім корелює з розумовими характеристиками людини. Часто прислів'я ґрунтуються на протиставленні зовнішнього вигляду старої людини і відсутності розуму: *Голова лисіє, а розум дуріє* (П-90: 324); *Що старіє, то дуріє* (П-90: 335); *Як волосся сивіє, то чоловік дуріє* (П-90: 170); *Вік прожив, а розуму не нажив* (П-90: 337). У поодиноких випадках людей літнього віку протиставлено молодим: *Молодий – розумний, старий – та дурний*. Варто зауважити, що окремі прислів'я репрезентують старших за віком людей як досвідчених, розумних: *Шукай розуму в старих, а сили в молодих* (П-90: 168) *Як голова сивіє, то чоловік мудріє* (П-90: 335); *Не сивий мудрий, а старий* (П-90: 330). Молоді для українців здебільшого теж не є надто розумними: *Доки молодий, то й дурний* (П-90: 331); *Хто не був молодим, той не був і дурним* (П-90: 334). Однак прислів'я: *Зростом мале, але розумом старе* (П-90: 325); *Хоч молодий роками, та старий розумом* (П-90: 334); *Хоч і молодий це, а розум старечий має* (П-90: 334) позитивно характеризують інтелектуальні здібності представників молоді. Загалом аналізований матеріал дає можливість констатувати, що й молоді, й старі в українській етносвідомості здебільшого сприймаються як люди з невисоким рівнем інтелекту.

Концепти МОЛОДІСТЬ і СТАРІСТЬ у паремійному масиві української мови змодельовано на ґрунті взаємодії із просторовим кодом культури, що уможливило вербалізацію таких характерних ознак:

– просторова інтерпретація віку: *Біжить мій вік, як вода по камінню; Вік ізвікувати – не в гостях побувати; Вік прокалатала, як у ніч уклала* (П-90: 152); *На віку як на довгій ниві* (П-90: 153); *Пишли мої літа, яко вітри круг світа* (Н: 127);

– змінність періодів життя: *Молодість пішла, не попрощалася, старість прийшла, не привіталася; Птицею чоловік через молодість перелетить, а через життя їде орачем; Молодість скоро втікає, а старість довго позістає* (П-90: 164); *Прийде старість – настане слабість* (П-90: 168); *Старість іде і хвороби веде; Старість не прийде з добром: коли не з кашлем, то з горбом* (П-90: 169).

Актуалізація часового коду культури в пареміях, пов'язаних із концептами МОЛОДІСТЬ і СТАРІСТЬ, фіксує членування часового відтинку, відображає рух людини по часовій осі, кодує особливості буття індивіда в матеріальному й нематеріальному світі в певний період його життя. Взаємодія концептів ЧАС і МОЛОДІСТЬ/СТАРІСТЬ реалізує такі ознаки:

– активність / пасивність часу життя: *Старій кобилі не брикацьця, сивій бабі не цілувацьця* (Н: 394); *В старій яхидної баби десять чортів сидять, та ще й двадцять сідалах гуляють* (Н: 401); *Не живе, тільки дні доживає; Не живе, тільки дні тре* (П-90: 160);

– характеристика часових періодів життя: *Не умен до двадцять, не жонат до тридцять, не богат до сорок – кругом дурак* (Н: 279); *Як по шістдесят літ віку, то вже по мужику; Як сорок літ стане, жінка в'яне* (П-90: 155);

– ментальна зворотність / незворотність часу життя: *Літа минають і не вертають; Горє мені, біда мені – минулися літа мої: коли б літа вернулися, лучче б хлопці горнулися; Минули ті роки, що розпирало боки; Тісні роки настали, гради, сніги царину позбивали, з болотом змішали, а на шию торби повкладали* (П-90: 154); *Як же мені знать, котрий мені год? Як родивсь, то без пам'яті був, як ріс, то розуму не мав, а як уже до розуму дійшов, тоді б то й лічить, та багацько літ уплило* (П-90: 155);

– ментальні закони сприйняття часу життя: *Година за годиною – та й так вік зійде; День довгий, а вік короткий* (П-90: 152); *Нема в світі ліку для довгого віку* (П-90: 153); *Рік зійшов, якби з вітром пішов; Рік ми зійшов, як з батога тріснув; Роком день стає; Рік прожити – не пальцем перекивати* (П-90: 154);

– оцінка часових періодів життя: *Золотий час – молоді літа* (П-90: 162); *Молоде – все золоте; Молоде – все золоте, а старе – гниле* (П-90: 163); *Молодість – буйність, а старість – не радість* (П-90: 164); *Старість – не велика радість* (П-90: 169).

Отже, в українській паремійній картині світу опозиція «молодий/старий» є універсальною, оскільки належить до найдавніших семантико-прагматичних протиставлень і реалізує уявлення про початок і кінець, силу і слабкість, зростання і зменшення тощо. У прислів'ях і приказках досить широко представлено оцінний континуум «молодість – старість», причому перший компонент має позитивні конотації (краса, здоров'я, сила, енергійність, перспективність), а другий – негативні (хвороба, безпорадність, слабкість, дурість). Можемо констатувати, що досліджуваний мовний матеріал репрезентує полярну оцінку як молодості, так і старості. Паремійні одиниці ґрунтуються на образному переосмисленні різноманітних життєвих ситуацій, вони варіативно відображають специфіку оцінних переваг, норм і стереотипів поведінки стосовно молодості й старості й детально характеризують ці феномени з різних боків. Так, поширеними є прислів'я, що констатують зовнішні вияви молодості й старості, психоемоційні зміни цих вікових періодів, а також відображають значущість трудового й духовного досвіду людей похилого віку. Для української лінгвокультури характерні паремії, які за своєю суттю є дидактичними установками й повчаннями молодшому поколінню в ставленні до старших людей. Запропонований лінгвокультурний підхід до вивчення засобів вербального наповнення одного із ключових концептів українського етносу відкриває **перспективи** для комплексного опису наївної картини світу на матеріалі паремійного фонду.

Література

- Демьянков 1994: Демьянков, В.З. Когнитивная лингвистика как разновидность интерпретирующего подхода [Текст] / В. З. Демьянков // Вопросы языкознания. – 1994. – № 4. – С. 17-33. – Библиогр. : с. 33.
- Крючкова 2006: Крючкова, Н.В. Концепт «молодость» в политическом дискурсе [Текст] / Н. В. Крючкова // III Международные Бодуэновские чтения : И.А. Бодуэн де Куртенэ и современные проблемы теоретического и прикладного языкознания (Казань, 23-25 мая 2006 г.) : труды и материалы : в 2 т. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 2006. – Т. 1. – С. 86-88. – Библиогр. : с. 88.
- Колесов 1986: Колесов, В.В. Мир человека в слове Древней Руси [Текст] / В. В. Колесов. – Л. : Изд-во Ленинградского университета, 1986. – 312 с. – Библиогр. : с. 300-305. – 14231 экз.
- Левин 1984: Левин, Ю.И. Провербальное пространство [Текст] / Ю.И. Левин // Паремнологические исследования. – М. : Наука, 1984. – С. 108-126. – Библиогр. : с. 125-126.
- Пермяков 1988: Пермяков, Г.Л. Основы структурной паремнологии [Текст] / Г. Л. Пермяков. – М. : Наука, 1988. – 236 с. – (Исследования по фольклору и мифологии Востока). – Библиогр. : с. 222-231. – 2500 экз. – ISBN 5-1680684.
- Пермяков 1970: Пермяков, Г.Л. От поговорки до сказки : (Заметки по общей теории клише) [Текст] / Г. Л. Пермяков. – М. : Наука, 1970. – 240 с. – Библиогр. : с. 228-237. – 11000 экз. – ISBN 5-2644761.
- Рудакова 2007: Рудакова, О.И. Концепты «молодость» и «старость» как динамические явления (на материале словообразования) [Текст] / О. И. Рудакова // Вестник Ставропольского государственного университета. Филологические науки. – 2007. – Вып. 51. – С. 247-252. – Библиогр. : с. 252.
- Селіванова 2004: Селіванова, О.О. Нариси з української фразеології (психоконітивний та етнокультурний аспекти) [Текст] / О. О. Селіванова. – К.-Черкаси : Брама, 2004. – 276 с. – Бібліогр. : с. 250-270. – 500 пр. – ISBN 966-8021-69-X.
- Степанов 1997: Степанов, Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования [Текст] / Ю. С. Степанов. – М. : Языки русской культуры, 1997. – 824 с. – 1000 эк. – ISBN 5-88766-057-0.
- Телия 1996: Телия, В.Н. Русская фразеология. Сематический, прагматический и лингвокультурологический аспекты [Текст] / В. Н. Телия. – М. : Языки русской культуры, 1996. – 288 с. – Библиогр. : с. 272-284. – 3000 экз. – ISBN: 5-88766-047-3.
- Цивьян 1984: Цивьян, Т.В. Предисловие [Текст] / Т. В. Цивьян // Паремнологические исследования : сб. ст. – М. : Наука, 1984. – С. 7-13.

Джерела

- П-90: Прислів'я та приказки : Людина. Родинне життя. Риси характеру / Упоряд. М. М. Пазяк. – К. : Наукова думка, 1990. – 528 с. – (Українська народна творчість). – 77500 пр. – ISBN: 5-12-001089-X.
- П-89: Прислів'я та приказки : Природа. Господарська діяльність / Упоряд. М. М. Пазяк. – К. : Наукова думка, 1989. – 480 с. – (Українська народна творчість). – 10000 пр. – ISBN: 5-12-001561-1.
- Н: Українські прислів'я і таке інше. Уклав М. Номис / [Упоряд., приміт. та вступна стаття М. М. Пазяка]. – К. : Либідь, 1993. – 768 с. – 10000 пр. – ISBN: 5-325-00015-2.

Статья посвящена анализу особенностей языковой репрезентации концептов МОЛОДОСТЬ и СТАРОСТЬ в украинских поговорах, выявлению главных закономерностей их вербализации и описанию ключевых характеристик.

Ключевые слова: вербализация, концепт, поговорка, пословица, возраст, молодость, старость.

The article analyzes the peculiarities of language representation of the concepts YOUTH and OLD AGE in Ukrainian proverbs, provides an explication of basic laws of its verbalization as well as the dominant features characterizing the youth and old age.

Keywords: verbalization, concept, proverb, age, youth, old age.

Надійшла до редакції 20 жовтня 2011 року.

Тетяна Кітаєва

ББК Ш12=411.4*000.21

УДК 81'42+81'367.2

**МОВЛЕННЄВИЙ ЖАНР «ІНТЕРВ'Ю»: КВАЛІФІКАЦІЙНІ ОЗНАКИ
ТА ІНТЕРПРЕТАТИВНИЙ АСПЕКТ**

Простежено типологію поглядів поняття «мовленнєвий жанр», проаналізовано класифікації мовленнєвих жанрів і визначено конструктивні ознаки мовленнєвого жанру «інтерв'ю». Водночас прокоментовано особливості мовленнєвого жанру «інтерв'ю» на конкретному прикладі.

Ключові слова: мовленнєвий жанр, інтерв'ю, адресат, адресант.

Вступні міркування. Сьогодні однією з ознак сучасної лінгвістики вважають бурхливий розвиток когнітивних й функційно-комунікативних досліджень, у межах яких органічно поєднується вивчення «власне» мовних процесів і різноманітних духовних, психологічних, соціальних та інших виявів людини, яка постійно «живе в мові». Водночас повною мірою залишаються не окресленими розділи комунікативного напрямку досліджень, його основні категорії, методи аналізу тощо. Зокрема, аспекти, пов'язані з мовним кодом процесу комунікації, є одними з найменш вивчених.

У статті зроблено спробу розглянути сутність поняття мовленнєвий жанр, тенденції та напрями в їхньому дослідженні, встановити їхні типові ознаки.

Актуальність роботи зумовлена проблемою детального вивчення мовленнєвих жанрів, визначення їхніх комунікативних ознак.

Мета дослідження полягає у вивченні мовленнєвих жанрів «інтерв'ю» у системі жанрових форм, що ставить перед нами необхідність вирішення таких завдань: 1) проаналізувати типологію підходів до визначення мовленнєвих жанрів; 2) подати за основними критеріями універсальну класифікацію мовленнєвих жанрів; 3) виділити конструктивні ознаки мовленнєвого жанру інтерв'ю під час його аналізу.

Теоретичне значення полягає у загальних спробах виділення конструктивних ознак мовленнєвого жанру «інтерв'ю».

Практичне значення визначається можливістю застосування отриманих результатів у навчально-науковій діяльності, зокрема у викладанні таких дисциплін, як «Основи дискурсології», «Основи мовленнєвої діяльності», «Стилістики» тощо.

Типологія поглядів поняття «мовленнєвий жанр». У теорії мовленнєвої комунікації опрацювання проблеми зразків мовленнєвої комунікації пояснюється цілком зрозумілим прагненням упорядкувати різноманітні дискурсивні практики, ситуації спілкування, створити більш-менш струнку систему інваріантів, канонам яких підпорядковувалося б усе розмаїття й безмежність ситуацій інформаційного обміну та комунікативного впливу [Селіванова 2011].

Під час вивчення процесу спілкування в комунікативно-прагматичному аспекті треба звертати увагу на комунікативну поведінку мовців у певній ситуації спілкування як суб'єктів, що організують і прогнозують процес комунікації. Вибір й уникнення певної теми розмови залежить від комунікативної поведінки мовців – сукупності реалізованих у спілкуванні правил, законів, постулатів тощо.

Визнання дискурсу найважливішою категорією міжособистісного спілкування поставило на порядок денний комунікативної лінгвістики проблему базової одиниці комунікації, яка б об'єднувала різноманітні мовленнєві акти. На таку роль претендує мовленнєвий жанр. Усе частіше поняття мовленнєвий жанр відносять до найважливіших понять прагмалінгвістики, стилістики, соціолінгвістики, лінгвістики тексту [Бацевич 2004].

У другій половині ХХ століття лінгвісти починають звертатися до вивчення природи та функціонування мовленнєвих жанрів. Із цього часу поняття мовленнєвого жанру перетворилося на одне з найбільш досліджуваних у когнітивній та функційно-комунікативній лінгвістиці. У сучасному українському мовознавстві проблема мовленнєвих жанрів залишається мало опрацьованою, у той час як у російській та польській мовознавчій традиції вивчення мовленнєвих жанрів визнається одним із найактуальніших напрямів сучасної лінгвістики.

Найважливішими причинами звернення сучасних дослідників до проблем мовленнєвого жанру є загальна прагматизація лінгвістики, відродження риторики, визначення ієрархії виділених функційно-комунікативним підходом категорій і, звичайно, пошук базової одиниці мовленнєвої діяльності, комунікації загалом [Бацевич 2003].

Засновником сучасної теорії мовленнєвих жанрів вважається М.М. Бахтін, який ще у 50-х р. ХХ ст. у своїй праці «Проблема мовленнєвих жанрів» ототожнює останні з висловленнями. Методологічно важливим є те, що вже в його працях мовленнєві жанри мають чітко виражену функційно-комунікативну перспективу. За М.М. Бахтіним, людське мовлення в типових ситуаціях втілюється в певні готові форми мовленнєвих жанрів, «які дані нам, як рідна мова». За підрахунками Т.В. Шмельової, М.М. Бахтін у своїх працях називає близько 30 мовленнєвих жанрів, зокрема, таких, як бесіда (салонна, застільна, інтимно-дружня, інтимно-сімейна), лайка, побутове оповідання, військова команда, заперечення, висловлення захоплення, схвалення, ділові документи, щоденник, відповідь, лист, прислів'я, побажання, привітання, осуд, похвала, поздоровлення, наказ, протокол, прощання, публіцистичний виступ, промова, роман, згода, співчуття, жарт, науковий трактат, інтимні жарти, питання [Бацевич 2004].

У теорії мовленнєвої комунікації і, зокрема, в дискурсології пропонують і декілька термінологічних позначень мовленнєвого жанру. Проаналізуємо деякі з них.

На думку М.М. Бахтіна, мовленнєвий жанр – це стійка форма висловлення, вироблена кожною сферою використання мови, що характеризується певним змістом, стилем як відбором словникових, фразеологічних і граматичних засобів, і передусім – композиційною побудовою [Селіванова 2006].

А. Вежбицька вважає, що мовленнєві жанри – це сукупність об'єднаних в одне ціле мовленнєвих актів, складники мовного універсуму певної етнічної культури [Селіванова 2007].

На думку О. Селіванової, мовленнєвий жанр – це одиниця мовлення як системно організованої мови, дискурсивний інваріант, зразок ідеальної природи, що характеризується певним тематичним змістом, композиційною структурою, відбором фонетичних, лексико-фразеологічних, граматичних, стилістичних засобів й інтенційно-прагматичними особливостями [Селіванова 2006].

Ф. Бацевич розглядає мовленнєвий жанр як тематично, композиційно й стилістично усталені типи повідомлень – носіїв мовленнєвих актів, об'єднаних метою спілкування, задумом мовця з урахуванням особистості адресата, контексту і ситуації спілкування [Бацевич 2004].

Отже, мовленнєвий жанр – це тематично і композиційно оформлена одиниця мовлення, що характеризується певним змістом та інтенційно-прагматичними особливостями; це складова структура дискурсу, його найважливіша категорія, яка об'єднує інтенції учасників спілкування, тематику їх розмов.

Класифікація мовленнєвих жанрів: основні виміри. Типовими для мовленнєвих жанрів є: комунікативна ситуація, експресія й експресивна інтонація, обсяг (приблизна тривалість мовленнєвого цілого), концепція адресата і «наадресата».

Мовленнєвий жанр, на думку М. Бахтіна, характеризується триєдністю: тематичний зміст, стиль і композиція висловлювань. Наприклад, повідомлення, оповідання, прохання, питання тощо характеризуються цією триєдністю, а тому відразу ж пізнаються учасниками спілкування.

Російська дослідниця Т. Шмельова виділила такі ознаки мовленнєвих жанрів:

1. Комунікативна мета. За нею виокремлюють: інформаційні, оцінні, етикетні, імперативні.
2. Концепція автора (адресанта).
3. Концепція адресата.
4. Подійний зміст. Передбачає віднесеність / не віднесеність до особистісної сфери автора або адресата, часову перспективу події, оцінку події; важливою є кількість подій (епізодів, вчинків).
5. Комунікативне минуле. Враховує те, що передує жанру. Виділяють мовленнєві жанри реактивні й ініціативні. Породження реактивних мовленнєвих жанрів «провокують», наприклад, запитання, адресовані учасникам спілкування, звернення, вимоги, запити тощо; створення ініціативних мовленнєвих жанрів може бути викликано передусім позамовними чинниками, залежить від інтенцій мовця тощо.
6. Комунікативне майбутнє. Визначає стандарти спілкування, слідування одних мовленнєвих жанрів за іншими. Так, наприклад, за проханням слідує згода або відмова, за питанням – відповідь та ін.
7. Параметр мовного втілення. Це мовне оформлення мовленнєвих жанрів, спосіб, яким мовленнєвий жанр доходить до його адресата.

Виділені ознаки мовленнєвих жанрів Т. Шмельова назвала «паспортом мовленнєвих жанрів» [Бацевич 2004].

Комплексний підхід, який враховує типи комунікативних інтенцій, способи участі партнерів у комунікації, їхні рольові співвідношення, характер реплік, дає змогу виокремити такі мовленнєві жанри: бесіду, розмову, суперечку, розповідь, історію, лист, записку, щоденник та ін.

Сьогодні існує декілька класифікацій мовленнєвих жанрів. Наприклад, М. Бахтін поділяє мовленнєві жанри на усні, письмові, прості (первинні), складні (вторинні). До останніх належать романи, драми, наукові дослідження, великі публіцистичні жанри тощо.

Класифікація Н.Д. Арутюнаної ґрунтується на ілокутивному критерії, тобто за метою дослідниця виділяє такі мовленнєві жанри:

- інформативний діалог;
- перспективний діалог;
- обмін думками з метою прийняття рішення або з'ясування істини (дискусія, суперечка);
- діалог, метою якого є встановлення або регулювання міжособистісних стосунків;
- марномовленнєвий жанр.

Т.В. Шмельова у праці «Модель мовленнєвих жанрів» виділяє чотири класи мовленнєвих жанрів:

- оцінні – змінюють самопочуття учасників спілкування, співвідносячи їхні вчинки, якості тощо;
- інформативні;
- перформативні – формують події соціальної дійсності: вітання, поздоровлення, вибачення, вдячність тощо.
- імперативні – сприяють здійсненню / нездійсненню якихось подій (прохання, порада, вимога) [Бацевич 2004].

Отже, актуальним вважаються питання співвідношення мовленнєвих жанрів і мови, створення їхньої класифікації і багатоаспектної типології. Сьогодні питання виділення єдиної класифікації мовленнєвих жанрів мало опрацьоване, проте більшість дослідників вважає, що останні треба класифікувати за певними критеріями: за метою (ілокутивний критерій), за ступенем вираження комунікативної мети у процесі спілкування.

Мовленнєвий жанр «інтерв'ю»: кваліфікаційні ознаки і класифікаційні параметри. Інтерв'ю (англ. *Interview* – це бесіда, вибудована за певним планом через безпосередній контакт інтерв'юера з респондентом з

обов'язковою фіксацією відповідей. У соціології використовується як один з основних методів збору первинної соціологічної інформації. У журналістиці є самостійним жанром, що представляє суспільно вагому новину у вигляді відповідей особи на запитання журналіста.

Академічний тлумачний словник української мови подає таке визначення інтерв'ю: 1. Розмова журналіста з політичним, громадським або іншим діячем з актуальних питань, призначена для опублікування у пресі, передачі по радіо, телебаченню (жанр публіцистики). 2. Запитання за спеціально підготовленою програмою, які ставляться до представників певної соціальної групи [Загнітко, Щукіна 2008: 219].

У журналістиці поняття інтерв'ю використовується у двох значеннях: інтерв'ю як один із жанрів журналістики та інтерв'ю як традиційний метод збору інформації.

Інтерв'ю (англ. *interview*) у журналістиці – це жанр публіцистики, під яким мається на увазі розмова журналіста з соціально значущою особою стосовно актуальних питань; це форма опитування, в основі якої лежить безпосередній або опосередкований контакт інтерв'юера з респондентом. Головна особливість інтерв'ю як вербального спілкування – односпрямованість [Ким 2004].

На думку М.М. Кохтева, інтерв'ю – це поширений інформаційний жанр газети, метою якого є пояснення суспільного значення явища на основі його сутності спеціалістами та очевидцями, демонстрація методів осмислення конкретної практичної проблеми [Вакуров 1978: 48].

Отже, мовленнєвий жанр «інтерв'ю» – це формалізована або неформалізована тематично і композиційно оформлена бесіда інтерв'юера і респондента, побудована за певним планом з обов'язковою фіксацією питань і відповідей.

У теорії журналістики існують різноманітні класифікації видів інтерв'ю. Одна з перших і найбільш повних була представлена у книзі «Теорія і практика радянського періодичного друку», що вийшла у 1980 р. за редакцією В.Д. Пельта. У ній розглядаються такі види інтерв'ю: інтерв'ю-монолог, інтерв'ю-повідомлення, інтерв'ю-діалог, інтерв'ю-замальовка, інтерв'ю-думка, форуми і анкети, прес-конференція.

Зокрема можна виділити 2 види мовленнєвого жанру «інтерв'ю»:

- інформаційне. У повній мірі інтерв'ю вийде інформаційним, якщо і інтерв'юер, і респондент робитимуть акцент на питаннях: що? де? коли?;

- аналітичне. Матеріал буде аналітичним тоді, коли інтерв'юер і респондент почнуть «розкривати» відповідь на питання: чому? з якою метою? що це значить? тощо [Ким 2004].

В основі будь-якої класифікації мовленнєвого жанру «інтерв'ю» можуть бути три основні характеристики: предмет відображення, цільова установка (функція) бесіди, метод відображення.

У жанрі інтерв'ю можна виділити такі класифікаційні ознаки:

- місце проведення (місце роботи, навчання, місце проживання);

- форма (формалізоване, сфокусоване, вільне);

- спосіб контакту (особисте, опосередковане).

Мовленнєвий жанр «інтерв'ю»: інтерпретативний аспект. Наприклад, розглянемо інтерв'ю Леоніда Литвиненка з інтернет-газети ForUm: *Леонід Литвиненко: Переведення стрілок – питання політичне* (від 17 жовтня 2011 р.):

*Через два тижні Україна має остаточно визначитися – за яким часом їй жити: зимовим чи літнім. До першого закликають вчені, і він ближчий до Європи. Другий відповідає нещодавно прийнятому закону і ставить Київ в один часовий пояс з Москвою. А поки політики сперечаються, ForUm з'ясував думку фахівця – доктора фізико-математичних наук, директора Радіоастрономічного інституту НАН України **Леоніда Литвиненка**.*

- Леоніде Миколайовичу, який час найбільше відповідає часовому поясу України?

- Перехід на зимовий або літній час запроваджували вже разів зо три, і багато людей давно заплуталися, який із них справжній. Насправді ж час, який найбільше відповідає часовому поясу України, – зимовий.

Тому, якщо і відмовлятися від часових коливань, то вже навесні, коли стрілки годинника переводять уперед. Різниця у часі західної і східної частин України не так велика, і загальноукраїнський час цілком усіх влаштує. Однак те, що зараз відбувається, дуже неприємне для жителів західних областей України.

Фіксація часу у нинішньому вигляді призведе до того, що у них вдень збільшиться кількість темних годин. Але й це не страшно. Все можна врегулювати. Щоб такі зміни не позначилися плачевно на здоров'ї, потрібно, скажімо, починати шкільний день пізніше.

- Чи можливо те, що ми все-таки перейдемо на зимовий час?

- Нашої вченої думки ніхто не питає. Як вирішать наші політики – так і буде (відповідь ученого залежить від думки політиків).

- Чи може час стати додатковим фактором, який роз'єднує українське суспільство? Приміром, Закарпатська та Львівська області вже заявили про намір запровадити регіональний час.

- Я думаю, що нічого страшного у цьому немає. Питання часу аж ніяк не біологічне, тут головну роль відіграє чистої води політика. Якщо негатив і є, то він незначний...

- Чи можливий у майбутньому перегляд усього «Григоріанського календаря»?

- Звичайно, все можливо. Але поки я не бачу у цьому великої необхідності. Наш календар досить простий і точний. Однак, якщо пофантазувати, то, звичайно ж, можна придумати собі все що завгодно. Адже поділ року саме на 12 місяців – суто умовний...

... - **Наскільки точним є світовий час? Як він визначається?**

- Світовий час досить точний. Сьогодні його визначають за допомогою так званих атомних годинників. Це квантовий ефект. Кожен атом має частоту переходів з одного збудженого стану на інший рівень. При цьому він випромінює певну довжину хвилі: світлову або радіо, все залежить від того, який об'єкт ви використовуєте для таких годинників.

Зараз набув поширення водневий стандарт часу. З його допомогою дуже точно вимірюється частота випромінювання – вона стабільна і практично ні від чого не залежить.

Годинники, засновані на точному знанні частоти випромінювання атомів водню, і є горезвісним атомним часом. Його вимірювання проводяться з точністю до десяти у мінус восьмому ступені часток мікросекунд...

Проаналізуємо запропоноване інтерв'ю, використовуючи ознаки, виділені Т.В. Шмельовою. На перший погляд, комунікативна мета відповідей респондента на питання інтерв'юера – інформаційна, тобто передбачає повідомлення загальної інформації, але водночас відбувається певний аналіз зазначеної проблеми (відповіді на перше, четверте питання). Зміст відповідей певною мірою залежить від політичної ситуації у країні, оскільки автор декілька разів згадує про це. Бесіда містить образ автора – людини, компетентної у цьому питанні, досвідченого науковця. Концепція адресанта, адресата певною мірою враховані.

Комунікативне минуле та комунікативне майбутнє як дві симетричні ознаки частково зберігаються у запропонованому прикладі. На нашу думку, респондент міг би частіше звертатись до минулого. Щодо подійного змісту, то його теж враховано не повною мірою.

Параметр мовного втілення – мовне оформлення мовленнєвого жанру, спосіб, яким він доходить до адресата.

Як бачимо, запропоноване інтерв'ю здійснюється у формальній обстановці, за задалегідь розробленими питаннями, формулювання і послідовність яких враховує інтерв'юер. Бесіда, що відбувається за умови безпосереднього контакту інтерв'юера та респондента, містить не тільки констатацію факту, але й певний аналіз відображеної ситуації, наприклад, відповідь на перше питання.

Отже, можна сказати, що запропоноване інтерв'ю формалізоване, особисте та інформаційно-аналітичне.

Висновки і перспективи. Результати проведеного дослідження свідчать про те, що мовленнєвий жанр інтерв'ю має певні конструктивні ознаки, а саме: комунікативну мету, концепцію автора та адресата, подійний зміст, параметр мовного втілення. У теорії мовленнєвої комунікації пропонують декілька термінологічних позначень мовленнєвого жанру. Саме тому мовленнєвий жанр визначають як тематично і композиційно оформлену одиницю мовлення, що характеризується певним змістом та інтенційно-прагматичними особливостями.

Перспективним вважаємо подальше ґрунтовне дослідження мовленнєвого жанру «інтерв'ю» в аспекті комунікативних стратегій, задіяних автором, а також використання результатів дослідження в навчально-науковій діяльності.

Література

- Бацевич 2003: Бацевич, Ф.С. Нариси з комунікативної лінгвістики : Монографія [Текст] / Ф. С. Бацевич. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – 281 с.
- Бацевич 2004: Бацевич, Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики : Підручник [Текст] / Ф. С. Бацевич. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 344 с.
- Вакуров 1978: Вакуров, В.Н., Кохтев, Н.Н., Солганик, Г.Я. Стилистика газетних жанрів : учеб. пособие для вузов [Текст] / В. Н. Вакуров, Н. Н. Кохтев, Г. Я. Солганик. – М. : Высш. школа, 1978. – 183 с.
- Загнітко, Щукіна 2008: Загнітко, А.П., Щукіна, І.А. Великий тлумачний словник. Сучасна українська мова [Текст] / А. П. Загнітко, І. А. Щукіна. – Донецьк : ТОВ ВКФ «БАО», 2008. – С. 219.
- Ким 2004: Ким, М.Н. Жанры современной журналистики [Текст] / М. Н. Ким. – Спб. : Изд-во Михайлова В.А., 2004. – 336 с.
- Селіванова 2006: Селіванова, О.О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія [Текст] / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля – К., 2006. – 712 с.
- Селіванова 2008: Селіванова, О.О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : Підручник [Текст] / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля – К., 2008. – 712 с.
- Селіванова 2011: Селіванова, О.О. Основи теорії мовної комунікації : Підручник [Текст] / О. О. Селіванова. – Черкаси : Видавництво Чабаненко Ю.А., 2011. – 350 с.

Джерела

Интернет-газета ForUm [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.for-ua.com (від 17 жовтня 2011 р.). – Назва з екрана.

Прослежена типология взглядов на понятие «речевой жанр», рассмотрены классификации «речевых жанров» и определены конструктивные признаки речевого жанра «интервью». Вместе с тем прокомментированы особенности речевого жанра «интервью» на конкретном примере.

Ключевые слова: речевой жанр, интервью, адресат, адресант.

Typology of views on the term “speech genre” is traced; speech genres classifications are analyzed and structural features of speech genre “interview” are determined. At the same time characteristics of speech genre “interview” are commented on a concrete example.

Keywords: speech genre, interview, addressee, addresser.

Надійшла до редакції 31 жовтня 2011 року.

Тетяна Коваль

ББК 81.2УКР – 923:81.2

УДК 811.161.2.801.8

ЕКСПРЕСИВНІСТЬ ТА ЗАСОБИ ЇЇ ТВОРЕННЯ В СУЧАСНОМУ ДИСКУРСІ ПРЕСИ

У науковій розвідці розглянуто складну систему засобів створення експресивності в українському газетному дискурсі початку XXI ст., з’ясовано їх функційні можливості, системно описано засоби вираження експресії з урахуванням сучасних досягнень теорії мовної комунікації.

Ключові слова: дискурс, експресивність, емотивно-оцінні засоби, експресиви, засоби вираження експресії.

Сьогодні у мас-медійному просторі виразно реалізується когнітивно-комунікативна природа взаємодії учасників комунікації. Репрезентування, класифікування знань, ідей, поглядів виявляється як цілеспрямована соціальна дія, що супроводжується вираженням суб’єктивного ставлення до їх змісту та викликає різноманітні почуття, психологічні реакції й емоції. Тому дослідники звертають значну увагу на газетний різновид публіцистичного стилю – найбільш популярний вид масової комунікації.

Всі наукові дослідження газетної мови виходять із функційної своєрідності газетно-публіцистичного стилю, суть якої полягає в діалектичній єдності двох функцій – впливу та повідомлення. Хоч у різних жанрах публіцистики логічний та емоційно-експресивний елементи мають бути взаємно зрівноважені, на сучасному етапі газетної комунікації посилюється експресивна функція. **Ось чому актуальності** набуло питання про сутність та доцільність використання комплексу експресивно-виражальних засобів і проблема способів їх реалізації в українському газетному дискурсі. Лінгвісти різних мовознавчих шкіл і напрямів (Н. Бойко, Р. Гладкова, **С. Єрмоленко**, Б. Коваленко, М. Кравченко, Т. Крисанова, К. Мустафаєва, М. Пилинський, Н. Романова, К. Святчик, В. Чабаненко) здійснили чимало різноаспектних досліджень елементів мовної структури, що виражають експресивність. Проте комплексного дослідження, у якому було б зреалізовано новий підхід до класифікації і функціонування засобів вираження експресії в українському газетному дискурсі, досі немає.

Метою наукової розвідки є виявлення й аналіз засобів вираження експресії на всіх мовних і позамовному рівнях у дискурсі преси початку XXI ст. Поставлена мета наукової роботи передбачає розв’язання таких **завдань**: 1) з’ясування особливостей функціонування експресивів як основного інструменту образного мислення журналістів, 2) здійснення класифікації засобів вираження експресії в сучасному газетному дискурсі, 3) визначення функцій експресивів у межах висловлювання.

Наукову розвідку здійснено на матеріалі газетно-публіцистичних текстів сучасних українських ЗМІ: “Булава”, “Вгору”, “Гривна”, “День”, “Дзеркало тижня”, “Літературна Україна”, “Новий день”, “Сільські вісті”, “Україна молода”, “Урядовий кур’єр”, “Хрещатик” за 2001-2011 роки.

Експресивність визначають як властивість мовної одиниці підсилювати логічний та емоційний зміст висловлюваного, виступати засобом суб’єктивного вираження мови. Через експресивність виражальних засобів мовець передає своє ставлення і до повідомлення, і до адресата.

В основу дослідження ми поклали погляди В.А. Чабаненка, який вважає, що експресивність – підсилена, інтенсифікована виразність, така соціально й психологічно мотивована властивість мовного знака (мовленнєвого елемента), яка деавтоматизує його сприйняття, підтримує загострену увагу, активізує мислення, викликає почуттєву напругу читача [Чабаненко 1984: 7].

Н.І. Бойко стверджує, що експресивність – це семантико-стилістична суперкатегорія, яка виявляється в смисловій моделі слова через окремі складові, що входять до денотативного, конотативного або образного макрокомпонента і виступають індикаторами експресивності, яку можна визначати й аналізувати тільки у зв’язку з ними [Бойко 2005: 30]. Експресивність виявляє зв’язок із емоційністю, оцінністю, стилістичним значенням, проте не ототожнюється з названими поняттями. Вона акумулює в собі ці поняття, є інтенсивною виразністю певного мовного знака.

На нашу думку, експресивність – це не тільки лексико-семантична, а й комунікативно-прагматична категорія, оскільки служить для створення переконливості матеріалів мас-медіа, активізації уваги читача та налагодження з ним контакту, а також для вираження певної оцінки явищ, фактів, подій. Експресивність у межах газетного дискурсу свідомо створюється журналістом відповідно до його комунікативного задуму.

Лінгвістичний аналіз газетних текстів засвідчує, що емоційно-експресивну оцінку забезпечує й посилює вживання різноманітних фонетичних, словотвірних, морфологічних, лексико-фразеологічних засобів, а також синтаксичних і стилістичних конструкцій, які є досить продуктивними в сучасному дискурсі преси. Різномірні засоби експресивізації не лише активно взаємодіють між собою, а й компенсують або посилюють один одного.

Виділення пласту лексем із **фонетичними** показниками експресивності ґрунтується передусім на виразності, незвичності, нетиповому фонетичному оформленні слова, яке яскраво виражає відповідне значення (звукосимволічні слова, звуконаслідування, наявність специфічних звукосполучень і под.).

Результатом дії експресивної функції мови, її реальним виявом **на лексико-фразеологічному рівні** є експресивні лексеми, семантика яких містить емотивно-суб'єктивну гаму оцінок предметів та об'єктів мовлення, використовується для характеристики неординарних, нестандартних фрагментів картин світу. Своєрідним засобом створення експресії в мові мас-медіа є **інішомовна лексика**. Причиною запозичень є не лише потреба заповнення мовних лакун, “номінативна безвихідь”, прагнення до мовної економії, а й мода, лінгвальні та естетичні смаки мовців, які прагнуть до новизни й свіжості висловлювань: *блокбастер, бренд, кіднепінг, папараці, паті, піар, промоушн, ремікс, сейшн, секонд-хенд*. Але журналіст має добирати ці засоби свідомо, дотримуватися міри, формуючи мовленнєві смаки читача.

Закономірним є поява в мові сучасного газетного дискурсу значної кількості **неологізмів**, а саме: словотвірних неологізмів (*квазідуховність, мандатогубець, ню-стилістика, скандалізація*), семантичних неологізмів (*довгожител, перезавантаження, фабрикант*), індивідуально-авторських оказіоналізмів (*весняномрійний, душознавець, мистецтвотворець, щедролюбець*).

Окрім неологізмів, у газетному дискурсі вживають і **архаїзми** (*благо, возсіяти, злато, перст, ректи, чадо*), **історизми** (*бояри, князь, цар; жупан, лати, покут*) та **анахронізми** (*булава, купець, старшина, холоп*) з метою створення колориту певної доби, гумористично-іронічного забарвлення тексту.

Як експресивний засіб у газетних текстах часто використовують терміни, чому сприяє їхнє переносне вживання. Потужної метафоризації в газетному дискурсі зазнають терміни таких галузей: спорту (*нокаут, правила гри, тайм-аут*), медицини (*амнезія, ін'єкція, епідемія, реанімація*), мистецтва (*ренесанс, симфонія, шоу*), хімії (*каталізатор, корозія*); виробничо-технічна лексика (*набирати обертів, потрапити в обійму*).

У газетному дискурсі широко використовують власне розмовну лексику, яка виконує низку функцій, зокрема оновлює образність, створює колорит розмовності, поживляє виклад, уживається для характеристики персонажів: *верзтися, гультяй, лопотіти, мастак, репетувати, розбишака, теплень, теревенити, човгати, шастати*. На жаль, помітної популярності набули жаргонізми, сленгізми, лексика кримінальної сфери. Йдеться про слова на зразок *бандюки, бариші, замовити, кинути, наїхати, опустити, розбірки, розколотися* тощо. Уживання таких слів розхитує літературні норми, виховує в аудиторії мовний несмак, популяризує грубе, ненормативне мовлення. Як ефективний засіб експресивізації в газетному дискурсі поширені **фразеологізми**. Найбільш уживаними є розмовно-побутові фразеологізми, що виконують яскраво виражену оцінну функцію (*впадати в око, кусати лікті, напускати туману, промивати мізки, сидіти на ший*) та фразеологізми з античної міфології (*авгієві стайні, ариаднина нитка, ахіллесова п'ята, вогонь Прометей, гордіїв вузол, канути в Лету, прокрустове ложе, сізіфова праця*).

До основних дієвих засобів експресивізації **на словотвірному рівні** належать демінутивні й аугментативні суфікси. Значна частина суфіксів суб'єктивної оцінки передає позитивне ставлення журналіста до певного образу чи події, надає газетному тексту емоційних відтінків схвалення, захоплення, радості, симпатії, ніжності, замилювання, пошани. Основним засобом творення такого експресивно-стилістичного забарвлення є лексеми зі зменшено-пестливими суфіксами *-ок, -ик, -ец', -ечок, -очок, -чик, -ус'*: *холодок, кігтик, вітерець, вершечок, місточок, диванчик, дідусь; -ин(а), -очк(а), -ечк(а), -ичк(а), -оньк(а), -инк(а): краплина, часточка, пляшечка, сестричка, капличка, кухонька, перлинка; -ц(е), -ачк(о), -ячк(о), -ечк(о): озерце, зіллячко, сонечко*.

Водночас із позитивними емоціями демінутиви в певних контекстуально-ситуативних умовах мають властивість відтворювати широку палітру негативних відтінків: *боржок, костюмчик, люді, писанина, планчики, побрехенька, п'яничка, сімейка, смішок, статейки, торгашики, шматочок, штришок*. Такі утворення в газетному дискурсі породжують експресію іронії, зневаги, приниження, здивування, осуду, нехтування, відрази, служать для вираження антипатії, відкрито несхвального авторського ставлення.

Для передачі негативних емоцій та змалювання іронічних образів у газетному дискурсі використовують ще й аугментативні суфікси *-аш, -юг(а), -юган, -юр(а): торгаш, злодюга, ледарюга, вітруган, собацюра; -ук(а), -юк(а), -аці(я), -цін(а), -енці(я), -анин(а), -неч(а): холодюка, грязюка, зміюка, мудрація, літературищина, штуркунця, гупаніна, гуркотнеча; -ак(а), -як(а), -юг + -к(а), -уд(а), -ур(а), -іс(а): забіяка, злодюжка, зануда, замазура, гульвіса*.

Продуктивним засобом експресивізації на словотвірному рівні є також *осново-* і *словоскладання*. Завдяки вдалим поєднанням несумісних у семантичному відношенні компонентів встановлюються нові зв'язки між явищами і поняттями, які своєю незвичайністю й образністю викликають появу нових асоціацій: *білоручка, добродійник, дурносміх, душохват, гріхопадіння, зірвіголова, пройдисвіт, пустодзвін, пустоцвіт, скульптуроманія*.

Морфологічні засоби експресивізації менш виразні, ніж лексичні та словотвірні, бо вони виявляються на більшій площині тексту, ніж слово. Найчастіше вони набувають емоційно-експресивного забарвлення лише в межах певного контексту. До таких засобів належать: іменники “спільного” роду (*базика, бідолаха, волоцюга, злодюжка, ледащо, нечепура, плакса, приبلуда, трудяга*), іменники у складі сегментних конструкцій, значення яких виражає експресивні відтінки (*про землю, про владу, про мову, про право*); слова категорії стану (*боляче, боязко, досадно, страшно, шкода, вітряно, темно, тихо, холодно*); імперативні форми (*будьмо пильні, не піддаваймося, прислухаймося, слухаймо*), експресивні можливості часток (*ну, ану, та, -но, будь-ласка, і, так*), вигуків (*а, а-а, ай, ах, є, ех, і, о, ой, ох, ух*); а також категорії роду та числа іменників, ступені порівняння й нанизування прикметників.

До **синтаксичних** засобів вираження експресії у дискурсі мас-медіа відносимо такі синтаксичні конструкції, за допомогою яких журналіст привертає увагу читача, спонукає до сприйняття і роздумів, висловлює емоційну оцінку актуальних подій суспільно-політичного життя.

Широку гаму емоційно-оцінних значень із високим ступенем експресії реалізують **питальні речення**, кількісний показник яких у досліджуваних текстах досить високий. Питальні конструкції розкривають емоційно-оцінне значення за допомогою авторизовано-оцінних запитань, не тільки служать міркуванням, питанням, а й підкреслюють потрібну думку, виражають припущення, обурення, осуд, незадоволення, здивування, заперечення. Напр.: *“Хіба не ми заради рейтингу запрошували у телепрограми й редакції хамів і скандальних паяців?... Ці люди отруювали свідомість мільйонам глядачів, а ми назвали це «свободою слова»?”* (День. – 20.11.2008. – С. 8).

Окличні речення в газетному мовленні реалізують емотивно-експресивну функцію мови, передають емоційне ставлення автора до зображуваної ним події чи особи, відтворюють оцінку (презирство, іронію, віру, замилювання), спонукають до дії: *“Та це ж усе одно, що вовкові доручити стерегти кошару!”* (Гривна. – 26.01.2006. – С. 18); *“А ви так чекаєте, що покличуть! Це нескінченне, болісне чекання!”* (Дзеркало тижня. – 9/15.12.2006. – С. 6).

Спонукальні конструкції містять наказ, заклик, побажання, пораду, дозвіл, пересторогу, волевиявлення автора: *“І співайте собі про щасливу Україну, як Президент велить!”*, *“Вперед, із вітром і гімном!”* (Вгору. – 10.09.2009. – С. 2); *“Читайте, пізнавайте, обирайте, шукайте істину!”* (День. – 14.08.2007. – С. 4).

До синтаксичних засобів експресивізації газетних текстів відносимо такі елементи інфраструктури речення, як: 1) *вставні одиниці (поза сумнівом, чесно кажучи, на жаль, на горе, на щастя, на радість)*; 2) *вставлені конструкції*, що містять оцінку автора висловленого в базовому реченні, які, крім традиційної, виконують спеціальну стилістичну функцію, забезпечують динамічність або конкретність викладу; 3) *звертання (браття-українці; дорогі мої, любі, рідні; мати рідна, Матінко Божя, люди добрі; шановні друзі)*.

Із метою максимального впливу на свідомість адресата автори газетних текстів звертаються до стилістичних засобів експресивізації мови – тропів та стилістичних фігур, таких як: метафора, порівняння, епітет, гіпербола, персоніфікація, алегорія, перифраз, іронія, інверсія, еліпс, парцеляція, що створюються при вживанні слів і словосполучень у образно-переносному значенні. Вторинні номінації надають суспільно-політичним та масово-інформаційним текстам образності, експресивності, оригінальності.

Традиційним засобом експресії в масовій комунікації є **метафора**, що функціонує з метою надання певної оцінки суспільним процесам та явищам: *бюджетні дірки, валютний оркестр, економічний інфаркт, законодавчі пожежі, інформаційне кілерство, кредитна злива, передвиборні сани, податковий зашморг, політичний хамелеон, фінансові ін'єкції*. Дуже часто в газетному дискурсі використовують **порівняння** (*немов специфічний ген, мов вуж на сковорідці, мов птах після зимівлі, мов новорічна ялинка*); **епітети** (*«різнокольоровий» парламент; «смертоносна» шахта; «правильні» люди; блакитна мрія, «золоті» гектари, орденоносний «Інтер»*), **перифрази** (*бранці підземелля (шахтарі), кам'яний мишок (шахта), фінансовий донор (міжнародний валютний фонд), захисники народу (міліція), люди в мантіях (судді)*).

До своєрідних засобів експресивізації газетного тексту належать і стилістичні фігури (еліпс, інверсія, парцеляція, асиндетон, антитеза, тавтологія, плеоназм). **Еліпс** надає висловлюванню динамічності, експресивної виразності, створює інтонації живого, схвильованого, невимушеного усного мовлення (*“Валіза, вокзал – Європа?”* (Україна молода. – 10.01.2009. – С. 6); *“Шістнадцять кроків – і політ!”* (День. – 15.02.2011. – С. 2)). **Інверсія** індивідуалізує й емоційно увиразнює мовлення: *“На талановитих жінках духовність і тримається”* (Голос України. – 10.11.2010. – С. 12); *“Запрягають хлопці вітер”* (Україна молода. – 10.01.2009. – С. 7). Важливим стилістичним прийомом є **парцеляція**, за допомогою якої автор розширює інформаційну насиченість речення, інтенсифікує змістове навантаження його другорядних членів, надає їм виразності: *“Вражаюче! Чехов пише... Пише про порядність. Про людяність. Про чоловіка і жінку”* (Дзеркало тижня. – 30.01.2010. – С. 8).

Із метою посилення емотивної оцінки та експресії журналісти використовують *замовчування* (“Сиджу я якось із Мадонною...” (Україна молода. – 10.01.2009. – С. 13); “Христа теж не помічали...” (День. – 15.02.2011. – С. 4)); *плеоназм* (братик-голубчик, ждати-чекати, любя-мила, сякі-такі, тишком-нишком, цілющий-живуций); *тавтологію* (з давніх-давен, з діда-прадіда, тьма-тьменна); *асиндетон* (“Луцьк. Фестиваль. Метушня... Радість спілкування з одновірцями. Жодних надій і сподівань” (День. – 19.03.2010. – С. 4)); *антитезу* (“Мегамільйонні бюджети – на репертуарні дурниці. Фантастичні гонорари – жалюгідним пройдисвітам. Олігархічні донорські дотації – на «розважалівку»” (Дзеркало тижня. – 01.04.2011. – С. 8)).

Графічні засоби експресивізації – це специфічні утворення, що супроводжуються графічними видозмінами переосмислюваного компонента, завдяки чому він більше увиразнюється й привертає увагу читача. За їх допомогою автор свідомо підкреслює ті важливі моменти статті, які вважає актуальними, прагне донести до читача основну ідею або створити багатогранне експресивне мовлення. Для візуально-прагматичного оформлення газетних текстів послугуються такими графічними засобами, як: 1) написання окремих літер, частини слова шрифтом, що відрізняється від шрифту всього тексту (*ЛИХОманка, ЄвропоБАЧЕННЯ, КРИМіналітет, детоНАТОр, відРАДА*); 2) написання слів чи речень із великих літер (*ОЦЕ-ТО ВІДПОВІДЬ; АБСОЛЮТНИЙ МАРАЗМ, СПРАВА ЗОВСІМ ІНША*); 3) розділення слова дефісами (*ві-сім-над-цять, роз-да-ють, ні-чо-го*); 4) використання піктограм (!), (!!!).

Отже, експресивізація мови газетного дискурсу – це єдиний, цілісний процес реалізації таких його особливостей, як емотивність, образність, оцінність, стилістична маркованість, а також його структурно-композиційних ресурсів і засобів. Проаналізувавши великий фактичний матеріал (понад тисячі прикладів-ілюстрацій) ми довели, що в сучасному газетному дискурсі активно використовують засоби експресивізації всіх мовних (фонетичного, словотвірного, морфологічного, лексико-фразеологічного, синтаксичного, стилістичного) і навіть позамовного (графічного) рівнів. Одні з них є найбільш поширеними і продуктивними, інші – трапляються рідше. Але всі вони в сукупності створюють яскраве, експресивне, емотивно-оцінне мовлення газетного тексту.

Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо в дослідженні комплексних засобів експресивізації та їх взаємовпливу в сучасному дискурсі української преси.

Література

Бойко 2005: Бойко, Н.І. Українська експресивна лексика : семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти : Монографія [Текст] / Н. І. Бойко. – Ніжин : ТОВ “Видавництво “Аспект-Поліграф”, 2005. – 552 с. – Бібліогр. : с. 446-501.

Галкина-Федорук 1958: Галкина-Федорук, Е.М. Об экспрессивности и эмоциональности в языке [Текст] / Е. М. Галкина-Федорук // Сборник статей по языкознанию. – М. : Изд-во Московского ун-та, 1958. – С. 103-124. – Бібліогр. : с. 124.

Єрмоленко 1999: Єрмоленко, С.Я. Нариси з української словесності (стилістика та культура мови) [Текст] / С. Я. Єрмоленко. – К. : Довіра, 1999. – 431 с.

Загнітко 2007: Загнітко, А.П. Сучасні лінгвістичні теорії : Монографія [Текст] / А. П. Загнітко. – Вид. 2-ге, випр. і доп. – Донецьк : ТОВ “Юго-Восток Лтд”, 2007. – 219 с.

Загнітко, Монастирецька 2009: Лінгвістика тексту : Хрестоматія [Текст] / Упорядники : А. Загнітко, Г. Монастирецька. – Донецьк : ДонНУ, 2009. – 175 с.

Олексенко 2005: Олексенко, В.П. Словотвірні категорії іменника : монографія [Текст] / В. П. Олексенко. – Херсон : Айлант, 2005. – 336 с.

Чабаненко 1984: Чабаненко, В.А. Основи мовної експресії [Текст] / В. А. Чабаненко. – К. : Вища школа, 1984. – 165 с.

Чабаненко 1993: Чабаненко, В.А. Стилістика експресивних засобів української мови [Текст] / В. А. Чабаненко. – Ч. I. – Запоріжжя : Вид-во ЗДУ, 1993. – 216 с.

Рассмотрена сложная система средств выражения экспрессивности в украинском газетном дискурсе начала XXI ст., проанализированы их функциональные возможности, системно описаны средства выражения экспрессии с учетом современных достижений теории речевой коммуникации.

Ключевые слова: дискурс, экспрессивность, эмотивно-оценочные средства, экспрессивы, средства выражения экспрессии.

A complex system of the means of expression formula in Ukrainian press discourse XXIth century has been studied from the new points in essence, their functional resources have been clarified, means of emotional expressivity formula have been described in system taking into account modern achievements in theory of the language communication.

Keywords: discourse, expressivity, emotivity-valuetivly means, expressams, means of expression formula.

Надійшла до редакції 20 жовтня 2011 року.

ББК 74. 202. 453 + 76.2

УДК 811.161.2:004.738.5:[004.774БЛОГ]

КЛЮЧОВІ ПОНЯТТЯ МОВЛЕННЕВОГО ПОРТРЕТА АВТОРА ІНТЕРНЕТ-ЩОДЕННИКА

У статті проаналізовано підходи до створення лінгвістичних портретів мовної особистості. Подано авторську схему портретування автора інтернет-щоденника (мережевого щоденника, блогу), проаналізовано специфіку його ідентичності у віртуальному просторі й особливості інтеракції мовних особистостей у межах блог-дискурсу.

Ключові слова: блог, інтернет-щоденник, лінгвоперсонологія, мовна особистість, мовленнєвий портрет.

Сучасна лінгвістика акцентує увагу на зв'язках мови та людини, а на перший план досліджень виноситься проблема мовної особистості – людини в її здатності до мовленнєвих вчинків. Г.Г. Інфантова справедливо зазначає, що "питання про дослідження мовної особистості – питання для лінгвістики далеко не нове... Але лише в наші дні можна з повним усвідомленням говорити про те, що підготовлена в своїй основі теоретична база для вивчення конкретних мовних особистостей..." [Инфантова 1999: 9]. "І якщо раніше вивчалася мова відомих письменників (переважно за їх художніми творами), то тепер все більше з'являється робіт, які містять спроби описати особливості мовної особистості звичайних рядових носіїв мови" [Куприна 1998: 6], що й зумовлює **актуальність** пропонованої розвідки. Сюди, зокрема, відносимо розвідки Є.Н. Басовської [Басовская 2003], М.О. Грачова та Т.В. Романової [Грачев, Романова 2006; 2008], С.Я. Єрмоленко [Єрмоленко 2010], О.А. Земської [Земская 1990], Л.В. Ігнаткіної [Игнаткина 1993], О.А. Козакової [Козакова 2004]; О.А. Левоненко [Левоненко 2004], І.В. Пономаренко [Пonomаренко 2007], Т.В. Соловйової [Соловьева 2009], Л.В. Струганець [Струганець 1996], О.М. Шахнаровича [Шахнарович 1985], Т.В. Шмельової [Шмелева 1997] та ін.

Мета розвідки – визначити ключові поняття мовленнєвого портрета автора Інтернет-щоденника (блогу, мережевого щоденника) – передбачає розв'язання таких **завдань**: розгляд і уточнення поняття "мовленнєвий портрет", його складників та способів опису; виявлення особливостей мовної особистості автора блогу.

У понятті "мовна особистість" бачаємо здатність і прагнення до вільного, свідомого й автоматичного здійснення мовленнєво-мисленнєвої та комунікативної діяльності, а також творчого самовираження та багаторазового перетворення в цій діяльності, які забезпечуються комплексом психофізичних властивостей індивіда та сукупністю світоглядних установок, ціннісних пріоритетів і поведінкових реакцій як результату впливу суспільного, соціального, територіального середовища та традицій виховання в національній культурі.

Із цим поняттям тісно пов'язане й поняття мовленнєвого портрета, "зв'язок простежується при виділенні індивідуального, колективного, національного мовленнєвих портретів, які відповідають типології мовної особистості, при співвіднесенні рівнів структури мовної особистості та моделі аналізу мовленнєвого портрета" [Гордеева 2011]. "Витоки мовленнєвого портретування можна знайти в мовних портретах персонажів, традиційних для літературознавств. Перенесення принципів літературного мовленнєвого портрета в лінгвістичну сферу породило безліч варіантів портретування мовної особистості" [Иванцова 2008: 36].

Російська дослідниця К.В. Иванцова, розробляючи проблеми формування методологічних основ лінгвістичної персонології та аналізуючи наявні в лінгвістиці описи мовленнєвих портретів, зазначає, що більшість із портретів "має соціолінгвістичну направленість. Центральне місце в них зазвичай займає полярний опис мовної системи інформанта, зустрічаються спостереження над мовленнєвою поведінкою; як правило, наводяться біографічні відомості про мовну особистість, іноді в портреті представлений зразок тексту. Характеристика індивідуальних особливостей у мові суб'єкта поєднується з виділенням рис, типових для тієї або іншої соціальної групи, причому акцент робиться саме на останніх. Цей вид портретування передбачає виявлення специфічних рис мовця на тлі соціолінгвістичних змінних" [Иванцова 2008: 36].

Звужений варіант такого портрета – "рівневий, який відображає тільки один із ярусів мовної системи індивіда" [Иванцова 2008: 37], увага в таких дослідженнях зосереджується на фонетичних, граматичних, орфографічних характеристиках мовлення індивіда. У якості ще одного різновиду мовленнєвого портрета К.В. Иванцова виділяє комунікативний портрет, у якому "в центр аналізу висуваються індивідуальні характеристики мовленнєвої поведінки" [Иванцова 2008]. Як приклади такого аналізу назвемо розвідки Є.Н. Басовської [Басовская 2003], І.В. Коноваленко [Коноваленко 2009], В.І. Шаховського [Шаховский 1998] тощо.

Пильної уваги заслуговує методика портретування, розроблена К.Ф. Седовим, у якій "встановлюється зв'язок між особливостями мовлення індивіда (в першу чергу риторичними компетенціями) та глибинними причинами, які визначають своєрідність цих особливостей. Такий тип портрета можна назвати генезисним. Тип мовленнєвої культури, склад форм мовлення, які освоєні мовною особистістю, набір мовленнєвих жанрів, стратегій і тактик мовленнєвої поведінки всередині жанру, володіння нормами літературної мови та випадки відхилень від цих норм, прояв професійних навичок, специфіка цитатного фонду співвідносяться дослідником

із характером стосунків у сім'ї (які обумовлюють ставлення особистості до себе, людей взагалі, родичів, колег, праці) в період формування мовної особистості, типом мовленнєвого середовища та субкультурою середовища, почасти – з психологічними рисами особистості (тип темпераменту, домінантність / недомінантність, мобільність / ригідність, екстраверсія / інтроверсія, домінування лівої або правої півкулі)" [Иванцова 2008: 38]. Окрім того, в лінгвістиці спостерігається й синтез означених підходів – поєднуються елементи різних варіантів мовленнєвого портретування. К.В. Иванцова для прикладу наводить психологічний портрет М.І. Цвєтаєвої, розроблений М.В. Ляпон [Ляпон 1995], який поєднує в собі риси комунікативного та генезисного портрета [Иванцова 2008: 39].

Погоджуємося з думкою К.В. Иванцової, яка найпоширенішим типом мовленнєвого портрета називає фрагментарний, який "передбачає вибіркову характеристику найбільш яскравих особливостей мовлення досліджуваної мовної особистості" [Иванцова 2008: 38]. Обґрунтовуючи такий підхід, Т.М. Ніколаєва зазначає, що "багато мовних парадигм, починаючи від фонетичної та завершуючи словотвірною, виявляються цілком відповідними загальнонормативним параметрам і тому інтересу не становлять. Навпаки, важливо фіксувати яскраві діагностуючі плями" [Николаева 1991: 73]. На цих позиціях стоїть також і М.М. Гордєєва, яка зазначає, що "одним із найважливіших моментів у характеристиці мовленнєвого портрета є фіксація найбільш яскравих елементів" [Гордєева 2011]. К.В. Иванцова, аналізуючи тенденцію, додає, що "ця установка викликана, з одного боку, обмеженістю матеріалу, що не дає можливості показати мовну особистість у всьому різноманітті, з іншого – ймовірно, являється похідною від теорії Ю.М. Караулова думкою про слабку індивідуалізацію багатьох мовних ярусів" [Иванцова 2008: 38].

Поняття мовленнєвого портрета, за словами К.В. Иванцової "може бути визначене як планомірний опис особливостей мовної особистості згідно поставлених дослідником завданнями. Мовленнєвий (мовний) портрет – результат такого опису" [Иванцова 2008: 39].

М.М. Гордєєва детально розглянула підходи лінгвістів до розуміння поняття "мовленнєвого портрета". В праці "Мовленнєвий портрет і способи його описання" російська дослідниця зазначає, що "на думку С.В. Леорди, "мовленнєвий портрет – це втілена в мовленні мовна особистість", а проблема мовленнєвого портрета є частковим напрямком дослідження мовної особистості. О.В. Осєтрова відзначає велику роль мовного портрета як складової образу мовця у формуванні цілісного образу особистості. Т.П. Тарасенко визначає поняття мовленнєвого портрета як "сукупність мовних і мовленнєвих характеристик комунікативної особистості або певного соціуму в окремо взятій період існування"... Г.Г. Матвєєва розуміє під мовленнєвим портретом "набір мовленнєвих уподобань мовця в конкретних обставинах для актуалізації певних намірів і стратегій впливу на слухача". Дослідниця зазначає, що за допомогою мовленнєвого портрета фіксується мовна поведінка, яка "автоматизується в разі типової повторюваної ситуації спілкування" [Гордєева 2011].

Дослідниця О.Г. Алюніна в статті "Поняття мовленнєвого портрета в сучасних лінгвістичних дослідженнях" зауважує, що "під цілісним мовленнєвим портретом мовної особистості розуміється ієрархічно організована структура, яка включає такі компоненти:

- соціопсихолінгвістичний портрет – соціальні, психологічні, біологічні особливості, особисті інтереси й захоплення;
- особливості мовленнєвого портрета на рівні його лексики: опис і аналіз всіх системно-мовних рівнів;
- особливості мовленнєвої культури – особливості комунікативної поведінки, урахування фактора адресата, своєрідність лексики" [Алюніна 2010: 109].

Для опису мовленнєвого портрета М.М. Гордєєва пропонує використовувати таку схему:

- 1) особливості мовних одиниць різних рівнів;
- 2) особливості мовленнєвої поведінки (етикетні формули, мовні кліше, прецедентні феномени, мовна гра);
- 3) лінгвокультурологічні особливості (відображення культури в мові);
- 4) рефлексія мовної особистості та метамовні мітки [Гордєева 2011].

Схема аналізу, запропонована О.Г. Алюніною, представляє мовну особистість як носія соціальних, психологічних, біологічних особливостей та торкається ціннісного поля, зокрема інтересів і захоплень, та мовленнєвої культури особистості, у той час як М.М. Гордєєва зосереджує увагу на відображенні світової та національної культур у мові, індивідуальних особливостей мовлення особи та її рефлексії над собою та своїм мовленням. Обидві схеми аналізу враховують вербально-семантичні особливості мовної особистості.

Спираючись на запропоновані О.Г. Алюніною та М.М. Гордєєвою схеми портретування мовленнєвої особистості та на трирівневу структуру мовленнєвої особистості Ю.М. Караулова [Караулов 1986: 238], пропонуємо таку схему опису мовленнєвого портрета автора Інтернет-щоденника:

- особливості мовленнєвого портрета на рівні його лексики: опис та аналіз всіх системно-мовних рівнів;
- відображення в мовленні знань про світ, сприйнятих через призму культурних, соціальних, психологічних, біологічних особливостей мовної особистості; рефлексія мовної особистості в мовленні та метамовні мітки;

– особливості мовленнєвої поведінки (етикетні формули, мовні кліше, прецедентні феномени, мовна гра), у яких знаходять відображення цілі, мотиви, установки та інтенції особистості.

Запропонована схема портретування передбачає аналіз втіленої в мовленні (тексті) мовної особистості на вербально-семантичному, лінгво-когнітивному та мотиваційному рівнях (за Ю.М. Карауловим).

Досліджуючи мовну особистість автора Інтернет-щоденника, не можна лишити поза увагою феномен множинності особистості в Мережі та специфіку комунікації та інтеракції в межах блогу: "Віртуальна особистість реалізує себе у віртуальному комунікативному середовищі. Проникаючи у віртуальну реальність, суб'єкт блог-дискурсу ідентифікує себе на основі розділення свого зовнішнього й внутрішнього Я, суб'єкт, ідентифікований у віртуальній реальності, являється відчуженою реперезентацією реального "Я". Входячи у віртуальний образ, суб'єкт змінює свою соціальну категоризацію (національно-культурні, стетевовікові та соціально-економічні характеристики), ідентифікуючись із симуляцією власної реальної особистості" [Гермашева 2011: 11].

Н.Г. Шаповалова додає: "електронні щоденники дають можливість не тільки "проживання" величезної кількості віртуальних самогубств, знайомств, романів, війн, примирень, викриттів, голосувань, але й оцінки того, що відбувається в режимі online як "ліричним героєм" журналу, який можна порівняти з циклом віршів чи оповідань, так і всіма, хто відвідав цю сторінку. Таким чином, автор посту отримує можливість побачити себе збоку. Коментарі незнайомих людей сприймаються як об'єктивна думка, хоча її передумови закладені автором тексту. Ситуацію програно, описано в найбільш вигідному для нього світлі. І нехай на ділі нічого не змінилося, він виніс із того, що сталося, найцінніше – коментар іншого, який задовольнить його бажання здивуватися своїм власними словам, полонити їх новизною та несподіванкою, а відповідно, і "новим" собою" [Шаповалова 2007: 387-388].

"Ідентифікація віртуальної мовної особистості в блогосфері пов'язана з системою цінностей мовної особистості суб'єкта блог-дискурсу, має характерні ознаки та відбувається за допомогою реалізації спеціальних комунікативних стратегій самопрезентації в блогосфері... Основна особливість віртуальної самопрезентації, яка визнається більшістю дослідників – це можливість майже повного управління враженням про себе. В процесі взаємовпливу віртуальної й реальної мовної особистості відбувається зміна особистісної ідентифікації й формується новий вид поліідентичної особистості" [Гермашева 2011: 12].

Цей феномен "обумовлює основну складність, на яку натрапляють представники гуманітарного блоку наук під час вивчення Інтернет-комунікації. Зокрема, лінгвістичний аналіз ускладнений тим, що інваріанта мовної особистості тут не існує. Матеріальна й віртуальна мовні особистості не взаємодіють по принципу додаткової дистрибуції, а взаємно обумовлюють одна одну. Причому, сконструйованій самоідентичності часом надається перевага, бо віртуальна сфера, у якій помислене отримує статус дійсного, вільна від маси обмежень, які існують як у матеріальному, так і в ідеальному світі. Зокрема – від обмеження визначеністю, на яку приречене не тільки все матеріально втілене, а й все ідеально досконале. У цьому частково полягає популярність сайтів www.livejournal.com, www.li.ru й подібних мережевих порталів, що становлять у сукупності блогосферу кіберпростору" [Шаповалова 2007: 387].

Абсолютне панування письмової (точніше друкованої) форми спілкування в Інтернеті призводить до того, що віртуальна мовна особистість редується до набору власних вербальних повідомлень, проявляється через тексти (матеріально виражені в гіпертекстові та креолізованому тексті), які створюються й інтерпретуються нею в процесі публічного монологічного й діалогічного мовлення у не обмеженій часом і простором віртуальній реальності. Продукований в таких умовах текст піддається впливові спонтанного усного мовлення, відображає мовні та мовленнєві неточності й помилки, містить велику кількість комп'ютерних та мережевих професіоналізмів. Такі тексти часто характеризуються прецедентністю та містять елементи мовної гри.

Отже, віртуальна мовна особистість автора Інтернет-щоденника представляє собою редувану до набору власних вербальних повідомлень мовну особистість, яка поєднує в собі мовну особистість, яка діє у віртуальному дискурсі від власної особи та характеристики квазіособистості, вигаданої й керованої реальною мовною особистістю. У межах блогу автор має можливість моделювання, корегування та перемоделювання своєї ідентичності. Для портретування мовної особистості блогера пропонуємо аналіз особливостей мовленнєвого портрета на рівні його лексику: опис та аналіз всіх системно-мовних рівнів; опис відображення в мовленні знань про світ, сприйнятих через призму культурних, соціальних, психологічних, біологічних особливостей мовної особистості; фіксацію та аналіз рефлексії мовної особистості в мовленні та метамовні мітки; дослідження особливостей мовленнєвої поведінки (етикетних формул, мовних кліше, прецедентних феноменів, мовної гри), у яких знаходять відображення цілі, мотиви, установки та інтенції блогера.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямку вбачаємо в детальному портретуванні мовної особистості автора Інтернет-щоденника згідно із запропонованою схемою.

Література

Алюнина 2010: Алюнина, О.Г. Понятие речевого портрета в современных лингвистических исследованиях [Текст] / О. Г. Алюнина // Лингвистика и лингводидактика на рубеже веков : теоретические и

прикладные аспекты : Материалы региональной научно-методической Интернет-конференции, посвященной 10-летию факультета романо-германских языков (15 ноября 2009 г. – 31 января 2010 г.). – Ставрополь : Изд-во СГУ, 2010. – С. 106-109.

Басовская 2003: Басовская, Е.Н. Обращения, которые они выбирают (штрихи к речевому портрету молодого поколения) [Электронный ресурс] / Е. Н. Басовская // Московский лингвистический журнал. – 2003, – Том 7/2. – С. 41-52. – Режим доступа к изданию : http://mjl.rsu.ru/issues/_num_7-2-2003.pdf (30.08.11) – Загл. с экрана.

Гермашева 2011: Гермашева, Т.М. Языковая личность субъекта блог-дискурса : лингвокогнитивный аспект [Текст] : автореферат дис. ... кандидата филологических наук : 10.02.19 / Т.М. Гермашева. – Нальчик, 2011. – 21 с.

Гордеева 2011: Гордеева, М.Н. Речевой портрет и способы его описания [Электронный ресурс] / М. Н. Гордеева. – Режим доступа : <http://www.hqlib.ru/st.php?n=101> (23.06.11). – Загл. с экрана.

Грачев, Романова 2008: Грачев, М.А., Романова, Т.В. Язык молодежи. Лингвистический ландшафт Нижнего Новгорода [Текст] / М. А. Грачев, Т. В. Романова. – Нижний Новгород, 2008. – 255 с.

Єрмоленко 2010: Єрмоленко, С.Я. Формування української мовної особистості [Текст] / С. Я. Єрмоленко // Українознавство : Науковий громадсько-політичний культурно-мистецький релігійно-філософський педагогічний журнал. – 2010. – № 1 (34). – С. 120-123.

Земская 1990: Земская, Е.А. Речевой портрет ребенка (К вопросу о системности некодифицированных сфер устной речи) [Текст] / Е. А. Земская. // Язык : система и подсистемы. – М., 1990. – С. 241-260.

Иванцова 2008: Иванцова, Е.В. Проблемы формирования методологических основ лингвоперсонологии [Текст] / Е. В. Иванцова // Вестник ТГУ. – Филология. – 2008. – № 3 (4.) – С. 27-41.

Игнаткина 1993: Игнаткина, Л.В. Из речевых портретов русских городов (социолингвистический этюд) [Текст] / Л. В. Игнаткина // Живое слово в русской речи Прикамья : Межвуз. сб. науч. тр. – Пермь, 1993. – С.77-82.

Инфантова 1999: Инфантова, Г.Г. П.В. Чесноков как носитель элитарной речевой культуры [Текст] / Г. Г. Инфантова // Языковые единицы : логика и семантика, функции и прагматика. – Таганрог, 1999. – С. 9-17.

Казакова 2004: Казакова, О.А. Языковая личность диалектоносителя в жанровом аспекте [Текст] : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / О. А. Казакова. – Томск, 2004. – 241 с.

Караулов 1986: Караулов, Ю.Н. Русский язык и языковая личность [Текст] / Ю. Н. Караулов. – М., 1986. – 246 с.

Коноваленко 2009: Коноваленко, И.В. Элитарный / народный типы языковой личности в официально-деловой коммуникации [Текст] / И.В. Коноваленко // Вестник Челябинского государственного университета. – 2009. – № 39. – С. 97-101.

Куприна 1998: Куприна, С.В. Устная и письменная монологическая речь одного лица [Текст] : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / С. В. Куприна. – Саратов, 1998. – 19 с.

Левоненко 2004: Левоненко, О.А. Языковая личность в электронном гипертексте (На материале экспрессивного синтаксиса ведущих электронных жанров) [Текст] : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / О. А. Левоненко. – Таганрог, 2004. – 158 с.

Ляпон 1995: Ляпон, М.В. Языковая личность: поиск доминанты [Текст] / М. В. Ляпон // Язык – система. Язык – текст. Язык – способность. – М., 1995. – С. 260-276.

Николаева 1991: Николаева, Т.М. "Социолингвистический портрет" и методы его описания [Текст] / Т. М. Николаева. // Русский язык и современность. Проблемы и перспективы развития русистики. Доклады Всесоюзной научной конференции. – Часть 2. – М., 1991. – С. 73-75.

Пономаренко 2007: Пономаренко, И.В. Фрагменты коллективного речевого портрета современного студента (на материале синтаксиса) [Текст] : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / И. В. Пономаренко. – Таганрог, 2007. – 21 с.

Соловьева 2009: Соловьева, Т.В. Речевой портрет младшего школьника [Текст] : Текст лекций / Т. В. Соловьева. – Великий Новгород, 2009. – 39 с.

Струганец 1996: Струганец, Л.В. Культура української мови і мовна особистість учителя [Текст] : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Л. В. Струганец. – Тернопіль, 1996. – 226 с.

Шаповалова 2007: Шаповалова, Н.Г. Нет дыма без огня, или воздействие книги Э. Берджесса на стиль повествования "Дневника московского паДонка" пользователя LightSmoke [Текст] / Н. Г. Шаповалова // Русская литература в формировании современной языковой личности : Материалы конгресса. Санкт-Петербург, 24-27 октября 2007 г. : Современная языковая личность: проблемы и функционирование. Языковая личность в иноязычной среде: литературные традиции и новации / [Под ред. П. Е. Бухаркина, Н. О. Рогожиной, Е. Е. Юркова]. – В двух частях. – Ч. II. – СПб. : Издательский дом "МИРС", 2007. – С. 387-393.

Шахнарович 1985: Шахнарович, А.М. Семантика детской речи: психолингвистический анализ [Текст] : автореф. дис. ... докт. филол. наук / А. М. Шахнарович. – М., 1985. – 40 с.

Шаховский 1998: Шаховский, В.И. Языковая личность в эмоциональной коммуникативной ситуации [Текст] / В. И. Шаховский. // Филологические науки. – 1998. – № 2. – С. 59-65.

Шмелева 1997: Шмелева, Т.В. Заметки о речи новгородцев (В связи с проблемой лингвистического портретирования современного города) [Текст] / Т. В. Шмелева. // Городская разговорная речь и проблемы ее изучения : Межвуз. сб. науч. тр. / [отв. ред. Б. И. Осипов, М. П. Одинцова]. – Омск, 1997. – Вып. 1. – С. 30-36.

В статье проанализированы подходы к созданию лингвистических портретов языковой личности. Подано авторскую схему портретирования автора Интернет-дневника (сетевого дневника, блога), проанализирована специфика его идентичности в виртуальном пространстве и особенности интеракции языковых личностей в пределах блог-дискурса.

Ключевые слова: блог, Интернет-дневник, лингвоперсоналогия, языковая личность, речевой портрет.

The paper explores approaches to the creation of linguistic portraits of language personality. It gives author's scheme of blog's author linguistic portrait creating. This work analyzes the specifics of his identity in the virtual space and interaction features of language personalities within the blogging discourse.

Keywords: blog, online diary, linguopersonology, linguistic identity, speech portrait.

Надійшла до редакції 27 жовтня 2011 року.

РОЗДІЛ VIII. ПРОБЛЕМИ СОЦІОЛІНГВІСТИКИ

Марина Жовнір

ББК Ш12=411.4*212.71

УДК 81'367.633

СИНКРЕТИЧНА ПРИРОДА СВІТСЬКОГО ДИСКУРСУ
(характеристика з позиції соціолінгвістики)

У роботі зіставлено суть і характерні рисистатусно-орієнтованого (інституційного) та особистісно-орієнтованого (персонального) типів дискурсу, проаналізовано особистісно-орієнтовану та персональну основу світського спілкування як лінгвістичного феномена.

Ключові слова: дискурс, інституційний дискурс, персональний дискурс, світський дискурс, комунікативний простір, режим комунікації.

Численні наукові інтерпретації категорій дискурсу супроводжуються активними пошуками відповіді на питання: які типи та види дискурсу існують. Відсутність останньої зумовлює появу наукових праць відповідної проблематики як у середовищі російських лінгвістів (Ю.Н. Караулова, І.П. Сусова, М.М. Полюжина, П.В. Зернецького, Т.В. Анісімової, В.І. Карасика), так і серед українців (А.П. Загнітка, К.С. Серажим, Ф.С. Бацевича тощо). Варіативність запропонованих таксономій зумовлена різними конститутивними критеріями, взятими за основу. Їх розмаїття унеможливує створення на сучасному етапі універсальної дискурсивної парадигми. Ураховуючи також факт масштабної кількості дискурсів та їх тісний взаємозв'язок (маємо на увазі перетин дискурсів, перехід одного типу в інший, вичленювання у межах одного іншого тощо), процес їхньої систематизації стає більш складним.

У статті ми апелюємо до таксономії В.І. Карасика, а саме ідеї розмежування статусно-орієнтованого (інституційного) та особистісно-орієнтованого (персонального) типів дискурсу як полярних феноменів. **Мета** розвідки – спроба доведення комбінованої природи світського дискурсу (далі – СД), його проміжної позиції щодо різновидів наведеної дихотомії. Досягнення окресленої мети передбачає виконання ряду **завдань**:

– з'ясування суті понять статусно-орієнтований (інституційний) та особистісно-орієнтований (персональний) дискурс;

– зіставлення основних параметрів та характерних рис зауважених типів дискурсу;

– аналіз особистісно-орієнтованого та персонального характеру СД;

– окреслення основних категорій для характеристики СД як цілеспрямованої комунікативної дії.

Актуальність питання зумовлена відсутністю наукового обґрунтування окресленої проблеми в україністиці. Недослідженість феномена СД суперечить стрімкому зростанню ролі комунікації у ситуаціях, що мають пряме чи опосередковане відношення до світських взаємин.

Теоретичною базою інституційної концепції дискурсу, репрезентованої у цій розвідці, обираємо праці М. Фуко, П. Буре та В.І. Карасика. У М. Фуко досліджуваний тип дискурсу трактується як «поле дискурсивних практик» [Фуко 1996: 34]. Для П. Буре «інституційний дискурс – це символічний капітал, що функціонує у соціальному просторі» [Буре, Быстрых, Вишнякова 2003: 136]. За В.І. Карасиком, інституційний дискурс – «це спеціалізований, клішований різновид спілкування між людьми, які можуть не знати одне одного, але повинні спілкуватися, дотримуючись норм певного соціуму» [Карасик 1998: 233]. Стрижем у зауважених дефініціях виступає певний соціальний інститут як «форма закріплення і спосіб здійснення спеціалізованої діяльності, що забезпечує стабільне функціонування суспільних відносин» [Теремко 2001: 89]. Апелюючи до вищевказаного, тлумачимо поняття інституційного дискурсу як унормовану, статусно-рольову взаємодію комунікантів у межах певного соціального організму, роль якого у процесі регулювання та контролю перебігу інтеракції є визначальною.

Полярним до інституційного є персональний дискурс, роль соціальної інституції у якому значно слабшає або не простежується взагалі. В.І. Карасик щодо цього зауважує: «...у спілкуванні беруть участь комуніканти, які добре знають один одного, розкривають один одному свій внутрішній світ» [Карасик 1998: 233]. Підлягаючи внутрішньому розподілу на побутовий та буттєвий, персональний дискурс акумулює специфіку обох: передачу оцінно-модальної кваліфікації реальності в максимально скороченій формі та переживання й емоції, пов'язані з процесом пізнання й освоєння навколишнього світу. Персональний дискурс – це спосіб комунікації, в основі якого – вербальний та невербальний обмін ідеями, позиціями, поглядами, переконаннями комунікантів поза межами соціальної інституції, у відповідній інституційній атмосфері з метою безпосереднього чи опосередкованого впливу на співрозмовника або демонстрації власного світосприйняття.

Порівнюючи інституційний та персональний дискурси, М.Л. Макаров визначає «жорстку структуру в поєднанні з максимальною кількістю обмежень на мовленнєвому рівні, фіксовану зміну комунікативних ролей, незначну зумовленість певним контекстом, примат глобальної організації та обмежену кількість глобально окреслених цілей характерними рисами інституційного дискурсу; персонального – орієнтацію на процес, зміну

мовленнєвих обмежень, вільну зміну комунікативних ролей, зумовленість комунікативним процесом, примат локальної організації та значну кількість локальних цілей» [Макаров 2003: 134]. За М.Ю. Олешковим, для інституційного дискурсу характерні «статусно кваліфіковані учасники, локалізований хронотоп, конвенційно організована в межах певного соціального інституту мета, ритуально зафіксовані цінності, інтенційно «закріплені» стратегії (дотримання мовленнєвих дій у типових ситуаціях), обмежена номенклатура жанрів та жорстко зумовлений арсенал прецедентних феноменів (імен, висловів, текстів та ситуацій)» [Олешков 2006: 18].

Полярність окреслених типів дискурсу не вказує на їх універсальний характер. Така диференціація сприяє більш ґрунтовному опрацюванню питання таксономії дискурсу, однак функціонування гібридних та перехідних форм не виключаємо. На підтвердження цього В.І. Карасик зауважує: «Виділення персонального та інституційного типів дискурсу породжує ряд запитань. Дискусійним, наприклад, є питання про те, до якого типу дискурсу віднести спілкування у стихійно організованих групах: пасажирів потяга, покупців у черзі, тими, хто стоїть у черзі з метою отримання візи... Перераховані типи дискурсу не є персональними, однак їх не можна відносити й до інституційного спілкування...» [Карасик 1998: 232]. Вилучаючи можливість та доцільність остаточного перерозподілу дискурсивних типів у межах дихотомії *інституційний – персональний* дискурс, визначаємо синкретичну природу СД як *лінгвістичного* феномена і вважаємо його цілеспрямованою комунікативною дією, зумовленою специфікою вербальної взаємодії комунікантів, що детермінується ситуацією спілкування, інтенцією підтримання психологічного комфорту учасників інтеракції, що супроводжується дотриманням певних комунікативних стратегій і тактик. Апелюючи до робіт науковців (див. праці Л.П. Крисіна, І.П. Сусова, М.Ю. Олешкова, І.Є. Фролової, В.І. Карасика та ін.), спробуємо виявити конститутивні ознаки інституційного та персонального дискурсів, притаманні СД. За основу при порівнянні обираємо модель протиставлення, запропоновану І.Є. Фроловою [Фролова 2009: 89].

**Порівняльна характеристика
інституційного, персонального та світського дискурсу**

КВАЛІФІКАЦІЙНІ ОЗНАКИ (КО)	ІНСТИТУЦІЙНИЙ ДИСКУРС (ІД)	ПЕРСОНАЛЬНИЙ ДИСКУРС (ПД)	СВІТСЬКИЙ ДИСКУРС (СД)
Наявність мовленнєвих обмежень	Максимум	мінімум	максимум
Орієнтованість	структурна	процесуальна	структурно-процесуальна
Зміна комунікативних ролей	відносно фіксована	відносно стала	відносно фіксована
Залежність від ситуації, контексту	Незначна	значна	комбінована
Організація когнітивно-семантичного простору	перевага глобальної організації	перевага локальної організації	комбінована організація
Телеологія	багато цілей глобального характеру	багато цілей локального характеру	комбінована природа цілей

Як додаткові, А.Н. Приходько радить виділяти інші конститутивні реєстри: середовище спілкування (комунікативний простір), режим комунікації (офіційність – нейтральність – неофіційність), стиль (так звані функціональні стилі) [Приходько 2009: 25]. За ознакою «*комунікативний простір*» інституційний дискурс відносимо до інституційного, інформативного спілкування мовців, персональний – до егалітарного, побутового спілкування з метою вирішення проблем локального характеру або підтримання комунікації в цілому. Учасниками першого можуть бути передовсім мало- або незнайомі, щойно відрекомендовані інтерактанти, другого – мовці, котрі перебувають у тісних стосунках (професійних, дружніх, родинних). СД балансує на межі, оскільки містить ознаки як першого, так і другого. Так, статусно-рольова зумовленість інтерактантів не виключає егалітарності світського спілкування, а ступінь їх близькості – конвенціональності та високого рівня культури мовленнєвої взаємодії. Розглянемо конкретні зразки світського спілкування:

– *Прошу, сідайте!*

– *Ви все чужомовні книжки читаете? Ви, справді, професор?*

– *Прошу, сідайте!*

– *Я іноді чую, як ви граєте. Скільки у вас нот! Майже стільки, скільки й книжок. Ви, може, не професор, а музика?*

– *Я не знав!.. Прошу, я не знав! Я граю, коли вас немає. Я не хотів би вас турбувати. Коли ви вдома, я грав під сурдинку. Я не хочу, щоб моя музика вам заважала, я більше не гратиму* (В. Домонтович).

Цей діалогічний фрагмент можна кваліфікувати по-різному: як зразок персонального дискурсу (жанр повсякденного спілкування сусідів), що набуває ознак світського і навпаки. У разі вибору останнього світській бесіді властивий незначний ступінь офіційності у поєднанні з мовленнєвими обмеженнями, перевага локальної

організації, локальні інтенції тощо. Вплив статусно-рольових характеристик послаблюється, вирішальним стає ступінь близькості інтерактантів і те, що їх пов'язує. Маємо на увазі значущість мовленнєвої взаємодії у межах статусно-рольової кореляції «сусід» – «сусідка» та другорядність у межах «професор» – «курсистка».

Режим спілкування інституційного дискурсу – високий та середній рівень офіційності; персонального – середній та низький. Для СД характерне тяжіння до інституційного типу за цим показником. Для ілюстрації висловленої думки доречним буде аналіз діалогічного фрагмента комунікації в державній установі:

– *Даруйте!* – *звернувся Корвин до неї,* – *чи ви скажіть, будьте ласкаві, так от приблизно, коли не помиляюсь, року 1916-ого, в кожному разі ще перед революцією, не мешкали часом у Дикому завулку? Вона обдивилась допитливо співрозмовника:*

– *Так, мешкала!*

– *Ну, так я вас знаю! Ви Таїсія Павлівна! Ви були тоді ще курсисткою, білявою, товстенькою дівчинкою, і мешкали в кімнаті в одній квартирі з Комахою на Дикому завулку!*

– *Але я вас не пригадую!*

– *Що дивного? Це було давно. Ви мене не могли знати, бо я тільки іноді ходив до Комахи, але я вас запам'ятав. Десь у мене повинен бути й малюнок олівцем. Я схотів ваше обличчя. Комаху ви пам'ятаєте?*

– *Ні, мабуть, що не пригадаю. А може, це такий великий, червоний, з кулаками? Професор! Двері з його кімнати виходили до вітальні, він грав на піаніно, і в нього було багато книжок?*

– *От, от, це ж і є такий він – Комаха: великий, червоний і з кулаками. Тільки тепер він ще більший, ще червоніший і кулаки поросли волоссям!*

– *Пригадую! Пригадую! Дикий завулок, вікно, що з нього було видно Глибочицю й Поділ, і цей професор (В. Домонтович).*

Офіційність тону підкреслюємо вживанням етикетними кліше *даруйте, будьте ласкаві*, а також вживанням форми пошанної множини *Ви*. У такий спосіб мовець засвідчує своє ввічливе ставлення до співрозмовника, а також обізнаність з етикетними нормами спілкування. Інституційний дискурс тяжіє до універсальності, масштабності, структурованості та є більш стереотипним порівняно з персональним. Такі характерні риси простежуємо і у СД:

– *Я є громадянин Швейцарії, доктор медицини Попель, – відрекомендувався дідусь, коли вони рушили, – приватна лікарня в Люцерні, кантон Байонна.*

– *Штундера, – повідомив Немирич.*

– *Немирич, – повідомив Штундера.*

– *Дуже мені приємно їхати з такими славними поетами, – гречно ошелешив доктор Попель.*

– *Ви щось чули про нас? – Юрко, що сидів попереду, розвернувся до нього всім тілом.*

– *Ми знаємо, що діється в Україні, – начебто пояснив доктор.*

– *Тоді дайте щось закурити, бо в нас закінчилися, – висунувся ззаду Гриць.*

– *То прошу дуже, – і дві пачки винятково смачних сигарет «голуаз», випірнувши з магнатської кишені пана Попеля й на мить затримавшись у його правій руці, перелетіли до дріявих кишень мандрівних поетів... (Ю. Андрухович).*

Наведений фрагмент світського спілкування між представниками творчої еліти, а саме фаза встановлення контакту, характеризується вдалим поєднанням логізації викладу з емоційно-експресивним забарвленням. Логіка викладу переважає над емоційно-експресивним компонентом полілогу. На підтвердження маємо чітке дотримання загальноприйнятих літературних норм у користуванні лексичними та синтаксичними конструкціями.

Безпосередня вербальна взаємодія в межах світської комунікації передбачає можливість поєднання логіки й стандартизації викладу з емоційністю та образністю в рівних частках. Оперування подібними конструкціями та їх варіаціями сприяє відтворенню як природної безпосередності мовців, так і відповідної атмосфери. Часткове зниження лексики, уживання мовленнєвих елементів розмовного та літературно-фамільярного стилів не є табуованим у світській інтеракції. При цьому така пластичність у доборі лексики не має суперечити нормам етикетної комунікації, а також супроводжуватися етикетними мовленнєвими формулами або їх функціонально-семантичними еквівалентами. Для прикладу наводимо зразок інтеракції, охарактеризованої нами як світська. Наявність емоційно-забарвлених компонентів (*Фантастика! То є ваш товариш?!*), а також просторічної лексеми *тарабаните*, ужитоїна позначення «нести на собі чи в руках щонебудь великого розміру» [Вченко 2002: 334], й англїнізму *джус* у значенні «сік» допускається специфікою жанру і є свідченням комбінованої природи СД:

– *Фантастика! А Джойса ви знали?*

– *Я читав його. Справив на мене величезне вражіння в роки моєї молодости...*

– *Ви його читали англійською?*

– *Французькою, потім другий раз німецькою...*

– *А чи відомий у вас у Швейцарії такий поет, як Антонич?*

– *Малкович?*

– *Ні, Антонич, Богдан-Ігор Антонич, такий поет... (Ю. Андрухович).*

Спираючись на фактичний матеріал, детально опрацювавши праці науковців і взявши за основу позицію В.І. Карасика щодо розподілу дискурсу на інституційний та персональний, у результаті аналізу джерельної бази визнаємо синкретичну природу СД: функціонування конституційних ознак інституційного та персонального дискурсивних типів.

Ця розвідка відкриває перспективу подальшого вивчення проблеми, особливо зважаючи на достатню кількість фактичного матеріалу та містку джерельну базу. Подальші наукові пошуки можуть бути скеровані на детальний аналіз категорій СД в контексті розвитку лінгвістики тексту й теорії дискурсу.

Література

Івченко 2002: Івченко, А.О. Тлумачний словник української мови [Текст] / А. О. Івченко. – Харків : «ФОЛІО», 2002. – 543 с.

Буре, Быстрых, Вишнякова 2003: Буре, Н.А., Быстрых, М.В., Вишнякова, С.А. Основы научной речи : Учеб. пособие для студ. нефилол. высш. учеб. заведений [Текст] / Н. А. Буре, М. В. Быстрых, С. А. Вишнякова и др. – М. : Издательский центр «Академия», 2003. – 272 с.

Карасик 1998: Карасик, В.И. О категориях дискурса [Текст] / В. И. Карасик // Языковая личность : социолингвистические и эмотивные аспекты : Сборник научных трудов. – Волгоград : Перемена, 1998. – С. 185-196.

Макаров 2003: Макаров, М.Л. Основы теории дискурса [Текст] / М. Л. Макаров. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2003. – 280 с.

Олешков 2006: Олешков, М.Ю. Основные параметры модели профессиональной коммуникации (на примере дидактического дискурса) [Текст] / М. Ю. Олешков // Социокультурные проблемы в образовании. Межвуз. сб. науч. трудов; под ред. А. А. Вербицкого, Н. В. Жуковой. – М. : РИЦ МГОПУ им. М.А. Шолохова, 2006. – С. 62-71.

Приходько 2009: Приходько, А.Н. Таксономические параметры дискурса [Текст] / А. Н. Приходько // Язык. Текст. Дискурс. Научн. альманах Ставроп. отд. РАЛК. – Ставрополь : СГПИ, 2009. – Выпуск 7. – С. 22-30.

Фролова 2009: Фролова, І.Є. Стратегія конфронтації в англомовному дискурсі : монографія [Текст] / І. Є. Фролова. – Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2009. – 344 с.

Теремко 2001: Теремко, С. Соціологія [Текст] / С. Теремко. – К. : Лібра, 2001. – 358 с.

Фуко 1996: Фуко, М. Порядок дискурса [Текст] / М. Фуко // Воля к истине : По ту сторону знания, власти и сексуальности : Работы разных лет. – М. : Касталь, 1996. – 448 с.

Джерела

Андрухович 2008: Андрухович, Ю. Рекреації [Текст] / Ю. Андрухович // «Бу-Ба-Бу» : Вибрані твори : Поезія, проза, есеїстика / Ю. Андрухович, О. Ірванець, В. Неборак; Авторський проект, упоряд. бібліограф. відомості та прим. Василя Габора. – Львів : ЛА «Піраміда», 2008. – 392 с.

Домонтович 1999: Домонтович, В. Доктор Серафікус. Без ґрунту : Романи [Текст] / В. Домонтович. – К. : Критика, 1999. – 381 с.

В работе сопоставлены суть и характерные особенности статусно-ориентированного (институционального) и личностно-ориентированного (персонального) типов дискурса, проанализирована личностно-ориентированная и персональная основа светского общения как лингвистического феномена.

Ключевые слова: дискурс, институциональный дискурс, персональный дискурс, светское общение, коммуникативное пространство, режим коммуникации.

The present paper compares essence and characteristic features of status-oriented and personality-oriented types of discourses, makes an analysis of status-oriented and personality-oriented basis of society conversation as the linguistic phenomenon.

Keywords: discourse, status-oriented discourse, personality-oriented discourse, society conversation, communicative space, mode of communication.

Надійшла до редакції 18 жовтня 2011 року.

РОЗДІЛ ІХ. ПРОБЛЕМИ ОНОМАСТИКИ

Ярослав Голодюк

ББК 81.2Ук

УДК 811.161.2: 81'373

**ОСВОЄННЯ ОНІМА *GOOGLE* УКРАЇНСЬКОМОВНОЮ ІНТЕРНЕТНОЮ КОМУНІКАЦІЄЮ:
ГРАФІЧНИЙ ТА СЕМАНТИКО-ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТИ**

У статті розкрито особливості графічного вираження прагматоніма *Google* в українськомовній інтернетній комунікації, проаналізовано контекстуальну семантико-прагматичну специфіку використання його мовцями.

Ключові слова: інтернетна комунікація, *Google*, фрейм пошуку.

Інноваційні процеси в лексичних системах різних мов є важливим об'єктом дослідження сучасної лінгвістичної науки. «Найпоказовішими для виявлення мовних змін, – зазначає Є. Карпіловська, – є ділянки особливого напруження ресурсів мовної системи. Виявом такого напруження в лексиконі стають нові його стратуми, а то й цілі нові відділи – сукупності стратумів для означення нових для мови концептосфер» [Карпіловська 2003: 5]. Сегментом значної лінгвальної активності є Інтернет, який вважається чи не найвпливовішим чинником швидкого засвоєння світовою спільнотою новітніх мовленнєвих одиниць.

Мережа є не лише своєрідним засобом трансмісії неологізмів між мовами, – вона виступає ареною виникнення явищ, які, за умов тривалого використання під час спілкування, концептуалізуються у свідомості мовців та набувають новіших значень в контексті комунікації. Яскравим прикладом такого явища є інтернетна пошукова система *Google* (<http://www.google.com>), назва якої акцептувалася транслінгвально й міцно закріпилася в мовних картинах світу комунікантів різних лінгвокультур.

Оскільки онім *Google* виник та набув активного поширення у комп'ютерно-мережевому дискурсі, його, очевидно, доцільно розглядати як конститuent стратуму інтернетної лексики, дослідження якої сьогодні відбувається в декількох напрямках, зокрема через:

- аналіз мовних інновацій у Мережі на лексико-семантичному рівні (Д. Кристал; Г. Трофимова; Т. Радбіль; М. Голєв; О. Литвинова);
- розгляд інтернетного лексикону крізь призму міжмовних контактів (О. Максимова; І. Горбунова; І. Шевцова);
- розробку лінгвістичних розвідок-глосаріїв, аналіз окремих груп лексем дискурсу Мережі (Н. Мечковська; С. Чемеркін);
- з'ясування перспектив розвитку інтернетної та комп'ютерної лексики, її впливу на мовну систему загалом (Є. Карпіловська; Н. Кузнецова, О. Вахромова; О. Русакова).

Як бачимо, лексика Мережі активно досліджується, однак освоєння названого оніма українськомовним інтернетним дискурсом досі не було об'єктом спеціального лінгвістичного аналізу, що і зумовило вибір теми та її актуальність.

Мета статті – проаналізувати освоєння оніма *Google* українськомовними користувачами Мережі за графічними та семантичними параметрами, розкрити прагматичні особливості його синтагматики.

Для повнішої лінгвістичної перспекції досліджуваного явища, на нашу думку, варто враховувати і позамовні його чинники. Для цього звернімося до історії інтернетної пошукової системи *Google*.

Вона, як і однойменна компанія, була започаткована у 1998 році С. Бріном та Л. Пейджем. «Назва, – знаходимо в Оксфордському словнику англійської мови, – очевидно, задумувалася як модифікація слова *googol* (*гугол*, число 10 у степені 100), з алюзією на величезні обсяги інформації в Мережі (...)» [OED]. Вже у 2000 році *Google* було визнано найбільшою у світі пошуковою системою за кількістю ресурсів, які вона проіндексувала (тобто проаналізувала для потенційної презентації). У листопаді 2004 року кількість веб-сторінок, доступних механізмом, досягла 8 мільярдів, а в липні 2008 – 1 трильона [Історія]. Сьогодні компанія *Google* є розробником не лише цілої низки інтернетних сервісів та програмного забезпечення, а й операційної системи *Android*, яка функціонує на мобільних платформах. Д. Вайс у біографічній розвідці «*The Google Story*» так описав компанію: «Діючи в епіцентрі Інтернету, *Google* є гамірною спільнотою найкращих та найвидатніших спеціалістів планети» [Vise 2005: 7]. Популярність продукції компанії, очевидно, посприяла засвоєнню номена *Google* великою кількістю світових мов.

Структура комунікації автоматизованих пошукових систем є однаковою: основним елементом їх інтерфейсу є поле для введення тексту, після підтвердження якого формується та виводиться певний список (стосовно запитуваної інформації) джерел. Для інтернетних пошукових систем визначальним критерієм відбору ресурсів є не лише їх релевантність, а й частота відвідування, рейтинг та тематичний індекс цитування, що визначається кількістю покликань на сторінку.

Тепер, визначивши загальні, «енциклопедичні» характеристики пошукової системи Google, можемо перейти до власне мовознавчого аналізу її назви.

Лінгвістичний статус лексеми *Google* – двовекторний: з одного боку, це – **прагматонім**, тобто номен на позначення сорту, марки, товарного знаку [Подольская 1978: 113]; з іншого – за рівнем поширення та закріплення в різних лінгвокультурах – слово, на нашу думку, набуває статусу **інтернаціоналізма**. Найвичерпнішими у цьому контексті нам видаються міркування О. Фоменко, яка відносить *Google* до **прагматонімів-глобалізмів**, тобто власних назв на позначення марки товару чи виду пропонованих послуг, поширених у транснаціональних масштабах, міцно закріплених у мовній свідомості представників різних лінгвокультур; назв, яким притаманний значний асоціативний потенціал у вимірі мовних та екстралінгвальних знань, мовних звичок та емоційно-оцінних переживань [Фоменко 2009]. Для визначення специфіки лексичної одиниці такого, умовно кажучи, перехідного характеру в мережевому дискурсі, вважаємо, доцільно простежити рівень її освоєння крізь призму графіки, семантики та прагматики.

Аналіз повідомлень доводить, що прагматонім *Google* в українськомовній інтернетній комунікації найчастіше транскрибується (*Щойно в Гуглі знайшов* (Теревені: 10106¹), рідше – вводиться у висловлення без змін (*Печально усвідомлювати, те, що якщо б я розбив градусник, то перш за все відкрив би Google* (Теревені: 14289)). Мовці здебільшого нехтують орфографією – написанням великої літери, що свідчить про високий рівень рецепції ними прагматоніма [ТМОИ 2007: 42-46]: *Ну, як хто, але я консультуюсь в google, гугиги* (Теревені: 21074); *Перш ніж рефлексувати на те що зачепили за живе, використовуйте пошук в гуглі...* (Теревені: 20478). Варто зазначити й те, що інколи продуценти повідомлень, транскрибуючи вказаний прагматонім, передають **G** літерою **г**: *Якщо Ви в тому ж Гуглі в стрічку пошуку впишете (...)* (ФРМ: 2209), хоча логіку транскрипції в окремих випадках неможливо простежити: *(...) шукаю Гуглом, переглядаю 2-4 сторінки результатів* (ФРМ: 2420). Заміна фонем <г> на <Г> може мати прагматичну інтенцію (надання слову графічних ознак української мови), однак, очевидно, не впливає ні на значення лексеми, ні на граматичні її характеристики, тому *Гугл, Гул, Гул, Гул, Гул* розглядаємо як еквіваленти.

Досліджувані прагматонім, імплементуючись в українськомовний дискурс, може зазнавати й інших графічних модифікацій, зумовлених фонетико-асоціативними пресупозиціями мовців. Так, наприклад, у досліджуваних повідомленнях фіксуємо форми з епентетичними голосними *-e, -o*: *Треба сказати - Гугел найкраще українізований* (К1); *Я знаходжу цей твір через Гугол* (К2). Варіанти *Гугел, Гугол*, очевидно, виникають унаслідок бажання мовців застосувати «легші» для вимовляння форми освоєного слова.

Аналіз матеріалу засвідчує, що мовці нерідко м'якшать кінцевий приголосний основи *гугл-*, інколи за таких умов додаючи до неї закінчення **-а**: *мій кумедний, чарівний, сонячний гугль (...)* (ЛФ: 967); *Гугля тільки Затрати на Капітальний Ремонт і посилення на цю тему видає* (ФРМ: 4878). Нарощення флексії, зазвичай притаманної жіночому роду, наводить на думку, що у такий спосіб мовці змінюють конвенційні «гендерні» параметри слова, «фемінізують» його. Ця теза, однак, лише частково підтверджується досліджуваними повідомленнями, оскільки в деяких з них знаходимо застосування іменника *Гугля* у чоловічому роді, а в інших – у жіночому: *Мій Гугля на запит "коробчатый змей" видає 3000 посилань* (УЦ: 29280); *Моя Гугля показує (...)* (ЛФ: 2271). З огляду на це, надалі, аналізуючи форми *Гугль, Гугля*, відштовхуватимемося не від граматичних характеристик, а від їхніх фонетико-графічних форм.

Виходячи з міркувань О. Фоменко про те, що прагматонім-глобалізм може актуалізувати у свідомості мовців фоносемантичний образ, пов'язаний зі сприйняттям звукової його форми [Фоменко 2009: 7], вважаємо, що варіанти *Гугль, Гугля* могли сформуватися внаслідок апроксимації фонетико-графічної форми лексеми *Гугл* до вже закріплених у мовній свідомості українців слів *Гоголь, тогель (-могель), кегель, бугель, флігель; гуля, гуля, маля, перепеля*, діал. *гугля / зугля*. З іншого боку, враховуючи високу частотність використання прагматоніма, можемо припустити, що ці варіанти утворилися за аналогією до гіпокористичних форм деяких антропонімів (пор. *Гугля* – розм. *Оля, Валя, Вася*; *Гугль* – рос. розм. зверт. (укр. сурж.) *Оль, Валь, Вась*). Так чи інакше, на нашу думку, за допомогою описаних форм мовці маркують власне ставлення до пошукової системи на шкалі «**своє** – **чуже**»: своєрідне «приписування» нормативній мовній одиниці графічних ознак вже відомих слів (у першому випадку) або ж модифікація її за аналогією до скорочених, побутових, розмовних варіантів власних імен людей (у другому) наділяє вербалізоване поняття конотаціями «близьке», «зрозуміле», «доступне», «окреслюване», а отже, наближає його до екстремуму «**своє**». Графічними засобами, що в українськомовному інтернетному дискурсі маніфестують ставлення мовця до *Google* як до «**чужого**», є нетранскрибування слова (використання його в конвенційній англійській формі *Google / google*), а також еративне його переведення в українську буквено-звукову систему, що в досліджуваному матеріалі репрезентується формою *Гугле* (← *Google*): *наразі гугле видає (...)* (УЦ: 30620). Морфолого-синтаксичним засобом вираження сприймання *Google* як «**чужого**» є транспозиція слова у середній рід: *Це вам не гугль, що набрав - і воно тобі пару сотень посилань викидає* (УЦ: 33036). У таких випадках, очевидно, пошукова система сприймається як «віддалене», «невідоме», «складне».

¹Тут і далі орфографію та пунктуацію прикладів збережено. Маркування чіткішим текстом – автора статті. Після прикладів, взятих із форумів, паспортизовано номер теми, де було використане повідомлення за зразком (Назва форуму: № теми).

Отже, графічні форми *Гугл* та *Гугл* можемо вважати стилістично нейтральними, а *Гугль*, *Гугля*, *Гугел*, *Гугол*, *Гугле* тощо – конотативно маркованими їх варіантами.

Освоєння іншомовного слова цільовим дискурсом (яким у цій статті є Інтернет) маніфестується рядом факторів. О. Бондарець, наприклад, виокремлює декілька ознак, за якими можна визначити ступінь рецепції запозичення мовою: відтворюваність, сприйняття слова як іншомовного чи «свого», семантичне освоєння [Бондарець 2008: 39-40]. Відтворюваність лексеми *Гугл* підтверджується частотним її використанням різними продуцентами; вона сприймається як «своя», про що свідчить модифікація комунікантами її зовнішньої форми за закріпленнями в українській мовній свідомості фонетико-графічними моделями. Ступінь же семантичного освоєння слова такогнітивно-прагматичні особливості, що впливають із його синтагматики, спробуємо розглянути далі.

Семантика власної назви, як відомо, великою мірою залежить від значення об'єкта, який вона позначає [Суперанская 1973: 263]. Аналіз досліджуваного матеріалу дає підстави стверджувати, що лексема *Гугл* може виступати у таких значеннях, зумовлених референтами прагматоніма:

- 1) інтернетна пошукова система (*Взагалі, інтернет - це не лише можливість на форумах пліткувати, там ще є пошукові системи. Гугль, наприклад* (УЦ: 32951));
- 2) компанія-розробник веб-сервісів та програмного забезпечення (*Якщо ви хоча б один раз користувались будь-яким із сервісів гугла, ви побачите на своєму робочому столі збережені настройки (...)* (ФРМ: 7746)).

Для позначення компанії слово використовується рідше, тому надалі розглядатимемо його в першому, найбільш поширеному, значенні.

Виходячи з міркувань Н. Таценко, за допомогою слова *Google* комуніканти репрезентують когнітивний процес ПОШУК, який, у свою чергу, є важливим складником концептополя ІНФОРМАЦІЇ [Таценко 2009: 14]. Тому основним когнітивним параметром для застосування *Гугл* (1) у висловленні, на нашу думку, є актуалізація мовцем фрейму пошуку з його елементами-слотами: Шукач, Об'єкт, Засіб, Результат. *Гугл*, очевидно, типово заповнює слот Засіб, а тому структурується за прототипом «інструмент», що реалізується колокаціями слова у глибинному інструменталі з одиницями таких семантичних полів:

- «пошук» (*Знайти такі домашні тренажери Гуглею не вдалось* (УЦ: 32607); *шукаю Гуглом, переглядаю 2-4 сторінки результатів* (ФРМ: 2420); *якщо можна, підкажіть, як мені шукати друзів. Мені дуже, дуже сумно... – гуглем, сонечко, гуглем... (...)* можна спробувати і серцем... (ЛФ: 1219));
- «користування» (*ви довели, що вмієте користуватися Гуглею*)) (Теревені: 15174); (...) *то звичайніське слово кубіта - дівчина, жінка! юзайте (використовуйте – Я. Г.) гугль* (Теревені: 2808)).

Таке структурування зумовило застосування лексеми *Гугл* у семантичній ролі інструмента в окремих фраземах (*а взагалі -- гугля (...)* **вам в руки** (ФРМ: 1164); *Аби щось шукати самому, взагалі не потрібно ніде реєструватися: гуглю в зуби і – вперед* (ФРМ: 6869)) та в метафоричних сполуках (*Я тут хвилин 15 мучилася, (...) а тут Темпіка гуглем крила мені й підтяла* (ФРМ: 4414)).

Як було згадано вище, первинно лексема *Гугл* функціонувала в межах комп'ютерного дискурсу. Розглядаючи структуру аналізованого поняття крізь призму інформатики, можемо означити *Google* як пошуковий механізм, що складається із засобів введення, обробки та виведення даних. Він приводиться в дію односпрямовано: користувач передає запит (*Google* виступає логічним об'єктом) → система імпліцитно обробляє дані та виводить результат (*Google* – суб'єкт). Унаслідок цього *Гугл* нерідко виступає у висловленнях і суб'єктом, й глибинним об'єктом. Порівняймо: *Гугл видає шедеври по запиті [“працелюбність українського народу”]*)) (Теревені: 15891) – користувач передає запит “працелюбність українського народу” *Гуглу* (O) → *Гугл* (S) «видає шедеври»; *не знаю про що нік але гугл викидує фотку Крихітки на запит*) (Теревені: 17401) – користувач передає певний запит *Гуглу* (O) → *Гугл* (S) «викидує фотку». Як бачимо, досліджуване слово в ролі суб'єкта потребує предикатів, які є синонімами *виводити*, а отже, сприймається комунікантами передусім як **засіб виведення інформації**. Для прикладу, у повідомленні *Який справжній розмір "Формат паперу – А5 (книжковий)", бо гугл щось дає цілком різні параметри* (УЦ: 30794) експлікація прецеденту введення запиту відсутня – його імплікуємо з контексту.

Аналіз матеріалу також засвідчує, що лексема *Гугл* може позначати і **поле для введення запиту, що передається пошуковому механізму**. В такому випадку, з граматичного погляду, *Гугл* виступає об'єктом, а назване значення актуалізується колокаціями лексеми з предикатом *ввести* (*Доречі можеш провести експеримент: введи в гуглі слово "пиво" (...)* (Теревені: 11510)) та його синонімами (загальнономовними та контекстуальними), як-от: *написати (напишіть у гуглі: "как развлекаются эмо", дуже цікаві розваги (...)* (Теревені: 2581)), *набрати (зараз набрав в гугл "собачий грип" (...)* (Теревені: 20844)), *забити (якщо і це не відкриє - забий в гугл - "плоский узел" (Теревені: 18286)), кинути (Кинула в Гуглі "аудіонаркотики" і на правду, е така штука* (Теревені: 17106)).

Таким чином, лексема *Гугл* може позначати різні компоненти структури пошукової системи, що, очевидно, зумовлено лінгвальною економією та прагматичною налаштованістю мовців. Унаслідок подібної синекдохічної трансформації слово *Гугл* почало позначати і **множину інтернетних ресурсів, які пропонує система після підтвердження запиту**. В такому випадку (це засвідчує аналіз матеріалу) *Google* виступає не засобом пошуку, а узагальненим джерелом інформації, а тому імплементується у висловленнях за аналогією до

інших писемних медіумів: [її] цікавило не те, що вона давно **прочиталав гуглі**, а те, чого там немає (УЦ: 31953) (пор.: *прочитала у книзі, повідомленні, газеті...*); *А ось, до речі, і стаття з Гугла (...)* (Теревені: 11510) (пор.: *стаття з журналу, довідника, словника...*). У вказаному значенні Гугл виступає аргументом предикатів, що характеризуються семантикою **отримування** інформації: *прочитати, знайти (Щойно в Гуглі знайшов (...))* (Теревені: 10106)), *поглянути (Поглянь в гуглі на Sziget(Угорщина, Будапешт) (ЛФ: 1105)), розкопати (хтось розкопав цю інфу (інформацію – Я. Г.) з гугла і вирішив подразнити своїх співгромадян))* (Теревені: 17066)) тощо. Розглядаючи слово у наведених висловленнях крізь призму фрейму пошуку, бачимо, що Гугл заповнює вже не слот Засіб, а, ймовірноше, – Результат.

Імплементация вербалізованого досліджуваного поняття у формально локативні сполуки та структурування його як інтеріорної зони у деяких із останніх розглянутих прикладів, очевидно, здійснюється мовцями на переносно-значеннєвому рівні, за аналогією до писемних джерел інформації. Однак, на відміну від мережевих ресурсів, Google сприймається ще і як частина віртуального **веб-простору**, а тому виходить на вищий рівень локативної метафоризації. Для користувачів Інтернету мисленнєва категорія простору, як доводить О. Русакова, є важливим засобом структурування, про що свідчить різноманітність лексичних засобів репрезентації спадціальних значень у комп'ютерно-мережевому дискурсі [Русакова 2010: 53]. Застосовуючи цю тезу до аналізованого матеріалу, зазначимо, що *гугл* може сприйматися комунікантами як поверхня (суперіорно) (*А взагалі шукай на Гуглі (...)* (ФРМ: 4302)) або як контейнер (інтеріорно) (*в гуглі цього добра повно* (ВВФ: 4161)).

Структурування досліджуваного явища за просторово-семантичними моделями зумовлене і тим, що родовим поняттям для Google є **сайт** (сторінка з унікальною адресою в Інтернеті), а тому воно може до певної міри наслідувати синтагматику гіпероніма. Так, у мережевому дискурсі вже закріпилися фрази «зайти **на сайт**» (*Взагалі тільки що зайшов на офіційний сайт гри* (ЛФ: 624)), «зайти **в сайт** (що потребує введення користувачем інформації)» (*зайшла в facebook (назва соціальної мережі – Я. Г.), а тут і нотатака в тему...* (УЦ: 33246)). Як доводить аналіз повідомлень, застосування цих фраз до досліджуваної пошукової системи реалізується в колокаціях лексеми Гугл із синонімами дієслова *зайти* та похідними від них: *лізти (Залізе ламер вгугл, прочитає 2 абзаци і вважає себе спеціалістом високого рівня в галузі, в якій поняття немає...* (Теревені: 17400)); *Слово мені невідоме як і пересічним українцям, поліз в гугль і знайшов* (Теревені: 10954)), *ходити (очі такі не роби, в гугл сходи* (ВВФ: 5908)), *бігти (...)* і *побіжжати всі на гугл* (Теревені: 19980)), *кинутися (Вітаю всіх фанатів цього класного гурту з виходом нового альбому (...))* *Всі кинулись в гугл, і гайда його шукати* (ВВФ: 4866)). Різний ступінь інтенсивності описуваних дій, очевидно, корелює з такою категорією процесу пошуку, як **нагальність (невідкладність)**, рівень якої визначається самим продуцентом повідомлення. Мовці здатні семантизувати Google як відносно конкретне місце і за допомогою введення слова у контекст з однорідним локативним елементом: *Також може хто має літературу, статті інформацію (бажано не тільки те що можна знайти в гуглі і поблизу)* (ВВФ: 5428). Наведені міркування дають підстави стверджувати, що Google фіксується в мовній свідомості крізь призму концептосфери простору як «одиниця напівабстрактного рівня пальпабельності», яка, за визначенням Л. Талмі, «асоціюється з іншими одиницями, що перебувають на повністю конкретному рівні, але сама по собі є (...) неясною чи невизначеною і відносно невиразною» [Talmy 1996: 251].

Соціальний аспект діяльності індивідів зумовлює перенесення антропологічних ознак та функцій на об'єкти дійсності, з якими людина часто вступає в інтеракцію. Так, Дж. Лакофф та М. Джонсон виявили антропоморфну спрямованість метафоризації, пов'язаної з поняттям *інструмент*: люди «поводяться з важливими для них інструментами, наприклад, машинами чи зброєю, як з товаришами, даючи їм імена, розмовляючи з ними і т. п.» [Лакофф, Джонсон 2004: 164]. Вище нами уже було висловлено припущення, що форми *Гугль, Гугля* могли утворитися за гіпокористичними моделями імен людей (пор. «пестливий» варіант прагматоніма Chevrolet, наведений Лакоффом та Джонсоном, – **Chevy** [ibid.], що утворився за такою ж моделлю демінутивізації, як і **Willy** від антропоніма William).

Виходячи з цієї тези та наведених міркувань дослідників, вважаємо, що і референту Гугл – інструментові пошуку – мовна свідомість може надавати ознак, притаманних людині. Доказом вірогідності такого твердження є й аналізовані повідомлення, у яких бачимо, що предикати, які денотують іманентні характеристики системи чи інтеракцію користувача з нею, замінюються близькими за семантикою лексемами, що вербалізують конвенційні дії з антропологічної концептосфери.

Оскільки процес взаємодії з Google сприймається як акт міжособистісної комунікації, ядро синтагматичного арсеналу персоніфікованого засобу пошуку становлять слова на позначення введення та виведення інформації. Так, передача запиту та сам процес пошуку даних за допомогою Google репрезентується предикатом **питати** та похідними від нього (окремі деривати належать до одного з ним словотвірного ланцюжка): *Питай у Гугла! :*) (Гуртом: 954); *А на рахунок даної теми - спитай в гугла* (ВВФ: 5205); *Спробуйте питати гугла* (УЦ: 33794); *Спитаюся в (...) Гугла, задаючи якомога більше ключових слів* (ФРМ: 2420); *Запитуйте в Гугла на моє П.І.П.* (ЛФ: 2803). Виведені системою результати, очевидно, сприймаються мовцями як відповідь, тобто як акт говоріння, тому цей процес може передаватися лексемами з інваріантним значенням **говорити**, наприклад, *казати*. Порівняймо: *Google каже, що (...) тризуб зазнавав змін включно з*

переходом до двозуба (УЦ: 38465); *Гугл каже що то Лорді* (УЦ: 29225); *Гугль каже, що робить його [марку пива – Я. Г.] Перша Приватна* (ФРМ: 5397).

Як доводить аналіз повідомлень, наявних в українськомовному інтернетному дискурсі, презентація системою результатів пошуку може сприйматися і як акт підтвердження (*але ось тут досвідчені товариші підказують, а гуголь підтверджує* (ЛФ: 1232)) чи підказування (*Може "гугля" підкаже ?* (ФРМ: 4081)).

Зазначимо й те, що за допомогою слова **знати**, яке належить до предикатів антропоцентричної концептосфери, мовці передають імовірність виведення системою потрібних результатів пошуку, наприклад: *уві сні дуже часто бачу себе в дзеркалі...ніхто не знає, що це значить? – можливо гугл знає* (Теревені: 477); *Що спільного між європеїдами і негроїдами та чим від них відрізняються монголоїди? – гугл знає :* (Теревені: 11960). Відповідно, відсутність потрібної інформації у виведених ресурсах передається антонімами (конвенційними чи фразеологічними) слів *казати, знати: Справді, пане Андрію, Гугликмочить, коли запитати про білі баклажани* (ФРМ: 5635); *Хто знає, де можна знайти слова до "PHANTOM OF THE OPERA"? Бо Гугл не в курсі* (ЛФ: 1088).

Отже, як показує семантика дієслів, за допомогою яких мовці персоніфікують пошукову систему, досліджуване поняття може структуруватися за концептуальною метафорою, яку умовно означимо як **GOOGLE – ЦЕ ПОРАДНИК**. Таке структурування, очевидно, зумовлене високим рівнем популярності пошукової системи, великою вірогідністю знайти за її допомогою потрібну інформацію, а також прагматичною довірою до неї користувачів.

Аналіз матеріалу засвідчує, що персоніфікований *Google* може застосовуватися і в контекстах, що репрезентують його не як людину, а, скоріше, як надприродну істоту. Так, в окремих досліджуваних повідомленнях мовці приписують *Google* такі властивості: **все знає** (*Це довго й нудно розповідати. Гугл усе знає* (ЛФ: 2829)), **все бачить** (*(...) Все одно, в принципі, окрім нас ніхто у цю тему не заглядає – Гуголзаглядає...* (Гуртом: 1253)), **все пам'ятає** (*(...) не багато людей "мають сміливість" висловлювати свої думки відкрито, гугл все запам'ятовує* (ФРМ: 1214)). На перший погляд, наведені характеристики видаються гіперболізованими, однак, за умов декодування метафоричного значення, раціонально описують можливості глобальної пошукової системи: як було вказано, вона індексує мільярди ресурсів (тобто «знає» велику кількість інформації), аналізуючи при цьому («переглядаючи») кожен сторінку та зберігаючи дані в кеш² («запам'ятовує» їх).

Названі властивості системи («знати», «бачити», «пам'ятати» все) зумовили зближення, на перший погляд, непорівнюваних, семантично віддалених площин з домінантами **Google** – і **Надприродна сила**. Унаслідок цього, слово *Гугл* почало субститувати компонент *Бог* у таких фраземах: *Бог (його) знає / зна (Та Google його знає* (К3), *гугл зна*) (К4)), *Бог (тобі) в поміч (гугл вам в поміч* (Теревені: 13897), *мей гугль хелп ю!*)) (ЛФ: 84) (транскрипція англ. *May Google help you ← May God help you* – «Бог тобі (вам) в поміч»)); пор. ще в російськомовному інтернетному дискурсі: *не дай Бог (Пожалуй, когда у вас такое совершенно случится (не дай гугл конечно) (...)* (К5)). Зазначимо, що за умов такого заміщення наведені мовні одиниці дефразеологізуються, висловлення набувають відносно дослівної семантики.

Таким чином, наділяючи систему ознаками надприродної істоти та імплементуючи її у фраземи замість компонента *Бог*, комуніканти, на нашу думку, **імітують** міфологічне, архетипне сприйняття *Google* як явища.

Підсумовуючи сказане, зазначимо, що різноманітність графічних втілень прагматоніма *Google*, коливання його семантики та активне використання мовцями в середовищі Інтернету дають підстави стверджувати про високий ступінь його освоєння українськомовним мережевим дискурсом. Аналізоване поняття структурується за допомогою вже закріплених у мовній свідомості українців концептуальних прототипів: інструмент, джерело інформації, місце, порадник, надприродна істота, – а це свідчить про реалізацію його синтагматичного потенціалу та варіативність семантико-прагматичних виявів у контекстах досліджуваної комунікації.

У перспективі дослідження – аналіз словотвірно-морфологічного аспекту освоєння названого оніма українськомовними користувачами Мережі, висвітлення прагматичних характеристик інших лексичних одиниць, поширених в інтернетному дискурсі.

Література

Бондарец 2008: Бондарец, О. Иноязычные заимствования в речи и в языке : лингвосociологический аспект [под ред. Г. Инфантовой] [Текст] / Ольга Бондарец. – Таганрог : Изд-во Таганрог. гос. пед. Ин-та, 2008. – 144 с.

Історія: Історія компанії «Google» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.google.com/intl/uk/about/corporate/company/history.html>. – Назва з екрана.

Карпіловська 2003: Карпіловська, Є. Вплив інновацій на стабільність мовної системи: регулятори системної рівноваги [Текст] / Євгенія Карпіловська // Мовознавство. – 2003. – № 2/3. – С. 148-158.

² Відділ пам'яті комп'ютеризованої системи, що служить для зберігання проміжних результатів, а також даних і команд, які часто використовуються (*визначення зі словника ABBYYLingvo*).

- Лакофф, Джонсон 2004: Лакофф, Дж., Джонсон, М. Метафоры, которыми мы живем [пер. с англ.; под ред. А. Баранова] [Текст] / Джордж Лакофф, Марк Джонсон. – Москва : Едиториал УРСС, 2004. – 256 с.
- Подольская 1978: Подольская, Н. Словарь русской ономастической терминологии [Текст] / Н. В. Подольская. – Москва : Наука, 1978. – 198 с.
- Русакова 2010: Русакова, Е. Языковое осмысление феномена виртуального пространства [Текст] / Е. Б. Русакова. – Вестник Российского государственного университета им. И. Канта. – 2010. – Вып. 8. – С. 50-54.
- Суперанская 1973: Суперанская, А. Общая теория имени собственного [Текст] / А. В. Суперанская. – Москва : Наука, 1973. – 364 с.
- ТМОИ 2007: Теория и методика ономастических исследований [Текст] / [А. В. Суперанская, В. Э. Сталтмане, Н. В. Подольская, А. Х. Султанов; изд. 2-е; отв. ред. О. В. Неподкупный]. – Москва : Изд-во ЛКИ, 2007. – 256 с.
- Таценко 2009: Таценко, Н. Засоби реалізації мегаконцептів ПРОСТІР, ЧАС, ІНФОРМАЦІЯ в сучасній англійській мові (на матеріалі інновацій віртуальної реальності) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» [Текст] / Наталія Віталіївна Таценко. – Харків, 2009. – 22 с.
- Фоменко 2009: Фоменко, О. Прагматонимы-глобализмы: лингвистический статус и функциональная специфика : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» [Текст] / Ольга Сергеевна Фоменко. – Волгоград, 2009. – 20 с.
- OED: Oxford English Dictionary Second Edition on CD-ROM (v. 4.0) [Електронний ресурс]. – Oxford University Press, 2009. – Title on the screen.
- Talmy 1996: Talmy, L. Fictive Motion in Language and "Ception" [Text] / Leonard Talmy // Language and Space / [Bloom P., Mary A.P., Lynn N., Garret M. (eds.)]. – Cambridge : MIT Press, 1996. – Pp. 211-276.
- Vise 2005: Vise, D. The Google Story [Text] / David A. Vise. – London : Macmillan, 2005. – 336 pp.

Джерела

- ВВФ: Володимир-Волинський Форум [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://forum.volodymyr.com.ua>. – Назва з екрана.
- Гуртом: Форум «Гуртом» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.hurtom.com>. – Назва з екрана.
- K1: Український тиждень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ut.net.ua/Poll/21242>. – Назва з екрана.
- K2: До приїзду патріарха Всія Русі... [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://h.ua/story/215861>. – Назва з екрана.
- K3: Українська онлайн-спільнота (Архів) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://webcommunity.org.ua/2009/12/06>. – Назва з екрана.
- K4: Промо-альбом групи На Відміну Від (...) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://extrakiss.ru/2865/1/a>. – Назва з екрана.
- K5: Как поднять PR [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://seo4you.ru/kak-podnyat-pr.html>. – Назва з екрана.
- ЛФ: ЛітФорум [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://litforum.net.ua>. – Назва з екрана.
- Теревені: Форум «Теревені» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.tereveni.org.ua>. – Назва з екрана.
- УЦ: Форум «УкрЦентр» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrcenter.com>. – Назва з екрана.
- ФРМ: Львів. Форум Рідного Міста [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.misto.ridne.net>. – Назва з екрана.

В статье раскрыты особенности графического выражения прагматонима Google в украинскоязычной Интернет-коммуникации, проанализировано контекстуальную семантико-прагматическую специфику использования его говорящими.

Ключевые слова: Интернет-коммуникация, Google, фрейм поиска.

The author of the article reveals the peculiarities of graphic manifestation of pragmatonym Google in Ukrainian-language Internet communication, analyzes the contextual semantic and pragmatic specificity of its usage by the speakers.

Keywords: Internet communication, Google, search frame.

Надійшла до редакції 20 жовтня 2011 року.

ББК Ш12=411.4*316.1

УДК 811.161.2'373.21

**НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ ПЛАСТИ УРБАНОНІМНО-ЛАНДШАФТНОГО ПРОСТОРУ:
НАЙМЕНУВАННЯ ВУЛИЦЬ**

Схарактеризовано особливості співвідношення історичних та неісторичних назв вулиць географічно віддалених чотирьох українських міст Запоріжжя, Одеси, Тернополя, Хмельницького, простежено закономірності еволюції історичних найменувань вулиць – так званих найменувань-персоналій; шляхом зіставлення встановлено кількісні дані „присутності” історичної пам’яті на мапі міста, з’ясовано напрями відродження загальнонаціонального культурного простору в номінативному тлі Запоріжжя, Одеси, Тернополя, Хмельницького.

Ключові слова: назви вулиць, історичні назви, національно-мовна пам’ять, квантитативна характеристика.

Загальні настанови. Кожний штрих, кожний начерк, кожна рисочка в довкіллі дороги нам, бо вони відбивають нас самих, виявляють нашу сутність як таку, за ними легко запізнати людину, виявити її подання і встановити систему тих чи тих цінностей. Особливо це стосується найменувань, що оточують нас: назви населених пунктів, водоймищ, боліт, річок, озер та ін. Винятковий статус належить назвам вулиць, бо якщо найменування населених пунктів здебільшого мало рухливі, хоча не так давно вони калейдоскопічно поставали змінними, і сьогодні мапа України береже ці залишки найменуваної творчості наших попередників, то назви вулиць живуть разом із нами. Інколи вони з’являються разом з мешканцями (особливо в новобудовах, нових мікрорайонах), а здебільшого вони успадковуються як такі, що вже існували і мали функційне навантаження не одне десятиліття. Тому найменуванням вулиць, провулків, проспектів, бульварів тощо властивий особливий статус не тільки в географії міста, але й у його історії, національно-культурному тлі.

Вивчення та аналіз сучасних назв міста постає актуальним і важливим, особливо ж значущим постає розгляд таких найменувань у зіставному аспекті, коли порівнюється тло найменувань кількох міст. Тому метою розгляду постає напрацювання загальнотипологічної класифікації назв вулиць, провулків, проспектів, бульварів тощо і визначення культурно-історичних та оцінно-кваліфікаційних основ функційного насичення назв таких реалій на урбанонімній мапі. Поставлена мета зумовлює необхідність вирішення відповідних завдань: 1) проаналізувати загальну мапу найменувань вулиць, провулків, проспектів, бульварів тощо чотирьох географічно віддалених міст Запоріжжя, Одеси, Тернополя, Хмельницького; 2) встановити еволюційно-динамічні тенденції в загальному обширі історичних найменувань вулиць, проспектів, провулків тощо аналізованих міст Запоріжжя, Одеси, Тернополя, Хмельницького; 3) визначити квантитативні характеристики історичних найменувань вулиць, проспектів, провулків тощо аналізованих міст Запоріжжя, Одеси, Тернополя, Хмельницького. Практичне значення дослідження визначається можливістю використання його напрацювань у вирішенні питань найменувань нових вулиць, проспектів, провулків та інше та перейменувань уже наявних, у створенні цілісної мапи історичної пам’яті міст у назвах вулиць, провулків і под. Пропонований підхід постає повністю новим, тому що до розгляду залучено чотири географічно віддалених українських міста. Аналіз історичних найменувань урбанонімів аналізованих міст Запоріжжя, Одеси, Тернополя, Хмельницького сприяє напрацюванням загальнотеоретичних основ загальної класифікації найменувань вулиць, провулків, майданів та інших власних назв у структурі міста.

Історична пам’ять назви в загальноміському просторі. Найменування вулиць, провулків, проспектів, бульварів тощо складають особливий шар „пам’яті” міста, оскільки їх поява відбиває цінності тієї епохи, коли вони постали (система цінностей тієї пори), і ставлення сучасних мешканців до таких найменувань – від нейтрального, терпимого і заперечного. Гранічним виявом подібного ставлення виступає повне заперечення певної назви як репрезентанта минулої епохи, відкриття нових фактів про відповідну подію, діяча та ін., ім’ям яких і названо відповідний географічний об’єкт. Такий підхід і не дивний, адже найменування вулиць, майданів, ліній, провулків, проїздів, проспектів та інших територіальних частин міста щоденно, щогодинно і щохвилино оточують мешканців, живуть з ними і сповнюють відчуттям співжиття з минулим. Свого часу досить цікаву і слухну думку висловив В. Ціпак (заступник голови Мукачівської міськради (червень 1995 р.), наголошуючи, що „На відміну від світових традицій, у нас постійно міняються назви вулиць. Доходить до того, що люди питають, на якій вулиці вони зараз живуть... кожна нова влада намагалась стерти з пам’яті жителів міста згадку про попередню назву вулиці, перейменовуючи їх” (цит. за: [Тараненко 2006]).

Перебуваючи в сучасному, найменування зберігає в собі генетичну пам’ять. Назви вулиць історичні. Вони відображають суспільні пріоритети, уподобання, прагнення. Саме завдяки назвам вулиць (годонімам), майданів (агоронімам), проспектів, провулків, проїздів можна зробити висновки про історичне минуле певного суспільства.

Класифікаційні параметри урбанонімів (внутрішньоміських найменувань). Аналіз годонімів, агоронімів тощо з послідовним урахуванням наявності в їхньому функційному полі різних величин – історичних, обрядово навантажених, нумеративно кваліфікаційних та інше дозволяє диференціювати їх на

відповідні групи залежно від галузево-фахового напрямку – суспільно-історичного, культурно-ціннісного, науково-технічного, літературно-мистецького і под., з яким вони пов'язані і який вони символізують:

1. Урбаноніми-персоналії: видатні постаті (політичні, культурні діячі, військові, науковці): вул. *Пушкіна, Шевченка, Корольова* тощо.
2. Урбаноніми-історичні події та узагальнені найменування політичних свят (перемоги, поразки, період існування режиму, дата історичної події) країни (інших країн): *8-го Березня, 1-го Травня, Першотравнева* тощо.
3. Урбаноніми-узагальнення героїчного вчинку: *Бакінських Комісарів, Героїв Сталінграда, Челюскінців* та ін.
4. Урбаноніми-промислово-професійні назви: *Пілотна, Текстильна, Транспортна* і под.
5. Урбаноніми-ландшафтно-географічні назви: *Верхня Берегова, Степова, Московська, Київська* і т. ін.
6. Урбаноніми-рослинні назви (так звані флоронімі найменування): *Жасмінна, Яблунева, Абрикосова, Виноградна* тощо.
7. Урбаноніми-орієнтаційно просторові (розташування об'єкта (заводу – *Заводська*, навчального закладу – *Університетська*, вокзалу – *Привокзальна* та ін.).
8. Урбаноніми-артефакти: *Алмазна, Цегляна* і под.
9. Урбаноніми-відетноніми: *Грецька, Білоруська, Руська* і т. ін.
10. Урбаноніми-персоніфікації (найменування, пов'язані з оцінно-ціннісними пріоритетами): *Дружби, Злуки, Щаслива* тощо.
11. Урбаноніми-релігійно-обрядові: *Різдвяна* і под.
12. Урбаноніми-нумеративи: *29 вулиця, 26 квартал, 115 квартал* та ін. (див. праці [Загнітко 2008; Загнітко, Кудрейко 2008; Загнітко 2009]).

Урбаноніми-персоналії – історичні найменування на загальній мапі міст Запоріжжя, Одеси, Тернополя, Хмельницького. Аналізом охоплено найменування вулиць чотирьох географічно віддалених українських міст: Запоріжжя, Одеси, Тернополя, Хмельницького. Їхній вибір зумовлений тим, що міста однакові за концептуальним статусом, але різні за місцем розташування, просторово віддалені, їхнє історичне формування є різним, відповідно – неоднаковими постають культурно-оцінні та естетично-кваліфікаційні параметри вибору найменування вулиці, майдану, проспекту, провулка, бульвару тощо. Водночас вони належать до різних географічних частин України: Запоріжжя – східна Україна, Одеса – південна Україна, Тернопіль і Хмельницький – західна Україна.

Місто Запоріжжя (до 1921 року – м. Олександрівськ (за назвою фортеці, побудованої у 1770 році)) розташоване на р. Дніпро за 444 км (фізична відстань) від Києва, адміністративний центр Запорізької області. Назву Запоріжжя місто отримало за місцем розташування – „за порогами” Дніпра.

Місто Одеса (до 1795 року – Кацюбіїв (за ім'ям знатного литовсько-руського магната Коцуби Якушинського), пізніше Хаджибей) – місто на півдні України (442 км від Києва (фізична відстань)), найбільший морський порт у країні, місто обласного значення, центр Одеської області.

Тернопіль (до 1944 року – Тарнаполь, Тарнапіль) – місто у західній частині України (367 км від Києва (фізична відстань)), політико-адміністративний, економіко-діловий та культурний центр Тернопільської області. Один з головних центрів історичного регіону Галичини. Засновано в 1540 році магнатом Яном Тарнавським, на честь якого і було названо Тарнаполем.

Місто Хмельницький (перша назва Плоскирів (назва за місцем розташування), з 1795 року по 1954 рік – м. Проскурів) має майже 600-річну історію. Місто розташоване у Центральному Поділлі на берегах Південного Бугу за 281 км від Києва (фізична відстань). Хмельницьким названо 16 січня 1954 року на честь видатного державного діяча і полководця Богдана Хмельницького. Сучасне місто є адміністративним центром Хмельницької області і Хмельницького району, історичним (осередком Центрального Поділля) та економічним, культурним центром [Ссюнін 2005].

У статті запропоновано порівняльну характеристику першої групи найменувань заявленої класифікації – урбанонімів-персоналіїв. Ця група є знаково-значущою для кожного міста, тому що, надаючи вулиці ім'я конкретної людини – видатного діяча певної епохи, мешканці міста визначають свої ідеологічні принципи, окреслюють життєві цінності та ін.

Група урбанонімів-персоналіїв досить різноманітна. Аналіз назв вулиць у досліджуваних містах дозволяє виділити такі підгрупи (які характерні і для інших міст України і за якими легко простежувати пріоритети і встановлювати знакову сутність найменування):

- державні, військові, політичні діячі;
- Герої Радянського Союзу;
- видатні діячі культури (письменники, композитори, художники, співаки, актори);
- видатні постаті науки й техніки (гуманітарні, технічні, природні, медичні науки);
- видатні постаті (див. праці [Загнітко 2008; Кудрейко 2010]).

У місті Запоріжжі кількість вулиць, що названі на честь конкретних людей, становить 29 % від загальної кількості 992, в Одесі – 27% від загальної кількості 1154, у Тернополі – близько 42 % від загальної кількості 294, у Хмельницькому – 49 % від загальної кількості 525.

До підгрупи державні, військові, політичні діячі у містах Запоріжжя та Хмельницькому належать постаті, популярні ще за радянських часів: *Будьонний* (Маршал Радянського Союзу, радянський військовий і державний діяч (Хмельницький)), *Бірюзов* (Маршал Радянського Союзу (Запоріжжя)), *Васянін* (радянський військовий та партійний діяч (Хмельницький)), *Калінін* (радянський державний і партійний діяч (Запоріжжя)), *Коротченко* (радянський державний та партійний діяч (Хмельницький)), *Кутузов* (російський полководець, генерал-фельдмаршал, головнокомандуючий російських військ під час вітчизняної війни 1812 року (Одеса, Хмельницький)) тощо.

В Одесі, розташованій на чорноморському узбережжі, характерним є називання вулиць на честь представників вищого офіцерського складу у ВМС: вул. *Азарова Віце-Адмірала*, *Лазарева Адмірала*, *Нахімова Адмірала* тощо.

У Тернополі до цієї підгрупи здебільшого належать постаті, військова та політична діяльність яких була пов'язана з УПА, УГА, УНР. Серед них, *Польовий Омелян* (полковник УПА), *Савур Клим* (псевдонім Дмитра Клячківського – полковника УПА (Тернопільська облрада проголосила 2011 рік роком націоналістів Є. Ковальця і Кліма Савури)), *Тарнавський Мирон* (генерал-четар, який очолював Другий корпус УГА), *Шухевич Роман* (генерал-хорунжий УПА), Чорновола (Тернопіль, Хмельницький) та інші.

У відсотковому співвідношенні (до загальної кількості групи „Персоналії”) кількість назв вулиць, що носять імена політичних, військових, державних діячів складає у Запоріжжі 45%, в Одесі – 31%, у Тернополі – 32%, у Хмельницькому – 34%.

Вулиці, названі на честь Героїв Радянського Союзу, наявні в усіх названих містах. Проте у Тернополі є лише дві вулиці, названі на честь Героїв Радянського Союзу. Це вулиці *Гагаріна* (космонавта) і *Живова* (Живов Анатолій – рядовий радянської армії, який під час Проскурів-Чернівецької операції загинув у бою в м. Тернополі, заклавши тілом амбразуру ворожого дзоту. Звання Героя Радянського Союзу одержав посмертно).

У Запоріжжі на честь Героїв Радянського Союзу названо вулиці *Бочарова*, *Гаврилова*, *Гризодубової*, *Громової*, *Кожедуба*, *Оситенка* та інших, загалом – 15% від загальної кількості назв вулиць – персоналії. В Одесі – вулиці *Асташкіна*, *Бреуса*, *Кондрашина*, загалом – 10,4 % (більшість назв цієї підгрупи носять імена людей, які захищали місто у роки Великої Вітчизняної війни). У Хмельницькому – вулиці *Гастелло*, *Громової*, *Ковпака*, *Красовського*, *Чкалова* тощо (16 %).

До підгрупи видатні діячі культури у зазначених містах входять вулиці з назвами: *Гріга* (норвезький композитор), *Маяковського* (радянський поет), *Нестерова* (російський художник), *Нікітіна* (російський поет), *Коцюбинського* (український письменник), *Шота Руставелі* (грузинський поет), *Герцена* (російський письменник (Запоріжжя, Хмельницький)); *Глібова* (український письменник, байкар (Запоріжжя, Хмельницький)), *Гребінки* (український байкар (Запоріжжя, Тернопіль)), *Лермонтова* (російський поет, прозаїк (Запоріжжя, Хмельницький)), *Остапа Вишні* (український письменник (Запоріжжя, Хмельницький)) тощо.

Вулиці *Гоголя*, *Котляревського*, *Пушкіна*, *Толстого*, *Франка*, *Шевченка* є в кожному з названих міст, що мотивовано прагненням відобразити національно-культурну спадщину, а водночас ідеологію спільного національно-культурного простору. Особливим постає урбанонімний ландшафт Одеси, де наявна вулиця *Пушкінська*, названа на честь О.С. Пушкіна (найменування безпосередньо пов'язано з великим поетом, оскільки він мешкав саме на цій вулиці). Таким чином тут поєдналися і місце перебування – проживання великого поета і пошанування його в історико-культурному просторі міста.

Кількість вулиць, названих на честь видатних діячів культури, у Запоріжжі складає 30%, в Одесі – 29%, у Тернополі – 38%, у Хмельницькому – 36%.

Вулиці, названі на честь видатних діячів науки й техніки, у відсотковому співвідношенні до загальної кількості групи *урбаноніми-персоналії* охоплює в Запоріжжі 9%, в Одесі – 14%, у Тернополі – 12%, у Хмельницькому – 12%.

До цієї підгрупи входять вулиці *Гнатюка* (український етнограф, фольклорист, лінгвіст, народився в Тернопільській області (Тернопіль)), *Головацького* (український лінгвіст, фольклорист, народився на Львівщині (Тернопіль)), *Горбачевського* (український хімік, епідеміолог, народився в Тернопільській області (Тернопіль)), *Гуменюка* (вчений-історик, краєзнавець, бібліограф Поділля (Хмельницький)), *Пулюя* (український фізик, народився на Тернопільщині (Тернопіль)), *Грушевського* (український історик (Одеса, Тернопіль, Хмельницький)), *Корольова* (радянський вчений, конструктор у галузі ракетно-космічної техніки (Запоріжжя, Одеса, Хмельницький)), *Курчатова* (радянський фізик-ядерник (Запоріжжя, Хмельницький)), *Ломоносова* (перший російський вчений світового значення (Одеса, Тернопіль, Хмельницький)), *Мічуріна* (російський вчений-селекціонер (Запоріжжя, Одеса, Хмельницький)), *Яворницького* (українського історик, археолог, етнограф (Запоріжжя, Хмельницький)) тощо.

До підгрупи *видатні постаті* (на теперішньому етапі) належать вулиці, названі на честь Героїв Соціалістичної Праці, почесних громадян, священників (у подальших дослідженнях можливим постає виділення кожної з названих категорій в окрему підгрупу): *Лучаківського* (перший бургомістр Тернополя (Тернопіль)), *Шептицького Андрея Митрополита* (Тернопіль), *Гуцалюка* (Герой Соціалістичної Праці (Хмельницький)), *Ткачука* (Герой Соціалістичної Праці (Хмельницький)) тощо. Відсоток вулиць із такими назвами у Запоріжжі, Хмельницькому незначний, а в Одесі складає 15%, у Тернополі – близько 18% [Єсюнін 2005].

Аналіз першої групи назв вулиць запропонованої класифікації уможливив вияв вуличної омонімії: у місті Тернополі вулиця *Савури Кліма* названа на честь полковника УПА, а в Донецькій та Запорізькій областях *Савур-могилою* на честь козака Кліма Савури названо меморіальний комплекс і геологічний пам'ятник природи. У Запоріжжі вулиця *Коллонтай* названа на честь діячки міжнародного російського соціалістичного руху; члена першого більшовицького правління, а в Тернополі вулиця *Коллонтай* носить ім'я суспільно-політичного діяча польського відродження 18 століття.

В урбанонімному просторі Одеси вирізняється значна кількість найменувань вулиць ад'єктивного типу, що є відіменниковими похідними, тобто утворені від власних імен. Такі власні імена „умонтовані” в історичну пам'ять міста, пор.: *Дерибасівська* (Йосип Михайлович де Рибас – засновник міста Одеси), *Коблевська* (Фома Кoble – комендант Одеси у першій половині 19 ст.), *Колонтаївська* (Єгор Іванович Колонтаєв – наглядач Одеського порту, директор Миського театру), *Ольгіївська* (Ольга Потоцька, дружина графа Нарішкіна) тощо.

Характерною рисою Тернопільських та Одеських вулиць є те, що більшість названо на честь осіб, чия доля якимсь чином пов'язана з цим містом. У загальному просторі Запоріжжя і Хмельницького такої закономірності не спостережувано, навіть з-поміж найменувань і перенайменувань вулиць, проспектів тощо останнього часу.

Дещо з висновків та перспектив. Загальне тло урбанонімів чотирьох географічно віддалених міст України: Одеси, Тернополя, Запоріжжя і Хмельницького засвідчує досить багато спільного в репрезентації підгрупи урбанонімів-персоналій, водночас простежуваною є закономірність чітких пріоритетів і цінностей, естетично-кваліфікаційних параметрів у загальній карті міста – особливо Одеси та Тернополя. Не менш показовою постає відмінність квантитативного насичення аналізованих мікрогруп у загальному просторі найменувань певного міста. Останнє особливо виступає важливим, тому що відбиває спрямування прагнень мешканців міста максимально заактивізувати історичну пам'ять у найменуваннях вулиць, оточити себе найбільш значущими фігурами, подіями тощо. Перспективним постає простеження насичення загальноміських мап тими чи тими урбанонімами-персоналіями в загальукраїнському просторі, що уможливить створення своєрідної дорожньої карти найменувань вулиць.

Література

- Вахтин 2004: Вахтин, Н.Б. Социолінгвістика и социология языка : [уч. пособ.] [Текст] / Н. Б. Вахтин, Е. В. Головкин. – Спб. : ИЦ «Гуманитарная Академия» ; Изд-во Европейского университета в С.-П., 2004. – 336 с. – 1500 пр. – ISBN 5-93762-044-5, 5-94380-036-0.
- Єсюнін 2005: Єсюнін, С. Вулиці Хмельницького : історико-довідкове видання [Текст] // С. М. Єсюнін. – Тернопіль : Видавеч В.П. Андрійшин, 2005. – 122 с. – 3000 пр. – ISBN 966-567-074-3.
- Загнітко 2008: Загнітко, А.П. Типологічні вияви української мови як державної [Текст] / А. П. Загнітко // Українська мова – мова державна : [зб. наук. праць : у 2 ч. / укл. А. Загнітко та ін.]. – Донецьк : ДППО, 2008. – Ч. 1. – С. 27-39. – Бібліогр. : с. 38-39.
- Загнітко, Кудрейко 2008: Загнітко, А. Соціолінгвістика : предметно-поняттєвий апарат [Текст] / А. Загнітко, І. Кудрейко // Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. – Донецьк : Східний видавничий дім, 2008. – Т. 22. – С. 139-154. – Бібліогр. : с. 153-154.
- Загнітко 2009: Загнітко, А. Динаміка мовної і національної самоідентифікації мешканців Донеччини [Текст] / А. Загнітко, І. Кудрейко // Світогляд. – 2009. – № 3(17). – С. 24-30. – Бібліогр. : с. 30.
- Кудрейко 2010: Кудрейко, І.О. Мовна ситуація на території міст Донеччини: синхронний і діахронний аспекти [Текст] / І. О. Кудрейко // Соціолінгвістичні студії. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – С. 44-51. – Бібліогр. : с. 50-51.
- Масенко 2010: Масенко, Л. Нариси з соціолінгвістики [Текст] / Л. Масенко. – Київ : Вид. дім "Києво-Могилян. акад.", 2010. – 243 с. – 1000 пр. – ISBN 978-966-518-537-6.
- Мацюк 2009: Мацюк, Г. Прикладна соціолінгвістика. Питання мовної політики : [навч. посіб.] [Текст] / Г. Мацюк. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2009. – 212 с. – 300 пр. – ISBN 978-966-613-661-2, 978-966-613-663-6.
- Тараненко 2010: Тараненко, О.О. «Соціолінгвістична карта» української топонімії [Текст] / О. О. Тараненко // Студії з ономастики та етимології. – Вип. 9. – К. : Інститут української мови НАН України, 2010. – С. 241-265. – Бібліогр. : с. 260-265.
- Ткаченко 2004: Ткаченко, О.Б. Українська мова і мовне життя світу [Текст] / О. Б. Ткаченко. – К. : Спалах, 2004. – 272 с. – ISBN 966-512-136-7.
- Ткаченко 2006: Ткаченко, О.Б. Мова і національна ментальність (Спроба сучасного синтезу) [Текст] / О. Б. Ткаченко. – К. : Грамота, 2006. – 240 с. – 1000 пр. – ISBN 978-966-349-043-4.
- Філіпов: Філіпов, О. Назви вулиць Мукачєва у ХХ ст. [Електронний ресурс] // Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Igdu/2007_10/16.pdf. – Назва з екрана.
- Фішман 2009: Фішман, Дж. Не кидайте свою мову на призволяще [Текст] / Дж. Фішман ; пер. з англ. – К. : «К.І.С.», 2009. – 200 с. – ISBN 978-966-2141-29-0.

Охарактеризованы особенности соотношения исторических и неисторических названий улиц географически отдаленных трех украинских городов Запорожья, Одессы, Тернополя, Хмельницкого, выявлены закономерности эволюции исторических наименований улиц – наименований-персоналий; путем сопоставления установлены количественные данные „присутствия” исторической памяти на карте города.

Ключевые слова: названия улиц, исторические названия, национально-языковая память, количественная характеристика.

This article characterizes the peculiarities of historical and unhistorical streets' correlations in some geographically remote Ukrainian cities such as Zaporozhzhya, Odesa, Ternopil and Khmelnytsky, the regularities of evolution such as names of personalities are revealed. It was done by means of comparison and it determined quantitative facts of "presence" of historical memory on the map of the city.

Keywords: the names of streets, historical names, national language memory, quantitative characteristic.

Надійшла до редакції 28 жовтня 2011 року.

РОЗДІЛ X. ПРИКЛАДНА ЛІНГВІСТИКА: НАПРЯМИ Й АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Ганна Бардукова

ББК Ш10*006+Ш10*611

УДК 81'1

ПОНЯТТЯ “НОРМА” У ЇЇ СПІВВІДНОШЕННІ З ПОНЯТТЯМИ “СИСТЕМА МОВИ” ТА “МОВНА ПРАКТИКА”

У статті проаналізовано фундаментальні мовознавчі праці з проблеми “мова як система”. Визначено поняття “системна – мовна – літературна – діалектна норма”, “інновація в мові”, “девіація”. Установлено механізми й чинники змін у мові. Норму потрактовано як з’єднувальну ланку системи мови й мовної практики.

Ключові слова: система мови, системна норма, мовна норма (дескриптивна), літературна норма (прескриптивна), норма в діалекті, інновація, девіація.

Лавиноподібний приплив нових номінацій, засвідчених сучасною мовною практикою, дає сьогодні вагомий підстави серйозно замислитися над тим, наскільки необхідним є засвоєння нового з перспективою його подальшого вживання. Іншими словами, що дійсно потребує збереження з огляду на цінність і перспективність, а що не варто фіксувати як загальноприйняте, нормативне. У процесі оцінювання нового щодо його доцільності в системі мови та загальній мовній практиці стає у пригоді поняття “норма” як певний фільтр нового мовного матеріалу, стримувальний механізм введення фактів мовлення до системи мови. Зрозуміти принцип дії норми – означає насамперед встановити співвідношення понять “система мови – норма – мовна діяльність”, тобто простежити почерговість виникнення – фільтрування – засвоєння нового у мові.

Метою пропонованої статті є з’ясування специфіки умов і механізмів руху мовної системи. Поставлена мета передбачає розв’язання таких завдань: 1) визначення понять “система”, “мовна норма”, “літературна норма”, “норма в діалекті”, “інновація в мові”, “девіація”; 2) установлення функцій норми як регулятора мовної діяльності спільноти.

Аналіз визначень системи мови слід починати з ключових із цієї проблематики праць. Це передусім лінгвістична спадщина І.О. Бодуена де Куртене, а також лінгвістичний структуралістський досвід вивчення мови як знакової системи. Тим більше, що погляди структуралістів, Ф. де Сосюра насамперед, є вихідними: від них відштовхуються, на них покликаються, їх спростовують, або ж уточнюють, конкретизують мовознавці наступних поколінь (В.М. Солнцев, О.С. Мельничук та інші). І вже попередні результати такого аналізу дають підстави стверджувати, що поняття “система мови” у лінгвістиці дуже неоднозначне, по-різному, часто протилежно визначене, і це цілком закономірно, оскільки забезпечує рух углиб серйозної мовознавчої проблеми.

Указуючи на необхідність розототоження мови *in potentia* та мови як безперервно повторюваного процесу спілкування, утілення думок людиною у відчутті продукції й повідомлення їх таким чином іншим людям (мова – мовлення – слово людське), І.О. Бодуен де Куртене робить непослідовний остаточний висновок про мову як “чутний (рос. слышимый) результат правильної дії м’язів і нервів” [Бодуэн де Куртене 1964: 283]. Своєрідним продовженням і розвитком ідей І.О. Бодуена де Куртене є теорія мови Ф. де Сосюра.

Теорія мови Ф. де Сосюра ґрунтується на поняттях *langue – parole – langage* (мова – мовлення – мовна діяльність¹). Мова – найбільш важливий компонент мовної діяльності – локалізована в загальному кругообігу мовлення стадія асоціації в мозку поняття (явища свідомості) із акустичним образом, необхідним для його вираження. Мова – це “знакова система, у якій суттєвим є лише поєднання змісту з акустичним образом, і ці обидві частини мовного знака однаково психічні” [Сосюр 1998: 27], тобто словесний образ не збігається зі звуком². Мова – це посередник між поняттям і звуком.

Langue становить соціальну цінність, є колективним взірцем (І): “Мова – це скарб, відкладений практикою мовлення у мовців однієї спільноти, це граматична система, потенційно (віртуально) наявна в

¹Ми стоїмо на тих позиціях, щоб попри поширений переклад терміна Ф. де Сосюра *langage* як мовленнєва діяльність уживати з огляду на його твірну базу – тобто *langue* (мова) – відповідник мовна діяльність як більш коректний, точний.

²Тут доречно подати визначення мовного знака В.М. Солнцева: “Єдність звукового (матеріального) елемента й значення (ідеального елемента) формують специфічну одиницю, або елемент мовної системи” [Солнцев 1971: 43]. Вияскравлюється, таким чином, специфіка теорії мови як ідеальної системи Ф. де Сосюра. Такий її характер підтверджено випадками афазії та аграфії, тобто ураженням не стільки здатності вимовляти ті чи інші звуки або писати ті чи інші мовні знаки, скільки здатності будь-яким чином викликати в пам’яті знаки впорядкованої мовної діяльності. Фактом на підтвердження є також розуміння та самостійне продукування позбавленою дару слова людиною мовних знаків. На непрямий, не нерозривний зв’язок між думкою й звуком указував свого часу й І.О. Бодуен де Куртене, утверджуючи наявність посередника – уявлення про звук як внутрішнє відображення зовнішнього боку слова.

кожному мозку, точніше, в мозках сукупності індивідів; адже мова неповна в кожному з них, вона існує вповні лише в колективі” [Сосюр 1998: 25-26].

Мовлення визначається як індивідуальний вияв колективного взірця ($I + I' + I'' + I''' + \dots$). Це – 1) комбінування, користування мовцем мовним кодом з метою висловлювання конкретної думки; 2) психофізичний механізм, що уможлиблює об’єктивування цих комбінацій (імпульс від мозку до органів мовлення й поширення звукових хвиль).

Між мовою та мовленням установлений взаємозв’язок. Мова та мовлення один одного зумовлюють: “мова необхідна, аби мовлення було зрозумілим і завдяки цьому результативним; проте мовлення необхідне, аби сформувалася мова; в історичному плані факт мовлення завжди передує мові” [Сосюр 1998: 32]. Факту еволюції мови – прийняттю колективом повторюваного феномена як зразка – завжди передують численні вихідні факти мовлення. Мовлення, отже, – джерело всіх мовних змін. Мова водночас і знаряддя, і продукт мовлення.

Мова (*langue*) і мовлення (*parole*) визначені Фердинандом де Сосюром як складники мовної діяльності (*langage*).

Важливим з огляду на необхідність вирішення питання про природу мови, специфіку її функціонування й змін у ній є аналіз праці В.М. Солнцева “Мова як системно-структурне утворення”. На знак непогодження з визначенням Ф. де Сосюра мови як ідеального – чистої структури, позбавленої “луски субстанції”, – запропоновано вивчення її як органічного синтезу ідеального й матеріального, тобто стверджено необхідність повернення до структурно-субстанційного погляду на мову.

З причин відсутності в лінгвістиці до сьогодні єдиноусталеного розуміння ключових понять *структура* (=форма) і *субстанція мови* подано їхні визначення. Субстанція, за В.М. Солнцевим, – це сукупність матеріальних елементів, із яких складається система. Структура – це організація, упорядкованість об’єкта, сукупність внутрішньосистемних зв’язків, що природньо не існують поза субстанцією, але можуть бути штучно абстраговані й виділені. Структура й субстанція формують систему мови – цілісний об’єкт, що складається з елементів і зв’язків між ними.

Мова виникає як засіб інформування, спілкування; її матеріальні елементи цінні з огляду на властивості, якими їх наділяє людина. Отже, “мова являє собою функційну *вторинну* (додано нами. – Г.Б.) матеріальну систему семіотичного, або знакового, характеру, функціонування якої і є її використання як засобу спілкування” [Солнцев 1971: 4].

Є очевидним, що мова співіснує з мовленням. Відношення між ними є відношеннями між об’єктом та його застосуванням: “Мовлення є функціонуванням системи мови, є реальним використанням мови як засобу спілкування” [Солнцев 1971: 170]. При цьому одиниці мови зазнають певних змін, зумовлених їхнім використанням, тобто варіюються. Мова виявляється в мовленні, з нього науковці вилучають і конструюють її як певний цілісний об’єкт – систему.

Спробу осмислення понять “мовна діяльність”³, “мовні системи” та “мовний матеріал”, їхнього визначення й представлення у співвідношенні один із одним робить Л.В. Щерба у розвідці “Про потрійний аспект мовних явищ і про експеримент у мовознавстві”.

Мовна діяльність – перший аспект мовних явищ – це різного ступеня несвідоме усне / писемне продукування й групування слів: “Безперечно, що в мовленні ми часто вживаємо форми, яких ніколи не чули від певних слів, творимо слова, не передбачені жодними словниками, і, що головне й у чому, я думаю, ніхто не сумнівається, сполучаємо слова хоча й за певними законами їх сполучування, але часто в найбільш неочікуваний спосіб, і принаймні не тільки вживаємо почуті сполуки, але постійно творимо нові” [Щерба 1974: 24]. Мовна діяльність – це сукупність “індивідуальних мовленнєвих систем”, у тому числі й письменницьких⁴, – конкретних проявів “мовної системи”⁵, – досліджуваних з метою пізнання останньої у спосіб порівняння й зіставлення. Видається цілком прийнятним мовну діяльність суспільства в такому її розумінні визначати як узус.

Сукупність усього вимовленого й усвідомленого в конкретних умовах у певну епоху життя певної суспільної групи Л.В. Щерба визначив як мовний матеріал (третій аспект мовних явищ). Його значну частину складає “негативний матеріал” (із позначкою “так ніхто не говорить”), або відхилення від норми, ляпсуси, помилки (поняття, вжиті як синонімічні), не фіксовані в усному мовленні з огляду на їхню соціальну зумовленість: “їхні можливості закладені в певній мовній системі, і вони, як звичні, не зупиняють на собі нашої

³Термін Ф. де Сосюра “мовна діяльність” тут ужито як еквівалент рос. “речевая деятельность” Л.В. Щерби з огляду на його змістове навантаження.

⁴Від визначення “індивідуальна мова”, “мова письменника” Л.В. Щерба свідомо відмовляється з причин їх глибокої внутрішньої суперечливості: мова – це насамперед соціальна цінність. Пор. погляд Е. Косеріу, який розвиває думку А. Гардинера та вважає, що, кваліфікуючись “мовою”, “ідіолект” насправді не є реально суто індивідуальною мовою. Адже бути суто “індивідуальною” – означає не бути мовою взагалі: не існує мови, якою не говорили б “із іншими”. Ідіолект – це якщо й індивідуальна мова, то тільки технічно в розумінні “індивідуального мовного фонду” [Косеріу 2001: 43].

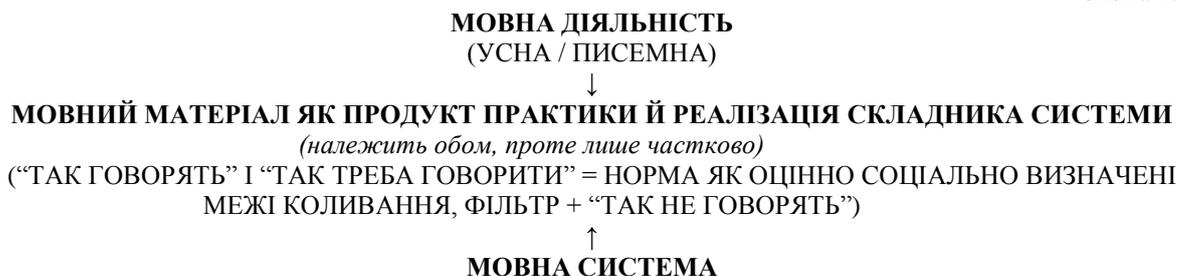
⁵Лінгвісти часто ототожнюють теоретично не тотожні поняття “індивідуальна мовленнєва система” і “мовна система”: усі відмінності, що зумовлюють взаємонепопорозуміння, зникають під час соціального спілкування.

уваги в умовах усного мовлення”⁶ [Щерба 1974: 36]. Такий матеріал є дуже цінним, оскільки уможливило сподівання на створення в майбутньому цілком адекватних дійсності граматики й словника. За його відсутності опис граматики мов неможливий [Fromkin 1973: 218]. Крім того, такі відхилення роблять ще виразнішою норму, певне правило, підтверджують їх усвідомлення носіями мови.

На основі виявленого в індивідуальних мовних системах мовного матеріалу лінгвісти “конструюють” мовну систему, – за Л.В. Щербою, укладають словник і граматику. Тут в гру входить норма як певний фільтр матеріалу. Мовна система – другий аспект мовних явищ – це соціально цінне, спільне й загальнообов’язкове для всіх членів суспільної групи “те, що об’єктивно закладене в певному мовному матеріалі й що виявляється в індивідуальних мовленнєвих системах, які виникають під впливом цього мовного матеріалу” [Щерба 1974: 28].

Схематично співвідношення трьох аспектів мовних явищ можна зобразити так:

Схема 1.

Проблема системи мови, її специфіки – одна з широкого кола мовознавчих зацікавлень О.С. Мельничука – стала предметом наукового пошуку в статті “Розвиток мови як реальної системи”. Відстоюючи необхідність лінгвістичних досліджень у спосіб поєднання синхронно-описового та історичного підходів, жодному не надаючи статусу провідного, науковець утверджує думку про мову як складну соціальну знакову систему, що реально існує й безперервно змінюється. Реальна система конкретної мови, за О.С. Мельничуком, є впорядкованою сукупністю підсистем⁷ різних планів і рівнів. Особливу увагу слід, на наш погляд, акцентувати на субстанціально-компонентному плані. Згідно з ним мова є складною сукупністю компонентів трьох рівнів: 1) фонетичного (фонема → алофони), 2) лексичного (лексема → індивідуальні випадки застосування однакових за звучанням і значенням слів, що складаються з алофонів і аломорфів), 3) граматичного [Мельничук 1981: 26].

Розвиток мови визначається, таким чином, зв’язками і взаємодією компонентів, рівнів і підсистем різних планів (ще фізично-матеріального, функціонально-дистрибутивного, соціально-дистрибутивного, субординативного, інтегративного) між собою й із суміжними системами мовної свідомості й об’єктивної дійсності. Розвиток мови регулює розв’язання суперечностей між 1) стійкістю відтворюваних елементів мовної системи, ustalеними мовними навичками й щоразу новими потребами вираження думок та 2) тенденцією до стійкості й однаковості мовних навичок у всіх членів мовного колективу й нагромаджуваними неусвідомленими відхиленнями від загальноприйнятих зразків вимови й осмислення мовних форм в мовній практиці кожного члена мовного колективу [Мельничук 1981: 29]. У результаті в системі мови відбуваються якісні, прогресивні зміни, що відповідають завданню підвищення ефективності мови як засобу спілкування й вираження думки, трьох типів: 1) становлення й розвиток нових класів мовних фактів, 2) заміна одних класів мовних фактів у відповідних функціях іншими (новими) та 3) некомпенсована втрата класів мовних фактів [Мельничук 1981: 30-32]. Фактично – це розширення меж і збільшення способів застосування елементів мови. Окремо О.С. Мельничук акцентує увагу на свідомих / несвідомих замінах класів мовних явищ однієї мови класами іншої в ситуації двомовності. За відсутності свідомого контролю з боку носіїв такі зміни зумовляють загальну деградацію мови, її повне заміщення іншою мовою, тобто матимуть регресивний характер [Мельничук 1981: 32].

На увагу заслуговує й розуміння системи мови Е. Косеріу з огляду на те, що це дискусійне поняття розглядається в кореляції з поняттям норми, а також інновації: “Система є “системою можливостей”, координат, що вказують на “відкриті й закриті шляхи” в мовленні, “зрозумілому” певному колективу; норма, навпаки, – це “система обов’язкових реалізацій”, прийнятих у певному суспільстві й певною культурою: норма відповідає не тому, що “можна сказати”, а тому, що вже “сказане” й за традицією мовиться в досліджуваному суспільстві” [Косеріу 2001: 36]. Таким чином, система – це ідеальні форми реалізації певної мови, це техніка й

⁶Пор.: “Жаргонне афазійне мовлення, як і зроблені мовцем без патологій помилки, виявляють, що ‘нормальні’ обмовки й афазійні жаргонні висловлення стримуються лінгвістичною системою” [Fromkin 1973: 229].

⁷ Система мови становить сукупність підсистем, рівнів, що характеризуються своїми специфічними елементами, і на думку В.М. Солнцева [Солнцев 1971: 81, 84] та О.О. Леонтьєва [Леонтьев 1965: 30]. Основними системними елементами – одиницями мови – В.М. Солнцев визначає фонему, морфему й слово [Солнцев 1971: 177].

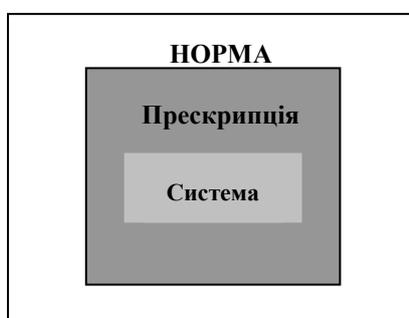
еталони; норма ж – це моделі⁸, історично вже реалізовані за допомогою цієї техніки й за цими шаблонами. Такий погляд Е. Косеріу поділяє й Г.П. Мацюк, визначаючи норму як “сукупність найбільш стійких, традиційних реалізацій елементів мовної структури, відібраних і закріплених суспільною мовною практикою”. Мовознавець також зауважує, що “в нормі поряд із регулярним відображенням сучасної мовної структури завжди існують елементи, які ілюструють уже неіснуючі її стани” [Мацюк 2002: 9].

Співвідносячи поняття “система” і “норма”, науковець доходить висновку: “З одного боку, норма ширша, ніж система, оскільки норма містить більшу кількість ознак. Проте, з іншого боку, норма вужча, ніж система, оскільки пов’язана з вибором у межах тих можливостей реалізації, які допускає система” [Косеріу 2001: 36]. Отже, праці Е. Косеріу властивий діалектичний підхід до осмислення еволюції мови.

Подане вище визначення норми є, власне, визначенням дескрипції (мова, якою вона є). Чітке тлумачення прескрипції (мови, якою вона має бути), або прескриптивної, літературної норми, – результату спрямованої діяльності суспільства з відбору й фіксації певних мовних засобів як зразкових, рекомендованих до вживання, – у праці Е. Косеріу відсутнє, але вже очевидним є розотожнення цих понять – того, як говорять, і того, як правильно говорити.

М.М. Пилинський, виходячи з розуміння понять “система мови”, “мовна норма” (дескрипція) і “літературна норма” (прескрипція) Е. Косеріу, а також орієнтуючись на основні завдання, що ставить перед собою культура мови (дотримання насамперед системних норм), так схематично подає зв’язи між цими поняттями:

Схема 2.

Система, і це очевидно, реалізує свої можливості, отже, виявляє себе вже наявна системна норма. Результатом – ураховано також позасистемні елементи з мовної практики (див. Схема 1) – є постання численних варіантів – *мовний матеріал* (за Л.В. Щербою), *результат мовної діяльності* (за Ф. де Сосюром). Частина мовного матеріалу, результату мовної діяльності, тобто сукупність конкретних колективних (узувальних) та індивідуальних (авторських, зокрема письменницьких) проявів мовної системи, становить мовну норму. Узувальні й індивідуальні варіанти розотожнено умовно. Адже індивідуальний стиль, зауважує Н.М. Сологуб (див. також виноску 4), – це формування нових асоціативних зв’язків, творчий вияв, вияскравлення, естетизація загальнонародної мови. У його межах письменник, користуючись загальнонародною мовою, дотримуючись шаблонів, дає свободу для вияву своєї особистості: індивідуальне світосприймання, психологія мовотворчості зумовлюють витворення особливого мовного світу, індивідуальних художніх образів [Єрмоленко 2004: 653]. Письменник засвідчує, таким чином, авторську картину світу, в основі якої – вихідні принципи індивідуального світогляду, пріоритет загальнолюдських цінностей, національна заглибленість, наприклад. Свіжість, нетрафаретність використання мовних засобів у майстра слова завжди поєднується з глибинним проникненням у потенції мови. Опробування нових елементів у художньому тексті й згодом підтримка, упізнавання й відтворення узусом (читачами) робить їх здобутком загальнонародної мови, інколи й об’єктом словників, тобто мовно-естетичними знаками національної культури. Такими синтезованими індивідуально-суспільними мовними формами, в які непересічні мовні особистості вкладають ними інтуїтивно відчутий і талановито трансформований колективний досвід у сприйманні естетичної природи слова [Єрмоленко 1999: 359].

Із варіантів згодом відбувається вибір найкращого, який стає літературною нормою, або прескрипцією, та фіксується словниками мови. Відбір, за Г.П. Мацюк, визначається розумінням граматичної правильності літературної мови (зв’язку, узгодження системи мови з мовною практикою) у момент кодифікації. Вибір найкращого варіанта – коли власне мовний критерій *відповідності системі мови* вже врахований – здійснюється за визначеними М.М. Пилинським шістьма позамовними критеріями літературної норми: 1) територіальний, 2) критерій авторитетних письменників, 3) критерій визнаних зразків, 4) статистичний, 5) національний, 6) естетичний. Зауважимо, що свого часу мовознавці 1920-1930 рр. як критерії визначення

⁸Поняття “модель” використовує й О.О. Леонтьєв на позначення абстракції, каркасу з уявних одиниць, що спрощено подає реальні системні відношення. Кількість подібних моделей може бути необмеженою. Саме одну з таких моделей, того не усвідомлюючи, лінгвіст зазвичай і називає системою мови. Сама ж система мови існує до лінгвіста й незалежно від нього та може бути інтерпретована за допомогою різних моделей [Леонтьєв 1965: 35-37].

норми враховували *поширеність певного мовного явища в народній мові та в мові краєвих знавців українського слова* (О.Б. Курило “Уваги до сучасної української літературної мови” (1923 р. та пізніші перевидання)); *зв’язок мовного факту з народною мовою в її найголовніших діалектах, дотримання традиції літературної мови та перспективність майбутнього розвитку* (О.Н. Синявський “Норми української літературної мови” (1931 р., 1941 р.)). Кодифікуються також дібрані із загального корпусу мовного матеріалу одиниці, що кваліфікуються як діалектна норма⁹. Тобто все те, що з погляду носіїв не виходить за межі їхньої говірки. Така норма менш соціально значуща та усвідомлювана суспільством. Усі інші варіанти залишаються поза літературною й діалектною нормами, хоча з погляду системи мови є цілком нормативними її реалізаціями.

Варто особливо наголосити на тому, що кодифікація – мовознавче вивчення норм літературної мови, кодекс правил, свідомо прийнятих суспільством, – орієнтована на мовну норму, але не в змозі її всю охопити. Тому цілком закономірно періодично в правописах, словниках відбуваються зміни. Такі зміни не обов’язково вказують на кардинальну зміну норми – ліквідацію старої та формування нової. Зміни в правописі – це насамперед наближення до реальної норми, або ж – і таке явище справедливо кваліфікується як негативне – відхід від неї: рекомендація мовознавців часто може не відбивати мовних норм, суперечити їм. Велику роль відіграють такі явища, як мовна мода, мовний смак суспільства (див. відому працю В.Г. Костомарова “Мовний смак епохи” (“Языковой вкус эпохи”)), тобто система переваг, уподобань щодо вживання мовних одиниць, творення мовних моделей із орієнтацією на наслідування зразків, розцінених як престижні, нові, авторитетні, оригінальні, сучасні, експресивні у певний період функціонування мови (наприклад, молодіжний жаргон, більш престижна іноземна, мова соціально авторитетних категорій мовців, діалект національної мови) [Тараненко 2004: 366].

Система мови, мова існує, бо реалізується, і, реалізуючись, змінюється. Мова – це вільна й спрямована діяльність, що в собі має свою мету і є реалізацією цієї мети: “За своєю справжньою сутністю мова є чимось постійним і водночас у кожний конкретний момент минулим. Навіть її фіксація на письмі є далеко не довершеним мумієподібним станом, що передбачає відтворення його в живому мовленні. Мова є не продуктом діяльності (Ergon), а діяльністю (Energeia). ... Мова є постійно відновлювальною роботою духа, спрямованою на те, щоб зробити артикульований звук придатним для вираження думки” [Гумбольдт 2000: 70].

Для з’ясування механізму змін у мові, а отже, змін мовної системи, необхідно насамперед з’ясувати поняття мовної інновації. За Е. Косеріу, “усе те, в чому сказане мовцем (розглянуте з погляду мовних закономірностей) не відповідає наявним у мові, якою ведеться розмова, моделям, може бути назване інновацією” [Косеріу 2001: 53]. Інновацією, на думку науковця, може бути: 1) викривлення традиційної моделі; 2) вибір одного з ізофункційних варіантів та елементів, наявних у мові; 3) системне утворення – “винайдення” форми відповідно до можливостей системи; 4) запозичення з іншої мови – повне або часткове, у певних випадках кваліфіковане щодо власних моделей як їх викривлення; 5) функційна економія.

Отожновувати інновацію зі змінами в мовній системі не можна. Спочатку така інновація повинна усвідомитися носіями мови як модель для подальших висловів, тобто *сприйнятися*: факт мовлення повинен стати фактом мови. Іншими словами, інновація повинна отримати *системну* (перебувати в парадигматичних, синтагматичних і епідигматичних відношеннях із уже наявними одиницями в системі мови) та *комунікативну підтримку* (взаємодіяти з одиницями мови у межах продуктів реалізації системи мови в певних комунікативних ситуаціях). На міру ж усталення інновації вказуватиме її функціональний потенціал [Карпіловська 2007: 6].

Поняттям “інновація” в розумінні Е. Косеріу охоплено й означено явища як негативні щодо впливу на систему мови, так і позитивні. Видається сумнівним доречність його вживання з таким змістовим термінологічним навантаженням, оскільки лексема *інновація*, на наш погляд (**НОВАЦІЯ** “2. Нововведення” [СУМ 1974: 432]), має “позитивну” семантику. За необхідності ж комплексного вивчення відхилень від типового, прийнятого в нормальних станах свідомості найбільш доречно послуговуватися запропонованим Ф.С. Бацевичем терміном-гіперонімом “девіація”, що своєю узагальненою семантикою покриває всі можливі гіпоніми: відхилення, аномалію, неправильність, помилку, погіршеність, похибку, неточність, обмовку, описку, ляпсус. До цього ряду абсолютно справедливо ми додаємо й інновацію, зауважуючи однак, що інновація лише частково перетинається за змістом із девіацією: не будь-яка девіація дає нове.

Ф.С. Бацевич визначає основні два підходи у вивченні девіацій:

1. Психологічний та психолінгвістичний (О.О. Леонтьєв, Ю.В. Красиков).
2. Лінгвістичний:
 - 2.1. Нормативний:
 - 2.1.1. Дидактико-нормативний, викликаний практичними потребами освіти, підвищення культури мовлення;
 - 2.1.2. Нормативно-видавничий.
 - 2.2. Сучасний логіко-комунікативний і функціонально-комунікативний.

⁹В.О. Виноградов пропонує виділяти *епінорму* (кодифіковану літературну норму) та її різновиди: *стратонорму* (норму окремих функціональних стилів), *топонорму* (норму регіональну, діалектну) та *квазіонорму* (норму ідіолектів) у праці “Лингвистика и обучение языку” (М., 2003).

У своїх наукових пошуках ми беремо за основу дидактико-нормативний підтип лінгвістичного підходу. Особливість його полягає в нормативно-описовому, системно-рівневому баченні причин продукування девіацій мовцями: виникнення девіацій пояснюється внутрішньомовними причинами, а їхня типологія пов'язується з порушенням норм на різних рівнях мовної системи. Але підхід скориговано з огляду на те, що причини девіацій не тільки лінгвальні, а передусім екстралінгвальні, а саме: прагнення якомога краще виконати комунікативне завдання творця тексту, передати певний зміст якомога точніше або створити якомога яскравіший образ чогось і таким чином вплинути на почуття реципієнта тексту. Отже, девіація може призводити до розвитку системи мови або залишатися у мовленні як наслідок порушення її закономірностей, спричинений, зокремом, браком мовної компетенції авторів таких девіацій.

Отже, мова – це складна вторинна семіотична система, упорядкована сукупність підсистем, що, реалізуючись у мовній практиці й зазнаючи впливу ззовні, постійно змінюється. Регулюють цей процес мовні (реалізація потенційно закладених у системі мови можливостей, що, знайшовши підтримку в об'єктивній дійсності, закріплюються) та позамовні чинники. Провідною є роль норми, що фільтрує мовний матеріал і визначає мову, якою вона повинна бути. Відбрані мовні факти згодом фіксуються словниками літературної / діалектної мови, стають новою системною нормою. Так відбувається зміна в мовній системі.

О.С. Мельничук, акцентуючи увагу на нерівномірності темпів та інтенсивності розвитку, неоднаковому ступені стабільності різних рівнів мови і класів компонентів, що ці рівні формують, найбільш динамічним визначив рівень лексики й фразеології. Це зумовлено їхніми якісними (залежність від потреб думки й ступінь чутливості до впливів мовних і позамовних чинників) та кількісними (ступінь відкритості для входження нових компонентів) характеристиками. Тож перспективу нашого дослідження вбачаємо в залученні набутих знань до вивчення фраземіки мови: в обґрунтуванні її системного статусу, визначенні типів фразем, простеженні процесів змін – девіацій від системних фраземних зразків та встановленні чинників формування нової фразеологічної норми сучасної української літературної мови.

Література

Бацевич 2000: Бацевич, Ф.С. Основи комунікативної девіатології [Текст] / Ф. С. Бацевич ; Львівський національний університет ім. І. Франка. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2000. – 236 с. – Бібліогр. : с. 209-223 – 300 пр. – ISBN 966-613-050-5.

Бодуэн де Куртене 1964: Бодуэн де Куртене, И.А. Некоторые общие замечания о языковедении и языке [Текст] / И. А. Бодуэн де Куртене // Звегинцев, В.А. История языкознания XIX – XX веков в очерках и извлечениях : В 2 частях. – М. : Издательство “Просвещение”, 1964. – Ч. 1. – 466 с. – 16000 экз. – С. 263-283.

Гумбольдт 2000: Гумбольдт, В. фон. Избранные труды по языкознанию [Текст] / В. фон Гумбольдт; пер. с нем. и общ. ред. Г. В. Рамишвили ; послесл. А. В. Гулыги и В. А. Звегинцева. – М. : ОАО ИГ “Прогресс”, 2000. – 400 с. – 1000 экз. – ISBN 5-01-004661-X.

Єрмоленко 1999: Єрмоленко, С.Я. Мовно-естетичні знаки національної культури [Текст] / С. Я. Єрмоленко // Нариси з української словесності : (стилістика і культура мови). – К. : Довіра, 1999. – 431 с. – Бібліогр. : с. 407-416. – ISBN 966-507-077-0. – С. 358-369.

Єрмоленко 2004: Єрмоленко, С.Я. Стиль індивідуальний [Текст] / С. Я. Єрмоленко // Українська мова. Енциклопедія. – К. : Видавництво “Українська енциклопедія” ім. М.П. Бажана, 2004. – 824 с. – 5000 пр. – ISBN 966-7492-19-2. – С. 653. – Бібліогр. у кінці словникової статті.

Железняк 2007: Железняк, М.Г. Норма в діалектах (мовна) [Текст] / М. Г. Железняк // Українська мова. Енциклопедія. – К. : Видавництво “Українська енциклопедія” ім. М.П. Бажана, 2007. – 854 с. – 5000 пр. – ISBN 978-966-7492-43-4. – С. 438. – Бібліогр. у кінці словникової статті.

Карпіловська 2007: Карпіловська, Євгенія. Тенденції розвитку сучасного українського лексикону: чинники стабілізації інновацій [Текст] / Євгенія Карпіловська // Українська мова. – 2007. – № 4. – С. 3-15. – Бібліогр. : с. 14-15.

Карпіловська 2008: Карпіловська, Євгенія. Тенденції розвитку сучасного українського лексикону: чинники стабілізації інновацій [Текст] / Євгенія Карпіловська // Українська мова. – 2008. – № 1. – С. 24-35. – Бібліогр. : с. 35.

Косериу 2001: Косериу, Э. Синхрония, диахрония и история (проблема языкового изменения) [Текст] / Э. Косериу ; пер. с исп. И.А. Мельничука. – М. : Эдиториал УРСС, 2001. – 204 с. – Библиогр. в сносках. – 400 экз. – ISBN 5-8360-0258-4. – (Серия “Лингвистическое наследие XX века”).

Леонтьев 1965: Леонтьев, А.А. Слово в речевой деятельности [Текст] / А.А. Леонтьев. – М. : Издательство «Наука», 1965. – 246 с. – Библиогр.: с. 221-240. – 4500 экз.

Мацюк 2002: Мацюк, Г.П. Кодифікація української мови в галицьких граматиках першої половини XIX ст. [Текст] : автореф. дис. докт. філол. наук : 10.02.01 – українська мова / Галина Петрівна Мацюк ; Інститут мовознавства імені О.О. Потебні НАН України. – К., 2002. – 32 с.

Мельничук 1981: Мельничук, О.С. Розвиток мови як реальної системи [Текст] / О. С. Мельничук // Мовознавство. – 1981. – № 2. – С. 22-35. – Бібліогр. у виносках.

Пилинський 1976: Пилинський, М.М. Мовна норма і стиль [Текст] / М. М. Пилинський; відп. ред. В. М. Русанівський; Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні АН УРСР. – К. : Наукова думка, 1976. – 288 с. – Бібліогр. у виносках. – 1500 пр.

СУМ 1974: Словник української мови : В 11-ти томах [Текст] / [редкол. : І. К. Білодід, А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк та ін.]. – К. : Наукова думка, 1974. – Том 5 : Н – О. – 840 с. – 29970 пр.

Солнцев 1971: Солнцев, В.М. Язык как системно-структурное образование [Текст] / В. М. Солнцев. – М. : Главная редакция восточной литературы изд-ва «Наука», 1971. – 292 с. – Библиогр. : с. 276-282. – 3600 экз.

Сологуб 1999: Сологуб, Н.М. Мовний світ Олеся Гончара [Текст] / Н. М. Сологуб ; відпр. ред. В. М. Русанівський; Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України. – К. : Наукова думка, 1999. – 140 с. – Бібліогр. : с. 114-119. – 1100 пр. – ISBN 5-12-002303-7.

Сосюр 1998: Сосюр, Фердинанд де. Курс загальної лінгвістики [Текст] / Фердинанд де Сосюр ; пер. з фр. А. Корнійчук, К. Тищенко ; науковий редактор К. Тищенко. – К. : ОСНОВИ, 1998. – 324 с. – ISBN 966-500-021-7.

Тараненко 2004: Тараненко, О.О. Мода в мові [Текст] / О. О. Тараненко // Українська мова. Енциклопедія. – К. : Видавництво “Українська енциклопедія” ім. М.П. Бажана, 2004. – 824 с. – 5000 пр. – ISBN 966-7492-19-2. – С. 366. – Бібліогр. у кінці словникової статті.

Трудности 1974: Трудности словоупотребления и варианты норм русского литературного языка [Текст] : Словарь-справочник / Составители: К. С. Горбачевич, Г. А. Качевская, А. М. Невжинская и др.; Институт русского языка АН СССР. – Ленинград : Издательство “Наука” Ленинградское отделение, 1974. – 518 с. – 40000 экз.

Щерба 1974: Щерба, Л.В. О трояком аспекте языковых явлений и об эксперименте в языкознании [Текст] / Л.В. Щерба // Щерба, Л.В. Языковая система и речевая деятельность. – Ленинград: Издательство «Наука» Ленинградское отделение, 1974. – 428 с. – 5500 экз. – С. 24-39.

Яворська 2000: Яворська, Г.М. Прескриптивна лінгвістика як дискурс (методологічний, соціолінгвістичний, етнокультурний аспекти) [Текст] : автореф. дис. докт. філол. наук : 10.02.15 – загальне мовознавство / Галина Михайлівна Яворська ; Інститут української мови НАН України. – К., 2000. – 36 с.

Fromkin 1973: Fromkin, Victoria. The non-anomalous nature of anomalous utterances : [Electron resource]. – Access procedure : <http://www.find-docs.com/>.

В статье проанализированы фундаментальные языковедческие работы по проблеме “язык как система”. Определены понятия “системная – языковая – литературная – диалектная норма”, “инновация в языке”, “девиация”. Установлены механизмы и факторы изменений в языке. Норма истолкована как связующее звено системы языка и языковой практики.

Ключевые слова: система языка, системная норма, языковая норма (дескриптивная), литературная норма (прескриптивная), норма в диалекте, инновация, девиация.

The fundamental linguistic investigations of problem “the language as a system” are analyzed in the article. The concepts “the system – linguistic – literary – dialectal norm”, “the language innovation”, “the deviation” are defined. The language change mechanisms and factors are fixed. The norm is interpreted as the system of language and the language practice link.

Keywords: the system of language, the system norm, the linguistic norm (description), the literary norm (prescription), the dialect norm, the innovation, the deviation.

Надійшла до редакції 27 жовтня 2011 року.

РОЗДІЛ XI. УКРАЇНСЬКІ ДІАЛЕКТИ СЬОГОДНІ: СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Юлія Абрамян

ББК 81.2Укр – 5

УДК 811.161.2'282.2(477.52/6)

ДИНАМІЧНІ ТЕНДЕНЦІЇ В ЛЕКСИЦІ НА ПОЗНАЧЕННЯ ТЕХНІЧНИХ ТА КОРМОВИХ КУЛЬТУР В УКРАЇНСЬКИХ СХІДНОСЛОБОЖАНСЬКИХ ГОВІРКАХ

У статті розглянуто тенденції динаміки в лексиці східнослобожанських говірок на прикладі рослинницьких найменувань. Проаналізовано чинники архаїзації та неологізації в репертуарі семантичної групи технічно-кормових культур.

Ключові слова: варіант, динаміка, лексема, маніфестант, репрезентаційний ряд, сема.

Упродовж двадцятого століття сільськогосподарська лексика Східної Слобожанщини зазнала вагомих зрушень, спричинених, перш за все, екстралінгвальними чинниками: у рослинництві регіону розпочато культивування нових рослин, і водночас, вирощування деяких культур припинено, а відповідно з'явилися/зникли номени на їх позначення та для репрезентації супутніх сем. Інтралінгвальні чинники пов'язані з двома протилежними тенденціями розвитку, характерними для всього сучасного лексикону: „1) прагнення до стислої назви, ощадливої щодо використаних формальних засобів та 2) намагання зробити назву деталізованою, уявляючи в її формальній будові всі компоненти змісту” [Карпіловська 2006: 3].

Тенденціям розвитку сучасного українського лексикону присвячено праці Л. Паламарчука [Паламарчук 1982], К. Глуховцевої [Глуховцева 2005], Л. Струганець [Струганець 2002], О. Стишова [Стишов 2005], Н. Клименко, С. Карпіловської, Л. Кислюк [Клименко 2008], Д. Мазурик [Мазурик 2002], О. Костів [Костів 2003] та ін., у яких різною мірою досліджено динамічні зрушення в сучасній літературній мові, рідше – у діалектному мовленні, на синхронійному та діахронійному зрізах.

Актуальність нашої розвідки зумовлена відсутністю комплексного аналізу динамічних змін у сільськогосподарській лексиці говірок Східної Слобожанщини.

Джерельною базою для дослідження послужили власні експедиційні записи, здійснені за спеціальним питальником у шістьдесяти трьох населених пунктах Східної Слобожанщини, матеріали сучасних діалектологічних словників, лінгвістичних атласів та *Словаря української мови* за редакцією Б. Грінченка.

Мета пропонованої статті – на матеріалі репрезентаційного репертуару на позначення технічно-кормових культур дослідити тенденції динамічних зрушень, що відбулися за минулі сто років у східнослобожанських говірках.

Реалізація поставленої мети передбачала розв'язання таких завдань: виявити номени на позначення технічно-кормових культур у сучасних говірках та з'ясувати характер динамічних змін, спираючись на матеріали *Словаря української мови* за редакцією Б. Грінченка.

Найменування технічних та кормових культур об'єднано в одну семантичну підгрупу, оскільки більшість рослин використовують у різних галузях промисловості, а відходи від них або певні частини рослин – на корм худобі. Серед технічно-кормових культур на Східній Слобожанщині вирощують, перш за все, соняшник, люцерну, конюшину, еспарцет, менш поширене культивування маку, рапсу, люпину тощо. Отже, залучаючи назви цих культур, проаналізуємо основні динамічні тенденції в окресленій семантичній підгрупі.

Для найменування однорічної трав'янистої олійної рослини родини складноцвітих, соняшника (*Helianthus annuus*), у східнослобожанських говірках виявлено такі репрезентанти: ¹сойашник (3, 4, 5, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 20, 21, 23, 24, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62; у пп. 1, 2, 3, 4, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 16, 17, 18, 19, 20, 22, 23, 25, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 34, 38, 39, 40, 41, 42, 44, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 59, 60 спостережено фонетичний варіант ¹сон'ашник, у пп. 35, 36, 37, 50 – ¹сон'ач'ник), ¹сон'ах (7, 8, 9, 10, 11, 12, 31, 32; у пп. 1, 2, 55, 56, 61, 62 помічено фонетичний варіант ¹сойах). Ці лексеми з численними фонетичними варіантами відомі в правобережнополіських говірках [СЛПП: 54], середньопаддніпряньських [АУМ I: к. 115]. У дослідженому ареалі, крім зазначених вище, уживають найменування *по^ад'солнух* (1, 2, 5, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 17, 18, 19, 20, 22, 23, 31, 32, 55, 56, 57, 58, 63), ¹с'ем'еч'ка (45). Усі ці найменування, окрім останнього, побутують у говірковому масиві подільсько-середньопаддніпряньського діалектного суміжжя, щоправда, з поодинокими фонетичними відмінностями, напр., ¹сойачник, *п'ід'солнух* тощо [АСЛПСДС: к. 69]. У нижньопаддніпряньських говірках також відомі назви ¹сойах (зафіксоване демінутивне утворення *сойашок*)[СГНН IV: 90], ¹сойашник (*сойашнич'ок*) [Там само]; у говірках Чорнобильської зони – *сон*, ¹сон'ашин'ік, ¹сон'ах'і, ¹сойашин'ік [ГЧЗ: 121]; у поліських говірках виявлено спільнокореневі зі східнослобожанськими найменуваннями – *пудсонюх*, *пудсоняшник* [СПГ: 179]; у західнополіських – ¹с'ем'ух, ¹с'ем'ушок, [СЗГ II: 142]; у буковинських – *совнух* [СБГ: 505], *сонішник* [Там само: 507]; у наддністрянських та гуцульських – *сонічник* [НРС: 244], [СМГГ: 180]. Ключові лексеми, що маніфестують сему 'соняшник (*Helianthus annuus*)' представлені й у *Словарі української мови* за

ред. Б. Грінченка: *сонях*, *соняшник* [СУМГ IV: 168], *сояшник* [Там само: 171], а в сучасній українській літературній мові зареєстровано лише номен *соняшник* [СУМ IX: 461].

Сема 'рештки зрізаних стебел соняшників на полі' має в обстежених говірках надзвичайно широкий репрезентативний ряд. Найбільший ареал обіймає лексема, мотивована місцевими назвами рослини: *сойаш/нишче* (1, 2, 3, 4, 5, 7, 8, 9, 10, 11, 11, 12, 13, 24, 25, 29, 30, 37, 57), *сойашни^{el}'ин':а* (17, 18, 19, 20, 33, 41, 42, 43, 55, 56), *по^aд'солнухи* (63). У низці говірок зафіксовано такі мотиваційно прозорі номени: *сторч'а'ки* (13, 14, 19, 22, 24, 25, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 42, 46, 47, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 60; у пп. 34, 49, 50, 51 виявлено фонетичний варіант *стерч'а'ки*); *пеⁿ'и'ки* (1, 2, 15, 23, 27, 31, 32, 33, 39, 40, 41, 42, 43, 55, 56, 63); *кор'ин'* (19, 29, 30; у пп. 6, 14, 29, 46, 47 спостережено морфемні варіанти *кор'ин':а*; у пп. 29, 61, 62 *кор'иш'ки*); *ко^a'е'риш'и^{oc}'ки* (22, 23, 27, 55, 56, 58; є фонетичний варіант *коче^r'ришина* (16); *сте^r'и'а* (22, 42, 44, 45, 59; у пп. 16, 26 побутує варіант *сте^r'и'н'*); *стоубури* (21, 42, 45, 53, 54); *пожни'ї'ю* (9, 10, 11, 12, 23; у п. 23 спостережено фонетичний варіант *пожни'ї'юе*, у п. 45 – *пожни'ї'ю* та атрибутивне словосполучення *пожни'ї'н'і остатки*); *сте^b'ло* (6, 19); *ба'дил':а* (4, 5, 7, 8); *білка* (25, 28; у п. 60 спостережено словосполучення *білка' сояшника*); *бат'їж'ки* (60). У *Словарі української мови* за ред. Б. Грінченка окремі лексеми зафіксовано з дещо відмінним, більш загальним значенням, напр., лексема *стовбур* маніфестує сему 'стволь, стержень рослин' [СУМГ IV: 207], *корінь* – 'корень' [Там само II: 284], *коріння* – 'кореня' [Там само] тощо.

Сема 'головка соняшника' маніфестована шістьма лексемами, зокрема: *шапка*, *шл'апка*, *голоўка*, *корзінка*, *коши'к*, *ма'кушка*. Номен *шапка* поширений практично по всій обстеженій території (4, 5, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 20, 22, 23, 24, 25, 29, 27, 28, 26, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 55, 56, 58; у пп. 38, 46, 47 виявлено демінутивний варіант *шапоч'ка*). До речі, з таким же значенням номен зафіксовано й у сучасній літературній мові [СУМ XI: 408]. У низці говірок вживані такі назви: *шл'апка* (3, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 19, 21, 39, 44, 45, 46, 47, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63), *голоўка* (1, 2, 22, 29, 61, 62; у пп. 1, 2 зафіксовано фонетичний варіант *гол'ї'ка*), *корзінка* (1, 2, 7, 23, 44, 48, 55, 56, 59), *коши'к* (16, 18, 19, 30, 35, 36, 37, 45), *ма'кушка* (є морфемний варіант *ма'куха*) (29). Полісемічні лексеми *головка* [СУМ II: 112], *кошик* [Там само IV: 316] теж функціонують у сучасній українській літературній мові для реалізації окресленої семи. У *Словарі української мови* за ред. Б. Грінченка для маніфестації семи 'головка соняшника' помічено дві полісемічні лексеми – *грінка*, *корзінка* (остання є частиною відповідної семи) [СУМГ I: 328]. Більшість репрезентантів, виявлених у східнословобожанських говірках, з'явилися внаслідок вторинної номінації, адже вони можуть позначати верхівку будь-чого (*шапка*, *голоўка*, *ма'кушка* тощо) або виріб для зберігання чи перенесення (*коши'к*). Лексеми *шл'апка* [СГНН IV: 240] спостерігаємо в нижньонаддніпрянських говірках з тим самим значенням, а, крім того, мотиваційно прозорий номен *кру'жок* [Там само II: 220]. Найбільше спільних репрезентантів аналізованої семи виявлено в східнословобожанських говірках та подільсько-середньонаддніпрянському діалектному суміжжі, а саме: *голоўка*, *корзінка*, *шапка*, *шл'апка*, *коши'к* [АСЛПСДС: к. 70].

Сема 'насіння соняшника, уживане як ласощі' представлена в усіх досліджених говірках лексемою *на'с'ин':а*, зрідка побутують ще й атрибутивні словосполучення *сойашни'кове на'с'ин':а* (29, 33, 43) *гри'зо'ве на'с'ин':а* (55, 56). Зафіксовано номен з тим же значенням у *Словарі української мови* за ред. Б. Грінченка [СУМГ III: 519] і в 11-томному словнику української мови [СУМ V: 188]. У низці східнословобожанських говірок паралельно уживають лексеми *с'ем'еч'ки* (1, 2, 5, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 17, 18, 19, 20, 24, 26, 27, 34, 45, 49, 50, 51, 58, 63) та її фонетичні варіанти – *с'емоч'ки* (45, 46, 47), *с'ем'іч'ки* (19, 57), *с'емич'ки* (19). Два невеликих ареали створює номен *зерни'ч'ко* (7, 8, 9, 10, 11, 12, 46, 47). Ця назва з позначкою *ум. оть'зерно* зафіксована в *Словарі української мови* за ред. Б. Грінченка в більш широкому значенні – маніфестує загальну сему 'зерно' [СУМГ II: 150]. Виявлені репрезентанти семи, а також їхні морфемні й фонетичні варіанти функціонують в говірках подільсько-середньонаддніпрянського діалектного суміжжя, зокрема: *на'с'ин':а*, *зерн'ата*, *дзерн'ата*, *с'ім'йачка* [АСЛПСДС: к. 71]; у правобережнополіських: *на'с'ин'н'а*, *на'с'ин'н'е*, *на'с'ен'н'е* тощо, *зерна*, *зерн'ата* (має дев'ять фонетичних варіантів), *с'емк'і*, *с'емечко* (має вісімнадцять фонетичних варіантів) [СЛПП: 56 – 57]; у буковинських говірках – *зернята*, *зернета*, *зерніта* [СБГ: 163]; у гуцульських говірках *зерн'ата* [МСГГ: 68]; у західнополіських говірках лексема *зерн'ата* маніфестує сему 'підсмажене гарбузове насіння для лузання' [СЗГ I: 188].

Тісно пов'язану з попередньою сему 'лузати, розкушувати, розгризати насінину соняшника, гарбуза, видовбувати з неї зернятко' у всіх обстежених говірках маніфестує номен *лускат'* (*по'лускат'*); у низці говірок виявлено фонетичні варіанти, як-от: *лузати* (1, 2, 5, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 19, 21, 39, 40; у пп. 37, 48 спостережено акцентуаційний варіант *лузати*; у пп. 19, 45, 63 – *лузат'* (*по'лузат'*); у частині говірок (7, 8, 9, 10, 11, 12) побутує ще й морфемний варіант *роз'луш':уват'* (*роз'луш':увати*). Ці номени з тим же значенням зафіксовані й у *Словарі української мови* за ред. Б. Грінченка [СУМГ II: 380] та в сучасній літературній мові [СУМ IV: 553, 558, 561]. Спорадично в обстежених говірках виявлено такі найменш окреслені дії: *гриз'ети* (19, 27, 53, 54; спостережено морфемний варіант *по'гриз'ети* у пп. 61, 62; *пл'ухат'* у пп. 27, 53, 54; *їсти* у п. 19. У сучасній літературній мові номени відомі з трохи іншим, інколи ширшим значенням, наприклад: *гризти* – 'міцно, здавлюючи зубами, роздвібувати що-небудь тверде' [СУМ II: 167], *їсти* – 'споживати їжу' [СУМ VI: 60], *плювати* – 'розкидати навколо себе часточки чого-небудь' [СУМ VI: 598]. Лексема *ш':олкат'*, іноді вживана в східнословобожанському мовленні (42, 45), побутує, імовірно, під впливом суміжних російських говірок.

Отже, стабільність у компонентному складі аналізованих сем протягом дослідженого періоду виявили ключові лексеми, що є основними маніфестантами сем на позначення рослини, насіння, дії щодо видовбування зернини з насінини тощо. Репрезентаційний ряд семми 'назви соняшника' поширився за рахунок фонетичних, морфемний варіантів усталених найменувань. Частково збільшення репертуару відбулося шляхом вторинної номінації, особливо це стосується сем 'рештки зрізаних стебел соняшників на полі', 'головка соняшника'.

Найменування на позначення маку, його різновидів, головки, стебла й листя формують семему 'назви маку'.

Сему 'мак (Papaver)' представляє в усіх обстежених говірках давня лексема *мак* (побуває демінутивна форма *ма'ч'ок*), що є праслов'янською спадщиною праїндоевропейської мови [Історія... 1983: 17]. Виявлено її в *Словарі української мови* за ред. Б. Грінченка [СУМГ II: 399]. Номен зберігся протягом багатьох століть, безальтернативно побуває в сучасній літературній мові [СУМ IV: 601] і в говірковому масиві української мови, її засвідчено, наприклад, у говірках Чорнобильської зони [ГЧЗ: 123]; у правобережнополіських говірках [СЛПП: 87-89]; у гуцульських говірках [ГГ: 302]; у буковинських говірках [СБГ: 274] тощо.

Для репрезентації семи 'головка маку' в говірках регіону виявлено такі номени: *го'лоўка* (1, 2, 5, 6, 15, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 29, 30, 39, 40, 44, 46, 47, 48, 52, 53, 54, 58, 59, 60, 61, 62, 63; у п. 23 – *го'ловоч'ка*; *ко'робоч'ка* (3, 4, 13, 14, 15, 16, 25, 26, 27, 28, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 42, 43, 49, 50, 51, 55, 56, 57, 58); *'ч'ашеч'ка* (43); *'шаноч'ка* (19). У низці говірок побуває лексема *мак'їўка* (3, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 34, 49, 50, 51; у пп. 13, 24, 45 спостережено морфемний варіант *ма'ч'їна*; у п. 41 – *мак'їўнич'ка*), зафіксована в *Словарі української мови* за ред. Б. Грінченка (*маківка (маківочка)*) [СУМ II: 399]. Виявлено споріднені номени в інших українських говірках, зокрема, у говірках Чорнобильської зони (*'макоўка*) [ГЧЗ: 123]; у наддністрянських говірках (*маковиня*) [НРС: 166]. У лемківській говірці номен *маківка* [СЛГ: 203] побуває з ідентичним значенням, а дериват *маківочка* [Там само], позначає лущиння з маківки. В українських говірках Воронежчини лексема *маківка* репрезентує сему 'кувшинка белая' [СУГВО: 212].

Найменування різновидів маку на сучасному зрізі виявлено не в усіх говірках, адже вирощування рослини більше двадцяти років заборонено. Люди старшого віку найменування добре пам'ятають, адже мак ріс повсюди: і в городах, і на оброблюваних колгоспних ділянках, і на некультивованих землях. На позначення маку, у якого коробочка під приймочкою відкривається дірочками (*Papaver orientale, Papaver rhoeas*), у семи говірках найменування не виявлено (4, 14, 15, 16, 23, 26, 30), у решті східнословобожанських говірок побуває одинадцять найменувань, серед яких чотири умотивовані дієсловом *сіяти*: *'сіянець*' (61, 62; у пп. 3, 34, 35, 36, 38, 49, 50, 51, 55, 56, 63 виявлено композити з займенником *сам* – *само'с'їўка, само'с'їў-* у пп. 27, 41) та словосполучення *само'с'їўний мак* (6, 41, 42, 44, 45, 46, 47, 48, 52, 53, 54, 57, 58, 59, 60). В основу творення означень в атрибутивних словосполученнях покладено дієслово *сипати/розсипати* – *си'пуч'їїмак* (17, 18, 19, 20), *ро'с:ипч'астїї мак* (29). Три найменування вказують на селекційні ознаки виду – *'дикий мак* (6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 21, 22, 24, 25, 27, 28, 29, 31, 32, 33, 39, 40, 43, 58; у пп. 61, 62 зафіксовано однослівну назву *'дич'ка*); *звї'ч'айниймак* (1, 2, 5, 22); *'надол'їш'н'її мак* (36, 46, 47). Одне найменування свідчить про призначення рослини – *де'корд'їтїўний мак* (58). З усього набору найменувань у *Словарі української мови* за ред. Б. Грінченка зафіксовано номен *самосїй* [СУМГ II: 399], а також на позначення самосїйного маку помічено лексеми *мак-видюк, слїпий мак* [Там само].

Сему мак, у якого коробочка під приймочкою не відкривається дірочками (*Papaversomniferum*)' у тридцять чотирьох говірках представляє лексема *мак* (4, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 26, 30, 34, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 57, 59, 60, 61, 62, 63); у решті говірок побувають такі номени: *кул'турний* (6, 21, 31, 32, 33, 35, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 52, 53, 54, 58); *город'н'її* (1, 2, 3, 5, 25, 27, 28); *зак'ритий* (29, 55, 56); *са'довий* (13, 24, 29); *с'в'їс'кїї* (46, 47); *'пан'с'кїї* (22); *'ц'їлий* (27); *бесп'л'їдний* (36). У *Словарі української мови* за ред. Б. Грінченка названа сема чітко не окреслена, а на позначення 'обыкновенного мака' виявлено лексему *мак-стоян* [СУМГ II: 399], імовірно, це та рослина, яку висївали на оброблюваних ділянках для використання в кулінарії, медицині, парфумерній промисловості.

Для реалізації семи 'стебло маку' в обстежених говірках спостережено деривати від назви культури, зокрема: *мако'вин':а* (1, 2, 3, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 25, 26, 27, 28, 30, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62; у п. 27 – *мако'в'їн':а*; у пп. 13, 24, 48 помічено морфемний варіант *ма'ч'їн':а*; у пп. 27, 34, 46, 47, 49, 50, 51 – атрибутивне словосполучення *макова со'лома*. Подібні лексеми виявлено в *Словарі української мови* за ред. Б. Грінченка – *маковина, маковиння* [СУМГ II: 399] та сучасному діалектному мовленні, напр.: у говірках Чорнобильської зони [ГЧЗ: 123]; у буковинських говірках (*маковина*) [СБГ: 274]; у наддністрянських говірках (*маков'єнка, маковине*) [НРС: 166] тощо. У низці східнословобожанських говірок спостережено полісемічні номени: *с'тебло* (4, 14, 23, 29, 31, 32, 45, 46, 47, 52, 53, 54, 63), *с'тоўбур* (14, 15, 42), *череш'ки* (17, 18, 20).

У репрезентації семми 'назви маку' виявлено стабільність ключової лексеми та її дериватів, що представляють різні семи. Динамізм пов'язуємо, по-перше, з входженням значної кількості дублетних найменувань, напр., на позначення головки маку, стебла та ін., видів рослини. Наразі помічено й протилежний процес – відходження до пасивного шару лексики назв, пов'язаних з культивуванням маку. Цей процес набагато повільніший, ніж неологізація, проте через екстралінгвальні чинники знижується частотність

вживання найменувань на позначення маку й поступово вони втрачають свою актуальність. На нашу думку, для репрезентації семи «назви маку» властивий саме процес початкової архаїзації.

У репрезентації семи «тютюн (Nicotiana)» спостерігаємо подібну тенденцію. Хоч сему в усіх обстежених говірках представляє лексема *табак*, а паралельно в низці говірок спостережено номени *т'ют'ун* (1, 2, 4, 13, 16, 17, 18, 19, 24, 29, 30), *самосад* (19, 55, 56), не можна сказати, що ці найменування активно побутують, їх пам'ятають люди старшого покоління, але з повсякденного мовлення лексеми майже вийшли у зв'язку з відсутністю реалії (*зараз 'т'юкици'га'рети* – у п. 24). «Варіанти *табака* і *табакъ* були відомі ще в XVI ст... *Тютюнъ* був пізнішим запозиченням (з тур. *tütün* – Br., 590), відомим у староукраїнській і польській мовах з XVII ст.» [Історія...1983: 325]. У *Словарі української мови* за ред. Б. Грінченка ці номени зафіксовано: *табак* [СУМГ IV: 241], *тютюн* [Там само: 300] та споріднена назва *самосій* [Там само: 100]. В окремих східнослов'янських говірках помічено полісемічні назви на позначення різновидів тютюну, наприклад, *д'бич'ній* (5, 31, 35, 36, 37, 38, 40, 52, 53, 54), *оби'кно'в'ен:ій* (42, 57, 58, 60, 63), *зв'ел'айній* (1, 2, 41), *турец'кий* (33, 40, 43, 63). Про архаїзацію процесу вирощування тютюну свідчить мікротекст: *на город'і 'падолош'н'ій у'кого йе / а так не ви'рош':уйут'* (21). Не репрезентовані й маргінальні семи, пов'язані з культивуванням тютюну (стебло й листя, квіти, агентивні назви, найменування дії тощо).

Екстралінгвальними причинами зумовлена майже повна відсутність у сучасних східнослов'янських говірках лексики, пов'язаної з льонарством. Номен *л'он* відомий обстеженим говіркам, проте супровідні семи не репрезентовані, адже *у'нашому 'крайі не ви'рош'ч'уйут' йо'го/у сте'ніу йе 'дикій л'о'нец' / це к'в'іти / 'дик'і к'в'іти* (24). У *Словарі української мови* за ред. Б. Грінченка представлена не лише сема «лень (*Linum usitatissimum*)» [СУМ II: 384], а й традиційно пов'язані з нею семи, зокрема, на позначення різновидів культури, агентивні найменування, ділянки землі, зайняті під посіви льону тощо, адже відома рослина ще з праслов'янського періоду [Історія...1983: 89].

Сема «рапс (*Brassicaparvus*)» у всіх східнослов'янських говірках представлена лексемою *рапс* (у пп. 14, 15 виявлено фонетичний варіант *рабс*); варіант *рапса* спостерігаємо в нижньонадніпрянських говірках [СГНН IV: 5]. Паралельно в досліджених говірках функціонує однослівний номен *р'іна* (24, 34, 49, 50, 51; у пп. 2, 33, 34, 45, 49, 50, 51 спостережено морфемний варіант *све'р'іна*, у пп. 13, 24, 25 – *р'інка*, у пп. 2, 16, 30, 45 – *р'і'нак*). Останню лексему зафіксовано й у *Словарі української мови* за ред. Б. Грінченка [СУМГ IV: 24] для реалізації семи «рапс», у сучасній літературній мові [СУМ VII: 328]; морфемний варіант *суп'риниц'у* відомий у гуцульських говірках [МСГГ: 186]. У трьох обстежених говірках зафіксовано атрибутивне словосполучення *кормо'ва ка'пуста* (17, 18, 57), зумовлене приналежністю культури до ботанічної родини капустяних.

На позначення конюшини, трав'янистої бобової кормової культури, (*Trifolium*) у п'ятдесяти шести з шістдесяти трьох досліджених східнослов'янських говірок виявлено лексему *кон'ушина* (1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 16, 17, 18, 19, 20, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 63; у пп. 39, 40 помічено акцентуаційний варіант *кон'уш'іна*; у пп. 15, 60 функціонує фонетичний варіант *кон'у'ч'іна*, а в п. 60 паралельно відзначено ще один фонетичний *коні'ч'іна* й морфемний варіант «*кони'ч*»). Спільнокореневі з східнослов'янськими номени *кониютина*, *кониючина*, *кониютина*, *кониюшка* відомі в надністрянських говірках [НРС: 82]; у лемківській говірці – *коничина*, *кони'ч* [СЛГ: 177], щоправда, остання лексема вказує на скошену й висушену рослину; у правобережнополіському мовленні побутують варіанти *кон'ушина*, *кон'уш'іна*, *кон'уш'іна*, *кун'ушина*, *кол'ушина* тощо [СЛПП: 86 – 87], а також різновиди номена *к'левер* (*к'л'евер*, *к'л'ев'ер*, *к'л'евар*, *к'л'евир*) [Там само: 87], що поширений у говірках обстеженої території в таких варіантах: *к'л'ев'ер* (*к'лев'ер*, *к'л'евер*) (1, 2, 3, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 17, 18, 19, 20, 21, 23, 25, 26, 27, 31, 32, 34, 44, 45, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 61, 62). У більшості східнослов'янських говірок ці основні назви функціонують паралельно. Спорадично представлені інші різноструктурні номени, однослівні: *ко'питце* (13, 24), *кашка* (22) та словосполучення *бобова тра'ва* (44, 59), *кон:а тра'ва* (15), *мед'веж'і 'вушка* (19). Лексема *кашка* помічена також у надністрянському мовному масиві [НРС: 82]. Номени *ко'нина*, *кон'ушина*, *к'л'еві'р* виявлено в говірках подільсько-середньонадніпрянського діалектного суміжжя [АСЛПСДС: к. 73]. Центральна назва, виявлена в східнослов'янських, правобережнополіських, надністрянських та говірках подільсько-середньонадніпрянського діалектного суміжжя, відбита в *Словарі української мови* за ред. Б. Грінченка – *кониюшина* [СУМГ II: 279], і ще спостережено словотвірний варіант *кони'ч* [Там само: 277], який побутує, як ми зазначали вище, в одній східнослов'янській говірці – новоайдарській.

Сема «люцерна (*Medicagosativa*)» репрезентована в досліджених говірках лексемою *л'уцерна* (1, 2, 3, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 43, 44, 45, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58), фонетичними варіантами *л'уцери'а* (42, 46, 47, 48, 53, 54, 61, 62), *л'іцерна* (13, 24, 26) та морфемним варіантом *л'уцерка* (1, 2, 4, 5, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 17, 18, 19, 20, 23, 40, 45, 55, 56, 57, 60, 63). Ця ж назва поширена в гуцульських говірках у таких варіантах: *люцера*, *люцерна* [МСГГ: 96]. Найменування *л'уцерна* побутує в говірках подільсько-середньонадніпрянського діалектного суміжжя на позначення іншої рослини – конюшини [АСЛПСДС: к. 73]. Окрім діалектного мовлення, номен *люцерна* зафіксовано в сучасній літературній мові [СУМ IV: 575], у лексикографічній пам'ятці початку минулого століття – *Опытъ толкового словаря народной технической терминологии по Полтавской губернии*

[ОТС: 204] – спостерігаємо його в складі семи ‘люцерна дикая’, котру репрезентує лексема *конюшина* [ОТС: 204], у *Словарі української мови* за ред. Б. Грінченка його не помічено.

Найменування на позначення еспарцету (*Onobrychis*), трав’янистої бобової кормової культури, на наш погляд, в агрокомплексі досліджуваного регіону з’явилися відносно недавно. У східнословобожанських говірках поширені такі варіанти найменування, що функціонують в основному паралельно, – *еспар’цет* (1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 17, 18, 19, 20, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 44, 45, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62), *експар’цет* (5, 7, 8, 17, 18, 20, 21, 22, 25, 29, 30, 33, 34, 39, 40, 42, 48, 49, 50, 51, 55, 56, 58, 63), *спар’цет* (1, 2, 5, 14, 15, 17, 18, 19, 20, 26, 33, 43, 45, 46, 47, 58, 63).

Сема ‘люпин’ (*Lupinus*) представлена в східнословобожанських говірках теж досить однотипно, а в двадцяти дев’яти говірках з шістдесяти трьох обстежених (3, 4, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 14, 15, 16, 21, 26, 27, 28, 30, 31, 32, 41, 42, 44, 45, 46, 47, 48, 55, 56, 57, 63) назви на позначення цієї рослини не зафіксовано, імовірно, у зв’язку з відсутністю реалії. У решті говірок сема представлена номеном *л’упин* (1, 2, 5, 6, 13, 22, 23, 24, 25, 29, 33, 34, 38, 39, 40, 43, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 58, 59, 61, 62; у пп. 17, 18, 19, 20, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 49, 50, 51, 60, 61, 62 виявлено фонетичний варіант *л’уп’ін*; у пп. 13, 24, 25, 29 – акцентуаційний варіант *л’упин*). У лемківській говірці спостережено лексеми – *лубинь*, *лубін* [СЛГ: 197]; у правобережнополіських говірках – *л’упин* (помічено сімнадцять фонетичних варіантів). Репрезентацію семи не виявлено в *Словарі української мови* за ред. Б. Грінченка, проте спостережено в сучасній літературній мові, про що свідчить фіксація лексеми *люпин* в 11-томному словнику української мови [СУМ IV: 573]. Така репрезентація свідчить про новизну культури в українському, зокрема східнословобожанському, рослинництві.

Проаналізований матеріал дозволяє стверджувати, що семантичній підгрупі на позначення технічно-кормових культур властиві дві протилежні тенденції: до неологізації та архаїзації лексики. Динамічні зміни в напрямку поповнення складу лексики пов’язані переважно з екстралінгвальними чинниками – входженням новотворів на позначення нових сільськогосподарських культур, а також інтралінгвальними – дериваційними процесами, зміною семантики окремих назв. СП маніфестована в основному однослівними номенами, причому переважно це неологізми, не зафіксовані в *Словарі української мови* за ред. Б. Грінченка, але представлені в сучасному східнословобожанському мовленні. Для тих рослин, які культивують на Східній Слобожанщині понад двісті років і мають аграрну значущість, перш за все, соняшник, потім – рапс, конюшина тощо, характерним є наявність дублетних найменувань. Рослини, що окультурили й вирощують відносно недавно, менше ста років, представлені, здебільшого, однотипно, відповідно до літературної норми, що, правда, виявлено й певну кількість фонетичних, рідше – морфемних варіантів цих номенів. Виняток становить репрезентація небагатьох сем, наприклад: хоч не виявлено дублетних назв на позначення маку, але репертуар периферійних сем, пов’язаних з частинами та різновидами маку, досить широкий. Пов’язано це, найімовірніше, з цінністю не в цілому рослини, а окремого виду, певної частини – головки, стебла. У цілому ж лексеми на позначення маку поступово втрачають актуальність і відходять на периферію словникового складу.

Отже, рух у семантичній підгрупі проходить й у протилежному напрямку: частина лексем архаїзувалася, відійшовши до пасивного складу лексики. Давні номени праслов’янського походження, пов’язані з коноплярством, за останні десятиліття втратили актуальність у розмовно-побутовому мовленні досліджуваного регіону й поступово вийшли з ужитку. Якщо найменування рослини – *конопл’а* (*ко’нопл’і*) – називають усі респонденти, то дублетну назву (*n’p’adi’vo*, *n’p’adevo*, *n’p’ad’ivo*) знають тільки люди старшого покоління, а маргінальні семи залишаються не репрезентовані. Інформанти старшого покоління пригадують поодинокі назви на позначення рослини, жіночих і чоловічих стебел коноплі, насіння рослини тощо, але з повсякденного вжитку ці номени зникли. У *Словарі української мови* за ред. Б. Грінченка лексика, пов’язана з вирощуванням та обробкою конопель, представлена доволі повно (виявлено близько двадцяти лексем). Сучасний стан розвитку коноплярської лексики відбито в такому мікротексті: *це да’їно да’їно бу’ло / бабушка мо’їа ш’ч’е так назі’вала / зараз то’го не’ма* (21); *конопл’іне’ма / то стар’ин:е / а праба’бус’а мо’їа жалі / у р’іч’ц’і ви’моч’ували* (59).

За досліджений період до пасивного шару лексики відійшли давні номени, пов’язані з культивуванням конопель, льону, частково, тютюну та маку. Назви на позначення рослин збереглися в обстежених говірках, а лексеми на позначення видів, частин рослин, ділянок, на яких росли ці культури, агентивні назви тощо вийшли з мовного обігу, тобто архаїзувалися. У той же час репрезентаційний репертуар семантичної підгрупи збагатився номенами на позначення нових технічно-кормових культур, зокрема люцерни, люпину, еспарцету.

Здійснений нами аналіз засвідчує, що подальше вивчення сільськогосподарської лексики, тенденцій динамічних змін в ній, має широкі перспективи не лише в синхронічному, а діахронічному аспекті дослідження.

Умовні скорочення джерел

АСЛПСДС – Тищенко Т.М. Атлас сільськогосподарської лексики подільсько-середньонадніпряньського діалектного суміжжя / Т. М. Тищенко – Умань : РВЦ «Софія», 2007. – 193 с.

АУМ – Атлас української мови : У 3 т. – Т. І Полісся, Наддніпрянщина і суміжні землі. – К. : Наук. думка, 1984 ; Т. II Волинь, Наддністріянщина, Закарпаття суміжні землі. – К. : Наук. думка, 1988; Т. III Слобожанщина, Нижня Наддніпрянщина, Причорномор’я і суміжні землі. – К. : Наук. думка, 2001.

- ГГ – Гуцульські говірки : Лінгвістичні та етнографічні дослідження / відп. ред. Я. Закревська. – Л., 2000. – 365 с.
- ГЧЗ – Говірки Чорнобильської зони : Системний опис / П. Ю. Гриценко, Г. В. Воронич, Л. І. Дорошенко та ін. – К. : Довіра, 1999. – 271 с.
- МСГГ – Піпаш, Ю. Матеріали до Словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського р-ну Закарпатської обл.) / Ю. Піпаш, Б. Галас. – Ужгород, 2005. – 266 с.
- НРС – Шило, Г. Наддністрянський регіональний словник / Г. Шило – Л., 2008. – 288 с.
- ОТС – Василенко, В.К. Опыт толкового словаря народной технической терминологии по Полтавской губернии: кустарные промыслы, сельское хозяйство и земледелие / Василенко В. К. // Сборник Харьковского историко-филологического общества. – Харьков, 1902. – Т. 13. – С. 139-214.
- СБГ – Словник буковинських говірок / за ред. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці, 2005. – 688 с.
- СУГВО – Авдеева М.Т. Словарь украинских говоров Воронежской области : в 2 т. / М. Т. Авдеева. – Воронеж, 2008. – Т. 1: А – М. – 2008. – 228 с.
- СГНН – Чабаненко, В.А. Словник говірок Нижньої Наддніпряни / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя, 1992. – Т. 1–4.
- СЗГ – Аркушин, Г.Л. Словник західнополіських говірок : у 2 т. / Г. Л. Аркушин. – Луцьк : Вежа, 2000 – Т. 1–2.
- СЛГ – Пиртей, П.С. Словник лемківської говірки (матеріали до словника) / П. Г. Пиртей. – Івано-Франківськ, 1986 (1980–1986). – 469 с.
- СЛПП – Никончук, М.В. Сільськогосподарська лексика правобережного Полісся / М. В. Никончук. – К. : Наук. думка, 1985. – 312 с.
- СПГ – Лисенко, П.С. Словник поліських говорів / П. С. Лисенко. – К., 1974. – 260 с.
- СУМ – Словник української мови. – К. : Наук. думка, 1970 – 1980. – Т. I–XI.
- СУМГ – Словарь української мови : у 4 т. / упоряд. з дод. власного матеріалу Б. Д. Грінченко. – Репринт. вид. – К. : Лексикон, 1996. – Т. 1–4.

Цифрові позначення говірок Луганщини

1) с. Лантратівка Троїцького р-ну; 2) смт. Троїцьке; 3) с. Червоноармійське Білокуракинського р-ну; 4) с. Березівка Новопсковського р-ну; 5) с. Покровське Троїцького р-ну; 6) с. Новониканорівка Сватівського р-ну; 7) с. Новочервоне Троїцького р-ну; 8) с. Тарасівка Троїцького р-ну; 9) с. Маньківка Білокуракинського р-ну; 10) с. Малоолександрівка Троїцького р-ну; 11) с. Просторе Білокуракинського р-ну; 12) с. Плахо-Петрівка Білокуракинського р-ну; 13) с. Макартетине Новопсковського р-ну; 14) смт. Білолуцьк Новопсковського р-ну; 15) с. Можняківка Новопсковського р-ну; 16) с. Донцівка Новопсковського р-ну; 17) с. Хомівка Сватівського р-ну; 18) с. Гончарівка Сватівського р-ну; 19) м. Сватове; 20) с. Свистунівка Сватівського р-ну; 21) с. Маньківка Сватівського р-ну; 22) смт. Білокуракине; 23) с. Нещеретове Білокуракинського р-ну; 24) с. Закотне Новопсковського р-ну; 25) с. Заайдарівка Новопсковського р-ну; 26) с. Новорозсош Новопсковського р-ну; 27) смт Новопсков; 28) с. Писарівка Новопсковського р-ну; 29) с. Риб'янцеве Новопсковського р-ну; 30) с. Піски Новопсковського р-ну; 31) с. Сичанське Марківського р-ну; 32) с. Кризьке Марківського р-ну; 33) с. Бондарівка Марківського р-ну; 34) с. Підгорівка Старобільського р-ну; 35) с. Голубівка Кремінського р-ну; 36) с. Новоборове Старобільського р-ну; 37) с. Чмирівка Старобільського р-ну; 38) м. Старобільськ; 39) с. Бондареве Старобільського р-ну; 40) с. Веселе Старобільського р-ну; 41) с. Брусівка Біловодського р-ну; 42) с. Литвинівка Біловодського р-ну; 43) с. Курячівка Марківського р-ну; 44) с. Семикозівка Біловодського р-ну; 45) с. Великоцьк Міловського р-ну; 46) с. Стрільцівка Міловського р-ну; 47) с. Калмиківка Міловського р-ну; 48) с. Мусіївка Міловського р-ну; 49) с. Червонопопівка Кремінського р-ну; 50) м. Кремінна; 51) с. Нова Астрахань Кремінського р-ну; 52) с. Шульгинка Старобільського р-ну; 53) с. Штормове Новоайдарського р-ну; 54) с. Переможне Новоайдарського р-ну; 55) с. Євсуг Біловодського р-ну; 56) с. Парневе Біловодського р-ну; 57) с. Верхньобогданівка Станично-Луганського р-ну; 58) смт Біловодськ; 59) с. Данилівка Біловодського р-ну; 60) смт Новоайдар; 61) с. Дмитрівка Новоайдарського р-ну; 62) с. Царівка Новоайдарського р-ну; 63) с. Обозне Слов'яносербського р-ну.

Література

- Глуховцева 2005: Глуховцева, К.Д. Динаміка українських східнослобожанських говірок : монографія [Текст] / К. Д. Глуховцева. – Луганськ : Альма-матер, 2005. – 529 с.
- Історія...1983: Історія української мови: лексика і фразеологія [Текст] / В. О. Винник, В. Й. Горобець, В. Л. Карпова та ін. – К. : Наук. думка, 1983. – 743 с.
- Карпіловська 2006: Карпіловська, Є. Семантична дивергенція українських терміно-творчих моделей у природничих науках [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.polynet.lviv.ua/tc.terminology/TK_Wisnyk559/TK_wisnyk559_korpirowska.htm. – Назва з екрана.
- Клименко 2008: Клименко, Н.Ф. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі : монографія [Текст] / Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк – К. : Вид. дім Дмитра Бураго, 2008. – 336 с.

Костів 2003: Костів, О.М. Динаміка і статика в діалектних просторових конструкціях (на матеріалі II тому АУМ) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” [Текст] / О. М. Костів. – Л., 2003. – 23 с.

Мазурик 2002: Мазурик, Д.В. Інноваційні процеси в лексиці сучасної української літературної мови (90-і роки ХХ ст.): автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” [Текст] / Д. В. Мазурик. – Л., 2002. – 21 с.

Паламарчук 1982: Паламарчук, Л.С. Лексико-семантичний розвиток мови [Текст] / Л. С. Паламарчук // Мовознавство. – 1982. – № 4. – С. 3 – 7.

Стишов 2005: Стишов, О.А. Українська лексика кінця ХХ століття: (На матеріалі засобів масової інформації) [Текст] / О. А. Стишов. – 2-ге вид., переробл. – К. : Пугач, 2005. – 388 с.

Струганець 2002, Струганець, Л.В. Динаміка лексичних норм в українській лексикографії ХХ століття. : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” [Текст] / Л. В. Струганець. – К., 2002. – 34 с.

В статье рассмотрены тенденции динамики в лексике восточнослобожанских говоров на примере растительных наименований. Проанализированы факторы архаизации и неологизации в репертуаре семантической группы технико-кормовых культур.

Ключевые слова: сема, лексема, вариант, манифестант, репрезентационный ряд, динамика.

In the article trends of dynamics in lexicon of Eastern-Slobozhanian subdialects are reviewed as an example of plant names. Factors of archaization and neologizing in the repertoire of semantic group of technical and forage crops are analyzed.

Keywords: seme, lexeme, variant, manifestant, representational series, dynamics.

Надійшла до редакції 24 жовтня 2011 року.

Микола Вербовий

ББК 81.1 Укр
УДК.811.161.2'282

ІЗ СПОСТЕРЕЖЕНЬ НАД ГОВІРКОЮ СЕЛА ЛОЗОВАТКА КРИВОРІЗЬКОГО РАЙОНУ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті подано опис найголовніших особливостей степової говірки села Лозоватка, зокрема виявлено та визначено основні фонетичні, граматичні, синтаксичні й лексичні риси, що характеризують розглядану говірку як мовну систему.

Ключові слова: говірка, діалектний текст, мовні особливості говірки.

В Атласі української мови мовлення мешканців Криворізького району Дніпропетровської області представлено лише двома населеними пунктами – 76 Мусявка Криворізького району та 77 Новожитомир Криворізького району [АУМ III частина II: 58]. Цілком очевидна річ, що докладне вивчення мовних особливостей новожитомірських говірок вимагає згущення мережі обстежуваних населених пунктів, оскільки не можна зрозуміти і, відповідно, докладно описати живе мовлення нашої території, базуючись лише на описі говірок двох населених пунктів. Залучення до розгляду нового фактичного матеріалу із досі необстежених сіл дозволить, крім усього іншого, перевірити або й уточнити дані, зафіксовані в АУМ. Актуальність нашої роботи обумовлена також і тим, що живе мовлення фіксуємо у формі зв'язних діалектних текстів, оскільки лише в тексті найчіткіше виявляється системний характер говірки.

Мета нашої статті – виявити й описати найголовніші фонетичні, граматичні, синтаксичні та лексичні особливості говірки одного села Криворізького району. Досягнення цієї мети можливе в результаті виконання таких завдань: 1) зафіксувати говіркове мовлення у формі зв'язних текстів; 2) проаналізувати діалектні тексти й визначити найсуттєвіші риси, що характеризують розглядану говірку як мовну систему.

Для дослідження обрано село *Лозова́тка*, розташоване на берегах річки Інгулець за 18 км од міста Кривий Ріг на лінії Апостолово – Долинська. Лозоватка – село міського типу, центр сільської ради, кількість населення приблизно 6830 чоловік. У селі працює дві школи, районна музична школа. Лозоватку заснували 1765 року переселенці з Чернігівщини (з-під Глухова).

Основними інформаторами виступають *жінка* (Фурт Тетяна Михайлівна, 1935 року народження, освіта один клас) та *чоловік* (Андрєєв Іван Іванович, 1942 року народження, освіта сім класів); живуть у цьому селі з

іда-прадіда, жінка за межі села майже не виїжджала, а чоловік служив в армії три роки, потім працював у місті, але жив у селі¹.

Фонетичні особливості

А. Вокалізм

Система голосних досліджуваної говірки складається із шести наголошених голосних фонем та п'яти ненаголошених, оскільки ненаголошені голосні [e] та [и] у вимові змішуються, можуть навіть заступати один одного, напр.: *йа ни з'найу; по'палис'а ми'н'і* (А).

Голосний [e] попередній приголосні не пом'якшує, напр.: *ступен'ки по'робе* (А); *при'мерно* (А) (цей прислівник – похідне утворення від праслов'янського **měriti* [ЕСУМ III 482], отже, рефлексом *ě* під наголосом є голосний [e]); *там'коло бат'ка було та'ке мес'то* (А), *в'ін р'іс на од'н'ім мес'т'і* (А), і цікаво вказати, що до іменника *мес'то* (3 фіксації), який продовжує праслов'янську назву **město* ‘місце’ [ЕСУМ III 484], один раз зустрічаємо в аналізованому тексті й форму зі зміною [e] на [і]: *там // та'к'і м'іс'та були* (А).

Чергування голосних *e* у відкритому з *i* в закритому складах, як свідчать розглядані тексти, пов'язане найперше з наголосом: у наголошеній позиції виступає голосний [e], а в ненаголошеній збережено звук [і], напр.: *йак мал'ий то ше'ж на п'іч'і'ж там* (А); *ну хл'ін пи'кли // у п'іч'і* (А); *ото ц'ілу з'іму'ж на п'іч'і; // а'коло печ'і ота'ко зроби'на* (А); *на п'іч'і сиди'мо; і хл'іб пе'кл'и сам'і / печ'і'бул'и / пи'кл'и* (Ф).

В окремих словах збережено етимологічний голосний [o] в новозакритих складах, напр.: *напи'шу д'воє сл'оу; у во'їну* (Ф); *а п'іс'л'а во'їни* (А) (цей іменник – очевидна позика з російської мови); *а бат'ко воз'ме дру'гу* (Ф); *воли / по'палис'а ми'н'і так'і спо'коїн'і* (А). Спорадично фіксуємо паралельні форми, напр.: *а баба мо'йа // бат'кова мати // з'Искр'іуки; мо'йа баба р'ідна / бат'кова мати / са'ма із'Искроу'к'і* (А).

Прислівник *все* виступає або з голосним [e], або з [o], напр.: *вс'о / с'н'ігу ни'ма / все рос'тало / над'вор'і тепло вс'о; каже все / ни'ма // вс'о / под во'дою во'но все // погни'ло* (А).

До назви *л'од* зустрічаємо один раз і форму *л'ід*: *і то'ї л'од // йак п'іде зг'ін / ну йо'го називали зг'ін / ну к'рига; ш'ч'ас л'ід рос'тау' і все* (А).

Старий голосний [e] послідовно змінився на [а], напр.: *бу'є оди'н кол'од'аз'* (А); *кол'од'аз'і бул'и* (Ф); після губних – на [йа], напр.: *мен'і бул'о дев'ят' год* (Ф); *од'ному бул'о п'ят' год* (Ф); *п'ят'* (А); *а ж'інки в'й'зал'и* (Ф).

У нашій говірці відповідником до літературного іменника *дірка* [ЕСУМ II 92] виступає лише форма *дирка*, напр.: *ни'має / дирки* (А); *і ото дироч'ки* (А).

Між кінцевими приголосними, де останній плавний, виступає вставний голосний, напр.: *а вже ту'ди в'центир' ходи'у* (Ф); *до кол'од'аз'а к'іломи'тур'іти* (А); *опи'ч'ім шото ш'іс'т' з'ребил'* (А).

Спостерігаємо як помірне укання, напр.: *т'і'ї шол'ухи да'дут' та'кої* (Ф), так і гіперичне явище заміни голосного [у], напр.: *мама дост'ане бо'мази* (Ф).

Початковий голосний [а] заступлений голосним [о], напр.: *к'істоч'ки з обр'ікос'іу* (Ф).

У досліджуваній говірці широко вживаний приставний приголосний [в], напр.: *і ву'гл'а по'йавил'ос' / ву'гл'ам' то'пил'и рос'пал'увал'и* (Ф); *ту'ди ото при'возил'и ву'гл'а да'вал'и робоч'им* (Ф); *с'тепу б'іжи'мо // на ходу запл'ітай'мос' / і на ву'гл'і // п'ід йа'зик тан'ч'уй'ім / бос'і // аж пи'л'ака вст'ає* (Ф) [вугол тут означає ріг вулиці, де збиралася молодь. – М. В.]; *т'іки сп'іват' а б'іл'ш н'іч'о ни вивч'ила ото ву'лич'н'і* (Ф); *хоч' і р'іч'ка мален'ка була ву'зен'ка* (А); *ото в' мене і ву'ха ото'ж* (А); *ха'ї ву'гл'а / то це'ж на о'город ни можна* (А).

Аналізований текст засвідчив варіантність іменникової форми, напр.: *то йа з'ву'лиц'і / там у нас'улиц'а* (А); *ву'гл'а'ж то / то'д'і ж ни'є бу'ло / у'гл'а'ж це вже ос'о / нач'алос'* (А). Чи таке хитання відображає структуру власне говірки, чи є зовнішнім впливом, поки сказати напевно важко, треба мати більше фактичного матеріалу. Сказане справедливе й щодо іменника *огонь*, засвідченого без приставного приголосного, напр.: *у п'іч'і // там ото о'гон' рос'пал'уй'ут'; а во'но // о'гон' йак // іде* (А). Ще в мовленні цього ж інформатора фіксуємо форми *об'ш'ч'е* (2 приклади) та один раз *вопи'ч'им*, напр.: *там і об'ш'ч'е / і п'ризнаку ни'ма; ну об'ш'ч'ім; шо в'р'іч'ку вопи'ч'им / п'йа'цот' метр'іу шо до кол'од'аз'а к'іломи'тур'іти* (А).

Так само нема протетичного приголосного коло іменника *осінь*, напр.: *і ос'ін' і з'іму; з ви'с'ни аж і до ос'ени* (А). Без приголосної протези фіксуємо також і дієслово (*кон'і* – М. В.) *йак по'бач'или шо йа їду вже ір'жут'* (А).

Номен *овес* (<**ovъsъ* [ЕСУМ IV 149–150]) функціонує, по-перше, без протетичного приголосного, напр.: *йач'м'ін о'вес* (А), а по-друге, наголошений секундарний голосний [e] не випадає при словозміні, тобто поводитьсь не як секундарний, напр.: *а йа в'ідро набе'ру там йач'мен'у / ч'и о'весу* (А), *і по'сил'у йім о'весу* (А).

¹ Від кожного інформатора записано зв'язний текст, звучанням понад годину. Приклади з текстів діалектного мовлення подаємо з покликанням в дужках на першу літеру прізвища інформатора, в кількох випадках використовуємо як додатковий матеріал ще й не опрацьовані досі записи говіркового мовлення, паспортизацію цих прикладів позначаємо в дужках великою літерою Д.

Рідше фіксуємо приставний приголосний [г], напр.: *оч'е^мрет же'ж / листки все'ж гостре* (А); *та гарбу зап'раже* (Ф). Іменник *гарба* – тюркізм [ЕСУМ I 471].

На початку слова виступає голосний [и], напр.: *а баба мо'йа // бат'кова мати // з'Искр'іюки сама искр'іус'ка; мо'йа баба р'ідна / бат'кова мати / сама із Искроўк'і* (А).

Випадний голосний [о], «що може факультативно додаватися до початкового приголосного або відпадати перед ним» [Шевельов 2002: 575], представлений в аналізованих текстах по-різному, наприклад, іменник *город* уживаний як з початковим голосним, так і без нього, напр.: *на город шос' бат'ко і ніе но'сиу'йа ни знайу* (А); *те ж / ш'ч'ас / хаї вуз'ла / то це'ж на огород ни можна* (А); *оце'ж л'уди работайут' на огород'і* (А); *а в'ін робіу' ше на трактор'і мабут' / на огород'і* (Ф); *то йа ше работал'а-а / на город'і йак п'іду все попол'у* (Ф).

Відзначаємо також дублетні форми іменника *очерет*, форма без початкового голосного виявляється в мовленні жінки, напр.: *та ї по ч'е'ретах ле'жау* (Ф), а форма з таким голосним характерна для мовлення чоловіка, напр.: *ко'миш і оч'е'ретвоно'ж / ни одне* (А). Цілком очевидно, що треба буде з'ясувати, чи форми *ч'е'рет / оч'е'рет* є виявом різниці між мовленням жінок і чоловіків, чи причину слід шукати в чомусь іншому?

Прислівник *об'ш'ч'е*, крім уже раніше поданих форм, раз фіксуємо й без початкового голосного, напр.: *а ни'ч'ето нашій род // це / ну мати / бат'ко розказувау / із станц'ійі Цибул'ова* (А).

Так само немає початкового голосного коло іменника *огірок*, напр.: *сус'іди зб'ігл'ис' / принес'ли нам кисл'ач'ка і з'ір'к'іу* (Ф). Інформатор-чоловік, оповідаючи про свою першу роботу, вжив надзвичайно цікаву форму іменника *оберемок*, напр.: *ото с'іна'ж там лежит' // йа поб'іжу // меремк'іу два на // і би'кам* (А). Навіть якщо номен *меремок* зобов'язаний своєю появою аберациї пам'яті, то промовистим фактом є брак початкового [о].

Здається, вдалося зафіксувати цікаву форму з приставним [о], напр.: *а тра'ва / там овади / вода / шо зали'вайут' / помидори огур'ци там / вода б'іжит' там тра'ва та'ка росте // от // то йа ото / а там сп'іцал'но гзди(?) йес'т' // кос'ат' вади це'ж / ну шоб' ч'ис'те бу'ли* (А). Показово, що чужомовний (болгарський) іменник *вада* ‘рівчак для води’ [ЕСУМ I 318; Гриценко 1990: 217] потрапив до системи приставного / випадного голосного [о], а власне українські іменники *ос'ін* та *овес* чомусь залишилися поза цією системою.

Іменник *з'іма* (Ф; А) вживаний лише з кореневим голосним [і], що закономірно для південно-східного наріччя [Шевельов 2002: 850], цей голосний виступає ще й у таких формах, напр.: *тут ч'етир'і з'лиш'ім ч'и п'ат' к'ілометр'іу* (А); *та рас пол'із'ли на гор'ш'ч'е* (Ф); *ч'етир'ігоди ле'жау* (Ф). Звертання *братік* зустрічаємо в мовленні жінки, що народилася в сусідньому селі.

І ще відзначимо, що структура нашої говірки насправді уникає збігу двох голосних, пор.: *вс'і в ц'ім си'ел'і жи'ел'и // одно'с'ібно ше жи'ел'и* (Ф). У літературній мові нормативні лише форми з двома голосними *о*, напр.: *одноосібно* (СУМ 634–635).

Б. Консонантизм

Дзвінки приголосні перед глухими і в кінці слова оглушуються, напр.: *а то'д'і хл'ін са'доу'лат' / і хл'ін печ'ут'* (А).

Приголосні [т, д, н, л, с, з] пом'якшуються перед голосним [і], причому цей голосний може походити або з голосного [о] в новозакритому складі, або з якогось іншого голосного, напр.: *нас'т'іл // накр'ила і вс'о* (А), *с'т'ікло* (А). Іменник *с'т'ікло* продовжує староукраїнську форму *ст'ькло* < *st'ьklo [ЕСУМ V 275–276]. Постановня голосного [і] на місці секундарного [е] слід, мабуть, пояснити закритим складом та/або переднаголошеною позицією, хоча, очевидно, не треба нехтувати й можливим відштовхуванням від омонімічної дієслівної форми (маємо на увазі запис Марії Грінченко в Харківській губернії, що свідчить про живомовний характер іменника *ст'ькло*)². У цьому контексті, гадаємо, цікавою виявляється лексична паралель з розгляданого діалектного тексту до слобожанських говірок, а саме: іменник *поло'в'ід'а* ‘повінь’ [Гриценко 2004: 609], напр.: *йак половод'а іде то й'ійі зне'се; вода з'і-їде вже вс'а // с'т'іки це було // половод'а це все / спли'ве; о'це // ви'сноу'ю половод'а о'це іде / гр'азна вода* (А). Показово, що в нашому слові немає переходу [о] в закритому складі в голосний [і], хоча в слобожанських говірках ця зміна представлена.

У іменнику *т'істо* приголосний [т'] заступлений приголосним [к']: *дес' поб'іжиш / шос' робиш а те к'істо п'ідходить* (Д). Попереднє обстеження довколишніх сіл підтвердило, що форма *к'істо* широко вживана на Криворіжжі, тобто це особливість не лише говірки села Лозоватки.

Оскільки немає відповідної зміни приголосного [д'] на [т'], напр.: *і д'ід і баба і мама і бат'ко вс'і // і п'рад'іди вс'і в ц'ім си'ел'і жи'ел'и* (Ф); *а бат'ко це'ж / д'ід то во'ни'ж тут / і п'рад'ідтоже тут* (А), то можемо висловити припущення, що задньоязиковий [г'] розгляданій говірці не притаманний, очевидно,

²Грінченко Б. Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях. Выпуск 1. Рассказы, сказки, предания, пословицы, загадки и пр. – Чернигов, 1895. – С. 9-10.

історично. Мабуть, опосередковано свідчить про це ж і форма іменника *Паска*, напр.: *жінка каже так ран'ше ж мазали і на Паску вс'їгда* (А), тобто протиставлені задньоязикові *к : х*, а не *к : г*.

Африкуту [дж] зустрічаємо лише у двох формах, напр.: *та ї бджоли тоже так вони; що в'їн р'їс на од'їм мес'т'ї / ни роспоу'с'уджува'є'а* (А), а [дз] – тільки в одній контамінованій формі, напр.: *вода поб'їгла / дз'урки / струмки по//текла о'с'о в бере'г* (А).

У мовленні жінки послідовно виступає так званий «середній» [л'], причому в позиції перед дальшим складом із голосним [а] артикуляція «середнього» приголосного збігається з палатальною артикуляцією, напр.: *ої'їа ше'ж і гл'їха* (Ф); *сл'їх'ї мене* (Ф). Цей же «середній» [л'] у позиції перед складом із приголосним [н'] змінюється на звук [н], напр.: *о'то ма'нен'ка'кухон'ка і там п'їч'ї* (Ф); для мовлення чоловіка ця зміна начебто не характерна, напр.: *ну в'їн же'ж здоров'ї'їа'ж ма'лен'к'її* (А), *їа'ж о'то // ни го'н'її так по'ма'лен'ку* (А); *хоч'ї р'їч'ка ма'лен'ка бу'ла* (А), але в розповіді про батьківську хату чуємо *ма'нен'к'ї'ї шиб'їки*. Найвірогідніше, варіативність зміни [л'] на [н'] у мовленні чоловіка слід пояснити впливом літературної мови, очевидно, як і хисткий характер самого «середнього» [л'].

Пом'якшена вимова приголосного [ч'] не залежить від позиції в слові, напр.: *з р'їч'ки, а в'кого бу'ла ї п'їч'ї* (А), *кур'ам да'ла та кур'ч'атам* (Ф), що становить характерну рису аналізованих текстів.

У говірці афrikата [хв] послідовно заступає звук [ф], напр.: *Сох'в'їїа* (Ф); *бу'ї рудник Л'ен'їна / а то'д'ї бу'ї Хрунза* (Фрунзе – М. В.) (Ф); *с портх'вел'ч'їком* (Ф); *кух'ва'їку* (Ф). Цікаво відзначити, що в мовленні чоловіка збережено афrikату в іменнику *хверми*, а у словах, засвоєних з російської мови, такої афrikати вже немає, пор.: *х'верми'ж то / у си'їл'ї бу'ли*, але *шо'фером'їа ро'бі'її у'же шо'ф'ером / їа вс'у ж'їз'н'ї проро'бі'її шо'фером; на фронт* (А).

Зібраний матеріал засвідчує, що приголосний [р'] зберігає м'якість, напр.: *пос'їла'їе'ж ме'не там ч'ї вко'мор'у ч'ї тої у склад* (А); *ди'мар'ї* (А); *ква'тур'ї* (Ф); *у'ден'ї'возе на с'танц'їїу / а'ноч'у в ко'мор'у* (Ф); *та рас пол'їз'ли на гор'їш'ч'їе* (Ф).

Давні сполуки *губний приголосний + [j]* змінилися на сполуки *губний + приголосний [н']*, наприклад, *с'їм'н'а здорова* (А); *ну с'їм'н'а бу'ла ве'їлка* (Ф).

А в іменнику *соняшники* замість приголосного [н'] вживається [ї], напр.: *со'їашники то'д'ї бу'ли* (Ф).

Чергування приголосних послідовно збережене в мовленні чоловіка лише в окремих формах, напр.: *там у'берез'ї бу'ї сад* (А), а в решті випадків чергування вже немає, що, очевидно, слід пояснити впливом російської мови, напр.: *по'кладк'ї* (А); *а то в'хат'ї в стр'їх'ї в оч'ї'рет'ї* (А); *по'р'їч'к'ї* (А). Зате у мовленні жінки послідовно спостерігаємо чергування, напр.: *а там бу'ла пол'о'їка / а в т'її пол'о'їц'ї* (Ф); *ми бу'ли о'то в Зел'ен'її Бал'їц'ї* (Ф). Пізніші іменники-русизми, зрозуміло, такого чергування приголосних не потребують, напр.: *а доч'ка ж'їл'а в Ново'городк'їе* (Ф). Ще пор. безсумнівний русизм *їа // вже ї / ро'бі'її на Це'гок'ї* (А). Назва *Це'гок* утворена шляхом абривіації російського виразу *Центральный горнообогатительныйкомбинат*. У мовленні жінки ця ж назва оформлена відповідно до вимог української граматичної системи з випадним [о], пор.: *ни'ма л'їсу / а на Це'гку // по'їа'ві'їс'а Це'гок // і та'кого бу'ло дро'ї* (Ф).

Наші діалектні тексти подають цікаве протиставлення лексичних українізмів та русизмів, наприклад, *гребля : плоти́на*, пор.: *ран'ше їак стара р'їч'ка ше бу'ла // ну це до п'її'с'ат'ї'с'омого'года / бу'ли в нас гребл'ї / о'це тут о'с'о / од'на / дв'ї / три / ч'ї'тур'ї / ну об'їш'ч'їм і за си'їлом / п'їат'ї / об'їш'ч'їм'шото ш'їс'т'ї гребил'ї; о'це в п'її'с'ат'ї'с'ом'їм'год'ї'ї вже / плот'їну поставили* (А).

Таке ж протиставлення характерне і для оформлення, наприклад, суфікса *-ик*: жінка ніколи не жила за межами села, тому використовує лише таку форму, а оскільки чоловік працював у місті, то він уже послуговується зросійщеним варіантом, напр.: *а в'мене сест'ра'ї'менша / старша п'їш'їла на рудн'їк робит'ї* (Ф); *то бат'ко'ж п'їшо'ї та // на рудн'їк* (А).

Так само, здається, можна кваліфікувати форми *В'їрка / сест'ра* (Ф) і *адрес д'їч'ї'ата мен'ї не'їст'ки там на'п'їшут'ї / ч'ї В'їра на'п'їше* (Ф).

Морфологічні особливості

Числівники *два, три, чотири* у мовленні жінки послідовно поєднуються з іменниками чоловічого та жіночого родів у формі називного відмінка множини, напр.: *три ни'їд'їл'ї; сл'ї'їжил'їпо три'годи; три ду'ш'ї нап'їец'ї'а; о'це три к'їл'ометри* (Ф) (10 прикладів). А іменник середнього роду виступає у формі родового множини зі збірним числівником *нап'їшу д'во'їе сл'ов* (Ф), такий самий числівник бачимо й при множинному іменнику *згонил'ї д'во'їе суток* (Ф). Мовлення чоловіка характеризують як конструкції числівник + називний відмінок множини іменника *два кир'п'їч'їних заводи; два о'це ко'лод'аз'ї* (2 приклади), так і конструкції (2 приклади) числівник + родовий відмінок однини *там два ч'ї'са пере'їр'їву; може і три дн'їа* (А). Найвірогідніше, формули *два часа, три дня* виказують вплив російської мови.

У родовому відмінку однини іменників жіночого роду III відміни збережене старе закінчення *-и*, напр.: *їак то'б'ї'м'її он'уч'ок ска'зат'ї / радост'їїак о'то газету поч'ї'їтай'ї; їа ни'їе то шо вже с'мерт'ї / а сил'но'їж бо'їалас'ї'шоб ни от'дат'ї'їого ні'кому* (Д); *о'то їа // з ви'їс'ни аж і до'осени'тоже / бригад'ї'їра во'зі'ї* (А).

У давальному відмінку однини іменники чоловічого роду мають закінчення *-ові, -еві*, напр.: *на х'мел'ев'ї'ї па'ху-їш'ч'її; і хл'їб на х'мел'ев'ї'ї добрий бу'ї; тис'ач'ї'у да'ли Вал'їериков'ї'ї о'це / бат'ков'ї'їїї* (Ф).

В орудному відмінку однини іменників І відміни виступає послідовно флексія *-ою* (54 фіксації), напр.: *ну зр'язної водою ж не буде; як кригою все прочисте; а вис// з'імою особено / ви'сною* (А) // *от'ко / з гол'ою; як бу'ла ше д'ічу'ною; а з'імою в хатах гу'ли* (Ф), форми закінчення *-ой* ми не зафіксували, відповідно до сказаного, в прикметникових та займенникових формах так само виступає закінчення *-ою*: *оце їде і тою стороною ї до нас; б'ілою глиною плитка об'мажи'а; і вони за мною* (А). Пор. у степових говірках «в ор. відмінку одн. І відміни закінчення досить часто неусталені, спостерігаються паралельні *-ою, -ію, -ої, -еї*» [Жилко 1966: 267].

В орудному відмінку іменників II відміни флексія *-ом* при основі на шиплячій приголосній, здається, вказує на змішування закінчень різних варіантів відмінювання, напр.: *ото кирпич'ом ... і з'імою ним у хат'і топл'ат* (А). Показово, що Словник Бориса Грінченка слово *кирпич* зі значенням «плити назово для топки в печах» пов'язує з Харківською та Катеринославською губерніями [Гр II 239]. Відзначимо, що в мовленні чоловіка цей номен позначає ще й «цеглу», напр.: *плитка п'ич // це с кирпич'а // кирпич'ом викладавали* (А). Отже, власне сам тюркізм *кирпич* [ЕСУМ II 437] вимагає, ймовірно, глибокого опрацювання.

Повертаючись до змішування закінчень різних варіантів іменників II відміни, звернемо увагу на те, що в мовленні жінки подібного явища не відзначаємо, напр.: *ран'ше бу'ли т'і / скрин'і / як ото сундук // а ми з'воздем о'д'імкни'ем* (Ф). Цікаво, що іменники з основою на *-й-* (тобто м'якої групи) мають винятково закінчення *-ем*, напр.: *а ото з'іму ї топл'и т'іки кура'єм; нас'п'ід з'но'єм / а з'верху рами / с'т'ікло* (А).

Іменник *звозд*, поза всякий сумнів, збережений у говірці віддавна: *звоздъ* < **vozdz* [ЕСУМ I 486], приклади із середньоукраїнської мови подано в СУМ XVI–п. п. XVII VI 197–198. Принагідно вкажемо, що праслов'янська сполука **kv-* перед *h* змінилася на *цв-*, напр.: *ли'сточки цв'ітки та'к'і па'хуш'ч'і* (Ф).

Кличний відмінок тотожний називному, напр.: *кажу / бат'ко ви'ж пома'лен'ку* (Ф).

У називному відмінку множини в іменниках чоловічого роду виступає збірно-множинне закінчення *-а*, напр.: *а вже це як нач'ну'а овош'ч'а* (Ф). Такі форми не рідкість на Криворіжжі, наприклад, **помідора: х'востики проби'вайут' пом'ідору*, а в Лозоватці від переселення з Чернігівської області занотували ще й форму *продукта в'с'ака йес'т*. Ще пор.: *то'д'і вже там трактора по'явилис'* (А).

Для родового відмінка множини відзначимо помітний вплив закінчень іменників чоловічого роду на іменники жіночого роду, напр.: *ни' з'на'ю бук'в'і'ю; к'істоч'ки з обри'кос'і'ю* (Ф); *с тих с'грудк'і'ю; і мед там ото'ж з'ос'і'ю; потому шо воно кол'уч'к'і'ю у'його; і з плитк'і'ю все в одне в'ходе* (А). Також укажемо, що з двох новочасних іменників один виступає з флексією *-і'ю*, а другий – з нульовою *ни' було зварк'і'ю; ш'ч'ас стула все / а то'д'і'ж стул'ни' було* (А). Скоріше за все, таку відмінність у оформленні закінчень слід, мабуть, пояснити зіставленням іменника *зварка* з дієсловом *варити*, а іменник *стул* (чи *стуло*?) без співвідносних форм у говірці залишився чужим для мовної свідомості інформатора.

В орудному множини фіксуємо лише форму *к'ін'ми*, напр.: *к'ін'ми і бр// і волами // возили на огород; ше'ж биками ти'ж б'исто'но' по'йди'ш; а к'ін'ми це'ж // там роботи б// к'ін'а// кон'ам то'же роботи ба'гато було; по'лоли к'ін'ми* (А). Ще пор.: *ни з'лазил'и з ма'шини // д'і'ч'ат'ми це'я ш'ч'е* (Ф).

Вищий ступінь порівняння прикметників та прислівників твориться переважно за допомогою суфікса *-и-*, напр.: *хлопц'і старш'і* (А); *више хати нашої* (А); *крепше* (А); один раз фіксуємо суфікс *-иш-*: *ну хто на кон'ах то' бистр'іше б'іл'ше* (А). Форма *бистр'еї*, найпевніше, – рузизм. Із суплетивних форм відзначимо *наїл'уч'а з'л'ипки* (Ф).

Суперлативні форми виступають або синтетичні з префіксом *наї-*, напр.: *наїл'уч'а; наї'менша* (Ф) (2 фіксації), або аналітичні зі словом *самий* (9 фіксацій), напр.: *си'стра в'мене і брат / старш'і були / йа'самий менш'ий* (А); *а сама старша... так та вмер'ла вже да'юно* (Ф); *це'самий старш'ий м'ій син* (Ф). Ще пор. прислівникову форму: *та ми'н'і було' саме хуже // запр'а'гат* (А).

Тут же вкажемо, що лише раз фіксуємо конструкцію *менша за мене* (Ф), інших варіантів поки не виявлено.

Прийменникові форми займенника 3-ї особи однини та множини в непрямих відмінках виступають без приставного приголосного [н], напр.: *ствол і / по'йому ли'сточ'ки так* (А); *в'ін горит' / з'його жар та'кі* (А); *один син у'їх бу'є* (Ф); *то'їх позаб'ирал'и і'їх пови// а'їх повисил'ал'и са'мих* (Ф). Пор. *і з'імою ним у'хат'і топл'ат* (А).

Указівний займенник *цей* (7 фіксацій) має лише одну дублетну форму *оцеї* (А), для жіночого роду тільки *ця* (4 форми), а для середнього роду *це* (80 форм) і 8 форм *оце*.

Присвійні займенники функціонують лише у стягнених формах, напр.: *і в'мого'бат'ка була хата* (А); *оце / в'мого'д'іда бу'ло // с'ім коро'є* (Ф). Причому наголошеним є перший голосний, тобто збережено південно-західний тип наголошування займенників (пор.: «у степових говірках дніпропетровсько-кіровоградської групи поширені нестягнені форми присвійних займенників чоловічого і середнього роду в родовому і знахідному відмінках однини» [Жилко 1966: 268]).

У неозначеному займенника збережена заперечна частка *ни*, що продовжує староукраїнську форму *ни* [Шевельов 2002: 843-844], напр.: *в'ін так р'іс // його'ни'хто ї'ни'їс'т* (А); *ни'було'ни'де* (А); *і по'лоли к'ін'ми // і там ко'де ї'орат'бу' // ни'де там трактором / ни'можна* (А). Хоча фіксуємо й форму *ніде*: *і вони // н'іде од'мене* (А); *сама не'їзди'ла н'іде* (Ф).

Означальний займенник *весь* у відмінкових формах множини виступає з флексійним голосним *-и-*, а не фонетично сподіваним *-і-* (<всьхъ>), напр.: *а там у сус'ід їй всих там було* // *садок* (А); *у сих тих / то йа'кихс'* / *дуже бага'ч їй* (Ф); *знайу букви / у сих ни'знал'а* (Ф); *а нас у сих пови'возил'и* (Ф). Зміну старого *h* на голосний *-и-* пояснено змішуванням «твердої» та «м'якої» груп займенників, «а також, можливо, під впливом прикметників твердої групи замінюють своє кореневе *h* на *и* (*тихъ, тимъ, тими*). З цих новіших форм виникли вже сучасні українські форми цих займенників: *тих, тими, натих* (пор. також форми ряду південно-західних говорів: *всих, вс'их, всим, вс'им, всими, вс'ими, вс'има* та ін.)» [Бевзенко 1960: 175].

Інфінітиви дієслів з основою на голосний має формотворчий суфікс *-ть*, напр.: *ни'ри'ходить'* / *можна було; по кам'ин':ах пли'зат'* / *ни'будут'*; *да'ваї то'д'і отки'дат'*; *це каже бат'ко і х'вате ло'вит'* / *нам ц'їйей риби; то воно'ж буде зат'їкат'* (А). Інфінітивні основи на приголосний мають у своєму складі суфікс *-ти*, напр.: *каже ни'буде д'їла / будемо їти*; *шо там у'ду'хо'ж'ї можна спи'к'ти*; *шос'їйсти та'ке шос'*; *по'їхат' там полу'ч'ит' приве'сти* (А); *і це йак нек'ти хл'їб; та треба їй принести*; *с портх'вел'ч'иком при'б'їгти* (Ф).

У першій особі однини теперішнього часу при дієвідмінюванні спостерігаємо збереження основи, тобто кінцеві приголосні [т, д, с, з] не змінюються, напр.: *і о'це йа в'об'їд їйх одво'з'у і приво'з'у; а з'їмо'у в кон'їшин'у / поза'вод'у; йа вже сам / нано'с'у о'це в'їдер'дес'ат' води в ц'у'д'їжку* (А); *а це вже два'годи ни ход'у* (Ф).

На жаль, обмежений обсяг матеріалу не дозволяє зробити переконливих висновків про особливості функціонування особових дієслівних закінчень у третій особі однини теперішнього часу (простого майбутнього часу), напр.: *ступен'ки поро'бе; вже кон'їх їйх'корме* (А), і ще паралельні форми *о'це йак на'топе'мати; таї' / п'їч' / може і три дн'а* // *га'р'ач'а йак / шо на п'їч'ї не'в'лежиш* // *ни'можна'ж ли'жат' йак / на'топит'* (А).

У першій особі множини теперішнього часу виступає переважно (40 фіксацій) закінчення *-м*, напр.: *каже п'їде'м по'рибу; ну'будем о'це ка'зат'* (А); *об'ч'ухру'їм / листоч'ки; за'парим о'пароч'ку* (Ф); рідше (20 форм) – закінчення *-мо*, напр.: *каже ни'буде д'їла / будемо їти* (А); *на п'їч'ї сиди'мо* (Ф). Встановити закономірність у вживанні таких форм поки що не вдалося, проте повертає до себе увагу те, що при збігові кількох форм із закінченням *-м*, одна матиме флексію *-мо*, напр.: *а ми г'воздем о'д'їмкни'м; / знайїмце* [нерозб.] // *од'р'їжемо / хл'їба; так ми пови'зем бур'аки возиком* // *ут'р'ох спр'ажї'мос'а і ото шо ми дови'зем / аж на рудник* // *та бур'аки т'ї прода'мо / та купи'м тул'ки та хл'їба / і о'це ми живе-е'мо на ши'року'ногу* (Ф).

Майбутній час в аналізованих текстах представлений 3 прикладами синтетичних форм із суфіксом *-м* та одним прикладом аналітичної форми, напр.: *а так / з'лина / ну'мокра во'на сто'їатиме; н'їхто і ни'знатиме; ч'о'ж йа ту'ди їтиму* (А); *думайу / ну'їа'ж буду'ни'сат'* (Ф).

У дієсловах постійно збережено [й] на стику префіксальної та кореневої морфем, напр.: *йак бат'ко при'їшо'ї з'арм'її* (А); *на степ'ви'їдем* (Ф).

Синтаксичні особливості

Виразною особливістю нашої говірки буде, очевидно, паралельне вживання конструкцій типу *пасу коней* // *пасу коні*, напр.: *конеї позаби'рали; о'це при'в'їу то'б'ї коней* (Ф); *і напу'вайїм скот і кон'ї* (Ф); *ну сви'ней ни'держал'и* (Ф); *лободу'їїли тра'ву'їїли ховраш'ки'їїли жаби'їїли все'їїли шо було* (Д).

Іменна частина складеного присудка виражена як формою називного відмінка, напр.: *це йа сам'л'їч'но'бач'їу'ї сам тон'та'ї / хоч'ї па'цан бу'ї* (А), так і формою орудного: *а'ран'ше / ше йа па'цаном бу'ї* (А); причому раз фіксуємо конструкцію з нульовою зв'язкою *ну а кол'хози ше і йа па'цаном* (А).

Розглядані тексти засвідчують використання конструкцій із прийменником *по* для вказівки

– на мету руху, напр.: *каже п'їде'м по'рибу; мати каже по'воду; три ду'ш'ї на'їйец':а та вп'ат'вер'тайус' по'воду* (Ф);

– на місце дії, напр.: *там п'їшо'ї ни'ри'їшо'ї по'кам'їн':ах і вс'о; во'ни по'кладк'ї* (А); *та і по'ч'ере'тах л'е'жа'ї / і по'бол'о'тах* (Ф); *по'балках; л'ози тут були'сил'но по'р'їч'к'ї* (А).

Щоб окреслити час, коли відбувалася дія, інформатор використовує конструкції з прийменником *при*, напр.: *це при'па'нах ше во'но да'їно і да'їно; це вже ж // при'ми'н'ї вже нач'ало'с'а; то це ше // при'цар'у'Гороху* (А). До речі, формулу *да'їно і да'їно* 'дуже давно' відзначаємо й у говірці міста Кривий Ріг.

І ще вкажемо на послідовне вживання прислівника *де* в ролі обставини місця замість літературного сполучника *куди*, напр.: *повисил'ал'и // а де вже висил'ал'и йа ни'знайу; це де нас // де нас возил'и* (Ф). Дослідники називають цю рису «дуже давньою» [Робчук, Павлюк 2003: 78]. А в мовленні чоловіка вже спорадично відзначаємо сполучник *куди*, що можемо пояснити впливом літературної мови (навчання в середній школі), напр.: *везут' / в'город на / по'мага'з'їнах у лар'ках куди там во'ни воз'ат' йа ни'знайу'їже* (А).

Діалектні тексти засвідчують уживання іменників *батько, мати* з іншими частинами мови переважно у формі так званої пошанної множини, напр.: *їа знайу / мама ше ходил'и / а то'д'ї вже'мама вмерл'и* (Ф); *та кажу / бат'кови'ж помален'ку* (А), хоча поряд із такими формами виступають і форми в однині, напр.: *це по'мазала'мати і / п'їшли / корзину сол'оми занесла / потрусила'ї хат'ї* (А); *то'мама по'покрич'ал'а* (Ф).

Лексичні особливості

У розглянутих діалектних текстах іменники *тиждень* та *неділя* семантично розмежовані, крім одного вживання, напр.: *перетоу'ч'ут' ту со'лому / за' тижден' там* (А); *то це раз у' тижден' / ч'и в суботу там ч'и в нед'іл'у* (Ф); *йак'н'роїде крига / зг'ін / йак'н'роїде / про'ч'исте все / і це нед'іл' за три-и* (А).

У говірці збережено ще праслов'янську форму назви **želězo > жєлізо* [ЕСУМ II 228-229; Німчук 1993: 138, 140; приклади середньоукраїнської мови подано в СУМ XVI–п.п. XVII IX 139-142]: *а во'на* (корова – М. В.) *з'їла жє'л'їз'яку* (Ф); від цього іменника утворено й відповідний прикметник: *дєс' дост'ау' бат'ко і д'їжк'у та'ку жє'л'їз'н'ї* (А).

Інформатор семантично розрізняє іменники *бочка* [ЕСУМ I 240] та *діжка* [ЕСУМ II 88], напр.: *там бат'ко ўже / дост'ау' / ч'и та'ку д'їжк'у // ну да // дєс' дост'ау' бат'ко і д'їжк'у та'ку жє'л'їз'н'ї // сп'їд ч'ого? / ч'и може сп'їд боч'ки з йа'кої? / ну туди в'їдер на дєс'ат'* (А).

В аналізованому тексті відзначаємо прислівник *живо* зі значенням 'швидко, хутко': *та / так живо в'мєрл'а* (Ф). Здається, найранішу фіксацію слова з цим значенням віднайшли в Четьї 1489 р., хоча форма, поза всякий сумнів, ще праслов'янська [СУМ XVI–п.п. XVII IX 151]. А інший прислівник *во'ни л'оу'ко жил'и* (Ф), генетично пов'язаний із говірками північного наріччя, пор. 'хорошо; красиво' (Гр. II 374).

Номен *скот*, безумовно, продовжує праслов'янське **skotъ* [ЕСУМ V 238–239], напр.: *і напу'вайім скот і кон'ї* (Ф). Значення цього іменника 'скотина, домашнєе животноє (преимущественно из рогатого скота)' [Ср. III 387], зафіксованого ще староукраїнськими текстами, скоріше за все, не змінилося від праслов'янського періоду, пор. *полониша скоты и конї. вельблуды и чел'дѣ. и приведоста и в землю свою* (ПВЛ 228) та *о'це / в'мого д'їда бу'л'о // с'їм ко'роу' // кон'ї // во'л'ц... і та'к і д'їжк'и сто'їат' // кон'уш'н'ї здо'ров'ї // в кон'уш'н'ах / і ма'ма ка'же на'т'агу'їм // і напу'вайім скот і кон'ї* (Ф).

Очевидно, старою буде й назва *стєп* [ЕСУМ V 409], що в говірці зазнала трансформації, напр.: *і под'їл'єн'ї стєп'и / це м'їстєп а це м'ї стєп а це м'ї стєп; са'мого с'тариого в'били / на'наш'їм с'тєпу / о'це с'уди стєп* (Ф). Аналізований текст, здається, дає підстави говорити про опозицію іменників *стєп* : *полє*, напр.: *п'їсл'а того йак'н'роїде зг'ін // во'да зб'їжит' // все с'тєп'їу та с'пол'їу* (А).

Іменник *пш'їнка* має значення 'кукурудза' [ЕСУМ IV 648], напр.: *пш'їнк'и то'д'ї ж' пол'ол'и; пш'їнк'и то та'к'ї // об'ч'ухру'їм / л'ист'оч'ки / ко'ров'ї там / а т'ї цур'ки // пол'а'мал'и і в'п'їч' // на'пал'увал'и* (Ф).

Номен *хата* вживаний на позначення будинка і окремої кімнати, наприклад: *в во'їну хату розбило; дєс' здо'рова пло'ш'ч'ад'ка // так при'мерно йак'о'це хата і ше ї ту хату* (А), пор. СУМ 11: 28–29.

Цікаво відзначити, як жінки називає свого чоловіка, напр.: *то м'ї хаз'аїн' робїу' на кон'ах / та гар'бу за'п'р'аже і то накл'адє по'їну* (Ф).

Здається, в аналізованих текстах представлено диференційоване вживання прикметника-займенника *цїлий* та означального займенника *вєсь*, напр.: *о'то ц'їлуз'їму'ж на п'їч'ї / там тепло і вс'о* (А); *п'їшл'а шоб до'дому / бо на стєп на ц'їл'їй ден'* (Ф) та *про'їшоу' вєс' л'од* (А). Юрій Шевельов говорить, що форма *цїлий* характеризує західноукраїнський слововжиток, а форма *вєсь* – східноукраїнський [Шевельов 1996: 46, 99-100]. Наголос нормально має бути на кореневому голосному [Шевельов 1996: 136], як і бачимо в наших формах.

Отже, проаналізований матеріал дозволяє стверджувати, що говірка села Лозоватки Криворізького району Дніпропетровської області органічно входить до степового говору і виявляє спільні риси як з північним, так і з південно-західним наріччями української мови. Власне характер поєднання та вияву проаналізованих діалектних особливостей і складає специфіку мовної будови досліджуваної говірки. Зрозуміло, що говорити певніше про загальний або локальний характер розглянутих у статті говіркових рис поки що не доводиться, оскільки обґрунтування таких висновків вимагає, ясна річ, залучення до розгляду відповідного фактичного матеріалу з ще хоча б кількох населених пунктів Криворізького району Дніпропетровської області.

Література

- Бєвзєнко 1960: Бєвзєнко, С.П. Історична морфологія української мови [Текст] / С. П. Бєвзєнко. – Ужгород, 1960. – 416 с.
- Гриценко 1990: Гриценко, П.Ю. Ареальне варіювання лєксикі [Текст] / П. Ю. Гриценко. – К. : Наук. думка, 1990. – 272 с.
- Гриценко 2004: Гриценко, П.Ю. Слобожанський говір [Текст] / П. Ю. Гриценко. // Українська мова : Енциклопедія. Видання другє, виправленє і доповненє. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. Бажана, 2004. – С. 608-609.
- Жилко 1966: Жилко, Ф.Т. Нариси з діалектології української мови [Текст] / Ф. Т. Жилко. – К. : Рад. школа, 1966. – 308 с.
- Німчук 1993: Німчук, В.В. Давньоруська спадщина в лєксикі української мови [Текст] / В. В. Німчук. – К. : Наук. думка, 1992. – 416 с.
- Робчук, Павлюк 2003: Микола Павлюк, Іван Робчук. Українські говори Румунії. Діалектні тексти [Текст] / М. Павлюк, І. Робчук. – Едмонтон – Львів – Нью-Йорк – Торонто : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2003. – 784 + XVI.
- Шевельов 1996: Шевельов, Ю. Внесок Галичини у формування української літературної мови [Текст] / Ю. В. Шевельов. – Львів – Нью-Йорк, 1996. – 192 с.

Шевельов 2002: Шевельов, Ю. Исторична фонологія української мови [Текст] / Ю. В. Шевельов. – Харків, 2002. – 1054 с.

Джерела

- АУМ – Атлас української мови. – К. : Наук. думка, 2001. – Т. 3.
Гр. – Грінченко, Б. Словарь української мови. Надрук. з видання 1907–1909 рр фотомеханічним способом. – К. : Вид-во АН УРСР, 1958. – Т. 1–4.
ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: у семи томах. – К.: Наукова думка, 1982–2005. – Т. 1–5.
ПВЛ – Повесть временных лет // Полное собрание русских летописей. Т. 1. Лаврентьевская летопись. – Ленинград, 1926. – 286 с.
Ср. – Срезневский, И.И. Материалы для словаря древнерусского языка. – Спб., 1893–1912. – Т. 1–3.
СУМ – Словник української мови: в 11 т. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. 1–11.
СУМ XVI–п. п. XVII – Словник української мови XVI–першої половини XVII ст. – Львів, 1994–2005. – Вип. 1–12.

В статтє представлєны описанє самых главных особенностей степного говора деревни Лозоватка, а также выявлены и рассмотрены главные фонетические, грамматические, синтаксические и лексические черты, которые характеризуют данный говор как языковую систему.

Ключевые слова: говор, диалектный текст, языковые черты говора.

The article deals with a description of the main peculiarities of the steppe subdialect of Lozovatka village. The author scrutinizes the main phonetical, grammatical, syntactical and lexical peculiarities and shows that they characterize the mentioned subdialect as a language system.

Keywords: subdialect, texts of a dialect, peculiarities of a subdialect.

Надійшла до редакції 21 жовтня 2011 року.

Марина Волошинова

ББК 81.2Укр – 67
УДК 811.161.2'282.2.

ДИНАМІКА НАЗВ КУХОННОГО НАЧИННЯ В УКРАЇНСЬКИХ СХІДНОСЛОБОЖАНСЬКИХ ГОВІРКАХ

У статті досліджено динамічні процеси в діалектній лексичній групі на прикладі тематичної групи лексики „Кухонне начиння”. Здійснено зіставний аналіз маніфестантів, виявлених в українських східнослобожанських говірках, з іншими діалектними континуумами української мови, визначено їхню функціональну активність.

Ключові слова: сема, номен, лексема, реалія, східнослобожанські говірки, кухонне начиння.

Лексика, яка відбиває реалії повсякденного побуту й тісно пов'язана з життям народу, завжди привертала увагу науковців. Такою зокрема є тематична група лексики (ТГЛ) „Кухонне начиння”. Начиння – це обслуговуючий, периферійний складник сфери харчування та житлово-поселенського комплексу. Водночас високий ступінь спеціалізації певних наборів начиння, їх функціональне розмежування, достатньо розвинені галузі виробництва, що створювали начиння, – усе це дає змогу розглядати його як самостійне явище матеріальної культури [УМ 1993: 71].

В україністиці найбільш повно досліджено окреслену ТГЛ на матеріалі говірок південно-західного наріччя. У різний час зверталися до її системного вивчення З. Ганудель [Ганудель 1980] – говори Східної Словаччини, Е. Гоца [Гоца 2001] – карпатські говори. Побутову лексику переселенського російського говору в південно-східній частині Харківської області вивчала О. Володимирська [Володимирська 1977]. Окремі розвідки, присвячені вивченню посуду й кухонного начиння, належать З. Бичку [Бичко 1983], Я. Вакалюк [Вакалюк 1983], С. Панцьо [Панцьо 1999], Г. Мартинович [Мартинович 1999]. Об'єктом вивчення лексики на позначення кухонного начиння стала в роботах російських діалектологів – Л. Максимової [Максимової 1976], Л. Балахонової [Балахонова 1980], Л. Власової [Власова 2002] та ін.

Мета пропонованої статті – здійснити лексико-семантичний аналіз назв кухонного начиння та відстежити динамічні процеси в цій групі лексики. Заявлена мета передбачає розв'язання таких завдань: на підставі польових записів установити функціональну активність номенів на позначення досліджуваних сем в українських східнослобожанських говірках; виявити лексичні паралелі репрезентантів аналізованих сем в інших діалектних континуумах; проаналізувати в діахронії та синхронії лексеми ТГЛ „Кухонне начиння”.

Джерелами дослідження слугують власні записи діалектного матеріалу в 38 говірках Східної Слобожанщини, здійснені у 2009 – 2011 рр.; Словник української мови в чотирьох томах Б. Грінченка; Словник української мови в 11-и томах; сучасні діалектні словники.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що системного й комплексного опису кухонного начиння як окремого складника предметно-побутової лексики на матеріалі східнослобожанських українських говірок здійснено не було.

Динамічні зміни в мові – процес перманентний. Словниковий склад мови постійно оновлюється за рахунок запозичень з інших мов, виникнення нових реалій, що потребують найменувань, разом з тим поступово зникають деякі реалії, а, отже, відповідно й номени на їх позначення з часом виходять з активного вжитку й архаїзуються. Дослідженню динаміки мовних одиниць присвячено праці українських (К. Глуховцева [Глуховцева 2005], С. Карпіловська [Карпіловська 2007; 2008], Л. Струганець [Струганець 2002], Л. Тищенко [Тищенко 2002] та ін.) і зарубіжних (Н. Голев [Голев 1989], Я. Горещкий [Горещкий 1988] та ін.) мовознавців. Діалектні слова відображають ціннісне сприйняття світу носіями мови. На думку російської дослідниці Л. Власової, головне завдання сучасних дослідників-діалектологів полягає у фіксуванні й збереженні реалій, які поступово зникають з вжитку разом з поколіннями людей [Власова 2002].

Для аналізу ТГЛ „Кухонне начиння” обрано семи, що демонструють процеси механічної обробки їжі та задіяні в процесі її приготування: ‘пристрій для роздрібнювання переважно овочів, просовуючи їх по шорсткій поверхні’, ‘довгий дерев’яний держак з двома металевими заокругленими ріжками на кінці, якими беруть і ставлять у піч або виймають з неї горщики, чавуни’, ‘знаряддя у вигляді насадженого на держак залізного прута з розплесканим загнутим кінцем для перемішування палива в печі й вигрібання з неї жару, попелу’, ‘пристрій для розкочування тіста’, ‘пристрій з товкачем для лушення та подрібнення різних речовин’, ‘дерев’яний товкач, яким розтирають мак, зерно’.

Сему ‘пристрій для роздрібнювання переважно овочів, просовуючи їх по шорсткій поверхні’ в більшості аналізованих говірок Східної Слобожанщини (24 н. п.) представлено лексемою *’т’орка* (Білвод, Білкур, Бонд, Бут, Вес, Донц, Калм, КарвСол, Кон, Куз, Міл, МалХ, Новл, Новоах, Павл, Підгор, Пflug, По, Прос, Сват, Ст, Тар, Чмир, Шпот). Спорадично зафіксовано номени *те^р’тушка* (Кол, Коляд, Куз, Пет, Пflug, Шпот) й *’терка* (Берез, Білвод, Біллуц, Новай), а також демінутиви *те^р’туше^ч’ка* (Висч), *’т’ороч’ка* (Мороз).

Усі виявлені репрезентанти аналізованої семи властиві й іншим діалектним континуумам української мови: *’терка*, *те^р’тушка* ‘тертка для овочів’; ‘тертка, тертушка’ [Аркушин: II, 196; ГГ: 183; Онишкевич: II, 258; Негрич: 167]; *’терко;’тердко* ‘тертка’ [Шило: 252; Онишкевич: II, 258]; *’тьорка;’тьорочка* ‘тертка кухонна’; ‘тертушка, на якій труть моркву, буряк, сир тощо’ [Чабаненко: IV, 143; МССУГ: 106].

З тотожного значенням лексеми зафіксовано в Словнику української мови (СУМ): *Тертка* 1. Кухонний предмет – металева пластинка з густо пробитими дрібними отворами, об гострі краї яких труть що-небудь; *тертушка* ‘т. с., що тертка’ [СУМ: X, 99, 100] та Словнику української мови за ред. Б. Грінченка (СГ): *тертка* = *тертушка* – терка [Грінченко: IV, 258].

Сему ‘довгий дерев’яний держак з двома металевими заокругленими ріжками на кінці, якими беруть і ставлять у піч або виймають з неї горщики, чавуни’ репрезентовано в більшості обстежених говірок маніфестантом *ро’гач*’ (Берез, Білвод, Бонд, Вес, Висч, Донц, Калм, Кол, Коляд, Куз, Лим, Міл, Мороз, МалХ, Новай, Новб, Новл, Пет, Підгор, Піщ, Пflug, Прос, Сват, Смол, Солід, Ст, Тар, Чмир, Шпот). У поодиноких випадках репрезентантами семи є *ко’ц’уба* (Біллуц, Бут), *’вилошн’єк* (Білкур), *ч’ан’л’їя* (Біллуц, Павл, Прос, Шпот) та спільнокореновими номенами, які демонструють відмінності в роді, – *ч’ан’л’їя* (Смол), *ч’ан’л’їй* (Мак). Множинні форми та демінутиви виявлено спорадично: *рога’ч’ї* (Білкур, Павл, По, Сват, Тар), *ро’гач’їк* (Піщ, Прос). Зафіксований номен *ух’ват* (Вес, Новл, Прос) постав, імовірно, унаслідок впливу суміжних російських говірок, пор.: *ухват* – металлическая рогатка на длинной рукоятке для подхватывания в печи горшков, чугунов [ТСРЯ: 883].

Аналізована сема властива й іншим діалектам української мови. Так, у поліському наріччі виявлено фонетичні й граматичні варіанти, наприклад: *рога’л’ї* ‘рогачі для виймання з печі горщиків’ [Аркушин: II, 122]; *’вила;вилка;вілки, ’вілка;вілкі, рога’чі; ’вилка;вилки / ’вілкі, ви’лошник / ви’лочник / ви’лишник* ‘рогач’ [Лисенко 1974: 44, 186; МСГГ: 22; Лисенко 1961: 21]; *чипл’їя* ‘пристрій для виймання сковороди з печі у вигляді залізного прута із загнутим кінцем’ [Аркушин: II, 252]. В інших діалектах української мови зафіксовано номени: *ро’гачка* ‘залізні вила з двома ріжками’ [Євтушок: 110]; *чипл’їя*, ‘прилад, яким чіпляють сковороду й витягають з печі’ [Ващенко: 98]; *чипл’їя* ‘прилад, яким витягають сковороду та інший посуд з печі’ [Сизько: 91]; *чипл’я* ‘чиплія’ [Корзонюк: 254]; *ух’ват* ‘рогач’; ‘коцюба’, ‘брачки’ [Лисенко 1974: 221; Чабаненко: IV, 179; Лисенко 1961: 66]; *х’ватки* ‘рогач, яким витягають сковороду з печі’ [Сизько: 88]; *х’ватка* ‘чиплія, прилад у вигляді залізного гачка на довгому держаку для витягання з печі сковороди’ [Євтушок: 126]; *коц’уба* ‘кочерга’ [Ващенко: 50].

Маніфестанти, що ілюструють аналізовану сему, наявні в СУМ зі значеннями, що властиві східнослобожанським говіркам та говіркам інших наріч: *рогач* 1. довгий дерев’яний держак з двома металевими заокругленими ріжками на кінці, якими беруть і ставлять у піч або виймають з неї горщики, чавуни [СУМ: VIII, 591]; *чиплія/чиплія* – кухарське знаряддя, за допомогою якого переносять гарячу сковороду – залізний гачок з

дерев'яним держалном [СУМ: XI, 268]. У СГ подано лексеми *рогач/рогачик* 'ухвать', а також номен *чаплія* 'сковородник, которимь беруть сковороду' [Грінченко: IV, 27, 444].

Сему 'знаряддя у вигляді насадженого на держак залізного прута з розплесканим загнутим кінцем для перемішування палива в печі й вигрібання з неї жару, попелу' маніфестовано номеном *коч'є'р'га*, зафіксованим у 32 говірках (Берез, Білвод, Білкур, Бонд, Бут, Вес, Висч, Донц, КарвСол, Кол, Коляд, Кон, Куз, Лим, Міл, Мороз, МалХ, Новай, Новб, Новоах, Пет, Підгор, Піщ, Пług, По, Прос, Смол, Соліл, Ст, Тар, Чмир, Шпот). Меншу функціональну активність має лексема *коч'є'р'ошка* (Вес, Висч, Калм, Кон, Куз, Новай, Павл, Піщ). Локально обмеженими є лексеми *ко'ц'уба* (Берез, Біллуц, Білкур, Пług), *чап'л'їйка* (Білвод, Біллуц, Шпот), *ро'гач'* (Лим), *ко'в'їн'ка* (Сват). Множинну форму та двослівний номен зафіксовано спорадично: *коч'є'р'ошки* (Білвод), *ко'ч'єрги зал'їзн'ї* (Кол).

Усі названі лексеми властиві іншим, зокрема й віддаленим діалектам, пор.: у гуцульських говірках – *ко'черга*, *ко'цюба* (*ка'цюба*); *ко'черьга/коцю'ба* 'коцюба до вогню в колибі' [ГГ: 103, Негрич: 99; СГСБ: 294; МСГГ: 85]. У західноволинських говірках зафіксовано фонетичний варіант *куцю'ба* [Корзонюк 1987: 151]. Для польських говірок властиві маніфестанти *ко'ц'уба*, *коче'рошка*; фонетичні варіанти *каве'ня*, *кове'ня*, *коме'ня*; *кавеня / ковеня / ковеня / ковиння / коменя*, *ка'цюба / ка'цюбка* [Лисенко 1961: 33; Лисенко 1974: 87, 93; Аркушин: I, 248]. У словниках подільських та бойківських говірок подано номен *ко'цюба* [Брилинський: 52; Онишкевич: I, 282]; надністрянських – маніфестанти *кацю'ба*, *ко'черга*, *ку'цюба* [Шило: 139, 151, 157]. Наголосимо, що всі названі лексеми, виявлені в інших діалектних континуумах, мають спільне із східнословобжанськими говірками значення.

У СГ наявні всі притаманні говіркам Східної Слобожанщини репрезентанти аналізованої семи: *кочер'га*, *коче'режка*, *коцю'ба* [Грінченко: II, 295]. Лексему *ко'в'їнька* наведено із значенням 'палиця съ загнутимь концомь' [Грінченко: II, 262]; таке саме значення для цієї лексеми подає й СУМ: 'палиця з загнутим кінцем' [СУМ: IV, 205]. Номени *коцю'ба* й *кочерга*, уживані в літературній мові, не мають семантичних відмінностей порівняно з аналізованими говірками [СУМ: IV, 314, 315].

Незначний репертуар лексем виявлено для семи 'пристрій з товкачем для лушення та подрібнення різних речовин'. Так, номен *с'тупа* зафіксовано у 29 східнословобжанських говірках (Білвод, Білкур, Біллуц, Бонд, Вес, Висч, Донц, Калм, КарвСол, Кол, Коляд, Куз, Лим, Мак, Мороз, МалХ, Новай, Павл, Пет, Підгор, Пług, Прос, Сват, Смол, Солід, Ст, Тар, Чмир, Шпот). Словотвірний варіант *с'тупка* у трьох говірках (Білкур, Новай, Солід) є демінутивом до паралельно вживаного номена *с'тупа*, а ще в п'ятьох (Берез, Кон, Новб, Новл, Піщ) побутує як єдиний маніфестант семи. Спорадично вживаними є назви *мака'гон* (Бут) *тоу'кушка* (Кон, Новоах), *тоу'кач'* (Тар, Шпот).

Усі номени, зафіксовані в окресленому масиві, наявні й у діалектних словниках, і в словниках літературної мови з тотожним для обстежуваних говірок значенням, наприклад: *с'тупа* 'опихати зерно; в олійні', *с'тупка* 'товкач опихальної ступи'; 'ступа, у якій товчуть „логазу" (ячмінна крупа)' [СГСБ: 343; Онишкевич: II, 263]; *тоу'кач* 'дерев'яний стрижень у ступі', 'макогін', *тоу'качка* 'дерев'яна посудина, у якій товчуть сало для засмачення страви' [ГГ: 186]; *с'тупка* 'ступка'; *тоу'качка* 'дерев'яна посудина, у якій товчуть', *тоу'кач* 'твердий дерев'яний стрижень у ступі' [МСГГ: 185; 193]; *с'тупоч'ка*, *тоу'качка* 'ковганка', *тоу'куч'ка* 'макогін' [Чабаненко: IV, 113, 126]; *тоу'качка* 'металева ступка, у якій товчуть часник, перець' [СБГ: 547]; *с'тупа* – пристрій для лушення та подрібнення різних речовин (зерна, тютюну й т. ін.) [СУМ: IX, 804]; *с'тупка* – зменш. до *с'тупа* 'невелика посудина для розтирання чого-небудь' [СУМ: IX, 807]; *с'тупа* 'ступка, толчечя' [Грінченко: IV, 222], *товкач* 'песть въ ступкѣ' [Грінченко: IV, 269].

У буковинських говірках маніфестант *с'тупка* виявлено на позначення іншої реалії – 'солянка, видовбана з дерева (дерев'яна сільничка)' [СБГ: 531].

Отже, аналіз семи показав, що номени, зафіксовані в українських східнословобжанських говірках, мають здебільшого тотожне значення і в інших діалектних ареалах, і в українській літературній мові. Щоправда, іноді слово позначає не аналізовану реалію (напр., пристрій, у якому товчуть), а її деталь (див. значення, зафіксовані в гуцульських говірках та СГ).

Як свідчить наведений матеріал, в основному аналізовані лексеми не втратили свого значення й активно функціонують і в узусі діалектоносіїв, і в сучасній українській літературній мові, а отже, демонструють сталість зафіксованого матеріалу. Разом з тим, деякі реалії сьгодні відомі інформаторам як пристрої, які застосовувалися раніше, а в наш час не використовуються у зв'язку із зміною способів господарювання. Так, до зниклих або зникаючих реалій інформатори відносять *рогач* та *чаплійку*: *рога'ч'ї // ви'кори'с'товували їйх дл'а 'того / шоп доста'вати 'горшч'їки / ч'аву'ни / казан'ки із 'печ'ї // ве'лик'ї рога'ч'ї ї ма'лі бу'ли // (смт Білвод); ч'ап'л'їйка / за допо'могою 'нейі 'ран'ше ч'авун'ц'ї зні'мали з 'печ'ї* (Біллуц). Отже, спостерігаємо явище поступової архаїзації й переходу зазначених лексем до пасивного словникового запасу.

Сему 'пристрій для розкочування тіста' ілюструють в обстежених говірках три репрезентанти: *ка'ч'алка* (Білвод, Білкур, Бонд, Донц, Калм, КарвСол, Коляд, Кон, Куз, Лим, Мак, Міл, Мороз, МалХ, Новб, Новл, Павл, Пет, Підгор, Піщ, Пług, Прос, Смол, Солід, Тар, Чмир, Шпот), *с'калка* (Білвод, Білкур, Біллуц, Бут, Висч, Кол, Куз, Новоах, По, Сват, Ст), *ка'талка* (Берез, Новай).

Репрезентант *ка'чалка* та його фонетичний варіант *ка'чалко* наявні в словнику західнополіських говірок із значенням 'кругла палиця для розкачування білизни або тіста' [Аркушин: I, 214]. З таким самим значенням

аналізована лексема відома в східностепових говірках [МССУГ: 43]. У полтавських говірках номен *качалка* звужує своє значення, хоча й уживаний на позначення побутової реалії – ‘спеціально обструганий круглий дерев’яний валок, на який накатують білизну для прасування’ [Ващенко 1960: 42]. Цей процес демонструють і поліські говірки [Лисенко 1961: 34]. У словнику О. Євтушка номен *качалка* подано зі значенням ‘знаряддя для ущільнення ґрунту або руйнування ґрунтової кірки’ [Євтушок 1997: 70]. Отже, спостерігаємо розширення значення й вихід за межі аналізованої ТГЛ.

Номен *скалка* фіксують словники поліських говірок із значенням, не властивим східнословобожанським говіркам: ‘камінець для кресала’, ‘кремінь для кресала’ [Лисенко 1961: 60; Лисенко 1974: 195], ‘більмо, білувата пляма на рогівці ока’ [Євтушок 1997: 114].

У СГ репрезентант *качалка* має два значення: 1) скалка для раскатывания тіста и бѣля; 2) катокъ для укачиванія полей [Грінченко: II, 227]. СУМ наводить таке значення: ‘кругла, гладко витесана палиця для розкочування білизни, тіста, вигладжування, вирівнювання одягу тощо’ [СУМ: IV, 123].

Маніфестант *скалка* в СУМдемонструє широкий репертуар значень, але жодне з них не збігається з тими, що виявлено в обстеженому ареалі [СУМ: IX, 247-248]. У СГ також не виявлено жодного значення, тотожного із східнословобожанськимиговірками [Грінченко: IV, 130]. Проте лексему *скалка* із значенням кухонного начиння зафіксовано в тлумачному словнику російської мови: *скалка* – дерев’яний валик для раскатывания чого-нибудь [ТСРЯ: 710], що підтверджує вплив суміжних російських говірок на говірки Слобожанщини.

Отже, здійснений аналіз семи підтверджує, що її репрезентанти в більшості випадків не втратили свого значення, хоча іноді й виходять за межі аналізованої ТГЛ.

Сему ‘дерев’яний товчач, яким розтирають мак, зерно’ маніфестовано в 15 говірках обстеженої території лексемою: *тоукач* (Берез, Білвод, Біллуц, Висч, Кол, Коляд, Мороз, Новай, Новл, Павл, Пет, Плуг, Солід, Ст, Шпот); наявні також варіанти, що мають відмінності в граматичній категорії роду: *тоукач’ка* (Куз, МалХ, Новай, Підгор) і спільнокореневий номен *тоукушка* (Білкур, Біллуц, Новай, Новоох, Тар). Також зафіксовано лексеми *качалка* (Бонд, Донц, Калм, Куз, Міл, Піщ, Смол, Чмир), *макогон* (Білкур, КарвСол, Сват, Ст, Тар). Спорадично вживаними є номени *сал’тоука* (Бонд, Вес), *кач’алоч’ка* (Шпот), *тоукач’ік* (Піщ, Ст), а також багатослівні номени, які вказують на матеріал, з якого виготовлено пристрій, та описують його, наприклад: *тоукач’ дереуїаній* (Лим), *кач’алка з од’ної’руч’коу* (Бут), *тоукач’ йак кач’алка* (Солід).

Номени *тоукач* ‘дерев’яний стрижень у ступі, макогін’; ‘твердий дерев’яний стрижень у ступі’, *тоукач’ка* ‘дерев’яна посудина, у якій товчуть’ зафіксовано в словнику гуцульських говірок [ГГ: 186; МСГГ: 193]; у словнику говірок Нижньої Наддніпряниці – *тоукуч’ка* ‘макогін’ [Чабаненко: IV, 126], словнику східностепових говірок – *тоукач* ‘дерев’яний пристрій, яким розтирають у ступці мак, сіль тощо’ [МССУГ: 104], західноволинських говірок – зафіксовано *туукач* ‘деталь у ступі’ [Корзонюк 1987: 242], у СГ – *товчач / товчачик / товчачка* ‘песть – вь ступкѣ, толчѣч’ [Грінченко: IV, 269]. СУМ також фіксує аналізовану лексему: *товчач*. Товстий дерев’яний стрижень, ударами, натискуванням якого ущільнюють яку-небудь масу або подрібнюють, розтирають що-небудь // заокруглений на кінці стрижень, яким товчуть, розтирають що-небудь у ступі, ступці [СУМ: X, 163].

Виявлено в інших діалектах також лексему *макогін*, наприклад, у полтавських говірках – ‘обстругана деревина для розтирання маку, солі тощо’ [Ващенко 1960: 57], у гуцульських та наддніпрянських: *макогін / макогін* ‘макогін, заокруглений дерев’яний стрижень у ступі’, ‘валок розтирати в макітрі мак’; ‘макогін’ [ГГ: 119, СГСБ: 302; Шило 2005: 166], у східностепових говірках – *макогін* ‘дерев’яний товчач, яким розтирають мак, пшоно, сіль тощо’ [МССУГ: 59]. У СГ – *макогін* ‘дерев’яний песть для растиранія соли, маку, пшена и пр.’ [Грінченко: II, 400]. СУМ подає таке саме значення: ‘дерев’яний стрижень із потовщеним заокругленим кінцем, яким розтирають у макітрі мак, пшоно тощо’ [СУМ: IV, 603].

Лексему *сал’тоука*, виявлену в східнословобожанському ареалі, фіксують діалектні словники, але не із значенням деталі в пристрою для подрібнення речовин, а як назву самого пристрою, наприклад: ‘маленька ступка для розминання сала’ [Лисенко 1961: 59, Лисенко 1974: 190], ‘дерев’яна посудина, в якій затовкують сало’ [Сизько 1990: 79], ‘ковганка’ [Чабаненко: IV, 54]. У СГ номен функціонує з тотожним значенням, пор.: *салотовка* – дерев’яний посудъ съ пестикомъ для толченія сала, а в СУМ його подано із позначкою *розм.*: ‘т. с., що ковганка’ [Грінченко: IV, 98; СУМ: IX, 20].

На прикладі проаналізованої семи доходимо висновку, що більшість репрезентантів, які її ілюструють, не втратили свого значення й активно функціонують в діалектному мовленні й на території Східної Слобожанщини, і в інших віддалених та суміжних діалектах української мови.

Отже, динамічні процеси виявлено в поступовій архаїзації деяких лексем у зв’язку з вилученням відповідних реалій з побуту. В основному лексика виявляє сталість і незмінність, що підтверджено аналізом на синхронічному та діахронічному рівнях.

Зафіксовано випадки розширення семантичної структури, наприклад: номен *качалка* є одночасно репрезентантом сем ‘дерев’яний товчач, яким розтирають мак, зерно’ та ‘пристрій для розкочування тіста’; лексема *чан’їка* побутує одночасно зі значенням ‘знаряддя у вигляді насадженого на держак залізного прута з розплесканим загнутим кінцем для перемішування палива в печі й вигрібання з неї жару, попелу’ та ‘довгий дерев’яний держак з двома металевими заокругленими різками на кінці, якими беруть і ставлять у піч або виймають з неї горщики, чавуни’ тощо.

Більшість виявлених номенів зафіксовано словниками інших діалектів із значеннями, притаманними східнословобожанським говіркам. Водночас, переважну більшість записаних лексем виявлено й у Словнику української мови, що демонструє вплив літературної мови на обстежені говірки та підтверджує усталену думку щодо їх походження.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у виявленні динамічних процесів на прикладі інших тематичних груп лексики.

Список обстежених населених пунктів та їх скорочень

(усі села знаходяться в Луганській області)

Берез – с. Березівка, Новопоксовський р-н; Білвод – смт. Біловодськ; Білкур – смт. Білокуракине; Біллуц – смт. Білолуцьк, Новопоксовський р-н; Бонд – с. Бондарівка, Марківський р-н; Бут – с. Бутове, Старобільський р-н; Вес – с. Веселе, Марківський р-н; Висч – с. Височинівка, Марківський р-н; Донц – с. Донцівка, Новопоксовський р-н; Калм – с. Калмиківка, Міловський р-н; КарвСол – с. Караван-Солодкий, Марківський р-н; Кол – с. Коломийчиха, Сватівський р-н; Коляд – с. Колядівка, Новоайдарський р-н; Кон – с. Кононівка, Біловодський р-н; Куз – с. Куземівка, Сватівський р-н; Лим – с. Лиман, Старобільський р-н; Мак – с. Макіївка, Кремінський р-н; Міл – с. Мілуватка, Сватівський р-н; Мороз – с. Морозівка, Міловський р-н; МалХ – с. Малохатка, Старобільський р-н; Новай – смт. Новоайдар; Новб – с. Новобіла, Новопоксовський р-н; Новл – с. Новолимарівка, Біловодський р-н; Новоах – с. Новоахтирка, Новоайдарський р-н; Павл – с. Павленкове, Новопоксовський р-н; Пет – с. Петрівка, Сватівський р-н; Підгор – с. Підгорівка, Старобільський р-н; Піщ – с. Піщане, Старобільський р-н; Плуг – с. Плугатар, Біловодський р-н; По – с. Попівка, Білокуракинський р-н; Прос – с. Просяне, Марківський р-н; Сват – м. Сватове; Смол – с. Смолянинове, Новоайдарський р-н; Солід – с. Солідарне, Білокуракинський р-н; Ст – м. Старобільськ; Тар – с. Тарасівка, Троїцький р-н; Чмир – с. Чмирівка, Старобільський р-н; Шпот – с. Шпотине, Старобільський р-н.

Джерела

- Аркушин 2000: Аркушин, Г.Л. Словник західнополіських говірок : у 2 т. [Текст] / Г. Л. Аркушин. – Луцьк : Вежа, 2000. – Т. 1–2.
- Брилинський 1991: Брилинський, Д. Словник подільських говірок [Текст] / Д. Брилинський. – Хмельницький : РВВ, 1991. – 117 с.
- Ващенко 1960: Ващенко, В.С. Словник полтавських говорів [Текст] / В. С. Ващенко. – Вип. 1. – Х. : Вид-во ХДІ, 1960. – 107 с.
- ГГ 1997: Гуцульські говірки : короткий словник [Текст] / Відп. ред. Я. Закревська. – Л., 1997. – 232 с.
- Грінченко 1958, 1959: Словарь української мови : у 4 т. [Текст] / за ред. Б. Грінченка. – К., 1958, 1959. – Т. 1–4.
- Євтушок 1997: Євтушок, О.М. Вивчення лексики говірок Рівненщини [Текст] / О. М. Євтушок. – Рівне, 1997. – 164 с.
- Корзонюк 1987: Корзонюк, М.М. Матеріали до словника західноволинських говірок [Текст] / М. М. Корзонюк. – К. : Наук. думка, 1987. – С. 62 – 267.
- Лисенко 1961: Лисенко, П.С. Словник діалектної лексики середнього і східного Полісся [Текст] / П. С. Лисенко. – К. : Вид-во Акад. наук УРСР, 1961. – 72 с.
- Лисенко 1974: Лисенко, П.С. Словник поліських говорів [Текст] / П. С. Лисенко. – К. : Наук. думка, 1972. – 260 с.
- МССУГ 2006: Омельченко, З.Л. Матеріали до словника степових українських говірок [Текст] / З. Л. Омельченко, Н. Б. Клименко. – Донецьк : ДонНУ, 2006. – 114 с.
- Негрич 2008: Негрич, М. Скарби гуцульського говору : Березови [Текст] / М. Негрич. – Л. : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. – 224 с.
- Онишкевич 1984: Онишкевич, М.Й. Словник бойківських говірок : у 2 т. [Текст] / М. Й. Онишкевич. – К. : Наук. думка, 1984. – Т. 1 – 2.
- МСГГ 2005: Піпаш, Ю. О. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області) [Текст] / Ю. О. Піпаш, Б. К. Галас. – Ужгород, 2005. – 266 с.
- СБГ 2005: Словник буковинських говірок [Текст] / за ред. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 2005. – 688 с.
- СГСБ 2000: Гуцульські говірки. Лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження. Словник говірки села Бродина Олекси Горбача [Текст] / відп. ред. Я. Закревська. – Л., 2000. – С. 247-354.
- Сизько 1990: Сизько, А. Т. Словник діалектної лексики говірок сіл південно-східної Полтавщини [Текст] / А. Т. Сизько. – Д., 1990. – 100 с.
- СУМ 1978: Словник української мови : в 11 т [Текст]. – К. : Наук. думка, 1978. – Т. 1–11.
- ТСРЯ 1994: Толковый словарь русского языка : 80 000 слов и фразеологических выражений [Текст] / сост. С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : АЗЪ, 1994. – 928 с.
- Чабаненко 2008: Чабаненко, В.А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини : у 4 т. [Текст] / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя, 1992. – Т. 1–4.

Шило 2005: Шило, Г. Наддністрянський регіональний словник [Текст] / Г. Шило. – Л. ; Нью-Йорк, 2008. – 287 с.

Література

- Балахонова 1980: Балахонова, Л.И. Чем вы разливаеете суп? [Текст] / Л. И. Балахонова // Рус. речь. – 1980. – № 2. – С. 142-145.
- Бичко 2000: Бичко, З. Аналіз назв посуду і кухонного начиння в говірках Наддністрянщини [Текст] / З. Бичко // Наук. зап. – Вип. 30. – Сер. : Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2000. – С. 21-28.
- Вакалюк 1983: Вакалюк, Я. Ю. Назви посуду і кухонного начиння в говірках Прикарпаття [Текст] / Я. Ю. Вакалюк // Структура і розвиток українських говорів на сучасному етапі : XV респ. діалектол. нарада : тези доп. і повідомл. / відп. ред. М. Никончук. – Житомир, 1983. – С. 181.
- Владимирская 1977: Владимирская, Е. А. Бытовая лексика переселенческого русского говора юго-восточной части Харьковской области (к проблеме взаимодействия говоров русского и украинского языков) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 „Русский язык” [Текст] / Е. А. Владимирская. – Киев, 1977. – 23 с.
- Власова 2002: Власова, Л.А. Лексика кухонной утвари и посуды в орловских говорах : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 [Текст] / Власова Людмила Аркадьевна. – Орел, 2002. – 269 с.
- Ганудель 1980: Ганудель, З. Т. Бытовая лексика украинских говоров Восточной Словакии (названия пищи, посуды и утвари) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.02 „Украинский язык” [Текст] / З.Т. Ганудель. – К., 1980. – 21 с.
- Глуховцева 2005: Глуховцева, К. Д. Динаміка українських східнословобожанських говірок : монографія [Текст] / К. Д. Глуховцева. – Луганськ : Альма-матер, 2005. – 592 с.
- Голев 1989: Голев, Н. Д. Динамический аспект лексической мотивации [Текст] / Н. Д. Голев. – Томск, 1989. – 249 с.
- Горецький 1988: Горецький, Я. Динамічність і динаміка в мові [Текст] / Я. Горецький // Мовознавство. – 1988. – № 6. – С. 7-10.
- Гоца 2001: Гоца, Е. Д. Назви їжі й кухонного начиння в українських карпатських говорах : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” [Текст] / Е. Д. Гоца. – Ужгород, 2001. – 21 с.
- Карпіловська 2007, 2008: Карпіловська, Є.А. Тенденції розвитку сучасного українського лексикону: чинники стабілізації інновацій [Текст] / Є. А. Карпіловська // Укр. мова. – 2007. – № 4. – С. 3-15; 2008. – № 1. – С. 24-35.
- Максимова 1976: Максимова, Л.И. Предметно-бытовая лексика Среднего Приишимья (к вопросу о диалектной основе русских старожильческих говоров Сибири) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 „Русский язык” [Текст] / Л. И. Максимова. – Л., 1976. – 20 с.
- Мартінова 1999: Мартінова, Г. Структурно-семантичний аналіз назв посуду у говірках Правобережної Черкащини [Текст] / Г. Мартінова // Актуальні проблеми менталінгвістики. – К. ; Черкаси : Брама, 1999. – С. 207-210.
- Панцьо 1999: Панцьо, С. Є. Похідні номени групи „посуд і кухонне начиння” у лемківському говорі [Текст] / С. Є. Панцьо // Українська філологія : школи, постаті, проблеми : зб. наук. пр. Міжнар. конф., присвяченої 150-річчю від дня заснування кафедри укр. словесності у Львів. ун-ті. – Л. : Світ, 1999. – Ч. 2. – С. 48-51.
- Струганець 2002: Струганець, Л. Динаміка лексичних норм української літературної мови ХХ століття : монографія [Текст] / Л. Струганець. – Т. : Астон, 2002. – 351 с.
- Тищенко 2002: Тищенко, Л.М. Структурна організація й динаміка побутової лексики південнословобожанських говірок : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 [Текст] / Лариса Миколаївна Тищенко. – К., 2002. – 410 с.
- УМ 1993: Українська минувшина : ілюстр. етногр. довід. [Текст] / А. П. Пономарьов, Л. Ф. Артюх, Т. В. Косміна та ін. – К. : Либідь, 1993. – 256 с.

В статтє исслєдовань динамическє процесє в диалектнє лексикє на примєре тематическє группє лексикє „Кухонная утварь”. Провєден сравнитєльный анализ манифєстантов, выявленнєх в украинскєх восточнослобожанскєх говорах с другими диалектнєми континуумами украинскєго языка, определєна их фунциональная активность.

Ключевые слова: сема, номєн, лексема, рєалия, восточнослобожанскєе говорє, кухонная утварь.

An attempt to investigate dynamical process in dialectal vocabulary based on thematic vocabulary group „kitchenware” was made in the article. The comparing analysis of demonstrators, which were discovered in Ukrainian Eastern-Slobozhanian subdialects with other dialectal continuum of Ukraine language, was realized; their functional activity was determined.

Keywords: seme, name, lexeme, realia, Eastern-Slobozhanian subdialects, kitchenware.

Надійшла до редакції 24 жовтня 2011 року.

ББК 81.2Укр-67
УДК811.161.2'232

КОГНІТИВНО-ДИСКУРСИВНА ПРИРОДА ДІАЛЕКТИЗМУ

У статті розглянуто когнітивну природу етнографізму як носія етнокультурної інформації, що може бути предметом вивчення лексикології, граматики, текстології.

Ключові слова: діалектизм, етнографізм, когнітивна граматика, ментальний простір, культурне тло.

На позначення одиниць лексичного, акцентуаційного, фонетичного (фонологічного), морфологічного, словотвірного, синтаксичного рівнів, обмежених у вжитку окремим ареалом, у науковій літературі існує кілька термінів: діалектне явище, діалектна риса [Дзендзелівський 1966: 10; Бевзенко 1980: 33], діалектні відмінності [Бевзенко 1980: 177], діалектизм, регіоналізм, провінціалізм [Дзендзелівський 1966: 13] та ін. Ці терміни не є абсолютними синонімами, вони мають відмінності у значенні. Зазвичай під *діалектним явищем* (у широкому значенні цього слова) розуміють такий елемент мовної системи, який у різних говірках, говорах чи наріччях цієї ж мови має певну кількість співвідносних варіантів, відповідників [Там само: 10], або не має еквівалентів чи функціонально рівнозначних відповідників, якщо поява цього явища зумовлена господарськими, етнографічними чи географічними особливостями певної місцевості [Там само: 11]. У цьому значенні в синонімічні відношення до терміна *діалектне явище* вступає поняття *діалектна відмінність*.

Термін *діалектне явище* може вживатися у вузькому значенні. Тоді його можна замінити словом *діалектизм*. Це позанормативний елемент літературної мови, що має виражену діалектну віднесеність [ЕУМ 2000: 135]. Поруч з поняттям *діалектизм* на позначення діалектного явища переважно з вузькою локалізацією вживають термін *регіоналізм* чи *провінціалізм*. Тоді діалектні явища розглядають як мовностилістичні засоби для відтворення місцевого колориту та для мовної типізації героїв художніх творів [Дзендзелівський 1966: 13].

Найчисельнішу групу діалектних явищ складають лексичні, серед яких розрізняють *власне лексичні* (вони стають дублетами або синонімами до літературних відповідників), *семантичні* (відрізняються від нормативних слів літературної мови своїм значенням) та *етнографічні* (етнографізми), що позначають поняття, характерні для побуту носіїв відповідної говірки чи діалекту (специфічні назви одягу, їжі, ритуалів, обрядів тощо) [Селіванова 2006: 126]. До сьогодні ці поняття послідовно не диференційовані, що зумовлює **актуальність** цієї розвідки. **Метою** ж пропонованого дослідження є визначення когнітивної природу етнографізму як носія етнокультурної інформації.

У діалектному чи художньому текстах діалектні явища лексичного рівня стають носіями значної за обсягом позамовної інформації, їх можна назвати квантами знань про світ. Руснак Наталія Олександрівна такі одиниці лексичної інформації відносить до слів, що репрезентують певні концепти. Так, концепт ПРАЦЬОВИТІСТЬ (зокрема ВЗАЄМОДОПОМОГА) виражають слова *симбр'а* 'спільними зусиллями двох господарів обробляти землю', *к'лака* 'гуртова праця у сусіда чи родича', *разом у гурт'і* 'гуртова праця', фразеологізм *йти на каган* 'йти на гуртову роботу', *то'лока* 'одноразова праця гуртом для швидкого виконання великої за обсягом роботи, на яку скликають родичів, сусідів, товаришів' [Руснак 2009: 183 – 188]. Ці слова мають похідні, що свідчить про їхній значний словотворчий потенціал: *клака* – *клакувати* (брати участь у клаці), *клачаник* (той, що брав участь у клаці), *симбр'я* – *симрувати* (брати участь у симбрі), *симрування* (домовленість господарів), *толока* – *толочанин* (учасник толоки). Отже, підсумовує дослідниця, у житті буковинців викристалізувалася форма життя, у якій господарську діяльність супроводжують дії реактивного характеру, що свідчить про прагматизм як особливість національної свідомості буковинців. Виразниками цього стають названі нами лексеми.

Народні уявлення та вірування як явище духовної культури – це вияв традиційного світогляду, тобто такого світосприймання, яке з давніх часів ґрунтувалося на міфопоетичному й релігійно-міфологічному мисленні. У зв'язку з такою специфікою, на відміну від багатьох явищ матеріальної культури, вони мало піддавалися впливу зовнішніх чинників, демонструючи високу історичну тривалість [Гаврилюк 2005: 44]. Упродовж ХХ століття, щоправда, вони зазнавали трансформації, однак і сьогодні виявляють неабияку життєздатність [Там само: 53]. Про це свідчить хоч би словник *Гуцульська міфологія* Наталії Хобзей, укладений нею на основі гуцульських говірок. У ньому репрезентовано особливості світосприймання й багатство духовного світу носіїв мови, зв'язок з історією етносу. Зокрема, у гуцульських говірках функціонує лексема *рахмани* зі значенням 'досконалі істоти, добрі духи, посередники між небом і землею, що живуть далеко на Сході'. Ці міфологічні істоти уже були предметом опису науковців: у А. Онищука та В. Шухевича це ченці-русини, які живуть дуже далеко, цілий рік дотримуються твердого посту й лише на рахманський великдень діляться одним яйцем. У гуцульських говірках цю лексеми зазвичай уживають у множині, у бойківських говірках поширена форма *рахман* [Хобзей 2002: 158-162].

В українських східнослов'янських говірках розповідей про рахманів не виявлено. Однак прикметник *рахманський* (*брахманський*) має кілька значень. Він може вживатися у словосполученні *рахманський* (*брахманський*) *великдень* 'свято, що припадає на четверту середу після паски' (с. Дякове, Антрацитівський р-н, с. Нещеретове, Білокуракинський р-н Луганської області), *рахманський* (*брахманський*) *празник* 'свято, що не

має великої ваги, другорядне' (так говорять про посиденьки жінок серед тижня – *рахманський (брахманський) празник устроїли*). В обігу слобожан є також слово *рахманний* 'тихий': *рахманний степ, рахманна погода*. Виникнення його пов'язуємо з уживанням слова *рахманин* у переносному значенні – ' (про людину) добрий, чесний, порядний'. У гуцулів є повір'я, за яким рахманина вважають ідеалом великодушності і згідливого життя, такого, що пробає образи та кривди [Хобзей 2002: 160]. Отже, у новожитніх говірках утрачено найменування самої міфологічної істоти, проте збережено похідні, які й засвідчують єдність вірувань жителів України, незважаючи на їхню просторову віддаленість.

Давні міфологічні уявлення можуть стати ґрунтом для виникнення нових образів. Так, В.Д. Ужченко виділяє глибокий культурно-національний вертикальний контекст назви гірницького домовика Шубіна, мотивованого численними фольклорно-фразеологічними висловами, що має великий фразеодериваційний потенціал. „Локально-просторова експансія Шубіна-образу вторгається в ділянку духовного, охоплює все більше реалій, за законом метафори переноситься на світ текстів, „дискурсно” поширюється, хоча переважно обмежується шахтарським мовленням” [Ужченко 2003: 259].

У середовищі шахтарів існує багато легенд про доброго Шубіна (дух, який охороняє підземні багатства; існував задовго до того, як побудували шахту; за іншими переказами – дух загиблого шахтаря, якого завалило в шахті; привид загиблого шахтаря, тіло якого так і не знайшли; не любить п'яних у шахті, бо сам загинув, коли випив); а також про злого, який може образитися, розсердитися, покарати. Назва *Шубін* виникла за аналогією до звуків, які нібито супроводжують викиди газу. Вислови *Шубін гуляє, Шубін ходить* 'сідає лава в шахті', *Шубін забрав, Шубін прибрав* 'загинув в шахті', *Шубін крис розігнав* 'є загроза обвалу в шахті', *Шубін пробіг* 'лава валиться' та ін. засвідчують безперервну актуалізацію внутрішньої форми лексеми *Шубін*, збагачення образу дискурсивною інформацією. Гірники намагаються задобрити Шубіна, тому в шахтарських містечках існують магазини (селище Володарське), кав'ярні (м. Свердловськ) з назвою „Добрий Шубін”, прохідники намагаються залишити для цього домового їжу, у селищі Солідарне спорудили йому пам'ятник тощо.

Нерідко знаки етнокультури, що називають атрибути певних звичаїв, повір'їв, починають уживатися поза обрядовим текстом. Такою в українських східнослобожанських говірках є лексема *христець* 'виріб із борошна у вигляді хреста'. На Луганщині зафіксовано використання такого виробу на Водохреща, коли *христець* клали на лід біля ополонки, у якій христили воду, а також під час весняної оранки чи посівної (*христець* клали на тільки-но виоране поле). Їсти чи якимось використовувати цей хліб заборонялося, адже інформант пригадує, що батько дуже сварив її тільки один раз у житті, коли вона з'їла *христець*, залишений у полі (с. Свистунівка Сватівського р-ну Луганської області). Звідси й фразеологізм з'їсти *христець* 'зробити щось таке, що виходить за межі узвичаєної поведінки; скоїти щось гріховне'. Таке значення цієї фразеологічної одиниці прочитуємо в таких висловлюваннях: *Ти на ме^u не не^u кри^{ei}ч'и // б'іс:ов'існій / б'іс:ов'існій // їа шо хри^eстець' з':іґ / ч'і шо / по'думайеш' вир'ізау' шапку' соайшнику / ої / ої / ої / не об'ід'н'їйеш; Шо ти' дивис':а на' ме^eне' їак' Лен'ін на буржуа'з'їцу' їа шо хри^eстець' з':іла / ч'і шо.*

Отже, виріб з борошна, що виконував оберегову функцію, був атрибутом звичаєвого, а також церковного дійства, усвідомлювався, сприймався учасниками цього дійства як щось священне, недоторкане. Ці ознаки денотата стали основою для виникнення фразеологізму з'їсти *христець*, а семи 'священний', 'недоторканий' визначили значення аналізованого вислову: 'зробити щось таке, що виходить за межі узвичаєної поведінки; скоїти щось гріховне'.

Інколи слова з етнокультурним значенням вступають в опозицію з однозвучними словами чи їхніми формами, які функціонують у літературній мові. Так, скажімо, в українських східнослобожанських говірках зафіксовані слова *кисіль* і *киселиця*. Лексема *кисіль* номінує драглисту страву з ягідного або фруктового сиропу, молока з домішками крохмалю [ВТССУМ 2005: 537]. У свідомості носіїв мови лексема *кисіль* має асоціації, пов'язані з чимось непевним, далеким (*Десята вода на киселі* – про далеку рідню), закінченням чогось, напр., гулянки (*уже кисіль подали, треба йти додому*).

Лексема *киселиця* функціонує для називання обрядової страви. Вона називає драглисту страву зі слив та борошна або круп [Там само: 537], у киселицю нерідко додавали кукурудзяну, житню, вівсяну чи ячмінну муку [СУМГ 1908 – 1909 II: 239]. Технологія приготування цієї страви в різних регіонах України різна. Гуцули варили цю страву як різновид киселю зі слив, кукурудзяних круп або борошна [Жайворонок 2006: 285]. На Лемківщині напередодні Святвечора замочували мелений овес, потім переціджували той заквас через сито, щоб відділити остюки. Очищену густу рідину варили, постійно помішуючи, щоб не пригоріла. Заправляли кмином, часником та лляною олією.

На Слобожанщині на Святвечір зазвичай варили дві киселиці і ставили ці страви з різних боків столу як обереги від злих духів. Одну киселицю можна назвати різновидом киселю, її варили з фруктів та картопляного чи кукурудзяного крохмалю. Іншу киселицю заварювали гречаним, житнім чи вівсяним борошном, іноді – картопляним крохмалем, у цей відвар додавали грибів, засмажку, спеції (с. Штормове, Новоайдарський р-н; с. Шпотине, Старобільський р-н). Киселиця доповнювала пісні страви, яких на Святвечір мало бути дванадцять, виконувала оберегову функцію й символізувала добро, достаток, здоров'я, щастя. За переказами старожилів, киселиця була обов'язковою стравою напередодні Різдва.

Текст, у якому вжито лексему *киселиця*, як і будь-який текст, має горизонтальний і вертикальний контекст [Ковалик 2008: 417]. Н. О. Руснак під горизонтальним контекстом (зрізом) розуміє тематичну

матрицю, тобто сукупність поняттєвих блоків. Вертикальний зріз становить єдність глибинної та поверхневої структур. Поверхнева структура має три рівні: синтагматичний, граматичний і дискурсивний. Категоризація мовомислення діалектоносіїв реалізована у вертикальному зрізі, концептуалізація – горизонтальному [Руснак 2009: 405]. Лексеми з давнім етнокультурним значення у такому тексті мають значне смислове навантаження, створюють глибокий етнокультурний контекст, зокрема є чинниками, що визначають ментальний простір тексту.

Подібне протиставлення властиве словам *діж* і *діжа*. Лексема *діжа* зафіксована у відомих лексикографічних працях з такими значеннями: ‘низька широка дерев’яна діжка, у якій готують тісто’, ‘виготовлене в цій посудині тісто’ [ВТССУМ 2005: 304; СУМГ 1908 – 1909 I: 390], а також ‘кругла ямка в землі серед інших менших, яку риють при грі в місяць’ [Там само I: 390].

Лексема *діжа* має низку символічних значень. У загадці *За лісом, за пралісом золота діжа сходить* це слово символізує сонце, у сполученні *нікна діжа* – щось священне, достаток [Жайворонок 2006: 189]. На Слобожанщині був такий звичай: коли купували діжку, то рахували кількість тросток, промовляючи „Діж”, „Діжа”. Якщо діжка мала парну кількість тросток, то рахунок закінчувався на слові „Діжа”, що символізувало хорошу якість діжки, здатність її до засолювання й тривалого збереження овочів. Якщо діжка мала непарну кількість тросток, то рахунок закінчувався на слові „Діж”, що символізувало погану якість діжки.

Загалом спільнокореневі слова *діж* і *діжа*, так само, як і *кисіль* і *киселиця*, належать до різних родів. Іменники жіночого роду в аналізованих випадках мають позитивну конотацію, їх символіку пов’язують із чимось священним. Іменники чоловічого роду можуть мати негативну або нейтральну конотацію. Такі явища, імовірно, мають бути предметом вивчення не лише когнітивної лексикології, а й морфології чи (ширше) граматики. У наш час цей термін не має єдиного значення. Проте помічено, що проходить розширення діапазону граматики. По-перше, лінгвісти все частіше займаються вивченням взаємодії лексичного й граматичного в мовних одиницях. По-друге, учені враховують залежність інформації, уведеної в речення, побудовані за однією схемою, від лексичного складу, від семантичної взаємодії лексем. По-третє, предметом аналізу стають граматичні конструкції, у яких можуть бути задіяні обмежені шари лексики певної семантики. По-четверте, учені доводять, що нині стає можливим виділення груп засобів різних рівнів мови за критерієм здатності виражати деякі однорідні значення [Галич 2010: 16]. Такими, на наш погляд, є форми жіночого чи чоловічого роду, які є носіями різної культурної інформації.

Отже, лексичні діалектні явища, зокрема етнографізми, виконують текстотворчу функцію, визначаючи його ментальний простір, тобто поняттєвий блок і супровідне тло (інтерпретацію поняттєвого блоку, супровідні чинники як культурне тло, оцінний компонент). Тісно пов’язані з культурою, звичаями народу, вони є квантами знань про навколишнє середовище. Перспективою подальших досліджень є комплексне вивчення функційної природи лексичних діалектних явищ сучасної української мови.

Література

- Бевзенко 1980: Бевзенко, С.П. Українська діалектологія [Текст] / С. П. Бевзенко. – К. : Вища шк., 1980. – 245 с.
- ВТССУМ 2005: Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) [Текст] / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ „Перун”, 2005. – 1728 с.
- Галич 2010: Галич, Г.Г. Когнитивная грамматика: ранние версии и новые вопросы [Текст] / Г. Г. Галич // Концептуальні дослідження в сучасній лінгвістиці. – СПб., 2010. – С. 15-20.
- Гаррилюк 2005: Гаврилюк, Н. Сучасні прояви змін та стійкості у сфері українських традиційних народних уявлень [Текст] / Наталія Гаврилюк // Етнологія. Фольклористика. Культурологія : доп. та повід. VI Міжнар. конг. українців. – Кн. I. – Донецьк – Київ : Вид-во Асоціації етнологів, 2005. – С. 44-55.
- Дзензелівський 1966: Дзензелівський, Й.О. Конспект лекцій з курсу української діалектології (Вступні розділи) [Текст] / Й. О. Дзензелівський. – Ужгород : Вид-во Ужгород. ун-у, 1966. – 99 с.
- ЕУМ 2000: Українська мова : енциклопедія [Текст] / редкол. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Заблук та ін. – К. : Укр. енцикл., 2000. – 752 с.
- Жайворонок 2006: Жайворонок, В.В. Знаки української етнокультури : Словник-довідник [Текст] / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
- Ковалик 2008: Ковалик, І. Питання українського і слов’янського мовознавства. Вибрані твори [Текст] / І. І. Ковалик. – Ч. II. – Л. – Івано-Франківськ, 2008. – 492 с.
- Руснак 2009: Руснак, Н.О. Лінгвокогнітивні та прагматичні виміри діалектних текстів буковинських говірок [Текст] / Н. О. Руснак. – Чернівці : Чернів. нац. ун-т, 2009. – 448 с.
- Селіванова 2006: Селіванова, О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія [Текст] / О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
- СУМГ 1908 – 1909: Словарь української мови [Текст] / за ред. Б. Д. Грінченка. – У 4-х т., К. – 1908-1909рр. – Т. I – II.
- Ужченко 2003: Ужченко, В.Д. Східноукраїнська фразеологія [Текст] / В. Д. Ужченко. – Луганськ : Альма-матер, 2003. – 362 с.

Хобзей 2002: Хобзей, Н. Гуцульська міфологія : етнолінгвістичний словник [Текст] / Наталя Хобзей. – Л., 2002. – 213 с.

В статье рассмотрена когнитивная природа этнографизма как носителя этнокультурной информации, что может быть предметом изучения лексикологии, грамматики, текстологии.

Ключевые слова: диалектизм, этнографизм, когнитивная грамматика, ментальное пространство, культурная среда.

The cognitive nature of ethnographism as a carrier of ethnocultural information, which can be an object of lexicology, grammar, textualism learning, was considered in the article.

Keywords: dialecticism, ethnographism, cognitive grammar, mental space, cultural background.

Надійшла до редакції 19 жовтня 2011 року.

Євгенія Гопштер

ББК Ш 81.411.1-5
УДК 81'282

АДСТРАТНІ ЯВИЩА У ГОВІРКАХ ЕТНІЧНИХ УКРАЇНЦІВ ПОВОЛЖЯ

У статті подається лінгвістичний аналіз говірок етнічних українців сіл Мачуха і Семенівка Волгоградської області Російської Федерації. Записи живого мовлення ідіоносіїв фіксують інтерференційний вплив російської мови на діалектну мову – основу діаспорян. Наводяться яскраві приклади адстратних явищ на лексичному, граматичному, словотвірному рівнях мовної системи колоніальної говірки.

Ключові слова: адстратні явища, адстрат, інтерференція, лексичний, граматичний, словотвірний, фонетичний рівні мовної системи.

Постановка проблеми. У період тісної взаємодії культур посилюється інтерес дослідників до життя і побуту діаспори. Переселенські общини – цікавий об'єкт вивчення лінгвістів, етнографів, фольклористів, істориків, соціологів та фахівців інших наукових дисциплін. Зважаючи на те, що мова відіграє провідну роль в ідентифікації кожного етносу, особливого значення набуває мовознавчий аналіз анклавних говірок.

Колоніальні українські говірки існують чи не на всіх континентах. Але найпотужніші вони у сусідніх державах – Польщі, Словаччині, Румунії, Молдові, Білорусі, Росії. Історичні, соціальні, політичні, економічні умови спричинили до виникнення більших чи менших поселень наших співвітчизників у різних регіонах Російської Федерації. На Кубані і в Сибіру, на Далекому Сході і Поволжі нині компактно мешкають українців, а значить, жива українська мова, культура, звичаї, обряди, традиції – все те, що формує і живить націю.

Аналіз літератури. На сьогодні колоніальні масиви української мови ще не достатньо вивчені, хоч відомі окремі розвідки у цій царині. Наприклад, Л.Белей, Й.Дзєндзелівський, Т.Токар зверталися до історичних умов виникнення еміграційних поселень українців у Боснії, Герцеговині, Хорватії та Югославії; вони ж здійснили лінгвістичну характеристику мовлення карпатських русинів, що тут проживають [Белей 2008; Дзєндзелівський 1996; Токар 1972]. Л.Москаленко приділила увагу особливостям говірок українців на Кубані [Москаленко 2008]. В.Синельникова здійснила спробу дослідження історичних умов появи українських колоній у Волгоградській області Росії.

Актуальність дослідження. Незважаючи на безперечну цінність цих та інших наукових робіт, слід констатувати, що дослідження колоніальних говірок української мови не є системним і всебічним.

Результати емпіричного вивчення і лінгвістичного аналізу говіркових рис етнічних українців сіл Мачуха і Семенівка Кіквідзінського району Волгоградської області Росії можуть стати етапом для більш ґрунтовного дослідження українського діалектного мовлення на території Російської Федерації.

Мета дослідження. На основі записів живого мовлення діалектоносіїв ми зробимо спробу з'ясувати наслідки інтерференційного впливу російської мови на мову-основу українців Поволжя.

Виклад матеріалу. Ареали української мови на Поволжі є наслідком складних міграційних процесів, що тривали впродовж XVI – XX ст. Історичні та етнографічні дослідження доводять, що українські поселення на території Волгоградської області Росії засновані вихідцями переважно з Лівобережної України [Синельникова 2005].

Аналіз мовлення мешканців обстежуваних населених пунктів Кіквідзінського району Волгоградської області Росії засвідчив його південно-східну діалектну основу української мови [Гопштер 2009]. Говіркові особливості пізньозаселених територій, до яких відноситься і південно-східне наріччя, (складний шлях формування колоніальних утворень, дозаселення у пізніші часи представниками різних етносів), а також постійне перебування в оточенні чужої мови і її діалектів пояснюють мовленнєві особливості діалектоносіїв. У результаті постійного перебування у чужомовному середовищі говірка етнічних українців Поволжя набуває

адстратних ознак. Адстрат – сукупність рис мовної системи як результат впливу однієї мови на іншу в умовах тривалого співіснування і контактів народів, що розмовляють цими мовами [Сучасний 2006: 27].

Проведені наукові спостереження над мовленням діалектоносіїв свідчать про вплив російської мови на всі його рівні, від чого сама мовна система говірки зазнає характерних змін. Щоправда, адстратні ознаки не в однаковій мірі виявляються на кожному із мовних рівнів: найбільше вони помітні у лексиці і граматиці, менше – у словотворі і фонетиці.

Лексичний фонд мешканців обстежуваних нами населених пунктів відображає їхній активний білінгвізм.

“Я змолоду усталості не знала; а покійний дядько Грішка вговорював і тьотка Галька; плохо було; а одежі, щитай, не було; ботінки шиють; мати вмерла в тридцять чотири годи, а нас семеро осталося; жизня тяжолая була” (Олександра Чумакова, 83 р., с. Мачуха).

“і час держу овець, парасьонка, утята; в нього була невеста, она його бросіла – замуж вийшла; я тоже була замужем; а тоді приглашають на вечорини” (Катерина Астаф’єва, 76 р., с. Семенівка).

“транспорт есть і общественний і частний; у мене жена умерла у девяносто первом году; я всю жизнь проработал механізатором; в военні годи домікі камишом крили; у каждого були овци; в огородах росте картошка, гарбуз, свекла, лук” (Іван Повстовалов, 69 р., с. Мачуха).

“я роділась двадцять второго года, двадцять седьмого марта; у сорок восьмом году; у нього жінка заболіла; їхня бригада работала там недалеко і познайомились; на конях пахали; стали у колхоз собірац:а” (Дарія Гусакові, 87 р., с. Мачуха).

Велика кількість лексичних паралелізмів – одна із ознак переселенських, у т.ч. і колоніальних, говірок.

Разом із росіянізмами селяни використовують загальнонародні українські слова, етнографізми або лексеми, модифіковані чужорідними елементами:

“мій батько з матір’ю тутечки родились і їхні родителі; остались матери, батьки померли; сажаєм картошку і тикву, і гарбузи, і лук, і часнок, і помідори, і огірки, і се сажаєм” (Анна Астаф’єва, 70 р., с. Мачуха).

“раз батько вирив погріб; коняка в їх була” (Дарія Гусакова, 87 р., с. Мачуха).

“мамка тут жила с папаней” (Катерина Астаф’єва, 71 р., с. Семенівка).

“на конях коталися; їли що з города було: то буряк, то арбуз” (Олександра Чумакова, 83 р., с. Мачуха).

“була у нас лошадь” (Анна Демидова, 88 р., с. Мачуха).

Активне функціонування російсько-українських лексичних дублетів спостерігається не лише на рівні говірки, а й у мовленні однієї особи:

“пішов дед у бригаду козла гулять; а я у діда крала; свеклу оце, буряк солодкий з гарбузом перемішаєм і в пічку” (Ол. Чумакова, 83 р., с. Мачуха)

“а потом, шоб воно не поднімалось, клали гньот, груз” (І. Повстовалов, 69 р., с. Мачуха)

“а галушки я і час роблю сама; яйце, соди, соли і делаю яку хочеш” (Д. Гусакова, 83р., с. Мачуха)

“ми балакаєм по-українському. Вдома з доцею так розговариваєм” (Анастасія Астаф’єва, 44 р., с. Семенівка).

Грамаічні особливості колоніальних говірок можна аналізувати, як і народнорозмовну материкову мову, у словотвірному і словозмінному аспекті: “Діалектні особливості на рівні словотвору виявляються в зміні фонемної структури морфем, виникненні нових морфем, зміні їх значення. На рівні словозміни відбуваються зміни фонемної структури закінчень, здебільшого на основі цього і зміни діяння аналогій, перебудова окремих ланок парадигм, виникнення нових елементів у парадигмах і в їх побудові” [Жилко 1966: 73].

Адстратні явища, виявлені нами у мовленні етнічних українців Волгоградщини, підтверджують вищенаведене наукове положення. Низка слів, що активно побутує у мовленні діалектоносіїв, має специфічну структуру, що пояснюється впливом російської мови:

“тут його ранили; батько Іван Матвієвич, а мати Наталія Яковлевна; а груші достають і закушують” (Д. Гусакові, 83 р., с. Мачуха)

“так то мені досталося; тут же всі родились; уїздила в Волгоград; Верблюдова де найшла” (Анастасія Сахнова, 67 р., с. Мачуха)

“оцей фартук одкидує, ладунку достає; появились примуси; на довгому шнурке мешочек” (Валентина Юріна, 59 р., с. Мачуха)

“кума у нас жила на Запорожсьє” (Катерина Астаф’єва, 76 р., с. Семенівка)

“я вже в колхозі робила; чистим ту картошку чи в суп’южку чи що; а літом рівняємось з багатими” (Ол. Чумакова, 83 р., с. Мачуха)

Щодо словозміни, то емпіричні дослідження засвідчили найсуттєвіший вплив російської мови на іменник, прикметник і числівник.

Наприклад, у дав. і місц. відм. одн. іменники І відміни мають закінчення, аналогічні з російською мовою, з відповідними фонетичними явищами – відсутністю чергування приголосних у суфіксах:

“викохала (корову) Надьке, Вальке і Нінке і Кольке корову; а в тій дірке вставлена тряпочка” (Дар’я Гусакова, с. Мачуха).

“і він тут в Семеновкє родився; там женився і там в Михайловкє так і живе” (Анастасія Астаф’єва, с. Семенівка)

У цій же групі іменників в орудному відм. одн. поширене закінчення -ой, поряд з українським -ою (-єю):
“Долівку водою побризкаєм; вареники з картошкою із сиром” (Д. Гусакова, с. Мачуха)

“Язык наломила, назвала мамою; а вона голочкою ковиряла; я рабинєю була (Олександра Чумакова, с. Мачуха)

Іменники зазнали впливу російськомовного оточення і в категорії роду:

“Закипить вода, трошки пар зійде; пригорщ муки і яйце” (Дар’я Гусакова, с. Мачуха)

“Яка там посуда?; тяжолая життя була (Олександра Чумакова, с. Мачуха)

“От і вся мебель була (Анна Сахнова, с. Мачуха)

Адстратні риси у прикметниках виявляються здебільшого у способі творення ступенів порівняння:

“вибираєм саму маленьку (рибу)” (Д. Гусакова, с. Мачуха)

“Ленка сама меньша (Ол. Чумакова, с. Мачуха)

“Він менший мене (К. Астаф’єва, с. Семенівка)

У мовленні обстежуваних діалектоносіїв є інтерференційовані числівники, які функціонують як у словосполученнях, так і самостійно:

“Я з тридцять восьмого года (В. Бражников, с. Семенівка)

“Мати вмерла в тридцять чотири годи; сімдесят рублей подарили (Олександра Чумакова, с. Мачуха)

“Він остався в півтора года” (Дар’я Гусакова, с. Мачуха)

“Ванька з тридцять восьмого года, а я з тридцять пятого (К. Астаф’єва, с. Семенівка)

Як і на рівні лексичному, так і на граматичному, мовлення колоніальних говірок характеризується значною кількістю міжмовних паралелізмів:

“Дітей у мене п’ятеро; вкрала суслічек постного масла; кусочок сальця (Ол. Чумакова, с. Мачуха)

“приглашає з калачем на вечорини з подружкою; дітей шестеро було; чотири хати; семь класов кончила (К. Астаф’єва, с. Семенівка).

Фонетична система народнорозмовної мови справедливо вважається найбільш стабільною і стійкою до впливу як літературної материкової, так і чужої мови з її діалектами. Це підтверджується нашими дослідженнями. Артикуляційні риси мешканців сіл Семенівки і Мачухи Волгоградської області відображають, в основному, відповідні явища південно-східної діалектної основи: пом’якшені шиплячі, спорадичний препалатальний [л·], розрізнення [г] і [г'] (нами не виявлено у мовленні діалектоносіїв випадків вживання г – правомірного чи ненормативного), відсутність “акання” (за винятком слів хо^ахлячий, хо^ахол, по-хо^ахлячи і под.).

Сила впливу панівної російської мови на колоніальні українські говірки має ще й соціально-психологічний чинник: чим вищий соціальний статус мовця (освіта, посада), тим слабшою є рідномовна основа, тим потужніша інтерференція. Для підтвердження цього простежимо риси двох ідіолектів. Обидва мовці – місцеві жителі приблизно одного віку, однієї статі, але різного статусу. Перший Касьянов Іван Миколайович: *“Восьмьдесят первый год мне. Роділся тут рядом в Семьоновке. Собственно, у нас разницы нет между Мачухой і Семьоновкой в речі. Село хахлаче. Образование высшее у меня, начальное і среднее техническое. Я агроном. Слановській техникум кончил, а потом я сразу поступил в сельскохозяйственный институт”*. Другий мовець Бражников Василь Михайлович: *“З тридцять восьмого года я. Щитай скільки. Мати сама українка з Дніпропетровської області, батько рускій, а ми хо^ахли, по-хо^ахлячи балакаєм. Як роз’їхались, каждый по-своему. У батька перва жінка померла, дітей від первої жінки було троє. Школу бросив рано, бо голод був, травичку їли. Шчас на пенсії”*.

Як бачимо, мовлення першого інтерв’юера майже повністю російське. Мова-основа зберігалася ще на фонетичному рівні. Тоді як другий ідіолект досить добре репрезентує українську мову на всіх рівнях – лексичному, граматичному, фонетичному.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, інтерференційні риси, помічені нами в колоніальних говірках етнічних українців російського Поволжя, мають системний характер і проявляються найбільше на лексичному і граматичному рівнях. Основу рідної мови зберігає ще фонетичний ярус досліджуваних говірок. Але існує реальна небезпека, що байдужість до життя наших земляків за кордоном з боку їх материкової вітчизни може сприяти повній асиміляції українців і перетворення їхнього мовлення в адстрат – окрему лінгвістичну систему. Про цю загрозу свідчить той факт, що переважна більшість діалектоносіїв відділяє себе і від росіян, і від українців:

“Балакаєм по-хо^ахлячи, а пишемось руські, українській совсем не такой говор, і слова не такі там, совсем не такі слова (К. Астаф’єва, с. Семенівка).

“Я з рус’кими балакаю по-своему, а вони по-своему. Наш язык трудний, не каждый по ньому зможе” (А. Астаф’єва, с. Семенівка).

“Я не русская, а така, як я єсть. Український совсем не такой єсть” (А. Домородова, 87 р. с. Семенівка).

У майбутньому видається **перспективним** подальший лінгвістичний аналіз говірок етнічних українців – представників діаспори.

Література

- Белей 2008: Белей, Л. Українці та українська мова на Балканах (Сербія, Хорватія, Боснія і Герцеговина) [Текст] / Л. Белей // Дивослово. – 2008. – № 8. – С. 42-48.
- Гопштер 2009: Гопштер, Є.А. Українські говірки на Волгоградщині : до питання дослідження [Текст] / Є. А. Гопштер // Анклавна діалектологія : матеріали міжнар. наук.-практ. семіну, 1 грудня 2009р., Горлівка / М-во освіти і науки, Горл держ. пед. ін-т іноземн. мов. – Горлівка : Вид-во ГДПІМ, 2009. – С. 11-14.
- Дзєндзелівський 1996: Дзєндзелівський, Й. Мова бачванців як засіб датування явищ лемківського діалекту [Текст] // Руснаци. Русини 1745-1995 : Приселєне й живот Рунацох у Бакчі Сриму и Славонії 1745-1995. – Нови Сад, 1996.
- Жилко 1966: Жилко, Ф.Т. Нариси з діалектології української мови : навч. посібник для студентів філолог. ф-тів пед. ін-тів. – 2-е вид., перероб. [Текст] / Ф. Т. Жилко. – К. : Рад. шк., 1966. – 307 с.
- Москаленко 2008: Москаленко, Л. Українці й українська мова на Кубані [Текст] / Л. Москаленко // Дивослово. – 2008. – № 2. – С. 47-53.
- Токар 1972: Токар, Т.Я. Українські поселення в Югославії і вивчення їх говорів [Текст] / Т. Я. Токар // Питання української діалектології і міжмовних (міждіалектних) контактів. – Дніпропетровськ, 1972. – С. 86-89.
- Синельникова 2005: Синельникова, В. Політичні та економічні передумови появи українських поселень у поволзьких степах у XVI-XIX століттях [Текст] / В. Синельникова // Народна творчість та етнографія. – 2005. – № 3. – С. 100-104.
- Сучасний 2006: Сучасний словник іншомовних слів [Текст]. – К. : Довіра, 2006. – 789 с.

В статтє представлен лингвистический анализ говора этнических украинцев сел Махеха и Семеновка Волгоградской области Российской Федерации. Записи живой речи идионосителей фиксируют интерференционное влияние русского языка на диалектный язык-основу диаспорян. Приводятся яркие примеры адстратных явлений на лексическом, грамматическом, словообразовательном уровнях языковой системы колониального говора.

Ключевые слова: адстратные явления, адстрат, интерференция, лексический, грамматический, словообразовательный, фонетический уровень языковой системы.

In the article the linguistic analysis of the subdialects of ethnic Ukrainians in villages Machukha and Semenivka of Volgograd region of the Russian Federation has been highlighted. The notices of the speech of the dialect speakers reflect an interferential influence of Russian language on the dialectical language – the basis of the language of the diasporers. It is also given many striking examples of the adstrat phenomena on the lexical, grammatical, derivative levels of the language system of the colonial dialect.

Keywords: adstrat, adstrat phenomenon, interference, lexical level, grammatical level, derivative level, phonetic level in the system of language.

Надійшла до редакції 28 жовтня 2011 року.

Віктор Дворянкін

ББК Ш12=411.4*671

УДК 811.161.2'282.2'373

**НОМІНАЦІЯ ЛЮДИНИ ЗА СТАВЛЕННЯМ ДО ІНШИХ ОСІБ
В УКРАЇНСЬКИХ СХІДНОСТЕПОВИХ ГОВІРКАХ ПІВДЕННОЇ ДОНЕЧЧИНИ**

Стаття продовжує цикл публікацій автора, присвячених особливостям номінації рис людини в українському східностеповому мовному континуумі. Подано лексико-семантичний аналіз окремих назв людини за ставленням до інших осіб на матеріалі новожитних українських східностепових говірок Південної Донеччини.

Ключові слова: лексико-семантична група, маніфестант, найменування рис людини, репрезентант, сема, українські східностепові говірки.

Однією з тенденцій сучасного розвитку вітчизняної діалектології є дослідження словникового складу новостворених українських східностепових говірок. Так, мовознавчими студіями охоплено флороніми [Фроляк 1988; Фроляк 2003], лексику сімейних обрядів [Дроботенко 2001], одягу [Клименко 2001; Клименко 2010], географічну апелятивну лексику [Сіденко 2003], назви спорідненості [Тарасенкова 2000], їжі [Загнітко 2008; Загнітко 2010]. На сьогодні ґрунтовних системних описів потребують інші шари лексики в згаданому діалектному обширі, зокрема найменування рис людини.

Метою статті є лексико-семантичний аналіз окремих назв людини за ставленням до інших осіб на базі українських східностепових говірок Південної Донеччини.

Розглянемо специфіку реалізації деяких сем аналізованої лексико-семантичної групи.

Семи 'брехун' : 'брехуха' виражені лише однією парою загальноновживаних словотвірних опозитів – *бре^uхун* : *бре^uхуха* (н. пп. 1 – 94). Функцію синонімів до цих назв виконують іменники спільного роду *бре^uхло* (6 н. пп.: 22, 27, 28, 30, 46, 58) і *тр'іп'ло* (1 н. п.: 63), а також кореляти *тр'іп'ач* : *тр'іп'ач'ка* (2 н. пп.: 13, 60). У н. п. 69 виявлено фразеологічний зворот *там у н'ого не^uйде / а б'їжит / то^uго ї не^uмає / а в'ін на^uкаже* зі значенням 'брехун'. Окремі лексеми подають діалектні словники: *бре^uхун* 'нечесний чоловік', 'пліткар', *бре^uхуха* 'нечесна жінка', 'пліткарка', *бре^uхло* 'нечесний чоловік' (позначено ремаркою "зневажливе"), *тр'іп'ло* 'балакуча людина', 'шахрай, нечесний чоловік', 'пліткар', *тр'іп'ач* 'балакучий чоловік', 'шахрай, нечесний чоловік', *тр'іп'ач'ка* 'балакуча жінка', 'нечесна жінка' [ЛС: 11, 57, 56]; *бре^uхуха* 'заглибина в нижній частині потилиці', *бре^uхлó* 'брехун' (іменник спільного роду), *тр'іп'ач'ка* 'тіпальниця' (позначено ремаркою "ткацтво") [ЧНН I: 104, 103; IV: 135]; *бре^uхлó* 'той, хто говорить неправду; брехун', *бри^eхуха* 'ямка на потилиці в людини' (супроводжується ремарками "переносне" й "жартівливе"), *тре^eплó* 'той, хто багато говорить дурниць, нісенітниць; базіка' (із позначкою "зневажливе"), *триплó* 'тс' [СП: 13, 85, 86]; *брехун* 'обманщик', *триплó* 'базіка', *тр'іп'ачка* 'гра на вечорницях (переважно парубоча)' [АЗП I: 32; II: 209, 210]; *треплó* 'брехун' [ЄР: 123]; *брехлó* 'брехун' (із ремаркою "зневажливе") [ГГ: 29]; *брехун* 'брехун' [ОБГ I: 71].

Зазначимо, що питання стосовно реалізації сем 'обманщик' : 'обманщиця' та 'брехун' : 'брехуха' було закладено у програму з метою перевірити, чи впливає конотативність семи на добір діалектоносіями номінативних одиниць для її вираження. Як видно з попередніх прикладів, опозиція 'обманщик' : 'обманщиця' реалізована в досліджуваному обширі в більшості н. пп. тільки двома парами словотвірних корелятивів – *обманш'ч'ік* : *обманш'ч'іц'а* і *бре^uхун* : *бре^uхуха*; опозиція 'брехун' : 'брехуха' (конотативні семи) має репертуар маніфестантів, до якого входять одна пара емоційно-експресивних загальноновживаних опозитів *бре^uхун* : *бре^uхуха* та низка інших назв (корелятивів *обманш'ч'ік* : *обманш'ч'іц'а* не виявлено).

Сема 'привітливий' представлена в більшості досліджуваних говірок єдиним репрезентантом – прикметником *добрий* (н. пп. 1 – 94), який у східнословобжанському просторі виявлено зі значеннями 'той, який охоче ділиться своїм майном', 'щирий до когось', 'той, який виявляє ласку, ніжність' [ЛС: 19-20], у західнополіському континуумі (варіант *дóбри*) – 'доброзичливий', 'смачний', 'досвідчений', 'великий' [АЗП I: 136]. Синоніми до згаданої назви засвідчено в 41 говірці. Так, у 18 н. пп. (2, 9, 17, 20, 21, 24, 25, 30, 35, 37, 41, 52, 61, 70, 71, 77, 83, 89) синонімом виступає лексема *при^eв'ітли^eвий*, у 6 н. пп. (58, 82, 88, 91 – 93) – *при^eв'ітний* (дериват), у 4 н. пп. (1, 3 – 5) – *харошиї*, у 13 н. пп. – композити: *добро^uдушний* (6 фіксацій: н. пп. 19, 42, 62, 76, 80, 84), *добро^uзич'ли^eвий* (4 фіксації: н. пп. 40, 48, 72, 74), *добро^uже^uлат'і^eл'ний* (3 фіксації: н. пп. 63 – 65).

Сема 'доброзичливець' репрезентована в більшості н. пп. тільки корелятивною парою (субстантивованими прикметниками) *добрий* : *добра* (94 фіксації). Синоніми-іменники виявлено у 20 говірках: у 12 н. пп. (21, 40, 46, 49, 63, 69, 71, 73, 74, 85, 88, 94) – *добр'ак*, у 8 н. пп. (14, 20, 24, 51, 60, 64, 65, 84) – *доброд'її*.

Серед маніфестантів семи 'гостинний' найбільшого поширення в досліджуваних говірках набуло російське запозичення. Так, композит *гос'т'і^eпри^eїємний* виявлено в 75 н. пп. (1, 3 – 18, 20 – 26, 28 – 30, 32 – 34, 36 – 39, 42 – 48, 52 – 56, 58, 59, 61 – 69, 73 – 76, 78 – 82, 84 – 89, 91 – 93), його фонетичний варіант *гос'т'і^eпри^eїємний* – в 1 н. п. (60). Репрезентант *гос'тин:уї* є відносно частотним – 16 фіксацій (н. пп. 2, 27, 31, 36, 44, 49 – 51, 57, 61, 72, 74, 83, 87, 90, 94). Інші номени не відзначаються високою активністю: лексеми *при^eв'ітли^eвий* засвідчено в 7 н. пп. (30, 35, 37, 41, 70, 71, 77), *при^eїємний* – у 2 н. пп. (19, 72), композит *добро^uзич'ли^eвий* – у 2 н. пп. (40, 74), *хл'ібо^uсол'ний* – у 2 н. пп. (58, 90). Синоніми зафіксовано в 10 говірках: у 9 н. пп. – їх два, в 1 н. п. – три.

Сема 'злісний, сповнений зла, недоброзичливості' маніфестована загальноновживаною номінацією – прикметником *злий* (н. пп. 1 – 94), його словотвірними варіантами *зл'уч'її* (3 н. пп.: 8, 50, 85), *зл'уш'ч'її* (1 н. п.: 83), *зл'існий* (1 н. п.: 60), *зл'обний* (4 н. пп.: 30, 71, 92, 93), а також прикметниками *кл'атий* (7 н. пп.: 14, 35, 62, 74, 76, 80, 87), *ли^eхий* (6 н. пп.: 19, 25, 27, 31, 67, 88), *не^uнави^eсний* (2 н. пп.: 4, 84), *скáжениї* (1 н. п.: 17).

Опозиція 'дуже злий, сердитий чоловік' : 'дуже зла, сердита жінка' реалізована загальноновживаними іменником спільного роду *зл'ука* та корелятивною парою (субстантивованими прикметниками) *злий* : *зла* (н. пп. 1 – 94). У н. п. 3 для характеристики дуже злої людини використовують компаратив *злий йак со^uбака*; при цьому інформант подає коментар: *в'ід со^uбаки о^uд'їб'їєс'а / а од л'у^uдини н'ї!* Зазначене стійке порівняння зафіксовано й у поліському континуумі [ДПП: 36]. У досліджуваному обширі, крім згаданих, відомі ще лексеми на позначення дуже злої жінки: іменник *зл'уч'ка* (19 н. пп.: 8, 22, 26, 30, 31, 56, 60, 61, 64, 70, 71, 74, 80, 81, 85, 89, 91 – 93) та найменування *в'ід'ма* (н. п. 94) і *кобра* (н. п. 19), що постали внаслідок вторинної номінації (моделі найменування: 'назва міфічної істоти' > 'назва людини за рисою характеру', 'назва тварини' > 'назва людини за рисою характеру'). Ці номени часто виступають як компоненти у фразеологізмах, записаних на території Донбасу [див.: УФД: 48, 125]; лексеми *в'ід'ма* зафіксовано у східнословобжанському просторі зі значенням 'жінка з розтріпаним волоссям' (подано з ремарками "переносне" й "лайливе") [ЛС: 14] (із такою ж семантикою лексеми виявлено в н. п. 25).

Сема 'насмішник' представлена іменником *насм'ішник* (78 н. пп.: 1, 2, 6 – 8, 10 – 13, 15 – 18, 20 – 26, 28 – 39, 41 – 48, 50 – 59, 61 – 66, 68 – 70, 72, 73, 75, 77 – 82, 84 – 93) і його чотирма словотвірними варіантами – *насм'іхач* (5 н. пп.: 27, 40, 49, 67, 71), *насм'іхувач* (1 н. п.: 94), *насм'іхат'і^eл'* (1 н. п.: 19), *п'ідсм'іювач* (1 н. п.: 60), двома парами корелятивів (субстантивованих прикметників) *насм'ішк'уватий* : *насм'ішк'увата*

(3 н. пп.: 14, 74, 76) і *нас'м'ишли'вий* : *нас'м'ишли'ва* (1 н. п.: 9), словосполученням *глуз'лива л'у'дина* (1 н. п.: 83) та пропозитивним номеном *л'убе нас'м'ихац'а* (3 н. пп.: 3 – 5).

Сема 'услесливий' репрезентована вісьмома номінаціями. Найвищий ступінь поширення на обстежуваній території притаманний прикметнику *п'ідлизли'вий* (70 н. пп.: 1, 3 – 13, 15 – 21, 23 – 25, 27 – 30, 32 – 35, 37, 38, 40 – 50, 52, 54 – 56, 59, 61 – 68, 70, 73, 75 – 82, 85 – 87, 89), який відомий із такою ж семантикою східнословобожанським [ЛС: 44] і нижньонаддніпряньським [ЧНН III: 117] говіркам (щоправда, в останніх він є поодиноким). Інші маніфестанти мають незначну кількість фіксацій: лексему *услесли'вий* виявлено в 11 н. пп. (14, 31, 39, 51, 57, 60, 71, 83, 84, 90, 94), її словотвірні варіанти *п'ідлесли'вий* та *облесли'вий* – у 7 н. пп. (2, 36, 74, 88, 91, 92, 93) і 2 н. пп. (26, 53), *йе'хидний* – в 1 н. п. (69), *ли'це'м'ірний* – в 1 н. п. (22), компаратив *услесли'вий* *йак ли'сич'ка* – в 1 н. п. (72), прикметник *ли'савий*, який, за твердженням діалектоносців, утворений від іменника *лис* або *ли'са*, – в 1 н. п. (58); останній номен (прикметник) із тією самою семантикою відзначений і в поліському обширі [ЛПГ: 115].

Семи 'підступник' і 'підступниця' представлені в більшості н. пп. тільки субстантивованими прикметниками-корелятами *лу'кавий* : *лу'кава* (н. пп. 1 – 94). Інші номінативні одиниці трапляються спорадично: словотвірні опозити *лу'кавець* : *лу'кавиць'а* – у 3 н. пп. (27, 37, 83), *лу'кавець* : *лу'кавиць'а* – у 4 н. пп. (40, 60, 67, 94), *п'ідс'тупник* : *п'ідс'тупниця* – у 3 н. пп. (50, 59, 74), *злоу'мисник* : *злоу'мисниця* – в 1 н. п. (39), стійке порівняння *лу'кавий* *йак і'уда* – в 1 н. п. (58), пропозитивний номен *у'кусе і'меду дас'т* – в 1 н. п. (22).

Сема 'підла людина' також у більшості говірок репрезентована лише загальноновживаними субстантивованими прикметниками-опозитами *п'ідлий* : *п'ідла* (н. пп. 1 – 94); у 3 н. пп. ще виявлено й фонетичні варіанти *п'одлий* : *п'одла*. У ролі синонімів виступають іменники з різко негативним значенням *пад'л'ука* (40 н. пп.: 1, 3 – 5, 9, 10, 13, 15, 17, 18, 22, 25, 27 – 29, 32, 33, 35, 39, 40, 42, 45, 48, 50, 53, 55, 57 – 59, 61, 69, 70, 72, 76, 77, 82, 83, 88, 90, 92) і *пас'куда* (10 н. пп.: 19, 21, 26, 47, 63, 60, 67, 71, 74, 87), а також іменники *ме'р'зотник* (7 н. пп.: 37, 41, 56, 73, 74, 80, 94) і *по'ганець* (3 н. пп.: 19, 74, 78) та одна корелятивна пара *не'добрий* : *не'добра* (2 н. пп.: 50, 52).

Семи 'кривдник' і 'кривдниця' виражені переважно словотвірними опозитами, серед яких найбільша фіксація притаманна корелятам *о'б'ич'ик* : *о'б'ич'иць'а* (70 н. пп.: 1, 6 – 8, 10 – 13, 15 – 24, 26 – 30, 32 – 34, 36 – 39, 41 – 50, 52, 53, 55 – 57, 60, 62, 66 – 70, 72 – 82, 84, 86 – 91), які побутують із тією самою семантикою також у східнословобожанському [ЛС: 42] та нижньонаддніпряньському [ЧНН III: 9] континуумах. Інші опозити мають невелике поширення: *на'пасник* : *на'пасниця* – 9 н. пп. (9, 31, 54, 59, 61, 71, 83, 92, 93), *к'риу'дник* : *к'риу'дниця* – 2 н. пп. (25, 94) (деривати *ск'риу'дник* : *ск'риу'дниця* – 1 н. п.: 85), *бе'з'божник* : *бе'з'божниця* – 1 н. п. (2). Пропозитивну номінацію *от на'пау* (*на'пала*) *на'мене!* відзначено тільки в 11 говірках (н. пп. 3 – 5, 14, 35, 40, 51, 58, 63 – 65).

Семі 'мстивий' у більшості говірок властиві два репрезентанти – загальноновживані прикметники *мс'т'ит'і'л'ний* і *зло'пам'ятний* (н. пп. 1 – 94). Синонімічні утворення (по одному номену) виявлено в 42 говірках: у 5 н. пп. (2, 17, 90, 92, 93) функціонує фонетичний варіант лексеми *мс'т'ит'і'л'ний* – прикметник *мс'т'ите'л'ний*, у 36 н. пп. (3 – 5, 8, 19 – 21, 25 – 27, 30, 31, 37, 39, 40 – 42, 47, 50 – 54, 57, 60, 70, 71, 73, 74, 77, 80, 83, 85, 86, 91, 94) – дериват *мс'т'ивий*, в 1 н. п. (9) – дериват до лексеми *зло'пам'ятний*: прикметник *зло'пам'ятли'вий*.

Специфікою семи 'злопам'ятний' є те, що вона має такі самі репрезентанти, як і сема 'мстивий'.

Сема 'жорстокий' реалізована дев'ятьма прикметниками, однією корелятивною парою, одним іменником-комполітом та одним стійким порівнянням. Найчастотнішим серед маніфестантів є номен *бе'з'душний* (69 н. пп.: 1, 2, 5 – 8, 10 – 13, 15 – 18, 20 – 26, 29, 30, 32 – 35, 37, 38, 40, 42, 43, 45, 47, 48, 52 – 61, 63 – 68, 70, 71, 73 – 78, 80, 81, 83, 85, 86, 89, 90 – 93). Іншим номінативним одиницям притаманне незначне поширення: прикметник *жорс'токий* зафіксовано в 10 н. пп. (1, 2, 22, 36, 41, 42, 50, 54, 72, 82), *жорст'кий* – в 1 н. п. (44), *же'с'токий* – у 5 н. пп. (28, 45, 46, 49, 88), *з'рубий* – у 4 н. пп. (19, 62, 72, 94), *не'ми'ло'сердний* – у 4 н. пп. (2, 27, 31, 51), *злий* – у 3 н. пп. (17, 67, 84), *бе'с:е'р'деч'ний* – у 2 н. пп. (39, 88), *бе'ж:ал'існий* – в 1 н. п. (87), словотвірні опозити *груб'і'йан* : *груб'і'йанка* – у 2 н. пп. (9, 69), композит *душо'губ'* – в 1 н. п. (74), компаратив *йак зв'і'р'ука* – у 2 н. пп. (3, 4).

Сема 'щедрий' виражена прикметниками *ш'ч'едрий* (79 н. пп.: 1 – 16, 18, 20 – 34, 36 – 41, 43 – 50, 52 – 55, 57 – 59, 61, 63 – 68, 71 – 76, 79, 81, 83 – 86, 88 – 94), *добрий* (15 н. пп.: 17, 30, 35, 37, 56, 60, 62, 69, 70, 73, 74, 76, 80, 87, 88), *по'д'іл'ч'і'вий* (6 н. пп.: 4, 19, 42, 69, 76, 82), *ш'ч'і'рий* (1 н. п.: 51) та іменником спільного роду *розда'їда* (3 н. пп.: 70, 77, 78).

Сема 'жадібний, користолюбний' маніфестована в більшості говірок досліджуваного обширу єдиним репрезентантом – загальноновживаним прикметником *жа'дний* (н. пп. 1 – 94). У 7 н. пп. (14, 19, 40, 60, 64, 72, 94) до нього виявлено синонім *не'на'жерли'вий*, у 5 н. пп. (28, 42, 48, 58, 59) – *ску'пий*, у 2 н. пп. (83, 87) – *загр'е'буш'ч'ії*, в 1 н. п. (74) – *не'на'ситний*, у 2 н. пп. (63, 65) – синонім *не'на'жерли'вий* і *не'на'ситний*.

Один репрезентант (загальноновживаний відприкметниковий іменник *жа'д'уза*) має в більшості н. пп. сема 'скупа людина'. Як синонім до нього в 10 н. пп. (20, 22, 24, 31, 40, 54, 56, 72, 84, 91) засвідчено лексему *скупе'р'д'ага*, у 8 н. пп. (19, 25, 27, 44, 51, 60, 62, 87) – *скупе'р'д'аї* (словотвірний варіант), у 4 н. пп. (4, 28, 46, 71) – *скупе'р'д'а* (дериват), у 4 н. пп. (49, 73, 85, 90) – *жмот*, у 2 н. пп. (59, 78) – *жлоб'*, у 2 н. пп. (14, 93) – *скр'ага*, в 1 н. п. (88) – *ску'пар'*, в 1 н. п. (67) – *жа'доба*; у н. п. 63 спостережено два синоніми – *скупе'р'д'ага* і

жмот, у н. п. 76 – *скупе^uр'д'а* і *скр'ага*, у н. п. 94 – *скупе^uр'д'аї* і *жлобⁿ*, у н. п. 65 – три синоніми: *скупе^uр'д'ага*, *жмот* і пара субстантивованих прикметників-опозитів, ужитих у переносному значенні, – *ш'ч'едриї* : *ш'ч'едра* (явище емоційно-оцінної енантіосемії). Деякі аналізовані лексеми (або їх варіанти) засвідчено і в інших говірках української мови: *жад'уга*, *скупе^uр'д'ага*, *скупе^uр'д'аї*, *скупе^uр'д'а*, *жмот*, *скр'ага*, *ску'пар'*, *жад'оба* ‘те’, *ш'ч'едриї* ‘той, який охоче ділиться своїм майном’ – у східнословобжанських [ЛС: 22, 23, 52, 62], *жад'оба* ‘жаднюга’ (подано з ремаркою “зневажливе”), акцентний варіант *жад'уга* ‘те’ (також із ремаркою “зневажливе”), *жадюга* ‘жадібна людина’, фонетичний варіант *скуп'ір'д'аї* ‘скупердяй’ – у нижньонадніпряньських [ЧНН I: 309; IV: 78], *жад'уга* ‘скупа людина’ (із позначкою “згрубіле”), фонетичний варіант *скуперда* ‘жадібна людина’ (із ремаркою “зневажливе”) [АЗП I: 152; II: 153], *скряга* ‘скупа людина’ [ЄР: 115] – у західнополіських, *жадюга* ‘жадібна, скупа людина; жаднюга’ (із позначкою “несхвальне”), *жмот* ‘(про людину) дуже скупий, скнара’, *жлоб* ‘багата, скупа, зловредна людина’ (із ремаркою “зневажливе”) – у полтавських говірках [СП: 30, 31].

Спостереження над лексикою для характеристики людини за ставленням до інших осіб показали, що найчастіше проаналізовані назви є однослівними субстантивними й ад'єктивними номенами, рідше – словосполученнями й реченнями. Ця лексика постійно відкрита для нових емоційно-експресивних одиниць. До її складу входить чимало фонетичних (у т. ч. акцентних) і словотворчих варіантів; деякі з них властиві не тільки східнословобжанським, а й іншим українським говіркам.

Подальше вивчення розглянутих номінацій має широкі перспективи не лише в синхронному, а й діахронному та ареальному аспектах.

Скорочення

- н. п. – населений пункт
н. пп. – населені пункти
'те' – те саме значення

Список обстежених населених пунктів

(усі населені пункти розташовані в Донецькій обл.)

1) с. Іскра Великоновосілківського району; 2) с. Червона Зірка Великоновосілківського району; 3) с. Новоукраїнка Великоновосілківського району; 4) с. Олексіївка Великоновосілківського району; 5) с. Андріївка Великоновосілківського району; 6) м. Курахове Мар'їнського району; 7) смт. Старомихайлівка Мар'їнського району; 8) с. Комар Великоновосілківського району; 9) с. Федорівка Великоновосілківського району; 10) с. Успенівка Мар'їнського району; 11) с-ще Грабське Амвросіївського району; 12) с. Благодатне Амвросіївського району; 13) с. Катеринівка Мар'їнського району; 14) с-ще Новомиколаївка Волноваського району; 15) с. Обільне Старобешівського району; 16) с-ще Родники Амвросіївського району; 17) смт. Велика Новосілка; 18) с-ще Новоукраїнка Мар'їнського району; 19) смт. Оленівка Волноваського району; 20) с. Времівка Великоновосілківського району; 21) с. Микільське Волноваського району; 22) смт. Старобешеве; 23) смт. Войковський Амвросіївського району; 24) с-ще Урожайне Великоновосілківського району; 25) с. Новомайорське Великоновосілківського району; 26) смт. Новотроїцьке Волноваського району; 27) с. Старомлинівка Великоновосілківського району; 28) м. Комсомольське Старобешівського району; 29) с. Василівка Амвросіївського району; 30) с. Новопетрівка Великоновосілківського району; 31) с-ще Степне Волноваського району; 32) с. Кирилівка Волноваського району; 33) с. Петрівське Старобешівського району; 34) с. Кумачове Старобешівського району; 35) с. Рибинське Волноваського району; 36) с. Красна Поляна Великоновосілківського району; 37) с. Старогнатівка Тельманівського району; 38) с. Вершинівка Тельманівського району; 39) с-ще Хлібодарівка Волноваського району; 40) с. Калініне Волноваського району; 41) смт. Андріївка Тельманівського району; 42) с. Гранітне Тельманівського району; 43) с. Мічуріне Тельманівського району; 44) с. Черевківське Тельманівського району; 45) с. Кузнецово-Михайлівка Тельманівського району; 46) с. Котлярівське Тельманівського району; 47) с. Краснівка Волноваського району; 48) с. Старомар'ївка Тельманівського району; 49) с. Нова Мар'ївка Тельманівського району; 50) с-ще Труженка Володарського району; 51) с-ще Привільне Волноваського району; 52) с. Кальчинівка Володарського району; 53) с. Малоянисоль Володарського району; 54) с. Назарівка Володарського району; 55) с. Кирилівка Володарського району; 56) с. Чермалик Тельманівського району; 57) с. Приморське Новоазовського району; 58) с. Свободне Тельманівського району; 59) с. Конькове Тельманівського району; 60) с. Новокраснівка Володарського району; 61) с. Новоянисоль Володарського району; 62) с. Старченкове Володарського району; 63) с. Ксенівка Володарського району; 64) с. Сергіївка Володарського району; 65) с. Республіка Володарського району; 66) с. Окіябр Новоазовського району; 67) с. Красноармійське Новоазовського району; 68) с. Козацьке Новоазовського району; 69) с. Лугове Володарського району; 70) с. Паннівка Володарського району; 71) с. Новогригорівка Володарського району; 72) смт. Володарське; 73) с. Гнучове м. Маріуполя; 74) с. Заїченко Новоазовського району; 75) с. Митьково-Качкарі Новоазовського району; 76) с. Захарівка Першотравневого району; 77) с. Суженка Володарського району; 78) с. Бойове Володарського району; 79) смт. Старий Крим м. Маріуполя; 80) с. Стародубівка Першотравневого району; 81) с. Бердянське Першотравневого району; 82) с-ще Агробаза Першотравневого району; 83) с. Широкине Новоазовського району; 84) с. Безіменне Новоазовського району; 85) м. Новоазовськ; 86) с. Комишувате Першотравневого району; 87) с-ще Дем'янівка

Першотравневого району; 88) смт. Мангуш (Першотравневе); 89) с. Іллічівське Першотравневого району; 90) смт. Седове Новоазовського району; 91) с-ще Бабах-Тарама Першотравневого району; 92) с. Урзуф Першотравневого району; 93) смт. Ялта Першотравневого району; 94) с. Мелекине Першотравневого району.

Література

- Дроботенко 2001: Дроботенко, В.Ю. Лексика сімейних обрядів у говірках Донеччини [Текст] : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / В. Ю. Дроботенко. – Донецький нац. ун-т. – Донецьк, 2001. – 23 с.
- Загнітко 2008: Загнітко, Н. Загальні назви їжі в східностепових говірках [Текст] / Надія Загнітко // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць / Донецький нац. ун-т ; наук. ред. А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2008. – Вип. 17. – С. 247-252. – Бібліогр. : с. 251-252.
- Загнітко 2010: Загнітко, Н. Назви страв з вареного тіста в донецьких говірках [Текст] / Надія Загнітко // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць / Донецький нац. ун-т ; наук. ред. А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2010. – Вип. 21. – С. 222-226. – Бібліогр. : с. 225.
- Клименко 2001: Клименко, Н.Б. Назви одягу в східностепових говірках Донеччини [Текст] : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Донецький нац. ун-т. – Донецьк, 2001. – 19 с.
- Клименко 2010: Клименко, Н. Назви одягу для ніг у східностепових українських говірках [Текст] / Наталія Клименко // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць / Донецький нац. ун-т ; наук. ред. А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2010. – Вип. 21. – С. 226-233. – Бібліогр. : с. 230.
- Сіденко 2003: Сіденко, Н.П. Географічна апелятивна лексика східностепових говірок Центральної Донеччини [Текст] : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Донецький нац. ун-т. – Донецьк, 2003. – 22 с.
- Тарасенкова 2000: Тарасенкова, С. Назви осіб за спорідненістю в донецьких східностепових говірках [Текст] / Світлана Тарасенкова // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць / Донецький держ. ун-т ; наук. ред. А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонДУ, 2000. – Вип. 6. – С. 268-271. – Бібліогр. : с. 271.
- Фроляк 1988: Фроляк, Л.Д. Ботаническая лексика украинских говоров Северного Приазовья [Текст] : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02 / Ин-т языковедения имени А.А. Потемнина АН УССР. – К., 1988. – 17 с.
- Фроляк 2003: Фроляк, Л.Д. До питання про лексичну типологію і диференціацію східностепових говірок Донеччини [Текст] / Л. Д. Фроляк // Вісник Луганського держ. пед. ун-ту імені Тараса Шевченка : філологічні науки / гол. ред. С. Я. Харченко. – 2003. – № 3. – С. 226-234. – Бібліогр. : с. 233-234.

Джерела

- АЗП: Аркушин, Г.Л. Словник західнополіських говірок [Текст] : у 2 т. / Г.Л. Аркушин. – Луцьк : Вежа, 2000. – Т. 1. – 354 с. ; Т. 2. – 458 с. – 300 пр. – ISBN 966-600-007-5.
- ГГ: Гуцульські говірки : короткий словник [Текст] / відп. ред. Я. Закревська. – Львів, 1997. – 232 с. – ISBN 966-02-0496-5.
- ДПП: Добролюжа, Г. Красне слово – як золотий ключ : постійні народні порівняння в говірках Середнього Полісся та суміжних територій [Текст] / Галина Добролюжа. – Житомир : Волинь, 2003. – 160 с. – 750 пр. – ISBN 966-690-038-6.
- ЄР: Євтушок, О.М. Короткий словник говірок Рівненщини [Текст] // Вивчення лексики говірок Рівненщини : навч. посіб. / О.М. Євтушок. – Рівне, 1997. – С. 38-138. – 2500 пр. – ISBN 966-7135-04-7.
- ЛПГ: Лисенко, П.С. Словник поліських говорів [Текст] / П. С. Лисенко. – К. : Наук. думка, 1974. – 260 с.
- ЛС: Леснова, В.В. Матеріали до словника говірок Східної Слобожанщини : Людина та її риси [Текст] / В. В. Леснова. – Луганськ : Шлях, 1999. – 76 с. – 600 пр. – ISBN 966-7525-09-9.
- МСБГ: Матеріали до словника буковинських говірок [Текст] / відп. ред. В. А. Прокопенко. – Чернівці, 1971-1979. – Вип. 1-6.
- ОБГ: Онишкевич, М.Й. Словник бойківських говірок [Текст]: у 2 ч. / М. Й. Онишкевич. – К. : Наук. думка, 1984. – Ч. 1. – 495 с.
- СП: Сизько, А.Т. Словник діалектної лексики говірок сіл південно-східної Полтавщини [Текст] : навч. посіб. / А. Т. Сизько. – Дніпропетровськ : ДДУ, 1990. – 99 с.
- УФД: Ужченко, В.Д., Ужченко, Д.В. Фразеологічний словник східнослобожанських і степових говірок Донбасу [Текст] / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – Луганськ : Альма-матер, 2002. – 263 с. – 200 пр. – ISBN 966-617-104-X.
- ЧНН: Чабаненко, В.А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини [Текст]: у 4 т. / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя, 1992. – Т. 1. – 324 с. ; Т. 2. – 371 с. ; Т. 3. – 303 с. ; Т. 4. – 261 с. – 1500 пр.

Статья продолжает цикл публикаций автора, посвященных особенностям номинации черт человека в украинском восточностепном языковом континууме. Представлен лексико-семантический анализ отдельных названий человека по отношению к другим людям на материале новожильческих украинских восточностепных говоров Южной Донетчины.

Ключевые слова: украинские восточностепные говоры, лексико-семантическая группа, сема, репрезентант, манифестант, наименования черт человека.

The article above presents a set of publications related to peculiarities for character's recognition in Ukrainian Eastern-steppe language continuum. The author gives lexical-semantic analysis of person's names in relation to other people based on newly formed Ukrainian Eastern-steppe subdialects of Southern Donetsk region.

Keywords: Ukrainian Eastern-steppe subdialects, lexical-semantic group, seme, representant, manifestant, names of person's character.

Надійшла до редакції 25 жовтня 2011 року.

Надія Загнітко

ББК Ш 12=411.4*671

УДК 808.3 – 087(043)

ЛЕКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПІВНІЧНОГО МІКРОАРЕАЛУ СХІДНОСТЕПОВИХ ГОВІРОК

У статті проаналізовано лексичні особливості північного мікроареалу східностепових українських говірок за даними побутової лексики однієї тематичної групи – назв їжі, напоїв, що відображають діалектні риси новостворених українських говірок, розташованих на периферії українського діалектного континууму. Характеристика лексики зазначеної смуги донецьких говірок сприяє розв'язанню одного з важливих завдань української діалектології – встановлення й уточнення міжговіркових меж територій діалектної суміжності.

Ключові слова: діалектна лексика, мікроареал, семантична структура слова, східностепові говірки.

Актуальність дослідження східностепових говірок Донеччини зумовлена тим, що, знаходячись на перехресті кількох діалектних масивів і увібравши під час свого творення риси старожитніх говорів більш пізнього формування, зазнавши впливу іншомовних вкраплень, ці говірки не тільки не одержали системного опису, а й потребують встановлення та уточнення меж територій діалектної суміжності, про що вже неодноразово йшлося в роботах українських діалектологів [Шарпило 1959; Фроляк 1999: 99; Фроляк 2002: 141; Клименко 2005: 374]. До говірок, що знаходяться на території діалектної суміжності двох сусідніх діалектних масивів (слобожанського й східностепового), належать і говірки північних районів Донецької області. Вони потребують докладного аналізу як такі, що “межують із слобожанським діалектним масивом і які частина вчених зараховує до слобожанських, а інші – до перехідної смуги говірок” [Фроляк 2002: 141]. Ця робота є спробою встановити особливості ареальної поведінки говірок, розташованих на півночі Донецької області, за даними однієї тематичної групи лексики (назви їжі, напоїв).

Донецькі говірки північного мікроареалу охоплюють населені пункти, розташовані в Краснолиманському, Слов'янському, частково – в Олександрівському та Артемівському районах Донецької області (картосхема № 1). Межі цього мікроареалу досить розмиті: по лінії захід-північ-схід зазначені говірки межують з південнослобожанськими, а на півдні – з іншими східностеповими говірками. Л.М. Тищенко у роботі “Структурна організація й динаміка побутової лексики південнослобожанських говірок” [Тищенко 2002] характеризує ці говірки як такі, що входять до складу південно-східного ареалу південнослобожанських говірок – (н.п. Борівського району Харківської області, Краснолиманського, Слов'янського, північної частини Артемівського району Донецької області). Однак, дослідниця зазначає, що чітких ізоглос на обстеженій території досліджувана побутова лексика не має. “За відсутності чіткого діалектного поділу досліджуваних говірок на підставі картографованих матеріалів окреслено зони переважного функціонування одних і відсутності інших лексем. Ці релятивні висновки вимагають дальшої перевірки на підставі картографування лексики ряду інших тематичних груп; лише після цього стане можливим вияв характеру й глибини просторової диференціації говірок досліджуваного континууму” [Тищенко 2002: 15]. Зупинимося докладніше на характеристиці особливостей назв їжі, напоїв виділеного мікроареалу й з'ясуємо його місце в системі новостворених говірок південно-східного наріччя.

Характеризуючи говірки, розташовані на півночі Донецької області, неважко помітити збереження в них питомих українських назв їжі, напоїв, тоді як інші східностепові говірки зазнали значно більшого впливу внаслідок міждіалектного та міжмовного контактування. Порівняймо: лексичним репрезентантом семи “запечене або смажене м'ясо” в північних східностепових говірках є назва *смаже^нніна*, тоді як в інших східностепових говірках більш поширені лексеми: *жаре^нне*, *жарко^йе*, *жаре^нне мн'асо*, *жаре^нне мйасо*, *жаре^нне м'асо*. Назви *смаже^нне мйасо*, *туше^нне мйасо*, *с'в'іжи^нна*, *пече^нне мйасо*, *пече^нна* характеризуються лексичними вкрапленнями. Те саме стосується лексеми: *засмаже^нка*, що, крім північної частини Донецької області, використовується лише спорадично в інших східностепових говірках. Широко вживаними в північних східностепових говірках є назви: *б'ілий хл'їб*, *пшенишний хл'їб*; *лушп'їн'а*, *лушп'їки*; *п'ідліва*, *п'ідлівка*; *окраїець*; *си'рватка*; *йайешн'а*; *п'існа йїжа*; *кул'їш*; *парне молоко*; *молози'во*; *ки'сл'ак*; *мамаліга*; *борошно*; *смале'ц*; *холодне*, *холодець*; *студ'їн*; *шкре'бті*, *шкр'абат*; *гуща*; *самогон*, *самогонка*, *си'вуха*; *опара*, *закваска*; *вішкре'бок*; *уз'атис'а ц'в'іл'у*.

Говірки північного мікроареалу виявляють риси, спільні з українськими поліськими та слобожанськими говірками. Так, назви *ладі'єк*, *лад'їк* активно вживаються в східнослобожанських та поліських говірках.

Порівняймо: сх.-слов. *ládик* “1) корж, 2) млинець” [СУСГ 2002: 114]; поліськ. *lád'ík* “оладка”, *ládка* “оладка” [Лисенко 1972: 112]. У говірках аналізованого мікроареалу функціонує назва *сковорóдник* на позначення семени “приплюснутий, поколотий ножем хлібець з кислого тіста, спечений на сковороді”, тоді як для інших східностепових говірок більш властивою є лексема *pe"réп'ичка*. Порівняймо: поліськ. *скаварóдн'ík*, *скаваруодник* “корж, спечений з кислого тіста на сковороді, перепічка” [Лисенко 1972: 195]. Для говірок досліджуваного мікроареалу характерне вживання лексем *зати́рка*, *зати́ру́ха* як репрезентантів семени “страва, зварена на воді або на молоці з розтертого в дрібні кульки борошна з водою”, натомість іншим східностеповим говіркам більш властивий варіант *зат'ірка* (картосхема № 2). Порівняймо: поліськ. *зати́рка*, *зати́рка* “страва, зварена на воді або на молоці з розтертого в дрібні кульки борошна з водою” [Вешторт 1968: 378], *зати́ру́ха* “те саме” [Вешторт 1968: 384]. Семема “оладка з тертої картоплі” в говірках на півночі Донецької області репрезентована переважно лексемами *дра́ник* і *картохл'áник*, тоді як в інших східностепових говірках поширена також назва *деру́н*. Порівняймо: зах.-поліськ. *картуфл'áник* “спечена на деці терта картопля, яку після ріжуть на шматки” [Аркушин 2000, I: 213]; поліськ. *дра́ник* “оладка з тертої картоплі” [Лисенко 1972: 69]; поліськ. *картопл'áник* “млинець з тертої картоплі з додаванням борошна” [Вешторт 1968: 380].

Назви *картохл'áник* “оладка з тертої картоплі” та *картохл'áний с'у́ник*, притаманні східностеповим говіркам, розташованим на півночі Донецької області, і відображають фонетичні особливості досліджуваних говірок: заміну незасвоєного [ф] на фрикативний [х]. У випадку з назвами аналізованої страви ареал з фрикативним [х] зосереджений саме в північній частині східностепових говірок. Порівняймо: *картохл'áний с'у́ник* – с. Билбасівка Слов'янського району, с. Зелений Клин Краснолиманського району, с. Михайлівка Олександрівського району, с. Некременне Олександрівського району, с. Петрівка-2 Олександрівського району, с. Спасько-Михайлівка Олександрівського району, с. Тетянівка Слов'янського району, с. Черкаське Слов'янського району, с. Ямпіль Краснолиманського району; *картохл'áник* – с. Билбасівка Слов'янського району, с. Зелений Клин Краснолиманського району, с. Новоселівка Краснолиманського району, с. Тетянівка Слов'янського району, с. Черкаське Слов'янського району.

Разом з тим говірки північного мікроареалу досліджуваної частини українського діалектного континууму виявляють цілий ряд діалектних рис, що споріднює їх з іншими східностеповими говірками. Так, просторова поведінка багатьох досліджуваних номенів виявляє чимало спільних рис з іншими східностеповими говірками, розташованими на заході та в східній частині Донецької області. Наприклад, назви *озва́р* та *узва́р* поширені майже в усіх східностепових говірках. Назва *отруб'і́*, характерна для північних східностепових говірок, є чи не найбільш уживаною і в донецьких говірках, розташованих на заході та на південному заході Донецької області. Те саме можна відзначити й щодо просторової поведінки лексем *пóлудни́к*, *се"л'óдка*, *окра́йец'*; *галушкі́*, *кл'óцки*; *начинка*, *нач'інка*; *гле"вт'áк*, *гле"вк'ій*, *шк'урка*. Репрезентанти семени “прісний пиріг з будь-якою начинкою” є в східностепових говірках лексеми *шум'у́ш*, *шам'у́ша*, *сум'у́ш*. Не дивно, що ці назви вживаються в тих українських говірках Донеччини, що здавна перебували в тісному контакті з говірками тюркомовних греків на півдні та південному заході Донецької області. Однак, у говірках північного мікроареалу також засвідчено вживання значених номенів, що зближує північні східностепові говірки з розташованими на південному заході Донецької області (картосхема № 1).

Аналізовані говірки Донеччини близькі до інших східностепових і за відсутністю репрезентантів окремих сем. Так, лексема *зам'ішка*, відома лише деяким донецьким говіркам, відсутня в північному мікроареалі східностепових говірок, як і в більшості з них. Лише в поодиноких говірках на півночі Донецької області, як і в інших східностепових, вживається назва *книш*. Лексично невираженою в багатьох досліджуваних говірках (особливо на півночі і в західній частині) на сьогодні залишається семема “овочі, які додаються в першу рідку страву при її приготуванні”.

Нерідко говірки північного мікроареалу східностепових говірок характеризуються таким же мозаїчним малюнком поширення тих чи інших лексичних одиниць, як і всі інші донецькі говірки. Порівняймо просторову поведінку репрезентантів сем: “їжа, те, що вживають для харчування (загальна назва)” – *йїжа*, *йїда*, *харч'і*, *пйшч'а*; “їжа, (загальна назва), яка містить багато поживних речовин, добре насичує” – *сіта*, *сітна*, *тре"внá*, *жйрна*; “їжа (загальна назва), яка містить мало поживних речовин” – *пустá*, *пóсна*, *п'існа*; “смачна їжа (загальна назва)” – *лáсошч'і*, *слáдос't'і*, *слáдке*, *добрéн'ке*, *дóбре*, *мінтуси*, *сóлодошч'і*; “ранішнє споживання їжі” – *с'н'ідан'á*, *зáвтр'ік*, *зáвтрик*, *с'н'ідáнок*, *с'н'ідат'*; “прийняття їжі після обіду перед вечерею” – *пóлудни́к*, *полудéнок*, *пóлуднан'á*, *п'ідвéч'ір*, *п'ідве"ч'ірок*; “налисник, тонкий млинець” – *мли"не́ц'*, *мли"не́ц'* з *сіром*, *бли"не́ц'*, *тонéн'кий* *мли́нчик*’к; “круглий крендель із заварного тіста, що має форму кільця” – *бу́бли'к*, *барáнка*, *су́шка*; “начинка для пирогів і т.ін з печінки, вишварок тощо” – *нач'інка*, *начи́нка*; “глевкий, недопечений хліб” – *гле"з'авий*, *гле"вт'áк*, *гле"ве"н'*, *гле"вк'ій*; “великий кусок хліба” – *кусóк*, *край'уха*, *шмат*, *окавéлок*, *шматóк*; “кусочок чогось їстівного” – *кусóк*, *шматóк*, *кусóч'ок*, *к'усе"н'*; “перший кусок хліба, відрізаний від цілої хлібини” – *горбу́шка*, *ц'іл'у́шка*, *окра́йок*, *окра́йец'*, *окра́йчик*, *шк'урка*, *шкору́нка*; “драглиста страва, яку одержують при охолодженні м'ясного відвару з подрібненими шматочками м'яса” – *холóдне*, *холодéц'*, *студ'ін'*, *студен'*; “тваринний жир (загальна назва)” – *смáлец'*, *жир*, *сáло*, *зд'ір*; “алкогольний напій, який виготовляють кустарним способом” – *сáмогón*, *сив'уха*, *сем*, *сáмогónка*; “сушені фрукти, ягоди” – *су́шка*, *су́шин'á*, *зól'ни́ц'á*.

Для аналізованої групи східностепових говірок характерне вживання деяких специфічних номенів. Так, на позначення семи “останній малий шматочок хліба від буханки” в північній зоні донецьких говірок

використовується лексема *шіба, мандра*; сема “сүшені фрукти, ягоди” спорадично репрезентована в східностепових говірках на півночі Донецької області лексемою *зól'ниц'а*; сема “драглиста страва зі свіжих ягід та фруктів з додаванням борошна або крохмалу” в говірці н.п. с. Тетянівка Слов'янського району репрезентована лексемою *бурсун'ка*.

Отже, говірки, розташовані на півночі Донецької області, кваліфікуємо як типові східностепові, що виявляють цілий ряд діалектних рис, характерних для всіх донецьких говірок. Активне залучення їх до аналізу під час розгляду слобожанського діалекту свідчить, очевидно, про наявність особливостей, що наближають обстежуваний мікроареал не тільки до степових, а й до слобожанських говірок, а це дозволяє розглядати його як так звану “буферну зону” між східностеповими та слобожанськими говірками. Л.Д. Фроляк за результатами аналізу основних фонетичних і морфологічних рис говірок Сіверська та навколишніх сіл також наголошує на їх виразній приналежності до східностепового говору [Фроляк 2005 : 147]. Такі висновки лише підкреслюють необхідність подальшого розгляду всіх рівнів говірок, що перебувають на умовних межах діалектних масивів.

Література

Вешторт 1968: Вешторт, Г.Ф. Названия пищи в говорах Полесья [Текст] / Г. Ф. Вешторт // Лексика Полесья. – К. : Наук. думка, 1968. – С. 366-414.

Клименко 2005: Клименко, Н.Б. Лексичні особливості північного та північно-західного мікроареалів східностепових говірок (на матеріалі назв одягу) [Текст] / Н. Б. Клименко // Лінгвістичні студії : Зб. наук. праць. – Вип. 13. – Донецьк : ДонНУ, 2005. – С.374-380.

Тищенко 2002: Тищенко, Л. М. Структурна організація й динаміка побутової лексики південнослобожанських говірок [Текст] : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Л. М. Тищенко. – К., 2002. – 19 с.

Фроляк 1998: Фроляк, Л.Д. Ботаническая лексика украинских говоров Северного Приазовья [Текст] : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 “Украинский язык” / Л. Д. Фроляк. – К., 1988. – 17 с.

Фроляк 1999: Фроляк, Л.Д. Типологія українських говірок території пізнього заселення (на матеріалі говірок Донеччини) [Текст] / Л. Д. Фроляк // Вісник Луганського державного педагогічного університету ім. Т. Шевченка : Філологічні науки. – Луганськ, 1999. – № 10. – С. 99-104.

Фроляк 2002: Фроляк, Л.Д. До питання про типологію говірок діалектної суміжності степового і слобожанського говорів [Текст] / Л. Д. Фроляк // Лінгвістичні дослідження : зб. наук. пр. – Харків : «ОВС» ХДПУ ім. Г. Сковороди, 2002. – С. 141-148.

Фроляк 2003: Фроляк, Л.Д. Етномовні факти в основі генетичної класифікації новостворених східностепових говірок [Текст] / Л. Д. Фроляк // Діалектологічні студії 2 : Мова і культура / [Відп. ред. : П. Грищенко, Н. Хобзей]. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2003. – С. 11-21.

Шарпило 1959: Шарпило, Б.А. Українські говірки Луганщини в їх відношенні до діалектної системи південно-східного наріччя української мови [Текст] / Б. А. Шарпило. – Луганськ : Вид-во Луганськ. ін-ту, 1959. – 54 с.

Джерела

Аркушин 2000: Аркушин, Г.Л. Словник західноволинських говірок. У 2 т. [Текст] / Г. Л. Аркушин. – Луцьк : Вежа, 2000. – Т. I. – 353 с. ; Т. II. – 458 с.

Лисенко 1972: Лисенко, П.С. Словник поліських говорів [Текст] / П. С. Лисенко. – К. : Наук. думка, 1972. – 260 с.

Словник 2002: Словник українських східнослобожанських говірок [Текст] / К. Глуховцева, В. Лєснава, І. Ніколаєнко, Т. Терновська, В. Ужченко. – Луганськ, 2002. – 234 с.

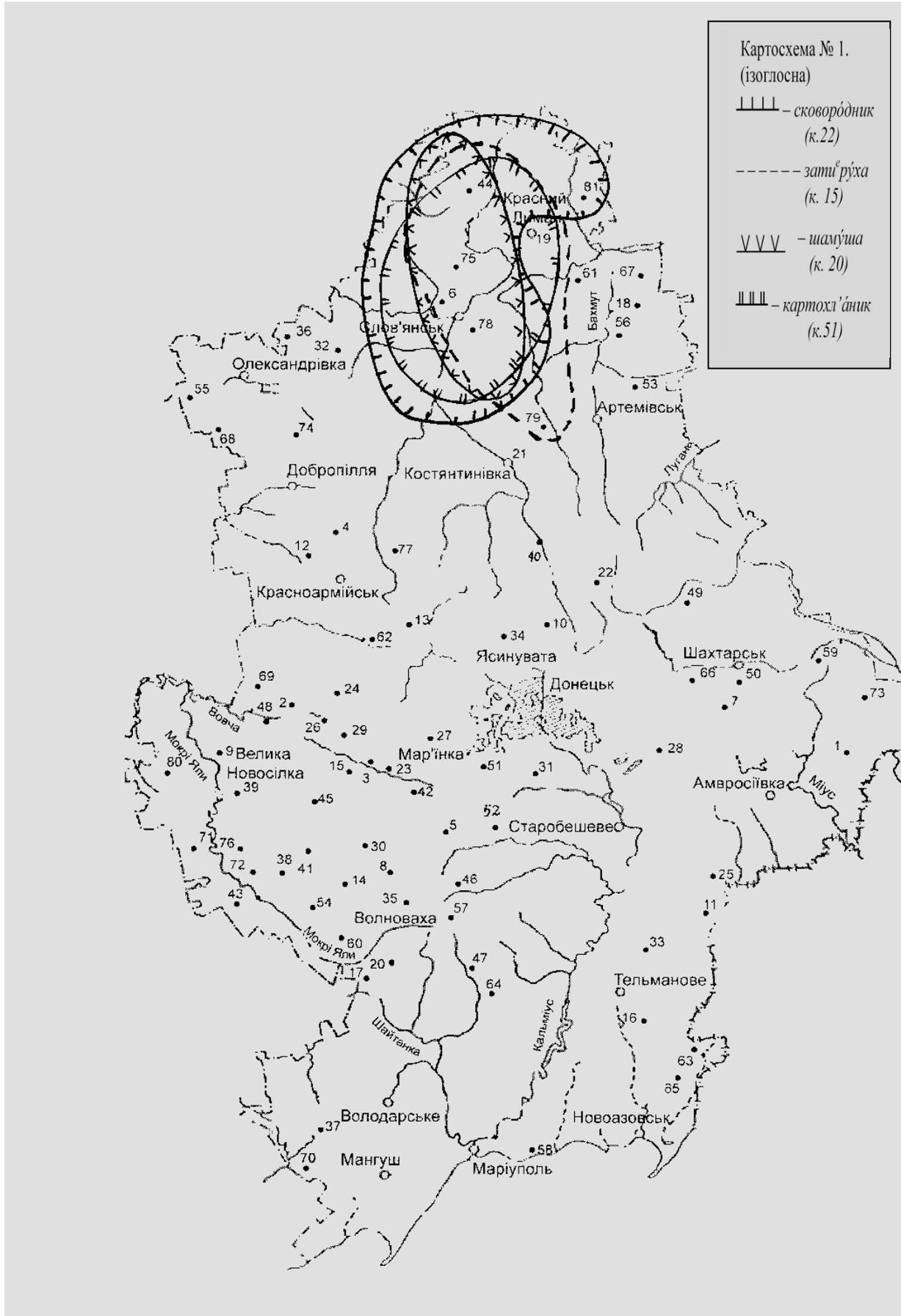
В статье проанализированы особенности северного микроареала восточностепных украинских говоров по данным лексики одной тематической группы – названий пищи, напитков, которые отображают диалектные особенности украинских говоров позднего образования, расположенных на периферии украинского диалектного континуума. Характеристика диалектной лексики этой части донецких говоров очень важна для решения одного из первоочередных заданий украинской диалектологии – установления и уточнения границ между говорами вторичного образования.

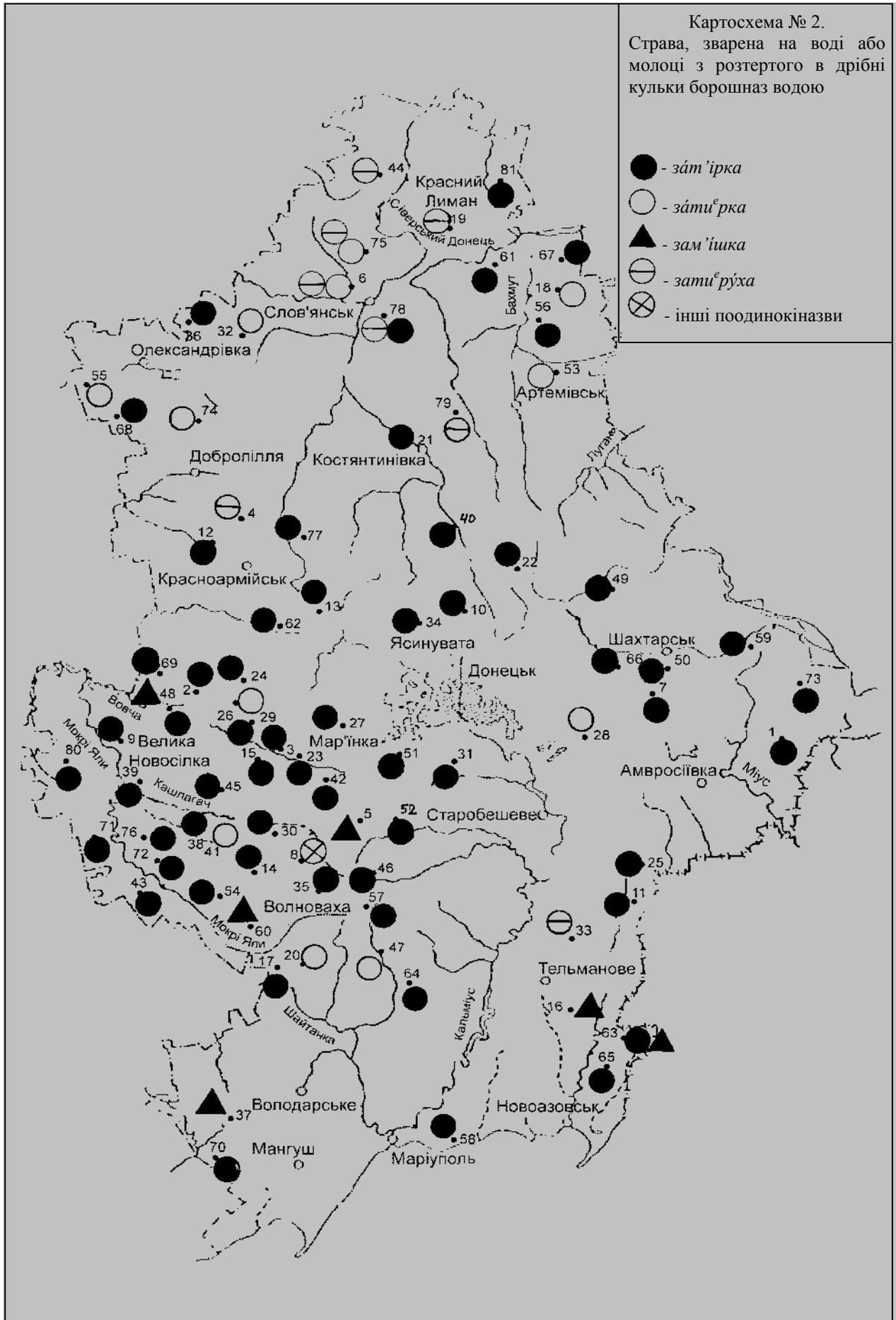
Ключевые слова: диалектная лексика, микроареал, семантическая структура слова, восточностепные говоры.

In the paper the lexical features of the Northern microarea of the Ukrainian Eastern-steppe subdialects according to the household vocabulary of only thematic group – names of foods, beverages, reflecting dialectal features of created Ukrainian subdialects, located on the periphery of Ukrainian dialect continuum, have been analyzed. A characteristics of the vocabulary of this Donetsk dialects zone helps to solve the one of the important tasks of the Ukrainian dialectology, such as setting and clarifying of interdialectal boundaries on the dialectal contiguity area.

Keywords: dialect vocabulary, microarea, semantic structure of word, Eastern-steppe subdialects.

Надійшла до редакції 21 жовтня 2011 року.

ББК Ш12=411.4*671

УДК 811.161.2'282

ФОНЕТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ЛЕКСИКИ ДОНЕЦЬКИХ ГОВІРОК

У статті розглядаються фонетичні особливості східностепових говірок південно-східного наріччя на матеріалі лексики сільського господарства.

Ключові слова: східностепові говірки, сільськогосподарська лексика, фонетичний варіант, вокалізм.

Лексика сільського господарства в контексті XXI століття вбирає в себе найдавніші елементи лексичного вияву з модифікаціями, зумовленими посиленням впливом літературної мови. Якщо ще в середині минулого століття мовознавці відзначали тенденцію витіснення діалектної мови літературною [Жовтобрюх 1967: 53], то останнім часом з посиленням входженням літературної української мови в усі сфери життя, з розвитком сприятливих суспільно-економічних та культурних умов, з помітним впливом преси, художньої літератури, радіо, телебачення, діалекти зазнають значної деформації, поступово наближаючись до літературної мови [Матвіяс 2000: 6]. Сьогодні важливо зафіксувати діалектну мову будь-якої частини українського діалектного континууму, попередивши процес нівеляції питомих діалектних рис, а значить **актуальним** залишається з'ясування особливостей різних шарів лексики новостворених говорів. Іншим важливим аргументом, що засвідчує актуальність вивчення особливостей діалектної лексики сільського господарства, є те, що такі назви, докладно проаналізовані в роботах П. Гриценка, М. Никончука, Й. Дзєндзелівського, Г. Козачук, М. Тимченко, К. Баценко, Т. Тищенко, Р. Сердеги, Ю. Абрамян та ін., ще не були предметом спеціального дослідження на матеріалі східностепових українських говірок.

Беручи за вихідне положення, що діалектні особливості говірок, їх генеза найвиразніше виявляються на фонетичному рівні [Матвіяс 1983; Фроляк 1999], **метою** нашої статті є встановлення фонетичних особливостей сільськогосподарської лексики говірок Донеччини. Оскільки східностепові говірки утворилися переважно на основі південно-східного діалектного типу, увібравши елементи південно-західного й північного [Клименко 1998: 178-179], можна говорити про специфіку фонетичних явищ, відображених у говірках Донеччини, наближену до інших новостворених українських говорів. Крім того, аналізуючи говірки, розташовані на периферії українського діалектного континууму, не можна не відзначити й неабиякий вплив російської мови, зумовлений територіальними та історичними чинниками.

Лексика сільського господарства, зібрана в населених пунктах Донецької області, належить до такої, що постійно перебуває в активному словнику діалектоносців, адже пов'язана з невід'ємною сферою діяльності селянина – обробкою землі й вирощуванням урожаю. Досліджувана лексика містить переважно ті фонетичні відмінності, що характерні загалом для донецьких говірок і вже були відзначені дослідниками інших тематичних груп лексики та інших південно-східних говорів.

Система вокалізму східностепових говірок складається, як і в літературній мові, з шести голосних фонем: *a, o, y, u, i, e*, що в наголошеній позиції зберігають свою акустичну й артикуляційну виразність. По-різному голосні фонемі реалізуються в ненаголошених позиціях. Найбільш частотною у східностепових говірках діалектною фонетичною відмінністю є відсутність фонемного розрізнення *e : u* в ненаголошених складах (у пост-, препозиціях). Порівняймо: *пше^uніц'а, зе^uрн'ата, ме^uт'олка (ме^uт'елка), гре^uчіха, зе^uрнов'і, ле^uж'уха, те^uплиц'а, ци^uбул'а, огу^uди^uн'а, йари^uна* та ін.

Відзначаючи тенденцію до послідовного чергування *o, e* з *i* в новозакритих складах, Л. Фроляк відносить назване явище до домінантної ознаки новостворених говірок середньонадніпряньського типу [Фроляк 1999]. Серед особливостей вокалізму, які спостерігаються на матеріалі сільськогосподарської лексики досліджуваних говірок, привертає увагу явище непослідовного чергування *o, e* з *i*: *хрон, хрен і хр'ін; тмин і тм'ін, сноп і сн'ін, йачм'ен' і йачм'ін', рож і р'іж*, що, на нашу думку, пояснюється впливом російської мови й можливими процесами аналогії та акцентуації. У переважній більшості випадків зафіксоване паралельне вживання назв сільськогосподарської лексики з реалізованим чергуванням *o, e* з *i* та без нього.

Зрідка в досліджуваних говірках простежуються випадки невмотивованого переходу *o, e* в *i*. Наприклад, у с. Ясинівка Ясинуватського району Донецької області для позначення безостої пшениці вживаються фонетичні варіанти *безоста* та *б'ізвоста*, в одному з яких спостерігаємо перехід *e* в *i* в префіксі, що, на думку Ф. Жилка, занесене в південно-східне наріччя з південно-західних говорів [Жилко 1966: 241].

У декількох обстежуваних говірках наявне явище так званого помірного (неповного або слабкого [Бевзенко 1980: 55]) “акання” (*о^aз'іма, о^aв'ес, о^aче^uре^uт'анка, го^aло^aвн'а, во^aл'от':а, ко^aжушк'і*), характерне для північних українських говорів. Досліджуючи слобожанський говір південно-східного наріччя, К.Д. Глуховцева аналогічне явище пояснює “збереженням генетичної основи говірок, підтриманого впливом російського мовлення” [Глуховцева 2005: 67].

Разом з помірним “аканням” у східностепових говірках Донеччини виявляється й гіперичне “окання” – перехід початкового *a* в *o*, свідченням чого в сільськогосподарській лексиці є функціонування лексеми *орновка*, зафіксованої у декількох говірках Краснолиманського району Донецької області. Напр.: *пше^uніц'ас'ійеу':а*

вс'а врѡд'и би ѡак дл'а ѡїдї / а орнѡвка / це вонѡ вжє крупѡ рѡбл'ат' // от мѡнку не" з ус'їїїїи пше"нїц'ї рѡбл'ат' / бо там сѡме тве"рдѡ трѡба / орнѡвка / харѡша пше"нїц'а // хл'їб ти спе"чєш їз л'убѡїї / дѡже їз кормовѡїї / то в'їн на вкус ѡѡкїї бѡде / і плѡтност' хл'їба самѡго / і вкуснѡтѡ ѡѡкѡ / ѡцѡ залѡжит' // (Ямп Кр).

У системі вокалізму на матеріалі сільськогосподарської лексики привертає увагу неоднакова реалізація фонем *i* в ненаголошеній і в наголошеній позиціях, де вона знижує свою артикуляцію, реалізуючись у голосній фонемі *u*: *в'їн'їгрѡт – винїгр'ѡт; в'їко – вїко, ѡг'їркї – ѡгїркї, г'їркїї – гїркїї*. Фонема *u* в таких же позиціях заступається фонемою *i*, пом'якшуючи попередній приголосний (*бадїл':ѡ – бад'їл:а, ѡзїма – ѡз'їма, пр'ѡдивѡ – пр'ад'їво*).

Унаслідок асимілятивної зміни лексема *соче"вїц'а* в говірках Донеччини реалізується у фонетичних варіантах *ш'є"чѡвїц'а, ш'ѡчѡвїц'а, шѡче"вїц'ѡ, че"че"вїц'а*, у яких відображені різні вияви фонем *o* та *e* після шиплячих. Можна припустити, що таке явище непослідовної реалізації голосних може бути пов'язане з не зовсім усталеною в діалектному мовленні традицією депалаталізації шиплячих. Варіант *соче"вїц'а* в донецьких говірках є спорадичним і засвідчений лише в мовленні діалектоносіїв говірки с. Іванопіль Костянтинівського району Донецької області. Подібне явище спостерігається й у лексемах на позначення цибулі-сіянки (*чернїшка, чорнїшка*).

Серед найтиповіших і найпослідовніших фонетичних явищ у системі консонантизму східно степових говірок на матеріалі сільськогосподарської лексики слід назвати послідовну заміну африкати *dz* на фрикативний *z*: *кукурузїн':а* (в усіх обстежуваних говірках). Рідше спостерігається вживання фонетичного варіанта *кукурудзїн':а* – порівняймо: *кукурудзїн':а це з кукурузї / це ми качанї ви'лѡмїєм / а ѡцѡ шо з нїх / шчо з кукурузї / кукурузїн':а те / ми рубѡїєм і корѡвам наз'їму заготовл'ѡїєм / так ус'ї в нѡшому се"л'ї рѡбл'ат' //* (У М).

У системі консонантизму досліджуваних говірок наявна кореляція за дзвінкістю : глухістю. Дзвінкість приголосного зберігається перед глухими, у середині та кінці слів, а також у префіксах (*рѡжє, сѡжєка, р'їжкїї, подѡслнх, корзїна, горѡд*).

Задньоязикові приголосні *g, k*, опиняючись перед голосним переднього ряду *i*, виступають у досліджуваних говірках напівпом'якшеними. Це засвідчують лексеми зі сполуками *g'i, k'i*: *ѡг'їрѡк, g'їркїї (пѡрец'), g'їрѡк; ѡст'ук'їв (Р.в. мн.), k'їпта*, що позначає волоть, колосок проса, полісемічна лексема *k'їсточка*, зафіксована у с. Сгорівка Волноваського району, уживана на позначення обтерєбленого качана кукурудзи. На матеріалі сільськогосподарської лексики не було виявлено номена зі сполукою *x'i*, однак контекст, що фіксує мовлення діалектоносіїв, відображає вживання зазначеної сполуки, наприклад, при описі грибового паразита у вигляді чорних пухирчатих наростів на кукурудзі та інших рослинах – порівняймо: *пух'їрѡт'ї нѡрѡсти пол'їл'ного цв'ѡта / це дїнка / кукурузї з дїнкѡїу ѡдрѡзу викорѡвїєм з корнєм / вики'дѡїєм //* (Бл Амв)

Губний приголосний *n* у позиції перед *i* теж має властивість пом'якшуватися, що фіксує назва *шп'їл'пан* (НС), уживана на позначення капусти, яка не склалась в головку.

У досліджуваних говірках виявлене паралельне вживання *r* та *r'*, однак, як у всіх говорах південно-східного наріччя, перевага надається м'якому *r'*. Порівняймо: *n'їр'ц'а, r'їна (r'їпа), r'їд'ка, хр'їпка, бур'їчник, r'ѡбѡ квасѡл'а, в'їн'їгр'ѡтнїї бур'їк, пр'ад'*.

Подекуди в лексикі сільського господарства східно степових говірок на початку слова перед голосними зустрічається вживання протетичних приголосних *v* (*вуст'ук, вѡст'ук*) та *g* (*гарнѡвка, гѡрнѡвка*), характерних для південно-західного наріччя. У назві невеликого заглиблення з брунькою на картоплині в декількох говірках Волноваського району, розташованого в центрі Донецької області, спостерігається вживання протетичного *g* перед приголосним – *гв'їчка картѡпл'ї*. Однак тенденція до вживання протетичних приголосних не є домінуючою в обстежуваних говірках. Це засвідчують лексеми, зафіксовані в мовленні носіїв усіх східно степових говірок, а саме: *ѡвес 'ѡра злаковѡ культѡра з суцвїттям і вкрїтїм лускѡю зернѡм'; орнѡвка, арнѡвка 'тверда пшеницѡ'; ѡст'ук, уст'ук 'довгїї щетїнїстїї вусїк на колоскѡїї лусцї пшеницї, жїта, ѡчменю', їржѡ 'грибовїї паразїт у колосках жїта у виглядї чорно-фіолетѡвого рїжка'*.

У мовленні старшого покоління зрідка зафіксовано вживання альвеолярного *l'*, наприклад: *гол'ѡвн'ѡ, вол'ѡтѡк, кл'ѡв'ѡр*. Ця особливість притаманна говіркам, в основі творення яких лежать материнські говірки середньонаддніпряньського типу [Фроляк 1999]. Наприклад: *л'ѡпїц'ѡк / це самѡ ѡтѡ кѡче"рїжєка качанѡ / мѡжно сказѡт' і кѡче"рїжєка / мѡжно і л'ѡпїц'ѡк //* (Н М) *картѡшкѡ у нас дїжє ѡїст' кол'ѡрдс'кїї жук' //* (Н М)

Серед сільськогосподарської лексики, уживаної в донецьких говірках, була зафіксована лексема *мн'ѡкот'* зі значенням 'середина розрізаного кавуна', у якій відбита характерна для всього південно-східного наріччя риса асимілятивної зміни: вживання епентетичного *n'* замість *ñ* у двофонемній структурі *мї*. Наприклад: *ѡтѡ ж мн'ѡкот' кавунѡ / ѡтѡ і ѡє барѡн //* (Ол В) *се"рѡдина в кавун'ї / се"рѡцѡвїна / се"рдѡчко / дїшѡ // розр'їзѡлї і д'їтворѡ малѡн'ка л'убє ц'у дїшѡ ухватїт' / бо там не"мѡ н'ї к'їсточѡк / н'їчѡго тѡкѡго / ѡднѡ мн'ѡкот' //* (Олек В). Разом з тим заміна звукосполучення *мї* на *мн'* у говірках Донеччини є непослідовною, досить поширеною є й звукосполучення *мї*. Порівняймо: *колї голѡвка капїсти дѡбра тѡкѡ / тѡ тугѡ кѡжѡт' на нѡїї / а колї мїѡкѡ / тѡ тѡд'ї пустѡ //* (Н М).

Поряд з рисами, виявленими на різних етапах дослідження діалектної лексики південно-східного наріччя, підтвердженими багатьма діалектологічними розвідками, привертає увагу той факт, що деякі питомі діалектні

риси східностепових говірок під посиленням впливом літературної мови на сьогодні вже зазнали повної нівеляції. Наприклад, фонема *ф* все частіше реалізується в мовленні інформантів різного віку та рівня освіти більшості обстежуваних говірок: *на зерно / то йе лахвѣт / і без тари груз'ам' тудá і йáблуки / і капу́сту / і гарбузі / і каба́кі / все в лафѣт груз'ам' //* (Олекс В) *конѣй в кон'у́шин'е три'ма́йут' / конефѣрма бол'ша́йá //* (Зл В).

Таким чином, аналіз фонетичних особливостей лексики сільського господарства східностепових говірок дозволяє стверджувати, що більшість зафіксованих діалектних фонетичних рис відображають явища, властиві всім говорам південно-східного наріччя, а також деякі фонетичні ознаки, характерні для інших українських діалектів, що зумовлене особливостями формування новостворених говірок Донеччини. Помітним залишається вплив на фонетичну систему досліджуваної групи лексики російської мови, зумовлений тривалими територіальними контактами. Перспективним видається подальший розгляд лексики сільського господарства з метою з'ясування особливостей діалектного мовлення Донеччини на синхронному та діахронному зрізах.

Індекс обстежених населених пунктів Донецької області

Бл Амв – с. Благодатне Амвросіївського району; Вт Я – с. Верхньоторецьке Ясинуватського району; Є В – с. Єгорівка Волноваського району; Є М – с. Єлизаветівка Мар'їнського району; Зл В – с. Златоустівка Волноваського району; І К – с. Іванопіль Костянтинівського району; І В – с. Іскра Великоновосілківського району; К К–ЛІ – с. Кіровське Краснолиманського району; Міч Т – с. Мічуріне Тельманівського району; М К – с. Маринівка Красноармійського району; Н С – с. Новокатеринівка Старобешівського району; Н М – с. Новоукраїнка Мар'їнського району; НА В – с. Новоандріївка Волноваського району; Н-петр ВН – с. Новопетриківка Великоновосілківського району; Н-тр В – с. Новотроїцьке Волноваського району; О Д – с. Октябрьське Добропільського району; Олекс В – с. Олексіївка Великоновосілківського району; Ол В – с. Оленівка Волноваського району; С – м. Селидове; С П – с. Стародубівка Першотравневого району; Ст-мих М – с. Старомихайлівка Мар'їнського району; Степ М – с. Степанівка Шахтарського району; Ст М – с. Степне Мар'їнського району; У М – с. Успенівка Мар'їнського району; Ямп Кр– с. Ямпіль Краснолиманського району; Яс Яс – с. Ясинівка Ясинуватського району.

Література

- Бевзенко 1980: Бевзенко, С.П. Діалектологія [Текст] / С. П. Бевзенко. – К. : Вища школа, 1980. – С. 37-87.
- Глуховцева 2005: Глуховцева, К.Д. Динаміка українських східнослобожанських говірок : монографія [Текст] / К. Д. Глуховцева. – Луганськ : Альма-матер, 2005. – С. 30-76.
- Жилко 1966: Жилко, Ф.Т. Нариси з діалектології української мови [Текст] / Ф. Т. Жилко. – К. : Рад. шк., 1966. – С. 138-265.
- Жовтобрюх 1967: Жовтобрюх, М.А. Про один теоретичний аспект культури української мови [Текст] / М. А. Жовтобрюх // Мовознавство. – 1967. – № 3. – С. 53-60.
- Клименко 1998: Клименко, Н.Б. Фонетичні особливості лексики одягу українських східностепових говірок [Текст] / Н. Б. Клименко // Актуальные исследования языка и речи : Материалы между. науч. конф. мол. ученых. – Минск : Изд-во Белорус. ун-та, 1998. – Ч. 3. – С. 178-181.
- Матвіяс 2000: Матвіяс, І.Г. Засади української діалектології [Текст] / І. Г. Матвіяс // Мовознавство. – 2000. – № 1. – С. 3-9.
- Матвіяс 1983: Матвіяс, І.Г. Формування південно-східного наріччя української мови [Текст] / І. Г. Матвіяс // Мовознавство. – 1983. – № 1. – С. 52-59.
- Східностепові 1998: Східностепові українські говірки : Науково-навчальний посібник [Текст] / За заг. ред. А. Загнітка. – Донецьк: Вид-во ДонДУ, 1998. – 114 с.
- Шевченко 1974: Шевченко, Т.Г.К характеристике фонетических особенностей ананьевских говоров [Текст] / Т. Г. Шевченко // Совещание по общеславянскому лингвистическому атласу (Воронеж, 11-16 сентября 1974 г.). Тезиси докладов. – Воронеж, 1974. – С. 81-84.
- Тараненко 1972: Тараненко, О.О. Деякі фонетичні особливості говірки села Олефірівки на Павлоградщині [Текст] / О. О. Тараненко // Питання української діалектології і міжмовних (міждіалектних) контактів : Зб. наук. пр. – Дніпропетровськ, 1972. – С. 62-64.
- Фроляк 1999: Фроляк, Л.Д. Типологія українських говірок території пізнього заселення (на матеріалі говірок Донеччини) [Текст] / Л. Д. Фроляк // Вісник Луганського державного педагогічного університету ім. Т. Шевченка : Філологічні науки. – Луганськ, 1999. – № 10. – С. 99-104.

В статтє рассматриваются фонетические особенности восточностепових говоров юго-восточного наречия на материале лексики селського хозяйства.

Ключевые слова: восточностеповые говоры, селськохозяйственная лексика, фонетический вариант, вокализм.

The article is devoted to the observing of phonetic peculiarities of east-steppe subdialects within the south-eastern dialect based on the agricultural vocabulary.

Keywords: Eastern-steppe subdialects, agricultural vocabulary, phonetic variant, vocalism.

Надійшла до редакції 27 жовтня 2011 року.

Валентина Лєснова

ББК81.2 Укр – 67
УДК811.161.2'28

СЛОВОВІРНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ОЦІННИХ ЗНАЧЕНЬ В УКРАЇНСЬКОМУ ДІАЛЕКТНОМУ МОВЛЕННІ

Проаналізовано словотвірні засоби вираження оцінних значень в українському діалектному мовленні; визначено найпродуктивніші способи творення оцінних номенів; з'ясовано функції пейоративних та меліоративних суфіксів у діалектному тексті.

Ключові слова: оцінна лексика, позитивна оцінка, негативна оцінка, засоби словотворення, меліоративні суфікси, пейоративні суфікси.

Останнім часом лінгвістичні дослідження стають усе більш антропоцентричними. Світогляд народу, його культурно-історичний досвід безпосередньо впливають на вироблення системи критеріїв оцінки, формування стереотипів, стандартів, еталонів, відповідно до яких цю оцінку здійснюють. Як зазначає Т.І. Вендіна, „актуалізація ідей антропологічної лінгвістики, яка звернулася до „душі мови”, тобто до опредметненого в ній світобачення, системи цінностей етносу, дала потужний поштовх розвитку лінгвістичної аксіології” [Вендіна 1997: 41].

Сутність лінгвістичної категорії оцінки, засоби її вираження, а також суміжні з нею явища емотивності, експресивності, образності були предметом дослідження багатьох вітчизняних і зарубіжних мовознавців (Н.Д. Арутюнова, О.Л. Бессонова, В.М. Богуславський, Н.І. Бойко, Т.І. Вендіна, О.М. Вольф, Т.А. Космеда, Н.О. Лук'янова, Т.В. Маркелова, В.М. Телія, В.А. Чабаненко та ін.). Однак при цьому недостатньо звернуто увагу на оцінку в діалектному мовленні. Разом з тим, слово в живому мовленні набуває додаткового емоційно-оцінного забарвлення, засоби вираження оцінки в діалектах значно різноманітніші, ніж у кодифікованій літературній мові. Отже, актуальність нашої роботи зумовлена тим, що оцінні слова, які посідають вагоме місце в мовленнєвій діяльності носіїв діалектної української мови й мають значну функціональну активність, ще не були предметом спеціального вивчення.

Мета статті – проаналізувати словотвірні засоби вираження оцінних значень в українському діалектному мовленні. Реалізація визначеної мети передбачає розв'язання таких завдань: визначити найпродуктивніші способи словотворення оцінних номенів; з'ясувати функції суфіксів суб'єктивної оцінки (пейоративних та меліоративних) у діалектному тексті.

У діалектному мовленні найчастіше представлено суб'єктивну емоційно-експресивну оцінку – позитивну чи, частіше, негативну.

Одними з найпродуктивніших засобів вираження емоційно-експресивного оцінного значення є словотвірні. Як зауважує О. А. Земська, експресивність пронизує всі ділянки системи розмовного мовлення. Найвищою мірою вона властива словотворенню. І цьому є пояснення. Слово як номінативна одиниця більш придатне для вираження різноманітних оцінок, ніж морфологічна форма чи синтаксичні конструкції [Земская 1981: 109].

Розвинутість емоційно-оцінного словотвору в українській мові має не лише типологічне, а й етнопсихологічне пояснення: емоційність розглядають як позитивне явище [Голубовська 2004б: 28]. Ця риса властива і літературній мові, і, ще більшою мірою, діалектній, що зумовлено специфікою некодифікованого усного мовлення.

На думку дослідників, „найпродуктивнішим є суфіксальний спосіб творення оцінних лексем. Він використовує велику кількість суфіксів, здатних виражати суб'єктивно-оцінні значення – позитивні чи негативні” [Шинкарук 2002: 31]. Суб'єктивно-оцінні іменники, які містять у своїй словотвірній структурі емоційно навантажені суфікси, „здатні надавати субстантивам залежно від значення твірної основи та контекстуальних умов найрізноманітніших експресивних відтінків: зменшувально-пестливих, зменшувально-зневажливих, збільшувально-грубуватих тощо” [Голубовська 2004а: 53].

Репертуар афіксів, використовуваних у діалектному словотворі, надзвичайно багатий, так, негативну оцінку може бути виражено суфіксами *-ар-* (*-яр-*), *-ук-* (*-юк-*), *-ак-* (*-як-*), *-ег-* (*-ег-*) та ін.: *бовкуняра* ‘базіка’ [СГНН: 1, 92], *ворюка*, *ворюга*, *воряка* ‘злодій’ [СГНН: 1, 198], *вороняка* ‘ворона’ [СЗПГ: 1, 73], *кривундяка* ‘той, хто має криві ноги’ [СЗПГ: 1, 253], *патир'яка* ‘шматок паперу’ [СЗПГ: 2, 26], *понега* ‘піп’ [СБГ: 2, 113], *яловега* ‘корова або вівця, яка не дає приплоду’ [Негрич: 194]. Високопродуктивним є суфікс *-иц-*: *вочище* ‘око’ [СБГ: 1, 148], *головище* ‘голова’ [СБГ: 1, 180], *дітище* ‘дитина’ [СБГ: 1, 222], *каміннище* ‘камінь’ [СБГ: 1, 337], *скірище* ‘шкіра’ [СБГ: 2, 223], *хлопчище* ‘хлопець’ [СБГ: 2, 341], *дідище* ‘дідуган’ [СЗПГ: 1, 135], *дітиці* ‘діти’ [Негрич: 63] тощо.

У словнику нижньонадніпрянських говірок, наприклад, для деяких сем подано розгалужені ряди негативно-оцінних іменників, утворених від одного кореня різними суфіксами: *глухман, глухмар, глушина, глушак, глушет, глушета* ‘глушман’ [СГНН: 1, 236]; *жаднюк, жаднюка, жадоба, жадобина, жаднюга* ‘жаднюга’ [СГНН: 1, 308-309]; *жеретій, жеретія, жеретіяка, жеретіян* ‘людина, яка багато їсть’ [СГНН: 1, 313-314]; *жлуктій, жлуктіяка, жлуктіян, жлукто* ‘той, хто багато п’є’ [СГНН: 1, 320]; *п’яндалига, п’яндалижка, п’яндига, п’яндижка, п’яндилига, п’яндилижка* ‘п’яниця’ [СГНН: 3, 302-303]. Наведені приклади яскраво підтверджують, що діалектні лексичні системи, як і лексичні системи мови загалом, є незамкнутими структурами й мають у своєму розпорядженні значно ширші, ніж літературна мова, можливості творення слів.

Відомо, що в мовленні більшим є репертуар негативних оцінних номенів, ніж позитивних, особливо яскраво це виражено в оцінній лексиці, яка характеризує людину щодо її особистісних цінностей, зокрема естетичних, етичних, поведінкових тощо. З одного боку, це зумовлено тим, що в традиційній культурі народу побутують усталені морально-етичні установки (поширеною, наприклад, є думка: не слід хвалити об’єкт номінації, щоб не нашкодити, не зурочити). Водночас, прагнення перевиховати, виправити недоліки в характері й поведінці людини зумовлює значну кількість лексем з модальністю негативною оцінки, тоді як позитивні риси характеру сприймають як норму, а отже, вони не потребують додаткової вербалізації. Показовою щодо цього є відповідь на питання ‘уважний’, яку дали інформатори в одному з обстежених населених пунктів: *на т^акого н^іїак не^кажут’ / ^умногo не^к зам^іч^аїут’* (Варв). Разом з тим, проаналізувавши діалектні тексти щодо вираження в них оцінних значень на словотвірному рівні, доходимо висновку, що функціональна активність слів з пейоративними суфіксами незначна, крім того, такі суфікси далеко не завжди в контексті виконують негативно-оцінну функцію, наприклад: *а тої хам гла^д’учиї / от’ака ^лморда і от’о н^іл^з’а колос’ка ^вирват’* [Сватівщина 1998: 54]; *м^ії бат’ко не^ба’гатиї жиї / од’на ко^н’ака і корої^їака* [П-с Слобожанщина 2002: 170], *Ми’кола та’киї друз’ака / шо ^ллучшого не^кнаїдеш* (Білк). У першому з наведених прикладів прикметник *гла^д’учиї*, безперечно, містить негативну оцінку; у другому іменники *ко^н’ака, корої^їака*, імовірно, не мають негативною конотації, суфікси згрубілості *-ак(а)* тут указують на великий розмір тварини; а в третьому іменник із збільшено-згрубілим суфіксом виражає позитивне ставлення мовця до особи. О.О. Потебня зауважував з цього приводу: „Зазвичай ми розглядаємо слово в тому вигляді, яким воно є в словнику. Це все одно, якби ми розглядали рослину, якою вона є в гербарії, тобто не так, як вона дійсно живе, а як штучно підготовлена для пізнання” [Потебня: 465-466].

Значно більшу функціональну активність у діалектному мовленні мають слова з меліоративними суфіксами, репертуар яких надзвичайно багатий. Як зазначає у своєму дослідженні Л. Корунець, в українській мові 54 суфікси демінутивності, які є продуктивними й передають значення зменшеності, пестливості, зменшеності й пестливості. Чим більше демінутивних суфіксів приєднується до тієї самої основи, тим багатша сема демінутивності [Корунець 1981].

Надзвичайно розгалуженими в діалектному мовленні є ряди іменників – назв спорідненості, що містять суфікси пестливості. Для прикладу наведемо такі назви, уміщені в Наддністрянському регіональному словнику Гаврила Шила. Для іменника *мама* зафіксовано 15 пестливих варіантів: *мамця, мамка, мамочка, мамунечка, мамуні, мамуніуне, мамуніуні, мамунця, мамусечка, мамусик, мамуся, мамуха, мамце, матусі, матуся* [Шило: 168]. 12 іменників зі значенням пестливості репрезентують сему ‘тато’: *татко, татки, таточко, татунцьо, татунь, татунько, татуньо, татуньчик, татусик, татусь, татусьо, татусьо* [Шило: 250 – 251]. 10 пестливих назв зафіксовано зі значенням ‘баба’: *бабуня, бабочка, бабусечка, бабулька, бабусечка, бабуня, бабуніуне, бабунця, бабонька, бабця* [Шило: 42]. Словотворчо маркованими є пестливі назви дитини та предметів дитячого вжитку, характерні для всіх діалектних континуумів української мови: *дітинка, дітинойка, дітиночка* [СБГ: 1, 221], *лялечка* ‘немовля’ [Негріч: 108], *голешик* ‘голе немовля’ [СГНН: 1, 239], *пулечка* ‘пелюшка для сповивання немовляти’, *ходунец* ‘пристрій, за допомогою якого дітей учать ходити’ [СПГ: 179, 224] та ін. Наведені приклади демонструють етнопсихолінгвістичні особливості українців, для яких емоційність є характерною рисою.

У багатьох випадках відбувається поєднання оцінки, закладеної в корені, та емоційно-оцінного значення афікса: оцінки можуть діяти в одному напрямі, посилюючи загальний підсумок [Ягубова 1991: 19]. Показовими щодо цього є переносно вживані прикметники *золотенький, солоденький, срібненький* ‘милий, любий, найдорожчий’, які в діалектному мовленні використовують для вияву поваги [Негріч 2008: 82, 160, 162].

Емоційне навантаження слів із суфіксами суб’єктивної оцінки значною мірою зумовлено контекстом, у якому їх ужито. В аналізованих діалектних текстах зменшувально-пестливі суфікси наявні в словах різних частин мови – іменниках, прикметниках, прислівниках. У багатьох випадках семантика цих слів виразно меліоративна – схвальна, пестлива, співчутлива: *ну жи^еве во^на ї^с своїї^ї хат’і / у своїєму^ї р’їдному бат’ковому гн’їз’деч’ку / іс:воїїми^ї д’їтками / дві^ї доч’єч’ки і си^їноч’ок* (Червпоп); *їже і^їбариш’а с’тала // та’ка лоу’кен’ка була // до^ї мене у’же і^їлопц’і ч’їп’л’аліс’а* [Сватівщина 1998: 74]; *при^їходе / а їа ж си^їд’у п’їд короу’койу там та’ка заїб’їл’ше’ч’ки* (Білк); *бу’ло холодно / а моїа сун’руга о’д’їла ^лтуфе’л’ки // не^ї схот’їла вал’аноч’ки / так ^ножки покра’с’н’їлі б’єдинк’їє* [Старобільщина 2000: 64].

Як свідчить проаналізований матеріал, зменшувально-пестливі суфікси є функціонально активними в діалектних текстах, у яких інформатор розповідає про власну хату, домашню худобу або продукти харчування, що підтверджують численні приклади: *зл’ї’їли хату // три ^комнатки і кал’їдорч’їк // о’це ми тут так*

жи^еве^{мо} // ну а так обста^{но}ука та^{ка} / ну ста^{рин}:а / кро^{ват}'і / стуло^ч'ки / с^{то}ли^еки/ша^{хва}нерик // о^{це} ми так жи^еве^{мо} // о^{це} хатка / коло хатки кур'атни^ч'ок / погр'іб // жи^евем / д^{бай}ем со^б'і ўсе / і ко^{ро}уку держи^{мо} (Бул); у нас бу^{ли} би^ч'еч'ки / бу^{ла} ко^н'ач'ка / по^{том} ма^{ти} ту ко^н'ач'ку про^{да}ла та би^ч'еч'ки купила не^{ве}'лич'к'і // не^{ре}'зиму^{ва}ли їх і во^{ни} с^{тали} во^{ли}ками [П-с Слобожанщина 2002: 103]; у нас бу^{ла} ко^{ро}ука хо^{ро}ша // бу^{ло} ї мо^{лоч}'ка ба^{гато} / і ма^{слич}'ка бу^{ло} [Там само: 135]; бе^{рут}'з іло^ч'ку р'ас^{нен}'ку / на^{ней} ч'ін'л'айут' конх^{вети} / п'туше^ч'ки / шишки не^ч'ут' / п'тушки / та^{кі} ма^н'ун'к'і п'туше^ч'ки / с^{пече}'н'і з т'іста [Сватівщина 1998: 58]; о^{тож} то^{же} називалис'а пампу^{шки} // бе^{рут}' ма^к'ітороч'ка та^{ка} ма^{лен}'ка / у пі^ч'і не^к'ли / ка^{жд}'ий бе^{рут}' / не^{ве}'лич'киї та^{кі} / йак пампуше^ч'ку^{робл}'ат' / в ол'йку ўмо^ч'айут' [П-с Слобожанщина 2002: 191]; д'іс^{тала} йа^йісти / ку^{соч}'ок х'л'іба і к^{руже}'ч'ку мо^{ло}ка (Риб'ян); л'уб'л'ат' шоб^{ма}ма й тор^т'іку не^к'ла / і все та^{ке} доб^{рен}'ке л'убл'ат' по^{кушат}' / л'убл'ат' бл'інчи^еки то^{нен}'к'і (Велик).

Деякі російські дослідники зазначають, що емоційно-оцінні суфікси в найменуваннях предметів втрачають у розмовному мовленні свою оцінність, наводячи, зокрема такі приклади: *маслице, кофеек* [Ягубова 1991: 18]. Уважаємо, що в аналізованих діалектних текстах не можна говорити про повну втрату оцінного компонента значення в назвах предметів. Наявність меліоративних суфіксів у лексемах, що позначають побутові речі, продукти харчування та домашню худобу, є свідченням однієї з характерних рис ментальності українців – у народі здавна шанували рідну домівку, з повагою ставилися до праці й поклонялися хлібові як живодайному джерелу всього сушого на землі.

Разом з тим, діалектне мовлення демонструє й інші випадки вживання лексем з меліоративними суфіксами. Як зазначає В. Харченко, „для всіх оцінних слів унаслідок їхньої функціональної природи характерне своєрідне вживання в тексті” [Харченко 1976]. Слова із зменшувально-пестливими суфіксами в діалектних текстах може бути використано задля пом'якшення якоїсь негативної ознаки, наприклад, при номінації фізичних вад людини: *один старич'ок сл'іпен'киї* бу^є (Бул); *а він / мій д'ід / криву^{вате}'н'киї* бу^є на п'раву^{руку} / не^{роз}'иналас'а во^{на} у н'ого [Старобільщина 2000: 75]. У нижньонаддніпрянських говірках зафіксовано лексему *сахарьочка* ‘цукровий діабет’ [СГНН: 4, 57], у якій зменшено-пестливий суфікс *-очк-*, виконує функцію евфемізації назви важкої хвороби.

Ще більш виразною, на нашу думку, є властива суфіксу суб'єктивної оцінки функція підкреслення евфемістичності в діалектній назві блискавки без грому *маргушка* (зменш.-пестл. до *маргуха*) [СПГ: 122]: поклоніння перед силами природи, які можуть завдати шкоду людині, здавна характерне для слов'ян. Як зазначала Т. І. Вендіна, аналізуючи російський діалектний словотвір, „найбільш яскравого словотвірного вираження набули імена, що входять до номінативної ділянки „Атмосферні та кліматичні явища” і належать до світу антициклонів (погана погода, дощ, сніг, мороз, вітер та ін.)” [Вендіна 1997: 43].

Функцію пом'якшення, завуальовування негативної семантики виконують у діалектних текстах і меліоративні суфікси в прикметниках *бідний, поганий* і под. та похідних від них прислівників: *благенький* ‘поганий, старий, убогий’ [СПГ: 33], *в ін при^{шо}у з ар^м іїї / б'ід'нен'ко жи^є дуже / од'на ши^н'іл' бу^{ла}* (Проїж); *поган'ен'ко жи^{ли} / шо там ка^{зат}' / гол'і ї бос'і / та ї йісти до п'ут':а не^{бу}ло ч'о'го* (ВерхД); *та труд'нен'ко бу^{ло} ка^н'ешно / но н'іч'ого / зарп'лату полу^ч'али* (Бул).

Як зауважує Г. Пристай, форми зі здрібно-пестливими суфіксами можуть виражати зневагу, іронію, сарказм [Пристай 2009]. Підтвердження цієї тези знаходимо й у діалектному мовленні, наприклад, у східнослобожанських говірках відомі іронічні назви *худен'киї* – ‘гладкий чоловік, товстун’, *коро^{тен}'киї* – ‘високий чоловік’ та ін.

Подеколи позитивна оцінна конотація слів із зменшувально-пестливими суфіксами є невиразною або й відсутньою. Уважаємо, що в цьому випадку можна говорити лише про індивідуальні особливості мовлення діалектоносія: *п'іс'л'а поми^н'ію розда^йут' / милості^н'у / у ба^{гато}х л'у^{де}ї л'уч':ен'ко да^йут' / у б'ід'н'іших / мен'ішен'ко* (Тишк). Навряд чи можна говорити про вираження оцінки й у тих випадках, коли аналізовані суфікси наявні в термінологічній лексиці, наприклад, сорти пшениці *арна^{вочка}, усаточка* [СГНН: 1, 51; 4, 173] та ін.

На підставі аналізу діалектних лексикографічних праць доходимо висновку, що продуктивним способом творення оцінних назв в українських говірках є також основокладання, найчастіше емоційно-оцінні композити утворено поєднанням дієслівного та іменного компонентів з нульовою або матеріально вираженою суфіксацією: *бабонюх* ‘ловелас’ [СГНН: 1, 54], *губошльоп* ‘чоловік або хлопець з великою одвислою нижньою губою’ [СГНН: 1, 255], *зумозводниця* ‘жінка, що приналежить до себе одружених чоловіків або відбиває в дівчат наречених’ [СГНН: 1, 118], *дрантигузник* ‘обірванець’ [ІГ: 63], *горикодрай* ‘жадібна до їжі людина, що вишкрібає її з глечиків’ [СБГ 1, 187], *хвалобздун, хвалодуп* ‘хвалько’ [СЗПГ: 2, 225], *шмаровоз* ‘забруднена чи в брудне одягнена людина’ [СБукГ: 668] та ін. Такі композити, на думку В.А. Чабаненка, „становлять особливий функціонально-стилістичний прошарок української загальнонародної лексики” [Чабаненко 1984: 17].

Отже, у діалектному мовленні широко представлено словотвірні засоби вираження оцінного значення. Найпродуктивнішим є суфіксальний спосіб творення оцінних номенів. Семантика слів з меліоративними та пейоративними суфіксами в багатьох випадках залежить від контексту.

Перспективу дослідження вбачаємо в розробці проблеми цінностей і оцінки в аспекті словотвору, зокрема в установленні на діалектному матеріалі предметів оцінки та специфіки словотворчого вираження різних типів оцінки.

Населені пункти Луганської області та їх умовні скорочення

Білк – смт. Білокуракине; **Бул** – с. Булавінівка Новопокровського р-ну; **Варв** – с. Варварівка Кременського р-ну; **Велик** – с. Великоцьк Міловського р-ну; **ВерхД** – с. Верхня Дуванка Сватівського р-ну; **Проїж** – с. Проїждже Білокуракинського р-ну; **Риб'ян** – с. Риб'янцеве Новопокровського р-ну; **Смол** – с. Смолянинове Новоайдарського р-ну; **Тишк** – с. Тишківка Новопокровського р-ну; **Червпоп** – с. Червонопопівка Кременського р-ну.

Джерела

- ГГ: Гуцульські говірки : короткий словник [Текст] / відп. ред. Я. Закревська. – Л., 1997. – 232 с.
- Негрич: Негрич М. Скарби гуцульського говору : Березови [Текст] / М. Негрич. – Л. : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 2008. – 224 с.
- П-с Слобожанщина 2002: Північно-східна Слобожанщина (Новопокровський, Біловодський, Міловський райони Луганської області) : матеріали. фольклор.-діалект. експедицій [Текст] / упоряд. Магрицька І. В., Семистяга В. Ф., Сікорська З. С., Чернопиский М. Г., Шевцова В. О. – Л. : Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2002. – 256 с.
- СБГ: Онишкевич, М. Й. Словник бойківських говірок : у 2 т. [Текст] / М. Й. Онишкевич. – К. : Наук. думка, 1984. – Т. 1 – 2.
- Сватівщина 1998: Сватівщина : матеріали. фольклор.-діалект. експедицій [Текст] / за ред. З. С. Сікорської. – Луганськ : Осіріс, 1998. – 136 с.
- СБукГ: Словник буковинських говірок [Текст] / за заг. ред. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 2005. – 688 с.
- СГНН: Чабаненко, В.А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини : у 4 т. [Текст] / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя, 1992. – Т. 1–4.
- СЗПГ: Аркушин, Г.Л. Словник західнополіських говірок : у 2 т. [Текст] / Г. Л. Аркушин. – Луцьк : Вежа, 2000. – Т. 1–2.
- СПГ: Лисенко, П.С. Словник поліських говорів [Текст] / П. С. Лисенко. – К. : Наук. думка, 1974. – 260 с.
- Старобільщина 2000: Старобільщина : матеріали фольклор.-діалект. експедицій [Текст] / за ред. З. С. Сікорської. – Луганськ : Шлях, 2000. – 128 с.
- Шило: Шило, Г. Наддністрянський регіональний словник [Текст] / Гаврило Шило. – Л. : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. – 288 с.

Література

- Вендина 1997: Вендина, Т.И. Семантика оценки и ее манифестация средствами словообразования [Текст] / Т. И. Вендина // Славяноведение. – 1997. – № 4. – С. 41-48.
- Голубовська 2004: Голубовська, І. О. Етнічні особливості мовних картин світу : монографія [Текст] / І. О. Голубовська. – 2-е вид., випр. і доп. – К. : Логос, 2004. – 284 с.
- Земская 1981: Земская, Е.А. Русская разговорная речь. Общие вопросы. Словообразование. Синтаксис [Текст] / Е. А. Земская, М. В. Китайгородская, Е. Н. Ширяев ; отв. ред. Е. А. Земская. – М. : Наука, 1981. – 276 с.
- Корунець 1981: Корунець, Л.І. Категорія демінутивності в англійській та українській мовах [Текст] / Л. І. Корунець // Мовознавство. – 1981. – № 4. – С. 81-85.
- Пристай 2009: Пристай, Г. До питання морфології експресивної лексики [Текст] / Галина Пристай // Дивослово. – 2009. – № 9. – С. 39-40.
- Харченко 1976: Харченко, В. К. Разграничение оценочности, образности, экспрессии и эмоциональности в семантике слова [Текст] / В. К. Харченко // Рус. яз. в шк. – 1976. – № 3. – С. 66.
- Чабаненко 1984: Чабаненко, В.А. Основи мовної експресії [Текст] / В. А. Чабаненко. – К. : Вища шк., 1984. – 168 с.
- Шинкарук 2002: Шинкарук, Л. Б. Словотвірна категоризація суб'єктивної оцінки [Текст] / Василь Шинкарук, Лариса Шутак. – Чернівці : Рута, 2002. – 128 с.
- Ягубова 1991: Ягубова, М. А. Проблема идентификации оценочной лексики в разговорной речи [Текст] / М. А. Ягубова // Активные процессы в языке и речи. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1991. – С. 17-24.

Проанализированы словообразовательные средства выражения оценочных значений в украинской диалектной речи; определены наиболее продуктивные способы образования оценочных номенов; установлены функции пейоративных и мелиоративных суффиксов в диалектном контексте.

Ключевые слова: оценочная лексика, позитивная оценка, негативная оценка, средства словообразования, мелиоративные суффиксы, пейоративные суффиксы.

The word-forming means of evaluation meanings expression in the Ukrainian dialectal speech have been analyzed; the most productive means of evaluation nomens formation have been defined; the functions of pejorative and meliorative suffixes in the dialectal context have been determined.

Keywords: evaluation vocabulary, positive evaluation, negative evaluation, means of word-formation, meliorative suffixes, pejorative suffixes.

Надійшла до редакції 25 жовтня 2011 року.

Ірина Ніколаєнко

ББК 81.2 Укр – 67
УДК 811.161.2'282.3

**МОВНА ПРАКТИКА ПЕТРА БІЛИВОДИ
В ОЛІТЕРАТУРЮВАННІ МОВЛЕННЯ, ВЛАСТИВОГО НОСІЯМ
ДІАЛЕКТНО-РОЗМОВНОЇ КУЛЬТУРИ**

Проаналізовано вживання розмовних елементів, оказіоналізмів та ін. у збірці поетичних творів Петра Біливоди „Ось така мені випала доля”, з’ясовано стилістичну функцію використання цих мовних елементів.

Ключові слова: просторіччя, суржик, авторські новотвори, ліричний герой, мовна особистість.

У наш час увагу дослідників привертають явища, пов’язані з існуванням варіантів української літературної мови в XIX – першій половині XX ст. [Срмоленко 2008: 56]. Зокрема, І. Матвіяс стверджує, що на основі певних ознак можна виділити слобожанський різновид східноукраїнського варіанта літературної мови, пов’язаний у першій половині XIX ст. з мовою творів Г. Квітки-Основ’яненка, а в кінці XIX – на початку XX ст. – П. Грабовського, Я. Щоголева, І. Манжури, Б. Грінченка [СУГГ 2002: 3]. Щоб поставити й розв’язати питання про значення та місце слобожанських рис у складі літературної мови, треба глибоко вивчити пам’ятки регіону, укласти та проаналізувати діалектні словники, хрестоматії текстів, а також укласти словник оказіоналізмів письменників Слобожанщини. Це допоможе з’ясувати: використання діалектизмів у творчості письменників кінця XX – початку XXI ст. – це інновація чи продовження традицій?

Отже, крім часового виміру, літературна мова має й просторовий вимір, його відбито, наприклад, у стилістичних ремарках, застосованих у тлумачних, перекладних словниках, а також у відповідних уточненнях до деяких слів [Срмоленко 2008: 57].

У другій половині XX ст. почала відроджуватися традиція олітературювання діалектів. Зокрема, частина письменників з метою популяризації діалектного мовлення та введення його в літературний ужиток пишуть твори художньої літератури мовою діалекту, що рідний для дійових осіб чи ліричного героя поетичних творів. Такими, наприклад, є деякі вірші Петра Біливоди, який використовував у своїх творах діалектизми для зображення життя людей та опису навколишньої дійсності Східної Слобожанщини. Деякі його поезії написані виключно народною мовою, що дає змогу говорити про значний духовний і поетичний потенціал живого мовлення й розглядати діалектне мовлення як повноцінний засіб спілкування, випробований століттями.

Не випадково Микола Гладкий ще 1929 року в науковій розвідці „Мова сучасного українського письменства” зауважував, що „письменник повинен не тільки досконало знати свою народню мову, свої літературні мовні традиції, але й уміти з сирового матеріалу селянських діалектів творити мовні форми, близькі й рідні духові й інтересам широких мас працівників” [Гладкий 1930: 159].

У кінці XX – на початку XXI ст. діалектно-етнографічний складник у художньому дискурсі набуває все більшого значення, що й зумовлює актуальність нашого дослідження.

Отже, мета статті – з’ясувати та визначити роль позалітературних елементів у мовній практиці Петра Біливоди (Шевченка) на матеріалі його збірки „Ось така мені випала доля”. Завданням нашої розвідки вважаємо розгляд питання про доцільність використання поетом просторічних слів, окреслення їхньої художньо-естетичної ролі в поетичному тексті тощо.

Олекса Неживий у статті „Петро Шевченко (Біливода): незакінчена розмова” підкреслював таке: „Усе недовге життя Петра Миколайовича Шевченка пройшло на Луганщині. Він народився в селищі Біловодськ Луганської області... До українського читача Петро Шевченко прийшов у 1981 році, коли в альманасі „Вітрила” була опублікована його добірка поезій. Тоді ж він назавжди пов’язав свою літературну долю із псевдонімом Петро Біливода. Чим викликано його походження, сьогодні важко сказати. Можливо, насамперед, потребою мати обличчя в літературі й закріпити назавжди відчуття рідного краю – Біловодщини. Ще приводом могла стати природна скромність, яка допомогла йому наголосити, що в історії української літератури є один Шевченко – Великий Кобзар...” [Неживий 2007: 56-59].

Спроба письменника відтворити свої переживання народнорозмовною мовою демонструє шукання поета. Іноді йому здавалося, що в розмові з мамою, сестрою, рідними йому краще спілкуватися тією мовою, яка побутує в Біловодську.

Микола Мірошніченко, роздумуючи над цим, зауважує: „Либонь, ота провінційність спричинилася й до того, що Петро Біливода заповзвся видобути бодай-якийсь мистецький ефект з суржику. Поетові здавалося, що між літературною та народною мовою завелика дистанція, подолання якої потребує стаєрських зусиль нового Котляревського. Я з цікавістю слухав, як Петро читав свої суржикові поетичні спроби „Лист до брата”, „На Восьме марта маму поздравлять”, „Дім”, але душа моя всіляко опиралася мовному натуралізму. У тій лексичній мішанині не сприймав я відвертих русизмів, тож переконував Петра, що варто лише такі використовувати, які під впливом української артикуляції видозмінилися. При цьому посилався на приклад свого дядька Сашка, водія спецаварійного автомобіля міськводоканалізації, який скільки жив у Луганську, ніяк не міг вимовити *сделал* – говорив *зділав*” [Мірошніченко 2004: 154-155].

У вірші „Лист до брата” Біливода вдається до вживання розмовних лексем *город, діла, росіянізму карандаш*, фразеологізмів з яскравим експресивним забарвленням *жаба цицьки дасть, в рота води набрав, не хватає зла* та ін. Ці мовні засоби, з одного боку, звичайне для поезії мовлення огрублюють, однак, з іншого, – наближають до дійсності, натуралізують.

*Ти у городі – ми в селі,
ясно, в городі – веселиш.
Я пишу тобі – ти мовчиш,
ясно, в тебе діла свої.*

*І у мене свої діла,
а от бач – все одно пишу,
а твоєму карандашу
наче жаба цицьки дала.*

*Як поїхав ти із села –
наче в рота води набрав.
В мене вже не хватає зла:
ну, який ти у чорта брат?!*

*Понімаєш, роки летять
та ще й ти полетів кудись...
Мама хоче в останній раз*

Подивиться на тебе, брат [Біливода 1998: 117].

Носіями просторіччя, за визнанням Ф. Філіна, нерідко є люди, які відірвалися від діалекту, але не засвоїли літературної мови. Соціальна база просторіччя репрезентована різними прошарками містян і жителів села, мова яких значною мірою відійшла від архаїчного типу діалекту. Але в обох випадках – це мова осіб, які недостатньо володіють літературною мовою [Філин 1973: 3-12].

Багато просторічних слів та росіянізмів містить вірш Петра Біливоди „На восьме марта...”:

*На восьме марта маму поздравлять
я буду, кажеться, опять по телефону,
возьму талон минут на двадцять п'ять
і закажу напівзабутий номер.*

*Течуть мої слова по проводам –
за każde з них і п'ятака не дам,
тут в трубку наливається вода,
та з трубки пар виходить – там.*

*Там мама трубку держе, як гранату,
до взрива ще чотирнадцять минут:
розірветься на часті наша хата,
а собирать осколки треба тут* [Біливода 1998: 114].

Дослідники творчості поета (Віктор Філімонов) констатували: „Петро Біливода, здається, першим в українській поезії (зауважимо: це предмет спеціального дослідження) увів суржик, відверто непоетичний (тобто сильно прозаїзований) у свою лірику. Причому ввів його не тільки як чужий голос персонажа, але й помітив ним авторське мовлення” [Винахід 2004: 127].

*Я у лодку тебе посажу,
І вода, будто нож, заблестить,
Нам по річці, немов по ножу,
Треба їхати, бігти і плить* [Біливода 1998: 116].

Питання про доцільність уживання поетом просторічних слів часто викликає дискусії. Однак, коли звернутися до проблеми образу ліричного героя – маргінальної особистості, який, виїхавши із села, утратив традиційні морально-етичні орієнтири, а інших духовних основ не набув, тоді, можливо, зрозуміємо ще одну ознаку його поетичної самобутності (наприклад, у вірші „Марійко, не спи!”).

*...Здрастуй, Марійко. Це я.
Ну, як тобі спиться-лежиться?
Навірно, соскучилась ти
без мене в підземній світлиці.*

*Вставай-бо, чого тут лежать?
Роботи он дома по горло:
картошку садить, побілить
у хаті, бо стіни аж чорні.*

*Сидю поміж них, як в гробу
або як у лодці гребу
і веслами воду ширяю:
поплив би куди, та не знаю...*

*І син уже взрослий, а дай
копійку йому й до копійки.
Марійко, вставай, заробляй –
у мене вже кончилась силка...*

*Марійка, Марійка! Не спи!
До себе в світлицю впусти!* [Біливода 1998: 123].

Окремі вірші поета, написані суржилом, звучать надто переконливо, пронизані теплотою й поетичністю, наприклад:

*Ми всі в райцентрі народилися, і нас
в роддомі переплутали случайно
і розвели по світу так далеко,
що не зведе до купи і лелека* [Біливода 1998: 58].

Поетичні експериментування із суржилом, які Петро вважав „надзвичайно перспективними”, тривали недовго, однак вони ще не були предметом окремого наукового вивчення. Якщо питання про сутність просторіччя в українській мові досліджені В. Товстенко [Товстенко 2000; Товстенко 2003], особливості репрезентації просторіччя в лексикографічних працях – у роботах Р. Бесаги [Бесага 1997], функції народнорозмовних елементів у прозі Григора Тютюнника – у працях С. Бибик [Бибик 1994] та ін., то художньо-естетичну роль просторіч у поетичному тексті ще належить дослідити. Вона, на наш погляд, полягає в тому, щоб: по-перше, назвати предмети, явища, дії лексемами, які є природними для жителів Східної України (*город* ‘місто’; *діла* ‘справи’; *понімаєш* ‘розумієш’); по-друге, використати експресивний потенціал загальнозрозумілих лексем, фразеологізмів (*п’ятак* – п’ять копійок; *роботи по горло* – роботи вдосталь); по-третє, створити ефект інтимності завдяки вживанню загальнопоширених у регіоні форм (*сидю* ‘сиджу’); по-четверте, використати росіянізми як маркери розмовного стилю (*март* ‘березень’; *провода* ‘дроти’).

У 1984 році поет повернувся до норм літературної мови. Далі у своїй творчості Петро Біливода знову використовує лише окремі діалектизми (що стане предметом нашого окремого дослідження).

Василь Старун згадує, що хрещеним батьком Біливоди був (і є) Микола Мірошніченко. Саме він спонукав Петра писати українською, якимось подарувавши невеликий словничок, який сам і створив, занісши туди українську лексику Луганщини, інших куточків Слобожанщини. Зауважимо, що Василь Старун (теж поет зі Східної Слобожанщини, як і Петро Біливода, Біловодського району Луганської області) – автор „Слобожанського словника” (на жаль, поки що доступний тільки в рукописному варіанті), до реєстру якого введено лексичні одиниці, не зафіксовані нормативними загальнономовними словниками. Помітно, що в словнику Василя Володимировича ми натрапляємо й на слова, які за звучанням наближені до діалектних слів або є діалектизмами, і на оказіоналізми, оскільки Василь Старун прагне знайти більш виразні, експресивні слова тощо. Петра Біливода, також уживаючи оказіоналізми, прагне увиразнити індивідуально-авторське мовлення. Авторські новотвори поета поповнюють поетичний словник, виконуючи експресивну функцію, допомагаючи по-новому позначити реалії, посилити емоційний вплив на читача тощо:

*Ніхто тобі не доріка
за те, що ти – недоріка,
недоземля, недоболід,
оселі, що пішла в політ,
оселі, що уже летить,*

*яка летить уже давно,
з якої падає вікно,
мов око, вправлене в блакить.*

*У тому оці сонце спить,
як спить в колисці немовля,
воно вже й слово вимовля,
і слово те – „недоземля”... [Біливода 1998: 36].*

Як бачимо, на межі жанрових трансформацій лірики Біливоди постає проблема його поетичного слова, яку він намагається вирішити за допомогою авторських новотворів.

Ігор Римарук у передмові до збірки „Ось така мені випала доля” написав: „Читаючи такі поетичні збірки, ще раз переконуєшся в умовності поділу літераторів на „школи” та „покоління”... Головне тут – **особистість**, цільна навіть у метаннях і сумнівах, у душевному сум’ятті, необхідному й неминучому для митця” [Римарук 1998: 4].

Галина Шевченко, дружина поета, писала: „Я інколи говорила йому : «Пиши російською, тоді більше людей зможе прочитати твої вірші»”. А він відповідав, що йому боляче й образливо бачити, як помирає така прекрасна мова, як українська, тому нехай буде менше тих, хто зрозуміє його вірші без перекладу, але він хоче писати нею. Він по-справжньому любив свою Україну і хотів, щоб вона була, щоб не зникла мова його батьків, щоб люди, які говорять нею, не відчували себе у власній країні людьми «другого сорту»” [Неживий 2007: 69].

Отже, при вживанні розмовних елементів у поезії Петро Біливода мав свою мету, визначену завданнями його творів. Автор, імовірно, прагнув подати новий тип ліричного героя, який говорить тією ж мовою, що й у побуті, відобразивши спосіб мислення простої людини й використавши типові мовні елементи. В інших творах Біливода лише з певною стилістичною метою вживає діалектизми. Цей мовний дуалізм – не випадковість, а свідчення творчих пошуків поета. **Перспективною** подальших наукових розвідок вважаємо аналіз прийомів естетизації топонімів у поезіях автора, з’ясування особливостей та ролі діалектизмів у творчості митця.

Література

- Бесага 1997: Бесага, Р.В. Нестандартизовані елементи в українській літературній мові [Текст] : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / Р. В. Бесага. – Ужгород, 1997. – 23 с.
- Бибик 1994: Бибик, С.П. Естетичні модифікації народнорозмовності в ідіостилі Григора Тютюнника [Текст]: автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / С. П. Бибик. – К., 1994. – 25 с.
- Біливода 1998: Біливода (Шевченко), П.М. Ось така мені випала доля. Поезії та листи [Текст] / Петро Біливода. – К. : Молодь – Фірма „Деркул”, 1998. – 224 с.
- Винахід 2004: Винахід Петра Біливоди. Спогади, статті, твори [Текст] / упоряд. Сергій Чирков. – К. : Фірма „Деркул”, 2004. – 328 с.
- Гладкий 1930: Гладкий, М. Мова сучасного українського письменства [Текст] / Микола Гладкий. – Х. ; К: Держ. вид-во України, 1930. – 160 с.
- Єрмоленко 2008: Єрмоленко, С.Я. Літературна мова – культивована форма національної мови [Текст] / С. Я. Єрмоленко // Сьогодні українського мовного середовища : зб. наук. пр. / за ред. д-ра філол. наук, проф. Єрмоленко С. Я. і д-ра пед. наук, проф. Оникович Г. В. – К. : ІВО АПН України, 2008 – С. 54-67.
- Мірошніченко 2004: Мірошніченко, М.З білих днів Петра Біливоди [Текст] / М. Мірошніченко // Винахід Петра Біливоди. Спогади, статті, твори / упоряд. Сергій Чирков. – К. : Фірма „Деркул”, 2004. – С. 143-156.
- Неживий 2007: Неживий, Олексій. Час неминущий : літ.-крит. ст. та нариси [Текст] / Олексій Неживий. – Луганськ : Світлиця, 2007. – 87 с.
- Римарук 1998: Римарук, І. „Моя душа мені лишиться серед вас веліла” : передмова [Текст] / Ігор Римарук // Біливода (Шевченко) П. М. Ось така мені випала доля. Поезії та листи. – К. : Молодь – Фірма „Деркул”, 1998. – С. 3-4.
- СУСГ 2002: Словник українських східнословобожанських гвірок [Текст] / К. Глуховцева, В. Лєснава, І. Ніколаєнко, Т. Терновська, В. Ужченко. – Луганськ : Луган. держ. пед. ун-т імені Тараса Шевченка, 2002. – 234 с.
- Товстенко 2000: Товстенко, В.Р. Просторіччя в українській мові як структурно-функціональне явище [Текст]: автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / В. Р. Товстенко. – К., 2000. – 22 с.
- Товстенко 2003: Товстенко, В.Р. Просторіччя в українській мові як структурно-функціональне явище [Текст] / Вікторія Товстенко. – К. : Ін-т укр. мови НАН України, 2003. – 278 с.
- Филин 1973: Филин, Ф.П. О структуре современного русского литературного языка [Текст] / Ф. П. Филин // Вопр. языкознания. – 1973. – № 2. – С. 3-12.

Проанализировано употребление разговорных элементов, русизмов и др. в сборнике поэтических произведений Петра Билыводы „Вот такая мне выпала судьба”, определена стилистическая функция использования этих языковых элементов.

Ключевые слова: просторечье, суржик, авторские новообразования, лирический герой, языковая личность.

The use of colloquial elements, Russisms and others phenomena in the collection of poetical works „There is such fate for me” by Petro Bilyvoda was analyzed. Stylistic function of such linguistic elements usage was described.

Keywords: popular speech, mixed Russian-Ukrainian subdialect, author's neologism, lyric hero, linguistic personality.

Надійшла до редакції 17 жовтня 2011 року.

Віра Познанська

ББК Ш 12=411.4*316

УДК 81'373.231

АНДРОНИМИ У СХІДНОСТЕПОВИХ ГОВІРКАХ ДОНЕЧЧИНИ

У статті досліджується функціонування андронімів у східностепових говірках Донеччини. Встановлені словотвірні типи однослівних андронімів, описані структурні особливості антропонімних словосполучень, які виконують функцію андронімів.

Ключові слова: андронім, антропонім, прізвисько, прізвище, східностепові говірки.

У сучасній українській антропонімії паралельно з офіційною антропонімією системою, яка складається з трьох компонентів – прізвища, імені та по батькові, співіснує неофіційна антропонімія. До неофіційних іменувань належать: 1) демінутивно-гіпокористичні варіанти імен; 2) неофіційні присвійні деривативи від імен та прізвищ; 3) індивідуальні прізвиська найрізноманітнішого походження та мотивації; 4) сімейно-родові спадкові вуличні назви. Неофіційні засоби та способи ідентифікації людей досліджені ще недостатньо. Вивчення українських неофіційних антропонімів розпочалося з праць І.П. Крип'якевича, В.Ю. Охримовича, М.Ф. Сумцова, І.Я. Франка, В.М. Ястребова. Народньо-побутову антропонімію Закарпаття дослідив П.П. Чучка. Здебільшого окремі питання українських неофіційних особових назв розглядають у статтях О.В. Антонюк, Л.О. Кравченко, М.Я. Наливайко, І.Р. Остап, С.Є. Панцьо, І.Д. Сухомлин, Н.М. Федотова та ін. В.А. Чабаненко уклав словник «Прізвиська Нижньої Наддніпрянщини», Г.Л. Аркушин упорядкував «Словник прізвищ північно-західної України» та «Словник варіантів власних імен північно-західної України». Необхідність дослідження прізвищ різних регіонів України зумовлює **актуальність** нашої розвідки.

У запропонованій статті ставиться **мета** – розглянути один з видів неофіційних іменувань людини – андроніми, які функціонують на Донеччині. До аналізу залучено близько 2000 назв, зібраних у 45 селах шляхом безпосереднього спілкування з інформантами та способом анкетування.

Андроніми – це неофіційні найменування жінки за особовою назвою її чоловіка, яка найкраще ідентифікує його в певному середовищі: *Микиті́ха* < *Микі́та* (ім'я чоловіка), *Зва́рччка* < *Зва́рчч* (прізвище), *Приймако́ва* < *Прийма́к* (прізвисько). Звичай називати заміжно жінку за її чоловіком існує в усіх слов'янських народів. Як зазначає А.Ф. Міхіна, у болгар у XIX – поч. XX ст. андронім був обов'язковим при найменуванні заміжньої жінки. Ця модель іменування, ймовірно, виникла в далекому минулому і була пов'язана зі структурою патріархальної сім'ї, у якій керівна роль належала чоловікові [Михина 2007: 212].

Українські андроніми фіксуються писемними пам'ятками з XV – XVIст. Вони вільно функціонували в усіх стилях. У сучасній українській мові вживання цих назв в офіційній сфері обмежене, проте в розмовно-побутовому мовленні вони активно використовуються як зручні ідентифікатори заміжніх жінок. Андроніми належать до одного з найбагатших і найуживаніших розрядів назв людей за спорідненістю і своєю функцією: указують на зв'язок з чоловіком, сім'єю, родом, на різні індивідуальні риси людини, рід її занять, походження з певної місцевості, національність тощо.

Ономатологи кваліфікують андроніми неоднозначно: або як особливий вид антропонімів (Г.Л. Аркушин, Л.Т. Масенко, А.Ф. Міхіна, Є.С. Отін, І.Д. Сухомлин), або як вид родичівських (генесіонімічних) прізвищ (О.В. Антонюк, М.Я. Наливайко, С.Є. Панцьо). Проте у говірках української мови вони сприймаються порізно. Так, у бойківських говірках переважна більшість андронімів не вважається прізвищами, вони часто використовуються замість особових імен заміжніх жінок і навіть можуть уживатися під час звертання до жінки [Бучко, Бучко 2002: 7]. Як нейтральні назви вони функціонують і на Верхній Наддніпрянщині [Наливайко 2005: 104-105]. На території білорусько-українського порубіжжя андроніми сприймаються як експресивні назви, вони виражають погордливе ставлення до заміжніх жінок, а отже, наближаються до прізвищ [Sajewicz 1999: 71].

У говорах української мови функціонує понад 10 андронімних типів. Як зауважує П.П. Чучка, найбільше їх у регіонах зі значною діалектною диференціацією. Так, на Закарпатті дослідник виділив 11 словотвірних типів простих (однослівних) андронімів, зокрема, назви з суфіксами -их (а), -к (а), -ин' (а), -ул' (а), -анк (а), -овк (а), -ов (а), -ин (а), -а, -'а [Чучка 1980: 158-162].

У східностепових говірках Донеччини функціонує кілька андронімних типів, з яких одні є загальнонаціональними, інші – регіональними. Вибір суфікса зумовлюється найперше фонетичною структурою твірної основи. Сполучуваність морфем, емоційно-експресивне забарвлення різних словотвірних типів андронімів не збігається, тому кожний з них розглядаємо окремо.

Словотвірний тип із суфіксом -их (а). Цей тип андронімів поширений на всій території України, а на Донеччині він посідає перше місце серед інших іменувань жінки за чоловіком. Найчастіше андроніми на -их (а) утворюються від прізвищ: а) іменникового типу: *Багані́ха* <Бага́н, Б'і́л'чі́ха < Б'і́л'ко́, Вдове́нчи́ха < Вдове́нко, Горобчи́ха < Горобе́ц', Гуйди́ха < Гуйда́, Зозу́ли́ха < Зозу́л'а, Кожеду́биха < Кожеду́б, Кривогу́зи́ха < Кривогу́з, Лагоди́ха < Ла́года, Л'а́ши́ха < Л'ах, С'еро́р'ези́ха < С'еро́р'ез, Сл'е́пчи́ха < Сл'і́пко́, Смо́ли́ха < Смо́ла, Угн'і́вєнчи́ха < Угн'і́вєнко, Ши́ли́ха < Ши́ло, Ц'о́ми́ха < Ц'о́ма, Йаре́ми́ха < Йаре́ма; б) прикметникового типу: *Безкорова́йни́ха* < *Безкорова́йний*, *Довгопу́ли́ха* < *Довгопу́лий*, *Наго́рни́ха* < *Наго́рний*, *Нел'у́би́ха* < *Нел'у́бий*, *Пал'о́ни́ха* < *Пал'о́ний*, *Чуба́ти́ха* < *Чуба́тий*. Андроніми виникають також від прізвиськ чоловіка: *Бара́ни́ха* < *Бара́н*, *Б'єс'і́ха* < *Б'єс*, *Гундо́си́ха* < *Гундо́сий*, *Кошче́йи́ха* < *Кошче́й*, *Ці́би́ха* < *Ці́ба*; від особових імен: *Кири́ли́ха* < *Кири́ло*, *Про́н'чи́ха* < *Про́н'ка* (<Прокі́н), *Свири́ди́ха* < *Свири́д*, *Фе́д'чи́ха* < *Фе́д'ка* (*Фе́дир*), *Хро́ли́ха* < *Хро́л* (<Фро́л), *Йаки́ми́ха* < *Йаки́м*. Андроніми можуть утворюватися і від апелятивного означення чоловіка: *Сторо́жи́ха* – чоловік працює сторожем.

У східностепових говірках андронімна функція суфікса -их (а) нерідко змішується з патронімною: найменування на -их (а) може одержати дочка за батьковою назвою: *Гри́майл'и́ха* < *Гри́маї́ло* (прізвище батька), *Стр'і́л'чи́ха* < *Стр'і́лець* (прізвисько).

При творенні андронімів на -их (а) фонеморфологічна структура твірної основи може видозмінюватися, якщо виникають обмеження для її сполучення з суфіксом. Так, перед суфіксом -их (а) чергуються <г> - <ж>, <к> - <ч>, <х> - <ш>, <ц> - <ч>: *Бабари́чи́ха* < *Бабари́ка*, *Горбатє́нчи́ха* < *Горбатє́нко*, *Гороши́ха* < *Горо́х*, *Зайчи́ха* < *Зайе́ць*, *Колом'і́йчи́ха* < *Колом'і́йе́ць*, *Спара́жи́ха* < *Спара́га*; м'які приголосні з твердими: *Васи́ли́ха* < *Васи́л*, *Довга́ни́ха* < *Довга́н*, *Чм'і́ли́ха* < *Чм'і́л*; <е> з фонемним нулем: *Басанчи́ха* < *Басане́ць*, *Іванчи́ха* < *Іване́ць*, *Р'абчи́ха* < *Р'абе́ць*. Чергування голосних може і не відбуватися, якщо <е> наголошується: *Бубене́чи́ха* < *Бубене́ць*, *Басане́чи́ха* < *Басане́ць*, *Васе́чи́ха* < *Васе́ць*.

Суфікс -их (а) переважно приєднується до повних основ: *Бу́чи́ха* < *Бу́ч*, *П'ішчеві́а́ти́ха* < *П'ішчеві́а́т*. Під час творення андронімів від прізвищ із суфіксами -ів, -ов, -ев (-єв), -ин (-ін), -ськ (ий) відбувається усичення цих суфіксів: *Б'єлога́зи́ха* < *Б'єлогла́зов*, *Махно́н'си́ха* < *Махно́н'сов*, *Копт'і́ха* < *Копт'єв*, *Крап'і́в'і́ха* < *Крап'і́в'ін*, *Йаку́би́ха* < *Йаку́бов'кий*. Інші суфікси усичуються рідше: *Воро́бчи́ха* < *Воро́бченко* (-єн-о), *К'і́чи́ха* < *К'і́чик* (-ик), *Бага́ни́ха* < *Багане́ць* (-ець), *Дуди́ха* < *Дудко́* (-к-о).

Відзначимо, що за допомогою суфікса -их(а) утворюються андроніми і від чужомовних прізвищ. Так, у селах, у яких поряд з українцями проживають греки, у мовленні українців нерідко вживаються андроніми, що виникли від грецьких прізвищ: *Арха́чи́ха* < *Арха́ч*, *Джа́ни́ха* < *Джан*. При творенні найменувань жінок від невідміюваних прізвищ на голосний перед суфіксом -их (а) виникає <й>: *Косе́йи́ха* < *Коссе́*, *Чангл'і́йи́ха* < *Чангл'і́*. Основа прізвища може усичуватися: *Мавро́ди́ха* < *Мавро́д'і*, *Чу́ли́ха* < *Чула́х* (чолах – «лівша»).

У донецьких говірках андроніми на -их (а) функціонують як нейтральні назви. Ними здебільшого називають жінок старшого і середнього віку, а іноді й молодих, особливо тих, які живуть з чоловіком окремо від батьків і ведуть господарство самостійно. Молоді жінки сприймають їх спочатку як такі, що мають легкий відтінок іронії, а з часом – як звичайні традиційні назви заміжніх жінок. Напр.: *Та в нашому сел'і кожну ж'інку можна так називати. Верт'і́йчи́ха, Дубе́нчи́ха, Собчи́ха... На мою́ ба́бу казали Фе́досі́ха. Ї́а за́мужем за Фо́ме́нком, то мене́ назива́ють Фо́ме́нчи́ха. Ї́а не об'ї́жа́юс'. От і́ак пе́рвий раз почу́ла, то тро́хи непри́вично було́, об'і́дно. А тепе́р звикла* (село Єлизаветівка Мар'їнського району).

Словотвірний тип з суфіксом -к (а). Андронімна функція суфікса -к (а) розвинулась на основі фемінізуючої, яку він виконував уже в праслов'янський період. Андроніми цього типу утворюються лише від антропонімів, які закінчуються на приголосний, зокрема, від прізвищ: *Бє́ндаска* < *Бє́ндас*, *Ві́т'аз'ка* < *Ві́т'аз'*, *Гла́ди́шка* < *Гла́диш*, *Грине́ви́чка* < *Грине́вич*, *Да́ни́чка* < *Да́нич*, *Зі́гарка* < *Зі́гар*, *Мари́н'а́чка* < *Мари́н'а́к*, *Марко́вичка* < *Марко́вич*, *Цигл'а́рка* < *Цигл'а́р*, *Чорнотка́чка* < *Чорнотка́ч*; прізвиськ: *Інді́чка* < *Інді́к*, *Кулі́чка* < *Кулі́к*, *Пийа́чка* < *Пийа́к*, *Чуха́н'ка* < *Чуха́н'*; рідше від особових імен чоловіка: *Ана́н'ка* < *Ана́н'*, *Ге́рманка* < *Ге́рман*, *Жо́р'і́чка* < *Жо́р'і́к*, *Рі́г'і́рка* < *Рі́г'і́р* (Григорій).

При творенні андронімів перед суфіксом -к (а) відбувається чергування задньоязикових приголосних: <г>– <ж>, <к>– <ч>, <х>– <ш>: *Бат'і́жка* < *Бат'і́г*, *Барсу́чка* < *Барсу́к*, *Гу́р'і́чка* < *Гу́р'і́к*, *Прийма́чка* < *Прийма́к*.

Звичайно андроніми на -к (а) вживаються як нейтральні назви заміжніх жінок. Напр.: *Ба́ба Бу́ри́чка вже живе́ в Я́синоват'і. Го́т'а Мо́кл'а́чка ше на по́шт'і ро́бе. Ва́л'а Дани́л'у́чка через п'і́вго́да п'і́сл'а сва́д'би роді́ла дити́ну* (село Веселе Ясинуватського району). Але молоді жінки можуть сприймати ці назви як знижено-грубуваті. Напр.: *Мен'і́ не нра́ви́ць'а, коли́ мене́ назива́ють Пун'а́чка. Так на ста́ри́х б'і́л'ше ка́жуть'*

(село Успенське Амвросіївського району). *Йа не л'убл'у, коли на мене кажут' Ступачка. Йакос' грубо. А свекруха звійла* (село Христище Слов'янського району).

Словотвірний тип із суфіксом -ш (а). Українській мові здавна відомі апелятиви з суфіксом -ш (а), що мають значення «дружина особи, названої мотивувальним словом»: *економиша, фермерша*. Вони виникли під впливом російської мови, але продуктивність їх порівняно невелика й обмежена розмовним стилем. У пропріальній лексиці суфікс -ш (а) виявляє більшу продуктивність. У донецьких говірках за його допомогою активно виникають назви дочок за батьком (дідом, прадідом) і назви жінок за чоловіком. Твірною основою для цих андронімів слугують антропоніми на приголосний, зокрема: прізвища: *Гайтáншиа < Гайтáн, Гуз'ййшиа < Гуз'йй, Замáйшиа < Замáй, Коз'áршиа < Коз'áр, Лаукéртишиа < Лаукéрт, Солоду́ншиа < Солоду́н, Уло́дишиа < Уло́д; прізвиська: Ахмéтишиа < Ахмéт, Кóзиришиа < Кóзир, Ком'исáришиа < Ком'исáр; рідше – особові імена: Лóзв'иншиа < Лóзв'ин. Суфікс -ш (а) може приєднуватися до повних або усічених основ відповідних антропонімів. Зазвичай у прізвиськах усічуються суфікси -ів, -ов, -ев (-ев): *Агéйшиа < Агéйев, Б'ікмáйшиа < Б'ікмáйев, Д'ікар'ев, Жи́жйіл'шиа < Ж'йж'йіл'ев, Ковáл'шиа < Ковáл'ов. Але в окремих говірках трапляються випадки приєднання суфікса -ш (а) до неусічених основ прізвищ із зазначеними суфіксами: Попкóвшиа < Попкóв (с. Гранітне Тельманівського району), Азанóвшиа < Азанóв (там же), Гáл'к'івшиа < Гáл'к'ів (с. Степне Мар'їнського району). Суфікс -ин (-ін) не усічується: Гáврил'иншиа < Гáврил'ин, Голоду́х'иншиа < Голоду́х'ин, Трох'иншиа < Трох'ин, Хом'иншиа, Фом'иншиа < Хом'ин, Фом'ин.**

Андроніми на -ш (а) вживаються як нейтральні назви заміжніх жінок, але переважно старшого віку.

Словотвірний тип із суфіксом -ов (а). Неофіційні назви заміжніх жінок цього типу активно утворюються від особових імен, прізвищ і прізвиськ: *Гри́ц'ова < Гри́ц' (< Григорій), Л'óнчи́кова < Л'óнчик (< Леонід); Журкóва < Журко, Ковалéнкова < Ковалéнко; Дибкóва < Дибка, С'іркóва < С'іркó. Але як самостійні андроніми такі назви у східностепових говірках уживаються рідко. Найчастіше вони входять до складу двослівних антропоніміїх сполук: Василéнкова Сón'а, Йухі́мова Натáлка, Ти́ц'ова Жéн'а.*

Словотвірний тип із суфіксом -ин (а). Такі найменування утворюються від антропонімів на -а (-'а): *С'éвчина < С'éвка (< Севастян), Йу́рина < Йу́ра (< Юрій); Свисту́л'ина < Свисту́л'а, Сту́пчина < Сту́пка; Цибу́л'чина < Цибу́л'ка, Шйййина < Шйййа. У функції самостійних андронімів вони трапляються нечасто, зате повсюдно вживаються у складі двослівних найменувань жінок: Жóрчина Л'і́да, Лас'у́тина Нáд'éжда, Дудк'ина Шу́ра.*

Унаслідок міждіалектних контактів у східностепових говірках виявляються й інші словотвірні типи андронімів. Так, у селі Мічуріне Новоазовського району, в якому живе багато переселенців з Бойківщина і Лемківщини (до 50% населення), вживаються андроніми з суфіксами **-ан' (а):** *Маркáн'а < Мáрко, Бичкáн'а < Бичкó, Пидáн'а < Педáн, Петрушкáн'а < Петрушкó, Чухáн'а < Чух; -ин' (а):* *Джухин'а < Джуха* (прізвище). Під впливом бойківських говірок у селі Староварварівка Олександрівського району вживаються назви із суфіксом -ул' (а): *Гичкул'а < Гичкó* (прізвище), *Сейкул'а < Сейкó* (прізвисько). Звичайно ці назви використовують переселенці, місцеве ж населення може їх знати і навіть уживати, але паралельно до них витворило андроніми, традиційні для села: *Марчй́ха, Бичкóва, Петрушчй́ха.*

Крім однослівних найменувань, андронімну функцію можуть виконувати антропонімії сполуки. Обов'язковим компонентом таких сполук є особове ім'я жінки, до якого додаються назви за чоловіком, зокрема: 1) назви на -ов, -ев (-ев), утворені від антропонімів чоловіка: *Вáл'а Кй́мова < Кй́ма (< Євдоким), Фросй́на Мончакóва < Мончáк* (прізвище), *Мару́с'а Сн'йгурóва < Сн'йгур* (прізвисько); 2) назви на -ин (а), утворені від особових антропонімів чоловіка: *Кóл'чина Мар'ййа, Кóрбина Натáлка < Кóрба* (прізвище), *Шкр'áб'ина Дáрка < Шкр'áба* (прізвисько); 3) особові назви чоловіка у формі родового відмінка: *Дóмна Васил'á* (ім'я чоловіка), *Гáл'а Мéл'ника < Мéл'ник* (прізвище), *Н'йна Безкй́шкового < Безкй́шний* (прізвисько); 4) особове ім'я у поєднанні з прізвищем або прізвиськом чоловіка у родовому відмінку: *Л'éна Хвед'кá Шчéрбан'а* (прізвище), *Дус'а Вáн'і Пришчáвого* (прізвисько).

Андронімну функцію можуть виконувати і різноманітні описові назви: *Гáл'а, шо за Грин'ка вййшла* (с. Петропавлівка Шахтарського району); *Л'і́да, шо Ромáн уз'áв* (с. Ганнівка Мар'їнського району); *Н'у́ра, шо заму́жем за Куцакóм* (с. Юр'івка Добропільського району); *Мáн'а, шо за Петрóм Горбáтим* (с. Оленівка Волноваського району).

Особливістю донецьких говорів є те, що в межах однієї говірки для однієї особи може виникнути кілька андронімів: *Верти́лиха, Вéртил'шиа < Вéртил'* (прізвище); *Моргу́лиха, Моргу́л'ка < Моргу́л'* (прізвисько); *Фурманй́ха, Фурманй́ша, Фурманова < Фурман* (прізвище). За наявності таких паралельних назв найуживанішими є андроніми на -их (а) та -ов (а).

Отже, у східностепових говірках Донеччини андроніми є активним розрядом найменувань заміжніх жінок за чоловіком. Вони утворюються від різних особових назв чоловіка за допомогою як субстантивних, так і посесивних суфіксів. Типовими традиційними є андроніми з суфіксами -их (а), -к (а), -ш (а), -ов, -ев (-ев), інші значно поступаються своєю активністю. Звичайно андроніми вживаються як нейтральні назви заміжніх жінок старшого і середнього віку.

Пропонована стаття є нашою першою спробою дослідження неофіційних антропонімів заміжніх жінок на Донеччині. За такою схемою передбачається й опис інших родичівських прізвиськ жінок.

Література

- Бучко, Бучко 2002: Бучко, Г.Є., Бучко, Д.Г. Народно-побутова антропонімія Бойківщини [Текст] / Г. Є. Бучко, Д. Г. Бучко // *Linguistica Slavica* : ювілейний збірник на пошану Ірини Михайлівни Железняк / відп. ред. В. П. Шульгач. – К., 2002. – С. 3-14.
- Данилина 1979: Данилина, Е.Ф. Прозвища в современном русском языке [Текст] / Е. Ф. Данилина // *Восточнославянская ономастика* / Отв. ред. А. В. Суперанская. – М. : Наука, 1979. – С. 296-299.
- Масенко 1990: Масенко, Л.Т. Українські імена і прізвиська [Текст] / Л. Т. Масенко. – К. : Знання, 1990. – 48 с.
- Михина 2007: Михина, А.Ф. Функционирование именованных женщин (по материалам полевых записей в болгарских сёлах Запорожской области) [Текст] / А. Ф. Михина // *Филология в пространстве культуры*. – Донецк : Юго-Восток, 2007. – С. 204-221.
- Наливайко 2005: Наливайко, М. Неофіційні найменування жінок на Верхній Наддністрянщині [Текст] / М. Наливайко // *Українська мова*. – 2005. – № 2. – С. 103-106.
- Панцьо, Наливайко 2010: Панцьо, С.Є., Наливайко, М.Я. Прізвиська жителів Львівщини [Текст] / С. Є. Панцьо, М. Я. Наливайко // *Студії з ономастики та етимології*. – Луцьк : ВМА «Терен», 2010. – С. 199-209.
- Чучка 1980: Чучка, П.П. Украинские андронимы на славянском фоне [Текст] / П. П. Чучка // *Перспективы развития славянской ономастики*. – М. : Наука, 1980. – С. 157-162.
- Sajewicz 1999: Sajewicz, M. Przewiska mieszkańców kilku wsi białorusko-ukraińskiego pogranicza językowego na Białostocczyźnie [Text] / M. Sajewicz // *Przewiska i przydomki w językach słowiańskich* / Cz. 2 : *Rozprawy Slawistyczne*. 15. – Lublin, 1999. – S. 59-85.

В статті досліджується функціонування андронімів в східно-степових говорах Донеччини. Установлені словообразовательні типи однословних андронімів, описані структурні особливості антропонімічних словосполучень, виконують функції андронімів.

Ключові слова: андронім, антропонім, прізвисько, фамилия, східно-степові говори.

The article studies the functioning of andronyms in Eastern-steppe subdialects of Donbas region. The word-forming types of one-word names have been distinguished. The structural peculiarities of anthroponymic compounds performing the andronimic function have been analyzed.

Keywords: andronym, anthroponym, nick-name, surname, Eastern-steppe subdialects.

Надійшла до редакції 21 жовтня 2011 року.

Лариса Тищенко

ББК 81.411.1-5

УДК 811.161.2'282.2

СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПІВДЕННОСЛОБОЖАНСЬКИХ ГОВІРОК

У статті розглянуто склад, структурну організацію, семантику, просторову варіативність та змінність у часі побутової лексики південнослобожанських говірок. На підставі аналізу назв житлових, господарських приміщень, назв меблів та предметів хатнього вжитку з'ясовано просторове розміщення, формальну й семантичну варіативність аналізованої лексики, досліджено відношення зазначеної тематичної групи південнослобожанських говірок до інших суміжних та просторово віддалених діалектів.

Ключові слова: південнослобожанські говірки, ареалогія, лінгвістична географія, тематична група лексики, лексико-семантична група, діалектна лексика, варіювання.

Одним із першочергових завдань сучасної української діалектології є системне вивчення окремих тематичних груп лексики, з'ясування семантики та географії лексики на всій етномовній території або на частині цієї території. Дослідження діалектної лексики за окремими тематичними та лексико-семантичними групами відіграє значну роль під час опису структури діалектів, визначення діалектного членування мови в цілому.

Безперечно, значення свідчень діалектної лексики виходить за межі суто мовознавчої проблематики. Тому вважаємо прогалиною в розвитку українського мовознавства той факт, що багато тематичних груп лексики українських говорів сьогодні або взагалі не вивчено, або вивчено фрагментарно. До ареалів, які недостатньо вивчені, належать і південнослобожанські говірки. Значна частина новожитніх говорів розташована на території Слобожанщини, яка займає терени Луганської, Харківської, Донецької областей України та Воронежської, Белгородської, Курської, Ростовської областей Росії. Досі мало історичних, етнографічних і діалектних свідчень про Слобожанщину, зокрема південну її частину. Недостатньо вивченими є діалектні особливості краю, його культура, побут, історія.

Найвні на сьогодні праці дослідників говірок Слобожанщини подають інформацію про слобожанську діалектну систему в цілому або окремі її сегменти. Маємо на увазі дослідження Б. Шарпила, А. Сагаровського, Л. Лисиченко, З. Сікорської, К. Глуховцевої, В. Леснової, І. Ніколаєнко, І. Магрицької, Т. Сердюкової та інших науковців-діалектологів. Водночас характеристика особливостей слобожанського говору потребує уточнення й перевірки на широкому тлі різних тематичних груп. Під час визначення ареалу поширення південнослобожанських говірок, що стали об'єктом дослідження, зокрема їхньої південної межі, за основу взято думку І. Матвіяса, що "ареал слобожанського говору загалом збігається з історичними межами Слобідської України" [Матвіяс 1990: 112].

Незважаючи на помітну активізацію вивчення південно-східних говорів у XX та на початку XXI ст. в українській діалектології було відсутнє системне дослідження південнослобожанських говірок, зокрема на матеріалі побутових назв. Для здійснення комплексного аналізу лексики народного побуту українських південнослобожанських говірок упродовж 1994-1999 років експедиційним методом було зібрано відповідний лексичний матеріал, на підставі якого було заплановано виконання таких завдань: 1) виявити склад, структурну організацію тематичної групи побутової лексики; 2) дослідити відношення лексем цієї тематичної групи південнослобожанських говірок до відповідної лексики суміжних та інших віддалених українських діалектів; 3) виявити чинники й закономірності формування і зміни складу лексики та її семантики в говірках пізньої формації.

Продовжуючи дослідження слобожанської діалектної лексики (див. праці В. Леснової [Леснова 1999], І. Ніколаєнко [Ніколаєнко 2000], І. Магрицької [Магрицька 2000], К. Глуховцевої [Глуховцева 2006]), основну увагу приділено номінативним, семантичним процесам лексики на позначення житлових і господарських споруд, їхніх складових частин, а також номінації меблів та предметів хатнього вжитку, з'ясуванню типів структурної організації тематичної групи як цілості, змін у складі лексики та семантики, які можна спостерегти за свідченнями різночасових джерел.

Предметом дослідження було обрано 107 південнослобожанських говірок, що розташовані в південних (Нововодолазькому, Чугуївському, Великобурлуцькому, Балаклієвському, Лозівському, Ізюмському, Барвінківському, Борівському, Близнюківському) районах Харківської та північних (Краснолиманському, Слов'янському, Артемівському, Олександрівському) районах Донецької обл.

Джерельною базою дослідження стали власні польові записи лексики, здійснені впродовж 1994–1999 років у 107-ми населених пунктах Південної Слобожанщини та суміжних говірок за спеціально укладеною програмою; збирання матеріалу здійснено в режимі *питання – відповідь* та магнітофонних записів зв'язних текстів діалектного мовлення; використано свідчення друкованих та рукописних лексикологічних, лексикографічних, лінгвогеографічних та етнографічних праць.

Одним з актуальних завдань сучасної лінгвістики є системне вивчення лексико-семантичної структури народних говірок, без якого неможливо з'ясувати питання класифікації говірок, історичного розвитку й становлення української літературної мови, вивчення міжмовної та міждіалектної інтерференції. Аналіз лексики народного побуту українських південнослобожанських говірок, з'ясування особливостей її просторового розміщення й варіантності на підставі лінгвістичного картографування вимагає ґрунтовного вивчення цієї тематичної групи лексики. Адже "лише повнота охоплення дослідження тематичної групи, а в її межах – максимально повне вивчення складу й семантичної структури лексем усіх семантичних підгруп і граматичних класів, урахування стильової, функціональної диференціації лексики говірок забезпечить дослідників надійним матеріалом для з'ясування актуальних питань ареалогії та семасіології" [Гриценко 1984: 29].

Тематична група лексики назв житла та його частин має складну внутрішню структуру. Її складовими є лексико-семантичні групи, компоненти яких об'єднані на підставі спільної семантики, а протиставляються багатьма диференційними ознаками. Ознаки денотатів, що вказують на функцію, форму, матеріал, суміжність порівнюваних реалій, дозволили виділити такі лексико-семантичні групи: 1) назви житлових споруд, їхня зовнішня характеристика; 2) назви основних частин, деталей житла; 3) лексико-семантична група назв хатніх забудов; 4) назви внутрішнього упорядкування житлових будівель.

Диференційними ознаками під час виділення сем у межах перших двох лексико-семантичних груп є: 1) узагальненість (родові назви) – конкретність (видові назви); 2) якість споруди; 3) призначення житла, окремої кімнати, прибудови; 4) характер будови та розміщення житла.

У лексико-семантичній групі назв, пов'язаних із позначенням частин, деталей житлових будівель, семи виділено на підставі доміантних ознак денотата, які включають функцію реалії, матеріал. Номінацію назв хатніх забудов (зокрема, печі) та їхніх частин здійснено на підставі функційних ознак окремих частин, розташуванням та характером побудови.

Аналізований лексичний матеріал дозволив твердити, що в розвитку лексичних парадигм тематичної групи лексики назв житлових приміщень та їхніх частин у південнослобожанських говірках переважають тенденції, наявні в інших, найчастіше, суміжних українських говірках. У говірковому творенні назв поряд з однослівними часто використовують складні конструкції. У процесі утворення однослівних назв використовують ті ж афікси, що і в інших українських говірках. Типовим явищем для аналізованої тематичної

групи лексики в південнословобожанських говірках є дублетні найменування з тотожною семантикою, що сприяють розширенню парадигматичних рядів, напр., *хата* // *дом*, *п'рила* // *поручн'и*, *с'волок* // *балка* та ін.

Лексика на позначення господарських приміщень є невід'ємною складовою побутової лексики словобожан. Назви господарських приміщень, як і взагалі тематичну групу побутової лексики, "...можна досліджувати в кількох аспектах. По-перше, за її складом можна простежити один із шляхів архаїзації словникового складу мови у зв'язку із зникненням реалій, позначуваних певними словами. По-друге, у цій термінології зростає кількість нових найменувань..." [Левун 1976: 81], що дозволяє виділити й зафіксувати інноваційні елементи досліджуваної тематичної групи лексики на зазначеній території. Водночас ця лексика залишається індикатором щодо джерел формування новожитніх говірок, зберігаючи тісні зв'язки з вихідними діалектами.

Дослідженням конкретного лексичного матеріалу притаманне розмежування лексико-семантичних груп та тематичних груп лексики як основних типів лексико-семантичних систем. Під час виділення певних лексико-семантичних груп у межах досліджуваної тематичної групи було взято до уваги насамперед основні функції та призначення реалій, які становлять основу логіко-предметного членування тематичних груп лексики назв господарських приміщень. Ураховуючи основну функцію та призначення реалій, у складі тематичної групи лексики назв господарських споруд було виділено такі лексико-семантичні групи та поодинокі лексеми, що не входять до складу жодної лексико-семантичної групи: 1) назв місця, на якому розташована хата з господарськими будівлями; 2) лексико-семантична група назв приміщень для свійських тварин; 3) лексико-семантична група назв приміщень для зимівлі вуликів; 4) лексико-семантична група назв приміщень для птиці; 5) лексико-семантична група назв приміщень для зберігання зерна, снопів, полови, соломи; 6) лексико-семантична група назв приміщень для дров та їхніх частин; 7) лексико-семантична група назв погребів та його частин; 8) лексико-семантична група назв колодязів та його частин; 9) лексико-семантична група назв огорож. Отже, тематична група лексики назв господарських приміщень і споруд утворює складну, розгалужену систему лексико-семантичних груп та окремих лексем поза цими групами.

Аналіз структурної організації лексики на позначення господарських приміщень у південнословобожанських говірках виявив, що ця тематична група являє собою на обстеженій території складну та багатопланову систему, яка функціонує в межах окремих лексико-семантичних груп, на виділення яких здійснили безпосередній вплив функція та призначення досліджуваної реалії. Репрезентанти аналізованої тематичної групи лексики виявляють різну активність (від випадків поодинокого вживання певних лексем до суцільного покриття всіх обстежених говірок), що зумовлено не лише ареалогічним аспектом, а й віковою диференціацією у вживанні певної частини лексики.

Тематична група лексики назв меблів та предметів хатнього вжитку є розгалуженою мікросистемою найменувань. Це зумовлено тривалістю формування зазначеної лексичної групи, назви якої впродовж століть зазнавали змін у лексичній, семантичній структурі. Водночас тематична група лексики назв меблів та предметів хатнього вжитку характеризується збереженням традиційних номенів, що позначають реалії, які є невід'ємною складовою побуту словобожанина. Значною строкатістю репрезентантів відрізняються здебільшого мікрогрупи лексики, що репрезентують назви нових побутових реалій. Своєрідний характер парадигм під час найменування меблів та предметів хатнього вжитку в південнословобожанських говірках пов'язаний із неоднорідністю діалектного мовлення досліджуваного континууму, що створює сприятливі умови для функціонування лексичних дублетів, що є семантично тотожними.

Назви меблів і предметів хатнього вжитку утворюють складну лексико-семантичну парадигму, що обіймає низку мікропарадигм, вичленованих на підставі реалізації певних диференційних ознак. Однією з провідних є функційна ознака, на підставі якої було виділено такі лексико-семантичні групи та окремі семи: 1) назви меблів для сидіння; 2) назви стола та його частин; 3) назви меблів для одягу; 4) назви меблів для сну та їхніх частин; 5) назви меблів для посуду та продуктів; 6) назви посуду (загальна назва); 7) назви тканини, покритої з одного або двох боків особливою речовиною, що робить її водонепроникною.

Складну внутрішню структуру має і тематична група назв хатніх речей, вона охоплює відносно автономні групи лексики, віднесення яких до однієї тематичної групи було здійснене з логіко-понятійного погляду й побудоване на спільності призначення реалій у навколишній дійсності. До складу цієї лексики входять традиційні та локальні утворення, пов'язані з різними етапами розвитку матеріальної культури.

Лексико-семантичний аналіз назв меблів та предметів хатнього вжитку південнословобожанських говірок виявив, що зазначена тематична група на обстеженій території має складну внутрішню структуру. Компонентний склад тематичної групи лексики назв меблів та предметів хатнього вжитку визначається на підставі функційної спільності окремих сем та їхніх репрезентантів. Вивчення тематичної групи лексики на позначення меблів та предметів хатнього вжитку в південнословобожанських говірках виявило в них значну кількість паралельних і дублетних назв.

Компонентний склад тематичної групи побутової лексики підтверджує гіпотезу про етимологію південнословобожанських говірок: численні лексичні запозичення з давніх українських говорів (середньо-надніпрянського, поліських та південно-західних) аргументовано доводять, що основою новожитніх південнословобожанських говірок є середньо-надніпрянський говір, значну роль у формуванні їх відіграли також північні та південно-західні говори. Широкий репертуар репрезентантів аналізованої тематичної групи лексики в південнословобожанських говірках засвідчує, що формування лексичного складу аналізованих говірок є

складним процесом, на розвиток якого впливали і продовжують впливати найрізноманітніші чинники: історичні, економічні тощо.

Вивчення складу, структурної організації та ареалогії назв житлових і господарських приміщень, меблів та речей хатнього вжитку на території поширення південнословобожанських говірок дозволило констатувати, що досліджувана лексика становить сукупність цілісних тематичних груп, що мало пов'язані між собою, є відносно автономними утвореннями. Аналіз трьох тематичних груп лексики народного побуту південнословобожанських говірок – назв житлових приміщень, назв господарських приміщень та меблів і предметів хатнього вжитку – виявив, що кожна з них є складною багатопланою системою, яка так само представлена низкою лексико-семантичних та окремих мікрогруп лексики. Усі лексико-семантичні об'єднання утворюють структурну цілісність, що виражено в наявності єдиного структурного центру, взаємозв'язків між одиницями різних лексико-семантичних груп, зокрема дериваційних зв'язків між елементами суміжних мікрогруп.

Характерною ознакою аналізованого сегмента лексичної системи є наявність значної кількості багатозначної лексики, окреслення функційно базового та маргінального шарів лексики. Зафіксовані лексеми чітко утворюють дві окремі групи: назви мотивовані (напр., *сви'нарник*, *сви'н'ушник*, *сви'нарн'а*, *сви'нарничок*, *сви'нух*, *сви'н:ик*, *сви'нинець*, *поро'с'атник* 'приміщення або загородка для утримання свиней') та немотивовані (*саж*, *сажик*, *са'жок*, *саж'ник*, *хл'і'ї*, *хл'і'вець*, *са'рай*, *баз*, *загорода*, *заго'родка*, *куча*, *ста'нок* 'приміщення або загородка для утримання свиней').

Спостереження за динамікою розвитку побутової лексики виявило такі основні зміни в говірках:

а) поширення словника діалектоносіїв лексикою, запозиченою з інших говіркових систем, переважно із збереженням у мовленні й загальноживаних варіантів, напр., *сто'їп*, *слуп*, *ву'шак*, *вер'і'їа*, *к'лун'а*, *шопа*, *дв'ір* (*двор*), *убора*, *граж'да*, *зал* (*зала*), *касо'мари*, *ком'форка*, *фа'йерка*;

б) збагачення словникового запасу ендемічною лексикою, напр., *попи'рина*, *по'пона*, *прит'ворок*, *зак'расиц'а*, *ло'за*, *ло'зо'їн'а*; низька функційна активність власне діалектних назв, напр., *шпа'роўка* 'мазана стеля в хаті', *ста'нок* 'приміщення або загорода для утримання свиней', *сви'н'а* 'склепіння печі, внутрішнє опукле верхнє покриття над черінню', *прит'ворок* 'ящикок на всю ширину верхньої частини скрині для дрібних речей';

в) зміна семантики певних лексем унаслідок змін у побуті мовців, напр., *по'пона* 'домоткане грубе полотнище із різнокольорових поперечних смуг, яким покривали ліжко', 'ковдра бавовняна', 'велика наволока на ковдру'; *р'ад'но* 'домоткане грубе полотнище із різнокольорових поперечних смуг, яким покривали ліжко', 'ковдра бавовняна', 'велика наволока на ковдру', 'простирадло'; *де'р'уга* 'домоткане грубе полотнище із різнокольорових поперечних смуг, яким покривали ліжко', 'велика наволока на ковдру'; *дом'ік* 'невеликий за розмірами житловий будинок', 'сільський житловий будинок'; *за'бор* 'тин, паркан, огорожа (загальна назва)', 'паркан з дощок', 'огорожа з вертикальних дощечок, розріджено прибитих до двох (трьох) паралельних горизонтальних лат (рейок)', 'огорожа із жердин, горизонтально закріплених між стовпами', 'огорожа, сплетена з лози на забитих у землю кілках'; *зал(а)* 'гарно прибрана, парадна кімната в будинку', 'кімната, у якій споживають їжу (святкове споживання)'; *по'рог* 'поріг', 'прибудова із східцями біля входу в будинок';

г) перехід до пасивного словникового запасу частини лексем, спричинений змінами в побуті населення: *ам'бар*, *вим'бар*, *вим'бар* 'приміщення для зберігання зерна', *ве'лика хата* 'гарно прибрана, парадна кімната в будинку', *гум'но* 'будівля для зберігання снопів, сіна, полови тощо, а також для молотьби, віяння', *дол*, *до'л'ї'їка*, *з'ем*, *зем'ла* 'долівка, утрамбована, вирівняна та помазана глиною земля в хаті'; *жер'дка* 'горизонтально укріплена переклада під стелею над піччю або ліжком, на яку вішають одяг', *їу'шка* 'одне з кілець для затуляння отвору в кухонній плиті', *л'їж'ник*, *л'ож'ник* 'домоткане грубе полотнище із різнокольорових поперечних смуг, яким покривали ліжко', *ло'ханка* 'велике дерев'яне відро для витягання води з колодязя журавлем', *ма'ла хата* 'передня кімната в сучасному будинку', *мис'ник* 'шафа з полицями для посуду і продуктів', *пер'ва хата* 'передня кімната в сучасному будинку', *п'ід* 1) 'долівка, утрамбована, вирівняна та помазана глиною земля в хаті', 2) 'стеля в хаті', 3) 'дощана стеля в хаті'; 4) 'черинь печі';

г) тенденція до збільшення кількості міжговіркових відповідників, напр., *хата*, *ха'тина*, *ха'тинка*, *ста'ра хата*, *ше'ї'ченк'ї'їс'ка хата*, *вет'ха ха'тина*, *роз'ва'л'уха*, *зав'ал'уха*, *х'і'бара*, *х'і'барка*, *мазанка*, *ха'лу'па*, *ган'делик*, *хи'жина*, *зе'м'л'анка*, *га'д'уш'ник*, *ко'ї'чег*, *ла'чуга* (18 назв) 'стара сільська хата', *сви'нарник*, *сви'н'ушник*, *сви'нарн'а*, *сви'нарничок*, *сви'нух*, *сви'н:ик*, *сви'нинець*, *саж*, *сажик*, *са'жок*, *саж'ник*, *хл'і'ї*, *хл'і'вець*, *са'рай*, *баз*, *загорода*, *заго'родка*, *куча*, *поро'с'атник*, *ста'нок* (20 назв) 'приміщення або загородка для утримання свиней';

д) нерозрізнення сем у деяких говірках, напр., *хата* 'сільський житловий будинок', 'стара сільська хата', 'кімната – окреме приміщення в будинку для проживання в ньому'; *ха'тина* 'стара сільська хата', 'кімната – окреме приміщення в будинку для проживання в ньому', 'кухня у квартирі, будинку', 'кімната, у якій споживають їжу'; *ве'лика хата* 'гарно прибрана, парадна кімната в будинку', 'кімната, у якій споживають їжу', 'передня кімната в сучасному будинку'; *пер'ва хата* 'кухня у квартирі, будинку', 'передня кімната в сучасному будинку'.

Зіставлення побутової лексики південнословобожанських говірок на двох хронологічних зрізах (XIX – кінець XX ст.) за лексикографічними та етнографічними даними і сучасними записами виявило, що 269 із 1069

зафіксованих номінативних одиниць упродовж досліджуваного періоду функціують без змін (*хата, прич'їлок, к'їм'ната* та ін.), 376 номінативних одиниць зазнали семантичної трансформації (*ган'делик, коу'чег, зем'л'анка* та ін.), 207 – словотвірної (*п'їдна'в'їс, сто'лоу'ка* та ін.), 65 – фонетичної (*кол'їдор, кал'їдорчик* та ін.); 9 лексем субститувалися, у досліджуваних південнослобожанських говірках вони не виявлені (напр., *кухнянка, виходечки* та ін.). Крім того, було зафіксовано 139 номінацій, що поповнили тематичну групу побутової лексики в південнослобожанських говірках, імовірно, в останнє століття, бо вони не виявлені в джерелах ХІХ ст. з досліджуваної території (напр., *об'катка* та ін.).

Зазначені тематичні групи лексики дають інформацію про культуру та побут населення, засвідчують історію формування слобожанського говору взагалі та південнослобожанського континуума зокрема, факти заселення, переселень та дозаселень. Дослідження лексики, зокрема її прочитання в загальноукраїнському контексті, показало, що переважна більшість діалектоносіїв південнослобожанських говірок – вихідці з території поширення південно-східного наріччя, значна частина – з північного, менша – з південно-західного, причому функційні обмеження, на які вказують інформатори, доводять, що лексика південно-західного наріччя не стала загальноновживаною і є ознакою мовлення лише окремих груп переселенців. Функційно активними є широкоznані українські назви: *хата, ста'ра хата, боко'ва ст'їна, зал(а), кухн'а, с'їни, п'риз'ба, од'в'їрок, лутка, п'їдв'їкон'їк, до'л'їу'ка, с'волок, п'їч, пли'та, п'рип'їчок, ду'хоу'ка, зап'їчок, ле'жанка, че'р'їн', дв'їр, са'рай, на'в'їс, ко'н'ушн'а, сви'нарник, с'їдало, ко'мора, жура'вел', ко'лиса, р'ад'но, на'волочка, по'душка* та ін.

Характерною рисою побутової лексики південнослобожанських говірок є також значна кількість лексем, спільних для південнослобожанських та інших слобожанських говірок, зокрема східнослобожанських, напр., *хата, дом, д'їм, дом'їк, будинок, до'л'їу'ка, зем'л'а, пото'лок, с'тел'а, при'с'їнки, рун'дук, гале'рейя, п'їт'ашки, сту'пен'ки, с'ходи, с'х'їду'ї, при'ступки* та ін.

Отже, на сьогодні у вивченні південнослобожанських говірок уже зроблено перші кроки, зокрема в дослідженні побутової лексики цього ареалу. Подальше наукове з'ясування діалектних особливостей Південної Слобожанщини має неабияку перспективу. Зважаючи на це протягом останніх років було продовжено збирання діалектного матеріалу в південних районах Харківської та північних районах Донецької областей, насамперед у вигляді механічних і цифрових записів діалектних текстів, значно розширено мережу обстежуваних населених пунктів. Заплановано запис відповідей на питання спеціально укладених програм для подальшого збирання різних груп лексики південнослобожанських говірок. Зібрані на сьогодні матеріали потребують наукового опрацювання, адже вони, безперечно, допоможуть з'ясувати й конкретизувати найрізноманітніші аспекти під час характеристики говірок обстежуваної території.

Література

- Глуховцева 2006: Глуховцева, К.Д. Динаміка українських східнослобожанських говірок [Текст] : Дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01 / НАН України ; Інститут української мови. – К., 2006. – 410 арк. + арк. 411-569 дод. : карт. – Дві кн. одиниці. – Бібліогр. : с. 369-410.
- Гриценко 1990: Гриценко, П.Ю. Ареальне варіювання лексики [Текст] / І. Г. Матвіяс (ред.). – К. : Наук. думка, 1990. – 268 с.
- Гриценко 1984: Гриценко, П.Ю. Дослідження лексики українських говорів [Текст] / П. Ю. Гриценко // Мовознавство. – 1984. – № 5. – С. 22-30. – Бібліогр. : с. 41.
- Левун 1976: Левун, Н.В. Назви глини у термінології гончарного виробництва [Текст] / Н. В. Левун // Питання словотвору і граматичної структури української мови. – Дніпропетровськ, 1976. – С. 81-87.
- Леснова 1999: Леснова, В.В. Номінація людини та її рис у східнослобожанських українських говірках [Текст] : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / В. В. Леснова. – Запорізький державний університет. – Запоріжжя, 1999. – 21 с.
- Магрицька 2000: Магрицька, І.В. Весільна лексика українських східнослобожанських говірок [Текст] : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / І. В. Магрицька. – Запорізький державний університет. – Запоріжжя, 2000. – 23 с.
- Матвіяс 1990: Матвіяс, І. Г. Українська мова і її говори [Текст] / П. Ю. Гриценко (ред.) – К. : Наук. думка, 1990. – 168 с. : іл.
- Ніколаєнко 2000: Ніколаєнко, І.О. Структура й ареальна характеристика лексики традиційного ткацтва в українських східнослобожанських говірках [Текст] : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / І. О. Ніколаєнко. – Запорізький державний університет. – Запоріжжя, 2000. – 24 с.

В статье рассмотрены состав, структурная организация, семантика, пространственная вариативность и изменчивость во времени бытовой лексики южнослобожанских говоров. На основании анализа названий жилищных, хозяйственных помещений, названий мебели и предметов домашнего обихода определены пространственное размещение, формальная и семантическая вариативность анализируемой лексики, исследовано отношение указанной тематической группы южнослобожанских говоров к другим смежным и пространственно отдаленным диалектам.

Ключевые слова: южнослобожанские говоры, ареалогия, лингвистическая география, тематическая группа лексики, лексико-семантическая группа, диалектная лексика, варьирование.

Розділ XI. УКРАЇНСЬКІ ДІАЛЕКТИ СЬОГОДНІ: СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

The composition, the structural organization and the dynamics of the everyday vocabulary of the South-Slobozhanian subdialects have been analyzed in the article. This kind of vocabulary is the subject of the scientific research. On the basis of names of housing and household premises, names of furniture, names of house objects the space placing and variation of the analyses vocabulary with the relation of the above-pointed theme vocabulary of the South-Slobozhanian sayings and dialects have been clarified.

Keywords: the South-Slobozhanian subdialects, arealogy, thematic group of vocabulary, lexically-semantic group, range.

Надійшла до редакції 28 жовтня 2011 року.

РОЗДІЛ XII. РЕЦЕНЗІЇ ТА АНОТАЦІЇ

СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИЙ ПРИЙМЕННИК:
ЄДИНА ГІПОТЕЗА ↔ НАЦІОНАЛЬНА КОНЦЕПЦІЯ

Рецензія на кн. :

- Канюшкевіч, М.І. Беларускія прыназоўнікі і іх аналагі. Граматыка рэальнага ўжывання. Матэрыялы да слоўніка : [У 3 ч.] / М. І. Канюшкевіч. – Ч. 1 : Дыяпазон А–Л. – Гродна : ГрДУ, 2008. – 492 с. ;*
Канюшкевіч, М.І. Беларускія прыназоўнікі і іх аналагі. Граматыка рэальнага ўжывання. Матэрыялы да слоўніка : [У 3 ч.] / М. І. Канюшкевіч. – Ч. 2 : Дыяпазон М–П. – Гродна : ГрДУ, 2010. – 619 с. ;
Канюшкевіч, М.І. Беларускія прыназоўнікі і іх аналагі. Граматыка рэальнага ўжывання. Матэрыялы да слоўніка : [У 3 ч.] / М. І. Канюшкевіч. – Ч. 3 : Дыяпазон Р–Я. – Гродна : ГрДУ, 2010. – 535 с.

Сьогодні в лінгвістичній науці дедалі інтенсивніше вияскраплюються загальні тенденції посилення уваги науковців до різноаспектного зіставного вивчення сучасних слов'янських мов. Про це свідчить створення з метою таких досліджень міжнародних мовознавчих проектів. Так, у березні 2001 року започатковано спільний відкритий Міжнародний проект “Східнослов'янські прийменники в синхронії і діахронії: морфологія і синтаксис”, згодом “Слов'янські прийменники в синхронії і діахронії: морфологія і синтаксис”, автором ідеї, організатором і координатором якого стала професор Московського державного університету ім. М.В. Ломоносова М.В. Всеволодова. У проекті беруть найактивнішу участь науково-дослідні групи Росії (Москва; д. філол. н., проф. М.В. Всеволодова – керівник, к. філол. н. К.М. Виноградова, д. філол. н., проф. Є.В. Клобуков, к. філол. н., доц. О.В. Кукушкіна, д. філол. н., проф. А.А. Полікарпов, к. філол. н. В.Л. Чекаліна), України (Донецьк; д. філол. н., проф. А.П. Загнітко – керівник, к. філол. н., доц. І.Г. Данилюк, к. філол. н. Н.Г. Загнітко, к. філол. н. Н.В. Куц, к. філол. н., доц. Г.В. Ситар, І.А. Щукіна та ін.), Білорусі (Мінськ, Гродно; д. філол. н., проф. М.Й. Конюшкевич – керівник, А.Ю. Станкевич, І.А. Усаченко, А.Г. Миколаєнко, А.А. Ткаченко, Т.У. Лявицька, Р.Т. Лапневська, С.В. Васильчик, І.А. Ушакова, Л.В. Пляшкова, А.В. Сянцябава), а також Болгарії (Велико Тирново; керівник проф. Г.Н. Гочев), Сербії (Нови Сад; керівник І. Антонич), Польщі (Ополе; керівник д. н. (doctor habilitowany), проф. Ч. Ляхур), почасти неслов'янських держав, зокрема Ірану, Японії, Китаю.

Результати опрацювання функційно-семантичної і текстової парадигматики й синтагматики прийменників та їхніх еквівалентів українськими, російськими й білоруськими науковцями закономірно постали оприлюдненими в низці доповідей, наукових статей, монографій (Функціонально-комунікативна і текстова парадигма українських прийменників та їхніх еквівалентів : [монографія] / [А.П. Загнітко, К.М. Виноградова, І.Г. Данилюк, Н.Г. Загнітко, Н.В. Куц, М.В. Оранська, Т.М. Кітаєва, Г.В. Ситар, В.Л. Чекаліна, І.А. Щукіна]; Донецький національний університет. – Донецьк : Вид-во «Вебер» (Донецька філія), 2009. – 209 с.), а також лексикографічних працях, що, унаслідок попри вироблену єдину гіпотезу дослідження прийменникового комплексу східнослов'янських мов принципів відмінності в опрацюванні прийменника лінгвістами Росії, Білорусі, України, все ж, поза всяким сумнівом, є основним етапом у процесі створення російсько-білорусько-українського словника-довідника прийменників та їхніх еквівалентів.

У 2010 році вийшли друком підготовлені Марією Йосипівною Конюшкевич за допомоги й підтримки членів гродненської проблемної групи виконавців проекту Матеріали до словника білоруських прийменників у 3-х частинах. У білоруській мові, за цим Реєстром, функціонує понад 7000 прийменників і прийменникових еквівалентів¹.

¹Науково-дослідна група кафедри української мови та прикладної лінгвістики ДонНУ під керівництвом д. філол. н., проф. А.П. Загнітка, виконуючи дослідження прийменників в межах комплексної наукової теми “Типологічна й комунікативна граматики службових частин мови” (09-1 вв/77), уклала словник українських прийменників та їхніх еквівалентів (Словник українських прийменників. Сучасна українська мова / [А.П. Загнітко, І.Г. Данилюк, Г.В. Ситар, І.А. Щукіна]. – Донецьк : ТОВ ВКФ «БАО», 2007. – 416 с.). Реєстр лексикографічної праці складає 1705 прийменників і прийменникових сполук. Загалом склад конститuentів прийменникового поля української мови охоплює 2811 одиниць, із них орієнтовно 1106 кваліфіковано як ненормативні й тільки почасти представлено словником. До друку також готує уточнені й доповнені Матеріали до словника “Предлоги и средства предложного типа в русском языке. Функциональная грамматика реального употребления” проблемно-пошукова група Московського державного університету ім. М.В. Ломоносова (Матеріали к Словарю “Предлоги и средства предложного типа в русском языке. Функциональная грамматика реального употребления”. – Вып. 1 : Словарные статьи в алфавитном диапазоне А–И; Алфавитный реестр предложных единиц в алфавитном диапазоне К–Ю с “Введением в грамматику и лексикографию русского предлога” / [М.В. Всеволодова, Е.Н. Виноградова, Е.В. Клобуков, О.В. Кукушкіна, А.А. Полікарпов, В.Л. Чекаліна]; [общ. ред. М.В. Всеволодовой]. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 2005. – 684 с. (рукопис; перший варіант); Матеріали к лексикографии и грамматике русских предложных единиц “Предлоги и средства предложного типа в русском языке. Функциональная грамматика реального употребления”: В 5-ти вып. – Вып. 1 : Словарные статьи в алфавитном диапазоне А–И; Алфавитный

Монографію виконано в рамках фінансованої в 2004-2006 рр. фондами РГНФ (грант 04-04-78403а/Б), БФФД (тема № Г04Р-032) складової частини спільного відкритого міжнародного проекту з вивчення граматики слов'янського прийменника – наукової теми “Структура і функціонування російської та білоруської прийменникових систем: зіставний аспект”, яку продовжують разом опрацьовувати науковці Гродненського державного університету ім. Янкі Купали та Московського державного університету ім. М.В. Ломоносова.

Рецензована монографія професора Гродненського державного університету ім. Янкі Купали М.Й. Конюшкевич постала спробою створення максимально повного списку одиниць, що виконують або ж потенційно можуть виконувати функцію прийменника² в білоруській мові. Супровідно це й спроба формування якомога вичерпнішого репертуару синтаксем, утворених цими одиницями – синтаксемними формантами. Поставлена мета видається ще більш актуальною, якщо зважати на незафіксованість переважної більшості прийменникових сполук у білоруській лексикографії, а отже, на їхню науково-лінгвістичну неопрацьованість. Таким чином, пропонується до аналізування праця не може кваліфікуватися як словник, а є тільки реєстром, що являє собою матеріали до словника. Це доречно заакцентовано авторкою в назві.

1. Склад. Матеріали до словника білоруських прийменників і їхніх аналогів ґрунтовано на до сьогоднішньої новаторській лексикографічній праці П.П. Шуби “Тлумачальны слоўнік беларускіх прыназоўнікаў” (Шуба П.П. Тлумачальны слоўнік беларускіх прыназоўнікаў / П.П. Шуба. – Мн. : Народная асвета, 1993.), що охоплює 507 прийменників і є найбільш повним описом цього граматичного класу слів у білоруській мові. Новаторським цей словник вважається, оскільки прийменникова система білоруської мови представлена в ньому, по-перше, у функційному аспекті, тобто прийменник поданий у змістовому діапазоні: спільна змістова функція (відношення) → різні прийменникові одиниці, по-друге ж, із позицій її польової структури: П.П. Шуба зафіксував і подав у кінці словника без семантизації 103 мовні елементи, що як прийменники вживаються в білоруськомовній практиці.

Наступниця поглядів П.П. Шуби, М.Й. Конюшкевич як принцип створення Матеріалів до словника білоруських прийменників обирає принцип польового структурування, тобто до Реєстру включає не лише ядерні, визнані прийменниками одиниці, але й периферійні мовні факти – неоднозначні щодо свого прийменникового статусу (оказіонально вжиті, спрогнозовані за аналогією тощо). Проте принцип структури словника реалізує інший – традиційний абетковий³.

Загальний обсяг рецензованого Реєстру складає 9990 одиниць: у першій його частині лексикографічно опрацьовано й представлено 3341 прийменник, 3735 – у другій і 2914 у третій. Його вагомим фактичним підґрунтям став Словник П.П. Шуби, Реєстр російських прийменників і їхніх аналогів (до російських прийменникових одиниць добиралися білоруські еквіваленти, або ж вони калькувалися з подальшою обов'язковою верифікацією у сучасній білоруськомовній практиці, зокрема в різноаспектних наукових текстах, текстах художньої літератури, ЗМІ, а також у Інтернет-ресурсах). Реєстр суттєво поповнено й прогнозованими, потенційними прийменниками – штучно утвореними за наявними в білоруській мові моделями. Таким чином засвідчено можливість білоруської мови, ще не затребувані живомовною практикою.

2. Структура. Послідовність у побудові монографії в цілому зумовила чітку структурованість кожної з трьох частин книги зокрема, пор.:

ПЕРША ЧАСТИНА аналізованої наукової праці складається із: 1) розділу “Уводзіны”, у якому авторка докладно й аргументовано викладає основні положення теорії слов'янського прийменника, власну концепцію, також роз'яснює параметри атрибуції білоруських прийменників у Реєстрі; 2) Реєстру – матеріалів атрибуції білоруських прийменників і їхніх аналогів за більш ніж двадцятьма вимірами (діапазон А–Л); 3) пронумерованого списку непохарактеризованих одиниць цього діапазону “Неатрыбутаваны спіс прыназоўнікаў і іх аналагаў”; 4) термінологічного словника; 5) списку умовних скорочень.

До ДРУГОЇ ЧАСТИНИ книги увійшли: 1) монографічний розділ “Уводзіны”, де М.Й. Конюшкевич коротко, але вичерпно представляє насамперед читачам, не знайомим зі змістом першої частини, прийнятну авторську концепцію прийменника, у тому числі й структуру словникової статті, додатково доповнює виклад новими положеннями; 2) Реєстр – матеріали атрибуції білоруських прийменників і їхніх аналогів за більш ніж двадцятьма параметрами (діапазон М–П); 3) пронумерований список непохарактеризованих одиниць цього

реєстр предложных единиц русского языка в алфавитном диапазоне К–Ю с “Введением в грамматику и лексикографию русского предлога” / [М.В. Всеволодова, Е.Н. Виноградова, Е.В. Клобуков, О.В. Кукушкина, А.А. Поликарпов, В.Л. Чекалина]; [общ. ред. М.В. Всеволодовой]. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 2008 (рукопис; останній варіант)). За Реєстром М.В. Всеволодової, склад конститuentів прийменникового поля російської мови складає на вересень 2008 року понад 7000 одиниць.

²Термін *прийменник* М.Й. Конюшкевичу вживає 1) як інваріантний на позначення власне-прийменників і всіх здатних виконувати прийменникову функцію одиниць, у тому числі повнозначних самостійних, а також 2) як варіантний на позначення ядерних виявів білоруськомовної прийменникової системи, тобто одиниць, уже визнаних у традиційному мовознавстві як прийменники. Для позначення ж периферійних виявів мовознавець послуговується терміном *аналог прийменника* (Ч. 3, с. 6).

³Аналогічні принципи лексикографування прийменникових одиниць реалізовані й російськими та українськими лінгвістами-виконавцями проекту.

діапазону; 4) додатковий реєстр атрибутованих одиниць, що з різних причин не увійшли свого часу до першої частини (діапазон А–Л), а це зокрема власне-нові одиниці, нові потенційні, допустимі системою білоруської мови, не зафіксовані до цього варіанти, нові значення, відсутній той чи інший параметр, контексти до прийменників, кваліфікованих як потенційні у попередньому виданні монографії, більш докладна семантична характеристика синтаксеми тощо; 5) пронумерований список одиниць цього додатка до першої частини; 6) доповнений термінологічний словник; 7) умовні скорочення.

Структура ТРЕТЬОЇ ЧАСТИНИ: 1) “Уводзіны”; 2) Реєстр – матеріали атрибуції білоруських прийменників і їхніх аналогів за більш ніж двадцятьма параметрами (діапазон Р–Я); 3) пронумерований список непохарактеризованих одиниць цього діапазону; 4) додатковий реєстр атрибутованих одиниць, що свого часу з різних причин не увійшли до першої (діапазон А–Л) і другої (діапазон М–П) частин (див. перелік вище); 5) пронумерований список одиниць цього додатка; 6) бібліографія з проблематики прийменника; 7) доповнений і уточнений термінологічний словник; 8) список умовних скорочень.

3. Словникова стаття. У Реєстрі білоруських прийменників і їхніх аналогів атрибуцію мовних фактів здійснено за більш ніж двадцятьма параметрами. Загалом первинний варіант структури словникової статті запропонувала й згодом зробила низку конструктивних уточнень проф. М.В. Всеволодова. Лексикографія прийменникових одиниць, за М.В. Всеволодовою, вимагає такої їх характеристики (усього 18 позицій): 1) синтагматика; 2) варіантність; 3) типологія утворюваних прийменниковими елементами синтаксем; 4) парадигматика: 4.1) за типом приприйменикового слова, 4.2) за морфосинтаксичною структурою прийменникового аналога, 4.3) у зв’язку з актуальним членуванням, 4.4) вибором типу анафори; 5) лексична синонімія й антонімія; 6) можливість творення сполучних засобів; 7) вживання у стійких сполуках, а також 8) частотність. Проте білоруські й українські лінгвісти-виконавці проекту були вимушені відмовитися від чіткого, суворого дотримання пропонованої нумерації й, безумовно, із урахуванням окреслених параметрів працювати власні, відповідні прийнятій національній лінгвістичній концепції, логіку й порядок атрибуції.

Отже, численні лакуни – наслідок параметричної неоднорідності одиниць у системі білоруської мови – зумовили лексикографічне опрацювання білоруських прийменників за вимірами: фонетична, графічна, морфологічна варіантність, відмінкове керування, характер утвореної прийменником синтаксеми, лексикографічна маніфестація одиниці, її мовний статус, системні (полісемічні, синонімічні, антонімічні) зв’язки з іншими одиницями, семантичні й граматичні особливості керуючої лексеми, ужитої з прийменником, здатність сполучатися з анафоричними словами, контекстні ілюстрації, ідіоматика, польовий характер (кореляція з омонімічними частинами мови – іменниками, прислівниками), співвідношення зі сполучними словами, міжмовна (білорусько-російська) еквівалентність.

Атрибуція білоруських прийменників та їхніх аналогів у реєстровій словниковій статті здійснюється, таким чином, за наступними параметрами⁴:

1. Аналізована одиниця, вилучена на підставі значення й ролі синтаксеми, формантом якої вона є: (для зафіксованих Словником П.П. Шуби й / або 5-томним Тлумачним словником білоруської мови насамперед непохідних прийменників) непослідовно або без (Ч. 1, с. 46 та ін.), або з абзацного відступу (Ч. 1, сс. 47, 56, 91, 155; Ч. 2, сс. 57, 63 та ін.) спочатку інваріант, нижче завжди з червоного рядка як окремі словникові статті – семантичні варіантні вияви елемента (ДА; ДА-1; ДА-2; ДА-3 ... (Ч. 1, сс. 155-159)); (для незафіксованих Словником П.П. Шуби й / або 5-томним Тлумачним словником білоруської мови передовсім похідних прийменників) одразу варіанти (3 ДАКЛАДНАСЦЮ-1; 3 ДАКЛАДНАСЦЮ-2; 3 ДАКЛАДНАСЦЮ-3 (Ч. 1, сс. 280-281)). Таким чином, керівник проблемно-пошукової групи науковців Гродненського державного університету ім. Янки Купали М.Й. Конюшкевич поділяє погляд московських дослідників, які враховують усі виміри-парадигми прийменникових одиниць і вважають, що один і той самий прийменник, формуючи різні

⁴Пор. параметри атрибуції у словнику українських прийменників та їхніх еквівалентів: 1) аналізований прийменник / прийменниковий еквівалент; 2) визначення одиниці за її походженням; 3) сполучуваність прийменника з відмінковою формою іменника; 4) визначення рівня й ступеня прийменниковості; 5) указівка на реалізовані прийменниково-відмінковою одиницею семантичні відношення; 6) визначення ненормативності мовного елемента у випадках його невідповідності нормам сучасної української літературної мови; 7) інформація про фіксацію певного прийменника трьома обраними за еталон аналізування словниками: “Словарь української мови” Б.Д. Грінченка, “Словник української мови” в 11 томах, “Великий тлумачний словник сучасної української мови”, зазначення частиномовної належності одиниці в цих словниках, а також кількості її значень арабськими цифрами в дужках; 8) подання фонетичних варіантів; 9) наведення синонімів і антонімів; 10) інформація про встановлену частотність того чи іншого прийменника в художньому (худ.), науковому (наук.), офіційно-діловому (оф.-діл.) стилях української мови, зафіксовану на 1 500 000 слів із кожного стилю зокрема. Приклад лексикографічної статті:

ЗВЕРХ – втор.: з Р. в.: у зн. прийм.: а) лок.: Жінка везе волами віз соломи. Сама сидить **зверх** соломи (А. Калин (за СУМ)); б) сп. дії: Келії громадилися одна **зверх** одної кількома поверхами так, що ставало лячно від самої думки про людське животіння в отих щонайвищих норах (П. Загребельний. Диво); в) м. і ст.: Душевне сум’яття від надміру знань порушувало Пантелієве тіло перед князем, **зверх** тої мудрості, яку юнак всотав у себе з книг, потрібна була ще мудрість інша – нею ж міг володіти лише він, Ярослав (П. Загребельний. Диво). **СГ:** присл. (у прикл. прийм.); **СУМ:** прийм. (2); **ВТСУМ:** прийм. (2). **В:** ЗВИЩ. **С:** БІЛЬШЕ, ЗВЕРХУ, НА ДОДАТОК, ПОНАД. **А:** МЕНШЕ. **Ч:** худ. 2, наук. 0, оф.-діл. 2 (с. 141).

синтаксеми навіть із однією формою приприменникового слова, є різними одиницями, а тому повинен бути описаний у різних словникових статтях, наприклад: **в + N₄ – в будинок** (зайти); **в + N₄ – в будинок** (вкласти гроші); **в + N₂ – в порога** (зупинитися)⁵.

2. Варіанти⁶: 1) графічні, фонетичні, стилістичні подано в корпусі Реєстру за алфавітом як окремі словникові статті з посиланням на літературний варіант і з відповідною позначкою *дыял., прастам., русізм* тощо, наприклад: **У МАМЭНТ чаго** Род. Фанетычны варыянт **У/Ў МОМАНТ** (Ч. 3, с. 196); **БЯЗ** каго/чаго Род. **Фанетычны варыянт БЕЗ**. Дыял. (Ч. 1, с. 121), але пор. **БЕЗ** каго/чаго Род. **Графічныя варыянты** пры напісанні “тарашкевіцай”, пад уплывам фанетычных пазіцый: а) у першым складзе перад націскам: **бяз, бязьб**) перад мяккім зычным **безь, бязь** (Ч. 1, сс. 91-92). Постае закономірнае пытанне: яка й чі є в загальні в цьому разі прынцыпова рэзніца між фонетычным і графічным (підкреслення нашэ. – А.З., Г.Б.) варыянтамі прыменніка? 2) морфалогічны – у заголку статті чэрэз скісну рыску, пор.: **ВЫШЫНЁЙ/Ю КАЛЯ** (Ч. 1, с. 146), **СА СПСА/У** (Ч. 3, с. 46), **У РАНГУ / У РАНЗЕ** (Ч. 3, с. 266). Там само подано й варыянты напісання поўнаго / скороченаго, разам / окрема, напрыклад: **ПАД ТЫТУЛАМ¹ / П.Т.** (Ч. 2, сс. 373-374), **У ВОДДАЛІ АД / УВОДДАЛІ АД** (Ч. 3, с. 132), **У ВЫШЫНІ / УВЫШЫНІ** (Ч. 3, сс. 136-137) тощо.

3. Керування відмінком та інші граматычны характэрыстыкі. Прыменнікі, што керуюць келькома відмінковымі формамі, індэксуюцца: чысловыі індэкс відпавідае загалёнапрыінятому парядку відмінків. Одразу пільа прыіменніковаго элемента в заголку статті вказуюцца відпавідні відмінковій формі пыталёны слова, а тааож назва відмінка з велікоў літэры, пор.: **У¹-15 чаго** Род. (Ч. 3, с. 75), **У²-15 што** Він. (Ч. 3, с. 78).

4. Польовыі характэр катэгорыі прыіменніка. З прычын перэхіднаго характэру більшості зафіксаваных Реестром мовных одініць подано всі іхні функцыіно-граматычны выявы, што закономірна рэалізуюцца в мовній практыці. А це зокрема: 1) сполукі, што не допускаяють вклучення прыкетніка, 2) допускаяють ад’ектыв (на це вказуюць пыталёны слова в заголку статті й позначка ■ поруч із контекстною ілюстраціёу, напрыклад: **СА ЗГОДЫ каго / З якой ЗГОДЫ каго / З чыёй ЗГОДЫ** Род. Суб’ект-канфірматыў: **Са згоды магнатаў на Беларусь і Літву ўвайшли саксонскія войскі, увесь цяжар на іх утрыманне, зразумела, лёг на народ** (К. Тарасаў). ■ **З маўклівай згоды ўлад катэджы з’явіліся і ў самой прыродаахоўнай зоне** (газ.) (Ч. 3, с. 41); 3) уключають до структуры прыкетніка або анафорычній ад’ектыв, пры цьому рэгулярна корелюють із відмінковаю формою іменніка (такі выпадкі втраты прыіменніком своіх ознак дыагностуе позначка ▲, пор.: **ТЫПУ² каго/чаго** Род. Кампарат: рэлят прыраўнівання: **На мосце я бачыў аўтобус, тыпу тых, у якіх некаторыя электрапрадпрыемствы дэманструюць сваю прадукцыю** (“Arche”). ▲ **Над стойкай бара ўзвышаўся мужчына афіцэрскага тыпу** (С. Даўлатаў) (Ч. 3, с. 71); 4) інші частыны мовы – прыіменнік із іменніком / прыслівнік (позначка ||), напрыклад: **З ЗАХОДНЯЙ СТАРАНЫ чаго / З ЗАХОДНЯЙ СТАРАНЫ** Род. Прастор.: дырэктыв’-старт: **З заходняй стараны гумна скрозь шчыліны пранікала нізкае сонца** (Інт.). || Назоўнік **З заходняй стараны даходзілі сюды бежанцы** (К. Чорны) (Ч. 1, с. 297).

5. Структура прыіменніків та іхніх аналогах. Наукова фразеалогія кожнай окремай прадметнай галузі знань характэрызуецца своёу клішаваной структураю сынтаксема, зазвычай ускладненых. Тож у Реестрі асобліву увагу акцэнтавана на складі форманта, што утворюе ці зв’язані сынтаксема. Здійсненій аналіз дав пільставы авторці выокремыты з-поміж інших такі тыпы формантв⁷: 1) “складеній”, што закономірна формуе сынтаксема з келькома лексычнымі кампанентамі, пор.: **З САСТАВАМ АД колькіх адзінак ДА колькіх адзінак / З колькасным САСТАВАМ АД колькіх адзінак ДА колькіх адзінак** Наз./Він. Двухч. Дыменсіў: **Заняткі на курсах рэкамендуецца праводзыць у групах з колькасным саставам ад 25 да 30 чалавек** (Інт.) (Ч. 1, с. 345); 2) “формант, зв’язаній із номінаціёу аб’екта, параметр якого называецца”, напрыклад: **З ЭНЕРГІЯЙ** (чаго) **колькі адзінак / З ЭРС** Він. Дыменсіў: **Альфа-часціца (ядро гелію) складаецца з двух нейтронаў і двух пратонаў з энергіяй сувязі 28,11 МэВ** (Асновы мед. ведаў) (Ч. 1, с. 366); 3) “прыіменнік-формант + сполучнік”, пор.: **У ПРАМЕЖКУ АД чаго (І) ДА-1 чаго** Род.-Род. Двухч. Ускладн. Час.: тэмпаратыў: **Еўропа у прамежку ад сканання Рымскай імперыі і да пярэдадня Рэнесанса была амаль што гэткам самым Назарэтам** (В. Акудовіч) (Ч. 3, с. 249); 4) “формант + лексычний кампанент = нова реляційна одініца” (позначка •),

⁵ Науково-дослідна група україньскых прыіменніків та іхніх эквівалентів Донецького національного універсітету послідовно дотрымуеться прынцыпу адності форми та значення, тому вважае, што всі функціонні выявы певного утворення варто аналізувати в межах його форми, а отже, кваліфікувати як одну прыіменнікову одініцу й подавати в одній лексыкографічній статті. Саме прынцыпово різні підходи до кваліфікування прыіменніків і іхніх эквівалентів мотывують суттєву розбіжність у кількості аналізованих прыіменніків і прыіменнікових эквівалентів у білоруській, російській та україньській мовах.

⁶ Пор.: у словніку україньскых прыіменніків та іхніх эквівалентів у лексыкографічній статті інваріанта наводяться тількі фонетичні його варіантні выявы пільа скорочення на позначення варіантв (**В**) чэрэз дві крапки. Іх тааож за абетковим прынцыпом подано в корпусі словніка з посиланням на інваріант, напрыклад: **МІЗ – див. МІЖ** (с. 159).

⁷ М.Й. Конюшкевіч таким чыном аактуалізуе на білоруськомовному матэрыялі тэорію факультатывных / аблігаторных пошырочавів структуры прыіменніків М.В. Всеволодовай, зокрема тэорію семантычно спустошених і граматычно релевантних **експлікаторів** і релевантних семантычно, але переважно факультатывных структурно **конкретызаторів** (**скалярів, векторів, авторызаторів**).

наприклад: **ЗГОДНА З/СА** чым Род. Каўзатыў-канфірматыў: *Ігар тут названы ўжо згодна са свайй функцыяй у дзяржаве – князем* (навуц.) (Ч. 1, с. 276):

• **ЗГОДНА З вучэннем** каго / з чым **вучэннем** Род. Канфірматыў-аўтарызатар: *Згодна з вучэннем Каперніка, у цэнтры свету знаходзіцца не Зямля, а Сонца* (падручн.) (Ч. 1, с. 276).

• **ЗГОДНА З тэарэмай** каго Род. Рэлят аргументацыі: *Таму, згодна з тэарэмай Гаўса, паток вектара напружанасці поля праз паверхню цыліндра ...* (падручн.) (Ч. 1, с. 278) тощо.

6. У словниковій статці Реестру також зазначена позиція прыменніка щодо лексичнага компонента в синтаксэмі, пор.: *няма АД-З каго/чаго* Род. Інтэрпаз. у адмоўных займенніках: *Ісці ў чацвёрты, у местачковую школу, – няма за што і няма ад каго* (Я. Брыль) (Ч. 1, с. 62).

7. Характер синтаксэмі. Переважно після вказівкі на керування подаецца значення (денотативна роль) синтаксэмі, утворенай прыменніком-формантам.

Російскі та білорускі колеги по праекту развіваюць думку про аналогію словотвірнага конфікса (префікс + суфікс) та комплексу на рівні словосполучення “прыменник + флексія”. Останні кваліфікуюць як конфікс синтаксичнага характэру, або синплекс. Ключоваю, такім чыном, постае функцыя прыменніка утвораваці синтаксэму. Отже, прыменник для російскіх і білорускіх лінгвістаў – це насамперед формант синтаксэмі⁸.

Синтаксэма, за Г.О. Золотоваю, – це мінімальна синтаксична адзінца, адність катэгорійнага значэння, морфалагічнай формы й синтаксичнай функцыі. Залежна від цих трьох параметраў вызначаецца репертуар синтаксэм та іхня тыпалогія. Єдына ж класіфікацыя денотатывных роляў (значень, характэру) синтаксэм у лінгвістыцы до сьгодня відсутня, відсутне й усталенае впарадкавання прэдкатыў. Тому М.І. Конюшкевіч у Тэрміналагічнаму словніку (Ч. 1, сс. 482-490; Ч. 2, сс. 605-616; Ч. 3, сс. 519-532) – Дадатку до Реестру білорускіх прыменнікаў – падае арыентаўны пералік значень синтаксэм із усіма наяўнымі в лінгвістычнай літэратуры тэрмінамі-сінонімамі (за прынятаю в камунікатыўнаму синтаксісі тэрміналогію): *аб’ект, аб’ектыў, аблятыў, агенс (агент, агентыў), адверсатыў, адпраўчычк, адрасант, адрасат, анамасіятыў, апраксіатар, аўтарызатар, бенефіцыянтый (бенефіцыенс), генератыў, данатар, данатыў, дыменсіў, дыменсіў-патэнсіў, дырэктый, дырэктый-старт, дырэктый-фініш, дыстрыбутый, дэлібератыў (дэліберат), дэскрыптый, дэструктый, дэстынатыў, дэстынатыў-2, інструмент, інструментый (інструментый), інтэнсіў, камітатыў, кампарант, кампарат, кампаратыў, камплексіў, камплетыў, кандытый, кансеквентыў, кантроллер (інструмент кантролю), канфарматыў, канфірматыў, карытый, карэлят, каўзатар, каўзатыў, квалітатыў, кваліфікатыў, квантытатыў, крытэрыў, крэатыў, лакалізатар, лакатыў, лімітатыў, мадалізатар, матый, медыятыў, намінант, намінат, намінатар, партытый, пасрэднік, пасэсар, пасэсіў, патэнсіў, пацыентыў, перцэптый, пратаганіст, рубрыкатыў, рэлят, рэлят, рэлят, рэпрэзэнтатар, рэпрэзэнтант, рэцэпіенс, сітуант, сітуатыў, спосаб, сродак, стымул, суагенс (каагенс), суб’ект, суперлятый, сурсіў, суэксіцыентыў, транзітый, трансгрэсіў, тэмматыў, тэмпаратыў, тэрмінатыў, фабрыкатыў, фінітый, характарызатар, эксіцыянтый (эксіцыенс), эксперыенцэр (эксперыенсіў, рэцэпіенс), элементый, элімінатыў, зўрыкатыў.*

Оскількі мовна практыка та пошук російскага эквівалента патребуюць большай семантычнай дыферэнцыацыі, у реестраўнаму артыкулі за патрэбы через двокрапку зазначена больш канкретызаванае значэння, яке ще дадаткова може бути уточнена через дефіс або ж апісаво. Випадкі поеднання в межах синтаксэмі кількох іі денотатывных роляў, тобто семантычна нашарування, дыягностуе позначка +, пор.: **МАКСІМУМ НА ПРАЦЯГУ** колькіх адзінак часу Род. Ускладн. Час.: апраксіатар + дыменсіў-патэнсіў: *Пры пераездзе ў Беларусь пенсіі расіянам пераафармляюцца максімум на працягу шасці месяцаў* (“Звязда”. 09.04.05) (Ч. 2,

⁸Українська навукова-дослідна група під керівництвом А.П. Загнітка в здійснюваному дослідженні українскіх прыменнікаў загалом не відходить від традыцыйнага, усталенага в україністыці зокрема, погляду на прыменник як неповнозначную частину мовы – носія лише граматычнага значэння. Але дадаткова констатуе наяўність у нього катэгорійна-дейктычнага (морфалагічнага аспекта) та контекстуальна-лексичнага (вториннага, індывідуальнага) значень, што збігаюцца, але не тотожны. Катэгорійна-дейктычнае, або граматычнае, значэння прыменніка як рэалізацыя ним синтаксичнага зв’язку між словамі залишаецца незмінным у будь-якому контексті. А лексичнае залежыць від найбліжчага або віддаленага мовнага оточэння і є позначэнням певнага відношення між прадметамі, дією й прадметом тощо. Контекстуальным выявам катэгорійнага семантычнага відношення є смісл. Іншымі словамі, віртуальна-сістэмнае – інварыянтнае, аб’ектыўнае – лексичнае значэння прыменніка послідовна рэалізуецца в суспільнай мовній практыці в множынастні сміслаў. Смíсл, отже, є рэалізацыяю значэння прыменніка в пэвным контексті. Враховуючы асоблівості лексичнага значэння прыменнікаў і семантычныя ознакі слів, што складаюць ліву- і правобічную дыстрыбуцыі конструкцыі, доцільнаю постае така класіфікацыя смісловых відношень, што выражаюцца українскіма первынымі прыменнікамі: 1) простораві: 1.1) локатыўні (супересывні, іннесывні), 1.2) адытыўні (ілатывні, дэстынатыўні, інхоатыўні, фінітыўні); 2) темпоруальні; 3) аллатывні; 4) аблатывні; 5) абессывні; 6) мотывацыйні: 6.1) каузальні, 6.2) меты, 6.3) кон’юктыўні; 7) модальні; 8) дэлібератыўні; 9) квантытатыўні; 10) транслатывні; 11) посесывні; 12) медыатывні; 13) экватывні; 14) кампаратыўні; 15) генетыўні; 16) лімітатыўні; 17) дыстрыбутыўні; 18) відношення псевдохарактэрыстыкі; 19) комітатыўні. Ця класіфікацыя покликана виконати завдання створаення відносна вичерпнага реестру українскіх прыменнікаў та пераліку іхніх значень. Як больш адаптована вона рэалізована у словніку українскіх прыменнікаў та іхніх эквівалентаў.

с. 49); **У ПАРУШЭННЕ** чаго Род. Сітуацыў: фінітыў + характарызатор: *У парушэнне закона пасажыр спрабаваў правезці праз мяжу некалькі залатых вырабаў* (газ.) (Ч. 3, с. 229).

8. Ліва валентнасць прыменніка. Слово, що керуе прыменніково-відмінковим комплексом, подаецца в заголовку статті у випадках необхідності точно семантизувати синтаксему, наприклад: **НА¹-2** каго/што Він. Намінат; пасля дзеяслова *казаць* у значэнні ‘назваць’: *На малькоў ды малёчкаў у нашым Загоры казалі аўсючкі* (Я. Брыль) (Ч. 2, с. 63); **НА¹-36** каго/што Він. Аб’ект-фінітыў у апісальным прэдыкаце пры дзеяслове *ўзбіцца* ‘дасягнуць чагосьці, прыдбаць вялікімі намаганнямі’: *Узбіцца на каня* ‘назапасіць грошай, каб купіць каня’. — *Дарэчы, тэатр оперы і балету ніяк не можа ўзбіцца на арыгінальны рэпертуар* (Я. Колас) (Ч. 2, с. 69).

9. Права валентнасць прыменніка. У лексикографічнай статті вказуецца, із якімі частынамі мовы можа вживатися прыменнік, пор.: **АБ²-1** кім/чым Месн. Аб’ектн.: дэлібератыў: *Думаць аб справах*. Спалучаецца: а) з назоўнікамі: *Дарослыя людзі глядзелі ў вокны, ківалі галовамі, гаварылі аб сухавеях, якія прагульваліся тут дзесяткі год таму назад* (З. Бядуля); б) займеннікамі: *Стары наволі падыходзіў над вокны, аб нечым прасіў* (М. Лынькоў); ж) з прыслоўямі: *З думкай аб заўтра, аб хаце, аб хлебе Муціце крочыць, спусціўшы галовы...* (Я. Купала) (Ч. 1, сс. 48-49). Останній прыклад сполучення прыменніка з прыслівніком выдаецца некорэктным, оскільки частынамовна належнасць прыпрыменніковага слова *заўтра* або’язкова патрэбуе, на наш погляд, уточнення: це **субстантывованы** прыслівнік.

Випадкі редукавання іменніка – лексічнага кампанента синтаксемы – пры прыменніку-форманці у Рэестры подаюцца пасля пазначкі ►: **ПА ПРАВЫМ БОРЦЕ** чаго Род. Ускладн. Аб’ектны лакатыў адносна судна: ► *Акрамя сейнера ў моры было яшчэ два судны. Па правым борце ішоў сейнер-напарнік. Па левым – імчала белым матылём Васілёва яхта* (У. Караткевіч) (Ч. 2, с. 414).

10. Асаблівасці семантико-сінтаксічнай структуры высловлення. Ідзецца, напрыклад, про ўключення до сінтаксемы неабходнага для вызначэння іі денотатывной ролі означэння жирным шрыфтом (див.: **НА¹-42** што Він. Характарызатор; у спалучэннях з прыметнікам: *Жыць на шырокую нагу. Яда на скорую руку*. (Ч. 2, с. 71)) тощо.

11. Ілюстрацыі. Лексикографічныя статты Рэестру вміщуе тры тыпы прыкладаў нарматыўна-узуальнага вжывання прыменніка в білоруськомовнай практыцы (выняток становляць адзініцы ненарматыўны й экзатычны): 1) узуальныя высловы для шыроковжываных; 2) контексты з різних функцыянальных стылів пасля пазначкі —; прыклады, запозычаны у П.П. Шубы, пазначаюцца трыма спосабамі: П.П. Шуба (навуковец – аўтор контексту), ППШ (прыклад з монографіі П.П. Шубы “Прыназоўнік у беларускай мове”), ТСБПШ (ілюстрацыя зі слоўніка П.П. Шубы); 3) пасля пазначкі // – народны (фольклорны, паремійны) контексты. У статті такж фіксуюцца фразеалогізмы (◇) з прыменніком-об’ектам вивчення, а пасля — подаецца контекст.

12. Кореляцыі зі сполучнікамі й сполучнымі словамі у складнаму речэнні. Такі зумовлены явищем ізоморфізму мовных адзініц у сістэмі мовы выпадкі пазначаюцца рэзнісправоманымі стрілкамі ↔ з контекстам пасля двокрапкі або без нього, напрыклад: **НАПАДОБЕ** каго/чаго Род. Рэлят прыраўнівання: *Гэта нападобе рабочай варты, каб парадак трымаць* (В. Адамчык). ↔ **Нападобе таго як** (Ч. 2, с. 164).

13. Потэнцыйны прыменнікі та іхні аналогі. Адзініцы, контекстны падтверджэння вжывання якіх відсутні, але сістэма білоруськай мовы дазваляе іх творэння за певнаю моделлю, подаюцца в заголовку слоўніковай статті велікімі літэрамі з пільным словам⁹. Це впершу чергу стосуецца параметрычных прыменніків, пор.: **ЗА ПЕРЫЯД-2** “што”/колькі адзінак Наз./Він. Дыменсіў-патэнсіў: *Лік імпульсаў N за перыяд T роўны..., што адпавядае становішчу A на дыяграме* (падручн.)

ЗА ПЕРЫЯД АД колькі адзінак

ЗА ПЕРЫЯД АД колькі адзінак ДА колькі адзінак

ЗА ПЕРЫЯД АМАЛЬ колькі адзінак

ЗА ПЕРЫЯД БЛІЗКА колькі адзінак

ЗА ПЕРЫЯД БОЛЕЙ ЗА колькі адзінак

ЗА ПЕРЫЯД БОЛЕЙ ЧЫМ колькі адзінак

ЗА ПЕРЫЯД БОЛЕЙ ЯК колькі адзінак (Ч. 1, с. 243)

14. Лексикографічная інтэрпрэтацыя статусу адзініцы. Ідзецца насамперед про вызначэння частынамовной належнасці аналізаванага М.Й. Конюшкевіч прыменніка у Слоўніку П.П. Шубы (ППШ) і / або 5-томнаму Тлумачнаму слоўніку білоруськай мовы (ТСБМ). Власне потрактування лінгвістычнага статусу адзініцы аўторка не подае, оскільки це, за іі словамі, поки што не было завданнем Рэестру, які і в першу чергу матэрыяламі для дослджень фактыв жывомовнай практыцы, а не нарматыўным слоўніком¹⁰.

⁹Укладачы “Слоўніка украінскых прыменніків” такж здійсновалі спробы прогнозування появы прыменніковых эквівалентыв, які не суперечать нормам сучаснай украінскай мовы й прынятыі у лексикографічнай праці канцэпціі. Такі спрогнозованы адзініцы подаюцца в корпусі слоўніка зі сконструйованымі аўтарамі (про це свідчыть відсутність покликання пасля прыкладу) ілюстрацыямі.

¹⁰Аўтары слоўніка украінскых прыменніків та іхніх эквівалентыв теж подаюць інфармацыю про фіксацыю певнаго прыменніка трыма абранымі за еталон аналізування слоўнікамі: “Слоўарь украінскай мовы” Б.Д. Грінченка, “Слоўник украінскай мовы” в 11 томах, “Велікий тлумачныі слоўник сучаснай украінскай мовы”, зокрема зазначаюць частынамовну

15. Помітки. Прийменники, обмежені у своєму вжитку, супроводжуються взятими зі Словника П.П. Шуби помітками, які вказують на стилістичну, територіальну й соціально-професійну характеристики службового слова, із посиланням на цю лексикографічну працю. Власні помітки стосуються передовсім okazіонально вжитих одиниць (Аказіян.), кліше з різних сфер (Ваен. кліше; Афіц. кліше), а також термінів (Фіз.; Мат.). Діалектизми подаються як окрема словникова стаття. Отже, гродненські дослідники зорієнтовані передусім не на шліфування норм, а на фіксування сучасного зрізу національної мови, представлення її як живої стихії. Лінгвісти вважають, що вживання “аномалій” зумовлене самою мовною системою, а тому не обмежуються ступенем нормативності прийменникової одиниці й репрезентують білоруську прийменникову систему як таку, що пульсує, взаємодіє із системами інших мов, адаптує запозичення, при цьому залишаючись у межах свого національного мовного плину¹¹.

16. Антоніми після скорочення Ант.

17. Синоніми після скорочення Сін.

18. Російські відповідники після скорочення Рус.

Для порівняння наводимо словникові статті з Реєстру білоруських прийменників:

УГЛЫБ¹⁻¹ чаго Род. Прастор.: дырэктыву-фініш: *Аўтобус, які павінен быў пасля мытнага кантролю везці пасажыраў да ўзлётнай паласы, накіраваўся ўглыб жылых кварталаў, і толькі пасля кружыння па цесных завулках быў адшуканы самалёт, які самотна стаяў дзесьці на закрайках* (К. Чыжэўскі. Пер. А. Скурко). *Над Сапліцовам сонейка ўзышло і ўпала На стрэхі, шчылкамі ўглыб пуні завітала* (А. Міцкевіч. Пер. П. Бітэля). *Хлопцы кінуліся ўглыб лесу, але і там іх сустрэла засада* (Р. Няхай). ТСБПШ – прысл. у знач. прыназ. Сін. у *глыб*; у *глыбіню*. Рус. *вглубь* чего (Ч. 3, с. 142).

УГЛЫБ¹⁻² чаго Род. Прастор.: лакатыў: *На месцы барака і ўглыб вуліцы вырас велічэзны хімічны завод* (К. Чорны). ТСБПШ – прысл. у знач. прыназ. Рус. *Вглуби* чего (Ч. 3, с. 142).

УГЛЫБ¹⁻³ чаго Род. Прастор.: перан. дырэктыву: *Паэт зазірнуў углыб духу народа* (З. Санько). Сін. у *глыбіню*. Рус. *в глубь* чего (Ч. 3, с. 142).

УГЛЫБ² колькі адзінак Він. Дыменсіў: *Праход у пячору складаў 7 метраў углыб*. || Прыслоўе – калі ўжыта дыстантна з колькасна-іменным спалучэннем: *Здзіўляюся: як такое магутнае дрэва можа ўстояць на зямлі, не наваліцца. – Каранямі звязана! Углыб яны ідуць метраў на пяць, а ўшыркі – і на дваццаць будзе* (Я. Пархута). Сін. у *глыбіню*; *углыбкі*. Рус. *вглубь* сколько единиц (Ч. 3, с. 142).

Попри наукову виваженість і чітку структурованість рецензована монографія викликає, окрім уже зазначених вище, певні міркування й зауваги, зокрема такі:

1. Очевидною виявляється непослідовність у наведенні до багатозначних непохідних прийменників їхніх інваріантів жирним шрифтом курсивом без абзацного відступу. Так, очевидно непохідні білоруські прийменники **ЛЯ** (Ч. 1, сс. 393-395), **ПЕРАД** (Ч. 2, сс. 445-447), **СПАМІЖ** (Ч. 3, сс. 54-55), **ЦЕРАЗ** (Ч. 3, сс. 337-340) подаються без інваріанта одразу як варіантні вияви (пор.: для **ПРОЦІ** (Ч. 2, с. 475), **ПРОЦІЎ** (Ч. 2, с. 477), **СУПРАЦЬ** (Ч. 3, с. 60), наприклад, інваріант подається). Якщо це не випадково, то потребує уточнення, що вважати білоруським непохідним прийменником?

Також незрозуміло, чому тільки для прийменника **БЕЗ** (Ч. 1, сс. 91-92) указані значення, зафіксовані Словником П.П. Шуби та 5-томним Тлумачним словником білоруської мови?

2. Оскільки в Реєстрі запроваджена чітка диференціація значень прийменників-формантів синтаксеми, то видається більш точним у словникових статтях, у яких подаються варіанти (фонетичні, графічні, фонетично-графічні, стилістичні) одиниць, посилатися не на інваріант, а, виходячи зі значення варіанта, на конкретний вияв цього інваріанта, наприклад: **ПРОЦІЎ-1** каго/чаго Род. Фанетычна-графічны варыянт **ПРОЦІ**; адверсатыў... (Ч. 2, с. 477) → Фанетычна-графічны варыянт **ПРОЦІ-3** (А.З., Г.Б.); **ПРОЦІЎ-2** чаго Род.

належність одиниці в цих словниках. Також укладачі визначають у лексикографічній статті рівень і ступінь прийменниковості кожної аналізованої одиниці згідно з прийнятою у словнику концепцією. Диференціація ступенів і рівнів прийменниковості ґрунтується на набутті мовним елементом вторинної, індивідуальної функції, що за певних лінгвальних умов постає як рівноконкурентна з первинною. Поняття *прийменниковість* витлумачується як набуття словом / конструкцією прийменникової функції й ґрунтується на загальному розумінні *еквівалентності* – відповідності семантичних, синтаксичних і морфологічних ознак у порівнюваних одиницях. На цій підставі, отже, розмежовано: 1) власне-прийменники; 2) слова, ужиті в значенні прийменника; 3) слова, що постають у функції прийменника; 4) слова, які за аналогією виступають прийменниками; 5) слова, вжиті okazіонально як прийменники. Такий підхід запропонований професором Гродненського державного університету ім. Янкі Купали М.Й. Конюшкевич. Критерії розмежування цих типів на практиці опрацьовані доцентом Донецького національного університету І.Г. Данилюком.

¹¹Українські вчені все ж упроваджують кваліфікацію прийменників за шкалою *нормативне / ненормативне*. У межах ненормативних одиниць диференціюють дві групи: 1) застарілі прийменникові одиниці, 2) новоутворення, що порушують норми сучасної української літературної мови. Прийменники, що не відповідають нормам сучасної української літературної мови, лише почасти включають до реєстру “Словника”, і це у випадках їхньої досить репрезентативної частотності в опрацьованих базах текстів. На такі одиниці вказує позначка *ненорм.* Загалом же питання про норму (мовну – системну – літературну – діалектну), зокрема критерії нормативності / ненормативності, потребують подальшого наукового розроблення й деталізації.

Фанетично-графічний варіант **ПРОЦІ**; адверсативні лакативи... (Ч. 2, с. 477) → Фанетично-графічний варіант **ПРОЦІ¹-1** (А.З., Г.Б.).

3. Авторка фіксує в Реєстрі всі вияви прийменника, як нормативні, так і ненормативні. До останніх зараховує русизми, полонізми, діалектні, просторічні одиниці, факти мовної практики представників білоруської діаспори, okazіоналізми, авторські новотвори (Ч. 1, с. 36) (судячи з усього, два останні мовні явища сприймаються авторкою як абсолютно різні тоді, коли є одним виявом письменницької мовотворчості, тільки синонімічно визначеним). Відповідні помітки робить в словникових статтях, наприклад: **ВА ВРЭМЯ** чаго Род. Тэмпаратыў: *Ва врэмя вайны ўсё дзелала:малола, сцiрала партызанам* (з гаворак Віцебшчыны; паводле дысерт. В.В. Палятаевай). Прастам.; русізм; дыял. (Ч. 1, с. 121); **ДЗЯКУЮЧЫ¹** чаго Род. Каўзатыў: *Дзякуючы прыцягнення дзяўчат, усяго за год прынята 35 чалавек, альбо 30 % к росту ўсёй арганізацыі* (І. Куркоў). Ненармат., аказіян. (Ч. 1, с. 194). Проте, на наш погляд, все ж слід більш чітко термінологічно розвести поняття “оказіональнае” = вжитое ненормативной “оказіональнае” = нормативне утворення, у якому супровідною постає певна образність і яке тільки в одиничних випадках використовується в ролі прийменника (**ЗА БОРТ-2** чаго Род. Дырэктыў-фініш стану: *Лёс выкінуў іх за борт жыцця*. Аказіян. (Ч. 1, с. 225); **ЗА ГАРЫЗОНТАМ** чаго Род. Прастор./час.: лакативи: *Любы дзённік, нават самы патаемны, дзесьці там, за гарызонтам душы, чакае свайго чытача* (У. Караткевіч). Аказіян. (Ч. 1, с. 226); **ЗА СЦЕНЫ** чаго Род. Прастор.: дырэктыў-фініш: *Дзвюм кропелькам шклянога аптымізму // Не вырвацца за сцены разважання* (Н. Дзянісава). Аказіян. (Ч. 1, с. 249); **З НАВІССЮ** чаго Род. Характарызатор-камітатыві: *Там загубілася ў зеляніне, за платамі з навіссю сліўняку і вішаніку, шэрая хата* (Т. Хадкевіч). Аказіян. (Ч. 1, с. 313)). Іншими слова, термінологічно визначити однозначну, виразну межу: де закінчується okazіональнае нормативне й починається okazіональнае ненормативне?

4. Бажаним видається подати в третій частині Матеріалів до словника перелік творів, що складають ілюстративну базу лексикографічних статей.

Висновки. У монографії М.Й. Конюшкевич пропонує принципово нове потрактування прийменника як морфосинтаксичної категорії. За своїми змістовими й формальними характеристиками праця водночас постає як: 1) словник прийменників білоруської національної мови; 2) білорусько-російський перекладний словник прийменників; 3) синонімічний словник білоруських прийменників; 4) антонімічний словник білоруських прийменників; 5) словник білоруських сполучників та їхніх аналогів; 6) словник прийменникового керування в білоруській мові; 7) репертуар прийменниково-іменникових синтаксем (своєрідний білоруський аналог “Синтаксичного словника” Г.О. Золотової); 8) монографічне висвітлення теорії прийменника; 9) широкий полігон для функційно-семантичних і функційно-синтаксичних досліджень білоруської мови.

Рецензована монографія М.Й. Конюшкевич є новаторською, оскільки реалізує оригінальну авторську концепцію прийменника, а також фундаментальною з огляду на обсяги цілком нового живомовного матеріалу й високу якість його різноаспектного опрацювання. Наукова праця засвідчує так само значий релятивний потенціал повнозначних слів у білоруській мові, як і в інших слов'янських мовах. Переконує, що такий їхній потенціал формується за однаковими принципами системності й польової організації й спричинений тими ж когнітивними чинниками. Висловлені міркування не знижують загального позитивного враження від рецензованого дослідження – цінного, бо етапного у створенні зіставного російсько-білорусько-українського словника прийменників та їхніх еквівалентів.

Анатолій Загнітко, Ганна Бардукова (Донецьк, Україна)

Надійшла до редакції 31 жовтня 2011 року.

РОЗДІЛ XIII. ХРОНІКИ

ХТО ПОЛЮ ГОДИТЬ – ТОМУ ЖИТО РОДИТЬ

*Дорожи українською мовою,
Рідна мова – основа життя.
Хіба мати бува примусовою?
Непутящим бува дитя!*

Д. Білоус

Ідеальна форма, ювелірна точність, абсолютна прозорість, чіткість дотримання законів відбивання та заломлення світла... Приємно й радо споглядати світ крізь таке вікно. Приємно бачити Україну такою мовою, так чути свою країну й мати від цього

неймовірне задоволення. Але не повне. Насправді ж Україна звучить яскравіше, строкатіше, оригінальніше. Ніколи не одноманітно, але завжди по-різному, по-своєму. Побачити все й усе почути, уловити нюанси звуку, ухопити нюанси значення – розфарбувати скло, на користь порушити бездоганність – значить докласти значних зусиль, до того щиро прагнути, на правду цим жити.

1 квітня у стінах філологічного факультету Донецького національного університету організований кафедрою української мови та прикладної лінгвістики на чолі із завідувачем д. філол. н., проф. А.П. Загнітком – ініціатором заходу – у співпраці й за підтримки Інституту української мови НАН України відбувся перший Всеукраїнський діалектологічний науковий семінар “Українські діалекти сьогодні: стан і перспективи дослідження” (Голова – директор Інституту української мови НАН України д. філол. н., проф. П.Ю. Гриценко. Секретар – к. філол. н., доц. кафедри українознавства Донецького юридичного інституту Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка М.В. Балко), що зібрав науковців усієї України, окриленних ідеєю осягнення глибин української діалектології, збереження й увічнення мовного різнобар’я.

Згідно з програмою семінару засідання розпочато вітальним словом проректором з наукової роботи ДонНУ д. ф.-м. н., проф. С.В. Беспаловою. Заакцентовані потенційні можливості Донецького національного університету – сьогодні потужного ядра науково-дослідної роботи – як академічного наукового центру унаочнили невинуватому, суперечливу щодо сьогоденної актуальності, затребуваності українських мовознавчих студій відсутність дванадцятого структурного елемента наукового-навчального закладу – Інституту української мови. Потреба створення такого відгалуження також підтверджена високими визнаними результатами роботи викладачів, аспірантів і студентів кафедри української мови та прикладної лінгвістики ДонНУ.

До учасників, гостей і організаторів семінару звернувся декан філологічного факультету ДонНУ, академік Петровської академії наук, д. філол. н., проф. Є.С. Отін, висловивши особисте захоплення діалектологією – дивовижною, цікавою, але недостатньо ще дослідженою сферою знань, – закликавши до творчої праці, наповненого смыслом життя. У очікуванні на буйні наукові сходи створив сприятливу, доброзичливу атмосферу для плідної співпраці, конструктивного обговорення оприлюднених діалектологічних напрацювань.

Виголошування доповідей закономірно розпочав директор Інституту української мови, координатор заходу, провідний діалектолог України д. філол. н., проф. П.Ю. Гриценко, попередньо висловивши слова подяки керівництву ДонНУ – вогнища культури і науки – за підтримку програм із вивчення мови в регіоні, зокрема ініціативи проведення Всеукраїнського діалектологічного наукового семінару “Українські діалекти сьогодні: стан і перспективи дослідження”.

У доповіді окреслено найголовніші актуальні напрями вивчення територіальних варіантів української мови. Наголошено на необхідності дослідження діалектів України – усієї палітри мов і різновидів національної мови, які використовують люди, пов’язані територіальною, соціальною або професійною спільністю. Адже обійти увагою інші діалекти – старообрядні російські, румунські, наприклад, – значить уникнути вичерпного вивчення українських, що не існують ізольовано, постійно взаємодіють, формуючи в результаті глибинної інтерференції інтердіалектні утворення. Пропаговано просторове мислення, підхід до мовних явищ з погляду їхнього функціонування, локальної варіантності. Принагідно висловлено пошану укладачам Атласу української мови – роботи, що знаменувала якісно новий етап в українській діалектології, уступила унікальну

інформацію (1200 карт, 2250 нас. пунктів). Озвучено важливу тезу про стійкість українських діалектів: кодифіковані словником 1863 року діалектизми Чернігівщини й через 120 років точно семантизуються, більше того збережено вже не використовувані в побуті старі реалії-об'єкти номінації. Мова, отже, не поспішає позбуватися неужиткового, через колективну пам'ять зберігає все, що здається надлишковим. Наголошено на часі видозміненої дослідницької парадигми: не діалектне членування, а глибинний опис структур окремих говірок, створення словників одного діалектоносія (пор.: Томська школа – чотиритомний словник ідіолекту Віри Петрівни Вершиніної) сьогодні актуальні. Констатовано стан виформування історичної діалектології. Акцентовано на органічній уписуваності української мови в загальноєвропейські моделі розвитку, представлені Лінгвістичним атласом Європи. Утверджено необхідність уможливленого прийомом ізоглосування – оцінки локальних явищ у широкі параметри – прочитування українськості через великий інформаційний простір. Наголошено на необхідності створення великих фонотек населених пунктів (фонотека Інституту української мови НАН України сьогодні налічує 1200 сіл), тобто оцифрування й доступнення інформації.

Як у поле, Анцю в боці коле, як до танцю, вже не коле Анцю. Тим часом мовлення українців, росіян, болгарів, румунів-старообрядців записують співробітники Бокунського університету (Німеччина). Тож висловлено віру в силу науковців України, упевненість у довгоочікуваному зрушенні з місця.

Важливі соціолінгвістичні проблеми дістали свого висвітлення в доповіді завідувача кафедри української мови та прикладної лінгвістики ДонНУ д. філол. н., проф. **А.П. Загнітка** “Мовна ситуація ↔ соціолінгвістичний портрет: типологічні вияви”. Доповідачем заакцентовано, що значення соціолінгвістики як галузі мовознавства важко переоцінити. Визначено й встановлено співвідношення між ключовими поняттями мовна ситуація як комплекс змінних складових адресата, адресанта, відношень між ними, мети, способу й засобу спілкування та соціолінгвістичний портрет як соціальні й лінгвальні вияви однієї особи / мікрогрупи / макрогрупи. Схарактеризовано нерівнорядність сучасної мовної ситуації в Україні в горизонтальному й вертикальному виявах, доведено необхідність її різнопараметрального вивчення методом соціолінгвістичного портретування.

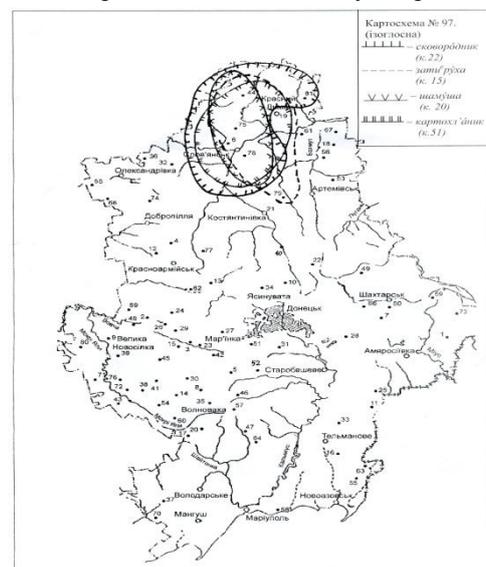
З'ясуванню когнітивно-дискурсивної природи діалектизму присвячено доповідь завідувача кафедри української філології та загального мовознавства Луганського національного університету ім. Т. Шевченка д. філол. н., проф. **К.Д. Глуховцевої**¹. Категорію оцінки (пейоратив і мейоратив), а також словотвірні засоби її вираження (суфіксацію та основоскладання) на діалектному матеріалі проаналізовано к. філол. н., доц. Луганського національного університету ім. Т. Шевченка **В.В. Лесноюю** (“Словотвірні засоби вираження оцінки в діалектному мовленні”). Констатована очевидна контекстно підтримана нівеляція негативної оцінки традиційно пейоративних суфіксів.

Найбільш продуктивні суфікси, ними утворювані словотвірні типи, а також явище словотвірної синонімії й варіантності, критеріїв розрізнення яких ще не існує, дослідила на матеріалі східностепових говірок к. філол. н., доц. ДонНУ **З.Л. Омельченко** (“Афіксальний словотвір у східностепових українських говірках”).

Розробки з проблеми семантичних зрушень у вокабулах назв зі сфери рибальства та їхнього відображення в словниках української мови презентував завідувач кафедри української мови та літератури Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля к. філол. н., доц. **Р.В. Міняйло**. Унікальну, за П.Ю. Гриценком, нюансову інформацію, вилучену з невеликого за обсягом тексту, подано к. філол. н., доц. Криворізького державного педагогічного університету **М.В. Вербовим** у доповіді “Із спостережень над говіркою с. Лозоватка Криворізького району Дніпропетровської області”. Генезі бойківського обрядового терміна інклюз присвячено дослідження к. філол. н., доц. Приазовського державного технічного університету **Т.В. Голі-Оглу**.

Доповідь к. філол. н., доц. Луганського національного університету ім. Т. Шевченка **І.О. Ніколаснко** “Мовна практика Петра Біливоди в олітературюванні мовлення, властивого носіям діалектно-розмовної культури” покликана розв'язати проблему використання діалектизмів у мові художньої літератури, дослідити мову побуту. Спробу вирішення питання про номінацію зовнішніх (виділено 15 лексико-семантичних груп) та внутрішніх (диференційовано 5 ЛСГ) рис людинив українських східностепових говірках Південної Донеччини зробив к. філол. н., доц. Маріупольського державного університету **В.О. Дворянкін**.

Поняття *анклавістики* як “острівної діалектології” і ширше як комплексу дисциплін (анклавної етнографії, анклавної історії, анклавної соціології, анклавної фольклористики, анклавної діалектології), що, повноаспектно вивчаючи етнічні групи поза територією України, уможливають створення “мапи українського світу”, запропоновано до вживання в колах науковців,

¹К.Д. Глуховцева відома як започатківець методу біхронного картографування.

діалектологів зокрема, проректором із наукової роботи Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов д. філол. н., проф. **В.І. Теркуловим** у доповіді “Анклавістика: про вивчення український діалектів зарубіжжя”.

У доповіді “Лексичні особливості північного мікроареалу східностепових говірок” аспіранткою ДонНУ **Н.Г. Загнітко** з'ясовано, що північ Донецької області є буферною зоною між слобожанськими й східностеповими українськими діалектними мікросистемами (див. картосхему № 97).

Дослідженню мовної ситуації на Донеччині методом соціолінгвістичного портретування міст Амвросіївки та Єнакієвого присвячено доповідь аспірантки ДонНУ **І.О. Кудрейко** “Соціолінгвістичний портрет сучасного міста Донеччини: порівняльно-контрастивний аналіз”. На підставі статистичних даних проілюстровано українсько-російську двомовність Амвросіївки та російсько-українську двомовність Єнакієвого.

Фонетичні особливості сільськогосподарської лексики східностепових говірок дослідила аспірантка ДонНУ **М.С. Кушмет**. Проаналізувала динамічні тенденції (неологізацію, архаїзацію тощо) в лексиці на позначення технічних та кормових культур у східнослобожанських говірках, визначила мовні та позамовні чинники таких процесів аспірантка Луганського національного університету ім. Т. Шевченка **Ю.В. Абрамян**. Наукові розробки з проблеми прислів'їв та приказок як джерела антиприслів'їв презентувала аспірантка Луганського національного університету ім. Т. Шевченка **І.Я. Глуховцева**.

Зустрічі на кшталт тієї, що відбулася, необхідні. Адже мають на меті розроблення як загальнотеоретичних питань діалектології та соціолінгвістики, так і аналіз конкретних територіальних варіантів української мови. Активізують науково-дослідницький потенціал країни, згуртовують, сприяють поінформованості, налагодженню контактів. Акцентують на вповні ще не осмисленому матеріалі, на необхідній систематизації сьогодні наявних фрагментарних досліджень із діалектології – створенні словників, атласів, зокрема Донецької області.

У зв'язку з посилюваними в Україні тенденціями підтримки, толерування діалектного й створеного на цій основі Всеукраїнський діалектологічний науковий семінар “Українські діалекти сьогодні: стан і перспективи дослідження” планується проводити в Донецьку регулярно кожні два роки, розширюючи вже представлену географію учасників (Донецьк, Горлівка, Маріуполь, Слов'янськ, Краматорськ, Макіївка, Бердянськ; Київ, Черкаси, Луганськ, Кривий Ріг, Умань). Того вимагає живе, пульсуюче кольорове українське слово.

Ганна Бардукова (Донецьк, Україна)

Надійшла до редакції 20 жовтня 2011 року.

СЕМІНАР «ЛІНГВІСТ-ПРОГРАМІСТ»: ПІДСУМКИ І ПЕРСПЕКТИВИ

Науково-теоретичні і навчально-прикладні семінари «Лінгвіст-програміст» (корпорація «Університет – Школа – Університет») проходять на базі кафедри української мови та прикладної лінгвістики Донецького національного університету з 2007 року. Але цьогорічне засідання науковців, яке відбулося 01 березня 2011 року, мало винятковий характер, адже засновникам, оргкомітету та учасникам обговорення актуальних проблем сучасної прикладної лінгвістики було чим пишатися – семінар набув статусу міжнародного. До стін Донецького національного університету завітали гості з Києва, Харкова, Черкаса, Львова, Воронежа (Росія). Усі присутні у секціях могли відчутти піднесений настрій, що свідчив про значущість події.

Семінар «Лінгвіст-програміст» присвячений найбільш важливим темам сучасної освіти. У його рамках заакцентовано проблеми: «Застосування комп'ютерних технологій на уроках української мови у сучасній школі» (2007 р.), «Сучасні технології комп'ютеризації навчання» (2009 р.), «Сучасне лінгвістичне моделювання» (2010 р.), «Корпуси, електронні словники як основа прикладних досліджень» (2011 р.), що і зумовлює його актуальність.

Мета семінару охоплює розв'язання певної кількості важливих завдань: схарактеризувати коло надактуальних питань сучасної прикладної лінгвістики з виявом основних / неосновних методик створення лінгвістичних баз даних, їхнього внутрішнього структурування, визначенням значущості останніх у різноманітних лексикографічних практиках; з'ясувати напрями удосконалення традиційного і машинного перекладу з простеженням закономірностей взаємодії і взаємозв'язку типологічно різних перекладацьких практик; висвітлити основні тенденції динаміки дистанційної освіти та розширення її виявлюваності в сучасній загальноосвітній і вишівській практиці; кваліфікувати основні структурні й змістові компоненти персонал-технологій учителя української мови та інформатики з послідовним розкриттям розширення діапазону його функцій у сучасній школі.

Проблематика семінару:

- актуальні проблеми прикладної лінгвістики;
- лінгвістичні бази даних;
- сучасна лексикографія;
- традиційний і машинний переклад;
- дистанційна освіта;
- персонал-технологія вчителя української мови та інформатики.

Молоді дослідники зі справжнім завзяттям знаходять рішення вищезазначених проблем і беруть участь в їхньому обговоренні, яке не залишає осторонь ані студентство, ані викладачів, наукових керівників. Плідні дебати не раз приводили науковців до неочікуваних відкриттів, ідей, нових завдань. Це довів і цьогорічний досвід, який є переконливим і незаперечним доказом того, що засновники традиції проведення семінару досягли своєї мети. Час плине дуже швидко, проте кожна робота викликає в аудиторії безліч змістовних питань і суперечок, завдяки чому легко не помітити, як годинник нагадує про регламент. Справді вражає те, що з кожним роком студентські доповіді стають все більш серйозними, ґрунтовними, дискусійними, а кількість бажаючих взяти участь в обговоренні зростає в геометричній прогресії.

Завдяки семінару «Лінгвіст-програміст» маємо змогу зустрітися із провідними «прикладниками» сучасності, почути авторитетні думки мовознавців з актуальних питань мови, дізнатися багато нового про сучасні напрями лінгвістичних пошуків, поділитися отриманими знаннями з новачками. Не тільки студенти старших курсів й аспіранти можуть брати участь у розмові, а також першокурсники, чії роботи є перспективними для майбутнього лінгвістики.

Більша частина напрацювань є результатом активних досліджень з прикладної лінгвістики у Донецькому національному університеті (м. Донецьк, Україна), Харківському національному університеті радіоелектроніки (м. Харків, Україна), Національному технічному університеті «Харківський політехнічний інститут» (м. Харків, Україна), Національному університеті «Львівська політехніка» (м. Львів, Україна), Черкаському національному університеті ім. Богдана Хмельницького (м. Черкаси, Україна), в Інституті філології Київського національного університету ім. Тараса Шевченка (м. Київ, Україна), у Воронежському державному університеті (м. Воронеж, Росія). Не менш вагомими постають і ті праці, що виявляють співпрацю викладачів і студентів з науковцями інших вишів України, Росії та ін.

Звісно, треба зосередити увагу й на тому, що на семінарі традиційно працюють **круглі столи**, на яких обговорюються важливі науково-теоретичні та науково-прикладні, навчально-практичні і методично-корпоративні аспекти викладання української мови та інформатики в загальноосвітніх навчальних закладах, що цілком відповідає потребам і вимогам, що ставляться сьогодні до підготовки фахівця: «Авторський досвід учителя в системі підготовки фахівців-прикладників» (2007 р.), «Форми і методи активізації дистанційного навчання» (2009 р.), «Проблеми формалізації мовних явищ для лінгвістичних автоматів» (2010 р.), «Персонал-технологія викладача української мови та інформатики: дистанційна освіта» (2011 р.). Також у межах семінару запроваджено традицію проведення **виставки-презентації** наукової та навчально-методичної

літератури кафедри української мови та прикладної лінгвістики Донецького національного університету: **Серія «Бібліотека прикладної лінгвістики».**

Матеріали семінарів 2007-2010 рр. (анотовані матеріали (2007 р., 2009 р.) та повний і вичерпний виклад матеріалів (2010 р.)) і програми семінарів 2007-2010 рр. опубліковані у збірнику наукових праць «Лінгвіст-програміст» (Укл.: А. Загнітко (відп. ред.), Ж. Краснобаєва-Чорна (заст. відп. ред.) та ін. – Донецьк : ДонНУ, 2010. – 80 с.). Напрацювання семінару, розширення його проблематики, кола його учасників дозволили започаткувати видання збірника наукових праць «Лінгвокомп'ютерні дослідження» (наголосимо, що відповідальність за достовірність матеріалів, поданих до збірника наукових праць, несуть автори та наукові керівники студентських робіт).

Таким чином, на семінарі «Лінгвіст-програміст» молоді дослідники мають змогу довести, що завдяки зацікавленості, завзяттю, креативності наукової спільноти не тільки України, але і всього світу можна зробити визначні відкриття, важлива роль яких для лінгвістики не підлягає жодним сумнівам. Семінар «Лінгвіст-програміст» – це шанс перейняти досвід відомих мовознавців, можливість дізнатися про найновіші дослідження, заручитися підтримкою та обговорити плани на майбутнє. Сподіваємося, що міжнародний статус та плідна співдружність науковців допоможуть їй надалі знаходити ключі до лінгвістичних скарбів сучасності.

Олена Філіпповська (Донецьк, Україна)

Надійшла до редакції 25 жовтня 2011 року.

ABSTRACTS

DYNAMIC TRENDS IN THE LEXICON TO DENOTE TECHNICAL AND FORAGE CROPS IN UKRAINIAN EASTERN-SLOBOZHANIAN SUBDIALECTS**Juliya Abramyan**

Department of Ukrainian Philology and General Linguistics, Luhansk Taras Shevchenko National University, Luhansk, Ukraine

Available 24 October 2011

Abstract**Relevance**

Throughout the twentieth century the Eastern-Slobozhanian agricultural lexicon has suffered from considerable improvements, which were caused, first of all, by the extra-lingual factors: in the region's plant growing was began the cultivation of new plants, and, at the same time, growing of some crops was stopped, but nomens for their designation and representation of accompanying semes were accordingly appeared/disappeared. Intralingual factors are connected with two opposite progress trends, which are typical for all modern lexicon: "1) the aspiration for compact name, which is thrifty to the used up formal means and 2) the effort to make detailed name, to present all content of the components in this formal structure" [Karpilovs'ka 2006: 3].

Works of L. Palamarchuk [Palahmarchuk 1982], K. Gluhovtseva [Hluovceva 2005], L. Struganets [Struhanets' 2002], O. Stishova [Styshov 2005], N. Klimenko, E. Karpilovska, L. Kisluk [Klymenko 2008], D. Mazurik [Mazuryk 2002], O. Kostiv [Kostiv 2003] are dedicated to the trends of the development of modern Ukrainian lexicon. There were investigated the dynamical improvement in the modern Ukrainian literary language, rarely – in the dialect speech, on the synchronic and diachronic levels.

So, the actuality of this work is caused by lack of complex analysis of some dynamic changes in agricultural lexicon of the Eastern-Slobozhanian subdialects.

Sources of factual material

The proper expeditionary records, which were investigated according to the special questionnaire in sixty three settlements of Eastern-Slobozhanian region, materials of modern dialectological dictionaries, linguistic atlases and the Ukrainian Language Dictionary edited by B. Grinchenko was the source foundation for a research.

Purpose

The purpose of the work is to investigate the tendency of dynamical displacements based on the materials of representational repertoire that denotes technical-forage crops, which happened during last hundred years in Eastern-Slobozhanian subdialects.

Tasks

The implementation of the purpose provided the solution of such tasks: to detect the nomens that denote technical-forage crops in modern subdialects and to ascertain the kind of dynamical changes, based on materials of Ukrainian Language Dictionary edited by B. Grinchenko.

Conclusion

The analyzed material suffers to assert, that two opposite trends are peculiar for semantic subgroup that denotes technical-forage crops: to the neologizing and archaization of the vocabulary. Dynamical changes in the direction of vocabulary's replenishment of the composition are connected mainly with the extra-lingual factors – the affiliation of neologisms that denotes new agricultural crops, and also with the intralingual factors – the diversion processes, the change of some semantic of the name. The semantic subgroup is demonstrated mainly by the one-word nomens, moreover they are chiefly neologisms, which are not fixed in the Ukrainian Language Dictionary edited by B. Grinchenko, but presented in the modern Eastern-Slobozhanian speech. The availability of the duplicate denominations are typical for that plants, which are cultivated in Eastern-Slobozhanian region over two hundred years and which have an agrarian amount, first of all – it is a sunflower, then – a rape, a clover etc. Plants, which were ameliorated and are recently grown less than hundred years, are presented mainly in the same type and in accordance with literary norms. But it was detected the determined number of phonetical, infrequently – morphemical version of this nomens. The representation of some semes is an exception, for example: it has not just detected the duplicate names that denote a poppy, but the repertoire of peripheral semes, which are connected with poppy's parts and sorts, is quite big. It is connected probably with the value of not a whole plant, but of a separate sort, of a definite part – the head or the stem. The lexemes that denote poppy are losing their actuality gradually in the whole, and digressing to the periphery of the vocabulary composition.

So, the motion in the semantic subgroup passes off an opposite direction: some lexemes were archaized and digressed to the passive composition of the vocabulary. Ancient nomens of a Proto-Slavonic origin, connected with the hemp breeding, lost their actuality in the colloquial-everyday speech of the investigated region in the last decade and gradually have gone out of use. If all respondents denominate the plant's name – *кoнoп'л'а* (*кo'нoпл'і*), then only the

people of elder generation know the duplicate name – (*n'p'adi'vo*, *n'p'adevo*, *n'p'ad'ivo*), and marginal senses are kept as not represented. The informers of elder generation recall the separate names that denote plants, the female and male hemp stem, the plant seeds etc., but these nouns are evanesced from the everyday usage. In the Ukrainian Language Dictionary edited by B. Grinchenko the lexicon, which is connected with growing and treatment of hemp, is presented quite completely (it was found out about twenty lexemes). The modern status of the hemp lexicon's development is reflected in such minitext: *це дауно дауно було / бабушка моїа ш'че так називала / зараз того нема* (21); *коноп'л'і нема / то старин:е / а прабабус'а моїа ждали / у'р'іч'ц'і вимочували* (59).

Ancient nouns, which are connected with the cultivation of hemp, flax, partly of tobacco and poppy, are stood back to the passive layer in the investigated period. Names that denote plants are remained in the investigated subdialects, and lexemes that denote sorts, parts of plants, areas, which these crops are grown in, agentive names etc. are passed out of the speech usage, that are archaized. In the same time the representative repertoire of the semantic subgroup was enriched by nouns that denote new technical-forage crops, especially of a lucerne, a lupine, a sainfoin.

Perspective

The further studying of the agricultural lexicon, the tendencies of dynamic changes in it, has a wide perspective not only in the synchronistic, but also in the diachronic aspects of the research.

Research highlights

► The trends of the dynamics in lexicon of the Eastern-Slobozhanian subdialects are reviewed as an example of plant names. ► Factors of archaization and neologizing in the repertoire of the semantic group of technical and forage crops are analyzed.

Keywords: seme, lexeme, variant, manifestant, representational series, dynamics.

References

- Hlukhovtseva, K. D. (2005). *Dynamika ukrayins'kykh skhidnoslobozhans'kykh hovirok*. Luhans'k: Al'ma-mater.
- Vynnyk, V. O., & Horobets', V. J., & Karpova, V. L. (1983). *Istoriya ukrayins'koyi movy: leksyka i frazeolohiya*. Kyiv: Naukova dumka.
- Karpilovs'ka, Ye. (2006). *Semantychna dyverhenciya ukrayins'kykh termino-tvorchykh modelej u pryrodnychyykh naukakh. E-portal*: http://www.polynet.lviv.ua/te.terminology/TK_Wisnyk559/TK_wisnyk559_korpilovs'ka.htm
- Klymenko, N. F. (2008). *Dynamichni procesy v suchasnomu ukrayins'komu leksykonі*. Kyiv: Vydavnychyj dim Dmytra Buraho.
- Kostiv, O. M. (2003). *Dynamika i statyka v dialektnykh prostorovykh konstrukciyakh (na materialі II tomu AUM)*. *Avtoref. dyss. ... kand. fylol. nauk: spec. 10.02.01 "Ukrayins'ka mova"*. L'viv.
- Mazuryk, D. V. (2002). *Innovacijni procesy v leksyци suchasnoyi ukrayins'koyi literaturnoyi movy (90-i roky XX st.)*. *Avtoref. dyss. ... kand. fylol. nauk: spec. 10.02.01 "Ukrayins'ka mova"*. L'viv.
- Palamarchuk, L. S. (1982). *Leksyko-semantychnyj rozvytok movy*. *Movoznavstvo*, 4, 3-7.
- Styshov, O. A. (2005). *Ukrayins'ka leksyka kincyа XX stolittya: (Na materialі zasobiv masovoyi informaciyi)*. Kyiv: Puhach.
- Struhanets', L. V. (2002). *Dynamika leksychnykh norm v ukrayins'kij leksykohrafiyi XX stolittya*. *Avtoref. dyss. ... kand. fylol. nauk: spec. 10.02.01 "Ukrayins'ka mova"*. Kyiv

Sources and Abbreviations

- ASLPSDS, Tyshchenko, T. M. (2007). *Atlas sil'skohospodars'koyi leksyky podil's'koseredn'onaddnipyans'koho dialektnoho sumizhzhya*. Uman': RVC "Sofiya".
- AUM, (1984, 1988, 2001). *Atlas ukrayins'koyi movy (3 t.) T. I. Polissya, Naddnipyanshchyna i sumizhni zemli. T. II. Volyn', Naddnistryanshchyna, Zakarpattya sumizhni zemli. T. III. Slobozhanshchyna, Nyzhnya Naddnipyanshchyna, Prychornomor'ya i sumizhni zemli*. K. : Naukova dumka.
- HH, Zakrevs'ka, Ya. (ред.) (2000). *Hutsul's'ki hovirky: Lihvistychni ta etnohrafichni doslidzhennya*. L'viv.
- HChZ, Hrysenko, P. Yu., & Voronych, H. V., & Doroshenko, L. I. (1999). *Hovirky Chornobyl's'koyi zony: Systemnyy opys*. Kyiv: Dovira.
- MSSH, Pipash, Yu. (2005). *Materialy do Slovnyka hutsul's'kykh hovirok (Kosivs'ka Polyana i Rosishka Rakhivs'koho r-nu Zakarpat's'koyi obl.)*. Uzhhorod.
- NRS, Shylo, H. (2008). *Naddnistryans'kyy rehional'nyy slovnyk*. L'viv.
- OTS, Vasilenko, V. K. (1902). *Sbornik Khar'kovskogo istoriko-filologicheskogo obshhestva. Opyt tolkovogo slovarja narodnoj tehniczeskoj terminologii po Poltavskoj gubernii: kustarnye promysly, sel'skoe hozrajstvo i zemledelie*. Khar'kov, 13.
- SBH, Huyvanyuk, N. V. (2005). *Slovnyk bukovyns'kykh hovirok*. Chernivtsi.
- SUHO, Avdeeva, M. T. (2008). *Slovar' ukrainskih govorov Voronezhskoj oblasti (2 t.)*. Voronezh, 1.
- SHNN, Chabanenko, V. A. (1992). *Slovnyk hovirok Nyzhn'oyi Naddnipyanshchyny*. Zaporizhzhya, 1-4.
- SZH, Arkushyn, H. L. (2000). *Slovnyk zakhidnopolis'kykh hovirok (2 t.)*. Luts'k: Vezha, 1-2.
- SLH, Pyrtay, P. S. (1980 – 1986). *Slovnyk lemivs'koyi hovirky (materialy do slovnyka)*. Ivano-Frankivs'k.

SLPP, Nykonchuk, M. V. (1985). *Sil's'kohospodars'ka leksyka pravoberezhnoho Polissya*. Kyiv: Naukova dumka.

SPH, Lysenko P. S. (1974). *Slovnnyk polis'kykh hovoriv*. Kyiv.

SUM, Slovnnyk ukrayins'koyi movy, (1970 – 1980). Kyiv: Naukova dumka, 1-11.

SUMH, Hrinchenko, B. D. (1996). *Slovar' ukrayins'koyi movy (4 t.)*. Kyiv: Leksykon, 1-4.

Correspondence: ulissaa@yandex.ru

Vitae

Juliya V. Abramyan is Post-Graduate Student at Department of Ukrainian Philology and General Linguistics, Luhansk Taras Shevchenko National University. Her research area includes the dialectology of modern Ukrainian language, especially the lexical level.

DECISION-MAKING UNDER THE CONDITIONS OF MULTIPLE CHOICE IN SIMULTANEOUS INTERPRETING

Iaroslava Balytsok

Department of Comparative Linguistics and Translation Theory and Practice, Faculty of Translators, Kyiv National Linguistic University, Kyiv, Ukraine

Available 27 October 2011

Abstract

Relevance

The problem of multiplicity of choice in simultaneous interpreting is very important in view of a number of factors. The ACTUALITY of the article consists in the fact that the number of conference interpreters required is exponentially growing while little scientific research has been conducted at present. The researchers in this field mostly concur that time factor is determinant for the entire process of simultaneous interpreting [Shveitser 1969: 137; Seleskovitch 1968: 90; Chernov 1969: 53; Gerver 1969]. On this basis A. Shiryaev conducts extensive study of "acts of interpreting" [Shiryaev 1979: 76] which results in the following time estimates: while the total time for an act of interpreting ranges from 1200 to 5000 milliseconds, it takes an interpreter about 2/3 of this time to perform the phase of orientation and making up a decision (about the syntactical, lexical and grammatical structure) – from 900 to 3600 milliseconds.

The second factor is the limited short-term memory span. H. Kohrs introduces the term of "ad hoc memory" (working, intermediate) which virtually is the "time while information is consciously and without effort fully available" [Kohrs 1977: 141]. This time is within the limit of 6-10 seconds and that is why it is of extreme importance to unburden the ad hoc memory as soon as possible by making a quick and correct decision.

Thirdly, a simultaneous interpreter constantly checks the correctness of everything he has said before and this predetermines what will be said later. And as far as "complete disambiguation is only possible at the end of the sentence" [Kohrs 1977: 141], there is never a 100% certainty that the choice taken by the interpreter is "faithful" [Korunets 2001: 391].

Purpose

For the purposes of this research it is necessary to level out the complicated multidimensional structure of the activity of simultaneous interpreter so that it becomes possible to operate with simple parameters. Theorists in simultaneous interpretation point out four stages of an "act of interpreting". The uniformity of these and their segmentation enables to analyze the act of simultaneous interpreting.

Conclusion

The problems listed above seem to be impossible for practical analyzing on the basis of simultaneous interpreting product. It shall be considered from the point of view of brain activity and therefore is the matter of psycholinguistics and psychology. Decision-making in terms of linguistics shall be studied separately from such in other professional domains of human activity: the range of choice linguistic means is less numerous and the probability of an accurate forecast is higher by far.

Perspective

Perspective of such kind of a research can lead us to reform the whole process of interpreters' training as well as the process of simultaneous interpreting itself. And bearing in mind that the latter usually takes place on the level of international and intercultural representation we understand that such reformation is of supreme importance for building peace and mutual understanding in the modern globalized world.

Research highlights

► The article dwells upon how the need for decision-making influences the efficiency, adequateness and successfulness of simultaneous interpreting. ► The combinatorial property of any language, inevitability of

transformations, synonymy of lexical units complicate the process of simultaneous interpreter's decision-making with regard of choosing the most adequate option under the conditions of limited time and urge to anticipate the forthcoming sense of the message. ► The article suggests a number of methods to cut down the number of interpretation options on the basis of approaches of the renowned Ukrainian and European scholars.

Keywords: act of interpreting, ad hoc memory, anticipation, faithful translation, transformations in translation.

References

- Vynogradov, V. V. (1948). *Sovremennyy russkiy jazyk*. Moskva.
- Korunets', I. V. (2001). *Teoriya i praktyka perekladu (aspektynyj pereklad)*. Vinnycya: "Nova Knyha".
- Maksimov, S. Ye. (2007). *Usnyj dvostoronnij pereklad (anhlijs'ka ta ukrajins'ka movy). Teoriya ta praktyka usnogo dvostoronn'oho perekladu dlya studentiv fakul'tetu perekladachiv ta fakul'tetu zaochnoho ta vechirn'oho navchannya (+2 kompakt-dysky)*. Kyiv: Lenvit.
- Maksimov, S. Ye. (2010). *Praktychnyj kurs perekladu (anhlijs'ka ta ukrajins'ka movy). Teoriya ta praktyka perekladats'koho analizu tekstu dlya studentiv fakul'tetu perekladachiv*. Kyiv: Lenvit.
- Radchuk, V. (1997). *Shho take interpretaciya? La Traduction au Seuil du XXIe Siècle*. Strasbourg-Florence-Grenade-Kyiv: Tempus-Tacis.
- Shyryaev, A. F. (1979). *Sinhronnyj perevod: Deyatel'nost' synhronnoho perevodchyka*. Moskva: Voenyzzdat.
- Gile, D. (2009). *Basic Concepts and Models for Interpreter Training*. John Benjamins Publishing Company.
- Kohrs, H. (1997). *On the Role of Memory in Simultaneous Interpreting. La Traduction au Seuil du XXIe Siècle. Histoire, Théorie*. Strasbourg-Florence-Grenade-Kyiv: Tempus-Tacis.
- Strang, B. M. H. (1968). *Modern English Structure*. London: Arnold.
- Vasylychenko, O., Maksimenko, O. (1997). *Psychological and Linguistic Problems in the Course of Training Interpreters for the Ukrainian Market. La Traduction au Seuil du XXIe Siècle. Histoire, Théorie*. Strasbourg-Florence-Grenade-Kyiv: Tempus-Tacis.

Correspondence: y.balytsok@gmail.com

Vitae

Yaroslava M. Balytsok is Graduate Student at Department of Comparative Linguistics and Translation Theory and Practice, Faculty of Translators in Kyiv National Linguistic University. Her research areas include comparative-historical and typological linguistics.

THE CONCEPT "NORM" IN ITS CORRELATION WITH THE CONCEPTS "SYSTEM OF LANGUAGE" AND "LANGUAGE PRACTICE"

Anna Bardukova

Department of Ukrainian Language and Applied Linguistics, Donetsk National University, Donetsk, Ukraine

Available 27 October 2011

Abstract

Relevance

Avalanche-like flow of new nominations, which certified in modern linguistic practice today, gives serious reasons to think about importance of new prospects for its further use. In other words, what really needs to conservation in view of the value and potential, and that you should not fix as universal or normative. In the process of evaluating something new in its feasibility in the system language and general linguistic practice can be useful a concept of "norms" as a filter of the new language material, restrictive entry mechanism to broadcast the facts of language. Understanding the principle of the norm means first of all to establish correlation between "language system – the norm – language activities", i.e. to trace all "appearance – filter – adoption" the new in a language.

Purpose

The purpose of the article is clarifying the specific conditions and mechanisms of language system movement.

Tasks

The purpose includes the following tasks:

- 1) definition of "system", "linguistic norm", "literary norm," "norm in the dialect," "innovation in language", "deviation";
- 2) setting function of norm as a regulator of the language activities of the community.

Conclusion

Language is a complex secondary semiotic system, an ordered set of subsystems, which has constantly changing in the process of implementing in language practice and experiencing the impact from the outside. This process governing linguistic (an implementation of the existing potential in the system of language features, which are fixed by finding support in the objective reality) and extra-linguistic factors. Norm is the main role, which filters the

language material and determines the language should be. Selected linguistic facts will be recorded in dictionaries of literary / dialectal language and it will become the new system norm. So there is a change in the language system.

Perspective

O.S. Melnychuk, focusing on the uneven pace and intensity of development, and divers degrees of stability of different levels of language and components' classes, which have forming these levels, and he determined the level of vocabulary and phraseology as the most dynamic. This is due to their qualitative (dependency thought the needs of opinion and the degree of sensitivity to the effects of linguistic and extra-linguistic factors) and quantitative (openness to entry of new components) characteristics. Therefore, the future research can be seen in the attraction of acquired knowledge to the study of language phraseology: in the justification of the system status, determining the types of phrases, tracing process changes or deviations from the phraseological patterns and establish the factors forming new phraseological norms of modern Ukrainian literary language.

Research highlights

► The fundamental linguistic investigations of problem "the language as a system" are analyzed in the article. ► The concepts "the system – linguistic – literary – dialectal norm", "the language innovation", "the deviation" are defined. ► The language change mechanisms and factors are fixed. ► The norm is interpreted as the system of language and the language practice link.

Keywords: the system of language, the system norm, the linguistic norm (description), the literary norm (prescription), the dialect norm, the innovation, the deviation.

References

- Bacevych, F. S. (2000). *Osnovy komunikatyvnoyi deyatolohiyi*. L'viv: LNU im. I. Franka.
- Boduen de Kurtene, Y. A. (1964). Nekotorye obshhie zamechanija o jazykovedenii i jazyke. *Zvezhyncev, V. A. Istorija jazykoznanija XIX – XX vekov v ocherkah y yzvlachenyyah (v 2 ch.)*, 1, 263-283. M.: Yzdatel'stvo "Prosveshhenye".
- Humboldt, V. fon (2000). *Izbrannye trudy po jazykoznaniju*. M.: OAO YH "Prohress".
- Yermolenko, S. Ya. (1999). Movno-estetychni znaky nacional'noyi kul'tury. *Narysy z ukrajyns'koyi slovesnosti: (stylstyka i kul'tura movy)*, 358-369. K.: Dovira.
- Yermolenko, S. Ya. (2004). Styl' individual'nyj. *Ukrayins'ka mova. Encyklopediya*, 653. K.: Vydavnytstvo "Ukrayins'ka encyklopediya" im. M.P. Bazhana.
- Zhelyeznyak, M. H. (2007). Norma v dialektakh (movna). *Ukrayins'ka mova. Encyklopediya*, 438. K.: Vydavnytstvo "Ukrayins'ka encyklopediya" im. M.P. Bazhana.
- Karpilovs'ka, Ye. (2007). Tendencyi rozvytku suchasnoho ukrajyns'koho leksykonu: chynnyky stabilizaciyi innovacij. *Ukrayins'ka mova*, 4, 3-15.
- Karpilovs'ka, Ye. (2008). Tendencyi rozvytku suchasnoho ukrajyns'koho leksykonu: chynnyky stabilizaciyi innovacij. *Ukrayins'ka mova*, 1, 24-35.
- Koseryu, Э. (2001). *Sinhronija, diahronija i istorija (problema jazykovogo izmenenija)*. M.: Jeditorial URSS. (Serija "Lingvisticheskoe nasledie XX veka").
- Leont'ev, A. A. (1965). *Slovo v rechevoj deyatel'nosti*. M.: Yzdatel'stvo "Nauka".
- Macyuk, H. P. (2002). Kodyfikacija ukrajyns'koyi movy v halyc'kykh hramatykakh pershoyi polovyny XIX st. *Avto-ref. dys. ... dokt. filol. nauk: 10.02.01 "Ukrayins'ka mova"*. Kyjiv.
- Mel'nychuk, O. S. (1981). Rozvytok movy yak real'noyi systemy. *Movoznavstvo*, 2, 22-35.
- Pylyns'kyj, M. M. (1976). *Movna norma i styl'*. K.: Naukova dumka.
- Solncev, V. M. (1971). *Jazyk kak sistemno-strukturnoe obrazovanie*. M.: Hlavnaya redakcija vostochnoj literatury izd-va "Nauka".
- Solohub, N. M. (1999). *Movnyj svit Olesya Honchara*. K.: Naukova dumka.
- Sosyur, Ferdinand de (1998). *Kurs zahal'noyi linhvistyky*. K.: OSNOVY.
- SUM, (1974). *Slovnyk ukrajyns'koyi movy (v 11-ty t.)*, 5. K.: Naukova dumka.
- Taranenko, O. O. (2004). Moda v movi. *Ukrayins'ka mova. Encyklopediya*, 366. K.: Vydavnytstvo "Ukrayins'ka encyklopediya" im. M.P. Bazhana.
- Trudnosti, (1974). *Trudnosti slovopotreblenija i varianty norm russkogo literaturnogo jazyka: Slovar'-spravochnik*. Leninhrad: Izdatel'stvo "Nauka" Leninhradskoe otdelenie.
- Shherba, L. V. (1974). O trojakom aspekte jazykovyh javlenij i ob jeksperimente v jazykoznanii. *Jazykovaja sistema i rechevaja deyatel'nost'*, 24-39. Leninhrad: Izdatel'stvo "Nauka" Leninhradskoe otdelenie.
- Yavors'ka, H. M. (2000). Preskryptyvena linhvistyka yak diskurs (metodolohichnyj, sociolinhvistychnyj, etnokul'turnyj aspekty). *Avto-ref. dys. ... dokt. filol. nauk: 10.02.15 "Zahal'ne movoznavstvo"*. Kyjiv.
- Fromkin, V. (1973). The non-anomalous nature of anomalous utterances. *E-portal: <http://www.find-docs.com/>*.

Correspondence: anna_bardukova@mail.ru

Vitae

Anna O. Bardukova is Post-Graduate Student at Department of Ukrainian Language and Applied Linguistics in Donetsk National University. Her research area includes the phraseological system of Ukrainian language.

MENTAL ATTRIBUTES OF THE CONCEPT "WOMAN" IN THE TEXTSPACE OF H. TIUTIUNNYK

Natalia Bondar

Department of Journalism, Korolenko Poltava National Pedagogical University, Poltava, Ukraine

Available 18 October 2011

Abstract

Relevance

There are concepts in the mentality of every nation that represent the basic features of an ethnic group and the main characteristics of a particular culture. According to V. Teliia, "meaning the basic concepts of culture is always greater than the conceptual content of the same linguistic nature: their understanding seemed to "stretch" around the ideographic (or thematic) field generated heteronymic primary or secondary (including phraseological) symbols "general notion" [Telyya 1996: 96]. Consideration of the concept as a structure of national consciousness, common to all members of a society, suggests that the concept should receive cultural-national "registration" [Telyya 1996: 96]. That same notion of "concept" does not have an unambiguous correctly interpreting, as the term for concerning new linguistics. In addition, the formation of gender roles in the national historiography has not been investigated that causes urgency of this work.

Purpose

The purpose of intelligence is the lexical-semantic analysis of the concept of WOMAN in the author's picture of the world by G. Tiutiunyk.

Object

The object of observation is chosen the language material of novel "Vortex".

Subject

The subject is the language tools that emphasize the analyzed psychonetycal complex.

Tasks

The purpose necessitates the following tasks: 1) to examine the idiolect content and lexical-semantic compatibility of units that represent the concept of WOMAN; 2) to identify the conceptually meaningful components of semantics of nuclear member fields that present in the work of G. Tiutiunyk; 3) to identify the cultural and national specific features of Ukrainian women.

Conclusion

In the text space of H. Tiutiunyk considered mentally-psychonetycal complex has a positive direction. Can be argued that concept in poetic structure of the text is a complex construction, which is a synthesis of the individual author's understanding of its tradition of national consumption, as well as a universal model of the world. Meaning of the word-concept is defined as a mental substance use whole variety of contexts and depends on the dominant world view of the artist. Since the writer did, based on national reality, it is not surprising that his vision concepts mentality coincides with the Ukrainian language picture of the world. G. Tiutiunyk presented the basic parameters of the concept UKRAINIAN WOMAN, describing its cultural and national specificity.

Perspective

Other basic research, mental-psychonetycal complexes available in the feature space of writer's text writer, is closely associated with the tasks and problems of Ukrainian linguoconceptology. Its purpose is to give a full analysis of the concepts of Ukrainian culture, and it's one of the most promising lines for further studying creative works of artist fascinated by the native word, mental attributes of the Ukrainian people.

Research highlights

► The article reveals the features of verbal expression and semantic content of the concept of Women in Art Gregory Tiutiunyk language.

Keywords: mentality, culture, axiology, mental-psychonetycal complex, concept, quasisubject image, woman.

References

Vezhbyckaya, A. (2001). *Ponymanye kul'tur cherez posredstvo kljuchevykh slov*. Moskva: Jazyki slavjanskoj kul'tury.
Holoborod'ko, K. Yu. (2002). Linhvistychnyj status konceptu. *Kul'tura narodov Prychernomor'ya*, 32, 27-30. Symferopol'.

- Karasik, V. Y., & Slyshkin, H. H. (2001). Lingvokul'turnyj koncept kak edinica issledovaniya. *Metodologicheskie problemy kognitivnoj lingvistiki*, 75-76. Voronezh.
- Kravchenko, I. Ye. (1993). Kozats'ka narechena. *Zaporozhci: do istoriyi kozats'koyi kul'tury*, 214-231. Kyiv.
- Kryvoshyj, O. P. (1996). Zhinka v suspil'nomu zhytti Ukrainy (druha polovyna XVI – persha polovyna XVII st.). *Dys. ... kand. istor. nauk*, 246. Zaporizhzhya.
- Levyckij, O. I. (1887). Rayna Mohylyanka, knyahinya Vishneveckaya, 10. Kyiv.
- Levyts'kyj, O. I. (1994). Sim'ya i pobut ukrajinciv u XVI st. *Na perelomi: druha polovyna XV – persha polovyna XVI st.*, 190-255. Kyiv.
- Slyshkin, H. H. (2000). *Ot teksta k simvolu: linhvokul'turnye lingvokul'turnye koncepty precedentnyh tekstov v soznanii i diskurse*, 18. Moskva.
- Telyya, V. N. (1996). *Russkaya frazeolohiya: Semanticheskij, prahmaticheskij, linhvokul'turolohicheskij aspekt*, 96. Moskva.
- TSUM, (2001). *Tlumachnyj slovnyk ukrajyn'koyi movy*. Kyiv.

Sources

Tyutyunnyk, H. M. (1990). *Vyr*. Kyiv: Radyans'ka shkola.

Correspondence: natalija-bondar@rambler.ru

Vitae

Natalia Bondar is Post-Graduate Student at Department of Journalism in Korolenko Poltava National Pedagogical University. Her research area includes the cognitive linguistics.

NOMINATION OF A PERSON RELATED TO OTHER PEOPLE IN UKRAINIAN EASTERN-STEPPE SUBDIALECTS OF SOUTHERN DONETSK REGION

Victor Dvoryankin

Department of Ukrainian Language, Mariupol State University, Mariupol, Donetsk region, Ukraine

Available 25 October 2011

Abstract

Relevance

The studying of newly created Ukrainian Eastern-steppe subdialects' vocabulary is one of the trends of modern development of home dialectology. Therefore, the linguistic studies include floral names [Frolyak 1988; Frolyak 2003], family customs lexis [Drobotenko 2001], names of clothes [Klymenko 2001; Klymenko 2010], geographical appellative lexis [Sidenko 2003], names of relationship degree [Tarasenkova 2000], and names of food [Zagnitko 2008; Zagnitko 2010]. Other lexis layers of the mentioned dialectal extent, particularly names of person's character need today the substantial systematic descriptions.

Purpose

The purpose of the paper is the lexical-semantic analysis of individual names of person concerning the relation to other people, based on the Ukrainian Eastern-steppe subdialects of Southern Donetsk region.

Conclusion

The observation over the lexis of person's characterizing concerning the relation to other people has shown that the analyzed names are mostly substantive and adjective single-word names, rarely – word-combinations and sentences. This lexis remains open to the new emotional-expressive units. It includes a lot of phonetic (incl. accentual) and word-formative variants; some of them are characteristic not only for Eastern-steppe, but also for other Ukrainian subdialects.

Perspective

The further research of studied names has broad prospects not only in synchronic aspect, but also in diachronic and areal ones.

Research highlights

► Peculiarities for character's recognition in Ukrainian Eastern-steppe language continuum have been ascertained. ► The lexical-semantic analysis of individual names of a person concerning the relation to other people on the basis of the newly created Ukrainian Eastern-steppe subdialects of Southern Donetsk region has been given.

Keywords: Ukrainian Eastern-steppe subdialects, lexical-semantic group, seme, representant, manifestant, names of person's character.

References

Drobotenko, V. Yu. (2001). Leksyka simejnykh obryadiv u hovirkakh Donechchyny. *Avto-ref. dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.01*. Donetsk.

- Zahnitko, N. (2008). Zahal'ni nazvy yizhi v skhidnostepovykh hovirkakh. *Linhvistychni studiyi*, 17, 247-252.
- Zahnitko, N. (2010). Nazvy strav z varenoho tista v donets'kykh hovirkakh. *Linhvistychni studiyi*, 21, 222-226.
- Klymenko, N. B. (2001). Nazvy odyahu v skhidnostepovykh hovirkakh Donechchyny. *Avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.01. Donets'k*.
- Klymenko, N. (2010). Nazvy odyahu dlya nih u skhidnostepovykh ukrayins'kykh hovirkakh. *Linhvistychni studiyi*, 21, 226-233.
- Sidenko, N. P. (2003). Heohrafichna apelyatyvna leksyka skhidnostepovykh hovirok Central'noyi Donechchyny. *Avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.01. Donets'k*.
- Tarasenkova, S. (2000). Nazvy osib za sporidnenistyu v donets'kykh skhidnostepovykh hovirkakh. *Linhvistychni studiyi*, 6, 268-271.
- Frolyak, L. D. (1988). Botanycheskaya leksyka ukraynskykh hovorov Severnoho Pryazov'ya. *Avtoref. dys. ... kand. fyol. nauk: 10.02.02. Kyiv*.
- Frolyak, L. D. (2003). Do pytannya pro leksychnu typolohiyu i dyferenciacyu skhidnostepovykh hovirok Donechchyny. *Visnyk Luhans'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka*, 3, 226-234.

Sources and Abbreviations

- AZP, Arkushyn, H. L. (2000). *Slovnnyk zakhidnopolis'kykh hovirok (2 t.)*. Luts'k.
- HH, Zakrevs'ka, Ya. (red.) (1997). *Hutsul's'ki hovirky: korotkyy slovnyk*. L'viv.
- DPP, Dobrol'ozha, H. (2003). *Krasne slovo – yak zoloty klyuch: postiyni narodni porivnyannya v hovirkakh Seredn'oho Polissya ta sumizhnykh terytoriy*. Zhytomyr: Volyn'.
- YR, Yevtushok, O. M. (1997). *Korotkyy slovnyk hovirok Rivnenshchyny. Vychennya leksyky hovirok Rivnenshchyny*. Rivne.
- LPH, Lysenko, P. S. (1974). *Slovnnyk polis'kykh hovoriv*. Kyiv: Naukova dumka.
- LS, Lyesnova, V. V. (1999). *Materialy do slovnyka hovirok Skhidnoyi Slobozhanshchyny: Lyudyna ta yiyi rysy*. Luhans'k: Shlyakh.
- MSBH, Prokopenko, V. A. (red.) (1971-1979). *Materialy do slovnyka bukovyns'kykh hovirok*. Chernivtsi, 1-6.
- OBH, Onyshkevych, M. Y. (1984). *Slovnnyk boykivs'kykh hovirok (2 ch.)*. Kyiv: Naukova dumka, 1.
- SP, Syz'ko, A. T. (1990). *Slovnnyk dialektnoyi leksyky hovirok sil pivdenno-skhidnoyi Poltavshchyny*. Dnipropetrovs'k: Dnipropetrovs'kyy derzhavnyy universytet.
- UFD, Uzhchenko, V. D., & Uzhchenko, D. V. (2002). *Frazeolohichnyy slovnyk skhidnoslobozhans'kykh i stepovykh hovirok Donbasu*. Luhans'k: Al'ma-mater.
- ChNN, Chabanenko, V. A. (1992). *Slovnnyk hovirok Nyzhn'oyi Naddnipyrianshchyny (4 t.)*. Zaporizhzhya.

Correspondence: filfak_mggu@mail.ru (with the reference “for Dvoryankin” in the subject).

Vitae

Victor O. Dvoryankin is Candidate of Philology, Associate Professor at Department of Ukrainian Language of Mariupol State University. His scientific interests focus on grammar and dialectology of Ukrainian language.

THE SELECT OF REFERENCE TO SELF IN THE INTERPRETATION INNER SPEECH OF WOMEN (THE LEXICAL-SEMANTIC PECULIARITIES)

Olesia Gavrylashchuk

Department of History and Culture of Ukrainian Language, Chernivtsi Yuriy Fedkovych National University, Chernivtsi, Ukraine

Available 26 October 2011

Abstract

Relevance

Modern linguistics is more frequent filled up researches about communicative acts, as exactly the purposeful going near organization of daily intercourse in all spheres of activity of man foresees the desired result from the process of communication. One of key aspects of process of intercourse there is a choice of appropriate nomination of broadcasting addressee. At the same time the personal interest grows influence of gender factor at choice language means by the participants of situation of intercourse, and also features of creation of texts by them. Actual from this point of view is a study of features of the realized selection of linguistic code (nominations of broadcasting addressee) on the stage of verbalization of linguistic experience which represents the artistically interpreted internal broadcasting in artistic texts.

Purpose

The purpose of the article is to research the artistically interpreted internal broadcasting.

Tasks

The task of the paper is to make the lexical and semantic classification of appeals of woman, in the artistically interpreted internal broadcasting and to ground reasons of such choice from a gender look.

Conclusion

Consequently, for references to self, as classification testifies, far more frequent elect the negatively painted nominations, than lexemes are with the positive loading. To such names with negative semes the group of the names belongs after the signs of age and floor. In addition, the choice of references to self (in relation to social status or national belonging) can testify not to asocialness or unpatriotism of women, but about determination of other vital priorities, such, as a construction and maintenance of relations and family.

Perspective

Author considers the research of lexical-semantic features of functioning the references to self is perspective direction of subsequent linguistic secret services in the artistically interpreted internal broadcasting of men and the comparison of choice of such names by men and women.

Research highlights

► The article deals with the peculiarities of influence of gender factor on the nomination choice of addressee that is reflected in a text of fiction. ► There is the lexical-semantic classification of the reference to self-nominations of addressee woman's speech. ► This research is analyzed on the materials of the modern Ukrainian fiction.

Keywords: reference to self-nominations, addressee nomination, speech as recorded in a text, interpreted inner indirect speech in fiction.

References

- Bacevych, F. S. (2004). *Osnovy komunikatyvnoi linhvistyky*. K.: Vydavnychyj centr "Akademiya".
- Horoshko, O. (2004). Kvantytatyvnyj aspekt hendernykh doslidzhen' u linhvistyki (sproba refleksiyi). *Ukrayins'ka mova*, 3, 67-74.
- Zaza, Yu. (2010). Spilkuvannya v situaciyi pochatku komunikatyvnoho kontaktu za nayavnosti hendernoyi opozyciyi. *Movlennyevi zhanry v mizhkul'turnij komunikaciyi*, 161-180. L'viv: PAIS.
- Kucheruk, O. (2005). Henderni osoblyvosti spilkuvannya v etyketnykh movlennyevykh sytuaciyakh. *Dyvoslovo*, 8, 56-58.
- Skab, M. S. (2003). *Prahmatyka apelyaciyi v ukrayins'kij movi*. Ruta.
- Stavyts'ka, L. (2003). Mova i stat'. *Krytyka*, 6, 29-34.

Sources

- Bahrat, L. (2002). *Zlo*. L'viv: Kal'variya.
- Zabuzhko, O. (2004). *Pol'ovi doslidzhennya z ukrayins'koho seksu*. K.: Fakt.
- Karpa, I. (2010). *Dobro i Zlo*. Kh.: Klub simejnogo dozvillya.
- Karpa, I. (2008). *Supermarket samotnosti. Perlamutrove porno*. Kh.: Klub Simejnogo Dozvillya.
- Matios, M. (2011). *Chotyry pory zhyttya*. L'viv: LA "PIRAMIDA".
- Matios, M. (2005). *Shhodennyk strachenoyi. Psykholohichna rozvidka*. L'viv: Literaturna ahenciya "Piramida".
- Povalyayeva, S. (2007). *Lyarvy. Nebo kuhnya mertvykh*. Kh.: Folio.
- SUM, (1970-1980). *Slovnnyk ukrayins'koyimovy (v 11-ty tomakh)*. K.: Nauk. dumka.
- Shejko-Medvedyeva, N. (2006). *Balamutka*. L'viv: LA "PIRAMIDA".

Correspondence: lesia.orchi@mail.ru

Vitae

Olesia D. Gavrylashchuk is Post-Graduate Student at Department of History and Culture of Ukrainian Language in Chernivtsi Yuriy Fedkovych National University. Her research area includes the linguistics of text and the theory of discourse.

THE COGNITIVE-DISCURSIVE NATURE OF DIALECTICISM

Katerina Glukhovtseva

Department of Ukrainian Philology and General Linguistics, Luhansk Taras Shevchenko National University, Luhansk, Ukraine

Available 19 October 2011

Abstract

Relevance

The relevance of this article is in that fact that in the scientific literature there are several terms for the naming lexical, accentual, phonetic (phonological), morphological, word-formative, and syntactic units those have the limited

using in a separate area. For example, there are dialectal phenomenon, dialectal feature [Dzdzzelivskyy 1966: 10; Bevzenko 1980: 33], dialectal differences [Bevzenko 1980: 177], dialecticism, regionalism, localism [Dzdzzelivskyy 1966: 13] and others. These terms are not absolute synonyms, they have differences in meaning. Usually the dialectal phenomenon (in the broad sense) is understanding as an element of the language system, which in different dialects of the same language has several correlate variants, bets [Dzdzzelivskyy 1966: 10], or has not any equivalents or functionally equivalent bets if the occurrence of this phenomenon is caused by economic, ethnographic or geographical features of a particular location [Dzdzzelivskyy 1966: 11]. In this sense, the term *dialectal phenomenon* and *dialect difference* are synonyms.

The most numerous group of dialect phenomena constitute lexical, including lexical distinguish itself (they are doublets or synonymous with literary equivalents), semantic (different from the standart literary language of words to their meaning) and ethnographism) denoting concepts of life for carriers of the dialects or dialect (specific name clothing, food, rituals, etc.) [Selivanov 2006: 126]. Until now, these concepts are not consistently differentiated, which makes the relevance of this work.

Purpose

The purpose of the research is determining the cognitive nature of ethnographism as a bearer of the ethnic and cultural information.

Conclusion

Thus, the lexical dialect phenomena, including ethnographisms, perform the text-creating function, determining the mental space, i.e. conceptual unit and accompanying background (conceptual block interpretation, associated factors as cultural background, evaluation component).

Perspective

Prospects of the further researches are in the complex studyind of functional nature of lexical dialectal phenomena in the modern Ukrainian language.

Research highlights

► The cognitive nature of ethnographism as a carrier of ethnocultural information, which can be an object of lexicology, grammar, textualism learning, was considered in the article.

Keywords: dialecticism, ethnographism, cognitive grammar, mental space, cultural background.

References

- Bevzenko, S. P. (1980). *Ukrayins'ka dialektolohiya*. Kyiv: Vyshha shkola.
- VTSSUM. (2005). *Velykyj tlumachnyj slovnyk suchasnoyi ukrayins'koyi movy*. Kyiv: VTF "Perun".
- Halych, H. H. (2010). Kognitivnaja gramatika: rannie versii i novye voprosy. *Konceptual'ni doslidzhennya v suchasnij linhvistyci*, 15-20. SPb.
- Havrylyuk, N. (2005). Suchasni proyavy zmin ta stijkosti u sferi ukrayins'kykh tradycijnykh narodnykh uyavlen'. *Etnolohiya. Fol'klorystyka. Kul'turolohiya: dop. ta povid. VI Mizhnar. konh. Ukrayinistiv*, I, 44-55. Donets'k – Kyiv: Vyd-vo Asociaciyi etnolohiv.
- Dzdzzelivskyy, J. O. (1966). *Konspekt lekcij z kursu ukrayins'koyi dialektolohiyi (Vstupni rozdily)*. Uzhhorod: Vyd-vo Uzhhorod. un-u.
- EUM, (2000). *Ukrayins'ka mova: encyklopediya*. Kyiv: Ukr. encykl.
- Zhajvoronok, V. V. (2006). *Znaky ukrayins'koyi etnokul'tury: Slovnyk-dovidnyk*. Kyiv: Dovira.
- Kovalyk, I. (2008). *Pytannya ukrayins'koho i slov'yans'koho movoznavstva. Vybrani tvory*, II. Ivano-Frankivs'k.
- Rusnak, N. O. (2009). *Linhvokohnityvni ta prahmatychni vymiry dialektnykh tekstiv bukovyns'kykh hovirok*. Chernivci: Cherniv. nac. un-t.
- Selivanova, O. (2006). *Suchasna linhvistyka: terminolohichna encyklopediya*. Poltava: Dovkillya-K.
- SUMH, (1908-1909). *Slovar' ukrayins'koyi movy*, I – II. Kyiv.
- Uzhchenko, V. D. (2003). *S'idnoukrayins'ka frazeolohiya*. Luhans'k: Al'ma-mater.
- Khobzej, N. (2002). *Hucul's'ka mifolohiya: etnolinhvistychnyj slovnyk*. L'viv.

Correspondence: oleg@vaush.net

Vitae

Katerina D. Glukhovtseva is Doctor of Philology, Professor at Department of Ukrainian Philology and General Linguistics in Luhansk Taras Shevchenko National University. Her research area includes the Ukrainian dialectology.

KEY POINTS OF QUANTITATIVE NOUNS COMBINATIVE POWER

Elvira Golovan

Department of General Linguistics and History of Language, Donetsk National University, Donetsk, Ukraine

Available 25 October 2011

Abstract

Relevance

The typology of quantitative expression, their classes in the formal logic and formal semantics, the analysis of researches where quantity is considered as conceptual category was found out fully in the paper of O.K. Kiklevich [2009]. The researches of V.M. Vovk [1986], O.V. Rahilkina and Li Su-Hen [2009] and etc. are devoted to the description of quantitative (words and word-combinations with the meaning of quantitative characteristics) in the constructions $N_1 + N_2$. So, O.V. Rahilkina analyse quantitative quantifiers (there are some subject names which call a particular subjects in an initial meaning but they can grammaticalized and to get meaning of quantity indefinite-large in the structure of a nominal genitive construction joining with another subject name) and define an extension of connecting as a marker of transfer to class of quantifiers. Extension of connecting is attended to acquirement by word of properly quantitative semantics with assessed component: *букет квітів – букет проблем*. Researcher called an "advancement" of grammaticalization criterion – there is a joining with nouns which call animate ones.

Therefore, the actual of the research is that in the linguistic research isn't determined what some words call plural of something objects (animate and unanimate, for instance, and all together), but another works aren't showed such ability.

The sources of factual material

The sources of practical material are the texts of art literature, publicism, electronic network (the materials of forums, magazines, dairies, advertising got by means of limited search in the system of Google) for instance such structures $N_1 + N_2$ with the meaning of plurality.

Purpose

The purpose of article is definition the lexical connecting of quantitative nouns.

Tasks

To achieve the purpose of the study author has solved the following tasks: 1) illustration of variants of the lexical connecting words which denote the plural objects (*бісер, букет, ворох, гроно, згряя, караван, каша, коктейль, колекція отара, табір, табун*) with the nouns which name persons, material objects and abstract concepts in the Ukrainian, Russian and English languages; 2) establishing the type complexes which can denote the quantitative nouns; 3) searching of differences between identified dictionary norm and occurrences use in speech, in particular informal; 4) identification of some differences translation of analyzed words.

Conclusion

Informal and art speech illustrate a wide connecting of the quantitative nouns. The analysis of material lets to find out some rules.

1. All the analyzing nouns can mark of complex abstract concepts. The phenomenon of personified denotation of plural is determined in art speech (but metaphorical names preserve some links with an original meaning). Obviously, that the original names of the "darkness" use for denomination as the human communities and so another complexes [Lucenko 2009: 305].

2. As for explanations of ability to joining with nouns, in particular with the animate ones, some peculiarities of development specific words and fact borrowing take into account practically. Borrowing nouns with the meanings of complexes material objects (*бісер, коктейль, колекція*) don't show tendency to call of complex people.

Perspective

The perspective of future research is establishment causes of ability nouns (namely of bar components of genitive constructions) denote metaphorically complex of animate and inanimate nouns or at the same time of the plural of animate and inanimate nouns (themselves). In the process of the research was paid attention on the history of the development of analyzing words.

Research highlights

► The analysis is revealed some specific features of collocations of animate and inanimate nouns with person, mass names and abstract nouns in the genitive coherent word-combinations ($N_1 + N_2$). ► The explanation of non-typical noun combinations in different languages (in particular, in the Ukrainian, Russian and English languages) is provided. ► The distinctions between the formal meaning based on dictionary entry and informal meaning based on everyday communication and modern fiction are drawn.

Keywords: noun, plurality, combinative power, personification, objectivation.

References

- Apresyan, Yu. D. (1974). *Leksicheskaya semantika: Sinonimicheskie sredstva jazyka*. Moskva: Nauka.
 Vovk, V. N. (1986). *Jazykovaja metafora v hudozhestvennoj rechi: Priroda vtorichnoj nominacii*. Kyiv: Naukova dumka.
 Kiklevich, A. K. (2009). *Pritjazhenie jazyka [v 3 t.]: T. 3. – Hrammaticheskie katehoriy. Sintaksis*. Olstin.
 Lucenko, N. A. (2003). *Vvedenie v lingvistiku slova*. Horlovka: Izd-vo HDPIIM.

- Lucenko, N. A. (2009). *Istorii nashih slov: diahronno-leksikologicheskije jetjudy*. Donetsk: "Veber".
- Rakhilina, E. V. (2009). Semantika leksicheskoi mnozhestvennosti v russkom jazyke. *Voprosy jazykoznanija*, 4, 13-40.
- Bilodid, I. K. ta inshi. (1971 – 1980). *Slovyk ukrajyns'koyi movy (11 t.)*. Kyiv: Naukova dumka.

Sources

- Andrusyak, I. Inakshe. *E-portal*: <http://maysterni.com/user.php?id>
- Aleksyn, A. Mimosy. *E-portal*: <http://tululu.ru/read10612/2/>
- Bahryanyj, I. Tyhrolovy. *E-portal*: <http://www.litru.ru/br/?b=89156>
- Honchar, O. Tvoya zorya. *E-portal*: http://literature-ukraine.blogspot.com/2007/07/1_7764.html
- Got'ye, T. Holuby. *E-portal*: <http://www.ukrlit.vn.ua/zaruba/biography/goty.html>
- Dmytrenko, Yu. Bilokryla doroha: Poeziyi. *E-portal*: <http://kroky.com.ua/poetry/blokryla-doroga>
- Drakon iz zazhyhalki. *E-portal*: <http://www.stihi.ru/2010/11/20/5027>
- Yeshkilev, V. (2002). *Pafos. Roman*. L'viv: Kal'variya.
- Zahrebel'nyj, P. A. Roksolana. *E-portal*:
http://www.e-reading.org.ua/bookreader.php/1000280/Zagrebel%27niii_-_Roksolana.html
- Zarnica. Herbaryj oseni. *E-portal*: <http://zarnica.diary.ru/?tag=12105>
- Zemfira. Tekst pesni «Romashki». *E-portal*: <http://www.nomorelyrics.net/ru/song/8632.html>
- Kalytko, K. M. (2007). *Isteriya: Povist', opovidannya*. Kyiv: Fakt.
- Kopteva, Y. Vostochnye bajki na russkij lad. *E-portal*: <http://www.vyaroslavle.ru/events/e11000697/>
- Kotlov, H. Vspomnyt' eto. *E-portal*: http://zhurnal.lib.ru/k/kotlow_j/8001.shtml
- Kryshhenko, V. Do kvitny na pobachennya. *E-portal*: <http://slovoprosvity.org>
- Larysa, I. Dumka poshepyky. *E-portal*: <http://www.poetryclub.com.ua/getpoem.php?id=211281>
- Lysenko, V. Zhyttypys na mezhi tysyacholit'. *E-portal*: http://1000years.uazone.net/my_news.html
- Martynyuk, S. Lysty v majbutnye. *E-portal*: <http://sergo-87.livejournal.com/110857.html>
- Nazaruk, O. Roksolyana. *E-portal*: <http://www.litru.ru/br/?b=100752&p=41>
- Nevyrazimova, N. Tvoj stekljannyj shar. *E-portal*: <http://www.nika-stihi.ru/nebo.php>
- Popova, L. Otvyty na mail.ru. *E-portal*: <http://otvet.mail.ru/question/30040606/>
- Pryvitnyj, V. Syajni vyplesky // <http://maysterni.com/publication.php?id=24155>
- Sirotkin, D. Dinamo-Akva – Lada (Tol'yatti). Zhenshiny. Chempionat Rossii. *E-portal*:
http://www.shc-kaustik.ru/aqua/aqua_011.htm
- Simonenko, V. Vyno z troyand. *E-portal*: <http://www.ukrlit.vn.ua/lib/simonenko/wine.html>
- Sinyavskij, A. D. Holos iz khora. *E-portal*: <http://tululu.ru/read65435/4/>
- Snyadanko, N. V. (2004). *Kolekciya prystrastej, abo pryhody molodoyi ukrajinky*. Kharkiv: Folio.
- Stukanov, M. Relihiyi "novoho viku" yak fenomen ta epifenomen. *E-portal*:
http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Pgn/fil/2009_23/StukanovMykola.pdf
- Sukhorukova, E. Prakticheskoe osvoinenie social'noho servisa Dabbleboard. *E-portal*:
<http://wiki.saripkro.ru/index.php>
- Fylymonov, Ye. Murashynyj lev. *E-portal*: <http://www.litru.ru/br/?b=116615>
- Filonenko, S. O. "Kolekciya cholovikiv": genderni aspekty ukrajyns'koyi ta rosijns'koyi "chyklit"-prozy (na materialy romaniv N. Snyadanko "Kolekciya prystrastej" ta M. Car'ovoyi "Moskovs'kyj beStiarij"). *E-portal*:
http://hklib.npu.edu.ua/cgi-bin/irbis64r_72ru/cgiirbis_64.exe
- Cybanev, Ju. Magnitka – "Rejndzhers", Omsk – "Pynhvynz". *E-portal*: <http://www.sovsport.ru/gazeta/article-item/104981>
- Shkurpij, G. Vohkist' vust. *E-portal*: <http://www.for.lviv.ua/showthread.php?t=3754&page=80>
- Yackiv, M. Arkhitvir. *E-portal*: http://librar.org.ua/sections_load.php
- Antonovski, A. Yarost' ili Pritcha o nuzhde. *E-portal*: <http://annaanton.livejournal.com/30550.html>
- Claudia-Hess. Forum. *E-portal*: <http://wap.mtstory.forum24.ru>
- CurlySun. Vovk. *E-portal*: <http://libra.kiev.ua/print.php>
- dikiy. Perekrestok. *E-portal*: <http://www.poetryclub.com.ua/getpoem.php?id=151070>
- ILDAR Aviacionnyj MAKS. *E-portal*: <http://www.bmwclub.ru/vb/archive/index.php/t-149108.html>
- masterfix. Kommentarii. *E-portal*: <http://h.ua/story/5/>
- pachiton. Forum. Obsuzhdajem raboty v Halereje. *E-portal*: <http://rus-scrap.ru/forum/obsuzhdaem-raboty-v-galeree/re-razdelyi/view-23.html>
- Voronoff. Komentari. *E-portal*: <http://www.pravda.com.ua/news/2009/07/9/4081907>

Correspondence: elgol@ukr.net

Vitae

Elvira O. Golovan is Post-Graduate Student at Department of General Linguistics and History of Language in Donetsk National University. Her research areas include comparative investigation of grammar (in particular morphology) in the Ukrainian, Russian and English languages.

ROLE OF PRESUPPOSITION IN THE DECODING OF IMPLICIT DISCOURSE (BASED ON UKRAINIAN, ANGLO-AMERICAN AND POLISH ILLUSTRATIVE MATERIAL)

Lubomira Hnatiuk

Department of Information Technologies and Communication, High School of Informatics and Management, Pshemyshl, Pidkarpackie province, Poland

Available 28 October 2011

Abstract

Relevance

In modern pragmatically oriented linguistics, the notion of presupposition (presumption) is considered to be one of the leading. Such famous scientists as N. Arutyunova, Y. Apresyan, F. Batsevych, T. Bulygina, A. Vezhbytska, V. Gak, D. Gordon, H.P. Grice, T. Van Dake, A. Zahnitko, O. Isers, A. Kibrik, E. Klyuyev, J. Leech, E. Paduchyeva, I. Susov, J. Sjørø and others study functional and pragmatic aspects of the subtext information, including aspects of appealing to the common knowledge and ideas about reality, life experience of co-communicators, – to presupposition. But scientists don't pay enough attention, on one hand, to the role of presupposition in the decoding the implicit information, and on the other – to demonstration of specifics of presupposition in the process of linguistic behavior in each specific case. This defines the relevance of the proposed research.

Practical value

The practical dimension is defined by the possibility of utilizing its results in a number of graduate courses on issues of communicative linguistics.

The theoretical value

The theoretical value of the executed analysis is in the enrichment of the theory of modern pragmatic linguistics with the new interpretations of communicative phenomena.

Novelty

The new thing is the characteristics of various forms of presupposition in communicative material of different languages, which determine the effectiveness of interpersonal interaction under conditions of intercultural communication.

Purpose

The purpose of the research is to examine the appearances of presupposition on illustrative material of different languages: Ukrainian, American English, and Polish.

Tasks

The purpose of the study determines the necessity to perform the following tasks: to analyze different types of presupposition; to show the difference of presuppositions from other implicit components of a message (implicate); to identify the specifics of pragmatic presuppositions compared to semantic presuppositions through comparison of the models of communicative behavior of speakers in different contexts on actual material from Ukrainian, American English, and Polish languages.

Conclusion

A context information with all types of presupposition, such as intertextual, extra-linguistic, pragmatic, as for the reference to reality, with no doubt, is crucial to understand the illocutionary forces of indirect illocutions. Otherwise, the lack of information on indirect illocutions leads to communicative deviations.

Perspective

The perspective direction for further comparative studies of different types of presupposition on material from Ukrainian, American English and Polish languages is discovering a number of national and cultural peculiarities of implicit discourse with a goal to increase efficiency of cross-cultural interpersonal communications.

Research highlights

► The article deals with the pragmatic and semantic presuppositions as implicit components of statements meaning used to indirect illocution isn't perceived as semantically anomalous or inappropriate in the context. ► The difference between two kinds of presuppositions, semantic and pragmatic, are explained in a principled way, i.e. they are of a very different nature. ► The attention is paid to presuppositions in comparison with another implicit components of an utterance (e.g. implicature).

Keywords: semantic presupposition, pragmatic presupposition, pragmatic meaning, implicature, interpersonal communication.

References

- Arutjunova, N. D. (1983). Ponjatje presuppozicii v lingvistike. *IzvestijaAN SSSR. SLYa*, 32, 1, 23-44.
 Bacevych, F. S. (2010). *Narysy z linhvistychnoyi prahmatyky*. L'viv: PAIS.
 Hnatyuk, L. (2011). Prahmatychni j funkcional'no-komunikatyvni osoblyvosti implikatury ironiyi. *Linhvistychni studiyi*, 23, 131-137. Donetsk: DonNU.

- Zahnitko, A. P. (2006). *Linhvistyka tekstu: Teoriya i praktykum. Naukovo-navchal'nyj posibnyk*. Donetsk: DonNU.
- Krasnykh, V. V. (2001). *Osnovy psikholinhvistikii teorii kommunikacii*. Moskva: Hnozys; Kuchkovo pole.
- Paducheva, E. V. (1981). Presuppozicii i drugie vidy nejeexplicitnoj informacii v predlozhenii. *NTY AN SSSR*, 11, 24-32.
- Paducheva, E. V. (1996). *Semanticheskie issledovaniya*. Moskva: "Jazyki russkoj kul'tury".
- Susov, Y. P. (2009). *Linhvistycheskaya prahmatika*. Vinnica: Nova knyha.
- Shtern, I. B. (1998). *Vybrani topiky ta leksykon suchasnoyi linhvistyky. Encyklopedychnyj slovnyk*. Kyiv: "ArtEk".
- Leech, G. (1983). *Principles of Pragmatics*. London: Longman.

Correspondence: lhniatiuk@wp.pl

Vitae

Lubomira Hnatiuk is Candidate of Philology, Lecturer of communicative linguistics, Teacher of practical course of English at Department of Information Technologies and Communication in Pshemyshl High School of Informatics and Management. Her research areas include the theory of discourse and the comparative linguistics.

ASSIMILATION OF ONYM GOOGLE BY UKRAINIAN-LANGUAGE INTERNET COMMUNICATION: GRAPHIC, SEMANTIC-PRAGMATICAL ASPECTS

Yaroslav Holodiuk

Department of Ukrainian Language, Institute of Philology, Stefanyk Prykarpattia National University, Ivano-Frankivsk, Ukraine

Available 20 October 2011

Abstract

Relevance

The Network vocabulary is actively investigated, but the development of Google-onym by Ukrainian-called Internet discourse has not been the object of special linguistic analysis, and that led to the choice of topics and its relevance.

Purpose

The purpose of the research is to analyze the mastering of the denomination Google by Ukrainian-speaking users with graphical and semantic parameters, to reveal pragmatic features of its syntagmatics.

Tasks

The implementation of the purpose provided the solution of such tasks: 1) to determine the origin of the investigated onym; 2) to analyze the mastering of denomination by Ukrainian-speaking Internet users, considering extra-linguistic factors of investigated phenomenon; 3) to study the disclosure of pragmatic features of syntagmatycal denomination Google.

Sources of factual material

Material of the research was presented by primarily available on the Internet of users' communication examples (materials of 6 Ukrainian forums, which are initiates to the various subjects). There were used about 11 electronical resources, enriched with communication themes given from Internet, 13 literary sources (including 3 British researchers works), which are dedicated to the aspects of onomastical research, and theoretical information about WAN as well.

Conclusion

As conclusion author can say that a variety of Google graphic incarnations denomination, fluctuations inits semantics and the active using by speaker in the Internet give the grounds to assert about a high degree of its mastering by Ukrainian-speaking network discourse. The analyzed denomination is structured with the help of the conceptual prototype, which is already an anchor in the consciousness of Ukrainian language: a tool, a source of information, location, counselor, supernatural beings, – and it shows the realization of its syntagmatycal potential and variability of the semantic-pragmatical expressions in contexts of the researched communications.

Perspective

In the long term study is analysis of word-forming and morphological aspects of development the onym by Ukrainian-called network users, highlighting the pragmatic characteristics of other lexical units, which common in the Internet discourse.

Research highlights

► The author of the article reveals the peculiarities of graphic manifestation of pragmatonym Google in Ukrainian-language Internet communication. ► In the work author analyses the contextual semantic and pragmatic specificity of its usage by the speakers.

Keywords: internet communication, Google, search frame.

References

- Bondarets, O. (2008). *Inoznychnye zaimstvovaniya v rechi i v jazyke: lingvosociologicheskij aspekt*. Tahanroh: Izd-vo Tahanroh. hos. ped. un-ta.
- Istoriya kompaniyi "Google". *E-portal*: <http://www.google.com/intl/uk/about/corporate/company/history.html>.
- Karpilovs'ka, Ye. (2003). Vplyv innovacij na stabil'nist' movnoyi systemy: rehulyatory systemnoyi rivnovahy. *Movoznavstvo*, 2/3, 148-158.
- Lakoff, Dzh. (2004). *Metafory, kotorymi my zhivem*. Moskva: Edytoryal URSS.
- Podol'skaya, N. (1978). *Slovar' russkoj onomasticheskoj termynolohyy*. Moskva: Nauka.
- Rusakova, E. (2010). Jazykove osmyslenie fenomena virtual'nogo prostranstva. *Vestnik Rossijskogo gosudarstvennogo universiteta im. I. Kanta*, 8, 50-84.
- Superanskaya, A. (1973). *Obshhaja teorija imeni sobstvennogo*. Moskva: Nauka.
- TMOY, (2007). *Teorija i metodika onomasticheskikh issledovaniy*. Moskva: Izd-vo LKI.
- Tacenko, N. (2009). Zasoby realizaciyi mehakonceptiv PROSTIR, ChAS, INFORMACIYa v suchasnij anhlijs'kij movi (na materialy innovacij virtual'noyi real'nosti). *Avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: spec. 10.02.04 "Hermans'ki movy"*. Kharkiv.
- Fomenko, O. (2009). Pragmatonimy-globalizmy: lingvisticheskij status i funkcional'naja specyfika. *Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk: spec. 10.02.19 "Teorija jazyka"*. Volhohrad
- OED, (2009). *Oxford English Dictionary Second Edition on CD-ROM (v. 4.0)*. Oxford: Oxford University Press.
- Talmy, L. (1996). Fictive Motion in Language and "Ception", 211-276. Cambridge: MIT Press.
- Vise, D. (2005). *The Google Story*. London: Macmillan.

Sources and Abbreviations

- VVF: Volodymyr-Volyns'kyj Forum. *E-portal*: <http://forum.volodymyr.com.ua>
- Hurtom: Forum "Hurtom". *E-portal*: <http://www.hurtom.com>
- K1: Ukrayins'kyj tyzhden'. *E-portal*: <http://www.ut.net.ua/Poll/21242>.
- K2: Do pryizdu patriarkha Vsiya Rusi... *E-portal*: <http://h.ua/story/215861>
- K3: Ukrayins'ka onlajn-spil'nota (Arhiv). *E-portal*: <http://webcommunity.org.ua/2009/12/06>
- K4: Promo-al'bom hruppy Na VidminuVid (...). *E-portal*: <http://extrakiss.ru/2865/1/a>
- K5: Kakpodnyat' PR. *E-portal*: <http://seo4you.ru/kak-podnyat-pr.html>
- LF: LitForum. *E-portal*: <http://litforum.net.ua>
- Tereveni: Forum "Tereveni". *E-portal*: <http://www.tereveni.org.ua>
- UC: Forum "UkrCentr". *E-portal*: <http://www.ukrcenter.com>
- FRM: L'viv. Forum Ridnoho Mista. *E-portal*: <http://www.misto.ridne.net>

Correspondence: numberonename@gmail.com

Vitae

Yaroslav B. Holodiuk is Post-Graduate Student at Department of Ukrainian Language in Institute of Philology of Stefanyk Prykarpattia National University. His research areas include the onomastics, the theory of discourse, including analysis of Internet discourse.

THE ADSTRAT PHENOMENA IN THE SUBDIALECTS OF ETHNIC UKRAINIANS IN POVOLZHYA

Evgenia Hopshter

Department of the Ukrainian Language, Horlivka State Pedagogic Institute of Foreign Languages, Horlivka, Donetsk region, Ukraine

Available 28 October 2011

Abstract

Relevance

In spite of indubitable value of these and other scientific work should state that the study of colonial subdialects of the Ukrainian language is not a systematic and comprehensive.

The results of empirical studies and linguistic analysis of the recitative features of ethnic Ukrainian villages Machuha and Semenivka Kikvidzynskyi district of Volgograd region in Russia can become a stage for a more thorough investigation of Ukrainian dialect speech in the Russian Federation.

Purpose

Based on the recording of live speech dialectal speakers author will attempt to clarify the effects interference influence of the Russian language on Ukrainian language-based of Povolzhya.

Conclusion

So interference features observed in the colonial subdialects of ethnic Ukrainian Russian Povolzhya are systemic in nature and occur mostly on the lexical and grammatical levels. The basis of native language saves the phonetic tier in investigated subdialects. But there is a real danger that indifference to the lives of our compatriots abroad by their continental homeland can promote complete assimilation and transformation of their Ukrainian broadcasting in adstrat – a separate linguistic system. On this threat by the fact that the vast majority dialectal speakers separate himself the Russians, and the Ukrainians.

Perspective

In the future seems promising further linguistic analysis of the ethnic Ukrainian subdialects – subdialects of the Diaspora.

Research highlights

► In the article the linguistic analysis of the subdialects of ethnic Ukrainians in villages Machukha and Semenivka of Volgograd region of the Russian Federation has been highlighted. ► The notices of the speech of the dialect speakers reflect an interferential influence of Russian language on the dialectical language – the basis of the language of the diasporers. ► It is also given many striking examples of the adstrat phenomena on the lexical, grammatical, derivative levels of the language system of the colonial dialect.

Keywords: adstrat, adstrat phenomenon, interference, lexical level, grammatical level, derivative level, phonetic level in the system of language.

References

- Belej, L. (2008). Ukrayinci ta ukrayins'ka mova na Balkanakh (Serbiya, Khorvatiya, Bosniya i Hercegovyna). *Dyvoslovo*, 8, 42-48.
- Hopshter, Ye. A. (2009). Ukrayins'ki hovirky na Volhohradshhyni. *Anklavna dialektolohiya: materialy mizhnar. nauk.-prakt. semniru, 1 hrudnya 2009 r., Horlivka*, 11-14. Horlivka: Vyd-vo HDPIIM.
- Dzdznelivs'kyj, J. (1996). Mova bachvanciv yak zasib datuvannya yavyskh lemkiivs'koho dialektu. *Rusnacy. Rusyny 1745-1995: Pryselyenye j zhyvot Runacokh u Bakchi Srymu i Slavoniyi 1745-1995*. Novyj Sad.
- Zhylko, F. T. (1966). *Narysy z dialektolohiyi ukrayins'koyi movy*. Kyiv: Radyans'ka shkola.
- Moskalenko, L. (2008). Ukrayinci j ukrayins'ka mova na Kubani. *Dyvoslovo*, 2, 47-53.
- Tokar, T. Ya. (1972). Ukrayins'ki poselennya v Yuhoslaviyi i vyvchennya jikh hovoriv. *Pytannya ukrayins'koyi dialektolohiyi i mizhmovnykh (mizhdialektykh) kontaktiv*, 86-89. Dnipropetrovs'k.
- Synel'nykova, V. (2005). Politychni ta ekonomichna peredumovy poyavy ukrayins'kykh poselen' u povolz'kykh stepakh u XVI-XIX stolittiyakh. *Narodna tvorchist' ta etnografya*, 3, 100-104.
- Suchasnyj, (2006). *Suchasnyj slovnyk Tinshomovnykh sliv*. K.: Dovira.

Corresponding author. Present address: 38 Vynohradna St., 17, pgt. Panteleymonivka, Horlivka, Donetsk region, 84695, Ukraine. Tel.: + 38 095 365 45 42.

Vitae

Eugene A. Hopshter is Candidate of Pedagogy, Associate Professor at Department of Ukrainian language in Horlivka State Pedagogic Institute of Foreign Languages. Her research area includes the Ukrainian dialectology.

CONCEPTS YOUTH AND OLD AGE IN UKRAINIAN LANGUAGE (BASED ON PAREMIAS)

Valentina Kalko

Department of Ukrainian Linguistics and Applied Linguistics, Cherkasy Bogdan Khmelnytsky National University, Cherkassy, Ukraine

Available 20 October 2011

Abstract

Relevance

Traditionally, the language of paremias are modeled by using a special metalanguage that didn't excluded their figurative and lexical specificity, the relationship of phenomena, association with processes of communication and so on. The structural paremiology that began to develop rapidly in the late 60s, "changed the frozen of idea of paremias, identified the rightful place of the genre in the model of world, penetrated into its interior, formal and semantic structure" [Civ'jan 1984: 11]. The alloy of structural linguistics and semiotics is was the methodological basis of structural paremiology (see [Permyakov 1970; 1988]). However the linguocultural approach to modeling and

explanation texts of paremias can enrich the established research of tradition of new data. Typical images that form the conceptual structure units of paremias, functioning in their content of symbols, standards of belief, – it's the result of collective internally reflective of experience of ethnicity. Reflecting the characteristics of ethnic worldview, figurative meaning proverb can serve as a key for the national and cultural interpretation. There were social and life experience of the people accumulated and developed for centuries in a historically variable environment. It is because of these characteristics, it is important to note that the most of linguists are qualify as proverbs linguistic clichés, believing that it fixes in the form of language typical relation of reality and a sign of some situations.

Modern linguistic researches are provided interdisciplinary integration, because without the conceptual foundations of philosophy, psychology, sociology, cultural studies, and other sciences of mechanisms of functioning of language is will modeled abstractly. The author considers the one of the promising areas such construction of synthesis of linguistic, culturology and paremiology that also leads to the relevance of this study.

Purpose

The purpose of this article is the complex analysis of the linguocultural presentation of the concepts YOUTH and OLD AGE in Ukrainian fund of paremias.

Conclusion

In the Ukrainian paremias world picture the opposition "young / old" is universal, because it is the one of the oldest semantic and pragmatic contrasting and it implements an idea for the the beginning and the end, the strength and the weakness, the growth and the reducing others. The evaluative continuum "youth – old age" is widely represented in the proverbs and sayings, moreover the first component has a positive connotation (beauty, health, strength, energy, perspective), and the second – negative one (illness, helplessness, weakness, stupidity). The author can conclude that the investigated material represents the polar assessment of language as youth so old age. The units of paremias are based on the typical reanalyzed of the variety of life situations, they are reflect the variable of specificity evaluation preferences, norms and stereotypes of behavior about youth and old age and characterize the detail these phenomena from different angles. Thus, the proverb are common that stated the external manifestations of youth and old age, mental and emotional changes in these age periods and reflect the importance of labor and spiritual experience of elderly people. For the Ukrainian linguoculture the paremias that are inherently didactic settings and teachings younger generation's attitude to older people, are characteristic.

Perspective

The linguocultural approach to the study of verbal content of one of the Ukrainian ethnos key concepts are proposed opens new perspectives for a complex description of the world naive picture, based on the paremias.

Research highlights

► The article analyzes the peculiarities of language representation of the concepts YOUTH and OLD AGE in Ukrainian paremias. ► This work provides an explication of basic laws of its verbalization as well as the dominant features characterizing the youth and old age.

Keywords: verbalization, concept, paremia, age, youth, old age.

References

- Dem'jankov, V. Z. (1994). Kognitivnaja lingvistika kak raznovidnost' interpretirujushhego pohoda. *Voprosy jazykoznanija*, 4, 17-33.
- Krjuchkova, N. V. (2006). Koncept "molodost'" v politicheskom diskurse. *III Mezhdunarodnye Bodujenovskie chtenija: I. A. Bodujen de Kurtenje i sovremennye problemy teoreticheskogo i prikladnogo jazykoznanija (Kazan', 23-25 maja 2006 g.): trudy i materialy (v 2 t.), 1*, 86-88. Kazan': Izdatel'stvo Kazanskogo universiteta.
- Kolesov, V. V. (1986). *Mir cheloveka v slove Drevnej Rusi*. Leningrad: Izdatel'stvo Leningradskogo universiteta.
- Levin, Ju. I. (1984). Proverbial'noe prostranstvo. *Paremiologicheskie issledovanija*, 108-126. Moskva: Nauka.
- Permjakov, G. L. (1988). *Osnovy strukturnoj paremiologii*, 222-231. Moskva: Nauka.
- Permjakov, G. L. (1970). Ot pogovorki do skazki: (Zametki po obshej teorii klishe). Moskva: Nauka.
- Rudakova, O. I. (2007). Koncepty "molodost'" i "starost'" kak dinamicheskie javlenija (na materiale slovoobrazovanija). *Vestnik Stavropol'skogo gosudarstvennogo universiteta. Filologicheskie nauki*, 51, 247-252.
- Stepanov, Ju. S. (1997). *Konstanty. Slovar' russkoj kul'tury. Opyt issledovanija*. Moskva: Jazyki russkoj kul'tury.
- Telija, V. N. (1996). *Russkaja frazeologija. Sematicheskij, pragmaticheskij i lingvokul'turogicheskij aspekty*. Moskva: Jazyki russkoj kul'tury.
- Civ'jan, T. V. (1984). Predislovie. *Paremiologicheskie issledovanija*, 7-13. Moskva: Nauka.
- Selivanova, O. O. (2004). *Narysy z ukrajins'koy frazeolohiyi (psykhokohnityvnyj ta etnokul'turnyj aspekty)*. Kyiv-Cherkasy: Brama.

Sources and Abbreviations

- P-90 (1990). *Prysliv'ya ta prykazky: Lyudyna. Rodynnje zhyttja. Rysy kharakteru*. Kyiv: Naukova dumka.
- P-89 (1989). *Prysliv'ya ta prykazky: Pryroda. Hospodars'ka diyal'nist'*. Kyiv: Naukova dumka.
- N (1993). *Ukrajins'ki prysliv'ya i take inshe*. Kyiv: Lybid'.

Correspondence: mkalko@ukr.net

Vitae

Valentina V. Kalko is Candidate of Philology, Associate Professor at Department of Ukrainian Linguistics and Applied Linguistics in Cherkasy Bogdan Khmelnytsky National University. Scopes of her scientific interests are cognitive linguistics and theory of discourse.

SPEECH GENRE "INTERVIEW": QUALIFYING INDICATIONS AND INTERPRETATIVE ASPECT
Tatyana Kitayeva

Department of Ukrainian Language and Applied Linguistics, Donetsk National University, Donetsk, Ukraine

Available 31 October 2011

Abstract

Relevance

Today one of the hallmarks of modern linguistics are considered the rapid development of cognitive and functionality-communicative researches within of which the study of "own" processes of language and a variety of spiritual, psychological, social and other expressions of a man who constantly "lives in the language" are combined organically. At the same time the more fully the sections of communicative direction of researches, its main categories, methods of analysis and so on are remaining directly are not delineated. In particular, the aspects which relating to the linguistic code of the communication process are among the least studied.

In the article makes the attempt to examine the essence of the speech genre concept, trends and directions in their research and to establish of their typical characteristics.

The relevance of the article is caused of the problem by a detailed study of speech genres and definition their communication characteristics.

Purpose

The purpose of this research is to study of the speech genre "interview" in the system forms of genre.

Tasks

The implementation of the purpose provided the solution of such tasks: 1) to analyze the typology of approaches to the definition of speech genres; 2) to provide the universal classification of speech genres for the basic criteria; 3) to allocate the constructive features of speech genre of interview during its analysis.

The theoretical value

The theoretical value is in general attempts to select constructive features of speech genre "interview."

The practical value

The practical value is determined by the possibility of using of the received results in the educational and research activities, particularly in teaching such subjects as "Basics of Discourse," "Fundamentals of speech activity," "Stylistics" and so on.

Conclusion

The results of the research suggest that speech genre of interview have certain of constructive features, namely: communicative goal, concept of the author and addressee, the content resources of the action, setting the language of implementation. Some terminological designations of speech genre are offered in the theory of speech communication. That is why the speech genre are defined as thematically and compositionally executed unit of language, which is characterized by specific content and intention-pragmatic features.

Perspective

The further study of speech genre interview in terms of communicative strategies employed by the author, and the use of research results in teaching and research activities are perspective.

Research highlights

► Typology of views on the term "speech genre" is traced. ► Speech genres classifications are analyzed and structural features of speech genre "interview" are determined. ► At the same time characteristics of speech genre "interview" are commented on a concrete example.

Keywords: speech genre, interview, addressee, addresser.

References

- Bacevych, F. S. (2003). *Narysy z komunikatyvnoyi linhvistyky*. L'viv: Vydavnychyj centr LNU im. Ivana Franka.
Bacevych, F. S. (2004). *Osnovy komunikatyvnoyi linhvistyky*. K.: Vydavnychyj centr "Akademiya".
Vakurov, V. N., & Kohtev, N. N., & Solganik, G. Ja. (1978). *Stilistika gazetnih zhanrov*. M.: Vyssh. shkola.
Zahnitko, A.P., & Shhukina, I. A. (2008). *Velykyj tlumachnyj slovnyk. Suchasna ukrayins'ka mova*. Donetsk: TOV VKF "BAO".
Kim, M. N. (2004). *Zhanry sovremennoj zhurnalistiki*. SPb.: Izd-vo Mihajlova V.A.

- Selivanova, O. O. (2006). *Suchasna linhvistyka: terminolohichna encyklopediya*. Poltava: Dovkillya – K.
 Selivanova, O.O. (2008). *Suchasna linhvistyka: napryamy ta problemy*. Poltava: Dovkillya – K.
 Selivanova, O.O. (2011). *Osnovy teoriiy movnoyi komunikaciyi*. Cherkasy: Vydavnytstvo Chabanenko Yu. A.

Sources

Internet-hazeta ForUm. *E-portal*: www.for-ua.com (vid 17 zhovtnya 2011 r.).

Correspondence: t.m.kitaeva@gmail.com

Vitae

Tatyana M. Kitayeva is Candidate for a Degree at Department of Ukrainian Language and Applied Linguistics in Donetsk National University. Her research area includes the communicative grammar.

ON THE TYPICAL SUCCESSIVE LINK MANIFESTATIONS AS THE COHESION MEANS IN ENGLISH AND UKRAINIAN LANGUAGES

Mykola Kobzev

Department of Ukrainian Language and Applied Linguistics, Donetsk National University, Donetsk, Ukraine

Available 21 October 2011

Abstract

Relevance

The special interest to the prosaic text is characteristic for the linguistics of the recent decades. Such text can be defined through the categories of integrity and cohesion, which are typical for any text. The most scientific papers consider the integrity, which appears partially in connection between the coherence and cohesion, to be the axiom [Leontiev 1976: 62]. The concept of cohesion is inextricably connected with the collateral and successive link in the text.

The topic of the study is relevant, because the text linguistics problems taking part in making the prosaic text coherent and connected with studying of the typical manifestations of successive link, which are studied nowadays, are considered in it [Sereda 1984: 12-13]. Such typical manifestations are repetitions, which are actively used in prosaic speech. There are a lot of papers in scientific literature, which deal with the studying of the repetitions used in different functional styles [Sokolova 2002; Yaremenko 2003; Zhuk 2004]. The special attention is paid to the quantitative and structural characteristic of the repetition use in the literary works. The number of studies is aimed at the individual types of repetitions, particularly: the distant repetition [Zmievska 1978]; the syntactic parallelism [Maltsev 1970]; the repetition in syntactic convergences [Malchenko 1975]. The illocutionary modality in the repetition structure [Kyslovska 1975] is also studied; the repetition is considered as the means of emphasis [Sushchinskyi 1991], of semantic cohesion [Synytsya 1994], as the style formative means in different types and genres of speech [Holovkina 1964], as the expression means of the author's modality and pragmatic purpose of the text [Pyshna 1996].

Purpose

The purpose of the paper is to determine the successive link as the cohesion manifestation, which is based upon repetition, in the prosaic speech in English and Ukrainian languages. As a result of the analysis, the typical manifestations occupying a certain fixed position in micro- and macro-structure of the text, which are considered in the paper as different means of cohesion, have been determined.

Conclusion

Therefore it can be concluded, that the successive link is fundamental in cohesion formation. The typical manifestations of such link being observed in prosaic texts in English and Ukrainian appear to be the cohesion manifestation, which serves as the most important text formative category. The different types of repetitions, including the semantic, contextual-synonymic, contact, distant, prevailing types, reveal the matter of cohesion, which is implemented by the lexical, grammatical, semantic means at the formal level. The prosaic text is a text, in which the successive link makes up an integral, informative-pithy and semantic-syntactic structure.

Perspective

The perspective of further studying can be observed along with the above-mentioned in this research, therefore the whole complex of questions concerning the problem of contextual synonymy cannot be fully considered within one paper. The discussed questions appear to be relevant for the studying of the internal textual status of the nomination units, which are implemented in prosaic text as the contextual synonyms and need a special attention in the contrastive linguistics.

Research highlights

► The article deals with the typical successive link manifestations of the prosaic text, in particular, with providing of prosaic text cohesion in English and Ukrainian languages. ► The author pays a special attention to the

contextual synonymy as one of the main means of successive link, which provides the thematic development and the prosaic text cohesion achievement.

Keywords: successive link, cohesion, synonymy, repetition.

References

- Bellert, I. (1978). Ob odnom uslovii svjaznosti teksta. *Lingvistika teksta*, 8, 172-208.
- Golovkina, N. T. (1964). Povtor kak stilisticheskoe sredstvo v razlichnyh vidah i zhanrah rechi. *Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk: 10.02.04 "Germanskije jazyki"*. Moskva.
- Zhuk, T. V. (2004). Leksychnyj ta syntaksychnyj povtor v ukrajins'kij narodnij tvorčnosti (na materialii ukrajins'kykh narodnykh kazok). *Dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.01*. Nizhyn.
- Zahnitko, A. P. (2011). Teoretychna hramatyka suchasnoji ukrajins'koyi movy. *Morfologhiya. Syntaksys*. Donets'k: TOV "VKF "BAO".
- Zmievs'kaja, N. A. (1978). Lingvostilisticheskie osobennosti distantnogo povtora i ego rol' v organizacii teksta. *Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk: 10.02.04 «Germanskije jazyki»*. Moskva.
- Kislovskaja, E. N. (1975). Pobuditel'naja modal'nost' v strukture povtora (na materiale sovremennogo anglijskogo jazyka). *Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk: 10.02.04 "Germanskije jazyki"*. Moskva.
- Kozhevnikova, K. (1979). *Ob aspektah svjaznosti v tekste kak celom*. Moskva.
- Kolshanskij, G. V. (1974). O smyslovoj strukture teksta. *Lingvistika teksta*, 1, 140-142.
- Lavysh, M. A. (1978). Organizacija leksiki malogo prozaicheskogo teksta. *Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk: 10.02.04 "Germanskije jazyki"*. Minsk.
- Leont'ev, A. A. (1976). Priznaki svjaznosti i cel'nosti teksta. *Sb. nauchn. tr. MGPIIJa im. M. Toreza*, 103, 60-70.
- Mal'cev, V. A. (1976). Parallelizm, ego svjazi s povtorom i rol' v organizacii hudozhestvennogo teksta. *Romanskoe i germanskoe jazykoznanie*, 6, 128-140.
- Mal'chenko, A. A. (1975). Povtor v sintaksicheskijh konvergencijah. *Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk: 10.02.04 "Germanskije jazyki"*. Minsk.
- Moskal'skaja, O. M. (1981). *Grammatika teksta*. Moskva: Vyssh. shkola.
- Ol'shanskij, I. G. (1974). Tekst kak edinstvo jelementov i odnoshenij. *Lingvistika teksta*, 1, 209-211.
- Panarina, V. G. (1983). Semanticheskaja organizacija hudozhestvennogo prozaicheskogo teksta: (na materiale korotkogo rasskaza sovrem. nemeckojazychnoj hudozh. prozy). *Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk: 10.02.04 "Germanskije jazyki"*. L'vov.
- Pechke, H. (1978). *Reshenie kommunikativnyh zadach i ponjatie "tema"*. Kiev.
- Pyshnaja, L. M. (1996). Povtory kak sredstvo vyrazhenija avtorskoj modal'nosti i pragmaticheskoi ustanovki teksta. *Dis. ... kand. filol. nauk: 10.02.04*. Dnepropetrovsk.
- Synycya, I. A. (1994). Leksychnyj povtor yak zasib realizaciyi zv'yaznosti tekstu. *Movoznavstvo*, 2/3, 56-60.
- Sereda, L. M. (1984). Funkcionirovanie leksiko-tematicheskijh grupp v strukture anglijskogo korotkogo rasskaza. *Dis. ... kand. filol. nauk: 10.02.04*. Moskva.
- Sljusareva, N. A. (1981). *Problemy funkcional'nogo sintaksisa sovremennogo anglijskogo jazyka*. Moskva: Nauka.
- Sokolova, I. V. (2002). Prahmatyko-komunikativni kharakterystyky katehoriyi povtoru v tekstakh-anonsakh. *Dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.04*. Sumy.
- Sushhinskij, I. I. (1991). Kommunikativno-pragmaticheskaja kategorija "akcentirovanie" i sredstva ee realizacii v sovremennom nemeckom jazyke). *Avtoref. dis. ... dok. filol. nauk: 10.02.04 "Germanskije jazyki"*. Moskva.
- Chernuhina, I. Ja. (1984). *Jelementy organizacii hudozhestvennogo teksta*. Voronezh: Izd-vo Voronezh. un-ta.
- Yaremenko, N. V. (2003). Proza Yu. Yanovs'koho, O. Dovzhenka, O. Honchara seredyny XX stolittya: intensyfikacija obraznosti zasobom povtoru. *Dys. ... kand. filol. nauk: 10.01.01*. Dnipropetrovsk.
- Agricola, E. (1970). Textstruktur aus linguistischer Sicht. *Wissenschaftliche Zeitschrift der pädagogischen Hochschule*, 2.
- Hartmann, P. (1968). Zum Begriff des sprachlichen Zeichens. *Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung*, 3-4.
- Harweg, R. (1968). *Pronomina und Textkonstitution*. München: W. Fink.
- Pfütze, M. (1970). Ein Beitrag zu einer funktionalen Textlinguistik. *Sprachpflege*, 3.

Sources

- Vrublevs'kyj, V. (1997). *Pryhody lejtenanta Solovejchyka*. Kyiv.
- Holsuorsi, D. (1981). *Novely*. Moskva.
- Khvyl'ovyj, M. (2003). *Vybrani tvory*. Kharkiv.
- Shnajder, V. (1997). *Zapysky sil's'koho yevreya*. Kyiv.
- Dickens, Ch. (1961). *Selected stories*. M.
- Galsworthy, J. (1961). *Selected stories*. M.
- Green, G. (1961). *Selected stories*. M.
- Henry, O. (1961). *Selected stories*. M.

Correspondence: nicksong@mail.ru

Vitae

Mykola V. Kobzev is Post-Graduate Student of Department of Ukrainian Language and Applied Linguistics in Donetsk National University. His research area includes the comparative grammar.

LINGUISTIC ASPECTS OF THE RESEARCH OF PROVERBS AND SAYINGS

Zoriana Kotsiuba

Department of Germanic Languages and Translation Studies, Drohobych Ivan Franko National Pedagogical University, Lviv, Ukraine

Available 24 October 2011

Abstract

Relevance

The paremias have been studied comprehensively in traditional linguistic, paremiologic, and folklore studies for decades, that has resulted in hundreds of papers which highlight the features of the structure, semantics, stylistics, and functioning paremias on different languages basics. However, the status of proverbs and sayings as objects of linguistic study is not found out quite yet.

Purpose

The purpose of research is to analyze traditional and contemporary approaches to the consideration of multilingual paremias.

Tasks

The purpose of the article makes the following tasks: 1) to consider various aspects and areas of linguistic study of proverbs and sayings, and 2) to trace the problems of linguistic and cultural analysis paremias in languages of the European area, in particular within the universal and national search in the traditional texts of popular culture.

Conclusion

Multilingual proverbs and sayings are not a set of separate units. It is not a system of units, which are carriers of certain grammatical, logical-semiotic or substantive grounds on which they fall. It is a system of units in which positional and logical relationships acquire a spatial character. An understanding of paremias as a "connectivity", on the one hand, conventionally embedded in mathematical understanding of topological and metric spaces. Y. Levin notes that "there are large numbers of proverbs where not only the "topology" is set (we distinguish "close" adage of "distant"), but also "metric" (or rather "quasi-metric", because "when we distinguish more or less close saying, we don't know how to measure the distance between them)" [Levin 1984: 109]. Topological and metric properties of proverbial space in linguistics are described by synonymic, antonymic, and homonymic fundamental relations. On the other hand, paremias "psaceness" is the result of universality of a significant part of multilingual proverbs and sayings, in which first general cultural stereotypes of consciousness have been verbalized on a broad idioethnic background that indicates the absence of a clear ethno-cultural worldview determination and its emphasis due to nationally, in which shows the individual image of each culture.

Perspective

Contemporary approaches to the scientific interpretation of the traditional objects of linguistic studies open new perspectives for the study of proverbs and sayings in some languages as well as in interlingual comparison with including extra-lingual data and allow to reach some linguistic, cultural and ethnic conclusions.

Research highlights

► The article focuses on the examination of various aspects and tendencies in the linguistic research of proverbs and sayings. ► The problems of the linguocultural analysis of European proverbial corpora are traced, in particular within the research of national and universal in traditional texts of folk culture.

Keywords: proverb, saying, linguistics, paremiology, lingual consciousness, common consciousness.

References

- Alefrenko, M. F. (1987). *Teoretychni pytannya frazeolohiyi*. Kharkiv: Vyd-vo pry Kharkiv's'komu derzh. un-ti "Vyshha shkola".
- Alpatov, V. M. (1993). Ob antropocentrichnom i sistemocentrichnom podhode k jazyku. *Voprosy jazykoznanija*, 3, 15-27.
- Anikin, V. P. (1965). Ob internacional'nom i nacional'nom izuchenii poslovic. *Proverbium(Helsinki)*, 2, 27-31.
- Barli, N. (1984). Strukturnyj podhod k poslovice i maksime. *Paremiologicheskie issledovanija*, 126-148. Moskva: Gl. red. vostochnoj l-ry.

- Blagova, G. F. (2000). *Poslovica i zhizn': Lichnyj fond russkih poslovic v istoriko-fol'kloristicheskoy retrospektive*. Moskva: Izd. firma "Vostochn. literatura" RAN.
- Bochina, T. G. (2002). *Stilistika kontrasta: Ocherki po jazyku russkih poslovic*. Kazan': Izd-vo Kazan. un-ta.
- Velychko, S. I. (1996). Frazeolohizmy-prysliv'ya yak konstytuenty funkcional'no-semantychnoho polya sponukannya v suchasnyj nimec'kij movi. *Avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.04*. Kyyivs'kyj linhv. un-t. Kyyiv.
- Vorkachev, S. G. (2001). Lingvokul'turologija, jazykovaja lichnost', koncept: stanovlenie antropocentricheskoy paradigmy v jazykoznanii. *Filologicheskie nauki*, 1, 64-72.
- Holubovs'ka, I. O. (2004). *Etnichni osoblyvosti movnykh kartyn svitu*. Kyyiv: Lohos.
- Dandis, A. (1978). O strukture poslovicy. *Paremiologicheskij sbornik: Poslovica. Zagadka: Struktura, smysl, tekst*, 13-34. Moskva: Nauka.
- Yermolenko, S. S. (2006). *Movne modelyuvannya dijsnosti i znakova struktura movnykh odynts'*. Kyyiv: Vyd. dim Dmytra Buraho.
- Zhajvoronok, V. V. (2001). Ukrayins'ka etnolinhvistyka: deyaki aspekty doslidzhen'. *Movoznavstvo*, 5, 48-63.
- Kis", R. (2002). *Mova, dumka i kul'turna real'nist' (vid Oleksandra Potebni do hipotezy movnoho relyatyvizmu)*. L'viv: Litopys.
- Kokare, Je. (1968). Paralleli v latyshskih, litovskih i rus'kih poslovicah i pogovorkah. *Fol'klor baltskih narodov*, 227-278. Riga: Zinatne.
- Kokare, Je. (1978). *Internacional'noe i nacional'noe v latyshskih poslovicah i pogovorkah*. Riga: Zinatne.
- Koren", O. V. (2000). Systemno-funcional'ni osoblyvosti anhlijs'kykh prysliv'yiv. *Avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.04*. Kharkiv. nac. un-t im. V. N. Karazina. Kharkiv.
- Kocyuba, Z. H. (2010). *Refleksiya pobutovoyi svidomosti v riznomovnomu proverbial'nomu prostori (vid universal'noho do nacional'noho)*. L'viv: DP "Vydavnychyj dim "Ukrpol".
- Krikmann, A. A. (1978). Nekotorye aspekty semanticheskoy neopredelennosti poslovicy. *Paremiologicheskij sbornik: Poslovica. Zagadka: Struktura, smysl, tekst*, 82-104. Moskva: Nauka.
- Krikmann, A. A. (1984). Opyt ob'jasnenija nekotorykh semanticheskikh mehanizmov poslovicy. *Paremiologicheskie issledovanija*, 149-178. Moskva: Gl. red. vostochnoj l-ry.
- Kuznecov, A. M. (2000). Kognitologija, «antropocentrizm», «jazykovaja kartina mira» i problemy issledovanija leksicheskoy semantiki. *Jetnokul'turnaja specifika rechevoj dejatel'nosti: sb. obzorov*, 8-22. Moskva: INION RAN.
- Levin, Ju. I. (1984). Proverbial'noe prostranstvo. *Paremiologicheskie issledovanija*, 108-126. Moskva: Gl. red. vostochnoj l-ry.
- Merzlikina, O. V. (2001). Komunikativno-prahmatychnyj aspekt funkcionuvannya prysliv'yiv u khudozhnikh tekstakh (na materialy tvoriv M. Servantesa). *Avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.05*. Kyyiv. linhv. universytet. Kyyiv.
- Mokienko, V. M. (1982). K razgranicheniju geneticheskikh i tipologicheskikh svjazej slavjanskoj pogovorki. *Sovremennye slavjanskije kul'tury: razvitie, vzaimodejstvie, mezhdunarodnyj kontekst: materialy Mezhdunar. konf. JuNESKO*, 364-369. Kijev: Naukova dumka.
- Nakonechna, O. I. (1997). Katehoriya ob'yektivnoyi modal'nosti v ukrayins'kykh prysliv'yakh i prykazkakh. *Avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.01*. NAN Ukrayiny, Instytut ukr. movy. Kyyiv.
- Nikolaeva, T. M. (1995). Obobshhennoe, konkretnoe i neopredelennoe v paremii. *Malye formy fol'klora: sb. statej pamjati G. L. Permjakova*, 311-324. Moskva: Vostochnaja l-ra, RAN.
- Nikolaeva, T. M. (1995). «Modeli mira» v grammatike paremij. *Filologicheskij sbornik (k 100-letiju so dnja rozhdenija akad. V. V. Vinogradova)*, 316-325. Moskva: In-trus. jaz. im. V. V. Vinogradova RAN.
- Paducheva, E. V. (1984). O semanticheskikh svjzjah mezhdru basnej i ee moral'ju (na materiale basen Jezopa). *Paremiologicheskie issledovanija*, 223-251. Moskva: Gl. red. vostochnoj l-ry.
- Pashen'ko, N. L. (1996). Funkciyi ukrayins'kykh narodnykh prysliv'yiv ta prykazok v istorychnykh povistyakh Bohdana Lepkoho. *Mova ta styl' ukrayins'koho fol'kloru: zb. nauk. prats'*, 123-127. Kyyiv: IZMN.
- Permjakov, G. L. (2001). Grammatika poslovichnoj mudrosti. *Poslovicy i pogovorki narodov Vostoka*, 9-60. Moskva: Labirint.
- Pyrohov, V. L. (2003). Struktura i semantika paremijnykh odynts' yapons'koyi, anhlijs'koyi, ukrayins'koyi ta rosij's'koyi mov: typolohichnyj ta linhvokul'turolohichnyj aspekty. *Avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.17*. Kyyiv. nac. linhv. un-t. Kyyiv.
- Prutchykova, V. V. (2003). Semantyko-funcional'ni osoblyvosti nimec'kykh vysloven'-prysliv'yiv. *Avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.04*. Kharkiv. nac. un-t imeni V. N. Karazina. Kharkiv.
- Radziyevs'ka, T. V. (2003). Pro odyn iz rakursiv antropocentrychnoyi paradyhmy suchasnoho movoznavstva. *Slov'yans'kyj visnyk*, 4, 97-101.
- Savvina, E. N. (1984). O transformacijah klishirovannykh vyrazhenij v rechi. *Paremiologicheskie issledovanija*, 220-222. Moskva: Gl. red. vostochnoj l-ry.
- Sadova, H. Yu. (2006). Semantyko-syntaksychna orhanizacija komparatyvnykh paremij. *Avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.02*. In-t movozn-va im. O. O. Potebni NAN Ukrayiny. Kyyiv.
- Seljanina, L. I. (1970). Varianty poslovic anglijskogo jazyka. *Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk: 10.02.04*. MGPI im. V. I. Lenina. Moskva.

SLT, Yermolenko, S. Ya., & Bybyk, S. P., & Todor, O. H. (2001). *Ukrayins'ka mova. Korotkyj tlumachnyj slovnyk lnhvistychnykh terminiv*. Kyiv: Lybid'.

Snitko, E. S. (2003). Jętnicheskie kul'tury v zerkale jazyka. *Mova i kul'tura*, 6, 5-10. Kyiv: Vid. dim Dmitra Burago.

Tarlanov, Z. K. (1982). *Očerki po sintaksisu russkih poslovic*. Leningrad: Izd-vo LGU.

Tijttanen, T. Je. (1985). Jazykovyj aforizm kak mirovozzrencheskoe otrazhenie bytija obydenym soznaniem. *Avtoref. diss. ... kand. filos. nauk: 09.00.01*. Ural's'k. gos. un-t im. A. M. Gor'kogo. Sverdlovsk.

Grigas, K. (1974). Der syntaktische Aspekt bei der vergleichenden Forschung der Sprichwörter. *Proverbium*, 23, 14-19.

Grigas, K. (2000). Einige Probleme der modernen Parömiographie und Parömiologie. *Acta Ethnographia Hungarica*, 45, 365-369.

Mieder, W. (2005). American Proverbs as International, National and Global Phenomenon. Patarlės fenomenas: Tarptautiškumas ir tautiškumas. Prof. habil. dr. K. Grigo (1924 – 2002) aštuoniasdeškmumas / Tautosakosdarbai. *Folklore Studies*, 30, 57-72.

Palmer, F. R. (1981). *Semantics*. Cambridge: Cambridge Univ. Press.

Sitarz, M. (2000). Yiddish and Polish proverbs. Contrastive Analysis against Cultural Background. *Magdalena Sitarz*. Kraków: Polska Academia Umiejętności.

Correspondence: z.kotsiuba@mail.ru

Vitae

Zoryana G. Kotsyuba is Doctor of Philology, Professor at Department of Germanic Languages and Translation Studies in Drohobych Ivan Franko National Pedagogical University. Her field of interests is the theory of language.

EXPRESSIVITY AND THE MEANS OF ITS EXPRESSION IN MODERN NEWSPAPER DISCOURSE

Tetyana Koval

Department of Journalism, Institute of Philology and Journalism of Kherson State University, Kherson, Ukraine

Available 20 October 2011

Abstract

Relevance

Today, in mass-media space clearly implemented cognitive-communicative nature of the interaction of the participants of communication. Representation, classification of knowledge, ideas and opinions is as purposeful social action, accompanied by an expression of subjective attitude towards their maintenance and causes a variety of feelings, psychological reactions and emotions. Therefore, researchers pay much attention to the newspaper kind of journalistic style – the most popular form means of expression formula of mass communication.

All researches of the journalistic proceed of the functional distinctness of newspaper and journalistic style, the essence of which lies in the dialectical unity of two functions – the impact and message. Although logical, emotional and expressive elements must be mutually balanced in the various genres of journalism, at the present stage of newspaper communication increases expressive function. That is why the question about the nature and feasibility of using the complex of the expressive means and problem of methods of their realization in the Ukrainian newspaper discourse has gained therelevance. Linguists of different linguistic schools and directions (N. Boiko, G. Gladkov, S. Ermolenko, B. Kovalenko, M. Kravchenko, T. Krysanov, K. Mustafayeva, M. Pylynsky, N. Romanova, K. Svyatchyk, V. Chabanenko) made a lot of different researches of elements of linguistic structure that express expressivity. However, still there is not any comprehensive investigation, in which a new approach to the classification and operation of means of expression formula in the Ukrainian newspaper discourse will have realized.

Purpose

The purpose of scientific research is revealing and analysis the means of expression formula on all linguistic and extra-linguistic levels in discourse in the press of the beginning of the XXIth century.

Tasks

The main tasks of the study are:

- 1) a clarification of peculiarities of the functioning of expressams as the main tool of journalists' figurative thinking;
- 2) a classification of means of expression formula in contemporary newspaper discourse;
- 3) a definition of functions of expressams within dictum.

The sources of factual material

Scientific research was conducted on the material of newspaper and journalistic texts of modern Ukrainian media: "Bulava", "Vhoru", "Hryvna", "Den", "Dzerkalo Tyzhnya", "Literaturna Ukrayina", "Novyy Den", "Sil's'ki Visti", "Ukrayina moloda", "Uryadovyy kur'yer", "Khreshchatyk" for years 2001-2011.

Conclusion

So expressivization of the language of newspaper discourse is the single, complete process of realization of its features such as emotive, imagery, evaluation, stylistic drafting and its structural and compositional resources and means. After reviewing extensive factual material (more than a thousand examples-illustrations) author proved that in today's newspaper discourse all means of expressive formula are actively use of all linguistics (phonetic, word-formative, morphological, lexical-phraseological, syntactic and stylistic) and even extra-linguistic (graphic) levels. Some of them are the most common and productive, others occur less frequently. But they all together create the bright, expressive, emotional speech of newspaper text.

Perspective

Perspectives for further scientific researchers are seen in the investigation of complex means of expression formula and their interaction in the contemporary discourse of the Ukrainian press.

Research highlights

► A complex system of the means of expression formula in Ukrainian press discourse XXIth century has been studied from the new points in essence. ► Their functional resources have been clarified. ► Means of emotional expressivity formula have been described in system taking into account modern achievements in theory of the language communication.

Keywords: discourse, expressivity, emotivity-valuetivly means, expressams, means of expression formula.

References

- Bojko, N. I. (2005). *Ukrayins'ka ekspresyivna leksyka*. Nizhyn: TOV "Vydavnytstvo "Aspekt-Polihraf".
- Galkina-Fedoruk, E. M. (1958). Ob jekspressivnosti i jemocional'nosti v jazyke. *Sbornik statej po jazykoznaniju*, 103-124. Moskva: Izd-vo Moskovskogo un-ta.
- Yermolenko, S. Ya. (1999). *Narysy z ukrayins'koyi slovesnosti(stylistyka ta kul'tura movy)*. Kyiv: Dovira.
- Zahnitko, A. P. (2007). *Suchasni linhvistychni teorii*. Donetsk: TOV "Yuho-Vostok Ltd".
- Zahnitko, A. P., & Monastyrets'ka, H. V. (2009). *Linhvistyka tekstu*. Donetsk: DonNU.
- Oleksenko, V. P. (2005). *Slovotvirni katehoriyi imennyka*. Kherson: Ajlant.
- Chabanenko, V. A. (1984). *Osnovy movnoyi ekspresiyi*. Kyiv: Vyshha shkola.
- Chabanenko, V. A. (1993). *Stylistyka ekspresyivnykh zasobiv ukrayins'koyi movy(1)*. Zaporizhzhya: Vyd-vo ZDU.

Correspondence: koval-tanya9@mail.ru

Vitae

Tetyana L. Koval is Lecturer of Department of Journalism in the Institute of Philology and Journalism of Kherson State University, and Post-Graduate Student at Department of the Ukrainian Language and Sociolinguistics. Her research area includes theory of discourse.

THE GENETICALLY CLASSIFICATION OF PHRASEOLOGICAL UNITS: MATERIALS FOR THE DICTIONARY OF PHRASEOLOGICAL TERMS OF MODERN UKRAINIAN LANGUAGE

Zhanna Krasnobaeva-Chorna

Department of Ukrainian Language and Applied Linguistics, Donetsk National University, Donetsk, Ukraine

Available 19 October 2011

Abstract

Relevance

The relevance of this research is due to the lack in the scientific literature a system description of genetically types of phraseological units as well as the necessity of structuring the terminological subsystem "genetically classification of phraseological units" to "The Dictionary of phraseological terms of the modern Ukrainian language".

Purpose

The aims of the work are:

- 1) to identify components of terminological subsystem "genetically classification of phraseological units" (cf. terminological system "phraseology");
- 2) to process the entries of terms of this subsystem to "The Dictionary of phraseological terms of the modern Ukrainian language".

Conclusion

The terminological subsystem "genetically classification of phraseological units" is a terminological component of termsystem "phraseology". Analysis of the subsystem terms showed that the genetically classification of phraseological units highlights not only the source of phraseology, but the specifics of creating ones. Genetically

classification of PU can be refined with the classification of phraseological units for field of use (it has been considered in the work as a separate terminological subsystem), in addition, genetically classification is closely related to translative classification of phraseology, which helps ensure the veracity of etymological origin of PU, to penetrate deeper into their structural-semantic features as complex signs of secondary nomination, as well as to organize and to compare obtained data within the lexical-phraseological system of source-language and receptor-language.

Perspective

In the future seems relevant the formation of terminological subsystem "classification of phraseological units for field of use" and "translative classification of phraseological units".

Research highlights

► In the article essential ideas on the sources of the Ukrainian phraseology in the XXth – beginning XXIth century are observed. ► Some basic terms of the term system "genetically classification of phraseological units" are processed by the accepted model of the vocabulary entry from "The Dictionary of phraseological terms of the modern Ukrainian language".

Keywords: strictly-genetically classification of phraseological units, cognitive-genetically classification of phraseological units, terminological system, phraseological unit.

References

- Avksent'yev, L. H. (1983). *Suchasna ukrajins'ka mova. Frazeolohiya*. Kharkiv: Vyshha shkola, 42-59.
- Bulahovskij, L. A. (1953). *Vvedenie v jazykoznanie(2 ch.)*. Moskva: Uchpedgiz.
- Vlahov, S., & Florin, S. (1986). *Neperevodimoe v perevode*. Moskva: Vysshaja shkola.
- Gavrilenko, A. (2009). Frazeologicheskie zaimstvovaniya vo francuzskom jazyke. *Naukovi zapiski: zb. nauk. pr. Serija: Filologichni nauki*, 81(3), 241-245. Kirovograd: Kirovograds'kij derzhavnij pedagogichnij universitet imeni Volodimira Vinnichenka.
- Harashhenko, O. (2010). Frazeolohichni odynyci ta problemy yikh klasyfikacij. *Naukovi zapysky: zb. nauk. pr. Serija: Filologichni nauky*, 89 (3), 176-2180. Kirovohrad: Kirovohrads'kyj derzhavnyj pedahohichnyj universytet imeni Volodymyra Vynnychenka.
- Davydenko, Ju. (2010). Makrolingvisticheskij podhod k probleme perevoda frazeologizmov. *Naukovi zapiski: zb. nauk. pr. Serija: Filologichni nauki*, 89(1), 56-59. Kirovograd: Kirovograds'kij derzhavnyj pedagogichnij universitet imeni Volodimira Vinnichenka.
- Denysenko, S. N. (1989). Poblemy frazeolohichnoyi deryvacyi z pohlyadu perekladu. *Movoznavstvo*, 3, 36-42.
- Zhujkova, M. V. (2004). Typolohiya idiom u kohnityvno-henetychnomu klyuchi. *Movoznavstvo*, 4, 72-80.
- Zhujkova, M. V. (2007). *Dynamichni procesy u frazeolohichnij systemi skhidnoslov'yans'kykh mov*. Luts'k: Vezha.
- Zorivchak, R. P. (1975). Frazeolohiya pys'mennyka yak problema perekladu (na materialy anhlijs'kykh perekladiv poetychnykh tvoriv T.H. Shevchenka). *Movoznavstvo*, 5, 75-82.
- Zorivchak, R. P. (1983). *Frazeolohichna odynycya yak perekladoznavcha*. L'viv: Vyshha shkola.
- Zorivchak, R. P. (1985). "Denotatyvno-obrazna kal'ka" i "smyslovo-obrazna kal'ka" yak perekladoznavchi terminy. *Movoznavstvo*, 2, 54-59.
- Ivchenko, A. (1999). *Ukrayins'ka narodna frazeolohiya: onomasiolohiya, arealy, etymolohiya*. Kharkiv: FOLIO.
- Krasnobayeva-Chorna, Zh., & Usenko, O. (2010). Semantyko-hramatychna klasyfikaciya frazeolohizmiv u Slovnyku frazeolohichnykh terminiv suchasnoyi ukrajins'koyi movy. *Linhvistychni studiyi*, 21, 214-133. Donets'k: DonNU.
- Krasnobayeva-Chorna, Zh., & Usenko, O. (2011). Ekspresyvno-stylistychna klasyfikaciya frazeolohizmiv u Slovnyku frazeolohichnykh terminiv suchasnoyi ukrajins'koyi movy. *Linhvistychni studiyi*, 23, 265-274. Donets'k: DonNU.
- Krasnobayeva-Chorna, Zh. (2011). Ideohrafichna klasyfikaciya frazeolohichnykh odynyts' u Slovnyku frazeolohichnykh terminiv suchasnoyi ukrajins'koyi movy. *Linhvistychni studiyi*, 22, 289-298. Donets'k: DonNU.
- Lalayan, N. (2009). Henetychni typy ta dzherela pokhodzhennya onomastychnoyi frazeolohiyi (na materialy nimets'koyi movy). *Naukovi zapysky: zb. nauk. pr. Serija: Filologichni nauky*, 81(1), 137-141. Kirovohrad: Kirovohrads'kyj derzhavnyj pedahohichnyj universytet imeni Volodymyra Vynnychenka.
- Medvedyev, F. P. (1977). *Ukrayins'ka frazeolohiya: Chomu my tak hovorymo*. Kharkiv: Vyshha shkola.
- Mokyenko, V. M. (1989). *Slavyanskaya frazeolohiya*. Moskva: Vysshaja shkola.
- Mokiyenko, V. M. (1990). Istoryko-etymolohichnyj analiz frazeolohiyi ta etymolohiya leksyky. *Movoznavstvo*, 5, 3-11.
- Skrpynyk, L. H. (1973). *Frazeolohiya ukrajins'koyi movy*. Kyiv: Naukova dumka.
- SULM (1973). *Suchasna ukrajins'ka literaturna mova. Leksyka i frazeolohiya*. Kyiv: Naukova dumka, 151-158, 173-178.
- Shanskij, N. M. (1955). Leksicheskie i frazeologicheskie kal'ki v russkom jazyke. *Russkij jazyk v shkole*, 3, 28-35.
- Shanskij, N. M. (1963). *Frazeologija sovremennogo russkogo jazyka*. Moskva: Vysshaja shkola, 75-98.

Sources

- Koval', A. P., & Koptilov, V. V. (1975). *Krylati vyslovy v ukrayins'kij literaturnij movi*. Kyiv: Vyshha shkola.
- Koval', A. P. (2001). *Spochatku bulo Slovo. Krylati vyslovy biblijnoho pokhodzhennya v ukrayins'kij movi*. Kyiv: Lybid'.
- Korzh, N. H., & Luts'ka, F. J. (1994). *Iz skarbiv antychnoyi mudrosti: Slovnyk*. Kyiv: Vyshha shkola.
- LFSD (2009). *Latyns'ka frazeolohiya*. Slovnyk-dovidnyk: navchal'nyj posibnyk. Kyiv: Akademydav.
- SFUM (2003). *Slovnyk frazeolohizmiv ukrayins'koyi movy*. Kyiv: Naukova dumka.
- FSUM (1999). *Frazeolohichnyj slovnyk ukrayins'koyi movy (v 2 kn.)*, 529-980. Kyiv: Naukova dumka.

Correspondence: donkafukr@ukr.net

Vitae

Zhanna V. Krasnobaeva-Chorna is Candidate of Philology, associate Professor at Department of Ukrainian Language and Applied Linguistics in Donetsk National University. Her research area includes the phraseology of Ukrainian language and the theory of discourse.

METAPHORICAL WORD BUILDING AS A REFLECTION OF LANGUAGE STRUCTURAL-TYPOLOGICAL FEATURES (BASED ON THE ENGLISH LANGUAGE)

Svetlana Krishtal

Department of Theory and Practice of Translation, Donetsk National University, Donetsk, Ukraine

Available 18 October 2011

Abstract

Relevance

Secondary nomination in its metaphorical aspect belongs to one of the most popular research topics in modern linguistics. The study of metaphor is a key part of the research on methods of nomination in the language (including terminology), in style, cognitive science, ethnolinguistics, communication language and mentality. To date, the mechanism of metaphorical transfer described in detail (N.D. Arutyunova, V.Y. Apresyan, Y.D. Apresyan, A.A. Zalevskaya, G.N. Sklyarevskii) the role of metaphor defines in the completion of special vocabularies sublanguages (T.R. Kiyak, V.N. Prokhorova, S.M. Krishtal, A.V. Kryzhanovskaya), the importance of metaphor as a stylistic means describes (C. Bally, A.I. Fedorov, V.G. Gak), as a way of knowledge of the world, a way of thinking (S.S. Gusev, K.K. Zhol, J.O. Oparina), the ability of metaphors to reflect a national-cultural identity and to serve means to create a linguistic picture of the world is analyzed at different linguistic material (N.V. Lobur, M.M. Makowski, V.N. Telia).

The focus of modern research is on the semantics of metaphorical structures. Their structure remains poorly known, which accounts for the relevance of the study. Analysis of metaphors from the viewpoint of their structural features can provide an answer to the question of why the number of metaphors in different languages in different ways.

Purpose

The purpose of the article is to establish a connection between the structural type of language and semantic way of word-formation.

Tasks

The main tasks of the study are:

- 1) to determine linguistic factors that contribute to metaphor in English;
- 2) to analyze the metaphoric English formations from the standpoint of their translation into Russian.

Conclusion

Thus, these factors related to the structural-typological peculiarities of the English language, contribute to higher productivity metaphorical word-formation. Ease of construction has a direct impact on the semantic characteristics of metaphors in the English language. The high degree of imagery, combining the metaphor of objects as separated from each other, creates some difficulties in translating English metaphors into Russian.

Perspective

Conducting such a study based on texts belonging to different genres, with the involvement of different languages in the future may be of interest.

Research highlights

► The article proves connection between structural type of the language and semantic word-building. ► It singles out factors, encouraging metaphorical word-building in the English language. ► The paper presents analysis of the possibilities to translate English metaphors, which are structurally typical of the language, into Russian.

Keywords: metaphorical word building, conversion, verbal noun, verbs with postpositive, suffix of the doer of the action.

References

- Apresjan, V. Ju., & Apresjan, Ju. D. (1993). Metafora v predstavlenii jemocij. *Voprosy jazykoznanija*, 3, 27-36.
- Arutjunova, N. D. (1977). Jazykovaja metafora (sintaksis i leksika). *Lingvistika i pojetika*, 147-173. M.: Nauka.
- Bulakhovs'kyj, L. A. (1975). *Vybrani praci v p'yaty tomakh*, 1 (Zahal'ne movoznavstvo). K.: Naukova dumka.
- Dobrovol'skij, D. O. (1996). Obraznaja sostavljajushhaja v semantike idiom. *Voprosy jazykoznanija*, 1, 71-93.
- Lakoff, D., & Dzhonson, M. (1990). *Metafory, kotorymi my zhivem*, 387-416. M.: Progress.
- Lotte, D. S. (1982). *Voprosy zaimstvovanija i upotreblenija inojazychnyh terminov i terminojelementov*. M.: Nauka.
- Soloduhu, Je. M. (1985). Voprosy sopostavitel'nogo izuchenija frazeologii. *Sistemnost' vnutrijazykovyh i mezh'jazykovyh odnoshenij*, 106-150. Kazan': Izd-vo Kazanskogo universiteta.
- Superanskaja, A. V., & Podol'skaja, N. V., & Vasil'eva, N. V. (1989). *Obshhaja terminologija. Voprosy teorii*. M.: Nauka.
- Uilrajt, F. (1990). *Metafora i real'nost'. Teorija metafory*, 82-109. M.: Progress.

Corresponding author. Present address: 18 Vatutina Ave., 47, Donetsk, Donetsk region, 83050, Ukraine. Tel.: + 38 050 654 68 54.

Vitae

Svetlana M. Krishtal, Candidate of Philology, Associate Professor at Department of Theory and Practice of Translation, Donetsk National University. Her research areas include comparative grammar and English word building.

TYPES OF LEXICAL BORROWING ADAPTATION IN ROMANCE LINGUISTICS**Olga Krombet**

Department of Romance Philology, Kyiv National Linguistic University, Kyiv, Ukraine

Available 28 October 2011

Abstract**Relevance**

Language borrowing foreign words does not leave the unchanged for a longtime. At the time of it, borrowing of loans are "outside the system" language of the recipient, because they have own linguistic features. These words gradually rebuilt, adapting to the phonetic, graphic, morphological and lexical patterns of the language of the recipient, to the language system in total e.g. exposed to the process of assimilation. As a result of this process, borrowings lose their foreign character, stop highlight at the background of lexical system of the recipient language, and become an integral part of it.

Purpose

The purpose of this article is to prove that the update of language is not only an adding of new words to a lexical system of the recipient language, but also display at all levels of language system.

Tasks

The task of this work is the identification and characterization of the main types of lexical borrowing adaptation, common in Romance linguistics.

Conclusion

So, polysemic borrowing goes two ways of its development: 1) *convergent development* – the value of borrowed words in French are identical with the values of the source language; 2) *divergent development* – expansion of borrowed words values in the French language goes regardless of the model-language sources.

Any stage of adaptation of lexical borrowings is a complicated and long process that is not possible to be explored outside of system of language. Typically, all presented types of adaptations of foreign words are closely related and are in permanent interaction.

Perspective

In the future, it's important to continue searching the lexical borrowings through deepening the study of semantic adaptation; to determine convergence and divergence characteristics of polysemic borrowing since XVIth century; to establish communications with French language, by defining the fate of borrowed words in the process of their functioning in the French language.

Research highlights

► The main types of adaptation are determined, which are accepted in the Romance philology. ► The peculiarities of each type of adaptation are found out. ► The relation between research types of adaptation and levels of language is established.

Keywords: lexical loanword, source language, target language, phonetic / phonological adaptation, graphic adaptation, phonographic adaptation, morphological adaptation, semantic adaptation.

References

- Gak, V. G. (1985). *Francuzskaja orfografija*. Moskva: Prosveshhenie.
- Doza, A. (2003). *Istorija francuzskogo jazyka*. Moskva: Izdatel'stvo inostranoj literatury.
- Krjuchkov, G. G. (1987). *Sovremennaja orfografija francuzskogo jazyka*. Kyiv: Vishha shkola
- Sosyur, F. de. (1998). *Kurs zahal'noyi linhvistyky*. Kyiv: Osnovy. Anis, J. (1988). *L'écriture: thüories et descriptions*. Bruxelles: De Boeck-Wesmael s. a.
- Catach, N. (1973). Que faut-il entendre par systime graphique du franzaais? *Langue franzaaise*, 20 (1), 30-44.
- Catach, N., & Gruaz, C., & Duprez, D. (1986). *L'orthographe franzaaise, traitü thüorique et pratique*. P.: Nathan Universitü.
- Deroy, L. (1956). *L'emprunt linguistique*. P.: Les Belles Lettres.
- Honvault, R. (1995). Statut linguistique et gestion de la variation graphique. *Langue franzaaise*, 108 (1), 10-17.
- Huchon, M. (2002). *Histoire de la langue franzaaise*. P.: Librairie Gïnnïrale Franzaaise.
- Margarito, M. (2008). Une valise pour bien voyager ... avec les italianismes du franzaais. *Synergies Italie*, 4, 63-73.
- Perret, M. (2008). *Introduction a l'histoire de la langue franzaaise*. P.: Armand Colin.
- Ре́лек, О. (2004). Changements de sens concernant les mots d'emprunts: quelques exemples des latinismes en franzaais. *Sbornik pracü filozofickü fakulty brnïmskü. Univerzitystudia minora. Facultatis philosophicae universitatis brunensis*, 25, 29-36.
- Thibault, A. (2004). *Evolution sïmantique et emprunts: les gallicismes de l'espagnol*. E-portal: <http://pagesperso-orange.fr/andre.thibault/EmpruntsSemantiques.pdf>.
- Thibault, A. (2007). *L'emprunt linguistique: problumes thüoriques*. E-portal: <http://pagesperso-orange.fr/andre.thibault/FrancophonieMaster2007.12.12.pdf>.

Correspondence: olga_miel@ukr.net

Vitae

Olga V. Krombet is Candidate of Philology, Senior Lecturer at Department of Romance Philology in Kyiv National Linguistic University. Her research area includes the lexicology of modern Roman languages.

THE PHONETIC FEATURES OF AGRICULTURAL VOCABULARY OF DONETSK MANNERS OF SPEAKING

Mariya Kushmet

Department of Ukrainian Language and Applied Linguistics, Donetsk National University, Donetsk, Ukraine

Available 27 October 2011

Abstract

Relevance

The vocabulary of agriculture in the context of XXIth century absorbs for itself the oldest elements of lexical display with modifications, predefined the increased influence of literary language. If as early as the middle of the last century linguists marked the tendency of expulsing of dialectal language with the literary one, lately with increased included of the literary Ukrainian language in all spheres of life, with development of favorable social-economic and cultural terms, with noticeable influence of the press, radio, television, dialects have considerable deformation, gradually approaching a literary language. It is today important to fix the dialectal language of any part of the Ukrainian dialectal continuum, warning the process of leveling of specific dialectal lines, and actual is finding out the features of different layers of vocabulary of accrued manners of speaking. Other important argument which certifies actuality of studying the features of dialectal agriculture vocabulary is that such names, thoroughly analyzed in works by P. Grycenko, M. Nikonchuk, J. Dzendzelivskiyi, G. Kozachuk, M. Tymchenko, K. Bacenko, T. Tischenko, R. Serdega, J. Abramyan and others.

Purpose

The purpose of the article is the establishment of phonetic features of agricultural vocabulary of manners of speaking of the Donetsk area.

Conclusion

The analysis of phonetic features of agricultural vocabulary of Eastern-steppe subdialects allows to assert that the most fixed dialectal phonetic lines are represented by the phenomena, peculiar for all south-east subdialects, and also some phonetic signs, characteristic for other Ukrainian dialects, that is predefined the features of forming the accrued

subdialects in the Donetsk area. Noticeable is influence on the phonetic system of the probed group of Russian vocabulary, predefined the protracted territorial contacts.

Perspective

The perspective is seemed by subsequent consideration of vocabulary of agriculture with the purpose of finding out of features of the dialectal broadcasting of the Donetsk area on synchronous and diachronous cuts.

Research highlights

► The phonetic features of south-east manners of speaking are considered on material of vocabulary of agriculture.

Keywords: Eastern-steppe subdialects, agricultural vocabulary, phonetic variant, vocalism.

References

- Bevzenko, S. P. (1980). *Dialektolohiya*. Kyiv: Vyshha shkola, 37-87.
- Hlukhovceva, K. D. (2005). *Dynamika ukrayins'kykh skhidnoslobozhans'kykh hovirok: monohrafiya*. Luhans'k: Al'ma-mater, 30-76.
- Zhylko, F. T. (1966). *Narysy z dialektolohiyi ukrayins'koyi movy*. Kyiv: Radians'ka shkola, 138-265.
- Zhovtobryukh, M. A. (1967). Pro odyń teoretychnyj aspekt kul'tury ukrayins'koyi movy. *Movoznavstvo*, 3, 53-60.
- Zahnitko, A. (1998). *Skhidnostepovi ukrayins'ki hovirky*. Za zah. red. A. Zahnitka. Kyiv: Vydavnyctvo DonDU.
- Klymenko, N. B. (1998). Fonetychni osoblyvosti leksyky odyahu ukrayins'kykh skhidnostepovykh hovirok. *Aktual'nye issledovaniya jazyka i rechi: Materialy mezhdunarodnoj nauchnoj konferencii molodyh uchenyh*. Mynsk: Yzd-vo Belorusskoho unyversyteta, 3, 178-181.
- Matviyas, I. H. (2000). Zasady ukrayins'koyi dialektolohiyi. *Movoznavstvo*, 1, 3-9.
- Matviyas, I. H. (1983). Formuvannya pivdenno-skhidnoho narichchya ukrayins'koyi movy. *Movoznavstvo*, 1, 52-59.
- Shevchenko, T. G. (1974). K charakteristike foneticheskikh osobennostej anan'evskih govorov. *Soveshhanie po obshheslavjanskomu lingvisticheskomu atlasu* (Voronezh, 11-16 sentjabrja 1974 g.). Tezisy dokladov. Voronezh, 81-84.
- Taranenko, O. O. (1972). Deyaki fonetychni osoblyvosti hovirky sela Olefirivky na Pavlohradshyni. *Pytannya ukrayins'koyi dialektolohiyi i mizhmovnykh (mizhdialektnykh) kontaktiv*, 62-64. Dnipropetrovs'k.
- Frolyak, L. D. (1999). Typolohiya ukrayins'kykh hovirok terytoriyi pizn'oho zaselennya (na materialy hovirok Donechchyny). *Visnyk Luhans'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu im. T. Shevchenka: Filolohichni nauky*. Luhans'k, 10, 99-104.

Correspondence: marija_nebajduzha@mail.ru

Vitae

Mariya S. Kushmet is Post-Graduate Student at Department of Ukrainian and Applied Linguistics in Donetsk National University. The circle of scientific interests is dialectology of modern Ukrainian language.

PSYCHOLINGUISTIC TECHNIQUES IN INTERPRETING THE NATURE OF THE THEMA-RHEMATIC ARTICULATION

Natalie Leshkova

Department of Ukrainian Language, Horlivka State Pedagogic Institute of Foreign Languages, Horlivka, Donetsk region, Ukraine

Available 20 October 2011

Abstract

Relevance

The purpose of using psycholinguistic paradigm as generally accepted example of organization, formulating and solving research tasks for thema-rhematic articulation is brightly elucidated by realization and stating such a fact, that there are real mechanisms in a human's brain which correspond to accomplishment of thema-rhematic articulation. As L.V. Sakharnyy thinks, such mechanisms are in the right hemisphere of the brain [Sakharnyj 1989: 62]. Due to this a rather flexible variation of situation actual elements is usually formed by three years or some later. It is formed that is called "protoactual breaking up with a rhema support" by Sakharniy [Sakharnyj 1989: 62]. Learned facts of such grammar which is called "rude" and thema-rhematic and needs a strong attention, which is founded on phenomenon of unite "image" speaking allow a child of a year and half to make that is called a wonder separation of the vocabulary complex into two different parts without any troubles: *Таня ляля*.

We should pay attention, that importance of researching children's speaking doesn't cause any doubts, as O.S. Kubryakova, O.O. Leontiev, J. Slobin. Results of researching children's speech are very important for solving lots of linguistic problems. "... Neither forming language abilities and knowledge, nor a problem of appearing speech and its understanding, which are connected with these problems of processing and appearing speech abilities, so they cannot be elucidated without children's speaking analysis", O.S. Kubryakova writes [Kubryakova 1996: 107]. Thema-rhematic articulation is not an exception and it causes an importance and actuality of this research.

Purpose

The purpose of research is a proving of a right using psycholinguistic paradigm as generally accepted in the particular scientific community an example of solving researching tasks about theoretical and conception realization of the phenomenon of the thema-rhematic articulation.

Conclusion

So, the nature of thema-rhematic articulation should be researched not through the prism of grammar paradigm, but through the psycholinguistic paradigm.

Perspective

Studying this question the fact of approaching linguistics to psychology is getting clear for us. That is why the solving of linguistic questions in psychology can be continued.

Research highlights

► In this paper author proves the validity of attracting the psycholinguistic paradigm as generally accepted in the particular scientific community pattern of research problems' statement, formulation and solution in the view of theoretical and conceptual understanding of thema-rhematic articulation phenomenon.

Keywords: thema-rhematic articulation, psycholinguistics, language, speech.

References

- Boguslavskij, I. M. (1998). Sfera dejstvija nachinatel'nosti i aktual'noe chlenenie; vtjagivanie remy. *Semiotika i informatika*, 36, 12. Moskva: Russkie slovni.
- Gomez, M. V., & Domashenko, I. A. (1986). *Atlas po psihologii*. Moskva: Prosveshhenie.
- Kubryakova, E. S., & Dem'jankov, V. Z., & Pankrac, Ju. G., & Luzina, L. G. (1996). *Kratkij slovar' kognitivnyh terminov*. Moskva: Izdatel'stvo MGU.
- Saharnyj, L. V. (1989). *Vvedenie v psiholingvistiku. Kurs lekcij*. Leningrad: Izdatel'stvo Leningradskogo universiteta.
- Saharnyj, L. V. (1994). *Chelovek i tekst: dve grammatiki teksta. Chelovek – tekst – kul'tura*. Ekaterinburg.
- Slobin, D. (1976). *Jazykoe razvitie rebenka. Psiholingvistika*. Moskva: Progress.
- Hjellidej, M. A. K. (1978). Mesto "funkcional'noj perspektivy predlozhenija" v sisteme lingvisticheskogo opisaniya. *Novoe v zarubezhnoj lingvistike, VIII. Lingvistika teksta*, 139. Moskva: Progress.
- Shahmatov, A. A. (1952). Uchenie o chastjah rechi. Iz trudov A.A. *Shahmatova po sovremennomu russkomu jazyku*, 36. Moskva: Uchpedgiz.
- Shherba, L. V. (1958). O vtorostepennyh chlenah predlozhenija. *Izbrannye trudy po jazykoznaniju i fonetike*, 101. Leningrad: Izdatel'stvo Leningradskogo universiteta.

Correspondence: nataleshkova@yandex.ru

Vitae

Natalie V. Leshkova is Candidate of Philology, Associate Professor at Department of Ukrainian Language in Horlivka State Pedagogic Institute of Foreign Languages. Her research areas include functional-communicate grammar and psycholinguistics.

WORD-FORMING MEANS OF EVALUATION MEANINGS EXPRESSION IN THE UKRAINIAN DIALECTAL SPEECH

Valentyna Lesnova

Department of Ukrainian Philology and General Linguistics, Luhansk Taras Shevchenko National University, Luhansk, Ukraine

Available 25 October 2011

Abstract

Relevance

Lately linguistic researches become more centered. Worldview of the people, its cultural and historical experiences directly affect the development of evaluation criteria, the formation of stereotypes, standards, pursuant to which this evaluation is realized. According to T.I. Vendina, "actualization of ideas of anthropological linguistics,

which addressed to the "heart of a language", i.e. to the view, the system of values of the ethnic which were in her world, and it gave a powerful impetus to the development of linguistic axiology" [Vendina 1997: 41].

The essence of the linguistic category of valuation, means of its expression, and allied phenomena of emotive, expressiveness, imagination were the subject of the research of many domestic and foreign linguists (N.D. Arutyunova, O.L. Byessonova, V.M. Boguslavsky, N.I. Boiko, T. Vendina, A.M. Wolf, T.A. Cosmed, N. Lukyanova, T. Markelov, V.N. Telia, V. Chabanenko, etc.). However, the insufficient attention is paid to assessment in dialectal speech. However, the word in live speech takes an additional emotional and evaluative overtones, means of expression evaluation in dialects more diverse than in a codified literary language. Thus, the relevance of this work was that evaluation words which occupy an important place in the speech of Ukrainian dialectal language speakers and have significant functional activity has not been the subject of special study yet.

Purpose

The purpose of the article is to analyze word-forming means of expression evaluation values in the Ukrainian dialectal speech.

Tasks

The implementation of a particular purpose involves the following tasks: to identify the most productive ways of word-formation evaluation nomens; to find functional suffixes of subjective assessment (pejorative and meliorative) in the dialectal text.

Conclusion

In the dialectal speech word-forming means of expressing evaluative significance are widely represented. The suffixational way of forming the nomens evaluation is the most productive one. The semantics of words with pejorative and meliorative suffixes depends on the context in many cases.

Perspective

Perspective of the research consists in the development of problems of values and evaluation in aspect of word-formation, particularly in establishing objects and derivational expression specificity of different types of assessment, based on dialectal material.

Research highlights

► The word-forming means of evaluation meanings expression in the Ukrainian dialectal speech have been analyzed. ► The most productive means of evaluation nomens formation have been defined. ► The functions of pejorative and meliorative suffixes in the dialectal context have been determined.

Keywords: evaluation vocabulary, positive evaluation, negative evaluation, means of word-formation, meliorative suffixes, pejorative suffixes.

References

- Vendina, T. I. (1997). Semantika ochenki i ejo manifestacija sredstvami slovoobrazovanija. *Slavjanovedenie*, 4, 4-48.
- Holubovs'ka, I. O. (2004). *Etnichni osoblyvosti movnykh kartyn svitu*. Kyiv: Lohos.
- Zemskaja, E. A. (red.) (1981). *Russkaja razgovornaja rech'. Obshhie voprosy. Slovoobrazovanie. Sintaksis*. Moskva: Nauka.
- Korunec', L. I. (1981). Katehoriya deminityvnosti v anhlijs'kij ta ukrayins'kij movakh. *Movoznavstvo*, 4, 81-85.
- Prystaj, H. (2009). Do pytannya morfonolohiyi ekspresyvnoyi leksyky. *Dyvoslovo*, 9, 39-40.
- Harchenko, V. K. (1976). Razgranichenie ocenochnosti, obraznosti, jekspressii i jemocional'nosti v semantike slova. *Russkij jazyk v shkole*, 3, 66.
- Chabanenko, V. A. (1984). *Osnovy movnoyi ekspresiyi*. Kyiv: Vyshha shkola.
- Shynkaruk, L. B. (2002). *Slovotvirna katehoryzaciya sub'yektyvnoyi ocinky*. Chernivci: Ruta.
- Jagubova, M. A. (1991). Problema identifikacii ocenochnoj leksiki v razgovornoj rechi. *Aktivnye processy v jazyke i rechi*. Saratov: Izdatel'stvo Saratovskogo universiteta, 17-24.

Sources and Abbreviations

- HH, Zakrevs'ka, Ya. (red.) (1997). *Hucul's'ki hovirky: korotkyj slovnyk*. L'viv.
- Nehrych, M. (2008). *Skarby hucul's'koho hovoru: Berezovy (2 t.)*. L'viv: In-t ukrayinoznavstva im. I. Kryp'yakevycha.
- P-s Slobozhanshhyna, Mahryc'ka, I., & Semystyaha, V., & Sikors'ka, Z., & Chornopys'kyj, M., & Shevcova, V. (2002). *Pivnichno-skhidna Slobozhanshhyna (Novopskovs'kyj, Bilovods'kyj, Milovs'kyj rajony Luhans'koyi oblasti): materialy. fol'kol.-dialekt. ekspedycij*. L'viv: Vyd. centr LNU im. Ivana Franka.
- SBH, Onyshkevych, M. (1984). *Slovnyk bojkivs'kykh hovirok*. Kyiv: Naukova dumka.
- Svativshhyna, Sikors'ka, Z. (red.) (1998). *Svativshhyna: materialy. fol'klor.-dialekt. ekspedycij*. Luhans'k: Osiris.
- SBukH, Hujvanyuk, N. (red.) (2005). *Slovnyk bukovyns'kykh hovirok*. Chernivci: Ruta.
- SHNN, Chabanenko, V. (1992). *Slovnyk hovirok Nyzhn'oyi Naddnipryanshhyny(1-4 t.)*. Zaporizhzhya.
- SZPH, Arkushyn, H. (2000). *Slovnyk zakhidnopolis'kykh hovirok (1-2 t.)*. Luc'k: Vezha.

SPH, Lysenko, P. (1974). *Slovyk polis'kykh hovoriv*. Kyiv: Naukova dumka.

Starobil'shhyna, Sikors'ka, Z. (red.) (2000). *Starobil'shhyna: materialy fol'klor.-dialekt. ekspedycij*. Luhans'k: Shlyakh.

Shylo, H. (2008). *Naddnistrians'kyj rehional'nyj slovnyk*. L'viv: In-t ukrayinoznavstva im. Kryp'yakevycha NAN Ukrainy.

Correspondence: lnu.lesnova@gmail.com

Vitae

Valentine V. Lyesnova is Candidate of Philology, Associate Professor working for a doctoral degree at Department of Ukrainian Philology and General Linguistics in Luhansk Taras Shevchenko National University. Her research area includes dialectology of modern Ukrainian language, in particular word-formation.

KEY CONCEPTS OF SPEECH PORTRAIT OF THE BLOG'S AUTHOR

Kateryna Levchenko

Department of Journalism, Korolenko Poltava National Pedagogical University, Poltava, Ukraine

Available 27 October 2011

Abstract

Relevance

Modern linguistics focuses on connections between a person and language, and on the forefront of research there is a problem of language personality – a person with its ability for speaking acts. G. Infantova fairly notes that "the question of research of language personality is not a new question for linguistics... But only now we can say with full knowledge that theoretical framework for the study of specific language personalities is prepared in its core..." [Infantova 1999: 9]. And if previously we studied the language of famous writers (mostly through their literary works), now there are more and more works that include attempts to describe the peculiarities of language personality of ordinary native speakers" [Kuprina 1998: 6], which also determines the relevance of the proposed research.

Purpose

The purpose of this research is to define the key concepts of speech portrait of the author of Internet-diary (blog, network diary).

Task

The purpose identifies performing the following tasks: reviewing and clarifying the concept of "language portrait", its components and methods of description; identifying the features of language personality of the author of blog.

Conclusion

Virtual language personality of the author of online diary is a language personality reduced to a set of its own verbal messages. It combines language personality that operates in virtual discourse on its own be half and characteristics of the quasi-personality, invented and managed by the real language personality. Within the blog author has the opportunity to design, correct and remodel self-identity. To portray the language personality of the blogger the researcher offers the analysis of the language portrait features at the level of its lexicon: description and analysis of all systematic language levels; description of the linguistic reflection of knowledge about the world perceived through the prism of cultural, social, psychological, biological features of the language personality; fixation and analysis of the reflection of the language personality in speaking and metalinguistic labels; study of linguistic behavior features (etiquette formulas, language clichés, precedents' phenomena, language games), which reflect goals, motives, attitudes and intentions of the blogger.

Perspective

Perspectives for further research in this direction author sees in detailed portraying of the language personality of the author of online diary according to the proposed scheme.

Research highlights

► The paper explores approaches to the creation of linguistic portraits of language personality. ► It gives author's scheme of blog's author linguistic portrait creating. ► This work analyzes the specifics of his identity in the virtual space and interaction features of language personalities within the blogging discourse.

Keywords: blog, online diary, linguopersonology, linguistic identity, speech portrait.

References

Aljunina, O. G. (2010). Ponjatje rechevogo portreta v sovremennykh lingvisticheskikh issledovaniyah. *Lingvistika i lingvodidaktika na rubezhe vekov: teoreticheskie i prikladnye aspekty: Materialy regional'noj nauchno-metodicheskoy Internet-konferencii, posvjashhennoj 10-letiju fakul'teta romano-germanskih jazykov*, 106-109. Stavropol': Izd-vo SGU.

- Basovskaja, E. N. (2003). Obrashhenija, kotorye oni vybirajut (shtrihi k rechevomu portretu molodogo pokolenija). *Moskovskij lingvisticheskij zhurnal*, 7/2, 41-52.
- Germasheva, T. M. (2011). Jazykovaja lichnost' sub'ekta blog-diskursa: lingvokognitivnyj aspekt. *Avtoreferat dis. ... kandidata filologicheskikh nauk: 10.02.19*. Nal'chik.
- Gordieva, M. N. (2011). *Rechevoj portret i sposoby ego opisanija*. E-portal: <http://www.hqlib.ru/st.php?n=101>
- Grachev, M. A., & Romanova, T. V. (2008). *Jazyk molodezhi. Lingvisticheskij landshaft Nizhnego Novgoroda*. Nizhnij Novgorod.
- Yermolenko, S. Ya. (2010). Formuvannya ukrajyns'koyi movnoyi osobystosti. *Ukrayinoznavstvo. Naukovyj hromads'ko-politychnyj kul'turno-mystec'kyj relihijno-filosofs'kyj pedahohichnyj zhurnal*, 1 (34), 120-123.
- Zemskaja, E. A. (1990). Rechevoj portret rebenka (K voprosu o sistemnosti nekodificirovannyh sfer ustnoj rechi). *Jazyk: sistema i podsistemy*, 241-260. Moskva.
- Ivancova, E. V. (2008). Problemy formirovanija metodologicheskikh osnov lingvopersonologii. *Vestnik TGU. Filologija*, 3 (4), 27-41.
- Ignatkina, L. V. (1993). Iz rechevyh portretov russkikh gorodov (sociolingvisticheskij jetjud). *Zhivoe slovo v russkoj rechi Prikam'ja*, 77-82. Perm'.
- Infatova, G. G. (1999). P.V. Chesnokov kak nositel' jeltarnoj rechevoj kul'tury. *Jazykovyeeedinicy: logika i semantika, funkcii i pragmatika*, 9-17. Taganrog.
- Kazakova, O. A. (2004). Jazykovaja lichnost' dialektonositelja v zhanrovom aspekte. *Dis. ... kand. filol. nauk: 10.02.01*. Tomsk.
- Karaulov, Ju. N. (1986). *Russkij jazyk i jazykovaja lichnost'*. Moskva.
- Konovalenko, I. V. (2009). Narodnye tipy jazykovoj lichnosti v oficial'no-delovoj kommunikacii. *Vestnik Cheljabinskogo gosudarstvennogo universiteta*, 39, 97-101.
- Kuprina, S. V. (1998). Ustnaja i pis'mennaja monologicheskaja rech' odnogo lica. *Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk: 10.02.01*. Saratov.
- Levonenko, O. A. (2004). Jazykovaja lichnost' v jelektronnom gipertekste (Na materiale jekspressivnogo sintaksisa vedushhijh jelektronnyh zhanrov). *Dis. ... kand. filol. nauk: 10.02.01*. Taganrog.
- Ljapon, M. V. (1995). Jazykovaja lichnost': poisk dominanty. *Jazyk – sistema. Jazyk – tekst. Jazyk – sposobnost'*, 260-276. Moskva.
- Nikolaeva, T. M. (1991). "Sociolingvisticheskij portret" i metody ego opisanija. *Russkij jazyk i sovremennost'. Problemy i perspektivy razvitiya rusistiki. Doklady Vsesojuznoj nauchnoj konferencii*, 2, 73-75. Moskva.
- Ponomarenko, I. V. (2007). Fragmenty kollektivnogo rechevogo portreta sovremennogo studenta (na materiale sintaksisa). *Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk: 10.02.01*. Taganrog.
- Solov'eva, T. V. (2009). *Rechevoj portret mladshego shkol'nika. Tekst lekcij*. Velikij Novgorod.
- Struganec', L. V. (1996). Kul'tura ukrajyns'koyi movy i movna osoby'stist` uchy`telya. *Dis. ... kand. filol. nauk: 10.02.01*. Ternopil'.
- Shapovalova, N. G. (2007). Netdyma bez ognja, ili vozdejstvie knigi Je. Berdzhessa na stil' povestvovanija "Dnevnika moskovskogo pAdonka" pol'zovatelja LightSmok. *Russkaja literatura v formirovanii sovremennoj jazykovoj lichnosti: Materialy kongressa*. Sankt-Peterburg, 24-27: *Sovremennaja jazykovaja lichnost': problemy i funkcionirovanie. Jazykovaja lichnost' v inojazychnoj srede: literaturnye tradicii i novacii*(v 2 ch.), 2, 387-393. SPb.: Izdatel'skij dom "MIRS".
- Shahnarovich, A. M. (1985). Semantika detskoj rechi: psiholingvisticheskij analiz. *Avtoref. dis. ... dokt. filol. nauk*. Moskva.
- Shahovskij, V. I. (1998). Jazykovaja lichnost' v jemocional'noj komunikativnoj situacii. *Filologicheskie nauki*, 2, 59-65.
- Shmeleva, T. V. (1997). Zametki o rechi novgorodcev (V svjazi s problemoj lingvisticheskogo portretirovanija sovremennogo goroda). *Gorodskaja razgovornaja rech' i problemy ee izuchenija*, 1, 30-36. Omsk.

Correspondence: klevchenkoiv@gmail.com

Vitae

Kateryna I. Levchenko is Post-Graduate Student at Department of Journalism at Poltava National V. Korolenko Pedagogical University. Areas of her scientific interests are functional communicative grammar and theory of discourse.

INTONATION IN THE COMMUNICATIVE ASPECT OF SENTENCE

Nadiya Martyanova

Department of Ukrainian Language and Applied Linguistics, Donetsk National University, Donetsk, Ukraine

Available 17 October 2011

Abstract

Relevance

The question of correlation of intonation and syntax is been considered as a traditional in the linguistics, but until now it has not got its final determination.

The speech as a basic form of communication is made of expressions that usually carry out the structure of a sentence. In this case it should be necessary to take into consideration the thesis of O.O. Reformatskiy, where he says that sentence as a grammatical unit hasn't got an intonation. It is actualized into the communicative phenomenon – expression by means of a phrase which is organized by the intonation [Torsueva 1979: 8-9]. This thesis has something in common with a thought of Sh. Ballie that intonation is an actualizer which turns a potential expression into the actual [Balli 1955: 50-51].

There are any doubts in a fact that the problem of intonation is actual and form an evident linguistic interest both in theoretical and practical aspects.

Purpose

The purpose of the investigation lies in the analysis, generalization and systematisation of views on the functions of intonation.

Tasks

According to the purpose of the scientific exploration it is necessary to solve such tasks as: 1) to find out the status of researching the intonation in modern linguistics; 2) to follow the methods concerning the intonation; 3) to determine the functions of intonation; 4) to accomplish their graduation.

Subject of investigation

The syntactical function of a speech intonation is the subject of investigation.

Conclusion

The recognition of intonation's independence and its discrete character in the paradigmatical aspect doesn't deny the connection of intonation with the syntactical language level. But intonation doesn't duplicate the means of expressing the syntactical relations. It has some specific functions and creates an autonomic level of signs.

Perspective

Differentiation of intonational functions opens the perspective of definition the intonational units and their differentors that is the perspective of the future research.

Research highlights

► The article is devoted to the analysis of the phenomenon of intonation in the communicative aspect of sentence. ► In the work the questions of intonational functions and their graduation are investigated.

Keywords: expression, intonation, intonational construction, functions of intonation.

References

- Balli, Sh. (1955). *Obshhaja lingvistika i voprosy francuzskogo jazyka*. Moskva: Izdatel'stvo inostranoj literatury.
- Bryzgunova, E. A. (1963). *Prakticheskaja fonetika i intonacija russkogo jazyka: posobie dlja prepodavatelej, zanimajushhijhsja s inostrancami*. Moskva: Moskovskij universitet.
- Hanych, D. I. (1985). *Slovnnyk linhvistychnykh terminiv*. Kyiv: Vyshha shkola.
- Intonacija* (1978). *Intonacija / Ruk. avt. kollektiva: Ju. A. Zhluktenko, L. R. Zinder*. Kiev: Vishha shkola.
- Lingvisticheskij* (2002). *Lingvisticheskij jenciklopedicheskij slovar' / [gl. red. V. N. Jarceva]*. – 2 e izd., dopolnennoe. Moskva: Bol'shaja Rossijskaja jenciklopedija.
- Nikolaeva, T. M. (1977). *Frazovaja intonacija slavjanskih jazykov*. Moskva: Nauka.
- Peshkovskij, A. M. (1959). *Intonacija i grammatika. Izbrannye trudy*. Moskva: Uchpedgiz.
- Svetozarova, N. D. (1982). *Intonacionnaja sistema russkogo jazyka*. Leningrad: Leningradskij gosudarstvennyj universitet.
- Torsueva, I. G. (1979). *Intonacija i smysl vyskazyvanija*. Moskva: Nauka.
- Shherba, L. V. (1974). *Jazykovaja sistema i rechevaja dejatel'nost'*. Leningrad: Nauka.

Correspondence: nadija.martjanova@rambler.ru

Vitae

Nadiya G. Martyanova is Post-Graduate Student at Department of Ukrainian Language and Applied Linguistics in Donetsk National University. Her research areas include the functional-communicative grammar of the Ukrainian language.

SUBSTANCE-PREDICATE MINIMAL SYNTACTIC UNITS IN THE STRUCTURE OF SIMPLE COMPLICATED SENTENCE

Alexander Mezhov

Department of Ukrainian Language, Lesya Ukrayinka Volyn National University, Lutsk, Ukraine

Available 31 October 2011

Abstract

Relevance

Compound substantial-predicative components form a large number of simple complicated sentences in Ukrainian language. That's why without their comprehensive study it's impossible to deeply understand the nature of the sentence as the basic syntactic unit and create the finished syntactic theory that determines the relevance of the study.

Purpose

The purpose of the article is the investigation of substance-predicate minimal syntactic unit in the structure of simple complicated sentence.

Tasks

The main tasks of the study are:

- 1) detailed description of substantial-predicative minimal syntactic units in the complicated simple sentences of modern Ukrainian literary language;
- 2) semantic analysis of their functions, features of derivation, means of morphological expression, formal-syntactic and communicative positions in a sentence structure;
- 3) determination of patterns of substantive, objective and instrumental syntaxemes complication with the predicative meanings of action, process, state and with the secondary ones – of causes, consequence, condition, purpose, concession, and time.

Conclusion

Thus, complex substantial-predicative units are often the result of offsetting the adverbial clauses and movement created adverbial syntaxemes into substantive (subjective, objective, instrumental) positions of a simple complicated sentence, due to the peculiarities of its thema-rhematic articulation.

Perspective

Perspective in this direction is the investigation of the patterns of complication of substantive syntaxemes with attributive, quantitative, possessive and other predicative values.

Research highlights

► In the article a system research of complex minimal semantic-syntactical units is conducted in a structure of semantically complicated simple sentences of modern literary Ukrainian language has been made. ► The pattern of substantial syntaxemes complication with predicative values of action, process, condition, cause, effect, condition, concession, time has been resolved.

Keywords: minimal semantic-syntactical unit, complicated syntaxema, subject, object, predicate.

References

- Vykhovanets', I. R. (1987). *Systema vidminkiv ukrayins'koyi movy*. K.: Nauk. dumka.
 Vykhovanets', I. R. (1993). *Hramatyka ukrayins'koyi movy. Syntaksys*. K.: Lybid".
 Vykhovanets', I. R. (1992). *Narysy z funkcional'noho syntaksysu ukrayins'koyi movy*. K.: Naukova dumka.
 Vykhovanets', I. R. (1983). *Semantyko-syntaksychna struktura rechennyia*. K.: Nauk. dumka.
 Horodens'ka, K. H. (1991). *Deryvatsiia syntaksychnykh odynyt's'*. K.: Naukova dumka.
 Zahnitko, A. P. (2001). *Teoretychna hramatyka ukrayins'koyi movy. Syntaksys*. Donetsk: DonNU.
 Zolotova, G. A. (1988). *Sintaksicheskij slovar': Repertuar jelementarn. edinic rus. Sintaksisa*. M.: Nauka.
 Mirchenko, M. V. (2004). *Struktura syntaksychnykh katehorij*. Lutsk: RVV „Vezha” Volyn. derzh. un-tu im. Lesi Ukrayinky.

Correspondence: mezhov@ukr.net

Vitae

Alexander G. Mezhov is Candidate of Philology, Associate Professor at Department of Ukrainian Language in Lesya Ukrayinka Volyn National University. His research area includes the grammar of Ukrainian languages, in particular the syntax.

"EUROWORDS" IN THE MODERN UKRAINIAN NEWSPAPER AND MAGAZINE PUBLICIZM
 Ivanna Myslyva-Bun`ko

Department of Ukrainian Language, Editor of the Informational Center of Lesya Ukrayinka Volyn National University, Lutsk, Ukraine

Available 28 October 2011

Abstract

Relevance

Now in mass media, as in the Ukrainian language, there is a tendency of intensive use of euro-component for making abbreviations. This problem was examined by researchers of Ukrainian and mass media languages – N. Klymenko, E. Karpilovska, I. Kochan, O. Styshov, O. Mitchuk, M. Navalna, G. Shapovalova, S. Klimovich, O. Gritchenko, U. Pedenko, Ya. Pryhoda. Despite the number of works on this subject, such derivatives aren't well worked up. Taking this into consideration, this research gets importance and actuality.

Purpose

The purpose of the article is to distinguish lexical and semantic groups of derivatives with euro-component and to identify the main stylistic functions of these words in the language of newspaper and magazine publicizm of the XXIth century.

Tasks

According to the purpose it should be solved the problems:

- 1) to analyze complex words with the prepositive euro-component;
- 2) to distinguish semantic groups of abbreviations with euro-;
- 3) to trace the stylistic meaning of words with euro- in the language of modern newspapers and magazines;
- 4) to pay attention to the reasonable use of these lexemes in the current media discourse.

Conclusion

Language of mass media of the XXIth century shows a new era in Ukraine – a "eurolife" and "euronotion" because there is an increased word-building potential of the base-top euro- that has developed numerically large group of derivatives and lexical-semantic field. The texts of the modern Ukrainian press fix abbreviations with the euro- for marking the notions, phenomena, actions of socio-political, economical, sport, cultural and even domestic spheres of life.

A large part of the socio-political complex "eurowords" has the peculiar literary character, though among this group there are emotionally and value-based derivatives (*євроентузіасти, єврошпарина, євромрії, євроскеттики, євровалт*). Generally speaking in the language of the mass media observed a marked increase in expressive marked abroformations. This is caused by social deprivation and reassessment of high-sounding Euro-base and according to this – the appearance of a figurative sense 'higher quality', 'better quality' (*єврооселя, євросадиба, євроремонт, єврокамера, євроізолятор, єврованна*). Such compound words used by masters of the pen with the stylistic purpose and to achieve the expressive-figurative effect – irony, absurdity, conviction, wit, mock, characteristics of the phenomenon or process (action) and as a result of a general image of the character (negative, less positive).

Perspective

According to the actualization of foreign lexemes and stems, the research of the structure and stylistic functions of complex derivatives with borrowed elements in the speech of printed mass media are seemed to be perspective.

Research highlights

► The article analyzes the complex words with prepositive component euro-. ► It were mentioned the semantic groups of abbreviations with euro-: socio-political, economical, sport, routine language, the notion of cultural life. ► It was traced the stylistic load of words with euro- in the language of modern newspapers and magazines (emotionality, evaluation, characterization, ironic, wit). ► The attention was accented on the reasonable use of lexemes in the modern media discourse.

Keywords: complex word, acronym, newspaper language, emotionality, evaluation, expressiveness.

References

- Velykyj tlumachnyj slovnyk, (2009). *Velykyj tlumachnyj slovnyk suchasnoyi ukrayins'koyi movy*. Kyiv: Irpin': VTF Perun.
- Hryshhenko, O. *Doba yevroremontu. E-portal*: http://www.culturalstudies.in.ua/st_1.php.
- Klymenko, N. (2004). Novotvorenniya chy mavpuvannya. *Urok ukrayins'koyi*, 10, 23-25.
- Yermolenko, S. Ya., & Kolesnyk, H. L., & Lenec", K. V., & Maratova, A. F., & Pylins'kyj, M. M., & Pustovit, L. O., & Rusanivs'kyj, V. M. (1977). *Mova i chas. Rozvytok funkcional'nyh styliv suchasnoyi ukrayins'koyi literaturnoyi movy*. Kyiv: Naukova dumka
- Novyj slovnyk, (2008). *Novyj slovnyk inshomovnyj sliv*. Kyiv: ARIJ.
- Prykhoda, Ya. V. (2005). Koncept Yevropa v ukrayins'kij publicystyci: konityvno-linhvistychni aspekty. *Avtoref. Dys. ...kand. filol. nauk: spec. 10.01.08*. L'viv: L'vivs'kyj nacional'nyj universytet im. I. Franka.
- Solganik, G. Ja. (1981). *Leksika gazety*. Moskva: Vysshaja shkola.
- Styshov, O. A. (2005). *Ukrayins'ka leksyka kincy XX stolittya*. Kyiv: Puhach.

Taranenko, O. O. (2005). Klyuchovi slova. *Ukrayins'ka mova. Encyklopediya*. Kyiv: "Ukrayins'ka encyklopediya" im. M.P. Bazhana.

Correspondence: Jasya2510@ukr.net

Vitae

Ivanna Y. Myslyva-Bun`ko is Post-Graduate Student at Department of Ukrainian Language, Editor of the Informational Center of Lesya Ukrayinka Volyn National University. Her research areas include the word-formation and the theory of discourse.

PETRO BILYVODA'S LINGUISTIC PRACTICE IN MAKING LITERARY SPEECH PECULIAR OF DIALECTAL-COLLOQUIAL CULTURE INFORMANTS

Irina Nickolaenko

Department of Ukrainian Philology and General Linguistics, Luhansk Taras Shevchenko National University, Luhansk, Ukraine

Available 17 October 2011

Abstract

Relevance

In our time the attention of researchers attracted the phenomena associated with the existence of variants of the Ukrainian literary language in the XIXth – early XXth centuries [Yermolenko 2008: 56]. In particular, I. Matviyas argues that based on certain characteristics can be identified Slobozhanian variety of the Eastern-Ukrainian literary variant, connected in the first part of XIXth centuries with the language of G. Kvitka-Osnovjanenko`s works, and at the end of XIXth – in early of XXth centuries with the language of P. Grabowsky, J. Schoholeva, I. Manzhura, B. Hrinchenko [SUHH 2002: 3]. To ask and to resolve questions about the meaning and place of Slobozhanian features as part of the literary language, author must deeply study the attractions of the region to conclude and to analyze the dialect dictionaries, text readers, and to make dictionary of occasionalisms of writers on Slobozhanian region. This will help to clarify the following: the use of dialectisms in the works of writers in the late XXth – early XXIth centuries is the innovation or continue of traditions?

Purpose

The purpose of the work is to find and to identify the role of colloquial elements in the linguistic practice of Petro Bilyvoda (Shevchenko) based on his book "Here I had such a fate".

Tasks

The task of paper is the consideration of the feasibility of using vernacular words by poet, outlining their artistic and aesthetic role in the poetic text and more.

Conclusion

Thus, the use of spoken elements in the poetry of Petro Bilyvoda had a purpose specified with tasks of his works. The author probably wanted to file a new type of lyrical hero who speaks the same language as in life, displaying common man thinking and using common language elements. In other works Bilyvoda only with a certain stylistic uses dialectisms. This language dualism is no chance, but creative research evidence of the poet.

Perspective

Prospects for further scientific explorations article`s considers the analysis of techniques aesthetic quality of toponymy in the writer`s poetry, and the clarifying role and features of dialectisms in the works of the artist.

Research highlights

► The use of colloquial elements, Russisms and others phenomena in the collection of poetical works „There is such fate for me” by Petro Bilyvoda was analyzed. ► Stylistic function of such linguistic elements usage was described.

Keywords: popular speech, mixed Russian-Ukrainian subdialect, author's neologism, lyric hero, linguistic personality.

References

- Besaha, R. V. (1997). Nestandartyzovani elementy v ukrayins'kij literaturnij movi. *Avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: spec. 10.02.01 "Ukrayins'ka mova"*. Uzhhorod.
- Bybyk, S. P. (1994). Estetychni modyfikaciyi narodnorozmovnosti v idiostyli Hryhora Tyutyunnyka. *Avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: spec. 10.02.01 "Ukrayins'ka mova"*. K.
- Bilyvoda (Shevchenko), P. M. (1998). *Os' taka meni vypala dolya. Poeziyi ta lysty*. K.: Molod' – Firma "Derkul".
- Vynakhid Petra Bilyvody, (2004). *Spohady, statti, tvory*. K.: Firma "Derkul".

- Hladkyj, M. (1930). *Mova suchasnoho ukrajins'koho pys'menstva*. Kh.; K.: Derzh. vyd-vo Ukrayiny.
- Yermolenko, S. Ya. (2008). Literaturna mova – kul'tyovana forma nacional'noyi movy. *S'ohodenni ukrajins'koho movnoho seredovyshha*, 54-67. K.: IVO APN Ukrayiny.
- Miroshnychenko, M. (2004). Z bilykh dnev Petra Bilyvody. *Vynakhid Petra Bilyvody. Spohady, statti, tvory*, 143-156. K.: Firma "Derkul".
- Nezhyvyj, Oleksij, (2007). *Chas nemynushhyj: lit.-kryt. st. ta narysy*. Luhans'k: Svitlycyia.
- Rymaruk, I. (1998). "Moya dusha meni lyshytys" sered vas velila". *Bilyvoda (Shevchenko) P. M. Os' taka meni vypala dolya. Poeziyi ta lysty*, 3-4. K.: Molod' – Firma "Derkul".
- SUSH, (2002). *Slovyk ukrajins'kykh skhidnoslobozhans'kykh hovirok*. Luhans'k: Luhan. derzh. ped. un-t imeni Tarasa Shevchenka.
- Tovstenko, V. R. (2000). *Prostorichchya v ukrajins'kij movi yak strukturno-funkcional'ne yavyshe. Avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: spec. 10.02.01 "Ukrayins'ka mova"*. K.
- Tovstenko, V. R. (2003). *Prostorichchya v ukrajins'kij movi yak strukturno-funkcional'ne yavyshe*. K.: In-ukr. movy NAN Ukrayiny.
- Filin, F. P. (1973). O strukture sovremennoho russkogo literaturnogo jazyka. *Vopr. jazykoznanija*, 2, 3-12.

Correspondence: irinarius@mail.ru

Vitae

Irina O. Nickolaenko is Candidate of Philology, Associate Professor working for a doctoral degree at Department of Ukrainian Philology and General Linguistics in Luhansk Taras Shevchenko National University. Her research area includes the dialectology of modern Ukrainian language.

VERBAL PREDICATES WITH A VALUE OF DAMAGE IN GERMAN AND UKRAINIAN LANGUAGES

Andrii Ozhogan

Department of Foreign Languages, Koretsky Kyiv University of Law, National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Available 21 October 2011

Abstract

Relevance

The modern comparative linguistics is quite need thorough comparative studies that based on the analysis of common and differential characteristics of different languages would contribute to a better detection of both national and universal features of each linguosystem, and in a philosophical sense – would be produced in each of the people "understanding-self-in-relation-to-others" (H.-G. Gadamer). Although native and foreign scholars (A. Bondarko, A. Vezhbyt'ska, V. Hak, V. Kaliuschenko, G. Kolshanskyy, I. Korunets, M. Kocherhan, T. Ksheshovskyy, V. Rusanivsky, R. Shternemann, R. Jacobson and others) contributed to solving many problems of comparative studies, primarily theoretical, but many issues related to the establishment of similar and different between the languages, their elements, categories, remain poorly studied. Particularly important and promising is research the opportunities of the sentence creating verbal predicates of damage and their variants.

Topical problems are the problems of the essential characteristics of the verbal predicates with the value of damage and some of their groups, subgroups; the important is a problem of their consideration in system-functional comparable aspect.

Purpose

The purpose of this scientific research is the integrated comparative-typological analysis of one of the most common destructive groups in the German and Ukrainian languages – the predicates with value of damage.

Task

The implementation of the purpose provided the solution of such tasks:

- 1) to describe the continuum of investigated words of damage in German and Ukrainian languages;
- 2) to isolate and to characterize subgroups of verbal predicates with value of damage;
- 3) to identify similar and different semantic-syntactical features of the analyzed constituent of verbative field of destruction in each of the comparative languages.

Conclusion

Thus, verbs that represent predicates with value of damage are in modern German and Ukrainian languages a separate group of thematic class of destructives. In sentences they are function as predicates of action, process, status, and as a syncretic predicate unit of process-state. Their main categorical-semantic features, which are realized in different syntactic models are the orientation of the subject / object, focus / unfocus, control / uncontrol, free / not free, activity / passivity, effectiveness, causative, mode of action, guns (means) of action. However, such classificative and

quantitative semes as concreteness / abstractness, creature / lifeless, personal / impersonal, general / individual, aggregate / oneness, underline the qualitative and quantitative (subcategory) signs of situation that affect by verbs of destroying.

Perspective

Complex contrastive-typological research of predicates with value of damage in the German and Ukrainian languages opens the prospects for multilateral analysis of semantic-syntactical categories, determine their functional range, enabling a thorough study of valency and semantic characteristics of verbal language on the basis of close and unclose languages.

Research highlights

►The article deals with the structure and semantic-valential opportunities of verbal predicates with a value of damage in German and Ukrainian. ►The study being made presents the classification of this category of words and verbal predicates with a value of damage peculiarities in researching languages determined by comparative analysis.

Keywords: valency, predicate, verbs of destroying, object, subject, instrumental syntaxeme.

References

- Daugats, Je. Ju. (1973). Issledovanie semanticheskoy oblasti slov, vyrazhajushhih ponjatie prekrashhenie zhizni cheloveka v sovremennom nemeckom jazyke. *Dis. ... kand. filol. nauk: 10.02.04*. Minsk.
- Kibardina, S. M. (1988). Valentnost' nemeckogo glagola. *Dis. ... d ra filol. nauk: 10.02.04*. Vologda.
- Kil'dibekova, T. A. (1985). *Glagoly dejstvija v sovremennom russkom jazyke: Opyt funkcional'no-semanticheskogo analiza*. Saratov: Izd vo Saratov. un-ta.
- Poslavs'ka, N. M. (2006). Struktura i semantika slovtvirnykh paradyhm diyesliv iz semoyu rujnuvannya ob'yekta. *Dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.01*. Ivano-Frankivs'k.
- Potapenko, T. A (1983). Leksiko-semanticheskaja harakteristika glagolov s obshhim znacheniem razrushitel'nogo vozdeystvija na ob'yekt. *Filologicheskie nauki*, 2, 50-56.
- Rish, G. A (1981). Pristavochnye glagoly s poluprefiksami durch , über-, um , unter- v sovremennom nemeckom jazyke. *Dis. ... kand. filol. nauk: 10.02.04*. Samarkand.

Sources and Abbreviations

- SUM, (1970-1980). *Slovnnyk ukrayins'koyi movy (v 11 t.)*. K.: Nauk. dumka.
- DGDRW, (2000). *Das grosse Deutsch-Russische Wörterbuch (3 B.)*. M.: Verlag Russkij Jazyk.
- DGW, (1977-1979). *Das große Wörterbuch der deutschen Sprache (6 B.)*. Bibliographisches Institut Mannheim, Wien; Zürich: Dudenverlag.
- LGD, (1998). *Bol'shoj tolkovyj slovar' nemeckogo jazyka: Dlja izuchajushhih nemeckij jazyk/ Langenscheidts Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache*. M.: Izd vo Mart.

Corresponding author. Present address: 18/30 Academician Palladin Ave., 167, Kyiv, Kyiv region, 03142, Ukraine. Tel.: + 38 044 585 52 05.

Vitae

Andrii V. Ozhogan is Candidate of Philology, Associate Professor at Department of Foreign Languages in Koretsky Kyiv University of Law of National Academy of Sciences of Ukraine. His research area includes the comparative grammar.

AUTHORIZATION CATEGORY IN COMPOUND SENTENCES WITH EXPLANATORY MEANING: SEMANTIC AND FORMAL FEATURES

Vasiliy Ozhogan, Elena Kadochnikova

Department of Ukrainian Language, National University "Kyiv-Mohyla Academy", Kyiv, Ukraine

Available 21October 2011

Abstract

Relevance

Activation of researches from syntactic semantics demonstrates the intensify attention of linguists to studying unproposal meaning of sentence as totality different categories.

One of the most fundamental modus category is authorization, "by means of it the stated information qualifies as to sources and methods receipt of it in the sentence" [Shinkaruk 2002: 57]. This category is selected on base of establishment it qualification signs: availability of opposition according to speaker qualify as such information which expressed its treatment and another person to informed information; appliance to class of typifying facts which consist as minimum with two components on the denotative level.

There are subject of authorization and act of authorization [Rigovanova 2006: 7]; indication on the “author” of perception, statement or assessment phenomenon of reality as well as on character perception [Zolotova 2005: 263].

Purpose

The purpose of the article consists in drawing peculiarities expression of the category of authorization as component of unproposal sentence meaning.

Tasks

The purpose provides for accomplishment of such tasks as: 1) to describe the methods of authorization explication in multipredicative units with explanatory semantic-syntactical meanings; 2) to establish the type semantic realisations of category of authorization in compound conjunctive sentences with explanatory meanings.

Conclusion

The category of authorization is original frame which includes contents of sentence and refers on source and method of information which is expressed by speaker. Explication of authorization depends on presence of opposition foreign information which speaker expresses in communication. Double nomination the same situation within one sentence forms explanatory-interpretation semantic-syntactical meanings between its predicative components.

Syntactical organization the same units connected intimately with explicit authorization and improper-authorization. Multisubjective verbalization of one situation within compound explanatory sentence often provides of assessment by speaker foreign communication and at the same time properly its explanation. Just availability of qualitative-assessed treatment of foreign speech is a differential criterion. It motives of separation within analyzed syntactic units of category improper-authorization.

Perspective

Practical essay inventory of semantic invariants of authorization is make substratum for future differentiation nuances of meanings within assigned groups.

Research highlights

► Features of modus category of authorization as one of aspects non-propositional structure of sentence are described. ► Typical ways of explication and semantic realizations of authorization in compound sentences with explanatory meaning as structures which contain a double nomination of one situation are characterized.

Keywords: compound sentence, explanatory semantic-syntactical relations, modus categories, authorization.

References

- Hnizdechko, O. M. (2005). Avtoryzaciya naukovoho dyskursu: komunikativno-prahmatychnyj aspekt (na materialy anhlomovnykh statey suchasnykh yevropeys'kykh ta amerykans'kykh linhvistiv). *Avto-ref. dys. ... kand. filol. nauk: spec. 10.02.01 "Hermans'ki movy"*. Kyiv.
- Horodens'ka, K. H. (2010). *Spoluchnyky ukrayins'koyi literaturnoyi movy*. Kyiv: Vyd. dim Dmytra Buraho.
- Zolotova, G. A. (2005). *Ocherk funkcional'nogo sintaksisa russkogo jazyka*. Moskva.
- Kadochnikova, O. P. (2009). Do problemy formal'no-hramatychnoho analizu skladnykh spoluchnykovykh rechen' z poyasnyval'nymy vidnoshennyamy. *Aktual'ni problemy slov'yans'koyi filolohiyi: Linhvistyka i literaturoznavstvo*, XXII, 473-479. Berdyans'k: BDPU.
- Kolisnyk, O. (2008). Osoblyvosti syntaktychnoho zv'yazku v skladnykh spoluchnykovykh rechennyakh iz poyasnyval'nymy vidnoshennyamy. *Linhvistychni studiyi*, 17, 107-111. Donetsk: DonNU.
- Ryhovanova, V. A. (2006). Zistavnyj analiz katehoriyi avtoryzaciyi v ukrayins'kij ta anhlijs'kij movakh: struktura ta semantyka. *Avto-ref. dys. ... kand. filol. nauk: spec. 10.02.17 "Porivnyal'no-istorychne i typolohichne movoznavstvo"*. Donetsk.
- Shynkaruk, V. (2002). *Katehoriyi modusu i dyktumu u strukturi rechennya*. Chernivci: Ruta.
- Shmeleva, T. V. (1988). *Semanticheskij sintaksis*. Krasnojarsk: Izd-vo KGU.

Correspondence: ozhogan@rambler.ru, olenakolisnyk@rambler.ru

Vitae

Vasiliy M. Ozhogan is Doctor of Philology, Professor, Head of Department of Ukrainian Language, Vice-President of National University "Kyiv-Mohyla Academy". His research area includes Ukrainian grammar, in particular the syntax.

Elena P. Kadochnikova is Candidate of Philology, Senior Lecturer at Department of Ukrainian Language in National University "Kyiv-Mohyla Academy". Her research area includes the grammar of Ukrainian language, particularly the syntax.

ANDRONYMS IN EASTERN-STEPPE SUBDIALECTS OF DONBAS REGION

Vera Poznanska

Department of Ukrainian Language and Applied Linguistics, Donetsk National University, Donetsk, Ukraine

Available 21 October 2011

Abstract

Relevance

In the modern Ukrainian anthroponymy the informal one is in parallel with the official anthroponomical system, which consists of three components – surname, name and patronymic. The informal names include: 1) the diminutive-hypocoristic version of the names; 2) the informal possessive derivatives of names and surnames; 3) the individual nick-names of different origin and motivation; 4) the family-ancestral hereditary street names. The informal means and ways to identify people aren't sufficiently investigated yet. Relevance of the article is due to the necessity of research nick-names of different regions of Ukraine.

Purpose

The purpose of the work is to analyze one of the types of informal names – andronyms, which are function on Donbas region.

The sources of factual material

In the analysis is involving about 2,000 names collected in 45 villages through direct communication with informants and by survey method.

Conclusion

So, andronyms in Eastern-steppe subdialects of Donbas region are active type of married women's nominations. They are formed from different personal names of men using both substantive and possessive suffixes. Andronyms with the suffixes -их (а), -к (а), -ш (а), -ов, -ев (-ев) are typically traditional, others ones much depends to their activity. Usually andronyms used as neutral names of married women of middle and elder age.

Perspective

This article is the first attempt of researching in formal anthroponyms of married women in the Donbas region. According to the scheme, author can expect the description of any other women surnames.

Research highlights

► The article studies the functioning of andronyms in Eastern-steppe subdialects of Donbas region. ► The word-forming types of one-word names have been distinguished. ► The structural peculiarities of anthroponymic compounds performing the andronimic function have been analyzed.

Keywords: andronym, anthroponym, nick-name, surname, Eastern-steppe subdialects.

References

- Buchko, H. Ye., & Buchko, D. H. (2002). Narodno-pobutova antroponimiya Bojkivshhyny. *Linguistica Slavica: yuvilejnyj zbirnyk na poshanu Iryny Mykhajlivny Zhelyeznyak*, 3-14. Kyiv.
- Danilina, E. F. (1979). Prozvishha v sovremennom russkom jazyke. *Vostochnoslavjanskaja onomastika*, 296-299. Moskva: Nauka.
- Masenko, L. T. (1990). Ukrayins'ki imena i prizvyshha. Kyiv: Znannya.
- Mihina, A. F. (2007). Filologija v prostranstve kul'tury. *Funkcionirovanie imenovaniy zhenshhin (po materialam polevyh zapisej v bolgarskih sjolah Zaporozhskoj oblasti)*, 204-221. Donetsk: Jugo-Vostok.
- Nalyvajko, M. (2005). Neoficijni najmenuvannya zhinok na Verkhnij Naddnistryanshhyni. *Ukrayins'ka mova*, 2, 103-106.
- Pants'o, S. Ye., & Nalyvajko, M. Ya. (2010). Prizvys'ka zhyteliv L'vivshhyny. *Studiya z onomastyky ta etymolohiyi*, 199-209. Luts'k: VMA "Teren".
- Chuchka, P. P. (1980). Ukrainskie andronimy na slavjanskom fone. *Perspektivy razvitija slavjanskoj onomastiki*, 157-162. M.: Nauka.
- Sajewicz, M. (1999). Przewiska mieszkańców kilku wsi z białorusko-ukraińskiego pogranicza językowego na Białostocczyźnie. *Przewiska i przydomki w jesykach slowianskich*, 2 (15), 59-85. Lublin.

Correspondence: donkafukr@ukr.net (with the reference “for Poznanska” in the subject)

Vitae

Vera D. Poznanska is Candidate of Philology, Associate Professor at Department of Ukrainian Language and Applied Linguistics in Donetsk National University. Her research areas include the lexicology, the phraseology, the onomastics, and the dialectology of Ukrainian language.

UNIVERSAL AND CASE GRAMMARS: CORRELATIVE-HIERARCHICAL RELATIONS

Oksana Putilina

Department of Ukrainian Language and Applied Linguistics, Donetsk National University, Donetsk, Ukraine

Available 21 October 2011

Abstract

Relevance

The problem of the correlation between components of the sentence deep structure with appropriate set of formal and surface cases and the identifying of trends in realization of deep structure elements on surface level of sentence in modern Ukrainian and English languages, which is actually the object of study in the case grammar as a separate, specific research direction in modern linguistics, in recent years become especially relevance. But despite the apparent modernity the case grammar has a long history and the reasons for the rise in correlation with other linguistic areas [Putilina 2011a], without clarifying the nature of which is difficult to imagine the full implementation of research in this area, as well as be sure that takes into account all the nuances of these investigations.

Purpose

The purpose of the article is to determine the ratio of case grammar with other types of grammars within the general linguistic paradigm, in particular with the universal grammar.

Methods

This article uses comparative and typological methods.

Tasks

The main tasks of the study are: 1) to establish the origins of case grammar; 2) to trace the causes, conditions and peculiarities of its development and formation as a linguistic self-direction; 3) to determine correlativity / hierarchy of the case and universal grammars.

Conclusion

Thus, case grammar belongs not only to cognitive linguistics, but also directly related to universal linguistics, which was formed on the basis of philosophical concepts of F. Bacon, Descartes, H.V. Leibniz, medieval treatises on speculative grammar, Y.A. Komensky's "Hlottolohiya", rationalistic essays of the XVIIth – XVIIIth centuries, studies of E. Husserl and A. Marty, starting with F. Labbe's "Grammar of general language ...", and to this day. The universalistic nature of Ch. Fillmore's grammar motivated with desire to establish a system of categories, inherent in all languages of the world.

Perspective

The results represent the peculiarities of case grammar as a separate linguistic direction and can be used for further analysis of the full complex interaction between deep and surface structures investigated within it, especially in comparable aspect.

Research highlights

► The article continues the cycle of publications devoted to problems of the case grammar in the opinion of a general linguistic paradigm. ► The main aim is to establish sources of the case grammar and to trace reasons, preconditions, and specific characters of its development and organizing as an independent linguistic tendency and correlativity / hierarchy with the universal grammar.

Keywords: case grammar, universalism, structuralism, universalia, universal grammar.

References

- Bjekon, F. (1977). *Sochinenija* (v 2-h t.), 1. M.: Mysl'.
 Vykhovalnets', I. R. (1992). *Narysy z funkcional'noho syntaksysu ukrajins'koyi movy*. K.: Naukova dumka.
 Gijom, G. (2004). *Principy teoreticheskoy lingvistiki*. Sbornik neizdannyh tekstov, podgotovlennyj pod rukovodstvom i s predisloviem Roka Valena. M.: Editorial URSS.
 Gumbol'dt, V. fon. (1964). O razlichii stroenija chelovecheskih jazykov i ego vlijanii na na duhovnoe razvitie chelovecheskogo. *Zvegincev, V.A. Istorija jazykoznanija XIX – XX vekov v ocherkah i izvlechenijah*, 1, 85-104. M.: Prosveshhenie.
 Dekart, R. (1950). *Izbrannye proizvedenija*. M.: Gospolitizdat.
 Del'brjuk, B. (1964). Vvedenie v izuchenie indoevropskih jazykov. *Zvegincev, V. A. Istorija jazykoznanija XIX – XX vekov v ocherkah i izvlechenijah*, 1, 218-228. M.: Prosveshhenie.
 El'msliev, L. (1965). Metod strukturnogo analiza v lingvistike. *Zvegincev, V. A. Istorija jazykoznanija XIX – XX vekov v ocherkah i izvlechenijah*, 1, 103-110. M.: Prosveshhenie.
 Zahnitko, A. P. (2006). *Suchasni linhvistychni teorii*. Donetsk: DonNU.
 Zvegincev, V. A. (1960). Struktural'naja lingvistika i teorija jekonomii A. Martine. *Martine, A. Princip ekonomii v foneticheskijh izmenenijah. (Problemy diahronicheskoy fonologii)*, 3-22. M.: Izd. inostr. lit.
 Isakadze, N. V., & Kobozeva, I. M. (2002). *Generativnaja grammatika i rusistika: problemy padezha i vida. Sovremennaja amerikanskaja lingvistika: Fundamental'nye napravlenija*, 142-167. M.: Editorial URSS.
 Kobozeva, I. M. (2004). *Lingvisticheskaja semantika*. M.: Editorial URSS.
 Lejbnic, G. (1982). *Sochinenija* (v 4-h t.), 1. M.: Mysl'.
 Paul, G. (1964). *Principy istorii jazyka. Zvegincev, V. A. Istorija jazykoznanija XIX – XX vekov v ocherkah i izvlechenijah*, 1, 199-217. M.: Prosveshhenie.

Putilina, O. L. (2011). Vyznachal'ni komponenty formuvannya struktury rechennya u vidminkovij hramatyci (na materiali suchasnykh ukrayins'koyi ta anhlijs'koyi mov). *Naukovi praci: nauково-методичний журнал*, 136 (148), Filolohiya. Movoznavstvo, 46-50. Mykolajiv: Vyd-vo Chornomors'koho derzhavnoho universytetu im. Petra Mohyly kompleksu "Kyvevo-Mohylyans'ka akademiya".

Putilina, O. L. (2011a). Dzherela postannya vidminkovoyi hramatyky (vid poch XX st. i do s'ohodni). *Linhvistychni studiyi: Zb. nauk. prats'*, 22, 36-42. Donetsk: DonNU.

Selivanova, O. O. (2006). *Suchasna linhvistyka: terminolohichna encyklopediya*. Poltava: Dovkillya-K.

Stepanov, Ju. S. (2005). *Metody i principy sovremennoj lingvistiki*. M.: Editorial URSS.

Ul'dall', H. (1960). Osnovy glossematiki. *Novoe v lingvistike*, 1, 79-104. M.: Izd. inostr. lit.

Shtern, I. B. (1998). *Vybrani topiky ta leksykon suchasnoyi linhvistyky: Encyklopedychnyj slovnyk*. K.: ArpEk.

Jakobson, R. (2004). K obshhemu ucheniju o padezhe. *Lingvistika XX veka: sistema i struktura jazyka: Hrestomatija*, 2, 97-111. M.: Izd-vo RUDN.

Babby, L. H. (1982). Case. Prequalifiers and Discontinuous Agreement in Russia. *Natural Language and Linguistic Theory*, 5 (1), 91-139.

Chomsky, N. (1981). *Lectures on Government and Binding*. Dordrecht: Foris.

Croft, W. (1990). *Typology and Universals*. Cambridge: Cambridge University Press.

Fillmore, Ch. (1968). The case for case. *Universals in Linguistic Theory*, 1-88. New York: Holt et al. – Reinehart.

Greenberg, J. (1963). Some Universals of Grammar with Particular Reference to the Order of Meaningful Elements. *Universals of Human Language*, 73-111. Cambridge (Mass.): MIT Press.

Hawkins, J. (1983). *World Order Universals*. New York: Academic Press.

Hawkins, J. (1990). A Parsing Theory of Word Order Universals. *Linguistic Inquiry*, 21, 223-261.

Hjelmslev, L. (1953). Prolegomena to a theory of language. *Memoir 7 of the International journal of American linguistics*. Suppl. to vol. 19 (1), 29-47. Baltimore.

Jakobson, R. (1963). Implications of Language Universals for Linguistics. *Universals of Language*, 32-61. Cambridge (Mass.): London.

Mervis, C., & Rosch, E. (1981). Categorization of Natural Objects. *Annual Review of Psychology*, 32, 89-115.

Pollock, J.-Y. (1989). Verb Movement Universal Grammar and the Structure of IP. *Linguistic Inquiry*, 20, 365-424.

Stassen, L. (1985). *Comparison and universal grammar*. O.; N.Y.: Acad. Press.

Correspondence: o.l.putilina@gmail.com

Vitae

Oksana L. Putilina is Candidate of Philology, Associate Professor at Department of Ukrainian Language and Applied Linguistics in Donetsk National University. Her research areas include comparative-historical and typological linguistics, case grammar, cognitive linguistics, universal linguistics, generative grammar, and applied linguistics.

THE STATE AND INVESTIGATING PERSPECTIVES OF SOUTH-SLOBOZHANIAN SUBDIALECTS

Larisa Tishenko

Department of Ukrainian Language and Literature, Slovyansk State Pedagogical University, Slovyansk, Donetsk region, Ukraine

Available 28 October 2011

Abstract

Relevance

One of the most important tasks of modern Ukrainian dialectology is a systematic learning of the separate thematic groups of vocabulary, finding out of semantics and geography of vocabulary on all ethno-linguistic territories or on a part of this territory. Research of dialectal vocabulary in simple thematic and lexical-semantic groups plays the main role during the description of structure of dialects, and in determination of dialectal articulation of language, in general.

Assuredly, the value of evidences of dialectal vocabulary goes out the bound especially linguistic problems. Therefore author supposes that the gap in a development of Ukrainian linguistics is those facts that a lot of thematic groups of vocabulary of Ukrainian dialects are not studied in general, or studied fragmentary. To those areas, which are studied not enough, the South-Slobozhanian subdialects belong. The biggest part of those subdialects are located on the territory of Slobozhanian region, which occupies the walks of life of Luhansk, Kharkiv, Donetsk areas of Ukraine and Voronezh, Belgorod, Kursk, Rostov areas of Russia. Until now there are a few historical, ethnographic and dialectal

evidences of Slobozhanian region, in particular of its Southern part. Dialectal features of edge, its culture, way of life, history are studied not enough.

The works of researchers of subdialects of Slobozhanian region, which are known for today, give information about the Slobozhanian dialectal system in general or its separate segments. Author are talking about the researches of B. Sharpila, A. Sagarovskogo, L. Lisichenko, F. Sikorskoy, K. Glukhovcev, I. Lesnov, A. Nikolaenko, A. Magrickoy, T. Serdyukovoy and other. At the same time the characteristic features of Slobozhanian subdialects needs the clarification and verifications on the wide background of different thematic group. In spite of the prominent activation of learning the south-eastern dialect in XXth c. and at the beginning of XXIth c. there wasn't the system researching of the South-Slobozhanian subdialects in Ukrainian dialectology, especially on the material of everyday denomination.

Purpose

The purpose of the research is a system learning of lexical-semantic structure of folk subdialects.

Tasks

The implementation of the purpose provided the solution of such tasks: 1) to find out composition, structural organization of thematic group of domestic vocabulary; 2) to probe the relation the lexemes of this thematic group of the South-Slobozhanian subdialects toward the proper vocabulary of contiguous and other remote Ukrainian dialects; 3) to determine the factors and the conformities to law of forming and composition change of vocabulary and its semantics in the subdialects of the latest origin.

Subject

The subject of research are 107 the South-Slobozhanian subdialects, which are located in the Southern (Novovodolaz'kij, Chuguiv'skij, Velikoburluc'kij, Balakliv'skij, Loziv'skij, Izjums'kij, Barvinkiv'skij, Boriv'skij, Bliznjukiv'skij) districts of Kharkiv and (Krasnolimanskij, Slov'jans'kij, Artemiv'skij, Oleksandriv'skij) Northern districts of Donetsk.

Sources of factual material

The main base of research become the proper field records of vocabulary, which were realized during 1994–1999 in 107 settlements of South-Slobozhanian region and contiguous dialects.

Conclusion

Thus, for today the first steps in the learning of the South-Slobozhanian subdialects are already done, especially in researching of domestic vocabulary of this region. The subsequent scientific researching of dialectal features of South-Slobozhanian region has an outstanding prospect. Because of this during the last years collection of dialectal material was continued in the South districts of Kharkiv and in the North districts of Donetsk regions, above all things as mechanical and digital records of dialectal phototypography the network of the inspected settlements is considerably extended.

Perspective

The record of answers for the questions is planned for the following collection of different groups of the South-Slobozhanian subdialects vocabulary. The materials, which are collected for today, need a scientific working, however they, indisputably, will help to find out and specify the most various aspects during description of subdialects of the inspected territory.

Research highlights

► The composition, the structural organization and the dynamics of the everyday vocabulary of the South-Slobozhanian subdialects have been analyzed in the article. ► This kind of vocabulary is the subject of the scientific research. ► On the basis of names of housing and household premises, names of furniture, names of house objects the space placing and variation of the analyses vocabulary with the relation of the above-pointed theme vocabulary of the South-Slobozhanian sayings and dialects have been clarified.

Keywords: the South-Slobozhanian subdialects, arealogy, thematic group of vocabulary, lexically-semantic group, range.

References

- Hlukhovtseva, K. D. (2006). Dynamika ukrajins'kykh skhidnoslobozhans'kykh hovirok. *Dys. ... d-ra filol. nauk: 10.02.01 "Ukrayins'ka mova"*. Kyiv.
- Hrycenko, P. Yu. (1990). *Areal'ne varyuvannya leksyky*. Kyiv: Naukova dumka.
- Hrycenko, P. Yu. (1984). Doslidzhennya leksyky ukrajins'kykh hovoriv. *Movoznavstvo*, 5, 22-30.
- Levun, N. V. (1976). Nazvy hlyny u terminolohiyi honcharnoho vyrobnyctva. *Pytannya slovtvoru i hramatychnoyi struktury ukrajins'koyi movy*, 81-87. Dnipropetrovs'k.
- Lyesnova, V. V. (1999). Nominaciya lyudyny ta yiyi rys u skhidnoslobozhans'kykh ukrajins'kykh hovirkakh. *Avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: spec. 10.02.01 "Ukrayins'ka mova"*. Zaporizhzhya.
- Mahryts'ka, I. V. (2000). Vesil'na leksyka ukrajins'kykh skhidnoslobozhans'kykh hovirok. *Avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: spec. 10.02.01 "Ukrayins'ka mova"*. Zaporizhzhya.
- Matviyas, I. H. (1990). *Ukrayins'ka mova i yiyi hovory*. Kyiv: Nauk. dumka.

Nikolayenko, I. O. (2000). Struktura j areal'na kharakterystyka leksyky tradycijnoho tkactva v ukrayins'kykh skhidnoslobozhans'kykh hovirkakh. *Avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: spec. 10.02.01 "Ukrayins'ka mova". Zaporizhzhya.*

Correspondence: alekoav@mail.ru

Vitae

Larisa M. Tischenko is Candidate of Philology, Assistant Professor at Department of Ukrainian Language and Literature in Slovyansk State Pedagogical University. Her research area includes the dialectology of Ukrainian language.

FUNCTIONAL-SEMANTIC TYPES OF PREVENTIVE CONSTRUCTIONS IN THE MODERN UKRAINIAN LANGUAGE

Galyna Vasylieva

Department of Ukrainian Language, Horlivka State Pedagogic Institute of Foreign Languages, Horlivka, Donetsk region, Ukraine

Available 24 October 2011

Abstract

Relevance

Different aspects of constructions typology repeatedly was debated in modern scientific literature (V.S. Hrakovskiy, A.P. Volodin [Hrakovskij, Volodin 1986], I.O. Sharonov [Sharonov 1991], L.A. Birulin [Birjulin 1992], C. Sarantsatsral [Sarantsatsral 1993], Y.A. Filatova [Filatova 1997], Nguen Tuet Min [Nguen 2000], G.G. Drinko [Drinko 2005] etc.). In spite of all this semantic (more exactly – communicative and pragmatic) types of preventive as a defined expression's statements version practically does not was the object of examination. The thesis of Y. S. Klenina is an exception in this scheme, in which semantic typology of this constructions is presented. In general author will indicate that scientists' opinions as to quantity of imperative expression semantic types and to their qualitative characteristics are appreciably different.

Purpose

The purpose of the work is to express an opinion on the problem and to specify of qualitative structure of warning expressions varieties when author analyses the Ukrainian linguistic material.

Conclusion

So, author considers communicative and pragmatic types of preventive as speech act. The analysis of factual material to give rise to extract such semantic types of preventive constructions in Ukrainian language: properly warning (properly preventive), preventive + reminding, preventive + preachment, preventive + admonishment, preventive + advice, request + preventive, demand + preventive, order + preventive, threat + preventive. Essentially all this types are syncretic. Manifestations of fear and tip advance even in semantic of core type constructions – in properly warning. The author not distinguishes such type of preventive speech act as *warning what accompany of prohibition*, because she thinks that it semantic is in ambit of varieties *demand + warning*, *order + warning*. Every type of warning speech act is characterized by the definite differential features.

Perspective

Further researches can be concentrated on the learning of preventive expressions in aspects of psycholinguistics and ethnolinguistics.

Research highlights

► The quantitative and qualitative structure of preventive constructions as defined as a variant of expression's statements in the modern Ukrainian language are clarified. ► Their distinctive features are specified. ► Communicative and pragmatic types of preventive as speech act on the basis of such criterions: the factor of control of addressee, the factor of interest in realization of warning, the factor of direction of warning, psychological factor, and social factor, are determined.

Keywords: preventive, warning, speech act, sender, addressee.

References

- Andreeva, I. S. (1971). Povelitel'noe naklonenie i kontekst pri vyrazhenii pobuzhdenija v sovremennom russkom jazyke. *Diss. ... kand. filol. nauk: 10.02.01*. L'viv
- Birjulin, L. A. (1992). Teoreticheskie aspekty semantiko-pragmaticheskogo opisaniya imperativnyh vyskazyvanij v russkom jazyke. *Diss. ... kand. filol. nauk: 10.02.01*. SPb.
- Busel, V. T. (red.) (2001). *Velykij tlumachnyj slovnyk suchasnoyi ukrayins'koyi movy*. Kyiv. Irpin': VTF "Perun".

Drinko, H. H. (2005). Sponukal'ni konstrukciyi v anhlijs'kij ta ukrayins'kij movakh. *Dyss. ... kand. fylol. nauk: 10.02.17*. Horlivka.

Klenina, Ju. S. (2003). Preventiv: semantika i sposoby vyrazhenija. *Diss. ... kand. filol. nauk: 10.02.01*. Rjazan'.

Nguen, Tuet Min'. (2000). Aspekty funkcional'noj morfologii: Funkcional'no-semanticheskaja kategorija pobuditel'nosti v russkom i v'etnamskom jazykah. *Avtoref. diss. ... kand. filol. nauk: 10.02.20 "Sravnitel'no-istoricheskoe, tipologicheskoe i sopostavitel'noe jazykoznanie "*. Moskva.

Sarantsatsral, C. (1993). Rechevye akty pobuzhdenija, ih tipy i sposoby vyrazhenija v russkom jazyke. *Diss. ... dokt. filol. nauk: 10.02.01*. Moskva.

Filatova, E. A. (1997). Pobuditel'nye vyskazyvanija kak rechevye akty v sovremennom russkom jazyke. *Diss. ... kand. filol. nauk: 10.02.01*. Moskva.

Hrakovskij, V. S., & Volodin, A. P. (1986). *Semantika i tipologija imperativa. Russkij imperativ*. Leningrad: Nauka, Leningr. otdelenie.

Sharonov, I. A. (1991). Kategorija naklonenija v kommunikativno-pragmaticheskom aspekte. *Diss. ... kand. filol. nauk: 10.02.01*. Moskva.

Vitae

Galyna O. Vasylieva is Candidate of Philology, Associate Professor at Department of Ukrainian Language in Horlivka State Pedagogic Institute of Foreign Languages. Her research area includes the psycholinguistics and ethnolinguistics.

FROM THE OBSERVATIONS OF THE SUBDIALECT OF LOZOVATKA VILLAGE IN KRYVYI RIH DISTRICT OF DNIPROPETROVSK REGION

Mykola Verbovyi

Department of Ukrainian Language, Kryvyi Rih State Pedagogic University, Kryvyi Rih, Dnipropetrovsk region, Ukraine

Available 21 October 2011

Abstract

Relevance

The urgency of the work is due to the fact that the live broadcast is fixed in the form of connected dialect texts, since only in the text systematic features of the subdialects are revealed most clearly.

Purpose

The purpose of the work is to identify and to describe the main phonetic, grammatical, syntactic and lexical features of a subdialect in a village of Kryvyi Rih district.

Tasks

The implementation of the purpose provided the solution of such tasks: 1) to fix the recitative speech in the form of coherent texts; 2) to analyze the dialect texts and to identify the most essential features that characterize the subdialect as a language system.

Conclusion

The analyzed material suggests that the subdialect of Lozovatka village in Kryvyi Rih district of Dnipropetrovsk region is organically part of the steppe dialect and it shows the similarities with both northern and south-western dialect of Ukrainian language. In fact a character of combination and expression of analyzed dialect peculiarities is the specificity of language structure of this subdialect.

Perspective

It seems necessary to involve consideration of factual material from other localities of Kryvyi Rih region in Dnepropetrovsk region.

Research highlights

► The article deals with a description of the main peculiarities of the steppe subdialect of Lozovatka village. ► The author scrutinizes the main phonetical, grammatical, syntactical and lexical peculiarities. ► This paper shows that they characterize the mentioned subdialect as a language system.

Keywords: subdialect, texts of a dialect, peculiarities of a subdialect.

References

- Bevzenko, S. P. (1960). *Istorychna morfolohiya ukrayins'koyi movy*. Uzhhorod.
Hrycenko, P. Yu. (1990). *Areal'ne varyuvannya leksyky*. Kyiv: Naukova dumka.
Hrycenko, P. Yu. (2004). Slobozhans'kyj hovir. *Ukrayins'ka mova: Encyklopediya*, 608-609. Kyiv: Vyd-vo "Ukrayins'ka encyklopediya" im. M. Bazhana.

- Zhylko, F. T. (1966). *Narysy z dialektolohiyi ukrayins'koyi movy*. Kyiv: Radyans'ka shkola.
- Nimchuk, V. V. (1993). *Davn'orus'ka spadshhyna v leksyky ukrayins'koyi movy*. Kyiv: Naukova dumka.
- Pavlyuk, Mykola, Robchuk, Ivan (2003). *Ukrayins'ki hovory Rumuniyi. Diyalektni teksty*. Edmonton; L'viv; N'yu-Jork; Toronto: Instytut ukrayinoznavstva im. I. Kryp'yakevycha NANU.
- Shevel'ov, Yu. (1996). *Vnesok Halychyny u formuvannya ukrayins'koyi literaturnoyi movy*. L'viv; N'yu-Jork.
- Shevel'ov, Yu. (2002). *Istorychna fonolohiya ukrayins'koyi movy*. Kharkiv.

Sources and Abbreviations

- AUM, (2001). *Atlas ukrayins'koyi movy (3 t.)*. Kyiv: Naukova dumka.
- Hr., Hrinchenko, B. (1958). *Slovar' ukrayins'koyi movy (1-4 t.)*. Kyiv: Vyd-vo AN URSS.
- ESUM, (1982-2005). *Etymolohichnyy slovnyk ukrayins'koyi movy (u 7 t.)*, 1-5. Kyiv: Naukova dumka.
- PVL, (1926). *Povest' vremennyhlet. Polnoe sobranie russkikh letopisej, 1, Lavrent'evskajaletopis'*. Leningrad.
- Sreznevskij, I. I. (1893-1912). *Materialy dlja slovarja drevnerusskogo jazyka*, 1-3. Sankt-Peterburg.
- SUM, (1970-1980). *Slovnyk ukrayins'koyi movy (v 11 t.)*, 1-11. Kyiv: Naukova dumka.
- SUM XVI – f. h. of XVII, (1994-2005). *Slovnyk ukrayins'koyi movy KhVI – pershoji polovyny KhVII st.*, 1-12.
- L'viv.

Corresponding author. Present address: 10 Lenin St., 15, Kryvyi Rih, Dnipropetrovsk region, 50000, Ukraine.

Vitae

Mykola V. Verbovyi is Candidate of Philology, Associate Professor at Department of Ukrainian Language in Kryvyi Rih State Pedagogic University. His research area includes the Ukrainian dialectology.

DYNAMICS OF THE NAMES OF KITCHENWARE IN UKRAINIAN EASTERN-SLOBOZHANIAN SUBDIALECTS

Marina Voloshinova

Department of Ukrainian Philology and General Linguistics, Luhansk Taras Shevchenko National University, Luhansk, Ukraine

Available 24 October 2011

Abstract

Relevance

The vocabulary, which reflects the realities of everyday life and is closely linked with the life of the people, has always attracted the attention of researchers. This is the particular thematic group of vocabulary (TGV) "The Kitchenware". Kitchenware is a service, peripheral component of nutrition, housing and settling complex. At the same time a high degree of specialization of certain sets of kitchenware, its functional differentiation, sufficiently developed industry that created the kitchenware – all this lets you treat it as an independent phenomenon of material culture [SUM 1993: 71]. In Ukrainian linguistics the most fully studied on the material outlined TGV subdialects of the south-western dialect. At various times Z. Hanudel turned to its systematic study [Hanudel 1980] – dialects of Eastern Slovakia, E. Gotsa [Gotsa 2001] – the Carpathian dialects. Household vocabulary by the migrative Russian speaking in the southern-eastern part of the Kharkiv region was studied by O. Volodymyrska [Vladimirskaja 1977]. The individual intelligences, devoted to studying the dishes and kitchen utensils, belonging to Z. Bychko [Bychko 1983], J. Vakalyuk [Vakalyuk 1983], S. Pants'ov [Pants'ov 1999], G. Martynova [Martynova 1999]. The object of the study of vocabulary to describe kitchen utensils was in the works of Russian dialectologists – L. Maksimova [Maksimova 1976], L. Balahonova [Balahonova 1980], L. Vlasova [Vlasova 2002] and others. The necessity of research is due to the fact that systematic and comprehensive description of kitchen utensils as a separate component of subject-consumer material of Eastern-Slobozhanian subdialects of Ukraine has been implemented.

Purpose

The aim of the article is to make the lexical-semantic analysis of the names of kitchenware and to track the dynamic processes in this group of vocabulary.

Tasks

The stated goal involves the following tasks: on the basis of field records to establish the functional activity of names to describe surveyed semes in Ukrainian Eastern-Slobozhanian subdialects; to reveal the lexical representative parallels of the analyzed semes in other dialect continuums; to analyze in diachrony and synchrony the vocabulary TGV "Kitchenware".

Sources of factual material

Sources of research serve their own records dialect material in 38 subdialects of Eastern Slobozhanshina made in 2009-2011; the Dictionary of the Ukrainian language in four volumes by B. Grynchenko; the Dictionary of the Ukrainian language in 11-th volumes; modern dialectal dictionaries.

Conclusion

The dynamic processes found in the gradual archaization of some lexemes in connection with the removal of the respective realities of life. Basically vocabulary reveals the constancy and the permanence that are confirmed by the analysis of synchronic and diachronic levels.

There were cases of extension of the semantic structure, such as name *ка/ч'алка* is both representative of semes 'wooden pestle, which grind poppy seeds, grain' and 'device for rolling dough'; lexeme *ч'ан/л'їїка* exists simultaneously with the value 'the instrument in the form of plantations on the handle of an iron rod with curved end for mixing fuel in the furnace and raking out of its heat, ash' and 'long wooden shaft with two metal horns rounded at the end, which take and put in oven or removed from the its pots, cast iron' and so on.

The most of the identified names recorded dictionaries of other dialects with the values inherent Eastern-Slobozhanian subdialects. However, the vast majority of recorded lexemes found in the dictionary of the Ukrainian language, which illustrates the effect of literary language and subdialects examined confirms the established view of their origin.

Perspective

The perspectives of further research see in the detection of dynamic processes on the example of other thematic groups of vocabulary.

Research highlights

► An attempt to investigate dynamical process in dialectal vocabulary based on thematic vocabulary group "kitchenware" was made in the article. ► The comparing analysis of demonstrators, which were discovered in Ukrainian Eastern-Slobozhanian subdialects with other dialectal continuum of Ukraine language, was realized. ► Their functional activity was determined.

Keywords: seme, name, lexeme, realia, Eastern-Slobozhanian subdialects, kitchenware.

References

- Balahonova, L. I. (1980). Chem vy razlivaete sup? *Russkaja Rech'*, 2, 142-145.
- Bychko, Z. (2000). Analiz nazv posudu i kukhonnoho nachynnya v hovirkakh Naddnistryanshhyny. *Naukovi zapysky. Seriya: Filolohichni nauky (movoznavstvo)*, 30, 21-28. Kirovohrad: RVC KDPU im. V. Vynnychenka.
- Vakalyuk, Ya. Yu. (1983). Nazvy posudu i kukhonnoho nachynnya v hovirkakh Prykarpattya. *Struktura i rozvytok ukraïns'kykh hovoriv na suchasnomu etapi: XV respublikans'ka dialektolohichna narada: tezy dopovidej i povidomlen'*. Zhytomyr.
- Vladimirskaja, E. A. (1977). Bytovaja leksika pereselencheskogo russkogo govora jugo-vostochnoj chasti Har'kovskoj oblasti (k probleme vzaimodejstvija govorov russkogo i ukraïnskogo jazykov). *Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk: spec. 10.02.01 "Russkij jazyk"*. Kiev.
- Vlasova, L. A. (2002). Leksika kuhonnoj utvari i posudy v orlovskih govorah. *Dis. ... kand. filol. nauk: 10.02.01. Orel*.
- Hanudel, Z. T. (1980). Bytovaja leksika ukraïnskih govorov Vostochnoj Slovakiï (nazvanija pishhi, posudy i utvari). *Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk: spec. 10.02.02 "Ukraïnskij jazyk"*. Kiev.
- Hlukhovtseva, K. D. (2005). *Dynamika ukraïns'kykh skhidnoslobozhans'kykh hovirok*. Luhans'k: Al'ma-mater.
- Golev, N. D. (1989). *Dinamicheskij aspekt leksicheskoy motivacii*. Tomsk.
- Horets'kyj, Ya. (1988). Dynamichnist' i dynamika v movi. *Movoznavstvo*, 6, 7-10.
- Gotsa, E. D. (2001). Nazvy yizhi j kukhonnoho nachynnya v ukraïns'kykh karpats'kykh hovorakh. *Avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: spec. 10.02.01 "Ukraïns'ka mova"*. Uzhhorod.
- Karpilovs'ka, Ye. A. (2007). Tendenciyi rozvytku suchasnoho ukraïns'koho leksykonu: chynnyky stabilizaciyi innovacij. *Ukraïns'ka mova*, 4, 3-15.
- Karpilovs'ka, Ye. A. (2008). Tendenciyi rozvytku suchasnoho ukraïns'koho leksykonu: chynnyky stabilizaciyi innovacij. *Ukraïns'ka mova*, 1, 24-35.
- Maksimova, L. I. (1976). Predmetno-bytovaja leksika Srednego Priishim'ja (k voprosu o dialektnoj osnove russkih starozhil'cheskih govorov Sibiri). *Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk: spec. 10.02.01 "Russkij jazyk"*. Leningrad.
- Martynova, H. (1999). Strukturno-semantychnyj analiz nazv posudu u hovirkakh Pravoberezhnoyi Cherkashhyny. *Aktual'ni problemy mentalinhvistyky*, 207-210. Kyiv, Cherkasy: Brama.
- Pants'õ, S. Ye. (1999). Pokhidni nomeny hrupy "posud i kukhonne nachynnya" u lemkiivs'komu hovori. *Ukraïns'ka filolohiya: shkoly, postati, problemy: zbirnyk naukovy' prats' Mizhnarodnoyi konferenciyi, prysvyachenoyi 150-richchyu vid dnya zasnuvannya kafedry ukraïn'koyi slovesnosti u L'vivs'komu universyteti*, 2, 48-51. Lviv: Svit.
- Ponomar'ov, A. P., & Artyukh, L. F., & Kosmina, T. V., ta in. (1993). *Ukraïns'ka mynuvshyna: ilyustrovanyj etnografichnyj dovid*. Kyiv: Lybid'.
- Struhanets', L. (2002). *Dynamika leksychnykh norm ukraïns'koyi literaturnoyi movy XX stolittya*. Ternopil': Aston.
- Tyshhenko, L. M. (2002). Strukturna orhanizaciya j dynamika pobutovoyi leksyky pivdennoslobozhans'kykh hovirok. *Dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.01 "Ukraïns'ka mova"*. Kyiv.

Sources and Abbreviations

- Arkushyn, H. L. (2000). *Slovník zakhidnopolis'kykh hovirok (2 t.)*. Luts'k: Vezha.
- Brylins'kyj, D. (1991). *Slovník podil'skykh hovirok*. Khmel'nyts'kyj: RVV.
- Vashhenko, V. S. (1960). *Slovník poltavs'kykh hovoriv*. Kharkiv: Vyd-vo KDI, 1.
- HH, Zakrevs'ka, Ya. (red.) (1997). *Hucul's'ki hovirky: korotkyj slovník*. L'viv.
- Hrinchenko, B. (1958, 1959). *Slovar' ukrajins'koyi movy (4 t.)*. Kyyiv.
- Yevtushok, O. M. (1997). *Vyvchennya leksyky hovirok Rivnensshyny*. Rivne.
- Korzonyuk, M. M. (1987). *Materialy do slovníka zakhidnovolyns'kykh hovirok*. Kyyiv: Naukova dumka.
- Lysenko, P. S. (1961). *Slovník dialektnoyi leksyky seredn'oho i skhidnoho Polissya*. Kyyiv: Vydavnytvo Akademiyi nauk URSR.
- Lysenko, P. S. (1974). *Slovník polis'kykh hovoriv*. Kyyiv: Naukova dumka.
- MSSUH, Omel'chenko, Z. L., & Klymenko, N. B. (2006). *Materialy do slovníka stepovykh ukrajins'kykh hovirok*. Donetsk: DonNU.
- Negrych, M. (2008). *Skarby hucu's'koho hovoru: Berezovy*. L'viv: Instytut ukrajinoznavstva im. I. Kryp'yakevycha NAN Ukrayiny.
- Onyshkevych, M. J. (1984). *Slovník bojkivs'kkh hovirok (2 t.)*. Kyyiv: Naukova dumka.
- MSHH, Pipash, Yu. O., & Halas, B. K. (2005). *Materialy do slovníka hucul's'kykh hovirok (Kosivs'ka Polyana i Rosishka Rakhivs'koho rajonu Zakarpats'koyi oblasti)*. Uzhhorod.
- SBH, Hujvanyuk, N. V. (red.) (2005). *Slovník bukovyns'kykh hovirok*. Chernivci: Ruta.
- SHSB, Zakrevs'ka, Ya. (red.) (2000). *Hucul's'ki hovirky. Lihvistychni ta etnolihvistychni doslidzhennya. Slovník hovirky sela Brodyna Oleksy Horbacha*. L'viv.
- Syz'ko, A. T. (1990). *Slovník dialektnoyi leksyky hovirok sil pivdenno-skhidnoyi Poltavshyny*. Dnipropetrovs'k.
- SUM (1978). *Slovník ukrajins'koyi movy (11 t.)*. Kyyiv: Naukova dumka.
- TSRJa, Ozhegov, S. I., & Shvedova, N. Ju. (1994). *Tolkovyj slovar' russkogo jazyka: 80 000 slov i frazeologicheskikh vyrazhenij*. Moskva: AZ.
- Chabanenko, V. A. (2008). *Slovník hovirok Nyzhn'oyi Naddnipropransshyny (4 t.)*. Zaporizhzhya.
- Shylo, H. (2005). *Naddnistrians'kyj rehional'nyj slovník*. L'viv; N'yu-Jork.

Correspondence: marishinova@gmail.com

Vitae

Marina O. Voloshinova is Post-Graduate Student at Department of Ukrainian Philology and General Linguistics of Luhansk Taras Shevchenko National University. Her research area includes dialectology of modern Ukrainian language, in particular lexical level.

SYSTEMIC RELATIONS OF THE VERBS WITH POSTPOSITIVE COMPONENTS ON AND OFF

Oksana Vorobjeva

Department of Theory and Practice of Translation, Donetsk National University, Donetsk, Ukraine

Available 20 October 2011

Abstract**Relevance**

The functioning of lexical units, such as *to turn off* and *to turn off*, is the characteristic feature of verbal taxonomy in modern English. Being composite they are formed from polylexeme verbs with a help of special postverbal components, which have adverbial or prepositional origin.

Owing to the weakening of the adverbial or prepositional function, these postpositive components make more or less set semantic and syntactic word combinations with verbs.

The problematics of the considered verbal word combinations is not completely studied, namely the semantics of word combinations in general and particularly the semantics of verbs with postpositional components *on* and *off*, the semantic type parallels existing between these units and being expressed in synonymous and antonymous relations of these units are not studied in detail.

All this in accordance with active semantic development of the word combinations and their extensive use in the language make this paper **relevant** and important both in theoretical and practical aspects.

Object

The object of the research includes verbs with postpositive component *on* (VPC-*on*) and verbs with postpositive component *off* (VPC-*off*), i.e. units, such as *to clock on* 'to start working (esp. at stated time)', *to clock off* 'to finish working (esp. at stated time)'.

Objective

The objective of this paper is to study the system relations of a) source polylexeme verbs and VPC-*on*, VPC-*off*, which are formed from them, b) antonymous and synonymous relations of phrasal verbs and above mentioned postpositive components.

Tasks

The objective of the paper includes the following tasks:

- 1) to determine and to analyze the system relations of polylexeme verbs and VPC-*on*, VPC-*off* which are formed from them;
- 2) to determine the semantic types of VPC-*on* and VPC-*off*, in which the synonymous and antonymous relations (in the presence of semantic classifications of VPC-*on* and VPC-*off*) can be observed;
- 3) to analyze and to compare the means of realization of synonymy and antonymy within the VPC-*on* and VPC-*off*.

Conclusion

The following conclusions can be made after the studying of system relations of VPC-*on* and VPC-*off*, and also of these phrasal verbs and their source verbs:

1. It was determined that the meanings of VPC-*on/off* and their SV have 3 types of system relations.
2. Derivational processes within the VPC-*on* and VPC-*off* go on in two directions.
3. Such factors as the source semantic opposition of postpositive components *on* and *off*, which determines the antonymy within the VPC-*on* and VPC-*off* and the possibility of desemantization of components within the formation of VPC, what makes the synonymy within the VPC-*on* and VPC-*off* possible determine the synonymous and antonymous relations within the VPC-*on* and VPC-*off*.
4. The synonymy within the VPC-*on* and VPC-*off* is limited, quantitatively it is characteristic for 17 units, which include 9 VPC-*off* and 8 VPC-*on*; the synonymy appears within 5 types of the VPC-*on* and VPC-*off*.
5. The antonymy within the VPC-*on* and VPC-*off* is limited, despite the opposition of spatial meanings of PC-*on* and PC-*off* 'to the surface' – 'from the surface'; the antonymy is observed within 3 types of verbs: locative, actional and phasal VPC-*on* – VPC-*off* (see 3.2 – 3.2.3).
6. The antonymous relations within the semantic types of VPC-*on* and VPC-*off* are expressed through the 2 semantic oppositions as follows: 'the beginning of action – the end of action' and the derivative opposition 'causation of the beginning of action/state – causation of the end of action/state'.
7. The antonymy within the VPC-*on* and VPC-*off* is more productive quantitatively.
8. The synonymy within the VPC-*on* and VPC-*off* is more characteristic qualitatively: it can be observed within 5 types of the VPC-*on* and VPC-*off*, while the antonymy is observed within 3 types of verbs.

Perspective

The author plans to continue the comparative study of the semantics of VPC-*on*, VPC-*off* and their equivalents in other languages, particularly the verbs with detachable prefixes in German and prefixal verbs in Ukrainian.

Research highlights

► The types of system relations of the verbs with postpositive components *on* (VPC-*on*) and *off* (VPC-*off*) and types of system relations of source polylexeme verbs and VPC-*on* and VPC-*off*, which are formed from them have been determined and illustrated.

Keywords: phrasal verb, postpositive component, derivation, idiomaticity, equivalence, synonymy, antonymy.

References

- Anichkov, I. E. (1961). Adverbial'nye poslelogi v sovremennom anglijskom jazyke. *Voprosy germanskoj i romanskoj filologii. Voprosy germanskoj i romanskoj filologii. Uchebnye zapiski Pjatigorskogo gosudarstvennogo pedagogičeskogo instituta*, 221-253. Pjatigorsk.
- Berlizon, S. B. (1958). Sochetanija tipa *to go in, to cry out, to speed up, to give up* v sovremennom anglijskom jazyke. *Inostrannye jazyki v shkole*, 6, 9-24.
- Duhon, B. M. (1983). Modelirovanie konstantno-variativnyh otnoshenij v semantike kompleksov tipa *make up*. *Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk: 10.02.04*. Moskva: MGPIIJa im. M. Toreza.
- Zhluktenko, Ju. A. (1954) O tak nazyvaemyh "slozhnyh glagolah" tipa *stand up* v sovremennom anglijskom jazyke. *Voprosy jazykoznanija*, 5, 105-113.
- Ivashkin, M. P. (1972). Sintaksicheskoe i slovoobrazovatel'noe funkcionirovanie glagol'no-narechnyh sochetanij tipa *get up* i *stand down*. *Dis. ... kand. filol. nauk: 10.02.04*. Gor'kij: GGPIIJa im. A. I. Dobroljubova.
- Karjagina, N. F. (1971). Nekotorye osobennosti obrazovanija i upotreblenija glagol'nyh sochetanij tipa *come in, walk about* v sovremennom anglijskom jazyke. *Trudy voennogo instituta inostrannyh jazykov*, 7, 63-68.
- Klijunajte, I. A. (1987). K voprosu o semanticheskikh funkcijah postverbov v anglijskom jazyke. Kalbotyra jazykoznanie. *Voprosy sintaksisa i semantiki romano-germanskih jazykov*, 78-85. Vil'nius: "Mokslas".
- Kerlin, A. A., & Kuznec, M. D. (1959). *Sostavnye glagoly v sovremennom anglijskom jazyke*. L'vov: Uchpedgiz.
- Bolinger, D. (1971). *Phrasal Verbs in English*. Cambridge: Harvard University Press.
- Fraser, B. (1976). *The Verb-Particle Combination in English*. New York, etc.: Academic Press.

Hiltunen, R. (1983). *The Decline of the Prefixes and the Beginnings of the English Phrasal Verb: the Evidence from some Old and Early Middle English Texts*. Turku: Turun Yliopisto.

Kennedy, G. A. (1920). The Modern English Verb-Adverb Combinations. *Language and Literature*, 1 (1), 151.

Correspondence: oksanka27@yandex.ru

Vitae

Oksana S. Vorobjeva is Candidate of Philology, Associate Professor at Department of Theory and Practice of Translation in Donetsk National University. Her scientific interests include the grammar of modern English and the derivatology.

THE METALANGUAGE REFLECTION AS THE ACTUALIZATION TYPE OF IRREAL MOOD

Hanna Yemeljanenko

Department of Ukrainian Language and Applied Linguistics, Donetsk National University, Donetsk, Ukraine

Available 25 October 2011

Abstract

Relevance

In modern linguistics there are examined various aspects of grammar forms actualization among them linguistic creative processes of phraseological semantics forming [Alefirenko 1988]; models of word-hybrids creating [Baranova 2003]; paraverball means as the way of expression conveying [Vas'kiv 2004; Kyselyuk 2009]; axiology and its reflection in different types of discourse [Vinogradova 2001; YOLOVANEVSKIJ 2002; Markelova 1996; Markelova 1999]; new phenomena in syntax [Zagnitko 1996; Zagnitko 1996]; art comparison as the means of image component actualization of language units meaning [Prisyazhnyuk 2004] etc. Increasing number of works dedicated to examining of function, semantic and formal specific of modal realizators is evidence of relevance of irreal-mood forms examining in frames of grammar psychologism investigation.

Purpose

The purpose of the article is to investigate the specific of irreal-mood forms as realizations of metalanguage reflection.

Tasks

The purpose is caused decision of such tasks:

- 1) to clear up a connection between grammar psychology and intertextuality and interactivity;
- 2) to name main functions of performance by analyzing type of grammar actualization;
- 3) to examine parallel display of metalanguage reflection and other methods of actualization.

Conclusion

Interactivity and intertextuality which are realizing simultaneously with metalanguage reflection, are mostly used as original invitation for readers to join the language game, the appeal to create the text with the author. Main functions of grammar psychologism are the clearing up thought, the structuring the text, the expressive intensifying of the previous statement, the creating of art images, the achieving of the comic effect. Metalanguage reflection can be connected with a grammar metaphor and grammar combinatory. Synchronous functioning of some types of actualizators is frequently observed in dialogues.

Perspective

A fundamental analysis of displaying combination verbal means with paraverbal (crealizing text; texts that are created in multi-media communicative environment, etc.) is important for subsequent investigation of linguistic creative potential of irreal-mood forms.

Research highlights

► The article is devoted to the study of metalanguage reflection. ► The basis of research is classification of actualization types by E. Remchukova. ► Principles of modern linguistic investigations (especially anthropocentrism) necessitate taking account of not only form but the content level realized with the form.

Keywords: metalanguage reflection, linguistic creativity, linguistic evocation, irreal mood, linguistic creative potential.

References

- Alabuzhev, K. V. (2008). Aktualizaciya estetychnoho potencialu leksychnykh odynyc' u rosijs'kij rok-poeziyi. *Avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.02 "Rosijs'ka mova"*. Kyiv.
- Alefirenko, M. F. (1988). Lihvokreatyvni procesy formuvannya frazeolohichnoyi semantyky. *Movoznavstvo*, 5, 35-41.

- Baranova, L. A. (2003). Glokaja kuzdra kak model' obrazovanija slov gibridov sredstvami dvuh jazykov. *Kul'tura narodov Prichernomor'ja*, 37, 137-140.
- Vas'kiv, M. S. (2004). Hrafika yak kompozycijnyj pryjom uvyraznennya (Roman Ya. Olesicha "Na ozerakh vohni"). *Visnyk Zhytomyrs'koho derzhavnoho universytetu im. I. Franka*, 16, 48-50.
- Vinogradova, N. V. (2001). Komp'juternyj sleng i literaturnyj jazyk: problemy konkurencii. *Issledovanija po slavjanskim jazykam*, 6, 203-216.
- Golovanevskij, A. L. (2002). Ocenocnost' i ejo otrazhenie v politicheskom i leksikograficheskom diskursah. *Filologicheskie nauki*, 3, 78-87.
- Zahnitko, A. P. (1996). *Ukrayins'kyj syntaksys, I. K.*: IZMN.
- Zahnitko, A. P. (1996). *Ukrayins'kyj syntaksys, II. K.*: IZMN.
- Kyselyuk, N. P. (2009). Verbal'ni ta neverbal'ni zasoby aktualizaciyi emocijnogo stanu radosti v khudozhn'omu dyskursi (na materialy anhlomovnoyi prozy XX XXI stolit'). *Avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: spec. 10.02.04 "Hermans'ki movy"*. K.
- Markelova, T. V. (1996). Vzaimodejstvie ocenocnyh i modal'nyh znachenij v russkom jazyke. *Filologicheskie nauki*, 1, 80-89.
- Markelova, T. V. (1999) Leksema-uzel "odobrjat" kak sredstvo vyrazhenija ocenocnogo znachenija. *Filologicheskie nauki*, 3, 76-86.
- Monastyrets'ka, H. (2008). Kreativnist' yak linhvistychnyj fenomen. *Linhvistychni studiyi*, 17, 39-44. Donets'k: DonNU.
- Monastyrets'ka, H. (2009). Modal'na funkciya anhlijs'kykh rozmovnykh formul-akronimiv v ukrayins'komu internet-dyskursi. *Skhidnoslov'yans'ka filolohiya. Movoznavstvo*, 16, 224-232. Horlivka: HDPIIM.
- Prysyazhnyuk, L. F. (2004). Khudozhnye porivnyannya yak zasib aktualizaciyi obraznoho komponenta znachennya movnykh odynts' (na materialy tekstiv romaniv H. Hriny). *Visnyk Zhytomyrs'koho derzhavnoho universytetu im. I. Franka*, 17, 208-210.
- Remchukova, E. N. (2005). Kreativnyj potencial russkoj gramatiki. M.: Izd-vo RUDN. *Cognitivelinguistics*, (2007). *Cognitivelinguistics. Oxford: Oxford University Press*.
- Csiksentmihalyi, M. (1990). Creativity: Flow and the Psychology of Discovery and Invention *NewYork: Harper Collins Publishers*.

Correspondence kyrba-atu@rambler.ru

Vitae

Hanna V. Yemeljanenko is Candidate of Philology, Senior Lecturer at Department of Ukrainian Language and Applied Linguistics in Donetsk National University. Her scientific interests focus on text linguistics.

THE FUNCTIONAL-LEXICOGRAPHICAL GRAMMAR OF AUXILIARITY

Anatoliy Zahnitko

Department of Ukrainian and Applied Linguistics, Donetsk National University, Donetsk, Ukraine

Available 19 October 2011

Abstract

Relevance

The modern understanding of grammar in the broad measuring of its problems and approaches – from fixed, that lately more and more interpreted as classic (proverbial), to reference (reference-pragmatic), ideographical, "natural" – is based on fundamental postulates of the nominative-existential scientifically-linguistic paradigm with its three sources: a) theory of communicative acts, b) theory of nomination, c) theory of reference.

Each of these constituents caused, on the one hand, expansion of actually-grammatical researches (pragmatic types of sentences, reference aspects of sentence and others), on the other hand, they were base to forming of separate linguistic researches, that include explanation not only of the language phenomena with tracing of regularity of their compatibility, display of semantic-paradigmatic connections, ascertainment of hierarchical features and others, but also determinations of directions of their functioning by extra-linguistic factors, "loading" by national and cultural memory, specific of the use in different discursive practices etc.

All of it motivates the necessity of analysis of the appropriate language phenomenon, certain linguistic unit through the prism of discursive practices (in a process display and textual expression), associative and figurative loading etc. And this explains actuality of consideration of auxiliarity in its functional measuring with ascertainment of regularity of lexicographic interpretation of all volume of traditionally interpreted by classic grammar of official elements.

Purpose

The purpose of the article is determination of units and categories of lexicographic grammar of auxiliaryity with successive description of volumes and capacity of functional-semantic paradigm of auxiliary units.

Tasks

The declared purpose predetermines the necessity of decision of such tasks: 1) to define the concept of auxiliaryity; 2) to define the classification varieties of auxiliaryity; 3) to reveal the category apparatus of grammar of auxiliaryity; 4) to determine the basic features of lexicographic grammar of auxiliaryity; 5) to characterize regularity of lexicographic interpretation of auxiliary elements.

Conclusion

Creation of integral lexicographic grammar of auxiliaryity is possible at conceptual work of all classification criteria – structural, semantic, functional-descriptive, functional-communicative, semantic-paradigmatic and others, tracing of capacity of the paradigmatic space (morphological, morpho-syntagmatical, semantic (functional-semantic), contextual (textual)), and aspects – dynamic-evolutional and characterological, that can be complemented by the quantitative features of auxiliary words and establishment of features of the argument / sikonstantive fixing of auxiliary component in the semantic-syntactical hierarchy of the sentence. Lexicographic grammar of auxiliaryity is based on consecutive keeping of the explaining of obligatory features of auxiliary word and taking into account its qualification of optional features.

Perspective

Perspective of the research consists not only in creation of appropriate lexicographic works of the each category class of auxiliary elements, but also tracing general-category features of auxiliary elements in a separate national language and comparison of these features in the languages which different by their system, that will do possible receipt of adequate translator methodologies and tracing of common and different of functional, paradigmatic and syntagmatic descriptions of auxiliaryity in the investigated languages.

Research highlights

► The features of categorical classes of auxiliary words have been characterized. ► The basic qualification characteristics and parameters of lexicographical grammar of auxiliaryity distinguishing between broad and narrow sense have been established. ► The types of units of lexicographic grammar of auxiliaryity have been characterized and defining features of paradigmatic space of auxiliary words have been submitted. ► The structure of the entry, based on a broad understanding of lexicographic grammar of auxiliaryity has been offered.

Keywords: lexicographic grammar, categorical class of words, morpho-syntagmatical paradigm, morphological paradigm, contextual paradigm, entry.

References

- Ahmanova, O. S. (2007). *Slovar' lingvisticheskikh terminov*. Moskva: KomKniga.
- Bacevych, F. (2008). Semantyka i prahmatyka ochikuvanykh i neochikuvanykh zmin: funkciyi ta komunikatyvni smysly chastky i (j) u suchasnomu ukrayins'komu movlenni. *Ukrayins'ka mova i literatura v shkoli*, 1, 41-44.
- Velykyj tlumachnyj slovnyk suchasnoyi ukrayins'koyi movy, (2007). *Velykyj tlumachnyj slovnyk suchasnoyi ukrayins'koyi movy (VTSUM)*. Kyiv-Irpin': VTF "Perun".
- Vsevolodova, M. V. (2005). *Materialy k slovarju "Predlogi i sredstva predlozhnogo tipa v russkom jazyke. Funkcional'naja grammatika real'nogo upotrebleniya"*. Moskva: Izd-vo Mosk. un-ta.
- Horodens'ka, K. H. (2007). *Hramatychnyj slovnyk ukrayins'koyi movy: spoluchnyk*. Kyiv–Herson: Instytut ukrayins'koyi movy NAN Ukrainy; Khersons'kyj derzhavnyj universytet.
- Kanjushkjevich, M. I. (2008, 2010). *Bjelaruskija pryznazovniki i ih analagi*. Gramatyka real'naga wzhyvannja. *Materyjaly da slownika (U 3 ch.)*. Grodna: GrDU.
- Zahnitko, A. P. (2007). *Slovnyk ukrayins'kykh pryjmenykyv. Suchasna ukrayins'ka mova*. Donetsk: TOV VKF "BAO".
- Zahnitko, A. (2009). Funkcional'no-semanticheskaja tipologija chastic: vnutripredlozhencheskij i kontraktivnyj aspekty. *Prispevky k aktuálnim otázkám jazykovédné rusistiki*, 3, 146-154. Brno: Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity.
- Zaliznjak, A. A. (1977). *Grammaticheskij slovar' russkogo jazyka. Slovoizmenenie*. Moskva: Russkij jazyk.
- Zubets', N. O. (2008). *Ukrayins'ka leksykohrafiya druhoyi polovyny XX – pochatku XXI stolittya*. Zaporizhzhya: Zaporiz'kyj nacional'nyj universytet.
- Kiklevich, A. (2008). *Pritjazhenie jazyka, 2: Funkcional'naja lingvistika*. Olsztyn: Instytut Dzienikarstwa i Komunikacji Spolecznej Uniwersytetu Warminsko-Mazurskiego.
- Levakina, T. V. (2011). Semantychna dyferenciaciya ta funkciyvannja pryjmenykyv sociatyvnosti v ukrayins'kij movi. *Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk*. Zaporizhzhya.
- Mejzers'ka, I. V. (2011). Pryjmenyky v ukrayins'kij tlumachnij leksykohrafiyi II polovyny XX stolittya. *Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk*. Kyiv.
- Pankov, F. I. (2008). *Opyt funkcional'no-kommunikativnogo analiza russkogo narechija: na materiale kategorii adverbial'noj temporal'nosti*. Moskva: MAKSS Press.

- Slovar' ukrayins'koyi movy, (1996). *Slovar' ukrayins'koyi movy*, 1. Kyiv: Naukova dumka.
Slovyk ukrayins'koyi movy, (1970). *Slovyk ukrayins'koyi movy (SUM)*. Kyiv: Naukova dumka.
Tymchenko, Ye. (2002). *Materialy do slovnyka pysemnoyi ta knyzhnoyi ukrayins'koyi movy XV – XVIII stolit'*. Kyiv-N'yu-Jork: NAN Ukrayiny; UVAN u SShA.
Shcherbin, V. K. (1996). *Tearetychnyja prabljemy bjelaruskoj ljeksikografii*. Mn.: Bjelaruski knigazbor.
Grochowski, M. (2005). Wpływ zmiany pozycji linearnej partykuły na strukturę semantyczną wypowiedzenia. *Wyraz i zdanie w językach słowiańskich (5): Opis, konfrontacja, przekład*. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski.
Grochowski, M. (2009). Koncepcja słownika partykuł polskich. *Wyraz i zdanie w językach słowiańskich (7): Opis, konfrontacja, przekład*. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski.
Mluvnické češtiny, (1986). *Mluvnické češtiny: Tvaroslovi [2]*. Praha: Academia, 1986.
Gramatyka, (1984). *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia*. Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN.

Correspondence: a.zagnitko@gmail.com

Vitae

Anatolij P. Zagnitko is Doctor of Philology, Professor, Head of Department of Ukrainian Language and Applied Linguistics in Donetsk National University. His areas of research interests include functional linguistics, cognitive linguistics, comparative linguistics, categorial linguistics, lexicographic linguistics, and text linguistics.

LEXICAL FEATURES OF NORTHERN MICROAREA OF EASTERN-STEPPE SUBDIALECTS

Nadezhda Zagnitko

Department of Ukrainian Studies, Didorenko Donetsk Juridical Institute of Luhansk State University of Internal Affairs, Makivivka, Donetsk region, Ukraine

Available 21 October 2011

Abstract

Relevance

The research of Eastern-steppe subdialects of Donetsk region is topical, since these dialects have not been systematically described and also need the determination and specification of dialectal compatibility area boundaries, being at the intersection of several dialect areas, having acquired the characteristics of later formed ancient dialects and having been influenced by foreign inclusions, what has already been mentioned in the research papers of Ukrainian dialectologists more than once [Sharpylo 1959; Froljak 1999: 99; Froljak 2002: 141; Klymenko 2005: 374]. The subdialects in the dialectal compatibility area of two adjacent dialect areas (Slobozhanian and Eastern-steppe) also include the subdialects of northern parts of Donetsk region. They need to be analyzed in detail as such subdialects that “border on Slobozhanian dialect area and which some scientists include to Slobozhanian subdialects and the other scientists – in transitional subdialect zone” [Froljak 2002: 141].

Donetsk subdialects of northern microarea can be found in communities, located in Krasnyi Lyman, Sloviansk, partially in Oleksandrivsk and Artemivsk districts of Donetsk region. The boundaries of this microarea are quite unclear: on the west-north-east line the mentioned dialects border on South-Slobozhanian subdialects, and in the south – on other East-steppe ones. L.M. Tyshchenko in the work “Structural Organization and Evolution of Everyday Lexis in South-Slobozhanian Subdialects” [Tyshchenko 2002] has described these subdialects as those, which refer to the south-eastern area of the South-Slobozhanian subdialects – (e.g. Borivsk district of Kharkiv region, Krasnyi Lyman, Sloviansk, northern part of Artemivsk districts of Donetsk region). However the researcher mentions that the everyday lexis does not have clear isoglosses within the studied area. “For the lack of a clear dialectal classification of the studied subdialects, the primary functioning areas of the one group of lexemes and the lack areas of the other lexeme group have been outlined on the basis of mapped data. These relative conclusions need further verification based upon mapped lexis of other thematic groups; only after that it will be possible to define the character and depth of the subdialects spatial differentiation of the studied continuum” [Tyshchenko 2002: 15].

Purpose

The objective of the paper is to define the area behaviour peculiarities of the dialects of the northern part of Donetsk region, based upon the data concerning one thematic group of lexis (names of food, drinks).

Conclusion

Thus the subdialects of the northern part of Donetsk region can be considered as typical Eastern-steppe subdialects, which have the whole range of the typical dialectal features for all Donetsk subdialects. Their active study during the consideration of Slobozhanian dialect shows obviously that there are some peculiarities, which bring the studied microarea closer not only to the steppe subdialects, but also to Slobozhanian ones. This fact gives an opportunity to study the microarea as so called “buffer zone” between Eastern-steppe and Slobozhanian subdialects. L.D. Froljak emphasizes that Siversk subdialects and the subdialects of surrounding villages clearly belong to the

Eastern-steppe dialect; that is based on the analysis of results of principal phonetic and morphological features [Froljak 2005: 147].

Perspective

The conclusions mentioned above point out the necessity of further researches at all dialectal levels, which are on the relative boundaries of dialect areas.

Research highlights

► In the paper the lexical features of the Northern microarea of the Ukrainian Eastern-steppe subdialects according to the household vocabulary of only thematic group – names of foods, beverages, reflecting dialectal features of created Ukrainian subdialects, located on the periphery of Ukrainian dialect continuum, have been analyzed. ► A characteristics of the vocabulary of this Donetsk dialects zone helps to solve the one of the important tasks of the Ukrainian dialectology, such as setting and clarifying of interdialectal boundaries on the dialectal contiguity area.

Keywords: dialect vocabulary, microarea, semantic structure of word, Eastern-steppe subdialects.

References

- Veshtort, H. F. (1968). *Nazvanyya pyshhy v hovorakh Poles'ya*, 366-414. Kyev: Naukova dumka.
- Klymenko, N. B. (2005). Leksychni osoblyvosti pivnichnoho ta pivnichno-zakhidnoho mikroarealiv skhidnostepovykh hovirok (na materialy nazv odyahu). *Linhvistychni studiyi*, 13, 374-380.
- Tyshhenko, L. M. (2002). Strukturna orhanizaciya j dynamika pobutovoyi leksyky pivdenoslobozhans'kykh hovirok. *Avtoref. dys. ... kand. filol. nauk*: 10.02.01 "Ukrayins'ka mova". Kyiv.
- Froljak, L. D. (1988). Botanicheskaja leksika ukrayinskikh gorovorov Severnogo Priazov'ja. *Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk*: 10.02.01 "Ukrayinskij jazyk". Kyiv.
- Froljak, L. D. (1999). Typolohiya ukrayins'kykh hovirok terytoriyi pizn'oho zaseleण्या (na materialy hovirok Donechchyny). *Visnyk Luhans'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu im. T. Shevchenka*, 10, 99-104.
- Froljak, L. D. (2002). *Do pytannya pro typolohiyu hovirok dialektnoyi sumizhnosti stepovoho i slobozhans'koho hovoriv*, 141-148. Kharkiv: "OBC" KDPU im. H. Skovorody.
- Froljak, L. D. (2003). *Etnomovni fakty v osnovi henetychnoyi klasyfikatsiyi novostvorenykh skhidnostepovykh hovirok*, 11-21. L'viv: Instytut ukrayinoznavstva im. I. Kryp'yakevycha NANU.
- Sharpylo, B. A. (1959). *Ukrayins'ki hovirky Luhanshchyny v yikh vidnoshenni do dialektnoyi systemy pivdenno-skhidnoho narichchya ukrayins'koyi movy*. Luhans'k: Vydavnytstvo Luhans'koho instytutu.

Sources

- Arkushyn, H. L. (2000). *Slovyk zakhidnovolyns'kykh hovirok (2 t.)*. Luts'k: Vezha.
- Lysenko, P. S. (1972). *Slovyk polis'kykh hovoriv*. Kyiv: Naukova dumka.
- Hlukhovceva, K., & Lyesnova, V., & Nikolayenko, I., & Ternovs'ka, T., & Uzhchenko, V. *Slovyk ukrayins'kykh skhidnoslobozhans'kykh hovirok*. Luhans'k.

Correspondence: nzagnitko@yandex.ru

Vitae

Nadezhda H. Zagnitko is Candidate of Philology, Lecturer at Department of Ukrainian Studies in Didorenko Donetsk Juridical Institute of Luhansk State University of Internal Affairs. Her scientific interests focus on Ukrainian dialectology, particularly on the folk everyday lexis of the Eastern-steppe subdialects at the Donetsk region.

NATIONAL CULTURE FORMATIONS OF THE URBANISTIC NOMINATIVE LANDSCAPE SPACE: DENOMINATIONS OF THE STREETS

Anatoliy Zahnitko, Iryna Kudreiko

Department of Ukrainian Language and Applied Linguistics, Donetsk National University, Donetsk, Ukraine

Available 28 October 2011

Abstract

Relevance

The study and the analysis of modern city names are urgent and important. The consideration of modern city names is especially meaningful in comparative aspect, when background of several cities nominations is compared.

Purpose

The purpose of the article is to general typological classification of names of streets, alleys, avenues, boulevards, etc., and the definition of cultural-historical and estimate-qualificative frameworks of functional filling names of such realities on urbanistic map.

Tasks

The main tasks of the study are: 1) to analyze the overall map of names of streets, alleys, avenues, boulevards, etc. in four geographical distant cities: Zaporizhzhya, Odesa, Ternopil, Khmelnytsky; 2) to establish the evolutionally-dynamic trends in total space of historical names of streets, alleys, avenues, boulevards, etc. in analyzed cities: Zaporizhzhya, Odesa, Ternopil, Khmelnytsky; 3) to determine the quantitative characteristics of the historical names of streets, avenues, lanes, etc. in analyzed cities: Zaporizhzhya, Odesa, Ternopil, Khmelnytsky.

Conclusion

Thus, general background of urbanonyms in four geographically cities of Ukraine: Odesa, Ternopil, Zaporizhzhya, Kharkiv and Khmelnytsky shows quite a lot in common representation of urbanonyms subgroup, while the pattern of clear priorities and values, aesthetic and qualitative parameters in the overall map of the city – especially Odesa and Ternopil – are traceable. The difference in quantitative filling of analyzed microgroups in total space of some city`s names is equally indicative. The latter is particularly important, because that reflects the directing residents aspirations to the most intensify a historical memory in the names of streets, to surround himself with the most significant figures, events and more.

Perspective

The tracing a saturation of wide maps with some urbanonyms-personalialis in common Ukrainian space that will allow a creation of a road map with streets` names is perspective.

Research highlights

► This article characterizes the peculiarities of historical and unhistorical streets` correlations in some geographically remote Ukrainian cities such as Zaporizhzhya, Odesa, Ternopil and Khmelnytsky. ► The regularities of evolution such as names of personalities are revealed. ► It was done by means of comparison. ► It determined quantitative facts of "presence" of historical memory on the map of the city.

Keywords: the names of streets, historical names, national language memory, quantitative characteristic.

References

- Vahtin, N. B. (2004). *Sociolingvistika i sociologija jazika*. Spb.: IC "Gumanitarnaja Akademija"; Izd-vo Evropejskogo universiteta v S.-P.
- Yesyunin, S. (2005). *Vulyci Khmel'nyts'koho: istoryko-dovidkove vydannya*. Ternopil': Vydavets' V. P. Andriyishyn.
- Zahnitko, A. P. (2008). Typolohichni vyvavy ukrayins'koyi movy yak derzhavnoyi. *Ukrayins'ka mova – mova derzhavna* (zb. nauk. prats': u 2 ch.), 1, 27-39. Donetsk: DIPPO.
- Zahnitko, A., & Kudrejko, I. (2008). Sociolinhvistyka: predmetno-ponyattyevyj aparat. *Donets'kyj visnyk Naukovoho tovarystva im. Shevchenka*, 22, 139-154. Donetsk: Skhidnyj vydavnychyj dim.
- Zahnitko, A., & Kudrejko, I. (2009). Dynamika movnoyi i nacional'noyi samoidentyfikaciyi meshkanciv Donechchyny. *Svitohlyad*, 3(17), 24-30.
- Kudrejko, I. O. (2010). Movna sytuaciya na terytoriyi mist Donechchyny: synkhronnyj i diakhronnyj aspekty. *Sociolinhvistychni studiyi*, 44-51. K.: Vydavnychyj dim Dmytra Buraho.
- Masenko, L. (2010). *Narysy z sociolinhvistyky*. Kyiv: Vyd. dim "Kyyevo-Mohylyan. akad."
- Macyuk, H. (2009). *Prykladna sociolinhvistyka. Pytannya movnoyi polityky*. L'viv: Vydavnychyj centr LNU im. I. Franka.
- Taranenko, O. O. (2010). "Sociolinhvistychna karta" ukrayins'koyi toponimiyi. *Studiyi z onomastyky ta etymolohiyi*, 9, 241-265. K.: Instytut ukrayins'koyi movy NAN Ukrainy.
- Tkachenko, O. B. (2004). *Ukrayins'ka mova i movne zhyttya svitu*. K.: Spalakh.
- Tkachenko, O. B. (2006). *Mova i nacional'na mental'nist' (Sproba suchasnoho syntezy)*. K.: Hramota.
- Filipov, O. Nazvy vulyts' Mukacheva u XX st. *E-portal*: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Igdu/2007_10/16.pdf
- Fishman, Dzh. (2009). *Ne kydayte svoyu movu na pryzyvolyashhe*. K.: "K.I.S."

Correspondence: a.zahnitko@gmail.com, kudrejko@mail.ru

Vitae

Anatolij P. Zahnitko is Doctor of Philology, Professor, Head of Department of Ukrainian Language and Applied Linguistics in Donetsk National University. His areas of research interests include functional linguistics, cognitive linguistics, comparative linguistics, categorical linguistics, lexicographic linguistics, and text linguistics.

Iryna O. Kudrejko is Research Assistant at Department of Ukrainian Language and Applied Linguistics in Donetsk National University. Her research area includes sociolinguistics and onomastics.

Department of Journalism, Korolenko Poltava National Pedagogical University, Poltava, Ukraine

Available 18 October 2011

Abstract

Relevance

The relevance of the question is due to lack of scientific justification of outlined problems in Ukrainian studies. Understudiedness of SD phenomenon contradicts the rapid growth of the role of communication in situations that are directly or indirectly relevant to the secular relations.

Purpose

The purpose of the article is the attempt to bring the combined nature of society discourse (hereinafter – SD), its intermediate position concerning varieties of induced dichotomy.

Tasks

The main tasks of the study are: 1) the clarification of the essence of status-oriented (institutional) and personality-oriented (personal) discourse; 2) the comparison of key parameters and characteristics of observed types of discourse; 3) the analysis of personal-oriented and personal nature of SD; 4) the outline of the main categories to characterized of SD as purposeful communicative action.

Conclusion

Based on factual material, upon learning works of scientists and taking into account the V.I. Karasyk's position of the distribution of discourse on institutional and personal, in analyzing the source base author recognize the syncretic nature of SD: functioning constitutional signs of institutional and personal discourse types.

Perspective

This intelligence offers the prospect of further study of the problem, particularly given the availability of factual material and a broad base of sources. Additional scientific research can be directed to the detailed analysis of the categories of SD in the context of text linguistics and theory of discourse.

Research highlights

► The present paper compares essence and characteristic features of status-oriented and personality-oriented types of discourses. ► Author makes an analysis of status-oriented and personality-oriented basis of society conversation as the linguistic phenomenon.

Keywords: discourse, status-oriented discourse, personality-oriented discourse, society conversation, communicative space, mode of communication.

References

- Bure, N. A., & Bystryh, M. V., & Vishnjakova, S. A. (2003). *Osnovy nauchnoj rechi*. M.: Izdatel'skij centr "Akademija".
- Ivchenko, A. O. (2002). *Tlumachnyj slovnyk ukrajins'koyi movy*. Kharkiv: "FOLIO".
- Karasik, V. I. (1998). O kategorijah diskursa. *Jazykovaja lichnost': sociolingvističeskie i jemotivnye aspekty: Sbornik nauchnyh trudov*, 185-196. Volgograd: Peremena.
- Makarov, M. L. (2003). *Osnovy teorii diskursa*. M.: ITDGG "Gnozis".
- Oleshkov, M. Ju. (2006). Osnovnye parametry modeli professional'noj kommunikacii (na primere didaktičeskogo diskursa). *Sociokul'turnye problemy v obrazovanii. Mezhvuz. sb. nauch. trudov; pod red. A.A. Verbičkogo, N.V. Zhukovoj*, 62-71. M.: RIC MGOPU im. M.A. Sholohova.
- Prihod'ko, A. N. (2009). Taksonomičeskie parametry diskursa. *Jazyk. Tekst. Diskurs. Nauchn. al'manah Stavrop. otd. RALK*, 7, 22-30. Stavropol': SGPI.
- Teremko, S. (2001). *Sociolohiya*. K.: Libra.
- Frolova, I. Ye. (2009). *Stratehiya konfrontaciyi v anhlomovnomu dyskursi*. Kharkiv: KNU imeni V.N. Karazina.
- Fuko, M. (1996). Porjadok diskursa. *Volja k istine: Po tu storonu znaniya, vlasti i seksual'nosti: Raboty raznyh let*. M.: Kastal'.

Sources

- Andrukhovych, Yu. (2008). Rekreaciyi. «Bu-Ba-Bu»: *Vybrani tvory: Poeziya, proza, eseyistka*. L'viv: LA "Piramida".
- Domontovych, V. (1999). *Doktor Serafikus. Bez gruntu: Romany*. K.: Krytyka.

Correspondence: marina.garaja@yandex.ru

Vitae

Marina M. Zhoynir is Post-Graduate Student at Department of Journalism in Korolenko Poltava National Pedagogical University. Her research areas include sociolinguistics and theory of discourse.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Абрамян Юлія Василівна – аспірант кафедри української філології та загального мовознавства Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Луганськ, Україна).

Балицок Ярослава Михайлівна – студентка магістратури факультету перекладачів Київського національного лінгвістичного університету (м. Київ, Україна).

Бардукова Ганна Олександрівна – аспірант кафедри української мови та прикладної лінгвістики Донецького національного університету (м. Амвросіївка, Україна).

Бондар Наталія Василівна – аспірант кафедри журналістики Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка (м. Полтава, Україна).

Васильєва Галина Олександрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов (м. Горлівка, Україна).

Вербовий Микола Володимирович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Криворізького державного педагогічного університету (м. Кривий Ріг, Україна).

Волошинова Марина Олексіївна – аспірант кафедри української філології та загального мовознавства Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Луганськ, Україна).

Воробйова Оксана Сергіївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії і практики перекладу Донецького національного університету (м. Донецьк, Україна).

Гаврилашук Олеся Дмитрівна – аспірант кафедри історії та культури української мови Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича (м. Чернівці, Україна).

Глуховцева Катерина Дмитрівна – доктор філологічних наук, професор кафедри української філології та загального мовознавства ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» (м. Луганськ, Україна).

Гнатюк Любомира – кандидат філологічних наук, викладач практичного курсу англійської мови, лектор комунікативної лінгвістики Вищої Школи Інформатики та Управління у Перемишлі (м. Перемишль, Польща).

Головань Ельвіра Олександрівна – аспірант кафедри загального мовознавства та історії мови Донецького національного університету (м. Донецьк, Україна).

Голодюк Ярослав Борисович – аспірант кафедри української мови Інституту філології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ).

Гопштер Євгенія Антонівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української мови Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов (м. Горлівка, Україна).

Дворянкін Віктор Олександрович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології Маріупольського державного університету (м. Маріуполь, Україна).

Ємельяненко Ганна Володимирівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української мови та прикладної лінгвістики Донецького національного університету (м. Донецьк, Україна).

Жовнір Марина Миколаївна – аспірант кафедри журналістики Полтавського національного педагогічного університету ім. В.Г. Короленка (м. Полтава, Україна).

Загнітко Анатолій Панасович – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови та прикладної лінгвістики Донецького національного університету (м. Донецьк, Україна).

Загнітко Надія Геннадіївна – викладач кафедри українознавства Донецького юридичного інституту Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка (м. Макіївка, Україна).

Кадочнікова Олена Петрівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української мови Національного університету «Києво-Могилянська академія» (м. Київ, Україна).

Калько Валентина Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (м. Черкаси, Україна).

Кітаєва Тетяна Миколаївна – здобувач кафедри української мови та прикладної лінгвістики Донецького національного університету (м. Донецьк, Україна).

Кобзев Микола Вікторович – аспірант кафедри української мови та прикладної лінгвістики Донецького національного університету (м. Донецьк, Україна).

Коваль Тетяна Леонтіївна – аспірант кафедри української мови та соціолінгвістики, викладач кафедри журналістики Інституту філології Херсонського державного університету (м. Херсон, Україна).

Коцюба Зоряна Григорівна – доктор філологічних наук, професор кафедри германських мов і перекладознавства Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (м. Дрогобич, Україна).

Краснобаєва-Чорна Жанна Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та прикладної лінгвістики Донецького національного університету (м. Донецьк, Україна).

Кришталь Світлана Михайлівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії і практики перекладу Донецького національного університету (м. Донецьк, Україна).

Кромбет Ольга Володимирівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри романської філології Київського національного лінгвістичного університету (м. Київ, Україна).

Кудрейко Ірина Олександрівна – молодший науковий співробітник кафедри української мови та прикладної лінгвістики Донецького національного університету (м. Донецьк, Україна).

Кушмет Марія Станіславівна – аспірант кафедри української мови та прикладної лінгвістики Донецького національного університету (м. Донецьк, Україна).

Леснова Валентина Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри української філології та загального мовознавства Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Луганськ, Україна).

Левченко Катерина Іванівна – аспірант кафедри журналістики Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка (м. Полтава, Україна).

Лешкова Наталія Вікторівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов (м. Горлівка, Україна).

Мартьянова Надія Геннадіївна – аспірант кафедри української мови та прикладної лінгвістики Донецького національного університету (м. Донецьк, Україна).

Межов Олександр Григорович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Волинського національного університету ім. Лесі Українки (м. Луцьк, Україна).

Мислива-Бунько Іванна Ярославівна – аспірант кафедри української мови Волинського національного університету імені Лесі Українки, редактор інформаційного центру Волинського національного університету імені Лесі Українки (м. Луцьк, Україна).

Ніколаєнко Ірина Олександрівна – кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри української філології та загального мовознавства Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Луганськ, Україна).

Ожоган Андрій Васильович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Київського університету права ім. В.М. Корецького НАН України (м. Київ, Україна).

Ожоган Василь Михайлович – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови, віце-президент Національного університету «Києво-Могилянська академія» (м. Київ, Україна).

Познанська Віра Дмитрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та прикладної лінгвістики Донецького національного університету (м. Донецьк, Україна).

Путіліна Оксана Леонідівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та прикладної лінгвістики Донецького національного університету (м. Донецьк, Україна).

Тищенко Лариса Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Слов'янського державного педагогічного університету (м. Слов'янськ, Україна).

Філіпповська Олена Василівна – студентка II курсу спеціальності «Прикладна лінгвістика» Донецького національного університету (м. Донецьк, Україна).

CONTENTS

INTRODUCTION		6
SECTION I	Theory of Language	8
Zahnitko Anatoliy	The Functional-Lexicographical Grammar of Auxiliarity	8
Putilina Oksana	Universal and Case Grammars: Correlative-Hierarchical Relations	15
SECTION II	Word-Formation: Trends, Aspects of Study	20
Myslyva-Bun'ko Ivanna	“Eurowords” in the Modern Ukrainian Language Newspaper and Magazine Publicism	20
SECTION III	Current Problems of Morphology	24
Vorobjeva Oksana	Systemic Relations of the Verbs with Postpositive Components ON and OFF	24
Golovan Elvira	Key Points of Quantitative Nouns Combinative Power	29
SECTION IV	Theoretical Issues of Syntax	36
Vasylieva Galyna	Functional-Semantic Types of Preventive Constructions in the Modern Ukrainian Language	36
Leshkova Natalie	Psycholinguistic Techniques in Interpreting the Nature of the Thema-Rhematic Articulation	43
Martyanova Nadiya	Intonation in the Communicative Aspect of Sentence	47
Mezhov Alexander	Substance-Predicate Minimal Syntactic Units in the Structure of Simple Complicated Sentence	49
Ozhogan Vasiliy, Kadochnikova Elena	Authorization Category in Compound Sentences with Explanatory Meaning: Semantic and Formal Features	53
SECTION V	Current Problems of Comparative-Typological Study of Languages	56
Balytsok Iaroslava	Decision-making under the Conditions of Multiple Choice in Simultaneous Interpreting	56
Kobzev Mykola	On the Typical Successive Link Manifestations as the Cohesion Means in English and Ukrainian Languages	59
Krishtal Svetlana	Metaphorical Word Building as a Reflection of Language Structural-Typological Features (based on the English Language)	64
Ozhogan Andrii	Verbal Predicates with a Value of Damage in German and Ukrainian Languages	69
SECTION VI	Functional Semantics of Lexical and Phraseological Units	74
Kotsiuba Zoriana	Linguistic Aspects of the Research of Proverbs and Sayings	74
Krasnobaeva-Chorna Zhanna	The Genetically Classification of Phraseological Units: Materials for the Dictionary of Phraseological Terms of Modern Ukrainian Language	79
Krombet Olga	Types of Lexical Borrowing Adaptation in Romance Linguistics	87
SECTION VII	Problems of Text Linguistics, Discourse Studies, and Discourse Analysis	92
Bondar Natalia	Mental Attributes of the Concept “Woman” in the Text Space G. Tiutiunnyk	92
Gavrylashchuk Olesia	The Select of Reference to Self in the Interpretation Inner Speech of Women (the Lexical-Semantic Peculiarities)	96
Hnatiuk Lubomira	Role of Presupposition in the Decoding of Implicit Discourse (based on Ukrainian, Anglo-American and Polish Illustrative Material)	100
Yemeljanenko Ganna	The Metalanguage Reflection as the Actualization Type of Irreal Mood	105
Kalko Valentina	Concepts YOUTH and OLD AGE in Ukrainian Language (based on Paremiias)	110
Kitayeva Tatyana	Speech Genre “Interview”: Qualifying Indications and Interpretative Aspect	114
Koval Tetyana	Expressivity and the Means of Its Expression in Modern Newspaper Discourse	119
Levchenko Kateryna	Key Concepts of Speech Portrait of the Blog`s Author	123

SECTION VIII	Problems of Sociolinguistics	128
Zhownir Marina	Syncretism of Society Discourse (Sociolinguistics Description)	128
SECTION IX	Problems of Onomastics	132
Holodiuk Yaroslav	Assimilation of Onym Google by Ukrainian-language Internet Communication: Graphic, Semantic-Pragmatical Aspects	132
Zahnitko Anatoliy, Kudreiko Iryna	National Culture Formations of the Urbanistic Nominative Landscape Space: Denominations of the Streets	138
SECTION X	Applied Linguistics: Trends and Aspects of Studies	143
Bardukova Anna	The Concept “Norm” in Its Correlation with the Concepts “System of Language” and “Language Practice”	143
SECTION XI	Ukrainian Dialects Today: State and Perspectives of Research	150
Abramyan Juliya	Dynamic Trends in the Lexicon to Denote Technical and Forage Crops in Ukrainian Eastern-Slobozhanian Subdialects	150
Verbovyi Mykola	From the Observations of the Subdialect of Lozovatka Village in Kryvyi Rih District of Dnipropetrovsk Region	156
Voloshinova Marina	Dynamics of the Names of Kitchenware in Ukrainian Eastern-Slobozhanian Subdialects	163
Glukhovtseva Katerina	The Cognitive-Discursive Nature of Dialecticism	168
Hopshter Evgenia	The Adstrat Phenomena in the Subdialects of Ethnic Ukrainians in Povolzhya	172
Dvoryankin Victor	Nomination of a Person Related to Other People in Ukrainian Eastern-Steppe Subdialects of Southern Donetsk Region	175
Zagnitko Nadezhda	Lexical Features of Northern Microarea of Eastern-Steppe Subdialects	181
Kushmet Mariya	The Phonetic Features of Agricultural Vocabulary in Donetsk Manners of Speaking	186
Lesnova Valentyna	Word-Forming Means of Evaluation Meanings Expression in the Ukrainian Dialectal Speech	189
Nickolaenko Irina	Petro Bilyvoda`s Linguistic Practice in Making Literary Speech Peculiar of Dialectal-Colloquial Culture Informants	193
Poznanska Vera	Andronyms in Eastern-Steppe Subdialects of Donbas Region	197
Tischenko Larisa	The State and Investigating Perspectives of South-Slobozhanian Subdialects	200
SECTION XII	Reviews and Summaries	206
Zahnitko Anatoliy	Eastern Slavic Preposition:	206
Bardukova Anna	One Hypothesis ↔ the National Concept. Review of <i>The Belarusian Prepositions and Their Equivalents. The Grammar of Practicable Usage. Stuffs for the Dictionary : [in 3 parts]</i> by M.I. Kanyushkevych. – Part 1 : Range A–J. – Hrodna : HrSU, 2008. – 492 pp. ; <i>The Belarusian Prepositions and Their Equivalents. The Grammar of Practicable Usage. Stuffs for the Dictionary : [in 3 parts]</i> by M.I. Kanyushkevych. – Part 2 : Range M–P. – Hrodna : HrSU, 2010. – 619 pp. ; <i>The Belarusian Prepositions and Their Equivalents. The Grammar of Practicable Usage. Stuffs for the Dictionary : [in 3 parts]</i> by M.I. Kanyushkevych. – Part 3 : Range P–Я. – Hrodna : HrSU, 2010. – 535 pp.	
SECTION XIII	Chronicles	214
Bardukova Anna	As You Sow, so shall You Reap ("Ukrainian Dialects Today: State and Perspectives of Research", 1.04.2011)	214
Filipovska Olena	Seminar "Linguist-Programer": Results and Prospects ("Linguist-Programer" (Corporation "University – School – University") 1.03.2011)	217
ABSTRACTS		219
CONTRIBUTING AUTHORS		276

CONTENTS	278
СОДЕРЖАНИЕ	281
SUBMISSION INFORMATION	284

СОДЕРЖАНИЕ

Предисловие		6
РАЗДЕЛ I	Теория языка	8
Загнитко Анатолий Путилина Оксана	Функционально-лексикографическая грамматика служебности Универсальная и падежная грамматики: коррелятивно-иерархические отношения	8 15
РАЗДЕЛ II	Словообразование: направления, аспекты исследования	20
Мысливая-Бунько Иванна	“Еврослова” в современной украиноязычной газетно-журнальной публицистике	20
РАЗДЕЛ III	Актуальный проблемы морфологии	24
Воробьева Оксана Головань Эльвира	Системные отношения глаголов с постпозитивными компонентами on и off О лексической сочетаемости существительных-квантитативов	24 29
РАЗДЕЛ IV	Теоретические вопросы синтаксиса	36
Васильева Галина	Функционально-семантические разновидности превентивных конструкций в современном украинском языке	36
Лешкова Наталия	Психолингвистические методики в толковании природы актуального членения	43
Мартьянова Надежда Межов Александр	Интонация в коммуникативном аспекте предложения Субстанциально-предикатные минимальные синтаксические единицы в структуре простого усложненного предложения	47 49
Ожоган Василий, Кадочникова Елена	Категория авторизации в сложных предложениях с пояснительными отношениями: семантические и формальные особенности	53
РАЗДЕЛ V	Актуальные проблемы сопоставительно-типологического изучения языков	56
Балыцок Ярослава	Принятие решения в условиях множественного выбора в синхронном переводе	56
Кобзев Николай	О типичных проявлениях последовательной связи как средства когезии в английском и украинском языках	59
Кришталь Светлана	Метафорическое словообразование как отражение структурно- типологических особенностей языка (на материале английского языка)	64
Ожоган Андрей	Глагольные предикаты со значением порчи в немецком и украинском языках	69
РАЗДЕЛ VI	Функциональная семантика лексических и фразеологических единиц	74
Коцюба Зоряна	Лингвистические аспекты изучения пословиц и поговорок	74
Краснобаева-Чёрная Жанна	Генетическая классификация фразеологических единиц: материалы к Словарю фразеологических терминов современного украинского языка	79
Кромбет Ольга	Виды адаптации лексических заимствований в романском языкознании	87
РАЗДЕЛ VII	Проблемы лингвистики текста, дискурсологии, дискурс-анализа	92
Бондарь Наталья	Ментальные атрибуты концепта ЖЕНЩИНА в текстовом пространстве Г. Тютюнника	92
Гаврилащук Олеся	Выбор самообращений в художественно интерпретированной внутренней речи женщин (лексико-семантические особенности)	96
Гнатюк Любомира	Роль пресуппозиции в декодировании имплицитного дискурса (на иллюстративном материале украинского, англо-американского, польского языков)	100

Емельяненко Анна	Метаязыковая рефлексия как способ актуализации ирреально-модальных форм	105
Калько Валентина	Концепты МОЛОДОСТЬ и СТАРОСТЬ в украинском языке (на материале паремий)	110
Китаева Татьяна	Речевой жанр «интервью»: квалификационные признаки и интерпретативный аспект	114
Коваль Татьяна	Экспрессивность и способы ее выражения в современном дискурсе прессы	119
Левченко Екатерина	Ключевые понятия речевого портрета автора Интернет-дневника	123
РАЗДЕЛ VIII	Проблемы социолингвистики	128
Жовнир Марина	Синкретическая природа светского дискурса (характеристика с позиции социолингвистики)	128
РАЗДЕЛ IX	Проблемы ономастики	132
Голодюк Ярослав	Освоение онима Google украинскоязычной Интернет-коммуникацией: графический и семантико-прагматический аспекты	132
Загнитко Анатолий, Кудрейко Ирина	Национально-культурные пласты урбанонимно-ландшафтного пространства: наименования улиц	138
РАЗДЕЛ X	Прикладная лингвистика: направления и аспекты исследования	143
Бардукова Анна	Понятие “норма” в ее соотношении с понятиями “система языка” и “языковая практика”	143
РАЗДЕЛ XI	Украинские диалекты сегодня: состояние и перспективы исследования	150
Абрамян Юлия	Динамические тенденции в лексике для обозначения технических и кормовых культур в украинских восточнороботнических говорах	150
Вербовый Николай	Из наблюдений над говором деревни Лозоватка Криворожского района Днепропетровской области	156
Волошинова Марина	Динамика названий кухонной утвари в украинских восточнороботнических говорах	163
Глуховцева Екатерина	Когнитивно-дискурсивная природа диалектизма	168
Гопштер Евгения	Адстратные явления в говорах этнических украинцев Поволжья	172
Дворянкин Виктор	Номинация человека по отношению к другим людям в украинских восточнороботнических говорах Южной Донетчины	175
Загнитко Надежда	Лексические особенности северного микроареала восточнороботнических говоров	181
Кушмет Мария	Фонетические особенности сельскохозяйственной лексики донецких говоров	186
Леснова Валентина	Словообразовательные средства выражения оценочных значений в украинской диалектной речи	189
Николаенко Ирина	Языковая практика Петра Билыводы в олитературивании речи, свойственной носителям диалектно-разговорной культуры	193
Познанская Вера	Андронимы в восточнороботнических говорах Донетчины	197
Тищенко Лариса	Состояние и перспективы исследования южнороботнических говоров	200
РАЗДЕЛ XII	Рецензии и аннотации	206
Загнитко Анатолий, Бардукова Анна	Східнослов'янський прийменник: Єдина гіпотеза ↔ національна концепція. Рецензія на кн. : Канюшкевіч, М.І. Беларускія прыназоўнікі і іх аналагі. Граматыка рэальнага ўжывання. Матэрыялы да слоўніка : [У 3 ч.] / М.І. Канюшкевіч. – Ч. 1 : Дыяпазон А–Л. – Гродна : ГрДУ, 2008. – 492 с. ; Канюшкевіч, М.І. Беларускія прыназоўнікі і іх аналагі. Граматыка рэальнага ўжывання. Матэрыялы да слоўніка : [У 3 ч.] / М.І. Канюшкевіч. – Ч. 2 : Дыяпазон М–П. – Гродна : ГрДУ, 2010. – 619 с. ; Канюшкевіч, М.І. Беларускія прыназоўнікі і іх аналагі. Граматыка рэальнага ўжывання. Матэрыялы да слоўніка : [У 3 ч.] / М.І. Канюшкевіч. – Ч. 3 : Дыяпазон Р–Я. – Гродна : ГрДУ, 2010. – 535 с.	206

РАЗДЕЛ XIII	Хроники	214
Бардукова Анна	Что посеешь, то и пожнешь (“Украинские диалекты сегодня: состояние и перспективы исследования”, 1.04.2011)	214
Филипповская Елена	Семинар «Лингвист-программист»: итоги и перспективы («Лингвист-программист» (корпорация «Университет – Школа – Университет») 1.03.2011)	217
ABSTRACTS		219
СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ		276
CONTENTS		278
СОДЕРЖАНИЕ		281
ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ		284

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ

Статті подаються в електронному вигляді (на CD-диску) в редакторі Word 97-2000 для Windows 98-2000, збереженому у двох форматах *.doc і *.rtf разом із двома примірниками роздрукованого тексту. Назви файлів (тільки латиницею) мають відповідати прізвищу автора, напр.: retrenko.doc і retrenko.rtf. Обсяг статті – від 15000 друкованих знаків (разом з пробілами) (Меню – Сервіс – Статистика).

Параметри сторінки: всі поля 2 см. Розмір паперу – А4.

Шрифт Times New Roman, розмір 12, стиль “нормальний” (“звичайний”). Якщо використано інший шрифт, необхідно подати його на дискеті.

Міжрядковий інтервал – 1,5.

Абзацний відступ 1 см.

Текст друкується без переносів.

Сторінки рукопису нумеруються олівцем на звороті.

На першому рядку у правому куті друкуються ім'я і прізвище автора напівжирними літерами.

На другому рядку у лівому куті – шифр ББК (звичайний шрифт). На третьому – шифр УДК (звичайний шрифт).

На наступному рядку друкується назва статті (відцентрована, великими напівжирними літерами).

Через один рядок курсивом подається реферат українською мовою (до 10 рядків). На наступному рядку з абзацу наводяться ключові слова (шрифт – курсив).

Зразок оформлення початку статті:

Анатолій Загнітко

ББК Ш12=411.4*2

УДК 81-116.3

ФУНКЦІЙНО-ЛЕКСИКОГРАФІЧНА ГРАМАТИКА СЛУЖБОВОСТІ

Схарактеризовано особливості категорійних класів слів службовості; встановлено основні кваліфікаційні ознаки і параметри лексикографічної граматики службовості з розмежуванням широкого та вузького її розуміння; визначено різновиди одиниць лексикографічної граматики службовості та подано визначальні риси парадигмального простору службових слів; запропоновано словникову статтю з опертям на широке розуміння лексикографічної граматики службовості.

Ключові слова: лексикографічна граматика, категорійний клас слів, морфосинтагматична парадигма, морфологічна парадигма, контекстна парадигма, словникова стаття.

Через один рядок після реферату подається основний текст статті (вирівнюється за шириною). Ілюстративний матеріал друкується курсивом. Покликання у тексті публікації оформлюються за допомогою квадратних дужок [] із вказівкою прізвища автора, року видання (за потреби – сторінки), наприклад:

“...у праці З. Вендлера [Vendler 1972]...”;

“Фреге [1977: 264] увів поняття”.

„Л. В. Борте трактує транспозицію як початковий етап переходу слова з однієї частини мови до іншої, що полягає у зміні словом синтаксичної функції [Борте 1977: 103-104]”.

Треба розрізняти тире (–) і дефіс (-): відмінність полягає у розмірі і наявності пробілів до і після тире.

Скорочення типу т. п., т. д., XVI ст., ініціали при прізвищах (напр., Н. Л. Іваницька), назви населених пунктів типу м. Київ, с. Іванівка друкуються через нерозривний пробіл (одночасне натискання клавіш Ctrl+Shift+пробіл). Скорочення типу 90-ті, 1-го – з нерозривним дефісом (одночасне натискання клавіш Ctrl+Shift+дефіс).

Примітки (виноски) робляться автоматично (Вставка – Виноска).

Якщо у статті наводяться схеми, їх необхідно групувати (Вид – Панель інструментів – Малювання – Вибір об'єкта. Тримаючи кнопку “Вибір об'єкта”, виділіть об'єкти, які треба об'єднати у групу, на панелі інструментів “Малювання” натисність кнопку “Дії”, виберіть команду “Групувати”).

Список літератури подається в алфавітному порядку з дотриманням **державного стандарту (ДСТУ ГОСТ 7.1:2006)**. Назва “**Література**” друкується через один рядок після основного тексту (напівжирним шрифтом посередині рядка). Зразок:

Література

Вихованець, Городенська 2004: Вихованець, І.Р., Городенська, К.Г. Теоретична морфологія української мови [Текст] / І. Р. Вихованець (ред.). – К. : Університетське видавництво "Пульсари", 2004. – 398 с. – (Академічна граматика української мови). – Бібліогр. : с. 391-398. – 2000 пр. – ISBN 966-7671-60-7.

Алефіренко 1988: Алефіренко, М.Ф. Лінгвокреативні процеси формування фразеологічної семантики [Текст] / М. Ф. Алефіренко // Мовознавство. – 1988. – № 5. – С. 35-41. – Бібліогр. : с. 41.

Данилюк 2006: Данилюк, І.Г. Синкретизм у системі частин мови [Текст] : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Донецький національний ун-т. – Донецьк, 2006. – 20 с.

Список літератури має містити не менше 8 позицій.

Завершують публікацію **резюме російською та англійською мовами** (кожне резюме до десяти рядків, шрифт курсив). Вони подаються через один рядок після списку літератури: прізвище та ім'я автора, назва статті, текст резюме, ключові слова. Зразок:

Zahnitko Anatoliy

Функционально-лексикографическая грамматика служебности

Охарактеризованы особенности категориальных слов служебности; определены главные квалификационные признаки и параметры лексикографической грамматики служебности с разграничением ее широкого и узкого понимания; установлены разновидности единиц лексикографической грамматики служебности и рассмотрены определяющие признаки парадигматического пространства служебных слов; предложена структура словарной статьи, основывающейся на широком понимании лексикографической грамматики служебности.

Ключевые слова: лексикографическая грамматика, категориальный класс слов, морфосинтагматическая парадигма, морфологическая парадигма, контекстная парадигма, словарная статья.

Zahnitko Anatoliy

The Functional-Lexicographical Grammar of Auxiliarity

The features of categorical classes of auxiliary words have been characterized, the basic qualification characteristics and parameters of lexicographical grammar of auxiliarity distinguishing between broad and narrow sense have been established. The types of units of lexicographic grammar of auxiliarity have been determined and defining features of paradigmatic space of auxiliary words have been submitted. The structure of the entry, based on a broad understanding of lexicographic grammar of auxiliarity, has been offered.

Keywords: lexicographic grammar, categorical class of words, morpho-syntagmatic paradigm, morphological paradigm, contextual paradigm, entry.

Стаття має супроводжуватися **РЕФЕРАТОМ** мовою статті в окремому файлі у форматі *.doc, що повинен містити такі компоненти: назва статті (перший рядок, напівжирний шрифт), ім'я та прізвище автора (другий рядок, напівжирний шрифт), кафедра / відділ, навчальний заклад / установа, місто, область, країна (третій-четвертий рядки, звичайний шрифт); актуальність, мета, завдання, висновки, перспектива дослідження, анотація і ключові слова (кожен компонент з нового абзацу звичайним шрифтом; назви кожного з цих пунктів подаються напівжирним шрифтом на окремому рядку); список літератури (разом зі списком джерел ілюстративного матеріалу / лексикографічних джерел тощо – за наявності) (звичайний шрифт), e-mail. Завершує реферат довідка про автора: ім'я, по батькові, прізвище, науковий ступінь, звання, посада (для аспірантів – спеціальність), кафедра, навчальний заклад / установа (звичайний шрифт); коло наукових інтересів (звичайний шрифт).

Назва файла (латиницею) має складатися з прізвища автора і слова “referat”, між ними Shift+дефіс, напр.: retrenko_referat.doc

Зразок:

Функційно-лексикографічна грамати́ка службовості

Анатолій Загнітко

Кафедра української мови та прикладної лінгвістики, Донецький національний університет, Донецьк, Донецька область, Україна

Актуальність

Сучасне розуміння граматики в широкому вимірі її проблем і підходів – від усталеної, що останнім часом все більше витлумачується як класична (хрестоматійна), до референційної (референційно-прагматичної), ідеографічної, «природної» – ґрунтується на основних постулатах номінативно-екзистенційної науковолінгвістичної парадигми з її триджерельністю: а) теорією комунікативних актів, б) теорією номінації, в) теорією референції. Кожний з цих складників зумовив, з одного боку, розширення власне-граматичних досліджень (прагматичні типи речень, референційні аспекти речення тощо), з іншого, на них виформувалися окремі лінгвістичні дослідження, що охоплюють висвітлення не тільки мовних явищ з простеженням закономірностей їхньої сполучуваності, виявом семантико-парадигматичних зв'язків, встановленням ієрархічних особливостей тощо, але й визначення напрямів детермінації їхнього функціонування в екстралінгвальних чинниках, “навантаження” національно-культурною пам'яттю, специфіки використання в різних дискурсивних практиках і под. Усе це мотивує необхідність аналізу відповідного мовного явища, певної мовної одиниці через призму дискурсивних практик (у процесному вияві та текстуальному вираженні), асоціативними й образними навантаженнями тощо, що й умотивує актуальність розгляду службовості в її функційному вимірі зі встановленням закономірностей лексикографічного тлумачення усього обсягу

традиційно витлумачуваних класичною граматиною службових елементів.

Мета

Метою аналізу виступає визначення одиниць і категорій лексикографічної граматики службовості з послідовною характеристикою обсягів і ємності функційно-семантичної парадигми службових одиниць.

Завдання

Заявлена мета зумовлює необхідність розв'язання таких завдань: 1) дефінувати поняття службовості; 2) визначити класифікаційні різновиди службовості; 3) виявити категорійний апарат граматики службовості; 4) встановити основні ознаки лексикографічної граматики службовості; 5) схарактеризувати закономірності лексикографічного тлумачення службових елементів.

Висновки

Створення цілісної лексикографічної граматики службовості можливе за концептуального напрацювання усіх класифікаційних критеріїв – структурних, семантичних, функційно-описових, функційно-комунікативних, семантико-парадигматичних тощо, простеження ємності парадигмального простору (морфологічного, морфосинтагматичного, семантичного (функційно-семантичного), контекстного (текстового)), та аспектів – динаміко-еволюційного і характерологічного, що може бути доповненим квантитативними ознаками службових слів та встановленням особливостей аргументного / сирконстантного закріплення службового компонента в семантико-синтаксичній ієрархії речення. Лексикографічна граматика службовості своєю основою має послідовне дотримання у висвітленні обов'язкових ознак службового слова та врахування в його кваліфікації факультативних ознак.

Перспектива

Перспективним постає не тільки створення відповідних лексикографічних праць кожного категорійного класу службових елементів, але й простеження загальнокатегорійних властивостей службовості в окремій національній мові та порівняння цих властивостей у системнорізних мовах, що уможливить напрацювання адекватних трансляційних методик і простеження спільних та відмінних функційних, парадигмальних і синтагматичних характеристик службовості в досліджуваних мовах.

Анотація

Схарактеризовано особливості категорійних класів слів службовості; встановлено основні кваліфікаційні ознаки і параметри лексикографічної граматики службовості з розмежуванням широкого та вузького її розуміння; визначено різновиди одиниць лексикографічної граматики службовості та подано визначальні риси парадигмального простору службових слів; запропоновано словникову статтю з опертям на широке розуміння лексикографічної граматики службовості.

Ключові слова

Ключові слова: лексикографічна граматика, категорійний клас слів, морфосинтагматична парадигма, морфологічна парадигма, контекстна парадигма, словникова стаття.

Література

Ахманова 2007: Ахманова, О.С. Словарь лингвистических терминов. – Изд. 4-е, стереотип. / Ольга Сергеевна Ахманова. – М. : КомКнига, 2007. – 576 с.

Бацевич 2008: Бацевич, Ф. Семантика і прагматика очікуваних і неочікуваних змін : функції та комунікативні смисли частки *i (i)* у сучасному українському мовленні // Українська мова і література в школі. – 2008. – Ч.1. – С. 41-44.

Великий тлумачний словник сучасної української мови 2007: Великий тлумачний словник сучасної української мови (ВТСУМ) / Уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. – Київ-Ірпінь : ВТФ «Перун», 2007. – 1736 с.

Всеволодова 2005: Всеволодова, М.В. Материалы к словарю «Предлоги и средства предложного типа в русском языке. Функциональная грамматика реального употребления» / Майя Владимировна Всеволодова, Екатерина Николаевна Виноградова, Евгений Васильевич Клобуков, Ольга Владимировна Кукушкина, Анатолий Анатольевич Поликарпов, Валерия Львовна Чекалина. – Вып. 1 / Под. ред. М. В. Всеволодовой. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 2005. – 686 с. (в печати).

Городенська 2007: Городенська, К.Г. Граматичний словник української мови : сполучник / Катерина Григорівна Городенська. – Київ-Херсон : Інститут української мови НАН України; Херсонський державний університет, 2007. – 340 с.

Канюшкевіч 2010: Канюшкевіч, М.І. Беларускія прыназоўнікі і іх аналагі. Граматыка рэальнага ўжывання. Матэрыялы да слоўніка : [У 3 ч.] / Марыя Іосіфаўна Канюшкевіч. – Ч. 1 : Дыяпазон А–Л. – Гродна : ГрДУ, 2008. – 492 с. ; Ч. 2 : Дыяпазон М–П. – Гродна : ГрДУ, 2010. – 619 с. ; Ч. 3 : Дыяпазон Р–Я. – Гродна : ГрДУ, 2010. – 535 с.

Загнітко 2007: Загнітко, А.П. Словник українських приименників. Сучасна українська мова / Анатолій Панасович Загнітко, Ілля Григорович Данилюк, Ганна Василівна Ситар, Інна Анатоліївна Щукіна. – Донецьк : ТОВ ВКФ «БАО», 2007. – 416 с.

Загнітко 2009: Загнітко, А. Функционально-семантическая типология частиц : внутрпредложенческий и контрактивный аспекты // Příspěvky k aktuálním otázkám jazykovědné rusistiky. – Brno : Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, 2009. – Т. 3. – S. 146-154.

Зализняк 1977: Зализняк, А.А. Грамматический словарь русского языка. Словоизменение / Андрей Анатольевич. – М. : Русский язык, 1977. – 880 с.

Зубець 2008: Зубець, Н.О. Українська лексикографія другої половини ХХ – початку ХХІ століття : навчальний посібник / Наталя Олександрівна Зубець. – Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2008. – 124 с.

Киклевич 2008: Киклевич, А. Притяжение языка. Т. 2 : Функциональная лингвистика. – Olsztyn : Instytut Dzienikarstwa i Komunikacji Społecznej Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, 2008. – 392 s.

Левакіна 2011: Левакіна, Т.В. Семантична диференціація та функціонування прийменників соціативності в українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Тетяна Василівна Левакіна. – Запоріжжя, 2011. – 17 с.

Мейзерська 2011: Мейзерська, І.В. Прийменник в українській тлумачній лексикографії II половини ХХ століття : автореф. канд. філол. наук / Грина Вікторівна Мейзерська. – К., 2011. – 19 с.

Панков 2008: Панков, Ф.И. Опыт функционально-коммуникативного анализа русского наречия : на материале категории адverbиальной темпоральности : монография / Федор Иванович Панков. – М. : МАКС Пресс, 2008. – 448 с.

Словарь української мови 1996: Словарь української мови / Упор. з додатком власного матеріалу Б. Грінченко. – Т. 1. – К. : Наукова думка, 1996. – 496 с.

Словник української мови 1970: Словник української мови (СУМ) / Ред. П. Й. Горещкий, А. А. Бурячок та ін. – К. : Наукова думка, 1970. – Т. 1. – 799 с.

Тимченко 2002: Тимченко, С. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV – XVIII століть / Євген Тимченко / Підг. В. В. Німчук, Г. І. Лиса. – Київ-Нью-Йорк : НАН України; УВАН у США, 2002. – 512 с.

Шчэрбін 1996: Шчэрбін, В.К. Тэарэтычныя праблемы беларускай лексікаграфіі : манаграфія / Вячаслаў Канстанцінавіч Шчэрбін. – Мн. : Беларускі кнігазбор, 1996. – 142 с.

Grochowski 2005: Grochowski, M. Wpływ zmiany pozycji linearnej partykuły na strukturę semantyczną wypowiedzenia // Wyraz i zdanie w językach słowiańskich (5) : Opis, konfrontacja, przekład / Red. M. Sarnowskiego, W. Wysoczańskiego. – Wrocław : Uniwersytet Wrocławski, 2005. – S. 89-94.

Grochowski 2009: Grochowski, M. Koncepcja słownika partykuł polskich // Wyraz i zdanie w językach słowiańskich (7) : Opis, konfrontacja, przekład / Red. M. Sarnowskiego, W. Wysoczańskiego. – Wrocław : Uniwersytet Wrocławski, 2009. – S. 65-72.

Mluvnice češtiny 1986: Mluvnice češtiny : Tvarosloví [2] / Věd. red. J. Petr. – Praha : Academia, 1986. – 536 s.

Gramatyka 1984: Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia / Red. Zuzanna Topolińska. – Warszawa : Wydawnictwo naukowe PWN, 1984. – 678 s.

E-mail: a.zagnitko@gmail.com

Довідка про автора

Анатолій Панасович Загнітко, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови та прикладної лінгвістики Донецького національного університету. Коло наукових інтересів: функційна лінгвістика, когнітивна лінгвістика, контрастивна лінгвістика, категорійна лінгвістика, лексикографічна лінгвістика і лінгвістика тексту.

В окремому файлі у форматі *.doc подаються **відомості** про автора: прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, звання (для аспірантів – спеціальність), місце роботи, посада, домашня адреса, телефон, e-mail, коло наукових зацікавлень. Назва файлу (латиницею) має складатися з прізвища автора і слова “vidomosti”, між ними Shift+дефіс, напр.: retrenko_vidomosti.doc

Необхідно також подати роздрук з відомостями про автора (окрема сторінка).

Статті, які не відповідають вимогам оформлення, до друку не приймаються.